MUZEJ ĐAKOVŠTINE ĐAKOVO

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE 16

Đakovo, 2023.

NAKLADNIK:
Muzej Đakovštine Đakovo

ZA NAKLADNIKA:
Marina Božić

GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA:
Marina Božić

UREDNIŠTVO:
Željko Lekšić, Branko Ostajmer, Vladimir Geiger, Marija Raguž,
Jelena Boras, Ivana Dević, Marina Božić

LEKTURA I KOREKTURA:
Krasanka Kakaš

PRIJEVOD SAŽETAKA:
Goranka Šimić

RAČUNALNA OBRADA I TISAK:
Hardy, Đakovo

NAKLADA:
250 primjeraka

ISSN 1334-772

Fotografija na naslovnici: Đakovačka Breznica 1963.

Zbornik je tiskan uz potporu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske

Sadržaj

ČLANCI

Jelena Boras: *Kronika uništavanja arheološkog lokaliteta Gradina u Gorjanima* 7

Estera Radičević: *Zabavište – dječji vrtić Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, 1886. – 2022.* 49

Marina Božić: *Prilozi životopisu Zore Vuksan-Barlović* 93

Željko Lekšić: *Ulica kralja Tomislava u Đakovu* 113

Ivan Lović: *Kolebe i salaši na području Gorjana* 167

Estera Radičević, Janja Juzbašić: *Zbirka crkvenog tekstila i parament Milosrdnih sestara svetog Križa u Đakovu i tehnika ukrašavanja tekstila oslikavanjem, crtanjem ili molovanjem na prostoru Đakovačko-osječke nadbiskupije* 207

Vladimir Geiger: *Tomašančanin Mathias Leh (1937. – 1994.), najznamenitiji brazilski Podunavski Nijemac* 261

Marina Božić: *Sedamdeset godina Muzeja Đakovštine Đakovo* 305

Marija Gačić: *Tradicijski purizam ili purizam tradicijske kulture na primjeru narodnih nošnji Đakovštine u kontekstu (scenskog) predstavljanja* 319

Marija Raguž: *Istraženost govora Đakovštine* 333

GRAĐA

Vlatko Dolančić: *Pismo Marije Jurić-Zagorke biskupu J. J. Strossmayeru, čuvano u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu* 349

Tihonija Zovko: *Biobibliografija radova mons. Ćirila Kosa (1919. – 2003.) uz 20. obljetnicu smrti* 367

Andrea Heđi, Romana Radišić: *Knjižnica Muzeja Đakovštine Đakovo* 395

KRITIKE, OCJENE, PRIKAZI

Marko Sinobad i Maja Šunjić: *Arheološka istraživanja na trgu J. J. Strossmayera u Đakovu* (Jelena Boras) 407
Mirko Ćurić: *Posljednja večera: freska Alexandera Maximilliana Seitza u Strossmayerovoj katedrali* (Marina Božić) 408
Manda Svirac: *U početku bijaše riječ – Kršćanski simboli u hrvatskoj tradicijskoj kulturi* (Ivana Dević) 410
Miroslava Hadžihusejnović Valašek: *Dušo, sad pođi sa mnom – Tradicijske nabožne pripovjedne pjesme i molitve iz Slavonije i Srijema (Ivana Dević)* 412
Krunoslav Rac: *Gacka: Čovjek i rijeka* (Hrvoje Miletić) 414
Zvjezdana Fuštin: *Povijest ginekologije u Osijeku* (Marija Raguž) 416

AKTIVNOSTI MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Izvješće o radu Muzeja Đakovštine za 2021. godinu (Borislav Bijelić) 421
Izvješće o radu Muzeja Đakovštine za 2022. godinu (Marina Božić) 433

IN MEMORIAM

Ivan Pavić (1947. – 2022.) (Hrvoje Miletić) 449
Igor Rogina (1974. – 2022.) (Hrvoje Miletić) 451
Ivan (Ivica) Lasić (1934. – 2023.) (Miro Šola) 454

Upute suradnicima 457
Autori priloga u ovom broju Zbornika 459

ČLANCI

Kronika uništavanja arheološkog lokaliteta Gradina u Gorjanima

UDK: Boras 908 (497.5 Gorjani) “04/14”
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Jelena Boras
Muzej Đakovštine Đakovo

U radu se kroz povijesne izvore, arhivske dokumente i fotografsku građu obrađuje proces devastacije arheološkog lokaliteta pod lokalnim toponimom „Gradina”, koji se nalazio unutar prostora srednjovjekovnoga utvrđenog kompleksa naselja Gore/Gare u selu Gorjani. Riječ je o istaknutom brežuljku na kojemu su se nalazili arhitektonski ostatci zgrade ili kompleksa, čiji su temelji bili zidani kamenom. Krajem 19. stoljeća kamen s Gradine iskopan je i prodan, a proces se, čini se, nastavio i u prvoj polovici 20. stoljeća. Nakon što su uklonjeni arhitektonski ostatci i kamena sirovina, zemljani brežuljak na kojemu su se ostatci nalazili potpuno je uništen do početka 70-ih godina 20. stoljeća, te je sravnjen s okolnim prostorom.

Ključne riječi: Gorjani, Gradina, arheologija, srednji vijek, uništenje nalazišta.

Selo Gorjani otprije je poznato u arheološkoj i povijesnoj znanosti kao mjesto gdje se nalazilo srednjovjekovno utvrđeno i urbanizirano naselje, u izvorima zabilježeno kao Gora ili Gara, a služilo je kroz određeno razdoblje kao jedno od sjedišta plemićke obitelji Gorjanski (de Gara)[1]. Ostatci srednjovjekovnih fortifikacija, koje su se pružale u obliku nepravilnog četverokuta, vidljivi su i danas između središta samog sela na jugoistoku i

1 Više o obitelji Gorjanski vidi u: Stanko ANDRIĆ, „Velikaška obitelj Gorjanski: skica političke povijesti”, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 12/2015., 7–40.

seoskoga groblja na sjeverozapadu, a zauzimaju oko 12 hektara površine. Ministarstvo kulture i medija zaštitilo je površinu unutar fortifikacijskih ostataka naselja Gora/Gara kao nepokretno kulturno dobro pod nazivom „Srednjovjekovno arheološko nalazište Gora/Gara" i oznakom Z-7637[2]. Unutar spomenutih 12 hektara izdvajaju se dvije manje cjeline, a to su Kamenišće i Gradina. Kamenišće se nalazi u sjevernom i zapadnom dijelu prostora koji je pod zaštitom, a u nekim izvorima nalazimo unutar Kamenišća i mikrotoponim „Sv. Klara"[3], gdje se nalaze ostatci dominikanskog samostana i dvije crkve te pripadajućeg groblja. U jugoistočnom kutu lokaliteta nalazi se druga cjelina koja tek djelomično ulazi u zaštićenu zonu, dok je većinom izvan nje. Ovaj položaj naziva se Gradinom[4], a čine je ostatci zapadnog, južnog, istočnog te jedan segment sjevernog kraka zemljanih nasipa koji su zajedno raspoređeni u kvadratni oblik. Unutar tog kvadrata nalazio se istaknuti povišeni brežuljak, među lokalnim stanovništvom poznatiji kao „Grad". Riječ je o nekadašnjemu uzdignutom položaju koji je sustavno uništavan u posljednjih 200-tinjak godina u korist lakše poljoprivredne iskoristivosti cijelog područja te prodaje zemlje i kamena i koji, kao posljedica takvog uništavanja, danas više ne postoji. Na vrhu tog brežuljka, kako doznajemo iz sačuvanih pisanih izvora iz 19. stoljeća, nalazio se kamenom zidani objekt kvadratnog tlocrta. Prema arhitektonskim opisima ostataka tog objekta izgledno je da je pripadao razdoblju srednjega vijeka, no pokušati decidirano odrediti ulogu tih arheoloških ostataka s Gradine i njihovu funkciju unutar urbanizacijskog kompleksa srednjovjekovne Gore/Gare, iz današnje perspektive poprilično je nezahvalan posao. U Muzeju Đakovštine sačuvani su keramički ulomci za koje se u inventarnoj knjizi navodi da potječu s Gradine, a većina ih pripada tipičnoj kasnosrednjovjekovnoj keramičkoj skupini nalaza (pećnjaci, čaše, ulomci vrčeva), što dodatno ide u korist pretpostavci o srednjovjekovnoj fazi naseljavanja ovog položaja. No, uništenjem lokaliteta Gradina ujedno

2 „Srednjovjekovno arheološko nalazište Gora/Gara", URL: https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7637 (Pristupljeno 1. 7. 2023.).

3 Naziv „Sv. Klara" donosi Milko Cepelić, pretpostavivši da su ostatci sakralnog objekta, koje je i sam vidio na lokalitetu, zapravo ostatci srednjovjekovne dvorske kapele obitelji Gorjanski, za koju tvrdi da je posvećena sv. Klari. Ova je informacija preuzeta iz povijesnog pregleda sela Gorjani, kojeg je Cepelić sastavio u čast župnika Topalovića (vidi bilješku 72 dalje u tekstu). U Muzeju Đakovštine čuva se prijepis Lucije Karalić. Vidi u: Lucija KARALIĆ, *Rukopisna baština*, Muzej Đakovštine Đakovo (dalje u tekstu MĐĐ), u postupku inventarizacije.

4 Toponim „Gradina" nije zabilježen u kartografskim izvorima, samo kroz pisane izvore i usmenu predaju.

su izgubljene i sve informacije o svim njegovim stratigrafskim sekvencama i svim arheološkim strukturama koje su ti isti slojevi sadržavali, zbog čega je potrebno s povećanim oprezom pripisivati podrijetlo i korištenje Gradine određenom razdoblju ili razdobljima.

Zadatak ovoga rada je na temelju pisanih izvora i arhivskih dokumenata izdvojiti i objediniti sačuvane informacije o arheološkim ostatcima na Gradini, usporediti ih s fotografskim izvorima te neke glavne elemente smjestiti u prostorni kontekst na podlogu drugih slikovnih izvora kao što su katastarski planovi te povijesne i suvremene aerofotogrametrijske snimke. Tijekom pisanja rada obavljeni su razgovori s kazivačima iz Gorjana, Marijom Matanovac, rođenom Grk (r. 1946. godine) i Jozom Matanovcem (r. 1955. godine), koji su ispričali vrijedne informacije o Gradini, prema vlastitim sjećanjima.[5]

Ostatci srednjovjekovnog naselja Gore/Gare

Ostatci srednjovjekovnog naselja Gore/Gare rasprostiru se sjeverozapadnim dijelom današnjeg sela Gorjani, između križanja Grobljanske ulice i ulice Kula na jugoistoku i položaja sjeverno od današnjega seoskog groblja (toponim „Glavnik"), a njegovi fortifikacijski elementi u vidu ostataka nasipa i opkopa jasno se i danas vide.[6] Je li riječ o jedinstvenoj cjelini ili ovi fortifikacijski ostatci potječu iz međusobno različitih vremenskih razdoblja tek su neka od pitanja čije će odgovore možda najbolje ponuditi buduća arheološka istraživanja. Ove ostatke koji su omeđeni fortifikacijskim strukturama možemo podijeliti na tri zasebna elementa:

---

5 Zahvaljujem kazivačima na susretljivosti i razgovorljivosti te Ivanu Loviću na pomoći i kontaktu s kazivačima, te vrijednim informacijama o Gradini koje je i sam prikupio.

6 Jednu od ranijih interpretacija srednjovjekovnih Gorjana kroz analizu fortifikacijskih ostataka koji uključuju kompleks utvrđenog naselja Gore/Gare, Gradinu te Glavnik vidi u: Krešimir REGAN, „Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski", *Scrinia Slavonica: Godišnjak podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 6, 1/2006., 127–159. Kasnija arheološka istraživanja koja se provode pod vodstvom Ivane Hirschler Marić iz Hrvatskog restauratorskog zavoda uvelike su obogatila dotadašnje spoznaje o Gori/Gari, ali su izmijenila neke pogrešne pretpostavke, npr. o poziciji dominikanskog samostana i crkve. Više o rezultatima istraživanja vidi u: Ivana HIRSCHLER MARIĆ i Andrej JANEŠ, „Arheološka slika srednjovjekovnog Gorskog naselja i dominikanskog samostana", u: *Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Gorjanima 19. – 21. listopada 2022. godine (u tisku).

1. Ostatci zemljanih opkopa koji oblikuju trokutrasto trodijelno uzvišenje sjeverno od groblja – *Glavnik*.
2. Ostatci naselja zaštićenog zemljanim pokosima i jarkom – *Gora/Gara*.
3. Ostatak zapadnog, južnog, istočnog i djelomično sjevernog nasipa oko položaja *Gradina.*

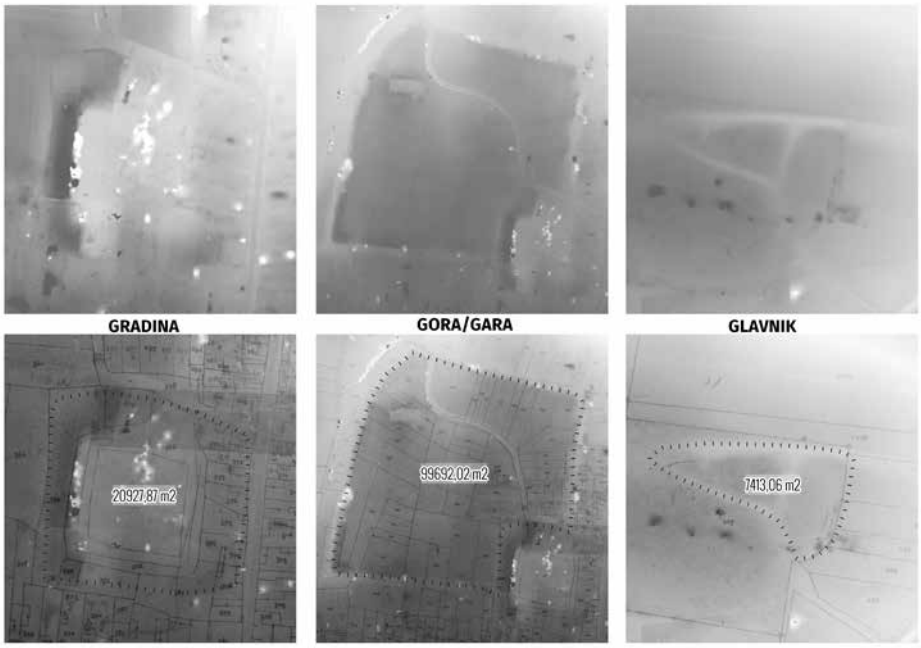

Slika 1. Digitalni visinski modeli Gradine, naselja unutar fortifikacijskih ostataka Gore/ Gare i Glavnika (modeli nisu u istim mjerilima, površine su navedene za usporedbu). Izradili: Jelena Boras i Marin Mađerić.

Na slici 1 prikazana su sva tri navedena položaja na podlozi digitalnoga visinskog modela, pri čemu su niže visinske vrijednosti prikazane svjetlijom bojom, dok su one povišene označene tamnijim tonovima. U donjem redu prikazani su isti modeli s okvirnom površinom koju zauzimaju unutar označenog prostora, a kao podloga iskorišten je katastarski plan koji je bio u uporabi tijekom 20. stoljeća, ponajprije zbog parcelacije koja dosljedno prati tada još vidljivu konfiguraciju ostataka Gradine (vidi sliku 11).[7]

7 Ovaj katastarski plan naselja Gorjani pohranjen je u Državnoj geodetskoj upravi u Đakovu, bez signature.

Od Gradine danas je ostao samo već spomenuti nepotpuni kvadratni ostatak vanjskog nasipa, dok je središnji dio potpuno sravnjen s okolnim zemljištem. Kazivačica Marija Matanovac ispričala je kako su se s unutarnje strane tog opkopa (konkretno sa zapadne strane istočnog kraka) nalazili duboki jarci koji su sustavno zatrpavani navoženom zemljom skidanom s Gradine, kako bi se dobila ravna površina koja je poljoprivredno iskoristiva. Izgledno je kako je cijela Gradina činila integralni element u urbanoj cjelini Gore/Gare, ali nepoznato je u kojem svojstvu. S obzirom na sačuvane pisane informacije o postojanju zidanog objekta pravokutnog oblika koji se nalazio na vrhu Gradine, nije neopravdano pretpostaviti da je bila riječ o strukturi stambenog ili/i obrambenog karaktera.[8]

Najraniji opisi Gradine

Iz srednjovjekovnog razdoblja nisu sačuvani zapisi u dokumentima koji bi se nedvojbeno odnosili na ovaj položaj, niti nalazimo zapise koji bi se odnosili na ikakav uzvišeni dio grada Gore/Gare, a koje bismo mogli identificirati kao opis Gradine. Iz pisanih izvora sačuvana je informacija nastala 1477./1478. godine da postoji *Castellum ligneum in oppido Gara*[9] (drveni kaštel u trgovištu Gara), koji se mogao nalaziti na bilo kojem položaju unutar naselja.[10] Kako je Gradina bila dominantna točka u okolici, moglo se pretpostaviti da se na njoj nalazio također nekakav građevinski kompleks, što je i potvrđeno mnogo kasnijim pisanim izvorima.

Uspoređujući pisane izvore od početka 18. do kraja 19. stoljeća u kojima se spominje tvrđava, ruševina ili grad u Gorjanima, gotovo se uvijek taj pojam odnosi na Gradinu. Kad se spominju ostatci na Kamenišću, spominje se ili „obšančano naselje" ili podgrađe. Iz 1702. godine potječe opis sela

8 Prosuđivati na temelju trenutačno raspoloživih informacija da je bila riječ o kuriji, palasu ili rezidenciji članova palatinske ili banske grane Gorjanskih (jer su obje imale udio u srednjovjekovnom naselju) bilo bi na temelju raspoloživih informacija ipak teško dokazivo, stoga i suvišno.

9 *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* – MNLOL DL 18145, URL: https://archives.hungaricana.hu/en/charters/207259/?list=eyJxdWVyeSI6ICIxODE0NSJ9 (Pristupljeno 18. 8. 2023). Obrise urbanizacijskih elemenata Gore/Gare obradio je Danijel JELAŠ, *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku,* Slavonski Brod, 2020., 60–65.

10 O urbanizaciji srednjovjekovne Gore/Gare vidi u: Danijel JELAŠ, „Urbani razvoj Gorjana u srednjem vijeku", u: *Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Gorjanima 19. – 21. listopada 2022. godine (u tisku).

Gorjani, koji je sastavni dio popisa naselja i stanovništva carske komisije pod vodstvom generala Caraffe. U opisu se navodi: „Ovdje u selu, bila je u starini i tvrđava, koja je sada potpuno ruševna. Vide se tek ostatci i okolni jarak".[11]

U opisu i stanju Župe Gorjani iz 1734. godine, kojega potpisuje otac Josip od Osijeka, iz ranijeg razdoblja spominju se jedino ostatci crkve koja se nalazila četvrt sata hoda izvan sela, ali ne i druge ruševine.[12] Opisi sela Gorjan izrađeni u okviru prve državne topografske izmjere Habsburške Monarhije (tzv. jozefinska izmjera) iz 80-ih godina 18. stoljeća ne spominju ni ostatke ni povišen položaj unutar sela, iako se za većinu popisanih sela navodi upravo takav tip vojno-strateških informacija.[13]

Prema Emeriku Gašiću, iz 1776. godine potječe i jedan zapis vjerojatno iz nekoga župskog dokumenta, a iz njega saznajemo da je gorjanska župna crkva u vrlo lošem stanju, da se priprema gradnja nove crkve te da je „iskopano nekoliko hiljada cigli od starih građevina pa će se od toga praviti nova".[14] Ta stara cigla zasigurno je prikupljana i iskapana s prostora naselja Gore/Gare i vjerojatno Gradine, jer je na tom prostoru cigle bilo u izobilju, a i bila je riječ o nenastanjenim dijelovima sela. Idući kronološki, niz informacija dobivamo iz periodički obavljanih kanonskih vizitacija bosanskih biskupa koji su stolovali u Đakovu. Gorjane je vizitirao biskup Krtica 1776. godine, a u opisu župnikovih dobara spominje da Župa posjeduje šljivik u „napuštenom utvrđenju Gorjani, pučki zvanom Gradina, dugačak 18 a širok 20 hvati".[15] Tekst ove vizitacije prenosi i Mirko Marković u opsežnom radu o Gorjanima iz 1975. godine, a usporedbom s objavljenim tekstom u knjizi

---

11 Ive MAŽURAN, *Izvještaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Osijek, 1989.; *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, priredio Stjepan Sršan, Osijek, 2000., 141–142.

12 Velika je vjerojatnost da je riječ o ruševini crkve koja se nalazila na Kamenišću, u sjeverozapadnom dijelu naselja Gore/Gare unutar fortifikacijskih ostataka, jer su njezini zidovi bili vidljivi još početkom 20. stoljeća. Tekst opisa Župe u: Stjepan SRŠAN, „Katoličke župe u Đakovštini početkom 18. stoljeća." *Zbornik Muzeja Đakovštine* 4/1997., 83–99.

13 *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća*, ur. Mirko Valentić, Zagreb, 1999., 252–253.

14 Lucija KARALIĆ, *Rukopisna baština: Bilježnica 11*, MĐĐ. Lucija Karalić je prepisala ovaj spis Emerika Gašića o Župi Gorjani.

15 Stjepan SRŠAN, *Kanonske vizitacije, knjiga X*, 63. Kako je hvat iznosio 1,9 m, znači da je ovaj šljivik bio 34 metra dug i 37 metara širok. Mjere i njihove oznake koje se dalje spominju u izvorima i ovom članku iz 19. stoljeća jesu ° hvat, ‘ stopa i “ palac. Izražene u metrima iznose hvat = 1,894 m; stopa = 0,32 m; palac = 0,026 m. Stare mjere i preračuni u današnje nabrojeni su u istom: SRŠAN, *Kanonske vizitacije X*, 728–729.

Kanonske vizitacije, knjiga X: Đakovačko područje 1751. – 1833. primjećuju se nepodudaranja u izloženim informacijama, pri čemu je za temu ovoga rada važna samo jedna. Naime, Marković navodi da se u vlasništvu Župe nalazi „pusti predio Gradina (zvana još i Huje) velik 18 x 29 org.".[16] Ovaj toponim „Huje" ne susrećemo dalje u literaturi niti ga lokalno stanovništvo poznaje. U sljedećoj objavljenoj vizitaciji 1811. godine među nepokretnim dobrima Župe spominje se šljivik veličine 3 jutra, koji se nalazi u „staroj gorjanskoj tvrđavi".[17]

Iz prve polovice 19. stoljeća potječe i opis Gorjana koji je sastavio Luka Ilić Oriovčanin u svojem djelu *Starožitnosti Kraljevstva Slavonije*[18]. Oriovčanin piše kako se utvrda u Gorjanima dizala u visinu te da su se usred sela u vrijeme sastavljanja opisa vidjeli opkopi i manji ostatci zidina. Važno je naglasiti i da Oriovčanin ovdje prvi put napominje kako je utvrda na umjetno načinjenom brežuljku.[19]

Nedugo potom Adam Filipović Heldenthalski, gorjanski župnik, u opisu sela Gorjani iz 1853. godine spominje da u mjestu postoje „dvije razvaline. Jedna je grad nekadašnjih palatina i banova ‚Garra', a ima šance (opkope) do 5 hvati duboke"[20]. U njegovu tekstu sačuvan je zapravo prvi opis same Gradine i ostataka na njoj, iz kojeg se saznaje nešto više o tlocrtu i o veličini. Po Filipovićevoj procjeni površina koju objekt koji on naziva *gradska kuća* zauzima jest jedna četvrtina jutra[21], što bi značilo da je okvirna površina koju

16 Mirko MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, 1975., 155.

17 SRŠAN, *Kanonske vizitacije, knjiga X*, 103. Iz ovog je podatka vidljivo da se župski posjed ili na Gradini ili u okolici koja se nalazi unutar fortifikacijskog sustava Gore/Gare u 35 godina značajno povećao, s oko 1258 m^2 1776. godine do 11 400 m^2 1811. godine.

18 NSK, Zbirka rijetkosti, Starožitnosti Kraljevstva Slavonije (Luka Ilić Oriovčanin), Poglavlje: Gorjane. R 3252.

19 „GORJANE Ja liepo i veliko selo, poldrug sat od Djakova proti sjeveru u plodonosnoj ravnici, u kojem se je njekoč glasovita tvrdja okolo u visinu dizala. Još i danas se poznadu u sriedini sela okolišni šanci, koji su tvrdju na rukotvornom briežuljku opasivali, sa malimi ostanciti zidinah. Sada cieli taj prostor zauzimaju plodonosni šljivici." NSK, Zbirka rijetkosti, Starožitnosti Kraljevstva Slavonije (Luka Ilić Oriovčanin), Poglavlje: Gorjane. R 3252.

20 Preračunato, značilo bi da su opkopi duboki oko 9,5 metara.

21 „Mesto, gde je kuća gradska bila, jest u *četvert* i ima samo *četvert* jutra, ali sva građevina i cigla davno je odnešena od seonikah naših. Sada je na ovom mestu župnički šljivik." U: Adam FILIPOVIĆ OD HELDENTHALA, „Gorjani – župa u slavoniji, biskupiji djakovačkoj", *Gospodarske novine*, I, br. 16, (1853.), 2.

taj objekt zauzima oko 1438 m^2.[22] Ovdje Filipović spominje da je građevni materijal raznesen s položaja, što znači da nema previše nadzemnih ili vidljivih ostataka. Ta se informacija podudara s nešto kasnijim izvještajima koje donosi kapelan Bogetić.

Razdoblje župnika Bože Topalovića i dolazak kapelana Antuna Bogetića

Vrijeme župnikovanja Bože Topalovića u Gorjanima slučajno je i razdoblje najbogatije pisanim izvorima o ostatcima na Gradini. Božo Topalović dolazi u Gorjane na službu 1869. godine i ostaje do smrti 1895. godine. Ubrzo nakon dolaska u Gorjane iz korespondencije Rački – Strossmayer od 15. studenog 1870. godine doznajemo da je Topalović dao preorati šljivik i posaditi kukuruz te da su seljani prilikom zemljoradnje pronašli stari novac. Topalović je otkupio 7 dukata (svaki je koštao po 9 forinta) i 3 novčića te ih dao biskupu. Strossmayer u pismu Račkome opisuje svaki od tih kupljenih novčića. Zlatnike datira u vrijeme kralja Sigismunda (Žigmunda Luksemburškog, op. a., 1387. – 1437.), Ladislava (V. Posthumusa, op. a., 1444. – 1457.), Matije Korvina (1458. – 1490.), Vladislava (II. Jagelovića op. a., 1490. – 1516.) te Ludovika (II. Jagelovića, 1516. – 1526.) kovane godine 1520. Pronađen je jedan srebrni novac koji Strossmayer datira u vrijeme cara Domicijana (81. – 96.), srebrni novac (groš) pruskog vojvode Alberta I. s godinom 1534. te još jedan novčić žute boje, probušen, s natpisom koji Strossmayer čita kao „Iesu Xto regi".[23]

Dolaskom 27-godišnjeg Antuna Bogetića[24] za kapelana u Gorjane 1872. godine počinje razdoblje iskopavanja zidanih objekata koji su se nalazili na Gradini štetnom metodologijom, ali ujedno i razdoblje iz kojega su

22 Kada bismo ovu brojku postavili u kontekst kvadratnog tlocrta, dužina svakog zida po toj površini iznosila bi oko 38 metara. Armin Kraus i Antun Bogetić oba svjedoče da su ostatci bili kvadratnog tlocrta, o čemu će biti više riječi kasnije u tekstu.

23 *Korespondencija Rački – Strossmayer, Knjiga I (1860. – 1875.)*, Ferdo Šišić, (ur.) Zagreb, 1928., 117–119.

24 Bogetić je rođen 1845. u Donjim Andrijevcima. 1871. godine u Đakovu je zaređen za svećenika, a već sljedeće godine dolazi na kapelansku službu u Gorjane. Bio je ljubitelj starina, o čemu svjedoče njegova pisma i odgovori Društvu za jugoslavensku povjestnicu i starine te značajna količina darovanih predmeta Narodnom muzeju u Zagrebu (danas Arheološkom muzeju u Zagrebu), te muzejski povjerenik. Na podatcima o životopisu zahvaljujem mr. sc. Luki Marijanoviću.

sačuvani donekle detaljni opisi položaja, ostataka te pronađenog materijala. Bogetićevim nastojanjem počelo se razmišljati o prodavanju kamene građe s Gradine.[25] Iako je Bogetić zaradu planirao utrošiti u financiranje daljnjeg istraživanja, u konačnici su se stvari odvile u drugačijem smjeru, pri čemu je i sam Bogetić bio izostavljen iz prvoga najvećeg devastacijskog procesa čupanja kamena i uništavanja arheoloških nalaza s Gradine.[26]

U Arheološkome muzeju u Zagrebu sačuvana su pisma koja je Bogetić slao na Ravnateljstvo Narodnog muzeja[27], a prijepis određenog dijela tih pisama čuva se i u Muzeju Đakovštine (barem onih koje je za sada nepoznati prepisivač smatrao važnima za Đakovo i Đakovštinu).[28] Najranije pismo potječe od 17. lipnja 1872. godine, a u njemu Bogetić obavještava tadašnjeg ravnatelja Narodnog muzeja u Zagrebu, Šimu Ljubića, da je došao na kapelansku službu u Gorjane i da je zamolio župnika (Topalovića) da ga odvede na „Gradinu Gorjanovih" te je obišao Kučište, Kamenište, Crkvište, Pazarište i ostala mjesta.[29] U razgovoru s mještanima saznao je da su se pronalazili kosturi oko nalazišta te „mangure" koje su prodavane „židovu", a on dalje zlataru. Tadašnji župnik pronašao je „dukate" od Korvina i Ladislava[30], a u trenutku nastanka pisma posjedovao je dva buzdovana.

Opisujući Gradinu, Bogetić navodi da su sve zidine cjelovite osim „gornjega grada koji je popaljen", i upravo je njega Bogetić počeo najprije raskapati. Već u dubini od 3 stope (0,95 m), naišao je na zid od kamena širok 6

25 Arheološki muzej u Zagrebu (dalje u tekstu: AMZ) DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću 13. 7. 1872. Zahvaljujem kolegici Ani Solter na informacijama o izvornim signaturama.

26 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 2. 1879.

27 Sva pisma koja je Bogetić slao, a spomenuta su u ovome radu, bila su upućena Šimi Ljubiću koji je bio na ravnateljskom mjestu od 1871. do 1892. godine.

28 MĐĐ: Rukopis ing. Radoslava Franjetića; pisma: V. Hofileru, Arheološkom muzeju u Zagrebu i drugima, inv. br. MĐ-PZ-264, Arhiv Muzeja Đakovštine; O svim pismima koja su pohranjena u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu detaljan je rad napisala Ana SOLTER: „Korespondencija Šime Ljubića i župnika Antuna Bogetića, muzejskog povjerenika u Gorjanima", u: *Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština,* Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Gorjanima 19. – 21. listopada 2022. godine (u tisku).

29 Riječ je o toponimima za određene dijelove sela Gorjani. Kamenište je već prethodno navedeno u opisu ostataka Gore/Gare, Crkvište se odnosi na manji dio Kamenišća gdje su ostatci srednjovjekovnih crkava i dominikanskog samostana, Pazarište se prema topografskoj karti nalazi između Kućanačke ulice i ulice Kula. Gdje se Kućište koje Bogetić spominje nalazi, ne možemo sa sigurnošću utvrditi, iako postoji toponim Lađarevo kućište, ali smješteno je 3 km sjeverno od Gorjana.

30 Iste je nalaze opisao biskup Strossmayer u pismu Račkome 1870. godine (vidi bilješku 23).

stopa (1,88 m). Ispod jednog kamena pronašao je šupljinu široku 1 stopu (0,31 m), koja mu se činila kao podrumski otvor podijeljen u dva dijela. Zaključio je da je taj otvor dublji od 7 stopa (2,2 m) te navodi da je ulio 5 akova vode (283 litre) iz obližnjeg opkopa u taj otvor, i sva je otekla.[31] Dalje navodi da je taj zid do tri hvata dubine otkriven (6 m), a opasuje cijelu Gradinu koja je „pravi četverokut", pri čemu je jedan zid 50 hvati dug (oko 95 m).[32] U zapuni pokraj zida pronašao je dosta ljudskih kostiju, rogova, zubi i čavala za koje navodi da su dugi do jedne stope (do 0,31 m). Za zid navodi da je kosog presjeka, pri čemu se širi u donjem dijelu pa je na dubini od dva hvata (3,79 m) širok čak 9 stopa (2,82 m). U pismu je skiciran i predmet za koji Bogetić smatra da je od mjedi ili zlata s ručkama,[33] a spominje da je Gradinu u Gorjanima obišao Franjo Rački[34].

Sljedeće pismo datirano je u 13. srpnja 1872. godine, dakle manje od mjesec dana nakon prethodnog.[35] Bogetić obavještava Ljubića da je gorjanski župnik otputovao u Zagreb sastati se s biskupom Strossmayerom i Račkim. Rački je zahtijevao da se zid očisti od zemlje i cijeli grad vrati u prijašnje „cvatuće" stanje, na što Bogetić izražava brigu oko financijskog tereta takvog poduhvata.[36] Dalje navodi kako povrh najviših zidova (pri tome se čini da ovdje govori o objektima na Kamenišću) stoje zemlja i ruševine do 4 stope visine (1,5 m). Za „ovaj" zid (pretpostavka je da sad prelazi na opis zida na Gradini) piše da je do 10 stopa širok (3,14 m) te da ga je do 2 hvata visine „probio" (3,79 m), ali da je zid sam po sebi beskoristan i Muzeju i

31 Ovo je interesantna informacija iz koje saznajemo da je u mjesecu lipnju u opkopima i dalje stajala voda.

32 Za razliku od ranijeg Filipovićeva opisa, po čijoj procjeni površina koju objekt na Gradini zauzima iznosi jednu četvrtinu jutra, tj. oko 1438 m^2, Bogetić donosi procjenu od 9025 m^2, što je šest puta veće.

33 Prema popisu darovanih predmeta i darovatelja Narodnom muzeju u Zagrebu čini se da je riječ o nekakvom mjernom instrumentu. Vidi u: Tihana LUETIĆ, „Darovi i davatelji Arheološkom odjelu Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu od 1868. do 1875. godine", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 34(1), 217–264.

34 Franjo Rački u to je vrijeme obnašao dužnost predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Vidi u: Franjo Rački, natuknica, URL: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51388 (Pristupljeno 10. 8. 2023.).

35 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 7. 1872.

36 Ovdje spominje da se palatinov dvor, misleći na rezidenciju Gorjanskih, nalazi na mjestu koje se zove Kamenište i koje je preko 30 jutara površine (oko 17 hektara), što bi impliciralo da kamenom zidani objekt koji iskopava na Gradini Bogetić očito ne smatra rezidencijom Gorjanskih.

narodu. Iznosi prijedlog da se zid s jedne strane sruši[37] i da se unutrašnjost iskopa, vjerujući da krije vrijedne pokretne nalaze. Kako je kamen dobar, može se prodati, a u tom slučaju od zarade bi se naplatili radnici. Čak navodi svoju spremnost da sam financira početak radova iz vlastitog fonda. Moli Ravnateljstvo da uvjeri biskupa Strossmayera da ne zaustavlja daljnje radove te da se cijeli posao preda njemu (Bogetiću) u ruke. Navodi i da se kopanje jedino ljeti može obaviti jer ima radnika zbog loših usjeva, ali svejedno moli i financijsku podršku te se obvezuje vratiti sav eventualno dobiveni novac zajedno s kamatom od 6 %. Pronašao je okamenjenu školjku u zidu, puno čavala i komada željeza.[38]

Sljedeće sačuvano pismo poslao je Bogetić 2. travnja 1973. godine.[39] Iz njega saznajemo da je po nalogu biskupa Strossmayera stao s iskopavanjem. Spominje kako je kopao do dva hvata dubine te da je sve nađeno poslao Narodnom muzeju po Račkom prošle jeseni.[40] Spominje kako ima još prikupljenoga srebrnog i bakrenog novca. Iznova predlaže prodaju kamena za financiranje daljnjeg iskopavanja. Ističe Strossmayera i svojeg župnika Topalovića kao dvije glavne prepreke u daljnjem nastavku svojeg „istraživanja" (koje bi se danas okarakteriziralo kao izričito nemetodološko i destruktivno). Gradinu je posjetio i „gosp. Pilarsh"[41] pa Bogetić savjetuje Ravnateljstvu (Ljubiću) da ga pita za mišljenje o nastavku iskopavanja.

U rujnu iste godine, točnije 10. 9. 1873., Bogetić piše novo pismo.[42] Žali se na gorjanskog župnika kako traži naknadu za šljivik koji se prostire na Gradini, i to dukat za šljivu, a od svakoga prodanog hvata kamena traži ili 20 forinta ili 2/3 dobitka. Bogetić u pismu prigovara Strossmayeru što nije dopustio da se Župi ustupi drugo zemljište kako bi se na Gradini moglo provoditi istraživanje. Napominje i da je spreman vlastitim novcem kupiti župniku Topaloviću šljivik na drugom mjestu te o svojem trošku voditi istraživanje na Gradini. Nadalje, tvrdi i da je dao biskupu Strossmayeru

37 „Zid ovaj imade se barem s jedne strane oduzeti svoda, te onda cijelu starinu protražiti", AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 7. 1872.

38 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 7. 1872.

39 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 2. 4. 1873.

40 Moguće je da je Rački ponovno bio na Gradini u jesen 1872. godine, a moguće je i da su se negdje drugdje susreli.

41 Odnosi se na Đuru Pilara.

42 AMZ DZ 2.215, Đakovo, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 10. 9. 1873.

„starine" koje je ovaj trebao predati u Muzej u Zagreb, ali da nije siguran je li biskup to i učinio. Odgovor na ovo pismo nije sačuvan, ali iz popisa darovatelja i darovanih predmeta Narodnome muzeju u Zagrebu vidljivo je da je Strossmayer poklonio „želez. buzdovan nadjen u Gorjanih u Djakovštini".[43] Iz istog pisma saznajemo kako je Bogetić premješten iz Gorjana u Đakovo, da bi već u sljedećem pismu, odaslanom 10. 12. 1873., Bogetić naveo kako je premješten dalje, u Rumu.[44] Nastavlja izražavati svoje žaljenje za prekidom iskopavanja u Gorjanima te iznova spominje zid koji je iskopao, a koji je, po njegovu svjedočenju, 200 hvati dug (oko 380 m)[45], 2 hvata dubok (3,8 m), a 8 stopa širok (2,56 m). Iznova predlaže da se taj zid koji je „nit na diku, niti na vidiku" iskopa i proda za izgradnju državne ceste te da bi se moglo od njega zaraditi oko 10 000 forinta. Iznosi planove o tome da se obrati čak i samom banu za pomoć oko nastavka iskopavanja. U istom pismu navodi kako su mu i sudci i odvjetnici savjetovali da on kao pronalazač tog zida ima pravo „našastnika" te da bi sudskim putem mogao i zemljište dobiti u vlasništvo.[46]

Sljedeće sačuvano pismo odaslano je tijekom 1874. godine.[47] Bogetić u njemu navodi kako je čuo da je Ljubić bio u Gorjanima na Gradini. Ovdje spominje da ovo „utvrdjenje" (odnosno Gradina) nije jedino (u Gorjanima), jer ih ima drugih koji su možda i važniji. Taj zid koji je iskopao po njegovu mišljenju više ne služi izvornoj svrsi kojoj je služio, ali bi se tada, u vrijeme velikih građevinskih cestovnih poduhvata, mogao dobro prodati. Oko zida kriju se još „tolike starine" koje tek treba iskopati. Nanovo predlaže iskopavanje financirano prodajom zida kako bi se uštedjelo (po njegovoj procjeni) oko 10 000 forinta, a taj bi se novac mogao uložiti u iskopavanje u Srijemu. Završetak pisma ukazuje na promjenu težišta njegova interesa s Gradine na novo područje gdje je tada službovao: „Ako Vam je iole Sriem poznat tada mislim, da ćete Gorjan žrtvovati, da ovo u Sriemu što još propalo nije spasimo".[48] Ovo posljednje pismo svjedočanstvo je kako je Bogetićev interes naglo skrenuo sa starina koje su se trebale iskopati na Gradini (i radi

43 T. LUETIĆ, „Darovi i davatelji Arheološkom odjelu Narodnog zemaljskog muzeja…", 236.

44 AMZ DZ 2.215, Ruma, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 10. 12. 1873.

45 Ova informacija podudara se s prethodno navedenim Bogetićevim podatkom iz 1872. godine da je jedna strana četverokuta ovoga zidanog objekta 50 hvati ili 95 metara.

46 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 10. 9. 1873.

47 AMZ DZ 2. 215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 1874.

48 Isto.

kojih je, tobože, nastojao pokrenuti istraživanje) na prekopavanje Gradine iz ekonomskih razloga, odnosno zarade koja bi se preusmjerila na sljedeći, njemu privlačan lokalitet u Srijemu.

Poslije ovog pisma slijedi hijat od pet godina kada dolazimo do vremena najopsežnijeg uništavanja Gradine. U međuvremenu, 1875. godine izašao je Bogetićev rad *Odgovor na njeka pitanja Družtva za jugoslavensku povjestnicu i starine* u kojemu je opisao položaj i karakteristike Gradine i okolnih ostataka srednjovjekovne Gore/Gare.[49] Tekst rada slijedi prethodno izložena njegova pisma uz neke detalje koji nisu u pismima spominjani. Bogetić počinje opisom Gorjanskoga grada koji zauzima prostor od 46 rali (oko 26 hektara) te navodi kako ima mnogo opkopa. Gradinu opisuje kao grad opkoljen s dva vijenca opkopa. Vanjski opkop poprilično je zatrpan, dok je unutarnji smješten na kosini brežuljka i toliko dubok da u njemu zna biti vode do pet stopa dubine (oko 1,6 m). Penjući se od opkopa prema gradu (prema vrhu brežuljka), primjećuje se da je kosina „osedlana", odnosno da je umjetno skošena, dok se na vrhu brežuljka nalazi ravnica koja zauzima oko jednu ral (5754 m^2).[50] Navodi kako je prije njegova dolaska nađeno 9 zlatnih „mangura", koje je župnik Topalović kupio od nalazača i prodao dalje biskupu Strossmayeru.[51] Bogetić nadalje navodi da se prikupljeni zlatni novac prodavao trgovcima koji su ga dalje prodavali zlatarima.

Nakon prvog obilaska ovog lokaliteta Bogetić se raspitivao kod lokalnog stanovništva. Slijedi donekle neodrediv položajni opis koji se najvjerojatnije također odnosi na Gradinu. Bogetić priča kako ga je jedan od seljaka poveo na zapadnu stranu (ne navodi čega, Gradine ili Kamenišća) te da mu je pokazao rupu i hrpu cigala te da je rekao kako su ovdje prije 30 godina zapovjednik konjanika i „velemožni gosp. J"[52] tjedan dana iskopavali ovaj grad, ali su se

49 Iz Bogetićeva pisma Ljubiću od 10. rujna 1873. godine (AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću 10. 9. 1873.) saznajemo da je još tada sastavio odgovore na pitanja Društva, a objavljeni su dvije godine kasnije.

50 Filipović je u svojem radu spomenuo kako je mjesto gdje je gradska kuća bila, najvjerojatnije misleći na ostatke koji su bili na Gradini, veličine četvrt jutra, što je četiri puta manje od ove ravnice za koju Bogetić navodi da je na vrhu brežuljka.

51 Iz korespondencije Strossmayera i Račkog vidljivo je da nije riječ o devet zlatnika, nego o sedam zlatnika i tri novčića od drugih materijala. Vidi bilješku 23.

52 Mirko Marković ovog „gospodina J" poistovjećuje s vlastelinom Jankovićem. Vidi u radu: „Kastrum Gara – temelji današnjih Gorjana", Đakovački list br. 814, 1974., str. 4.; Lucija Karalić u prijepisu Gašićeva spisa donosi podatak iz *Kanonske vizitacije* od 1813. godine gdje je navedeno: „plemić Janković, koji je bio *colonus Gorjanensis modo vero possessionatus de pago*

ruševine jako raspadale. Upravo je ova informacija o tome da se kopalo i prije 1872. godine jedna od najvažnijih novosti koje Bogetić navodi u svojem radu. Seljanin je Bogetića odveo na istočni dio gdje je bio šljivik i spomenuo kako je tamo bio kamen koji nitko nije mogao dići.

Bogetić je došao 14. svibnja (1872. godine) na „Grad" i upozorio kopače u župnom kukuruzištu ako nađu što, neka mu predaju, dok je on sam otišao do nekog kuta i počeo kopati. Spominje seljake Mijata i Luku koji su kopali s njim i koji su pronašli (2,56 m) i zid i „manguru". Već sljedeći dan utvrdili su da je zid osam stopa širok. Unajmio je radnike i počeli su kopati od jugoistočnog ruba. Građevni materijal od kojega je ova struktura sagrađena Bogetić opisuje kao tvrdi kamen i negašeno vapno, što mu je potvrdio i dr. Gjuro Pilar[53]. Opisuje kako je na dubini od 3 stope (0,96 m) na istočnoj strani naišao na kamen ispod kojega je dva hvata dugačka šupljina (3,8 m) u kojoj se nalazilo sedam ulomaka palisade. U istoj rečenici vidljivo je da je te drvene ostatke zapalio, jer piše da „liepo gore". Prilikom opisivanja toga tamnog kamena Bogetić navodi da ga je istražio u duljini od 22 stope (41 m) te da završava poput klina, zaoštreno. O čemu je ovdje točno riječ nije poznato, jer u ostatku teksta često prelazi s opisa ovoga monumentalnog kamena na opis obližnjeg zida. Zid koji je istražio izvana je zakošen, a ispod ovoga velikog kamena pronašao je lukove promjera 2 – 3 stope (0,64 – 0,96 m) unutar kojih su rupe promjera 9 palaca (0,23 m). Bogetić navodi kako je prešao na južnu stranu zida, a da je taj zid napravljen u temelju od kamena, dok je u gornjem dijelu pokriven povećim ciglama. Naime, prema Bogetićevu navodu, cigle su dimenzija 14 x 7 palaca (0,36 x 0,18 m). Po ostatcima pepela i ugljena utvrdio je kako je ovaj položaj u nekom trenutku u povijesti bio zapaljen. Od pokretnih nalaza pronađeni su predmeti većinom od željeza: potkove čizama, konjske potkove, čavli veličine 7 palaca (0,18 m). Novac i polugu koju je pronašao predao je biskupu Strossmayeru. U dnu zida koji je dubok 2 hvata (3,7 m) navodi da se nalaze palisadni kolci na razmaku od jedne stope (0,32 m). Po njegovoj procjeni dalo bi se izvaditi 34 stope kamena (64,39 m), a mogao bi se prodati izvođačima radova na cesti Đakovo – Podgorač. Ponovno iznosi nezadovoljstvo gorjanskim župnikom koji traži 2/3 zarade od

Granicze". Ovaj podatak ne nalazimo u objavljenim *Kanonskim vizitacijama* koje je objavio S. Sršan, a koje su prethodno spomenute u ovom radu pri pregledu izvora iz 18. stoljeća.

53 Pilarov posjet spominje se u: AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću 2. 4. 1973.

prodanog kamena, deseterostruko obeštećenje usjeva i sve nalaze da mu se predaju, a on će duplikate pokloniti Narodnome muzeju.

Sljedeća vijest vezana za Gradinu dolazi 13. veljače 1879. godine[54], kada Bogetić iz Trnjana piše da kopa u Nijemcima, ali je upoznao jednog „Židova iz Gorjana" koji mu je rekao da se iz Gradine u Gorjanima kamen vadi na veliko. Spominje i da je čuo kako je župnik Topalović našao u nekoliko navrata zlatnog novca te izražava sumnju da je taj novac dospio do Muzeja. Opet se poziva na svoje pravo pronalazača zida, čak spominje i kako je nudio da svoje vlasničko pravo prenese na Zemaljsku vladu te moli Veleučenog (Ljubića) da ispita tu situaciju jer je župnik Topalović „veliki škrtac" koji će prodati zid za novac.

Sljedeći kronološki datiran dokument spis je upućen od strane Kr. Hrvatsko Slavonsko Dalmatinske Zemaljske vlade, Odjela za unutarnje poslove Ravnateljstvu kr. Arkeologičkog muzeja u Zagrebu[55], kojim obavještavaju da je prijavljeno Vladi kako je đakovački Kaptol prodao poduzetniku Heimu kamen. On ga o svojem trošku vadi iz stare gradine u župničkom šljiviku u Gorjanima, a po stavkama sklopljenog ugovora dužan je sve „starine" predati biskupu Strossmayeru, o čemu se brine i postavljeni nadglednik.[56] Sastavni dio spisa je „Položajni nacrt gradine", koji je načinio podžupanijski inženjer Armin Kraus u travnju 1879.[57] Ovo je prvi tehnički nacrt ostataka s naznačenim dimenzijama strukture i tehničkim podatcima. Izrađen je u mjerilu 1 : 2880, a osim arheoloških ostataka, ucrtan je tlocrtni oblik samog brežuljka na kojemu se nalaze, odnosno cijelog položaja Gradine. Prema Krausovu crtežu ostatci s Gradine kvadratnog su tlocrta s upisanom dužinom stranice od 62 m. Pokriveni su zemljom, i to (prema crtežu) na sjeverozapadnom spoju zidova 2 m, na sjeveroistočnom spoju zidova 2,5 m, na jugoistočnom spoju 1,5 m i na jugozapadnom spoju 2,5 m.

54 AMZ DZ 2.215, Trnjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 2. 1879.

55 Od godine 1878. Narodni muzej dijeli se na zoološki, mineraloški i arheološki odjel, pri čemu svaki odjel ima svojeg ravnatelja. Vidi u: Maja ŠKILJAN, *150 godina nacionalnog muzeja u Hrvatskoj*. Dostupno na URL: http://museum.hismus.hr/t0002002.htm (Pristupljeno 1. 9. 2023.).

56 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Dopis Vlade Ravnateljstvu Muzeja, 15. 6. 1879.

57 Originalni nacrt objavio je: K. REGAN, „Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski",155.

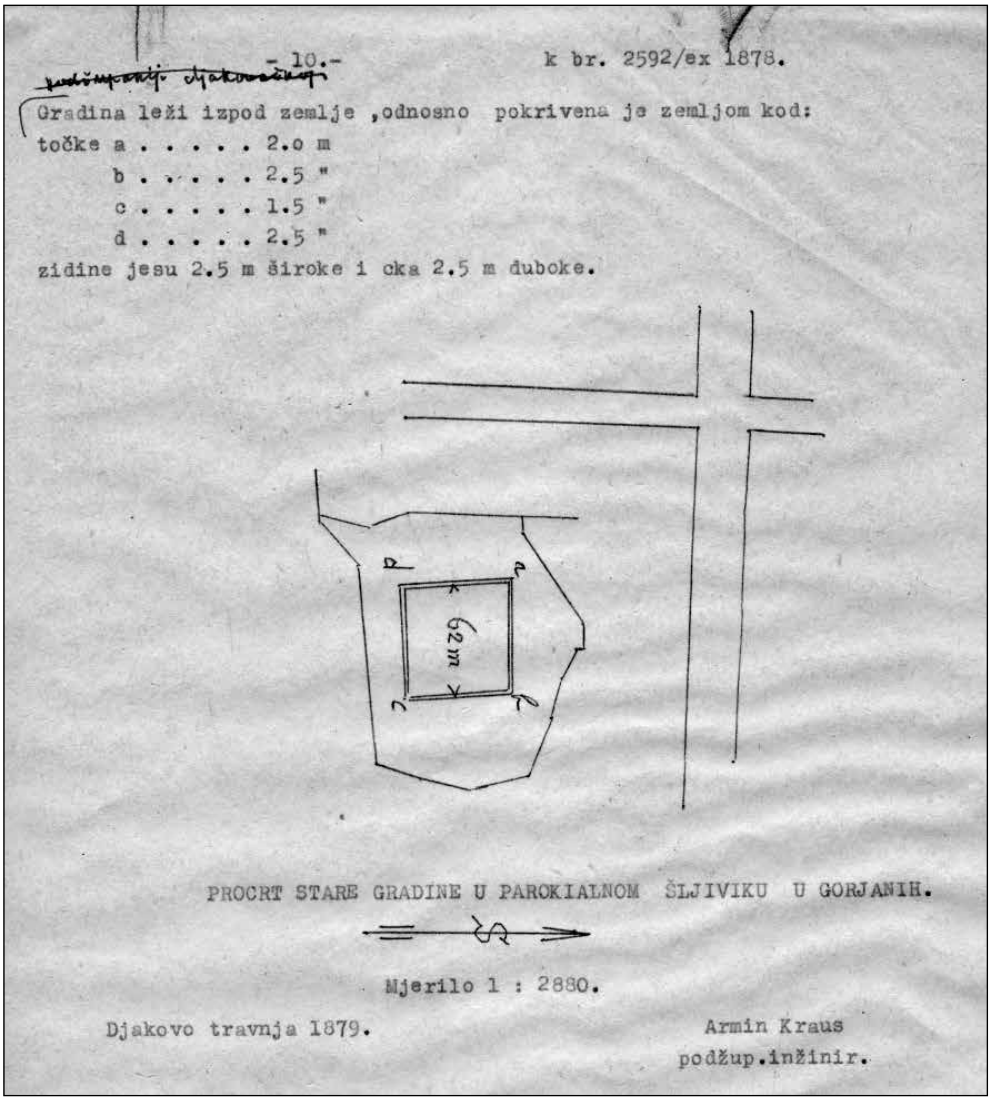

- 10.-

k br. 2592/ex 1878.

Gradina leži izpod zemlje ,odnosno pokrivena je zemljom kod:

točke a . . . . . 2.o m
b . . . . . 2.5 "
c . . . . . 1.5 "
d . . . . . 2.5 "

zidine jesu 2.5 m široke i cka 2.5 m duboke.

PROCRT STARE GRADINE U PAROKIALNOM ŠLJIVIKU U GORJANIH.

Mjerilo 1 : 2880.

Djakovo travnja 1879.

Armin Kraus
podžup.inžinir.

Slika 2. Preslik Krausovog crteža iz spisa Rukopis ing. Radoslava Franjetića; pisma: V. Hofileru, Arheološkom muzeju u Zagrebu i drugima, inv. br. MĐ-PZ-264..

Bogetić je poslao Ravnateljstvu Narodnog muzeja vlastoručno pisani ugovor kojim je predviđeno sklapanje sporazuma između Antuna Bogetića i Hermana Poljaka s jedne strane i vlasnika šljivika, župnika Bože Topalovića,

s druge.[58] Ugovorom je predviđeno da Bogetić i Poljak o svojem trošku vrše iskopavanje na Gradini, a izvađeni kamen bit će vlasništvo sve trojice spomenutih potpisnika ugovora, pri čemu se nakon prodaje Boži Topaloviću predaju dvije, a Poljaku jedna trećina novčanog iznosa. Božo Topalović može odabrati kome će se prodati kamen, zadužen je i za vođenje troškovnika izdataka. Predviđena mu je i naplata štete za svaku šljivu koja bude bila oštećena u vidu jednog dukata (zlatnika), a što se tiče usjeva kukuruza, obvezuju se na odštetu od ukupno četiri kola puna klipova kukuruza. Iz ugovora saznajemo da je na vrhu Gradine ravnica na kojoj je zasijan krumpir i ukoliko ga raskopaju prije nego što bude izvađen, Bogetić i Poljak obvezuju se platiti Topaloviću 200 forinta odštete. Sve „starine" vlasništvo su Bože Topalovića, koji se obvezuje predati ih Narodnome muzeju, a „po odbitku paralelnih stvari" njihovu jednu desetinu ustupiti poduzetniku Poljaku. Cigle, pijesak i malter svojina su Bože Topalovića, koji njima upravlja po svojoj volji. Po uvjetima ugovora vidljivo je da je Topaloviću predviđeno gotovo sve što je još otpočetka tražio u slučaju kopanja i prodaje kamena, no ostaje otvoreno pitanje jesu li spomenuta trojica uopće sklopila ovaj ugovor ili je riječ o nacrtu ugovora, jer su se iskopavanje kamena s Gradine i isplata izvršili pod drugim uvjetima. Ugovor se u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva nepotpisan i bez datuma tako da ga kronološki ne možemo točno pozicionirati, no znamo u konačnici da nije proveden u djelo.

U Arhivu Muzeja Đakovštine nisu sačuvani prijepisi drugih Bogetićevih pisama koja bi bila odaslana nakon njegova posljednjeg pisma iz 1879. godine.[59] Iz nešto kasnijeg razdoblja javlja se pismom punitovački kapelan Matej Gutal koji izražava žaljenje što se kod župnika Topalovića ne kopaju starine u Gorjanima.[60] Nakon njega gorjanski župnik Josip Horvat obavještava novog ravnatelja Josipa Brunšmida 1900. godine da kopaju u Gorjanima „na mjestu gdje je stajala kapela sv. Klare, dvorska kapela knezova Gorjanskih".[61] Brunšmid odgovara župniku Horvatu da ne čupa zidove kao što je „poznati

58 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Ugovor (bez datuma i potpisa).

59 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 2. 1879.

60 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo M. Gutala Š. Ljubiću, 2. 12. 1881.

61 Riječ je najvjerojatnije o položaju na Kamenišću gdje se nalaze ostatci dvaju crkava i dominikanskog samostana. AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo J. Horvata J. Brunšmidu, 24. 2. 1900.

strika Bogetić kopao i vadio fundamente"[62], iz čega je jasno da je već tada prepoznata pogrešna i štetna metodologija kojom se Bogetić služio.

U Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu čuva se nekoliko dokumenata koji se datiraju od 1879. do 1896. godine, a koji se sadržajem tiču situacije na Gradini.[63] Prvi dokument Potvrda je od 18. svibnja 1879. kojom poduzetnik Heim na temelju ugovora u korist župnika gorjanskog kod Prečasnog kaptola polaže 690 austrijskih forinta. Izvadio je do navedenog datuma 138 kubičnih hvati kamena (oko 844 m^3), a za svaki hvat kamena ugovorom je predviđena svota od 5 austrijskih forinta. Uz dokument priložen je izvadak sa sjednice Duhovnog stola u Đakovu 28. 5. iste godine, kojim se spomenuta svota koju je uplatio poduzetnik Heim određuje za kupnju zemaljskih rasteretnica vinkuliranih na korist gorjanske župe.[64] Ostali, kasniji dokumenti iz Arhiva Nadbiskupije spominju isti iznos za kamen, pa se može pretpostaviti kako je ovo ukupna suma koju je Heim isplatio gorjanskom župniku i da je konačna količina izvučenog kamena bila 138 kubičnih hvati. Da kamena na Gradini nakon Heimova iskopavanja više nema, saznajemo zahvaljujući pismu koje je Matija Kerklec u ime Poglavarstva Općine Gorjani poslao 21. veljače 1893. godine na biskupa Strossmayera s molbom za dopuštenje kako bi se slobodno kopao kamen u „Staroj Gradini" s namjerom pošljunčivanja ceste pred župnom crkvom, stanom i školom u Gorjanima, pri čemu napominju da je kanal (šanac) odakle planiraju kopati kamen gol te da ne planiraju kopati na mjestu gdje rastu šljive.[65] Sačuvano je pismo koje je odgovor na ovu molbu, a poslao ga je gorjanski župnik Topalović sljedećeg dana[66], u njemu obavještava Poglavarstvo kako on nije ovlašten dopustiti im prekapanje šljivika te ih usmjerava na biskupa Strossmayera. U travnju iste godine (14. 2. 1893.) Anđelko Voršak, dekan, šalje pismo biskupu Strossmayeru nakon što je obavio očevid na Gradini. Navodi kako je prije više od 20 godina kopan kamen na Gradini na temelju čega je župna nadarbina primila do 700 forinta. Čini mu se da je „sav kamen posve iskopan" zbog čega bi daljnje kopanje bilo neuspješno, a boji se i da će se oštetiti šljivik iskopavanjem. U zaključku

62 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Dopis J. Brunšmida J. Horvatu, 26. 2. 1900.

63 Zahvaljujem dr. sc. Vlatku Dolančiću na izdvajanju spomenutih dokumenata i pomoći pri radu.

64 Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, HR-NAĐ-10-503/1879.

65 Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, Gorjansko obćinsko poglavarstvo moli u staroj gradini prekapati radi šljunka – kamena, HR-NAĐ-10-289/1893.

66 Općinsko poglavarstvo vjerojatno je poslalo istu molbu i na Župni ured u Gorjanima i na biskupa Strossmayera.

pisma traži da se ne uvaži molba Općinskog poglavarstva[67]. Autor sljedećeg dokumenta je Milko Cepelić, dokument je iz 23. listopada 1894. godine. Riječ je o pismu koje šalje biskupu Strossmayeru nakon vicearhiđakonalne vizite u Gorjanima. Spominje dva brežuljka na „negdanjoj Gradini" koje bi općina raskopala i njima nasula put koji vodi do gorjanskog groblja, jer se sadašnji u zimi potpuno uništi. Cepelić navodi kako su brežuljci veličine jedne sobe, da nisu starina, nego su nastali od razbacivane zemlje kad je „žid Heim" kopao kamen za državnu cestu. Brežuljci nisu dio širokog i dubokog opkopa. Cepelić procjenjuje kako odvoz zemlje neće prouzročiti štetu, jer bi nastradale samo dvije šljive. Smatra kako će Gradina postati ljepša ako se ukloni taj višak zemlje, te da kamena više na Gradini nema jer je Heim sve povadio. U zaključku, moli Strossmayera da dopusti uklanjanje zemlje. 10. studenoga Strossmayer odgovara Poglavarstvu kako im dopušta raskopati spomenute brežuljke te da se naspe put do groblja jer je ta svrha u sebi „lijepa i plemenita".[68]

Uvidom u ovu građu koja se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, postaje jasno da je izvođač iskopa bio Žiga (Sigismund) Heim, poznati židovski poduzetnik, nadcestar i veletrgovac[69], a ne Herman Poljak. Također, u ugovoru koji je Bogetić poslao Ravnateljstvu Narodnog muzeja u Zagrebu ne spominje se iznos od pet forinta po iskopanom hvatu (ukupno 680 forinta), koji je Heim u konačnici isplatio župniku Topaloviću, a ovaj predao Stolnom kaptolu u Đakovu.[70] Ovaj je iznos poprilično manji od Bogetićevih procjena o 10 000 forinta zarade od prodaje istog kamena, no ugovor između Župe i/ili Stolnog kaptola i poduzetnika Heima isto nije sačuvan, stoga ne možemo znati koje uvjete on sadrži.[71]

---

67 HR-NAĐ-10-1497/1894.

68 Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, HR-NAĐ br. 1497-1894.

69 Židovski biografski leksikon, *HEIM, Sigismund (Žiga)*. URL: https://zbl.lzmk.hr/?p=257 (Pristupljeno 29. 7. 2023).

70 Oko novca dobivenog za prodani kamen s Gradine razvila se polemika 1896. godine nakon Topalovićeve smrti između njegova nasljednika, župnika Josipa Horvata i Stolnog kaptola u Đakovu jer je dio novca Topalović za života iskoristio za krčenje župskih pašnjaka, a dug je gotovo potpuno vratio prije nego li je preminuo. Ostatak je trebao Horvat vratiti, s čim se nije slagao. Dokumenti su pohranjeni u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu. Pismo Horvata Duhovnom stolu: Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, HR – NAĐ 133-1896 i odgovor Duhovnog stola: HR-NAĐ-10-729/1896.

71 Isto tako, Bogetić je navodio da je župnik Topalović isprva tražio 20 forinta po hvatu kamena, što je četiri puta više nego što je u konačnici Heim isplatio. AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A.

Već spomenuti Milko Cepelić, čuveni povjesničar biskupija Đakovačke i Srijemske, sastavio je 1891. godine tekst o povijesti Gorjana koji je, kako navodi u potpisu, zabilježio u znak štovanja župniku Topaloviću. Do danas je sačuvan prijepis ovog teksta koji je načinila gorjanska učiteljica Lucija Karalić 1970. godine.[72] Cepelić svoj tekst počinje opisom stare Gradine koju naziva „Gora" ili „Gorjanska", a navodi da je smještena „gdje je danas župski šljivik iduć prema novom Gorjanskom groblju". Piše da su posljednji ostatci bili od bijelog mandićevačkog kamena, a činili su „u svod svedeni podzemni hodnik", te su 1879. godine odneseni na cestu između Širokog Polja i Đakova.[73]

Nakon 1893. godine kada je, uz dopuštenje biskupa Strossmayera, vjerojatno i izvedeno uklanjanje zemljanih brežuljaka na Gradini, završava prva faza dokumentiranog procesa uništavanja Gradine uz djelomično opisivanje nalaza. Sljedeću i konačnu fazu uništenja i potpunog nestanka lokaliteta odlikuju ponajprije fotografije na kojima se vidi veličina položaja, ali i njegov nagli nestanak iz desetljeća u desetljeće.

Konačni nestanak Gradine

Najstarije do sada poznate fotografije Gradine načinio je Gjuro Szabo 10. svibnja 1914. godine kada je bio u Gorjanima.[74]

Bogetića Š. Ljubiću, 10. 9. 1873.

72 L. KARALIĆ, *Rukopisna baština*, MĐĐ.

73 Isto.

74 *Gorjani, gradište srednjovjekovnog grada, obraslo drvećem*; snimio Gjuro Szabo, 10. svibnja 1914. (MKM – FKB, inv. br. 8083, br. neg. IV-296); *Gorjani, gradište srednjovjekovnog grada, odmah do njega lijevo kuća s drvenim dimnjakom*; snimio Gjuro Szabo, 1914. (MKM – FKB, inv. br. 8084, br. neg. V-605). Istom prilikom nastale su i slike ostataka crkve na Kamenišću, iz kojih je vidljiva očuvanost, tj. uništenost crkve i samostana početkom 20. stoljeća. Osim ove fotografije u Fototeci Muzeja Đakovštine čuva se još jedna fotografija, gotovo identična inv. br. 8084, a ne nalazi se u Fototeci Ministarstva kulture i medija. Fotografije se razlikuju samo u položaju osoba i životinja na slikama, što znači da su do danas sačuvane barem tri fotografije Gradine koje je Szabo načinio.

Slika 3. Gorjani, gradište srednjovjekovnoga grada, odmah do njega lijevo kuća s drvenim dimnjakom; snimio Gjuro Szabo, 1914. (MKM – FKB, inv. br. 8084, br. neg. V-605).

Slika 4. Gorjani, gradište srednjovjekovnoga grada, obraslo drvećem; snimio Gjuro Szabo, 10. svibnja 1914. (MKM – FKB, inv. br. 8083, br. neg. IV-296).

Na temelju sačuvane dvije fotografije Gradine ne možemo biti posve

sigurni s koje strane je fotografirana, iako je velika vjerojatnost da je fotografija načinjena sa sjeverne strane. Na slici inv. br. 8084 (slika 3) vidljiva je kuća lijevo od Gradine, a po katastarskim planovima s početka 20. stoljeća samo je jedan objekt ucrtan toliko blizu Gradine, a to je kuća na parceli 370 (po novijem katastru) ili 686/20 po starijem (19. stoljeće). Objekt je ucrtan na drugoj državnoj topografskoj izmjeri (tzv. franciskanska izmjera), ali na trećoj (tzv. francjozefinskoj izmjeri) nije naznačen jer cijeli segment zauzima topografski crtež Gradine.[75] Na fotografiji inv. br. 8084 u donjem dijelu vidi se blatna cesta s tragovima kola, drveni mostić preko kanala, s lijeve je strane kuća koja je kraćim dijelom okrenuta prema fotografu, a u pozadini je poviše brdo na kojemu se nalazi drveće (šljive?).[76] Na slici se vide dva vijenca opkopa od kojih je jedan u ravnini s hodnom površinom te je s lijeve (vanjske) strane zaštićen podignutim zemljanim nasipom. Desno od tog opkopa još je jedan nasip koji se čini više kao dio prirodne padine brežuljka presječene drugim vijencem opkopa, na nešto povišenijem položaju. Ovakvo stanje odgovara Bogetićevu opisu iz 1875. godine. Dotadašnji sačuvani pisani izvori nisu spominjali visinu Gradine. Na spomenute dvije fotografije Gjure Szabe ne vidi se desni profil brežuljka, pa ne možemo zaključiti koja je njegova najviša kota, no u usporedbi s objektima u neposrednoj blizini jasno je da je riječ o visokom položaju. Iz tog razloga ostaje donekle nejasno zašto ovaj dominantan položaj u okolišu nije zabilježen na prvoj i drugoj državnoj topografskoj izmjeri Habsburške Monarhije. Tek na trećoj izmjeri (u oba mjerila) vidi se kružno naznačeno uzvišenje. Položaj Gradine označen je kvadratom i na topografskim kartama koje su nastale u vrijeme Kraljevine Jugoslavije 1931. godine.[77]

Sljedeći pisani izvor o Gradini potječe iz 1932. godine, iako se referira na stanje iz 1879. godine. Naime, nekada je postojala i Spomenica Općine Gorjani, čiji je povijesni dio također nastao iz pera Milka Cepelića, a i ona je

---

75 Third Military Survey (1869. – 1887.) dostupno na URL: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?bbox=2043520.8516227305%2C5683974.437414883%2C2047149.2218091423%2C5685297.75346707&map-list=1&layers=129: (Pristupljeno 10. 7. 2023.).

76 Ako se uzme u obzir visina okolnih predmeta i osoba, vidljivo je da je visina brda najmanje pet metara.

77 Digital Archive @ McMaster University Library – Map Collections – World War II (1939 – 1945) – WWII Topographic Maps – Yugoslavia 1 : 100k Topographic Maps, list Vinkovci. Dostupno na: URL: http://digitalarchive.mcmaster.ca/islandora/object/macrepo:10101 (Pristupljeno 15. 8. 2023.).

do danas izgubljena. Neke, po vlastitoj procjeni zanimljive dijelove objavio je u radu o prošlosti Župe gorjanski župnik Aca Žabarović spomenute 1932. godine. Na kraju svojeg članka opisuje stanje na Gradini 1932. godine.[78] Iz ovog teksta saznajemo kako je u jednom trenutku gorjanska župa prestala biti vlasnik zemljišta na Gradini.[79] Kako je novi vlasnik postala gorjanska općina, taj prijenos vlasništva možemo smatrati početkom masivnijeg uništavanja Gradine u korist ponajprije poljoprivredne iskoristivosti ovog položaja, ali vjerojatno i drugih nižih položaja diljem sela i okolice koji su nasipavani odvezenom zemljom. Tim masovnim odvozom utvrđeno je da na Gradini ima još kamena otprilike onoliko koliko je i Heim izvadio 1879. godine.

Sredinom 20. stoljeća dolazimo do novog vala sačuvanih fotografskih izvora. Nedugo nakon osnivanja Muzeja Đakovštine njegova prva ravnateljica Hedviga Dekker posjetila je Gradinu zajedno s đakovačkim muzealcima, etnografom Muzeja Slavonije i učiteljskim zborom osnovne škole u Gorjanima. Tom je prilikom snimljena fotografija koja je objavljena u *Đakovačkom listu* 1953. godine[80], na kojoj se vidi brežuljak kojemu je cijela prednja strana okomito odrezana, odnosno uništena.

---

78 „Samo mjesto na kojem je stajala ‚Gradina' t. j. dvor velmoža gorjanskih pripadalo je nadarbini župskoj. Danas više ne pripada, jer je općina sa nadarbinom to zemljište zamijenila za 1 jutro zemlje oranice u blizini Mađareve bare. Danas postoji uzvisina obrasla travom i korovom, koja se pomalo gubi, jer seljani s nje uzimaju zemlju kod podizanja kuća i zgrada, a za lijepih ljetnih dana čuje se vika djece koja se bezbrižno igraju, a da ni ne slute da je to mjesto bio nekada slavni dvor velmoža gorjanskih. Tradicija veli, da je kod kopanja kamena za zemaljsku cestu i ovo se dogodilo. Tadašnji župnik prodao je tu tvrđu odnosno kamenje *židu* Heimu, koji je opet prodao državi za cestu Osijek – Đakovo. Utvrde su razbijali po noći dinamitom radnici Bosanci i Dalmatinci. Svake je subote kapelan izlazio i isplaćivao radnike. Jedne subote dođe tamo, a radnika nigdje nema. Što se dogodilo? Kažu, da su radnici kopajući naišli na posudu u kojoj su se sigurno nalazili dukati, koje su sebi prisvojili i zato netragom pobjegli. Kažu, da se lijepo vidjela udubina iz koje je posuda izvađena i po toj udubini se to i zaključilo. Seljani još i danas tvrdo vjeruju da se u toj uzvisini, korovom zarasloj nalazi veliko blago, koje će se prije ili poslije naći." u: Aca ŽABAROVIĆ, „Nekoliko riječi iz prošlosti župe Gorjanske", *Glasnik biskupije bosanske i srijemske* br. 10, 1932., 75–77.

79 Do zamjene zemljišta došlo je uslijed komasacije između 1907. i 1914. godine. Hvala Ivanu Loviću na informacijama.

80 Hedviga DEKKER, „Na Gorjanskom gradu", Đakovački list br. 16 (6. lipnja 1953.), 3–4. Ova je fotografija objavljena i u knjizi Hedvige DEKKER Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike, Đakovo, 1959. godine na stranici 78, ali je pogrešno navedeno da je snimljena 1957. godine, jer je četiri godine ranije objavljena u *Đakovačkom listu*.

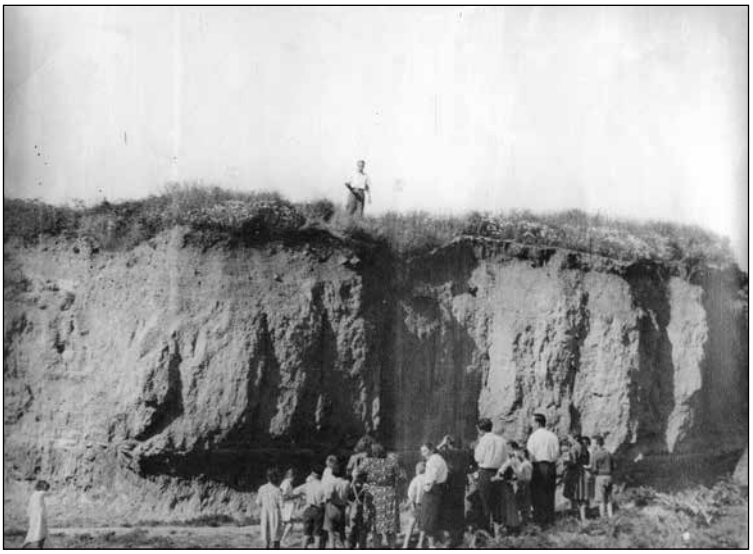

Slika 5. Fotografija nastala 1953. godine na ostatcima Gradine, objavljena u članku „Na Gorjanskom gradu" i u knjizi Hedvige Dekker "Đakovo i njegova okolica". Muzej Đakovštine (1718 K).

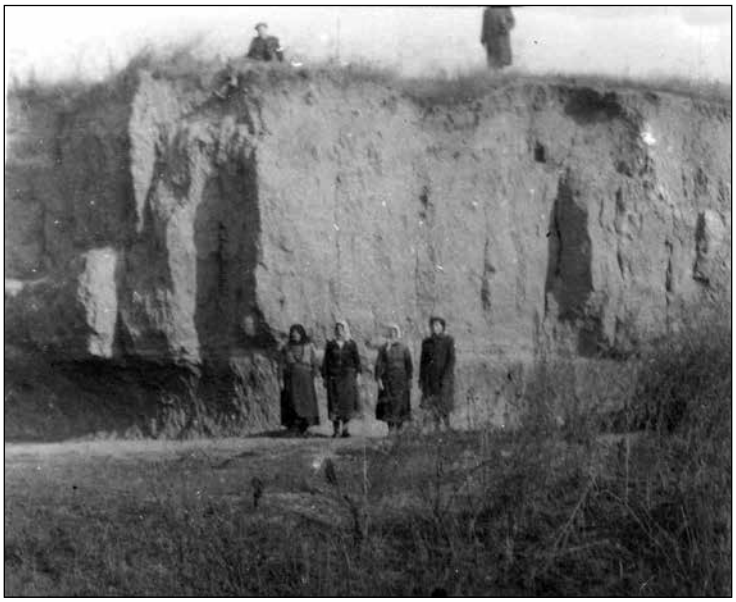

Slika 6. Hedviga Dekker s Gorjancima (?) ispred ostataka Gradine, pedesetih godina 20. st. Muzej Đakovštine (bez signature).

Hedviga Dekker u tekstu iz istog broja *Đakovačkog lista*, osim što izražava žaljenje zbog uništavanja i propadanja Gradine, piše da je „grad" bio izgrađen od cigle, a okolni zidovi od kamena, da je bio četverouglat s dvostrukim opkopom.[81] U Katalogu arheoloških lokaliteta koji je izdala u okviru svoje knjige *Đakovo i njegova okolica* 1959. godine, navela je opasku uz Gradinu: „gradina ugrožena – seljaci odnose zemlju".[82] U istoj toj knjizi spominje kako u gorjanskom „gradu" stoje samo ostatci zemlje i jedan bunar koji je „morao stajati u centru srednjovjekovnog grada Gorjana".[83] Dekker dosljedno Gradinu zove Gradom, prema tome, ovdje govori o bunaru koji se nalazio na vrhu Gradine. Taj bunar spominje i Stjepan Brlošić u opisu sela Gorjani, nastalom početkom 70-ih godina 20. stoljeća.[84] I prethodno spomenuti kazivači iz Gorjana sjećaju se bunara na Gradini, pri čemu Jozo Matanovac navodi kako su stijenke bunara prolazile cijelom visinom Gradine do ispod današnje hodne površine, a tvrdi i da se negdje na k. č. 1439 ili bližoj okolici koja je pod šikarom još uvijek može vidjeti uleknuće u kojemu je nastavak do dna tog bunara.

---

81 Sama Hedviga Dekker opisuje situaciju riječima: „Još danas nakon devastiranja stoji samo gradište grada odmah iza seoskih kuća. Kopalo se, raskapali zidovi, odvozio kamen temelja, pa se danas može samo konstatirati, da je grad bio zidan od cigle od koje se obilje fragmenata još nalazi, a okolni su zidovi bili učinjeni od kamena, koji se rasprodao. Naučni dokumenti utvrđuju da je grad bio četverouglast s dvostrukim opkopom. Zub vremena glođe tu staru utvrdu. Ruševine nekad moćne tvrđave, prekrivene su danas travom, zelenilom i nečujno pjevaju krvave balade. Podzemlja su joj puna tih davnih historijskih spomenika koje zemlja neprestano izbacuje iz svojih njedara. Kroz vjekove, tamo iza granica ljudskog sjećanja, uzdiže se staro gradište, koje mrmori svoju vječnu pjesmu – pjesmu divnog cvata i krvavih balada, kojima je nekoć bio svjedokom. Suprotna strana tih grandioznih ljepota je tužna. Razvaline nekoć silnog grada sačuvale su barem odbljesak nekadanje slave. Bila su to sjedišta nasilja i sjedišta sebične politike." H. DEKKER, *Na Gorjanskom gradu*, 3.

82 Osim toga, u Katalogu arheoloških nalazišta u Đakovštini, koji je sastavni dio ove knjige, navedeno je da se Gradina nalazi na k. č. 624, dok je u originalnom rukopisu H. Dekker naveden ispravan broj: k. č. 628. Rukopis se čuva u Arhivu Muzeja Đakovštine (bez inventarnog broja), a uz popis nalazišta stoji i napomena „Kuće na gradini: Lović Gaja, Birtić Joza i Mikić Anica".

83 H. DEKKER, Đakovo i njegova okolica, 78. U Fototeci Muzeja Đakovštine zajedno sa slikama Gradine iz pedesetih godina nalaze se dvije fotografije bunara zidanog kamenom. Ne možemo sa sigurnošću poistovjetiti ova dva bunara, zato je fotografija uključena u ovaj rad, kako bi ga eventualno netko od potencijalnih novih kazivača prepoznao (slika 17).

84 „U gradu se i sada nalazi bunar koji je kamenom zidan, a koji je otkriven prije 2-3 godine (1971. godine) za kojega zna Gajo Lović." U: Stjepan BRLOŠIĆ, Gorjani. Rukopis se čuva u Muzeju Đakovštine Đakovo (u postupku inventarizacije).

U usporedbi sa Szabinim fotografijama jasno je kako je proces uništavanja u tih 39 godina vrlo uznapredovao. Iako na prvim fotografijama iz 1914. nije vidljiva ukupna veličina cijelog položaja, na fotografijama koje se čuvaju u Fototeci Muzeja Đakovštine, a koje su snimljene 1953. godine, vidljivo je uništenje sa svih strana skidanjem i odvozom zemlje.[85] U muzejskoj fototeci čuva se još nekoliko fotografija snimljenih na Gradini tijekom ovog procesa uništavanja, ali dio njih nema signaturu, dok drugi dio nema naznačeno vrijeme nastanka,[86] iako se po prikazanom stupnju uništenosti Gradine čini da su nastale prije 1953. godine.

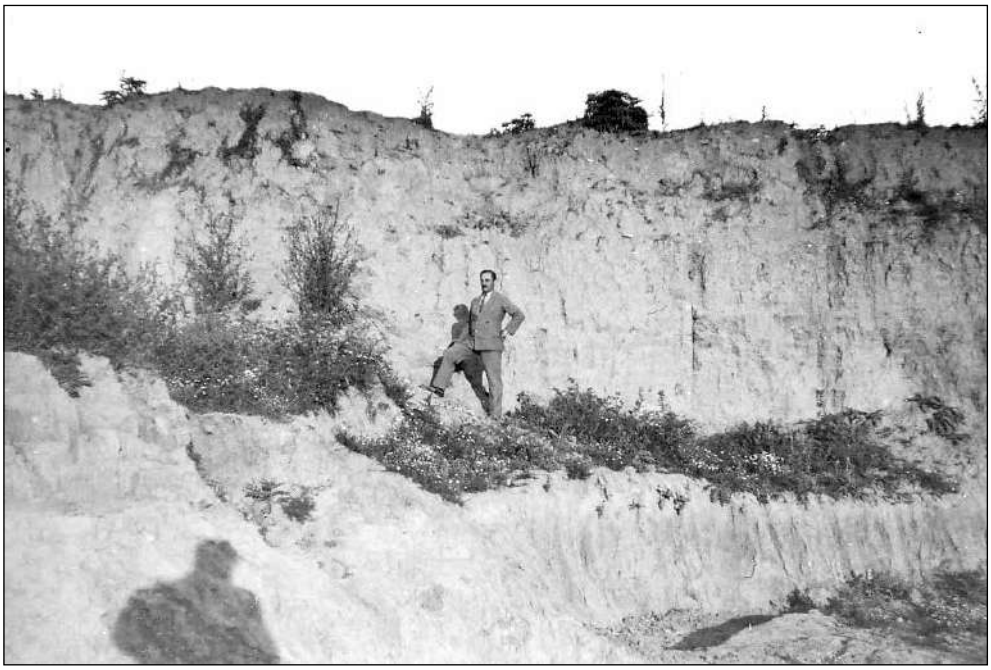

Slika 7. „Gorjani: Nikole gorjanskog grad temelj", nepoznati datum nastanka. Muzej Đakovštine (bez signature).

85 Fotografije ovog posjeta koje su sačuvane u Fototeci Muzeja Đakovštine Đakovo nose oznake 1716 K, 1718 K, 1722 K, 1723 K, 1726 K i 1727 K.

86 Npr. fotografija 151 K *Gorjani: Nikole gorjanskog grad temelj*; pisano nepoznatim rukopisom, što bi moglo upućivati na činjenicu da je fotografija darovana Muzeju Đakovštine. Fotografija iako ima signaturu, nije upisana pod tom oznakom u knjigu Fototeke.

Postoji još nekoliko fotografija u privatnim arhivima Gorjanaca, nastalih u vremenskom rasponu od 1934. do 1961. godine.[87] Za posljednju sačuvanu fotografiju Gradine navedeno je da je nastala 1961. godine (slika 14)[88], a čuva se u Spomenici Osnovne škole Gorjani. Uz sliku stoji tekst, nastao 30. lipnja 1961. godine, koji donosi zaključak ovoga dugogodišnjeg procesa uništenja.[89] Istinitost tvrdnje da su 1961. godine odvezeni posljednji ostatci opovrgavaju gorjanski kazivači koji tvrde da su se kasnih šezdesetih još vidjeli ostatci Gradine, te da je do temelja raznesena tek nekoliko godina kasnije. Na aerofotogrametrijskim snimkama iz 1956. godine (slika 8) jasno se još uvijek vidi stup ostataka,[90] no već na snimkama iz 1966. ti ostatci svedeni su na veličinu tek nekoliko piksela u slici, a preko mjesta gdje su ostatci stajali utrta je staza, nastala uslijed učestalog odvoza zemlje s položaja.[91] Oba gorjanska kazivača spomenula su tragični događaj koji se zbio po njihovoj procjeni 50-ih godina 20. stoljeća kada je „čika Tomo" (prezimena se ne sjećaju) poginuo prilikom uzimanja zemlje s Gradine, kad se gornji dio profila odlomio te poklopio i unesrećenog, i kola, i konje.[92]

87 Fotografije su objavljivane na društvenoj mreži *Facebook*, u grupi „Gorjani – nostalgija". Zahvaljujem Ivanu Loviću na informacijama.

88 Fotografija je također u albumu Lucije Karalić (pohranjen zajedno s rukopisnom baštinom u Muzeju Đakovštine Đakovo), s navedenom godinom 1961. U Fototeci Muzeja Đakovštine postoje još dvije fotografije (slike 12 i 13) na kojima se nalazi ista osoba kao i na ovoj iz Spomenice, što znači da su snimljene u istom trenutku.

89 „Tragovi ‚Starog grada Nikole Gorjanskog' su zbrisani, a uspjelo se još do ove godine sačuvati stup zemlje od nekoliko metara. Sada je i ovo nestalo i na to zemljište su ušli u posjed okolni seljaci. …a preostali dio zemlje mjesni odbor prodao je u korist elektrifikacije sela." Spomenica škole Gorjani, upis 30. 6. 1961. godine. Zahvaljujem Ivanu Loviću i Antunu Bagudiću na informacijama.

90 Snimka je dostupna na zahtjev u Državnoj geodetskoj upravi, br. snimke 0517.

91 Snimka je dostupna na zahtjev u Državnoj geodetskoj upravi, br. snimke 5304, a može se vidjeti i na stranici Geoportala (URL: https://geoportal.dgu.hr/; osnova: Digitalni ortofoto 1968.).

92 Iako se ne sjećaju prezimena, vrlo je vjerojatno da se poginuli zvao Tomo Semijalac. Do podatka je istraživanjem došao Ivan Lović, na čemu mu zahvaljujem.

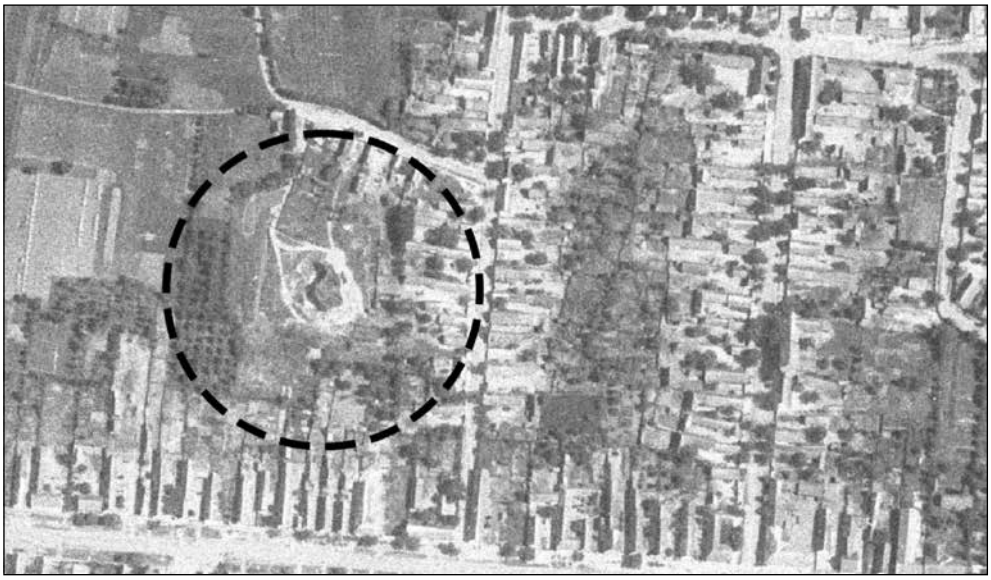

Slika 8. Aerofotogrametrijska snimka iz 1956. godine, Gradina je u sredini kruga. Državna geodetska uprava.

Prema zapisima u inventarnoj knjizi Srednjovjekovne zbirke Muzeja Đakovštine ukupno je 55 predmeta upisano pod lokalitetom „Gradina u Gorjanima", ali svi su bez datuma dospijeća u Muzej. Inventirala ih je tek Branka Raunig, koja je u Muzeju bila zaposlena od 1963. godine. Riječ je o ulomcima posuda, željeznim čavlima, šest pećnjaka i dvije topovske kugle, a svi pokazuju karakteristike materijala iz srednjovjekovnog razdoblja. Osim ansambla tipičnog srednjovjekovnog nalaza, pronađen je još i *ašov*, željezni čekić te dugački nož, sličan mačeti, koji bi se mogli pripisati kopačima s Gradine bilo iz Bogetićeve, bilo iz Heimove kampanje. Pouzdano znamo da je Branka Raunig 1970. godine organizirala terenski pregled na prostoru srednjovjekovnih Gorjana, čiji nam izvještaj nije sačuvan, ali može se pretpostaviti da je sadržavao opis stanja Gradine u toj godini (odnosno informaciju je li Gradine uopće tada bilo).[93]

93 U Arhivu Muzeja Đakovštine čuvaju se neke od njezinih terenskih bilješki, a u jednoj navodi da je od Lucije Karalić dobila informaciju da se u šumi „Drljak", koja je 4 – 5 km udaljena od Gorjana, kod sela Punitovci nalazi srednjovjekovni grad koji je podzemnim hodnikom povezan s gorjanskim gradom. Branka RAUNIG, *Izvještaji s terenskih istraživanja*, Arhiv Muzeja Đakovštine Đakovo.

Sljedeći terenski pregled u Gorjanima vodila je Kornelija Minichreiter 1978., ali u izvještaju je pogrešno naveden toponim lokaliteta kao „Garov dol".[94] Ona u radu navodi da je „Gradina već skoro sasvim uništena, veliki dio brda iskopan, da mještani pričaju da je tu bio srednjovjekovni grad što se i vidi u odronjenom profilu zemlje". S obzirom na druge ranije informacije, upitno je je li stup ostataka Gradine tada još uvijek bio vidljiv, ali moguće je da se Minichreiter referira na profile zemljanih nasipa, osobito zapadni, koji je podosta visok. Naime, nešto ranije (1974. godine), Mirko Marković u članku iz *Đakovačkog lista* prenosi istu informaciju kao i Spomenica Osnovne škole Gorjani, da je Gradina raznesena 1961. godine. Marković je bio u Gorjanima ili 1974. godine ili nešto ranije, kada je zajedno sa Stjepanom Brlošićem obilazio sela Đakovštine i fotografirao seoske znamenitosti. Prema tome, možemo sa sigurnošću zaključiti da najkasnije 1974. godine Gradine više nije bilo,[95] jer da ju je Marković vidio, svakako bi taj podatak spomenuo, a vjerojatno bi je i fotografirao.

Vrijeme kada Gradine više nije bilo možemo pomaknuti za još koju godinu u prošlost. Naime, Lucija Karalić je 1970. godine sastavila rad *Gorjani*, koji je sačuvan u njezinoj rukopisnoj baštini, i u njemu navodi kako Gradine više nema, nego su ostali samo opkopi.[96] Ovaj nam zapis u konačnici čini 1970. godinu kao *terminus post quem non* za određivanje trenutka konačnog uništenja Gradine.

Današnje stanje

Danas je u prostoru od Gradine jasno istaknuto vidljiv jedan necjelovit kvadratni prsten vanjskog nasipa koji je stajao oko nekadašnjeg brežuljka (k.

---

94 Kornelija MINICHREITER, „Rekognosciranje arheoloških lokaliteta na terenu općine Đakovo", *Glasnik slavonskih muzeja* 37, 1978., 41. Toponim Garov dol smješten je 5,5 km jugoistočno od Gorjana.

95 U Muzeju Đakovštine s njihova terenskog istraživanja povijesti i znamenitosti sela Gorjani ostalo je sačuvano 126 fotografija.

96 Rad je upisan u bilježnicu pod datumom 2. 2. 1970., a sadrži sljedeći navod: „Jedan dio ostataka te tvrđe raznesen je 1879. godine na zemaljsku cestu između Širokog Polja i Đakova. Temelj je razrušen 1937./38. godine. Zid je bio širok 4 m. Izvana je bio uspravan, a iznutra je građen koso. Kamen je bio spajan živim vapnom. Rastavljali su ga dinamitom. Dinamit su dobili iz Zagreba, pričao mi je čiča Mato Zimaj. Za dvije godine su izvadili oko 900 m³ kamena i sazidali cestu u Kućanačkoj i Grobljanskoj ulici. Zemljani ostatci razneseni su poslije II. svjetskog rata tako da se danas poznaju samo vanjski opkopi oko bivšeg grada." U: L. KARALIĆ, *Rukopisna baština, Bilježnica 13*, MĐĐ.

č. 1437, 1435 i spoj s južnim krakom na k. č. 1459/2), koji iako nisu fizički dio uništenog brežuljka, u fortifikacijskom smislu čine jednu cjelinu. Južni krak tog prstena nešto je slabije vidljiv, ali na digitalnome visinskom modelu jasno se može pratiti da se prostire kroz k. č. 1454 (na k. č. 1458 nema ga jer je zaravnjen) i 1453. Spoj južnog i istočnog nasipa koji se još slabije nazire, ali svejedno je prisutan, nalazi se na k. č. 1447 i 1448, dok se istočni krak jedva vidljivo prostire na k. č. 1445, 1444, 1443 i nestaje u potpunosti na 1442 i 1441. Između ova četiri kraka nalazi se poravnan prostor, čak niži od zapadnoga, južnoga i sjevernoga okolišnog dijela. Zapadni krak nasipa širine je oko 20 metara i dužine oko 129 metara, dok je južni prosječne širine 22 metra te dužine 136 metra.[97] Istočni krak nasipa sačuvan je u dužini od oko 104 metra. Njegova je širina najveća te varira od 20 do 40 metara jer je mnogo više od prethodna dva kraka spušten i razvučen. Sjeverni krak vidi se tek djelomično na spoju sa zapadnim krakom nasipa, i to u dužini od 23 metra, dok se na ostatku ne vidi (slika 9).

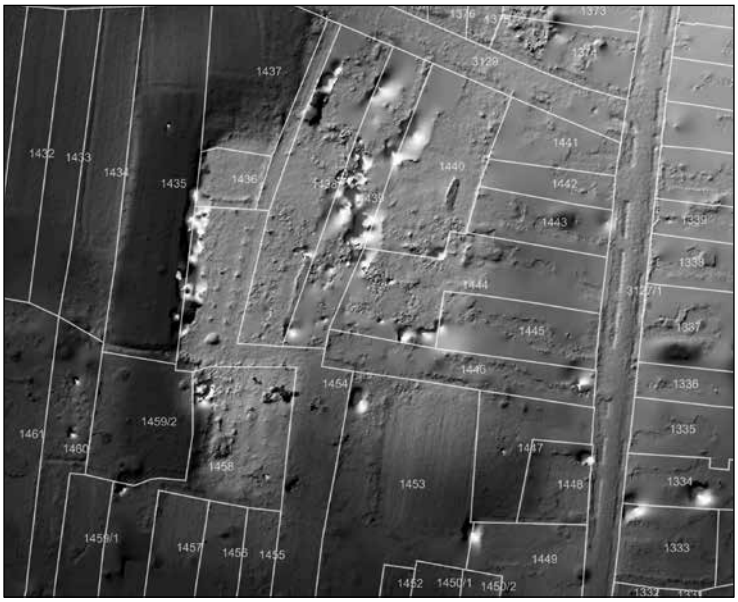

Slika 9. Digitalni visinski model ostataka Gradine i aktualne katastarske čestice. Napravila J. Boras.

97 U ovu dužinu uračunat je i dio koji nedostaje, a koji se trebao nalaziti na parceli 1458. Uračunat je u ukupnu dužinu jer je vrlo vjerojatno da je prekopan u novije vrijeme zbog lakše poljoprivredne iskoristivosti parcele.

Ovaj sjeverni dio ne može se izdvojiti ni na temelju katastarskih planova iz 19. i s početka 20. stoljeća, pa se čini kako je od početka dokumentiranja procesa uništavanja ovog lokaliteta taj sjeverni dio opkopa prvi zasut i poravnan kako bi se ostvario lakši pristup Gradini. Da je nekada u prošlosti uistinu postojao, utvrđeno je tijekom 2020. i 2021. godine kada su provedena geomagnetska istraživanja na tom dijelu, a rezultatima je utvrđeno da je i sa sjeverne strane Gradine postojao zemljani bedem i pripadajući jarak.[98] Na samom lokalitetu ne mogu se prepoznati tragovi sniženih dijelova terena, gdje su stajali opkopi s unutarnje strane ovoga vidljivog prstena nasipa, jer su poravnani zemljom s Gradine kao i cijeli prostor unutar opkopa koji je ujednačen i izravnan. Prema svjedočenju Joze Matanovca te Ivana Lovića, na velikom broju zemljišnih čestica i danas se može naći koji poveći kamen, donesen s Gradine, a koji služi kao međaška oznaka između parcela. Jedan takav nalazi se na međi čestica 1459/2, 1458 i 1434 (slika 16).

Analiza izloženih podataka

Prostorna dispozicija brežuljka koju je zauzimala Gradina krajem 19. i početkom 20. stoljeća može se iščitati iz spomenutih katastarskih snimki sela Gorjani. Najpreciznija snimka čuva se u Državnoj geodetskoj upravi u Đakovu, bez datuma nastanka s katastarskim česticama, prepravcima u razgraničenjima i brojevima koji su korišteni polovicom ili u drugoj polovici 20. stoljeća. Na ovom planu može se bez ikakvih teškoća izdvojiti k. č. 366, 367 i 368, koje zajedno pripadaju položaju Gradina. Parcele 368 i 366 prstenastog su oblika (opkop i/ili nasip?) i okružuju parcelu 367 (plato), koja je kvadratnog oblika dimenzija o. 71 m (I-Z) x 75 m (S-J). U ranijem nacrtu katastarskih parcela (1863.) te tri parcele čine jedinstvenu parcelu br. 688.[99]

98 HIRSCHLER MARIĆ i JANEŠ, „Arheološka slika srednjovjekovnog Gorskog naselja i dominikanskog samostana"; Cornelius Meyer Prospection, *Magnetic prospection at the medieval site of Gorjani (Osijek-Baranja county, Croatia),* Report 2103/2021.

99 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?bbox=2044585.764720269%2C5684609.220029687%2C2045492.8572668722%2C5684940.049042732&map-list=1&layers=here-aerial%2C3%2C4 (Pristupljeno 18. 8. 2023.).

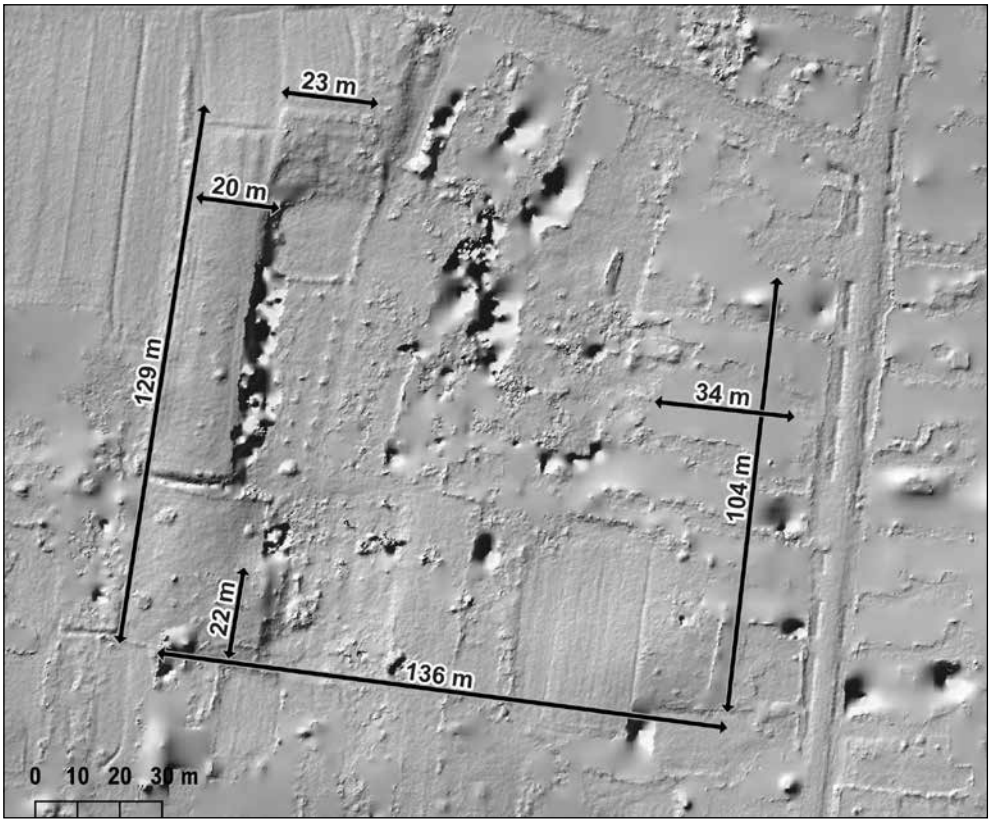

Slika 10. Dimenzije ostataka na digitalnom reljefnom modelu, izrađenom na temelju aerofotogrametrijskih snimaka iz 2023. g. (način prikaza podataka: hillshade*). Modelirali: J. Boras i M. Mađerić.*

Armin Kraus 1879. ucrtao je strukturu kvadratnog tlocrta, čije su stranice 62 metra dužine mjereno s unutrašnje strane (upisano), što znači da za ukupne dimenzije strukture treba uzeti u obzir i debljinu zida. Bogetić, pak, u jednom pismu navodi da je Gradina četverokut, ali da su duljine zidova 50 hvati (95 m). Na drugome mjestu opisuje da je ravnica na vrhu Gradine površine jednu ral (5754 m^2), što približno odgovara situaciji na katastarskom planu iz 20. stoljeća, gdje parcela 367 koju smo prethodno poistovjetili s platoom, ima površinu od 5240,98 m^2.[100] U tom slučaju ne možemo prihvatiti Bogetićevu

100 Izračunato pomoću QGIS programa.

procjenu da su zidovi bili dugački svaki po 95 metara, jer bi takva zidana struktura zauzimala površinu od 9025 m^2, što je veće od pretpostavljene površine platoa Gradine. Župnik Filipović Heldenthalski još 1853. naveo je da „gradska kuća zauzima četvrt jutra" (1438 m^2), a u tom bi slučaju duljina zidova iznosila oko 38 metara, što je opet poprilično manja dužina od Krausova crteža, a osobito od Bogetićeve procjene. U ovoj dvojbi najsmislenije bi bilo prikloniti se Krausovoj procjeni, jer ne samo da je riječ o nacrtu koji je načinila osoba koja se bavila tehničkim crtanjem nego se i dimenzije koje je on naveo najprikladnije poklapaju s obje prethodno spomenute katastarske podloge.

Slika 11. Plato Gradine (poprečne bijele crtice) na katastarskom planu iz 20. stoljeća, koji zauzima jedno jutro i ostatak platoa iz 1956. godine (bijela puna linija unutar parcele 367). Državna geodetska uprava.

Pisani dokumenti iz Nadbiskupijskog arhiva u Đakovu navode da je Žiga Heim izvadio 138 kubičnih hvatova kamena. Debljinu zidova Bogetić spominje u svojemu prvom pismu, i to da je zid širok šest stopa (1,88 m) te da se na dubini od 2 hvata (3,79 m) širi na 9 stopa (2,82 m). Na drugom mjestu, doduše, u radu koji je objavljen u *Arhivu za povjestnicu Jugoslavensku,* Bogetić je naveo širinu zida od osam stopa (2,56 m). Nadalje, Bogetić u pismu poslanom 13. 7. 1872. opisuje zid koji je probio do dva hvata visine (3,79 m), a koji je širok 10 stopa (3,14 m).[101] Na temelju takvih nepouzdanih opisa neisplativo je računati koliku je eventualnu površinu strukture Heim iskopao, odnosno u kojoj je mjeri bila očuvana. Kraus u nacrtu navodi okvirno da su zidovi 2,5 metara široki i 2,5 metara duboki. Ako bismo njegovu procjenu primijenili na matematičku jednadžbu (zidovi upisane duljine 62 metra,[102] širine 2,5 metra) te ukupnu kubikažu izvađenog kamena od 138 kubnih hvatova (844 m^3), dobivamo prosjek visine zidova od 1,30 m. Ovaj ilustrativni izračun ne predstavlja stvarnu situaciju i stvarnu očuvanost kamenih zidova iz 1879. godine, jer nije u obzir uzeta stvarna tlocrtna dispozicija o kojoj ne znamo ništa detaljnije, ali nam služi za lakšu predodžbu količine kamena koja je odvezena s Gradine 1879. godine. Prema tome, Heim je s Gradine odvezao količinu kamena koja bi se našla u kvadratnoj zidanoj strukturi vanjskih dimenzija 67 x 67 metara, širine zidova 2,5 metra i visine 1,30 m. Kako je sav kamen uklonjen, danas više nemamo mogućnost usporedbe građevinskog materijala korištenog na Gradini i onoga korištenog prilikom gradnje starije srednjovjekovne crkve koja se sustavno istražuje na položaju Kamenišće, a čiji su temelji također od kamena. Ako je informacija o dodatnih 900 m^3 odvezenog kamena 1937. i 1938. godine točna, ova zamišljena predodžba iskopane količine kamena, u istim plošnim dimenzijama, morala bi biti podignuta barem na 2,6 m. Prema pokretnom arheološkom materijalu iz Muzeja Đakovštine (keramički ulomci, pećnjaci) te Bogetićevim navodima o pronađenim buzdovanima, ali ponajprije Strossmayerovu popisu pronađenog novca iz 1870. godine, možemo izdvojiti jedan vremenski segment kao vjerojatno razdoblje unutar kojega je nastanjivana Gradina, a riječ je o kraju 14., cijelom 15. i prvoj polovici 16. stoljeća, vjerojatno do samoga osmanskog

101 Kako opisuje zid koji kopa, najvjerojatnije je riječ o Gradini jer nije spominjao da vrši iskopavanja i na drugim mjestima, npr. na Kamenišću.

102 Što znači da prilikom izračuna površine računamo s dvije plohe od 62 x 2,5 m i dvije plohe od 67 x 2,5 m, što iznosi 645 m^2, ili 645 m^3 ukoliko je visina zidova 1 m. Dijeljenjem kubikaže koju je Heim odvezao sa 645, dobiva se prosjek visine zida od 1,3 m.

osvajanja, opet s velikim oprezom jer ostaje otvorena mogućnost da je na Gradini pronađen i stariji novac od ovoga, no nije zabilježen u pisanim izvorima niti je sačuvan.

Ostala razdoblja prije i poslije ovoga nepoznata su nam, iako se po fotografijama koje su nastale 50-ih godina 20. stoljeća u profilu Gradine može razaznati nekoliko različitih slojeva, ali kako je riječ o crno-bijelim fotografijama, ne isključujemo mogućnost da se ukupna stratigrafska sekvenca i ne može razabrati pravilno. Velika je vjerojatnost, ukoliko je postankom ovaj položaj stariji od srednjovjekovnog razdoblja, da je korišten i u drugim, ranijim, vremenskim razdobljima. U teoretiziranju o ranijim arheološkim slojevima na ovome položaju treba adresirati i neobičnost postojanja same Gradine kao istaknutog brežuljka u ravnom okolišu. Među pisanim izvorima Oriovčanin prvi (i jedini) otvoreno ocjenjuje da je riječ o „rukotvornom briežuljku".[103] Ukoliko se u obzir uzmu slične glomazne neprirodne reljefne manifestacije u ravničarskom krajoliku, raste vjerojatnost pretpostavke kako i ovdje nije riječ o prirodnom, nego umjetno stvorenom brežuljku kakav postoji u Jalžabetu kod Varaždina i kakav je postojao u Regölyju u Mađarskoj (kojega je zadesila slična sudbina kao i gorjansku Gradinu), a koji su tumuli iz starijeg željeznog doba, ili brežuljak kakav je u Starim Mikanovcima (Damića gradina), također starija prapovijesna umjetna tvorevina. Za potkrepu takve teorije svakako je potrebno otkriti istodobno naselje u bližoj okolici Gradine, za što do sada ne postoje nikakve indikacije. Tri stariježeljeznodobna lokaliteta nalaze se u susjednom selu, Satnici Đakovačkoj, a početkom 20. stoljeća inženjer Franjetić ondje je iskopao nekoliko grobova čije je skice zabilježio zajedno s opisom nalaza,[104] a koje pokazuju određene karakteristike metalnodobnih ukopa, kao što su kremacija, prilaganje oružja, prilaganje keramičkog posuđa, ukop pod manjim zemljanim tumulom i drvena oplata groba (koju Franjetić tumači kao lomaču *in situ*, u raci), ali za točno određivanje svakako je potrebna revizija arheološkog materijala. Nadalje, potrebno bi bilo pronaći nalaze na mjestima koja su bliže samoj Gradini iz ovoga razdoblja, kako bismo se uopće usmjerili prema mogućnosti interpretacije postanka Gradine na umjetan način u raz-

103 NSK, Zbirka rijetkosti, Starožitnosti Kraljevstva Slavonije (Luka Ilić Oriovčanin), Poglavlje: Gorjane. R 3252.

104 MĐĐ: Rudolf FRANJETIĆ, Prethistorijske građevine na cesti Satnica – Gorjani, km 2 (kotar Đakovo), MĐ-PZ-267, Arhiv Muzeja Đakovštine Đakovo; Rukopis ing. Radoslava Franjetića; pisma V. Hofileru, Arheološkom muzeju u Zagrebu i drugima (nepoznati prepisivač) MĐ-PZ-264, Arhiv Muzeja Đakovštine Đakovo.

doblju željeznog doba, a s obzirom na intenzivne terenske preglede u okolici Gorjana koji nisu rezultirali nalazima iz željeznog doba, vjerojatnost za pronalazak i eventualno povezivanje s Gradinom uvelike se smanjuje. Nadalje, gorjanski kraj obiluje arheološkim nalazištima iz vremena mlađega kamenog doba koja se manifestiraju kao kružne uzdignute strukture, zaštićene opkopima koji su do današnjeg vremena zaravnani. Takvi su lokaliteti Kremenjače, Topole i Dubrava – Gradina na prostoru Općine Gorjani, a izvan nje, u bližoj okolici nalazi ih se još dosta koji također nisu prirodne tvorevine, nego rezultat prapovijesnog inženjerstva koje je vidljivo do danas.[105] Stoga nije nelogično pripisivati porijeklo Gradine antropogenom procesu, osobito jer danas nije ostalo ništa od nje što bi nam moglo opovrgnuti ili potvrditi takve teorije, do budućih istraživanja koja će se usmjeravati ka ispitivanju zatrpanih jaraka s unutarnje strane do danas sačuvanog vanjskog prstena opkopa.

Na temelju prethodno obrađenih izvora saznajemo da je 1776. kopana cigla za gradnju nove crkve, da je po naredbi vlastelina Jankovića već 40-ih godina 19. stoljeća kopano ovdje, a i sam župnik Heldenthalski još 1853. navodi kako seljaci raznose zemlju sa ostataka. Bogetić je kopao 1872. godine, a u jednom trenutku između 13. srpnja 1872. i 2. travnja 1873. biskup Strossmayer zabranio mu je da nastavi s iskopavanjem. U toj prvoj kampanji otvorio je veliku površinu jer u pismima navodi kako je iskopao 200 stopa dug zid te da ga je „probio" do dva hvata visine (3,79 m). Nakon toga, 13. veljače 1879., Bogetić piše u pismu kako je čuo da se kopa na Gradini i da se vadi kamen, a već u lipnju Zemaljska vlada obavještava Ravnateljstvo Narodnog muzeja u Zagrebu da je đakovački Stolni kaptol prodao kamen s Gradine Žigi Heimu i da ga on kopa. S tog iskapanja potječe i Krausov crtež, a negdje istodobno ili prije zbio se i Bogetićev pokušaj da ipak bude uključen u iskopavanje na Gradini, u vidu prijedloga ugovora kojega je sastavio i poslao na Ravnateljstvo Zemaljskog muzeja u Zagrebu. Nemamo sačuvane detalje zašto je to poslao i točno kada, je li uopće izišao s prijedlogom za takav ugovor pred župnika Topalovića ili đakovački Stolni kaptol. Ovdje se javlja jedna nelogičnost, a to je zašto je Stolni kaptol uopće dopustio uništenje zidina na Gradini. Biskup Strossmayer Bogetića je zaustavio s iskopavanjem i često ga Bogetić spominje kao prepreku, uz župnika Topalovića. Rački,

105 Rajna ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, Hrvoje KALAFATIĆ, Bartul ŠILJEG i Tomislav HRŠAK. „Krugovi i keramika kroz stoljeća: značajke naselja sopotske kulture." *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 36/2019., 41–84.

bliski Strossmayerov politički istomišljenik i prvi predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, također traži 1872. da se zidovi očiste te da se ne vade. Nejasno je kako je nakon sedam godina na kraju ipak došlo do dopuštenja da se kamen izvadi i raznese, i to po poprilično nižoj svoti (680 forinta) od one o kojoj je Bogetić govorio (10 000 forinta) i od svote koju je župnik Topalović navodno tražio (20 forinta po kubnom hvatu), a sve to uz prisutnost tek jednog nadglednika koji se brinuo da nalazi dospiju biskupu Strossmayeru.

Gorjanski župnik Aca Žabarović opisuje kako su se te 1879. godine dinamitom oslobađale kamene strukture, što je zasigurno devastiralo sve okolne stratigrafske ostatke. Ostatak platoa Gradine do 1956. godine sveden je na dvadesetinu površine kakvu je opisivao Bogetić 70-ih godina 19. stoljeća, a do kraja 60-ih godina 20. stoljeća uklonjeni su i posljednji ostatci. U ovom trenutku vraćamo se na informaciju koju prenosi Lucija Karalić kako su se temelji na Gradini raznosili dinamitom 1937. i 1938. godine te da je izvađeno oko 900 m^3 kamena. Ovaj podatak ne nalazimo u drugim, kasnijim pisanim izvorima i donekle je i iznenađujući. Naime, u već spomenutom pismu iz 1893. Općina Gorjani od Biskupije traži dopuštenje za kopanje kamena s Gradine, ali ga ne dobiva jer je od Biskupije poslan očevidnik Voršak, koji izvještava da kamena više nema jer je poduzetnik Heim sve iskopao. Zanimljivost je i količina kamena koja je u ovoj drugoj kampanji izvađena, po procjeni oko 900 m^3, dok je Heim šezdesetak godina ranije iskopao 844 m^3. I metoda je bila ista u obje kampanje (raznošenje dinamitom), a i konačno odredište izvađenog materijala: cesta. No, ovaj zapis donosi nam jednu novu informaciju, a to je da je zid bio izvana ravnog profila, a iznutra zakošen.[106] Lucija Karalić ujedno navodi i najveće mjere širine zida, čak 4 metra. Ako je taj podatak točan, očito je riječ o duboko ukopanim strukturama koje se nisu vidjele krajem 20. stoljeća od strane Voršaka i Cepelića, ali su kubikažom nešto veće od količine koju je Heim iskopao 1879. godine. Mato Zimaj, od kojega je Lucija Karalić dobila ovu informaciju, bio je općinski načelnik u vrijeme iskopavanja, a i sama Lucija Karalić u to je vrijeme već bila učiteljica

106 Ovo je u suprotnosti s Bogetićevim navodom iz 1875. godine gdje navodi da je zid izvana zakošen. A. BOGETIĆ, „Odgovor na njeka pitanja Družtva za jugoslavensku povjestnicu i starine", *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, XII./1875., 131.

u gorjanskoj osnovnoj školi, stoga nema razloga da se ovi podatci ne smatraju pouzdanima.[107]

Nema razloga sumnjati da je struktura na Gradini bila građena od kamena, jer inače ne bi bila raskopana, odvezena i prodana. Jesu li Bogetićevi navodi o postojanju palisade uz vanjski zid s razmakom među kolcima od jedne stope (0,32 m) istinite, danas više nemamo načina provjeriti. Bogetić također navodi da su temelji ove strukture na Gradini bili od kamena, dok su zidovi građeni od cigle dimenzija 0,36 x 0,18 m. Bilo kakve druge pokretne nalaze, osobito dijagnostičke keramičke nalaze koji bi nam pomogli odrediti vremenski okvir korištenja ovog položaja ili namjenu također nisu u većem broju niti sačuvani niti opisani, osim tek nekolicine koja je u Muzej Đakovštine dospjela tek nakon što je Gradina gotovo posve nestala. Iz Strosmayerova pisma 1870. godine, ali i nekoliko Bogetićevih, čini se da su zlatnici iz razdoblja srednjega vijeka bili čest nalaz.[108] Sve informacije o stratigrafskoj sekvenci ovakvoga dominantnog položaja u okolišu također su nepovratno izgubljene. I prosuđujući o samom podrijetlu ovakvog brežuljka, ostaje nam isključivo nagađanje.

Današnje nepostojanje ovako zanimljivog i vrijednog arheološkog lokaliteta i neobičnoga povišenog položaja usred okolne ravnice ostaje spomenik štetnoj metodologiji usmjerenoj na pokretne vrijedne arheološke nalaze uz kompletno demoliranje zidanih struktura i arheoloških slojeva, koje je, doduše, inicirao Antun Bogetić, ali proveo Sigismund Heim, i u konačnici, Općina i lokalno stanovništvo. Kad je ogoljena od svih zanimljivih arheoloških nalaza, takvoj pseudoznanosti, kakvom se služila većina intelektualne elite krajem 19. i početkom 20. stoljeća, Gradina je predana na konačno uništenje najbližem stanovništvu koje ju je razgradilo, a njezine rasute tragove danas nailazimo pod gorjanskim cestama, u starim ili već srušenim kućama, vrtovima i poljima.

107 Podatke o članovima Općinskog poglavarstva i načelnicima Općine Gorjani (prema informacijama dobivenim od Marka Stažića) Lucija Karalić donosi u svojoj rukopisnoj baštini) vidi u: L. Karalić, *Rukopisna baština, Bilježnica 8*, MĐĐ.

108 Čak i ako ne uvrstimo u razmatranje informaciju koju Aca Žabarović donosi o radnicima koji su iskopali vrč sa zlatnicima i pobjegli s Gradine, a što je čuo po priči (vidi bilješku 78).

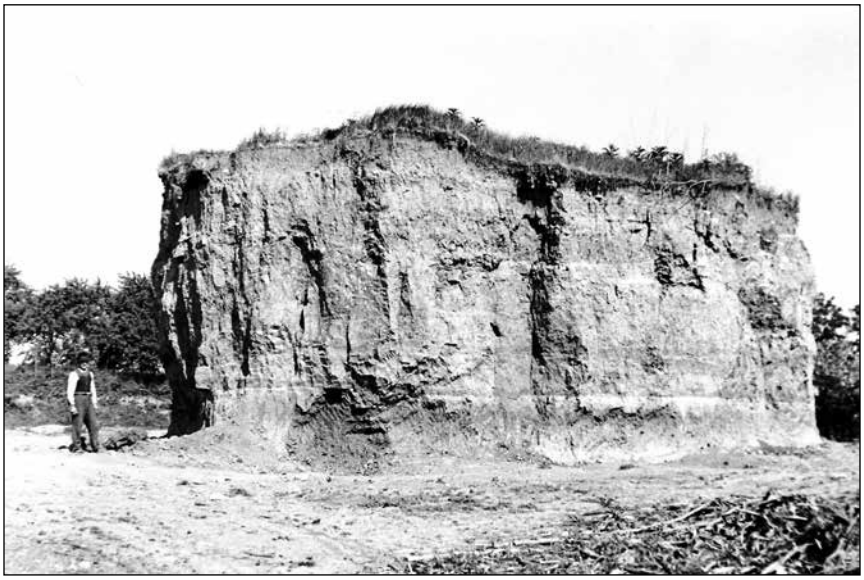

Slika 12. Ostatci Gradine tijekom 50-ih godina ili početkom 60-ih godina 20. stoljeća. Muzej Đakovštine Đakovo, (bez signature).

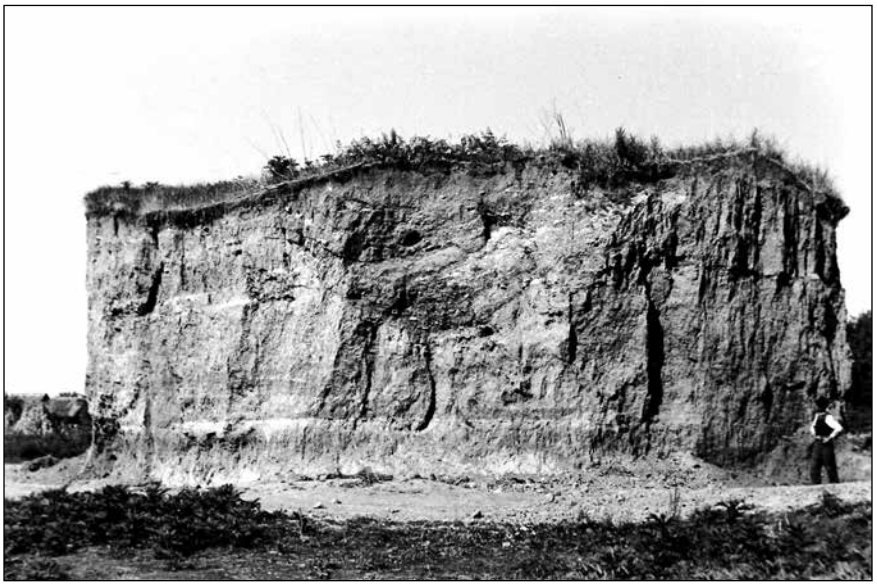

Slika 13. Ostatci Gradine iz 50-ih godina ili početkom 60-ih 20. stoljeća. U profilu su vidljivi arheološki slojevi (ulegnuće u središnjem dijelu). Muzej Đakovštine Đakovo.

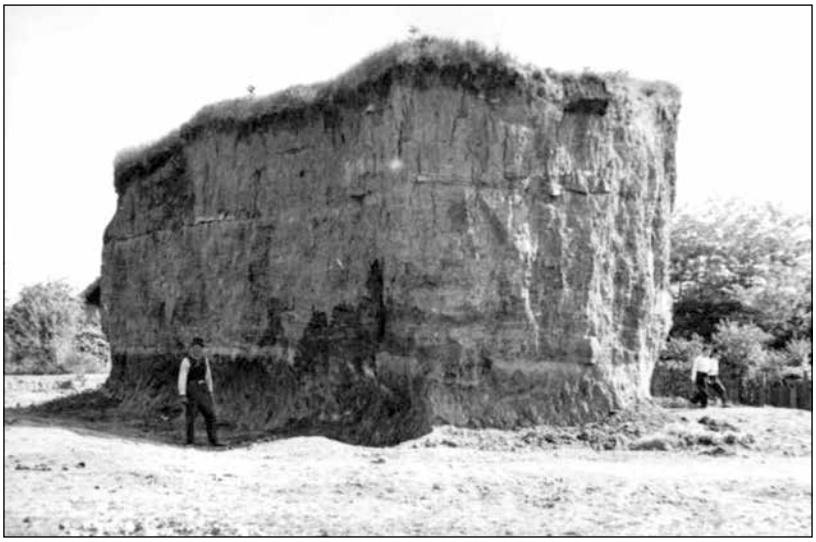

Slika 14. Fotografija koja se nalazi u Spomenici Osnovne škole u Gorjanima s godinom 1961. Kako je na fotografiji ista osoba kao i ona prethodne dvije, jasno je da su sve tri nastale u isto vrijeme. Osnovna škola Gorjani.

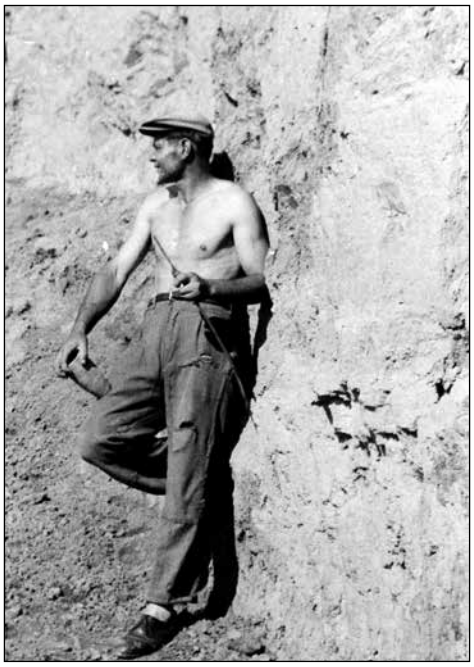

Slika 15. Ostatci Gradine 1953. g. i nepoznata osoba koja drži u ruci oštećeni srednjovjekovni pećnjak. Muzej Đakovštine Đakovo (1726 K).

Slika 16. Kamen koji potječe s Gradine (prema kazivanju Joze Matanovca), a koji danas služi kao međaš. Foto: Jelena Boras

Slika 17. Fotografija bunara bez signature, koja se nalazi zajedno s fotografijama s Gradine iz sredine 50-ih godina 20. st. Muzej Đakovštine Đakovo.

SUMMARY

Jelena Boras

CHRONICLE OF THE DESTRUCTION OF THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF GRADINA IN GORJANI

Gradina was an archaeological site in the form of a raised hill surrounded by two rings of earthworks and embankments, located in the village of Gorjani. It was destroyed during the 19th and 20th centuries due to the extraction of stone materials and the removal of soil. According to written sources, Gradina housed a rectangular stone structure measuring 65 x 65 meters, which was used for residential or defensive purposes. The excavation of this structure began in the first half of the 19th century, and the earliest records preserved from the excavation are attributed to the Gorjani chaplain Antun Bogetić.

Bogetić insisted on digging and selling stone materials to finance the excavation in hopes of finding valuable antiquities. His excavation started in 1872, but in 1873 Bishop Josip Juraj Strossmayer ordered him to cease the work. In 1879, the cathedral chapter of the Bosnian Diocese, based in Đakovo, allowed entrepreneur Sigismund (Žiga) Heim to excavate stone at Gradina. Heim paid 5 forints for each cubic yard of excavated stone to the cathedral chapter (a total of 690 forints for 138 cubic yards or 844 m3), and sold the stone for road construction. Written sources indicate that Heim removed all the stone from Gradina by the end of the 19th century.

In the early 20th century, the Municipality of Gorjani became the owner of Gradina and systematically removed soil from the site, both for economic reasons and to adapt the area to agricultural production. The surrounding earthworks were covered with soil, and in the late 1930s, approximately 900 m3 of stone was excavated and used to improve the road infrastructure, this time within the village of Gorjani. The soil removal continued until the late 1960s, leaving only a square incomplete ring of earth embankments at Gradina that is still visible today.

There are very few preserved findings from Gradina. In a letter from Bishop Strossmayer to Franjo Rački, medieval gold coins were mentioned, dating from the late 14th to the first half of the 16th century, likely representing at least a part of the period of Gradina's habitation. The Museum of Đakovo lists 55 objects originating from Gradina, with most of them being ceramic fragments of vessels and stove tiles that can be dated to the late Middle Ages.

The destruction of Gradina represents a significant loss to the archaeology of Đakovo and the study of Gorjani's history, as it leaves many unanswered questions about the nature of the structure that once stood at this location, its precise historical period, the presence of older and more recent findings from the Middle Ages, and the origin of the hill itself: natural or artificial.

Zabavište – dječji vrtić Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, 1886. – 2022.

(Povodom 25 godina rada DV „Sunčev sjaj – Nazaret" Đakovo)

UDK 373.2-051
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Estera Radičević
Samostan Milosrdnih sestara sv. Križa

Biskupu Josipu Jurju Strossmayeru bilo je vrlo stalo do obrazovanja djece. Osobito je nastojao da ženska djeca pohađaju školu, što tada nije bilo uobičajeno, a ni obvezno. Vladalo je uvjerenje da djevojčice trebaju naučiti kućne poslove, a čitati i pisati ako stignu. Došavši u Đakovo, sestre sv. Križa su, nakon što su naučile hrvatski jezik, prionule školskom radu, za što ih je biskup i pozvao. Najprije su počele predavati u preparandiji, a zatim su preuzele žensku pučku školu. Nekako bi se očekivalo da sestre počnu najprije rad u zabavištu, odnosno vrtiću, ali u Đakovo su došle sestre koje su bile školovane učiteljice, a ne učiteljice za zabavište. Tek nakon 20 godina, 1886. otvoreno je u Đakovu i zabavište. O tome u *Povijesti samostanskih škola, za šk. god. 1886./87.* čitamo sljedeće: „Početkom ove škol. godine ustrojeno je u ovdašnjem zavodu dozvolom vis. kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu od 28. rujna 1886. br. 10414 ‚zabavište za malu djecu' koje rukovodi za to izpitana učiteljica s. Hildegarda Brandstetter. U to zabavište primljeno je odmah s početka 13 djece, koje se je taj broj tečajem godine znatno umnožao, dok ne bude isto, dne 29. travnja t. g. radi priljepčive bolesti, ‚dobraca' (ospica) koja je ljetos djakovačkom

okolicom dugotrajno zavladala, sve do danas zatvoreno".[1] Tako je već sam početak zabavišta bio pod znakom bolesti. S. Hildgarda ovom je zabavištu postavila temelje i do 1894./95. godine bila duša i srce ove ustanove. Tada ju je zamijenila „izpitana učiteljica zabavišta sr. Gonzaga Fajdoš". Nju je šk. god. 1898./99. zamijenila s. Bonaventura Mozolovsky i prvi put se spominje da je dobila jednu pomoćnicu, jer je zabavište brojilo 40 djece.[2] Školske godine 1900./1901. uz s. Bonaventuru u zabavištu je radila s. M. Soteris Vitezić, pomoćna učiteljica, koju je zamijenila s. Vincencija Kreil. Da su sestre vrlo lijepo i na zadovoljstvo svih dobro radile s ovom djecom, čitamo i na kraju školske godine 1903./1904. kada je „Poglav. g. kr. žup. školski nadzornik Josip Anschau pohodio (je) nakon inspekcije više škole također i zabavište, te je zanimanjem gledao veselo igranje i pjevanje te male djece!"[3]

U godinama rada zabavište je proživjelo različite turbulencije. Već je 1919. godine bilo zatvoreno jer su prostorije trebale za održavanje nastave pučke škole. Zatim je opet otvoreno, a kao i sve druge škole, nakon dolaska nove vlasti 1945. godine i zabavište je prestalo s radom. Sve do povrata nacionalizirane imovine i kompleksa zgrada u kojoj je boravila vojska nije se moglo ni pomisliti na obnovu ovoga rada. Godine 1997. 3. rujna službeno je s radom počeo novoizgrađeni dječji vrtić pod imenom „Sunčev sjaj – Nazaret", koji po metodi Marije Montessori radi sve do danas. Podružnica ovoga vrtića je i vrtić istoga imena u Zagrebu, na Vrhovcu. Ovaj vrtić u Zagrebu počeo je s radom davne 1971. godine, u vrijeme kada je ustvari radio ilegalno, jer je tada redovničkim zajednicama bio zabranjen svaki odgojno-obrazovni rad. Ali zbog nedostatka mjesta u gradskim i državnim vrtićima, sestrama se „gledalo kroz prste" pa su sestre izašle ususret potrebi roditelja. Vrtić u Đakovu od Ministarstva znanosti i obrazovanja imenovan je stručno-razvojnim centrom radi unaprjeđivanja stručnog rada u području predškolskog odgoja i stručnog usavršavanja stručnih djelatnika u dječjim vrtićima za provedbu programa „Kateheze Dobroga Pastira" po načelima Montessori pedagogije.

Ključne riječi: Milosrdne sestre sv. Križa, Đakovo; školski rad, zabavište, Montessori vrtić, centar za edukaciju vjeroučiteljica za predškolski odgoj.

1 Arhiv Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu (dalje AMSĐ), Povijest samostanskih škola u Đakovu, *Ljetopis škola u samostanu za školsku godinu 1886/87.,* str. 59.

2 Usp. isto, str. 162.

3 Usp. isto, str. 222.

Dječji vrtić „Sunčev sjaj – Nazaret" – Četvrt stoljeća rada

Početci prije početaka – povrat oduzete imovine

Prošle, 2022. godine proslavio je Dječji vrtić „Sunčev sjaj – Nazaret" u Đakovu dvadeset pet godina rada. Zato ću u članku poći od ove obljetnice i najprije prikazati njihov rad, a zatim se vratiti u prošlost i pogledati kako je zapravo sve počelo davne 1886. godine.

Prvi slobodni, demokratski izbori održani u Hrvatskoj 22. travnja 1990. godine pobudili su u svima nadu o novim vremenima i slobodnijem životu i radu, osobito kada je Državni sabor Republike Hrvatske prihvatio 25. lipnja 1991. godine Deklaraciju o uspostavi samostalne i o Jugoslaviji neovisne Republike Hrvatske. No do tada je već bilo svima jasno da predstoji težak put u slobodu.[4] Nakon uspostave demokracije u Hrvatskoj počeli su se stvarati uvjeti za povrat imovine koju je crkvenim institucijama, obiteljima i pojedincima oduzela komunistička vlast. Provincijalna uprava Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, na čijem je čelu tada stajala s. Veljka Zirdum[5], imala je otprije popis oduzete imovine[6]. Uprava je odmah poduzela prve korake. Sestra Veljka vodila je iscrpne bilješke o ovom procesu koji je bio dug i mučan. Trebalo je najprije dokazati da je oduzeta imovina vlasništvo Samostana, nasilno oduzeta, zatim i usmenim pregovorima i pismenim

4 O događajima i uspostavi Republike Hrvatske ima bezbroj zapisa i literature. Ovdje sam se koristila knjigom Davorina Rudolfa „Stvaranje Hrvatske države 1991. Minstarska sjećanja", Školska knjiga, Književni krug Split, Zagreb, 2017.

5 S. Veljka najzaslužnija je osoba u povratu oduzete imovine, jer je tada vršila najodgovorniju službu u provinciji. Krsnim imenom Ana, rođena je 31. 12. 1931. godine u Žeravcu, BiH. U novicijatu je dobila ime s. Veljka. Veći dio svojega redovničkog života provela je u Zagrebu, na klinici Šalata, u citološkom laboratoriju, gdje je svojim zauzetim i odgovornim radom bila u službi postavljanja dijagnoza bolesti. Njezina stručna riječ bila je presudna za život mnogih. Tijekom devet godina služila je u vodstvu provincije kao provincijalna savjetnica, a od 1988. do 1997. vršila je službu provincijalne poglavarice. Bilo je to teško vrijeme Domovinskoga rata i poraća. Svojom jakom vjerom i nesebičnim služenjem ulijevala je sigurnost i pouzdanje. Sestre i suradnici prepoznavali su njezinu veličinu i oduševljenost za Boga po jednostavnosti njezina života i zauzimanju za dobro provincije. U procesu povrata oduzete imovine imala je nezamjenjivu ulogu i sve svoje sposobnosti uložila kako bi se oduzeta imovina vratila provinciji. Umrla je u KBC-u Osijek 23. 10. 2009. i pokopana je u Đakovu.

6 AMSĐ, usp. Fascikl oduzete imovine Sestara sv. Križa. Popis je načinila, vrlo precizno, s. M. Amadeja Pavlović, kada je završila službu provincijalne poglavarice. To je sada bio dragocjeni materijal za početne korake u procesu povrata.

potvrdama i dopisima obrazložiti cijelu povijest provincije i oduzimanja imovine. U fasciklu koji sadrži preko 120 gusto tipkanih stranica opisan je ovaj put povrata i gradnje nove zgrade vrtića. Opisati ovaj proces i gradnju traži studiozni pristup i opis pojedinih faza, što nije tema ovoga rada. Poslužit ću se ovim zapisima kako bi bilo jasnije na koji način i kako je tekao proces povrata i ostvarenje gradnje zgrade vrtića, početak rada i djelovanja kroz ovih prvih 25 godina, iako ću se u članku ograničiti samo na prvih pet godina, jer bi prikaz rada kroz svih 25 godina nadilazio opseg ovoga rada.

U proces povrata trebalo je uložiti ne samo znanje, ljubav prema zajednici, nego i pravu diplomaciju. O tome, na primjer, govori činjenica da je prvi posjet tadanjeg gradonačelnika, 8. 8. 1990. godine, trebao ostati tajnom (po njegovoj molbi), ali je navečer Radio Đakovo, na iznenađenje sestara, objavio ovaj posjet i vijest da su sestre u Samostanu zainteresirane o povratu zgrada u kojima je vojska, jer bi u njima otvorile vrtić i dom za starije.[7] Zakon o denacionalizaciji još nije bio donesen te je svima bilo jasno da će za sve trebati vremena. Kako odredbom državnih vlasti vojska nije smjela stanovati u središtu grada, počeli su se stvarati uvjeti za povrat zgrada u kojima je vojska dosada obitavala. To je bila prije svega velika zgrada kasarne preko puta Samostana, prvoga samostana i prve provincijalne kuće koju je sestrama po dolasku u Đakovo 1868. godine darovao biskup Josip Juraj Strossmayer. Dana 5. veljače 1992. godine općinska vlast je usmenim putem izvijestila provincijalnu poglavaricu s. Veljku da će Samostan moći dobiti natrag samo zgrade Velikog i Malog konvikta, a zemljište oko njih ne, jer Grad ima gotovu projektnu dokumentaciju za veliki rekreativno-sportski centar koji će Grad Đakovo graditi na zemljištu između zgrada. Ako bi to zemljište ipak htio dobiti, morao bi Samostan Gradu Đakovu ponuditi neku javnu djelatnost koja bi bila od općeg interesa za grad.[8] Zato je provincijalna uprava nakon dugog razmišljanja i savjetovanja i međusobno i s generalnim vodstvom, te prije svega molitvama svih sestara za očitovanje volje Božje, na svojoj sjednici 14. studenoga 1992. godine donijela sljedeću odluku: „(…) Objekt socijalne

7 Usp. AMSĐ, Fascikl oduzete imovine, str. 2. Ovdje bi bilo dobro podsjetiti se da je Samostan u Đakovu u vrijeme komunizma bio poznat samo po prodaji rasade, kiselog kupusa i šivanju jorgana, a gradska se vlast nikada nije zanimala što sestre rade, kako i od čega žive, kako školuju svoj pomladak, kako uzdržavaju svoje bolesne i starije sestre. Po prvi put kod ovoga posjeta jedan se gradonačelnik zanimao o svemu navedenom.

8 Usp. isto, str. 4s., Ljetopis Montessori dj. vrtića „Sunčev sjaj – Nazaret", Knjiga prva, (od 22. travnja 1990. do 2. listopada 2004.), str. 3.

namjene ostvarivanja karizme za grad bio bi dječji vrtić. To je ponuđeno Gradu – izgradnja vrtića za 3 jasličke i 3 vrtićke skupine."[9] To je bio početak.

U međuvremenu je, 26. veljače 1993. u kasarnu, koju je renoviralo Ministarstvo za izbjegle i prognane, useljeno 300 izbjeglica iz Bosne, koji su do sada bili u Izbjegličkom centru Gašinci. Uz naše sestre njima su došle pomagati i dvije sestre iz Družbe Služavki Maloga Isusa iz Sarajeva.[10]

Provincijalna uprava je, uz pomoć stručnih osoba, pravnika, arhitekata i drugih nastavila raditi na povratu cjelokupnog prostora i planirati gradnju vrtića. Uz bezbrojna putovanja u Zagreb, preko Podravske magistrale, jer je autocesta još bila okupirana, sakupljanja dokumentacije iz arhiva provincije, Kuće matice u Švicarskoj, gruntovnice, katastra, razmišljanja i traženja financijske potpore za gradnju i rad vrtića, planiranje i školovanje sestara koje će raditi u vrtiću, sestre iz provincijalne uprave koje su u to vrijeme obnašale ove dužnosti uložile su sve svoje snage, sposobnosti, ljubav i zauzetost u ovaj projekt. One su ustvari uložile svoj život i s vjerom u Božju Providnost počele, odnosno nastavile tamo gdje su se sestre 1945. godine prisilno morale zaustaviti. Uz to su se sve sestre u cijeloj provinciji na različite načine angažirale – izradom ručnih radova i priređivanjem prodajnih izložbi čiji je prihod bio namijenjen gradnji i opremi vrtića, tako da je cijela provincija bila uključena.[11] Bolesne sestre molile su i prikazivale svoje patnje na ovu nakanu. Javili su se dobročinitelji iz Njemačke, koji su preko naših sestara čuli za ovaj pothvat provincije i samoinicijativno došli, ne jedanput, u Đakovo, i ponudili se da će pomoći i u gradnji i u unutarnjoj opremi vrtića. Također su sestre koje su bile određene za rad u vrtiću, a studirale su na pedagoškoj akademiji u Zagrebu predškolski odgoj, dobile stipendiju za nastavak studija u Rimu i Münchenu. Božja se providnost za sve brinula na način kako se provincijalno vodstvo ne bi možda ni sjetilo! Iako s puno muke, vrata su se otvarala, ali trebalo je čekati i biti strpljiv.[12] Očitovalo se to također i u odabiru metode po kojoj će vrtić raditi. Prvotno nije bilo zamišljeno da se radi po metodi Marije Montessori.

---

9 AMSĐ, Zapisnici provincijalne uprave.

10 AMSĐ, Kronika, (na njemačkom jeziku), Provinz Kroatien, Chronik-Auszug, 2. Teil: 1969. – 1993., str. 364.

11 Ovdje se ponovila solidarnost i ljubav svih sestara. Na isti su način sudjelovale sve sestre u opremanju bolnice u Vukovaru 1941. godine. Sestre su se upravo natjecale, kao i sada, na koji će način sudjelovati u opremi vrtića. Time su sve sestre pokazale koliko im je stalo do zajedničkih ciljeva i do zajedničkoga dobra.

12 AMSĐ, usp. Fascikl oduzete imovine, str. 5s.

Spomenuto je da je ova procedura povrata bila duga, teška i veoma mučna. Bilo je ljudi koji su davali dobronamjerne savjete, pomagali na sve moguće načine, ali, ne želeći nikoga prozvati, istina je da je gradska vlast u tom razdoblju bila nesklona ovom pothvatu sestara i na različite načine usporavala, pa i onemogućivala proces. Tražilo se, na primjer, da se ispod zgrade budućeg vrtića izgradi atomsko sklonište, što nije bilo moguće. Trebalo se izboriti da se dobije dozvola za gradnju čvrstog i primjerenog podrumskog prostora koji bi odgovarao svrsi.

Prvi je projekt gradnje bio povjeren Projekt-birou u Đakovu. Nacrt idejnog projekta i izvedbenog plana predstavili su provincijalnoj upravi 10. 6. 1992. direktor Zlatko Knežević i ing. Dragana Javor. Izgledao je vrlo lijepo i uprava nije imala velikih ispravaka i primjedbi, osim da je strašno skupo. Ovu projektnu dokumentaciju platio je Samostan 46.000 njemačkih maraka. Međutim, rješenje o povratu zgrada i zemljišta još nije bilo stiglo i nije se moglo samo tako upustiti u gradnju.[13] Početkom 1993., 7. 1. dostavljen je na portu Samostana iz Općine dopis koji sadrži Rješenje Skupštine Općine Djakovo, a u kojem stoji: „Da se Samostanu daje na korištenje Konvikt sa još 4 zgrade – u trajanju, dok se ne provede postupak denacionalizacije". Ali, dopis nije imao nijednog vlastoručnog potpisa?![14] Tako je uprava bila vrlo skeptična prema ovoj darovnici.

I na državnoj razni radilo se na tome kako da se vjerskim zajednicama koje su dosada samo „čuvale djecu" omogući normalan rad i prizna i dosadašnje zalaganje te omogući registracija po novim zakonima RH. Tako je Ministarstvo za predškolski odgoj sazvalo sastanak poglavarica svih zajednica koje imaju vrtiće, a koji je održan u Zagrebu kod sestara karmelićanki na Vrhovcu 29. 11. 1993. godine. Na tom je sastanku puno toga razjašnjeno, i izrazito naglašeno da se rad u vrtićima mora prilagoditi propisima novonastale države Hrvatske. To više nije samo čuvanje djece već rad koji je Ustavom predviđen. Na sastanku su sudjelovale i sestre iz uprave u Đakovu i odmah nastojale sakupljati dokumentaciju za ovaj proces.

Procedura povratka zgrada i zemljišta u Đakovu nastavila se. Sestre predviđene za rad u vrtiću sudjelovale su u seminarima koje je, uz pomoć Ministarstva, organizirala Unija viših redovničkih poglavara u Hrvatskoj.

13 AMSĐ, isto str. 8.

14 AMSĐ, br. 207/1992.

Sve su to bile pretpripreme za otvorenje vrtića. Sestre su marljivo studirale na Pedagoškoj akademiji jer bez diplome nisu mogle na specijalizaciju u inozemstvo.

17. lipnja 1993. u Zagrebu je održao dr. dr. mult. k. c. Theodor Hellbrüge, osnivač i direktor Kinderzentruma u Münchenu, stručni seminar o primjeni Montessori pedagogije u odgoju djece s posebnim potrebama. U radu ovog skupa sudjelovale su s. M. Hijacinta Hoblaj, provincijalna savjetnica, s. Domagoja Leović i s. Ivana Topić, predškolske odgojiteljice. U osobnom razgovoru prof. Hellbrüge predložio je da se dvije odgojiteljice pošalju na specijalizaciju za rad po Montessori metodi, i to jedna u München, a jedna u Rim.

Nakon razgovora i savjetovanja provincijalno vodstvo je na svojoj sjednici 21. lipnja 1993. donijelo sljedeću odluku: „Montessori metoda u predškolskom odgoju ima dva obrazovna centra u Europi: u Rimu je centar koji osposobljava za odgoj u vjeri – Centro Buon Pastore – a centar u Münchenu – Kinderzentrum – daje edukaciju za primjenu opće Montessori odgojno-obrazovne metode. Trebalo bi dati jednu sestru u Rim i jednu u München na studij, da se mogu u odgoju nadopunjavati. Već sada treba dati molbu za stipendije u sljedećoj godini".[15] I tu je bio očiti prst Božji. Dobivene su stipendije za po dvije sestre – u Rimu i u Münchenu. Tako su s. Jelica Đuzel i s. Domagoja Leović nakon diplomiranja na pedagoškoj akademiji u Zagrebu pošle u Rim u centar Dobroga Pastira, gdje im je voditeljica dr. Sofija Cavalletti priskrbila stipendije i pomogla svim srcem da i prije vremena završe ovaj studij, odnosno osposobe se za Katehezu Dobroga Pastira. U München su pošle s. Ivana Topić i s. Domina Široki. Također su uz potporu dr. Hellbrüggea sretno završile specijalizaciju za rad po metodi Marije Montessori.

U međuvremenu se nastavila prava drama kako dobiti natrag oduzete zgrade i zemljište. Tim više bilo je iznenađujuće od strane gradske vlasti da zemljište i ne pripada Samostanu, nego Općini, što je bilo nešto sasvim novo i opet usporavalo proces. Kome se obratiti, jer ovime se cijela procedura vraćala na početak. Rečeno je upravi provincije da se treba obratiti vojsci, jer je ona nacionalizirala sve, a njihovo sjedište bilo je u Požegi. Drugi su sestrama savjetovali da se izravno obrate Kabinetu predsjednika Republike i da traže iznimku od zakona RH. Sestre su se „nahodočastile" od advokata,

15 AMSĐ, Sjednica provincijalne uprave br. VI.

gradske uprave, vojske, Elektroslavonije do Renovabisa, Caritasa i drugih dobrotvora u Njemačkoj, kako bi se nešto pomaklo s mrtve točke. Obratile su se i tajniku Komisije za odnose s vjerskim zajednicama pri Kabinetu predsjednika Republike gosp. Franji Dubroviću, koji je sestrama dao nadu da će sve biti pozitivno riješeno, samo treba čekati, moliti i raditi sve što treba. S jedne strane, dobročinitelji su već bili uplatili nutarnju opremu vrtića i igračke, a Samostan ih nije imao gdje uskladištiti. Rotary-klub iz Njemačke na čelu s dr. Helmutom Schlittom i njegovim suradnicima uplatio je 100.000 DEM za igračke izravno tvornici „EIBE" koja jedina proizvodi opremu za Montessori vrtiće. Kada je stigla, pošiljka je bila uskladištena godinu dana u praznom prostoru nekadašnje tvornice Prvomajska na Žitnjaku u Zagrebu. Prije toga trebalo je proći mučnu carinsku proceduru. Još nije stizao odgovor za povrat zgrada i zemljišta, a ni dozvola za gradnju vrtića. Urbanisti su imali svoje zahtjeve, Regionalni zavod za zaštitu spomenika iz Osijeka svoje, Samostan svoje, tako da je sve bilo jako teško uskladiti i zadovoljiti. Kako je provincijalno vodstvo molbe za povrat uputilo na sve državne instance na koje im je bilo savjetovano, 3. kolovoza 1994. došli su u Đakovo na razgovor gosp. Franjo Dubrović, tajnik Komisije za odnose s vjerskim zajednicama pri Kabinetu predsjednika Republike, general-bojnik Đuro Dečak, zapovjednik II. zbornog područja Đakovo s dva svoja suradnika. U ovom razgovoru razjasnila se situacija dugog čekanja na pojedine upite i molbe, osobito ono što se odnosilo na zgradu nekadašnjeg Svećeničkog doma, za koju je vlast imala informaciju da pripada Biskupiji, što nikada nije bio slučaj. Zgradu je provincija sama kupila i uvijek je bila vlasništvo samostana. Zato je proces povrata čekao. General Dečak obećao je da će uz pomoć njihova pravnika molbu Samostana za povrat proslijediti Ministarstvu obrane, a gosp. Dubrović potkrijepiti kod premijera Nikice Valentića. General je obećao i pomoć vojske kod raščišćavanja terena i rušenja dotrajalih zgrada.[16] Tako je 6. rujna 1994. godine došla grupa vojnika iz „Vojnog inženjeringa" iz Slav. Broda vidjeti što treba i koje strojeve dopremiti. Javilo se više građana da žele ciglu pa im je odmah odvezena kući da svaki sebi očisti. Dio suhe cigle odvezao se na naše imanje u Trnavu. Vojska je srušila i zgradu bivše bolnice, ali nisu imali dosta goriva jer su daleko vozili otpad, pa im je Samostan uplatio tisuću litara, te su mogli nastaviti. Za dva tjedna 19. rujna pod zapovjedništvom pukovnika Stjepana Juretića sve je bilo srušeno i očišćeno. Sestre su zahvalne za ovu

16 AMSĐ, Fascikl oduzete imovine, str. 29s.

veliku pomoć Hrvatske vojske. Ukupan doprinos u radu HV-a iznosi 112.700 DEM. U znak zahvalnosti počastile su ih večerom na kraju radova.

Iz Zagreba su sestre dobile uputu da na ime generala Đ. Dečaka trebaju napisati dopis za zamjenu nekretnina zemljišta koje nije pripadalo Samostanu, a vojska ga je kupila. Riječ o zamjeni zgrade nekadašnjega Svećeničkog doma, sada Doma Hrvatske vojske. Tako se situacija dodatno komplicirala i trebalo je sakupiti dodatnu dokumentaciju. U međuvremenu je prvi projekt za vrtić propao te je uprava tražila novoga arhitekta. Tako im je bio predložen Marijan Hržić iz Zagreba za novog projektanta. On je profesor na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, vrlo sposoban i uvažen u struci. Gotovo iz dana u dan se situacija s povratom mijenjala. Zakoni su se mijenjali, pa je uprava bila obaviještena da sve što je nacionalizirano po novim zakonima pripada državi. To znači, kako je s. Veljka Zirdum zabilježila, „da naš posjed Vlada je ustupila vojsci – te ni vojska niti mi – nemamo pravo dogovora o zamjeni. Sve se rješava u Vladi Republike Hrvatske."[17] Bila je to opet nova situacija. Već je došla 1995. godina, a provincijalna uprava ustvari je bila na ničemu. Ipak se dalje radilo na ostvarenju nacrta za gradnju vrtića kod prof. Hržića, te su sestre nekoliko puta morale putovati u Zagreb. Tako je 24. ožujka 1995. od strane Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika u Osijeku došla obavijest da je prihvaćen idejni projekt za gradnju vrtića.[18] Bilo je to veliko olakšanje. Još nisu odustali od gradnje atomskog skloništa ispod vrtića. Uz mnogo razgovora, objašnjenja, razmišljanja s obje strane konačno je uprava dobila pismenu dozvolu s propisima za gradnju podruma – skloništa (ne treba biti atomsko!). Nakon još mnogo pregovora i peripetija, mnogo molbi za pomoć, izmoljenih devetnica sv. Josipu i bl. Majci Mariji Tereziji, konačno je 25. kolovoza 1995. došla dozvola za povrat zemljišta i zgrada koji su bili oduzeti. Vlada je Samostanu „poklonila" naše zemljište.[19] Prvog rujna 1995. godine u Narodnim novinama objavljena je odluka da se Samostanu vraća zemljište – za gradnju vrtića. Na sastanku s. M. Hijacinte Hoblaj, s. Rozalije Nikolić, predstavnice ekonomata, arhitekta Hržića, izvoditelja radova Šime Nemčanina, poduzeća „Šime i sinovi" iz Osijeka dogovoreno je da bi radovi za početak gradnje mogli početi početkom mjeseca rujna 1995. godine. S. Veljka i s. Lovorka pošle su gradonačelniku Antunu Fabijančiću da ga obavijeste

17 AMSĐ, isto, str. 41.

18 AMSĐ, isto, str. 44., br. 65/1999.

19 AMSĐ, br. 251/1995.

o darovnici – povratu zemljišta i zgrada i ujedno zamoliti bi li komunalno poduzeće smanjilo troškove za priključenje buduće zgrade vrtića za oko 68.000 DEM. Bez njihove dozvole ne može početi gradnja. Gradonačelnik je nazvao predsjednika Gradskog vijeća i zamolio ga da izda suglasnost za početak radova, no dok Vijeće ne donese odluku, ne može početi gradnja.[20]

Na sam blagdan Križeva 14. rujna 1995. godine došli su radnici sa strojevima i počeli otkop zemlje za sklonište ispod vrtića. Kada su čuli da je to naš glavni blagdan, ispričali su se, jer to nisu znali. Za Samostan je i to bio jedan znak Božje brige. No ni ovaj početak, a ni daljnja gradnja, nije bila bez problema i novih zahtjeva.

Uprava Samostana dogovorila je da polaganje kamena temeljca bude 27. rujna 1995. Trebalo je pronaći ime, te je nakon savjetovanja i traženja odlučeno da će se budući vrtić nazivati: „Nazaret – Sunčev sjaj". U 10 sati, po lijepom sunčanom vremenu, svečanost polaganja kamena temeljca obavio je msgr. Ćiril Kos, uz asistenciju msgr. Luke Strgara, kancelara Biskupije, vlč. Luke Marijanovića, rektora samostanske crkve. Ovom svečanom činu nazočila je i generalna poglavarica iz Inganebohla, majka Gertrud Furger, župan Osječko-baranjske županije Branimir Glavaš, gradonačelnik Grada Đakova Antun Fabijančić, inženjer Predrag Rechner, predstavnici vojske i brojni drugi dobročinitelji i prijatelji.[21] Povelju su potpisali biskup Ćiril Kos, majka Gertrud Furger, generalna poglavarica i s. Veljka Zirdum, provincijalna poglavarica. Uz pjevanje samostanskog zbora i nakon što je povelja potpisana, svečano je kamen temeljac u procesiji odnesen na za to pripravljeno mjesto u temelju vrtića. Položen je u temelj kućne kapelice, s desne strane ulaza u vrtić. U zahvali na kraju svečanosti s. Veljka posebno je pozdravila djecu iz gradskog dječjeg vrtića koja su izvela prigodni program, a dopratila ih je ravnateljica Pavka Sekereš, kao i djecu izbjeglu iz Bosne, a koja su smještena u zgradi Velikoga konvikta. Gradnja se mogla nastaviti.

Ali nastavak gradnje prolazio je kroz mnoge nevolje i probleme. Sestre su u tim mukama mislile na riječi utemeljiteljice majke M. Terezije Scherer, koja je govorila: „Ako se nešto radi na slavu Božju, mora proći kroz križ, jer to je dokaz da radimo dobro!" Sve su sestre, svaka na svoj način, sudjelovale

20 AMSĐ, br. 259/1995.

21 AMSĐ, br. 308/1995.; Fascikl oduzete imovine str. 62.

u ovom pothvatu.[22] Kroz cijelu 1996. godinu, uz materijalnu gradnju, pripremalo se sve što je potrebno za početak rada. Predviđene odgojiteljice završavale su specijalizaciju u Rimu i Münchenu.[23] Supruga akademskog slikara Ive Dulčića, Mira Dulčić, rado je došla u Đakovo i pomogla stručno se odrediti i izabrati boje kojima će se obojiti unutrašnji zidovi i prostorije. Divila se unutrašnjem oblikovanju i količini svjetla koja je u prostoru.

Početkom veljače 1997. godine, točnije 28. 2., nakon boravka u Zagrebu posjetio je Đakovo i Samostan prof. dr. Theodor Hellbrüge. Susreo se s provincijalnom upravom, pogledao zgradu vrtića, i bio primljen od biskupa Ćirila Kosa, što ga je posebno veselilo jer je on zauzet vjernik u svojoj župi. Sestra Veljka zahvalila mu je za svu pomoć, a on je obećao još jednu stipendiju za s. Rahelu Lacković koja u Zagrebu pohađa studij pedagogije.[24]

Početkom svibnja počelo je opremanje vrtića namještajem koji je bio uskladišten u dvorani Maloga konvikta. Tako se polako pripremalo za dan blagoslova vrtića. Blagoslov je 17. svibnja 1997. godine obavio biskup msgr. Marin Srakić, a bio je prisutan veliki broj gostiju.[25] Nakon blagoslova gosti su također uputili svoje pozdrave i dobre želje, a sve je završilo zajedničkim domjenkom koji je bio poslužen u dvorani Maloga konvikta.

---

22 Sestra Veljka istaknula je gestu kandidatica koja je sve posebno dirnula. One su svojoj odgojiteljici s. M. Emanueli Kvesić došle i ponudile se da bi išle u nadnicu u PIK Đakovo kako bi nešto zaradile za gradnju i opremu vrtića. Bio je to znak koliko su se uživjele u situaciju zajednice. S. Veljka im je zahvalila i pozvala da na drugi način pomognu. Očistile su okoliš vrtića. Trebalo je sakupiti puno kamenja, cigala, koje je vojska godinama koristila, poravnati zemlju. Radile su to kad nisu išle u škole, veoma radosno i zauzeto iako se na njima vidjelo da su umorne.

23 Dr. Sofia Cavalletti izrazila je svoju radost zbog boravka sestre Jelice i sestre Domagoje u Rimu sljedećim riječima: „Zaista je bio užitak s njima raditi, obadvije su dale prekrasne diplomske ispite i sigurna sam da će odlično raditi s vašom tamošnjom djecom. Nadam se da će se suradnja nastaviti, iako izdaleka, uostalom, Rim nije tako daleko od Hrvatske!", Ljetopis vrtića I, str. 24.

24 Isto, str. 18–19.

25 Biskupi Marin Srakić, Ćiril Kos, svećenici, generalna poglavarica iz Ingebohla, majka Gertrud Furger, s. Pavla Krivankova, bivša generalna savjetnica, pristigla iz Češke, s. Bernartka Košir, bivša voditeljica Vikarijata Slovenije iz Male Loke. Sestra Veljka posebno je pozdravila pokrovitelje vrtića, Ministarstvo obrane RH u osobi general-bojnika Ivana Kapulara, izaslanika ministra obrane general-bojnika Đuru Dečeka, župana Branimira Glavaša, tajnika Državne komisije za odnose s vjerskim zajednicama Franju Dubrovića, darovatelje članove Rotary kluba Roth-Weisenberg, Claudiu Margaritu Schmitt, izaslanicu gđe dr. Sofie Cavalletti iz Rima, arhitekte, izvoditelje radova i druge goste, kao i sve sestre koje su došle s više filijala. Usp. isto, str. 35s.

Tehnički pregled i prijem vrtića obavljen je 18. lipnja. Komisiju je činilo osam stručnjaka, a procedura je trajala od 8 do 14 sati. Zaključak glasi: Investitoru se može izdati uporabna dozvola zgrade vrtića u roku od 10 dana, nakon što se otklone neki manji nedostatci, primijećeni za vrijeme pregleda.[26]

Početak rada – prvih pet godina

Javni bilježnik Pavao Ratinčević iz Đakova izdao je 27. svibnja 1997. godine Odluku o osnivanju dječjeg vrtića, koju je sa strane Samostana potpisala sestra Veljka Zirdum, provincijalna poglavarica. Dokument je napisan na osam stranica. Sutradan, 28. svibnja 1997., biskup-ordinarij msgr. Marin Srakić izdao je Potvrdu o pravnoj osobnosti i pravu zastupstva Dječjeg vrtića „Sunčev sjaj – Nazaret" u Đakovu.

Početkom lipnja počele su konzultacije s roditeljima koji žele svoju djecu povjeriti sestrama, za probni rad vrtića. Trajale su tri dana. Njih vodi s. M. Hijacinta sa sestrama odgojiteljicama. Lista prijavljene djece vrlo je dugačka jer se stvarala cijelu prošlu godinu i sada je velika muka odrediti kriterije primanja. 23. lipnja počeo je probni rad vrtića i on je u mnogočemu pomogao sestrama kako se postaviti i na koji način raditi. Oformljene su dvije skupine po desetero djece – u jednoj rade sestra Jelica i sestra Ivana, a u drugoj sestra Domagoja i sestra Domina. Radile su do 31. srpnja. Nestao je početni strah sestara i neizvjesnost kako će cijeli proces teći, kako će se odvijati komunikacija s roditeljima, kako će djeca reagirati u susretu sa sestrama i s programom. Reakcije djece najbolje su pokazale da je program Marije Montessori program po mjeri djeteta i da se dijete u njemu odlično snalazi. Djeca su se vrlo brzo prilagodila, prestala plakati za roditeljima i radovala se dolasku u vrtić. Drugo što se u ovom probnom radu pokazalo jest to da još mnogo toga praktičnoga nedostaje kako bi sve besprijekorno funkcioniralo. Uglavnom je ovo probno razdoblje bilo vrlo korisno za sve – i za odgojiteljice, i za roditelje i za djecu.[27]

Trećega rujna 1997. godine počinje službeni rad vrtića. Otvorene su dvije odgojne skupine – djece od 1 do 3 godine i u njoj rade s. Helena Šajbl i s. Barbara Petrić, s. Margita Gašparovski i s. Josipa Ćibarić i dvije skupine u dobi

26 Ljetopis vrtića, str. 39.

27 Isto, str. 41–42.

od 3 do 6 godina i u njima rade s. Jelica, s. Domina, s. Ivana i s. Domagoja. U svakoj je skupini po desetero djece i svakih četrnaest dana priključi im se još petero djece. Takvu dinamiku nalaže program. Sestre su bile iznenađene da djeca koja su odradila probni rok ništa nisu zaboravila.[28] Prvom ravnateljicom vrtića imenovana je s. M. Hijacinta Hoblaj, a vrtić je preimenovan u Dječji vrtić „Sunčev sjaj – Nazaret".

Zgrada novog vrtića

Nakon pregovora s vojnim vlastima o rušenju i raskrčivanju njihovih starih i dotrajalih magazina vojska ih je srušila i tako se otvorila mogućnost da se počne uređivati vanjsko igralište za djecu. Bio je to velik posao i završen je tek sljedeće godine. Blagoslovio ga je 12. rujna 1998. biskup Ćiril Kos, a nosi ime „Mir". Vrtić je projektirao Udo Hollemann iz Lingen-Meppena u Njemačkoj, veliki je dobročinitelj vrtića zajedno s Aloysom Büringom, koji je shrvan teškom bolešću u međuvremenu preminuo i nije dočekao otvorenje igrališta. On je na čelu humanitarne organizacije Round Table Deutschland iz Meppena u Sjevernoj Njemačkoj i sa svojim suradnicima prošle godine sam je radio majstorske poslove na ugradnji igrala za djecu. Danas su sve htjeli iznenaditi pa su tijekom noći na prostor igrališta montirali igračku (patku s oprugama) koju su na kraju svečanosti otkrili na oduševljenje svih,

28 Usp. isto str. 43.

osobito djece.[29] U međuvremenu, uređena je i blagoslovljena kućna kapelica posvećena Dobrom Pastiru. Kapelicu je blagoslovio biskup msgr. Marin Srakić, a bio je prisutan i biskup Ćiril Kos, msgr. Luka Strgar, kancelar kao i rektor samostanske crkve Petar Vidović. Sastavni je dio kapelice atrij za održavanje kateheze. To je trebalo opremiti pa nije moglo biti tako brzo izvedeno. Tako je dan po dan prva skupina djece predškolaca 16. lipnja 1998. godine počela preglede kod liječnika za upis u prvi razred osnovne škole. Djeca su odlično prošla ove predškolske testove. Ima ih 13 i budući da je to prva skupina, navodim ovdje njihova imena: 1. Brođanac Mirna; 2. Crndić Martina; 3. Čurić Niko; 4. Halasz Josip; 5. Kokalović Stjepan; 6. Lepki Mario; 7. Mesarek Ivan; 8. Novak Ana; 9. Perica Maja; 10. Rendulić Ivan; 11. Rendulić Sanja; 12. Rotim Marija i 13. Tadić Ivan. Uspješno su nastavili školovanje i danas su odgovorni građani.

Što je ustvari Montessori pedagogija i što djeca dobivaju ovom metodom čitamo u izvještaju koji su sestre pripremile za 20. godišnjicu vrtića 2017. godine. Donosim taj tekst doslovno:

„Kroz vježbe svakodnevnog života osposobljavaju se djeca da se mogu samostalno brinuti za sebe, za svoju okolinu i druge ljude. Tu pripadaju i vježbe uljudnog ponašanja. Vježbe za razvoj osjetila moraju djetetu biti ključ kojim će ono otključati riznicu pojava oko sebe. Pomoću ovog pribora potiče se razvoj svih osjetila. Istakla bih ovdje kako je Marija Montessori razvila određeni pribor za svako osjetilo pojedinačno, što je važno za djecu s teškoćama u razvoju, ali također i za današnju djecu koja su preko medija izložena istovremeno različitim utjecajima. Kod vježbi za razvoj govora, pisanja i čitanja djetetu je ponuđen pribor koji ga potiče na razgovor, imenovanje i opisivanje, na slaganje riječi uz pomoć slova i uvježbavanje pisanja, na pismeno izražavanje vlastitih misli i čitanje zapisanih misli drugih. Vježbe za matematiku omogućuju djetetu da brojevne veličine spozna konkretno (osjetilima) i da dođe do najviših matematičkih apstrakcija. Ovdje dijete doživljava matematiku kao načelo reda. Pribor za kozmički odgoj je u punom smislu ključ za shvaćanje svijeta, jer omogućuje djeci da svoja pitanja smjeste u širi kontekst. Kozmički odgoj objašnjava temeljne veze između živih i neživih stvari našega svijeta. Djeca stječu spoznaje o postanku svemira, života na Zemlji i čovjeka, promatraju prirodu i vrše pokuse.

29 Isto. str. 56.

Vjerski odgoj – Kateheza Dobroga Pastira odvija se u prostoru koji je opremljen katehetsko-didaktičkim sredstvima vlastite izrade i povezan je s kapelicom te pruža mogućnost samostalnog približavanja Bogu kroz Bibliju i liturgiju Crkve. Maria Montessori smatra da je duhovnost važan životni element za razvoj djeteta i ono bi trebalo imati religiozno iskustvo od samog rođenja, jer kako ona kaže, *ako mu nedostaje religiozno iskustvo, tada će mu manjkati nešto što je temeljno za skladan razvoj čovjeka*.

Iskustava i znanja koja smo stekli kroz godine rada, odlučili smo prenijeti i drugima, posebno s područja odgoja u vjeri. Proveli smo sve potrebne korake tako da nas je Ministarstvo za odgoj i obrazovanje imenovalo 2010. godine Stručno-razvojnim centrom radi stručnog usavršavanja stručnih djelatnika u dječjim vrtićima za provedbu vjerskog programa Kateheza Dobrog Pastira po načelima Montessori pedagogije."[30]

Kako je i iz gornjeg citata vidljivo, sestre su se već od početka trudile da i drugima pokažu način rada po metodi Marije Montessori u vrtiću. U tu svrhu održano je nekoliko stručnih skupova. Tako je na inicijativu uprave vrtića od 25. do 26. rujna 1998. godine u dvorani Maloga konvikta održan stručni skup „Kateheza Dobroga Pastira – religiozni odgoj predškolske djece u okviru Montessori pedagogije". Organizatori stručnog skupa bili su: Montessori DV „Sunčev sjaj – Nazaret" u Đakovu, Akademija za razvojnu rehabilitaciju u Zagrebu i Internacionalna akademija za razvojnu rehabilitaciju u Münchenu. Predavačice su bile: dr. Sofia Cavalletti iz Rima, jedna od utemeljiteljica Kateheze Dobroga Pastira i doc. Claudia Margarita Schmitt iz Priena. Skup je okupio 72 sudionika, predškolske odgojiteljice i odgojitelje u vjeri predškolske djece, ravnatelje i pedagoge u predškolskim ustanovama, studente predškolske pedagogije i teologije, psihologe i defektologe. Simultani prijevod s talijanskog i njemačkog jezika na hrvatski i obratno vršio je dr. Alojzije Hoblaj, profesor katehetike na KBF-u u Zagrebu.[31] Među sudionicima bila je i školska nadzornica Vesnica Mlinarević, djelatnica Ministarstva prosvjete i športa RH, u Zavodu za unaprjeđenje školstva u Osijeku, gradonačelnik Đakova Darko Vrtarić, dr. med. i drugi uvaženi gosti i sudionici. Rad je pratila novinarka Školskih novina koja je u dva navrata o tome izvijestila stručne krugove.

30 Proslava dvadesete godišnjice djelovanja vrtića 2017.

31 Ljetopis vrtića I., str. 57.

Rad se nastavio uz više-manje uspjeha i stjecanja novih iskustava u radu. Od početka su djeca iz vrtića sudjelovala u događanjima u gradu – božićnim priredbama, na izložbama[32], a pri kraju građanske i radne godine organizirao je vrtić euharistijsko slavlje za djecu i roditelje. Vrtić su posjećivale grupe studenata, profesora, djelatnika drugih vrtića.[33] Prvi stručni nadzor obavila je 16. veljače 1998. godine prof. Vesnica Mlinarević, školska nadzornica iz Zavoda za unaprjeđenje školstva u Osijeku. Boravila je u vrtiću od 9 do 14 sati. Dala si je puno truda i velikim interesom pregledala svu pedagošku dokumentaciju, koja je prilagođena metodi rada. Na vlastiti zahtjev 4. ožujka 1998. pravnica Jelena Tolj iz Ministarstva prosvjete i športa RH područne jedinice Osijek obavila je prosvjetnu inspekciju u vrtiću. Nije pronašla nikakve nepravilnosti, a ono što ona smatra da bi trebalo poboljšati, uradit će se. Kako je spomenuto, sestre iz vrtića od početka su nastojale i drugima približiti rad ove metode, osobito Kateheze Dobroga Pastira. U organizaciji Nacionalnog katehetskog ureda HBK u Zagrebu 19. ožujka 1999. godine počeo je stručni skup na temu: „Religiozni odgoj predškolske djece". Skup je održan u Zagrebu. Naš vrtić organizatoru je predložio da bi sestre predstavile, onima koji žele, Katehezu Dobroga Pastira, što je bilo prihvaćeno. Sestra Jelica Đuzel i sestra Domagoja Leović održale su radionice koje su bile popunjene do posljednjeg mjesta. S. M. Hijacinta Hoblaj kratko je predstavila glavne ciljeve i uvjete koje edukacija nalaže. Interes je bio veoma velik.[34]

Treću radnu godinu 1999./2000. vrtić je počeo u izmijenjenoj organizaciji. Ukinuta je jedna jaslička skupina, a i osoblje se nešto izmijenilo. Ali uglavnom je rad tekao dobro i bez većih teškoća. Ove godine uveden je i Pravilnik suradnje s roditeljima. U njemu je 14. rujna naveden kao neradni dan. Time se roditelje želi upozoriti da je taj dan važan za zajednicu i da je duhovnost križa naša karizma i zato sestre toga dana ne rade. Odgojiteljice su vodile brigu i o vlastitom stručnom usavršavanju. Tako su 9. i 10. listopada 1999. pošle na stručno putovanje i posjetile Dječji vrtić u Kutini s ciljem upoznavanja njegova rada. Nakon Kutine posjetile su Krapinu, Krašić i Mariju Bistricu.

Također su s. M. Hijacinta, s. Ivana, s. Domina i s. Rahela sudjelovale u Münchenu na stručnom skupu u Kinderzentrumu, gdje je u organizaciji

32 Izložba „Uskrs i dijete" održana je u Domu Hrvatske vojske u Đakovu i na njoj su sudjelovala djeca iz vrtića, vrlo uspjelim i zapaženim radovima., isto str. 64.

33 Usp. isto, str. 60s.

34 Isto, str. 63.

Aktion Sonnenschein održan stručno-znanstveni skup. Sestrama je veoma koristio. I pri kraju ove godine 15. prosinca 1999. održan je u našim prostorima stručni skup na temu „Vjerski odgoj predškolske djece". Organizator je bilo Ministarstvo prosvjete i športa, a sudionici su došli iz šest slavonskih županija. Bilo ih je 60. Predavanja su održali prof. Alojzije Hoblaj, s. M. Hijacinta Hoblaj, a radionice o katehezi održale su s. Jelica, s. Ivana i s. Domina. Još jednu radionicu na temu „Vjerski odgoj u dječjem vrtiću" održale su voditeljice Marija Barać i Vesna Hosi. Svi su bili vrlo zadovoljni sudjelovanjem.[35] Također je početkom 2000. godine 13. siječnja održan stručni skup za pedagoge i učitelje razredne nastave s područja Vukovarsko-srijemske županije, na temu: „Alternativne pedagoške koncepcije i posjet Montessori vrtiću ‚Sunčev sjaj – Nazaret' Đakovo". Predavanja su održale s. Ivana Topić, s. Domagoja Leović i s. M. Hijacinta Hoblaj.

I nešto vrlo važno za vrtić. U Ljetopisu je s nadnevkom od 28. siječnja 2000. godine zabilježeno sljedeće: „Vrtić je u mjesecu kolovozu prošle godine podnio zahtjev Gradskom poglavarstvu grada Đakova za sufinanciranje rada vrtića iz sredstava proračuna u 2000. godini. Danas je stigao Zaključak sjednice Gradskog vijeća od 21. 1. 2000. godine, kojim se ukida sufinanciranje rada Vrtića od 32 % u iznosu od 11 %. To iznosi ukupno cca 100.000 kuna godišnje, odnosno 100 kuna mjesečno po djetetu. Tu svoju obvezu Grad će izvršavati u obliku isporuke gotovog ručka, a bitno smanjen iznos u novcu isplaćivati na račun Vrtića. Takav zaključak je vrlo nepovoljan za Vrtić, i trebat će se razmišljati o povisivanju cijene za roditelje."[36] Ova tema će kroz ovih 25 godina rada biti više puta na dnevnom redu i provincijalne uprave i upravnog vijeća Vrtića, te samih roditelja. I danas je još uvijek aktualna, jer neki ne mogu razumjeti da postoji razlika u financiranju gradskih vrtića i sufinanciranju privatnih vrtića od strane Grada, pa dolazi do nekada neugodnih scena objašnjavanja roditeljima ove situacije i ove razlike. Sve provincijalne poglavarice i ravnateljice vrtića puno su puta tražile i pismeno i usmeno u gradskoj upravi i kod gradonačelnika da se nađe povoljno rješenje, ali nažalost do danas se nije uspjelo. Vrlo je teško i neugodno slušati iz pojedinih krugova kako u Montessori vrtić idu samo djeca bogatih roditelja, što ne odražava realno stanje i ne odgovara istini.

35 Isto, str. 72.

36 Isto, str. 77.

Početkom nove radne godine 30. kolovoza 2000./2001. radni odnos s vrtićem zasnovala je sestra Dragica Ivkić, diplomirana defektologinja s Montessori specijalizacijom u Münchenu, s naglaskom na terapijsko-rehabilitacijski rad. U ovom radu s. Dragica daje i danas svoj veliki doprinos, osobito djeci s posebnim potrebama.

Još jedan stručni skup koji je organizirao Vrtić održao se 27. – 28. listopada 2000. godine s temom „Motivirati djecu za samostalnost". Skup je bio međunarodni, a voditeljica prof. dr. Ejima Masako, Tokyo, Japan i doc. Claudia Margarita Schmitt iz Njemačke. Seminar je bio namijenjen predškolskim odgojiteljicama, pedagozima, ravnateljima, učiteljima razredne nastave, vjeroučiteljima, studentima predškolske pedagogije, roditeljima i svima zainteresiranima. Na stručnom skupu sudjelovala su 82 sudionika. Prof. dr. Masako bila je oduševljena jer je prvi put došla u Hrvatsku i u jednu redovničku zajednicu, a po povratku u Japan napisala je o svojem boravku u Đakovu članak u stručnom časopisu čija je ona urednica. Članak pisan na japanskom jeziku popraćen je fotografijama.[37]

U Zagrebu je na prijedlog prof. Nevenke Jablan 15. studenoga 2000. godine osnovano Hrvatsko Montessori društvo, čiji je cilj promovirati i promicati Montessori pedagogiju u odgojno-obrazovnom procesu i osnovati Montessori školu. Naš je vrtić član ovoga Društva i vrlo dobro godinama surađuje s njima.[38]

37 Ljetopis vrtića I, str. 89–90.

38 Usp. isto, str. 92.

s. Domagoja, s. Ivana, s. Rahela, s. Nada

Jedan dan u Montessori učionici – s. Dragica.

Kićenje bora s gradonačelnikom Marinom Mandarićem za Božić 2021.

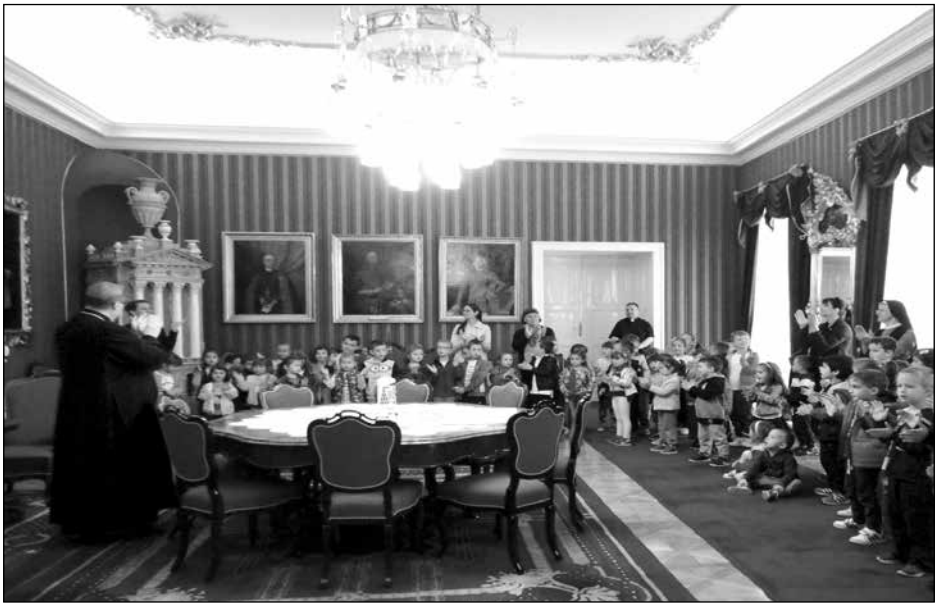

Čestitanje imendana nadbiskupu Đuri Hraniću 23. travnja 2018.

Božićni nastup zajedno sa sestrama 2003.

Kateheza Dobroga Pastira

Rad vrtića se, uz manje ili veće poteškoće, nastavljao na zadovoljstvo i djece i roditelja. Odgojiteljice su redovito sudjelovale na stručnim skupovima koji su se odnosili na odgojno područje ili bili organizirani od strane Ministarstva, Zavoda za unaprjeđenje školstva, kao i u vlastitoj organizaciji.[39] Sestra Jelica i sestra Domagoja nisu odmah na početku dobile od biskupa Marina Srakića mandat za poučavanje u vjeri djece predškolske dobi u vrtiću. On je pri Biskupskoj konferenciji bio odgovoran za katehezu, bio je, naime, predsjednik Vijeća za katehizaciju i najodgovornija osoba za održavanje vjeronauka u svim ustanovama. Zato su 29. svibnja 2001. godine uputile molbu za dobivanje ovoga ovlaštenja. Istodobno se radilo na koracima koje vrtić treba poduzeti da bi kod Hrvatske biskupske konferencije (HBK) isposlovao dokumente o trajnom priznanju Kateheze Dobroga Pastira. Ovaj proces trajao je vrlo dugo i tražio duga i druga pojašnjenja, kao i mnogobrojne razgovore s kompetentnim

39 U ovom članku nije moguće izbrojiti sve stručne skupove na kojima su sestre sudjelovale ili je naš vrtić bio organizator, jer ih je u ovih četvrt stoljeća bilo zaista mnogo.

osobama. Tako je 4. siječnja 2002. godine u Dječačkom sjemeništu na Šalati u Zagrebu održan važan sastanak koji je sazvao Nacionalni katehetski ured, a na kojem su sudjelovali: dr. Marin Srakić, biskup đakovački, predsjednik Katehetskog vijeća HBK, dr. Milan Šimunović, predstojnik Nacionalnog katehetskog ureda (NKUHBK), s. Amabilis Jurić, tajnica NKUHBK-a, s. Katarina Pišković, viša savjetnica za vjerski odgoj predškolske dobi, s. M. Hijacinta Hoblaj, ravnateljica DV „Sunčev sjaj – Nazaret" u Đakovu, s. Jelica Đuzel i s. Domagoja Leović, katehistice Kateheze Dobroga Pastira. Jedini predmet sastanka bio je: Rješavanje pitanja Programa Keteheze Dobroga Pastira – odgoja u vjeri u okviru Montessori pedagogije.

Nakon dugog razgovora i pojašnjenja odlučeno je:

1. da se Kateheza Dobroga Pastira prihvati,
2. da osobe koje se žele osposobiti za provođenje toga programa odgoja u vjeri moraju imati neki oblik teološke naobrazbe,
3. osposobljavanje za rad i provođenje programa Kateheze Dobroga Pastira neka se najprije omogući redovnicama – odgojiteljicama u vrtićima,
4. pravo nadzora ima Nacionalni katehetski ured HBK,
5. dokument o osposobljenosti izdavat će Nacionalni katehetski ured i Vijeće za katehizaciju HBK.[40]

Tako se priznanje programa vjerskog odgoja u vrtiću po Katehezi Dobroga Pastira pokrenulo s mrtve točke. Dana 18. siječnja 2002. godine biskup Marin Srakić, predsjednik Vijeća za ketehizaciju HBK, potpisao je temeljni dokument za vrtić, odnosno za status i budućnost Kateheze Dobroga Pastira. Ovim dokumentom Kateheza Dobroga Pastira odobrava se i omogućuje komplementarno djelovanje na temelju mandata.[41] Tako je prvi dio posla gotov, ali predstojalo je još mnogo posla, ponajprije osposobljavanje katehistica i organiziranje tečajeva. Prvi takav tečaj organiziran je i održan od 15. do 17. ožujka 2002. godine. Time je počeo ciklus doškolovanja odgojiteljica u vjeri za Katehezu Dobroga Pastira. Školovanje se sastoji od osam obrazovnih vikenda, počinjat će petkom navečer i trajati do nedjelje u podne. Odradit će se 15 radnih sati, a cijelo doškolovanje predviđa 150 sati, od toga 70 sati teoretske nastave, a 50 sati praktične nastave. Voditeljica obrazovnih seminara

40 Ljetopis Vrtića I, str. 121–122.

41 Usp. Arhiv vrtića, br. VK-HBK-1/2002.

je Claudia Margarita Schmitt iz Njemačke (Prien) koja ima mandat Internacionalnog društva M. Montessori u Rimu za osposobljavanje katehista za ovu katehezu po cijelom svijetu. U tome joj pomažu naše katehistice sestra Jelica i sestra Domagoja, kao stručne asistentice. Prijavilo se 38 redovnica i jedna civilna osoba. Prva četiri obrazovna seminara održat će se u Zagrebu u prostorima Unije VRPH-a, a ostali u vrtiću u Đakovu zbog didaktičkog pribora i atrija koji ovdje postoji. Pozdrav sudionicama uputio je dr. Milan Šimunović, predstojnik Nacionalnog katehetskog ureda, zamjenica predsjednice Unije s. Dubravka Moharić i s. M. Estera Radičević, provincijalna poglavarica u ime organizatora, koja je rekla da je ovo povijesni dan za vjerski odgoj predškolske djece jer je to prvi put u Hrvatskoj da se organizira ovakav seminar.[42] Otada pa do danas kroz ovu edukaciju prošlo je 269 sudionica, a seminar se održava i u Splitu gdje sestre Službenice Milosrđa – ančele s ljubavlju primaju polaznice, a s. Jelica putuje u Split.

Ravnateljica vrtića s. M. Hijacinta uputila je u lipnju 2002. godine upit dr. Sofiji Cavalleti, a glasio je: „… mogu li s. Jelica i s. Domagoja, s obzirom na osposobljenost koju su u Rimu primile, držati seminare za osposobljavanje katehistica? Ako da, mogu li dobiti mandat za vođenje obrazovnih seminara, ako ne, neka se definira koje još doškolovanje im je potrebno?" Početkom šk. god. 2002./2003., točnije, 23. rujna 2002. stigao je odgovor iz Rima. Internacionalno društvo Maria Montessori, kojemu je gđa Cavalletti predsjednica, izdalo je s. Jelici i s. Domagoji mandat za vođenje seminara za osposobljavanje katehista I. i II. stupnja, odnosno za provođenje Programa Kateheze Dobroga Pastira kod djece od 3 do 6 god i od 6 do 9 godina. Tako je i ta procedura završena i sestre imaju pravo održavati seminare.

Do 2001. godine sav odgojni proces u vrtiću obavljale su samo sestre – osim spremanja prostorija. Sada se nametnula potreba za povećanjem broja odgojiteljica. U svakoj skupini određeni je broj djece s teškoćama i njima treba posvetiti više vremena, što sestra koja radi s njima nije u mogućnosti. Kako provincija nema svojega osoblja, obavljen je razgovor s Rozalijom Đambić. Ona je udana, majka dvije djevojčice predškolske dobi i živi s obitelji u Širokom Polju, nedaleko od Đakova. Nema radnog iskustva i treba odraditi pripravnički staž i položiti stručni ispit. Zbog velikih izdataka koje ovaj staž zahtijeva, a koje vrtić nema, Rozaliji je ponuđen status volontera u

42 Ljetopis Vrtića I., str. 128.

pripravničkoj godini. U toj godini mora u vrtiću biti uvedena u osnove Montessori pedagogije i u praktičan rad s Montessori priborom. Ustanova plaća volonterima sve doprinose, ali nemaju osobni dohodak. Rozalija se odlučila surađivati s našim vrtićem, i to pod postavljenim uvjetima.[43] Tako je ona prva civilna odgojiteljica koja je zaposlena u našem vrtiću i radi do danas.

Kroz sve ove godine u posjet vrtiću izredali su se, što najavljeno što nenajavljeno, mnoštvo pojedinaca i skupina, od ministara, župana, gradonačelnika, ravnatelja vrtića i škola, studenata, odgojitelja, učitelja i mnogih drugih. Uvijek su odlazili oduševljeni onim što su vidjeli i doživjeli, te je to na čast vrtiću i njegovim djelatnicima. Bilježimo samo jedan. Na njegov zahtjev, na putu za Osijek, vrtić je 5. travnja 2002. posjetio ministar prosvjete i športa dr. Vladimir Strugar. U njegovoj pratnji bili su gradonačelnik Grada Đakova, dožupan, njegove pomoćnice u Ministarstvu. Bio je vidno iznenađen svime što je vidio i doživio. Djeca su goste na kraju posjete pozdravila i darivala slikom jednog dječaka, koju je naslikao akvarelom za ovu prigodu.

Za Božić 2001. godine vrtić je u dvorištu u suradnji s Muzejom Đakovštine i roditeljima napravio veliku božićnu štalicu u kojoj su bile smještene figure koje je posudio Muzej. Haljine za svetu Obitelj sašila je s. Boromeja Hajdu. Koliko su svi bili oduševljeni ovim događajem, govori i činjenica da su lokalni mediji posvetili veliku pozornost i u više navrata pisali o ovom događaju. Djeca su svaki dan zavirivala u štalicu gledajući je li se mali Isus već rodio. Vrhunac je bila božićna priredba koja je održana u Dvorani maloga konvikta, a bila je premalena da primi sve koji su došli. Taj dan sve su figure postavljene u štalicu i svi su nakon priredbe pohrlili do štalice. Ovaj događaj pobudio je u gradu veliko zanimanje, a suradnja Vrtića i Muzeja naišla je na veliko odobravanje. Kasnije, svake godine, štalica je dobivala drugi sadržaj. Jednom su to bile žive ovce, drugi put živi magarac i slično. Štalica stoji do danas u dvorištu i svakog Božića „rodi" se u njoj mali Isus i cijelo božićno vrijeme stražari sveta Obitelj, a sestre se trude obogatiti ove dane i ovaj prostor i drugim sadržajima. U prolazu pokraj vrtića mnogi s djecom naiđu i zaustave se pokraj štalice, osobito su djeca oduševljena, a odrasli se sjete svojega djetinjstva.

Pet godina rada vrtića obilježeno je vrlo svečano i sadržajno 18. 5. 2002.

43 Ipak je provincija Rozaliji Đambić isplaćivala 500 kuna mjesečno, a financirala je također i odlazak na seminare.

Zamišljeno kao stručno-radni skup sa svečanim elementima, dogovoreno je da sve predškolske ustanove koje u Hrvatskoj provode Montessori program dođu i predstave se jedni drugima, što su svi vrlo rado prihvatili. Na ovoj proslavi našli su se:

- DV Montessori, Zagreb, (privatni),
- DV Vrbik, Zagreb,
- DV Vjeverica, Zagreb,
- DV Srčeko, Zagreb (privatni),
- DV Jarun, Zagreb,
- DV Bukovac, Zagreb,
- DV Zlatni Cekin, Slavonski Brod (privatni).

Radni dio skupa sastojao se od predavanja koje je održao dr. Stefan Rank, neuropedijatar iz Njemačke, Grafenau, na temu „Medicinsko-rehabilitacijske mogućosti Montessori programa". Zatim su ravnatelji predstavili svoj rad u vrtićima. Nakon objeda u dvorani Maloga konvikta djeca i odgojiteljice pripremili su svečani dio programa. Ovim programom djeca su ustvari pokazala što je naš Vrtić i što u njemu dobiju.[44]

Tako je proteklo prvih pet godina rada. Nije bilo lako uspostaviti temelje na kojima će se dalje raditi, no isplatio se svaki trud, jer što se uloži u obrazovanje djeteta, donijet će svoje plodove kasnije. Vrtić dalje nastavlja. Ovaj dio rada o Vrtiću završit ću popisom sestara koje su vršile službu ravnateljice kroz svih 25 godina rada.

Prva ravnateljica s. M. Hijacinta Hoblaj, koja je ovu službu vršila od 1997. početkom 2004. godine završila je svoje služenje u ovoj ulozi u vrtiću. Na njezino mjesto došla je s. Angelina Samardžija od 2004. do 2007., kada je službu preuzela s. Rahela Lacković, od 2007. do 2022. godine. Tada je iz Zagreba došla s. Jelica Đuzel i preuzela službu ravnateljice, koju obnaša i danas. Ujedno vodi stručno usavršavanje stručnih djelatnika u dječjem vrtiću za provedbu programa Kateheze Dobroga Pastira pri Stručno-razvojnom centru u Dječjem vrtiću Đakovo i pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu i Splitu.

44 Isto, str. 136–138.

Kateheza Dobroga Pastira – s. Jelica 2012.

Možda je pet godina rada jedne ustanove, u ovom slučaju dječjeg vrtića, prekratko razdoblje u kojemu se može dobiti stvaran uvid u rad. Međutim, iščitavajući događanja i sve što se odigravalo kroz ovo vrijeme dobiva se ipak jedna cjelovita slika života i rada. Početni koraci i nesigurnosti nadvladani su, prva generacija predškolaca pošla je u školu, roditelji su stekli povjerenje u rad sestara, odgoj u vjeri Kateheza Dobroga Pastira vrlo je dobro prihvaćen, zaposlena je prva civilna osoba u procesu odgoja. U tih pet godina udareni su temelji na kojima Vrtić i danas stoji i veoma uspješno radi. Ovdje ću uzeti dio izvještaja s. Rahele Lacković prilikom slavlja desete godišnjice vrtića, iz čega je vidljivo kako se vrtić razvijao i u programima i u nabavi drugih stvari, instrumenata i slično, te na koji način je radio i još uvijek radi. Proslava je održana u Đakovu 17. – 19. svibnja 2007. Sestra Rahela u svojem pregledu rada vrtića ovom prigodom izvještava:

„Osim standardnoga Montessori pribora, djeci su u našem vrtiću na raspolaganju sljedeći prostori:

– glazbeni kabinet s pijaninom i Orffovim instrumentima;
– kabinet za strani jezik;

- dvorana za tjelesni;
- igralište, posebno uređeno i bogato opremljeno, koje pruža mogućnost kretanja, igre i usavršavanja svih motoričkih vještina;
- natkrivene terase ispod kojih se djeca mogu igrati igara s vodom, ručno prati i sušiti rublje i slično;
- mali vrtovi koji omogućuju neposredno doživljavanje radnji tipičnih za ovaj kraj, kao što je obrađivanje zemlje, sjetva, sadnja, njega biljaka, berba plodova i njihovo spremanje;
- prostor za odgoj u vjeri, djeci osobito privlačan, opremljen je didaktičkim priborom vlastite izrade i povezan s kapelicom te pruža mogućnost samostalnoga približavanja Bogu kroz Bibliju i liturgiju Crkve.

Tijekom godine više puta slavimo zajedno s djecom i roditeljima euharistijska slavlja, a obilježavamo i druge svečanosti kao što su:

- rođendani i imendani;
- dani zahvalnosti za plodove zemlje – Dan kruha;
- sveti Nikola;
- došašće i božićno slavlje;
- poklade;
- korizma i Uskrs;
- Dan grada Đakova;
- oproštaj s predškolcima;
- Đakovački vezovi;
- sudjelujemo u gradu na izložbama dječjih radova, humanitarnim akcijama, koncertima i slično.

Suradnja s roditeljima očituje se:

- sudjelovanjem na roditeljskim sastancima;
- pomoći pri organizaciji priredbi i slavlja;
- sudjelovanjem u humanitarnim aktivnostima koje organizira Vrtić;
- organiziranjem zajedničkih druženja i izleta."[45]

45 Usp. Arhiv Vrtića, Proslava deset godina vrtića, Povijesni pregled s. Rahele Lacković, ravnateljice.

Dječji vrtić „Sunčev sjaj – Nazaret" – Zagreb

Ne može se zaobići, barem kratko, ni rad i djelovanje sestara u dječjem vrtiću na Vrhovcu u Zagrebu. On je stariji od đakovačkoga vrtića. Naime, još 1968. godine roditelji s područja Vrhovca i okolnih ulica u Zagrebu molili su sestre da im pričuvaju djecu dok su na poslu, a nema dovoljno mjesta u postojećim vrtićima. Te godine, nakon svojeg zlatnog jubileja, na Vrhovac dolazi s. Cecilija Shen, izvrsna i iskusna odgojiteljica djece u zabavištima, te sada ponovno preuzima čuvanje djece do 13 sati. Djeca sa sobom nose sendviče, a broj je varirao od 5 do 15.

Zagrebački vrtić na Pantovčaku 2018.

Godine 1971. uredile su se prostorije u staroj kući i s. Cecilija te godine prima 20-ero djece. Bio je to poluilegalni boravak djece. Vjerskim zajednicama tada nije bilo dopušteno sudjelovati u odgojnom procesu. Za ovaj početak s. Cecilija je, iako već starica, uložila sve svoje sposobnosti i nadasve ljubav. Od 1972. dolaze pojedine sestre u pomoć s. Ceciliji. Prva među njima je s. Marislava Džakula, a zatim, kako se broj djece bude povećavao, i druge sestre. U međuvremenu provincijalna uprava šalje na školovanje za ovaj rad mladu sestru Danilu Kovač, koja ne smije na predavanja odlaziti u uniformi, nego u civilnom odijelu. Ona je 1979. godine maturirala na srednjoj odgojiteljskoj školi u Zagrebu i preuzela vodstvo vrtića od s. Cecilije. Broj djece u međuvremenu popeo se na preko 60, a s. Danila počela je raditi i s

roditeljima sazvavši prvi roditeljski sastanak, na koji su se odazvali gotovo svi roditelji. No, ni ovaj rad nije prošao bez kušnje. 9. lipnja 1983. godine smrtno je stradala s. Danila pavši s trešnje čije je plodove htjela nabrati za djecu. Bio je to veliki šok za sve. Vodstvo vrtića preuzima s. Marislava Džakula koja će u toj ulozi ostati sve do dolaska Marije Pije Tadijanov, koju će zamijeniti 2019. godine s. Jelica Đuzel. Nju 2022. zamjenjuje s. Vesna Stojanović, koja i danas vodi vrtić.

Godine 1997. Vrtić je registriran po zakonu i postao je podružnica vrtića u Đakovu. Tako danas nosi naziv „Dječji vrtić Sunčev sjaj – Nazaret Đakovo – Podružnica Zagreb". Kada je godine 2012. uprava provincije odlučila ukinuti vrtić, roditelji – i oni čija su djeca tada bila u vrtiću i oni čija su već išla u školu – angažirali su se i dali svoj veliki doprinos da vrtić opstane i ostane raditi. Zgrada u kojoj se do tada radilo nije više mogla služiti svrsi pa je u drugom dijelu „Marijinog doma" ustupljen prostor, dva kata, i tu su uređene prostorije za novi vrtić. I ovdje se provodi Montessori program na zadovoljstvo svih. U njemu također rade već niz godina civilne odgojiteljice. Kroz ovih više od 30 godina postojanja vrtića u Zagrebu kroz njega je prošlo više od 2000 djece. Točan broj djece koja su dolazila u vrtić nije se nikada upisivao jer se u to vrijeme stvaran broj skrivao. Vlast je kroz prste gledala na to da redovničke zajednice čuvaju djecu pa su sestre i na taj način štitile i djecu i roditelje, a i same sebe.[46] Ni tada ni danas nema dovoljno vrtića da bi sva djeca bila obuhvaćena ovim odgojno obrazovnim radom.

Početak je uvijek težak

Možda će se sada biti teško vratiti u daleku prošlost i pogledati kako je sve zapravo počelo. Dolazak i početak života Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovo 7. lipnja 1868. godine zaista je bio ne samo težak nego i upitan u smislu hoće li sestre nakon smrti najmlađe članice s. Maksimilijane Schellheimer, učiteljice glazbe, ostati ili vratiti se u Švicarsku. Taj 11. dan svibnja 1869. godine bio je za njih potpuni šok. Sestra Justina Straub, prva poglavarica koja je dopratila sestre u Đakovo, nije se mogla priviknuti na

46 Za ovaj prikaz rada vrtića na Vrhovcu u Zagrebu vidi sljedeću dokumentaciju: Kronika zajednice na Vrhovcu za ovo razdoblje, više svezaka; Ljetopis vrtića na Vrhovcu; Ljetopis vrtića „Sunčev sjaj – Nazaret" u Đakovu; Sjećanja s. Marislave Džakule i s. Ljiljane Vragolović; Provincijalna kronika i Kronika filijala; Radičević, s. M. Estera, Milosrdne sestre sv. Križa Hrvatske provincije, O 150. obljetnici dolaska u Đakovo (1868. – 2018.), Đakovo, 2018.

podneblje Slavonije i zaboraviti švicarske planine. Njezina nesigurnost bio je dodatni upitnik – ostati ili otići. To se razabire i iz prvih pisama koje je pisala u Kuću maticu. Iz njih se iščitava ne samo nostalgija za domovinom nego i nesnalaženje u novoj sredini, među stranim nepoznatim ljudima, osobito u nepoznavanju jezika. O tome piše Majci M. Tereziji: „… Hrvatski jezik je težak. Znamo nekoliko riječi, s. Angelina nešto više…" Zato nije bilo čudno da je jedva čekala vratiti se u Švicarsku.[47]

Dolazak majke Marije Terezije Scherer, generalne poglavarice „koju je smrt s. Maksimilijane zatekla u Austriji, unio je smirenje u zajednicu, a njezin razgovor s biskupom Strossmayerom pomogao sestrama da steknu novu hrabrost i pouzdanje u Boga i same sebe. U Đakovu je majka M. Terezija boravila od 5. do 12. lipnja, a posjetila ga je još tri puta. To dokazuje koliko joj je ova udaljena provincija ležala na srcu."[48]

Na dan 11. lipnja 1869. godine, mjesec dana nakon smrti s. Maksimilijane, majka M. Terezija pravno utemeljuje Provinciju Slavonija, otvara novicijat i imenuje prvu provincijalnu poglavaricu u osobi s. Adelheid Dilenz, koju je povela sa sobom iz bolnice u Aranyos Marotu (danas mjesto Zlate Bistrice u Slovačkoj), gdje je vršila službu poglavarice. Odlazeći iz Đakova, majka Terezija preporučuje zajednicu skrbi biskupa Strossmayera. On je zaista i vodio brigu o sestrama, znao im je govoriti: „Vi ovdje nemate nikoga. Ja sam vaš otac. To neću biti samo imenom, moram imati i srce oca!"

Prva zadaća sestara po dolasku u Đakovo bila je rad na pučkoj školi i preparandiji. No, jezik je bio velika prepreka. Ipak su sestre bile vrlo revne i brzo naučile hrvatski jezik, jer u popisu nastavničkog osoblja u preparandiji za školsku godinu 1869./70. nalazimo i imena sestara učiteljica – s. Angeline Fritz, s. Nikomedije Erb i s. Huberte Brem, koja je zamijenila preminulu s. Maksimilijanu. Od te školske godine pa sve do oduzimanja nastavničkog rada u školama 1945. godine, sestre su u Đakovu, kao i u drugim mjestima, dale

47 AMSĐ, usp. Proširena kronika Hrvatske provincije sestara sv. Križa Đakovo, od 1868. do 1914., str. 8.

48 Isto, str. 9s. Drugi put majka Terezija boravi u Đakovu od 10. do 18. 11. 1873. kada obavlja vizitaciju zajednice, pa tjedan dana od 14. lipnja 1881., i posljednji pohod od 1. do 8. studenoga 1885. godine, tri godine prije smrti. Ovaj put došla je u pratnji s. Eugenie Welz, koja je prva došla u Đakovo kada je 1857. godine sakupljala milostinju za uzdržavanje ustanova koje je o. Teodozije, utemeljitelj, osnivao u Švicarskoj. Bila je tjedan dana gošća biskupa Strossmayera koji joj se ovaj put posebno obradovao. Ovaj potez majke Terezije dokazuje koliko je imala osjećaja prema sestrama. Usp. također AMSĐ, Kronika I., str. 11.

svoj veliki doprinos odgoju i obrazovanju ženske djece.[49] Osim nastavničkog rada u svim mjestima sestre su imale i internate za djevojčice, u kojemu su boravile djevojčice iz svih krajeva.

Prvi samostan sestara te pučka škola i internat u Đakovu 1868.

Privatno zabavište Sestara sv. Križa, Đakovo (1886. – 1945.)

Po dolasku Milosrdnih sestara sv. Križa, u Đakovu su postojale – preparandija (učiteljska škola), četverorazredna ženska pučka škola, te muška pučka škola. Nakon preuzimanja rada u preparandiji 1869./70. sestre počinju raditi i na ženskoj pučkoj školi, jer te godine u popisu učiteljskog osoblja ove škole nalazimo i ime s. Kuniberte Miesmer. [50]

Biskup Strossmayer tražio je da među prvim sestrama koje budu došle u Đakovo budu četiri učiteljice, jer je bilo potrebno da se nastavi rad na obrazovanju djevojčica, što je on osobito želio i zato vodio posebnu brigu.

49 Tako je npr. zajednica Milosrdnih sestara sv. Križa imala u Slavonskom Brodu Obdanište i Zabavište od 1929. godine (kada ih je pozvao Tomislav pl. Pracny) pa sve do 1945. godine. Kuća „Marijin dom" i danas stoji na istom mjestu, ali nažalost u povratu oduzete imovine ova kuća nije vraćena Samostanu. A vrtić je radio izuzetno dobro. U obdaništu su bila siromašna djeca i djeca radnika koji nisu mogli plaćati smještaj, nego su djeca boravila cijeli dan u obdaništu i tu dobivala tri obroka dnevno. Usp. dokumentaciju Zabavišta „Marijin dom" u Slavonskom Brodu.

50 O radu sestara na Preparandiji, Nižoj pučkoj školi, Višoj djevojačkoj školi, kao i drugim odgojno-prosvjetnim ustanovama u Đakovu vidi: RADIČEVIĆ, s. M. Estera, „Odgojno-prosvjetno djelovanje Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu i Osijeku", u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, br. 9., 2007., str. 227–251.*, također, VIDOVIĆ, s. Kasilda, *Odgojno-prosvjetno i karitativno djelovanje Družbe sestara sv. Križa u Đakovu*, u: Diacovensia, br. 1/1995.

Tako među tim sestrama nije bilo nijedne „ispitane" učiteljice za rad s malom djecom u zabavištu. S vremenom se pokazala potreba i za ovim radom te tako u dokumentaciji čitamo: „Početkom ove škol. godine ustrojeno je u ovdašnjem zavodu dozvolom vis. kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu od 28. rujna 1886., br. 10414 zabavište za malu djecu, koje rukovodi za to izpitana učiteljica s. Hildegarda Brandstetter.[51] U to zabavište primljeno je odmah sa početka 13 djece, koje se je taj broj tečajem godine znatno umnožao, dok ne bude isto, dne 29. travnja t. g. radi priljepčive bolesti ‚dobraca' (ospica) koja je ljetos djakovačkom okolicom dugotrajno zavladalo, sve do danas zatvoreno".[52] Kako za zabavište nije bilo posebnog prostora, djeca su smještena u prostorije biskupske vlastelinske bolnice. No, roditelji su se odmah pobunili i tražili da djeca dobiju drugo mjesto, jer nije primjereno da borave u istoj zgradi gdje su i bolesnici. Zbog toga su iste godine bolesnici premješteni u zgradu bivše preparandije, preko puta, koju je Samostan kupio, a zabavište je ostalo u prostorima bivše bolnice.[53]

Iako je početak bio tako nesiguran i zabavište moralo biti odmah zatvoreno, nastavak rada tekao je vrlo dobro. Broj djece povećava se, pa se na primjer za šk. god. 1892./93. bilježi da je u zabavištu bilo 25 dječaka i 17 djevojčica. U spomenutoj Povijesti samostanskih škola čitamo: „U zabavište je koji puta zalazio mjesni škol. nadzornik, pogl. g. Dragutin Böllein, te se svaki nasladjivao, slušajući kako mala djeca živo i lijepo odgovaraju."[54]

Sljedeće godine bila su 22 dječaka i 23 djevojčice, a u izvještaju je zapisano: „Zdravstveno stanje ove dječice bilo je ljetos dosta povoljno.

---

51 Wilhelmina Brandstetter rođena je 1867. godine, u Beču. U samostan u Đakovu ušla je 1884., a prve zavjete položila 1887. To govori da je sestra Hildegarda započela rad u zabavištu već kao novakinja, što za ono vrijeme nije bilo ništa neobično, jer nije bilo dovoljno sestara. Kao kandidatica pohađa u Zagrebu kod sestara Milosrdnica zabavišni tečaj 1885. i po povratku ulazi u novicijat dobivši ime s. Hildegarda. Godine 1886. preuzima novoosnovano zabavište u Đakovu, gdje je bila do 1903. Zatim je kao učiteljica djelovala na pučkoj školi u Nuštru, pa 1909. u Bosanskom Brodu. Od 1925. voditeljica je internata u Osijeku, a od 1939. pomoćnica je ekonome u Đakovu. U provincijalnoj kući i umire 22. siječnja 1946. godine, AMSĐ, Knjiga djelovanja br. 1., br. 80.; Proširena kronika, str. 33., 36.

52 AMSĐ, Povijest samostanskih škola u Djakovu, (rukopis) Ljetopis škola u samostanu u Djakovu za školsku godinu 1886./87., str. 59.; usp. također Kronika Hrvatske provincije sestara sv. Križa od 1868. do 1951., str. 12., (dalje Kronika I), kao i Tagebuch, 1868. – 1945., str. 20.

53 s. M. Estera RADIČEVIĆ, „Bolnica biskupskog vlastelinstva – bolnica Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu", u: *Zbornik Muzeja Đakovštine*, br. 13/2017., str. 47–66.

54 AMSĐ, Povijest samostanskih škola, str. 122.

Učiteljica je s. Hildegarda Brandstetter i jedna pomoćnica." Dakle, kako se broj djece povećavao, tako je i pomoć bila potrebnija jer je već sljedeće godine zabavište pohađalo 18 dječaka i 31 djevojčica.[55] Sljedećih godina broj djece kretao se između 30 do 40. Teškoće su nastajale kad je zabavište moralo biti zatvoreno, kao na primjer od studenoga 1891. do svibnja 1892. zbog epidemije difterije. Tako je bilo i školske godine 1900./1901., zabavište nije radilo od siječnja do lipnja zbog epidemije „škrleta i dobraca", od čega su obolijevala najmanja djeca. Te godine dolazilo ih je 30 – 17 dječaka i 13 djevojčica.[56] Šk. god. 1901./1902. zabavište je također dijelom zatvoreno zbog „škrleta i difterije", i to od mjeseca studenoga do Triju kraljeva (Bogojavljenja) 6. siječnja 1902. Upisani su bili 21 dječak i 21 djevojčica, a poučavale su ih s. Bonaventura Mozolovsky i s. Vincencija Kreil.[57] Školski nadzornici nakon što su izvršili inspekciju više ili niže škole, dolazili su i u zabavište i bili iznenađeni i zadivljeni što sve djeca znaju. Tako je nadzornik Josip Anschau „pohodio zabavište krajem školske godine 1903./1904. nakon inspekcije više škole, te je sa zanimanjem gledao veselo igranje i pjevanje te male djece."[58] Krajem školske godine 1904. pohodio je zabavište nadzornik Pavao Orešković, a nadzornik Adam Pakoci godine 1917. i vrlo se povoljno izrazio o uspjehu podučavanja djece. Ove godine o Božiću je darovala zabavište gospođa Böhm iz Osijeka, i to s 25 ormarića i 26 slikovnica. Svaki nadzornik koji je inspicirao škole dolazio je u zabavište i uvijek bio oduševljen radom sestara i osobito nastupima djece jer su sestre uvijek pripremile za njih poseban program. Za šk. god. 1906./1907. zapisano je sljedeće: „Buduć je ljetos bila kruta zima, a mala djeca češće pobolijevala, stoga je bilo od siječnja do ožujka zabavište zatvoreno. Nu do konca školske godine ipak se je sakupilo 36 djece."[59] U nastavku donosim tablicu pohađanja djece. Iako nije potpuna jer se nije za svaku godinu vodila točna evidencija, iz nje je vidljivo pohađanje djece. Podatci za tablicu uzeti su iz „Povijesti samostanskih škola", kao i Statističkih izvještaja koji su se sačuvali.

55 Isto, str. 124., Godine 1894. polaze u Zagreb s. Roza Horvat i kandidatica Roza Fajdoš da polože ispit za zabavište. Obje su dale svoj veliki doprinos u zauzetom radu s djecom.

56 Isto, str. 185.

57 Isto, str. 198–199.

58 Isto, str. 214.

59 AMSĐ, Povijest samostanskih škola, str. 266.

Zgrada Zabavišta u Đakovu

Zgrada Preparandije

Tablica pohađanja djece u Zabavištu u Đakovu (1886. – 1933.)

Godina	Djevojčice	Dječaci	Ukupno	Voditeljica(e)
1886./87.			13	s. Hildegarda Brandstetter
1887./88.			45	s. Hildegarda i pomoćnica
1888./89.			29	„ „
1889./90.			28	„ „

1890./91.			32	s. Hildegarda
1891./92.			33	„
1892./93.	17	25	42	„
1893./94.	23	22	45	s. Hildegarda i pomoćnica
1894./95.	31	18	49	s. Gonzaga Fajdoš
1895./96.	15	15	30	„
1896./97. *	-	-	-	-
1897./98.			39	s. Cecilija Jeršan
1898./99.			40	s. Bonaventura Mozolovsky
1899./1900.	17	18	35	s. Bonaventura i pomoćnica
1900./1901.	17	13	30	
1901./1902.	21	21	42	s. Bonaventura i s. Vincencija Kreil
1902./1903.	25	13	38	s. Bon. i s. Vinc.
1903./1904.	17	15	32	s. Bon. i jedna pomoćnica
1904./1905.	22	15	37	Ljubica Schön
1905./1906.	44	16	60	Lj. Schön i jedna pomoćnica
1906./1907.			36	s. Batilda Lovrić
1907./1908.			36	s. V. Kreil i jedna pomoćnica
1908./1909.			42	s. Florentina Marčićević
1909./1910.			40	„
1910./1911.			30	s. Romana Höbelt i jedna pomoćnica
1911./1912.			50	s. Ludmila Češnovar
1912./1913.			velik broj?	s. V. Kreil
1913./1914.			40	„
1914./1915.			50	„
1915./1916.			48	„
1916./1917.			97	s. Klotilda Helmer
1917./1918.			88	s. Klarisa Lončarević

1918./1919.			73	„
1919./1920.			68	„
1920./1921.			48	„
1927./1928.			50	
1929./1930.			74	
1930./1931.			76	
1931./1932.			72	
1932./1933.			64	s. Mericija Zag
1933./1934.	15	25	40	„
1935./1936.	34	43	77	s. Florencija Veršić
1936./1937.	35	46	81	s. Amabilis Mirković
1937./1938.	25	20	45	s. Mirna Glumac
1939./1940.	22	44	66	„
Ukupno	380	369	2090	

* Za ovu godinu nema nikakvih podataka.

Kako je iz tablice vidljivo, podatci nisu upisivani točno. Sačuvani su samo neki statistički izvještaji i ti podatci također su uneseni u ovaj popis. Iz njih smo doznali i imena još nekih sestara – *zabavilja*, kako su se one potpisivale u izvješćima slanim na Ministarstvo. Iz ovih nepotpunih podataka vidljivo je da je u razdoblju rada zabavišta kroz njega prošlo više od 2000 djece.

Za školsku godinu 1937./38. voditeljica zabavišta poslala je inspektoru „Prilog izvještaju za prvo polugodište". U tih 24 pitanja i odgovora nalazimo dragocjene podatke. Zato ćemo ovdje citirati samo one iz kojih je vidljivo kako je zabavište radilo i neke druge podatke, iako bi bilo vrlo zanimljivo kada bi citirali cijeli „Prilog izvještaju". Iz njega doznajemo da su djeca plaćala „30 dinara mjesečno, a siromašna djeca ne plaćaju". Pitanje br. 5/ „Kako je veliko školsko dvorište? Koliko je igralište? Dvorište 12 ara, igralište 3 ara. 6/ Dječji radovi: vezenje na kartonu, preplitanje, izrezivanje, lijepljenje, oplitanje, modeliranje s plastelinom, crtanje i bojenje. Pitanje br. 7/ od čega se sastoji školski namještaj: od školskih klupa, vrtnih klupa, ormara za učila, ormara za radove, učiteljskih stolova, stolica i ploča. Pitanje

br. 8/ Nastavna sredstva: slagarnice, kocke, lopte, pločice u bojama, letvice, kolutići, štapići, bojani listići, slike i slikovnice, glina i plastelin, preparati i zidne slike, njihaljka. Br. 14/ kada se vrši upis? Od 1. septembra kroz cijelu godinu. Br. 21/Odgoj u užem smislu: a/ posredno utjecanje vrši se: nastavom, ručnim radom, zabavišnim priredbama, skioptikonskim prikazivanjem kao sredstvom nastave, b/ neposredno utjecanje vrši se: saobraćajem nastavnica sa djecom, majčinskim postupkom. Nastavnica radi oko toga da zabavište nadoknadi dom. Prigodice se priređuju svečanosti i priredbe, kao za: sv. Nikolu, Božić, Majčin dan. Izleti se vrše u obliku šetnje u najbližu okolicu. Roditeljski sastanci koji se drže prigodom raznih priredbi i svečanosti. Inače je nastavnica u stalnoj vezi s roditeljima. 22/ Odgojna disciplina: djeca su uvijek pod nadzorom svoje nastavnice. Kada dolaze i odlaze, upućuju se djeca na pristojno vladanje. Za odmora djeca užinaju, slobodno se kreću, te igraju za lijepa vremena u vrtu i na igralištu ili na dvorištu, a za nevremena u dvorani. Djeca se zabavljaju slobodnim i poluslobodnim igrama, malom gimnastikom, trčanjem, preskakivanjem, te igrom u pijesku. Kod igara najveća se važnost polaže društvenim igrama koje zasijecaju u život. Svrha igara jest da se djeca priučavaju redu, ustrajnosti, snošljivosti, pristojnosti i uzdržljivosti itd. 23./ Vodi li se nadzor? Djeca su uvijek pod nadzorom, ali tako da oni toga i ne opažaju za vrijeme odmora. 24/ Kazne i nagrade: tjelesnih kazni nema. Dijete se kazni opomenom ili se nastoji krivca privesti da sam uvidi svoju krivnju i da je prizna. Ta vrsta kazne pokazala je najbolje rezultate. Nagrada: priznanje, pohvala, pohvala pred roditeljima, prigodice mali dar. I to je pokazalo dobre uspjehe, osobito kod plašljive djece".[60]

Što se tiče programa po kojemu su sestre radile, on je bio propisan od strane Ministarstva i sestre su ga se držale. Kako se vidi i iz gornjih odgovora u ovom izvještaju, osobito su se sestre trudile s djecom obilježiti pojedine blagdane i dane kroz školsku godinu, kao za sv. Nikolu, Majčin dan, Božić, kraj školske godine i slično. Tako je 1933. godine za Majčin dan zabilježeno „(…) Istoga dana popodne priređena je u Zabavištu čč. sestara sv. Križa vrlo uspjela proslava. Raspored je bio vrlo obilan i vješto sastavljen. Moramo dodati, da je također bio i vješto izveden. Naši dragi mališi doista su se mnogo trudili, da dostojno proslave blagdan svojih dragih mamica. Posebno se moraju spomenuti igrokazi ‚Majčin dan' te ‚Prvi kralj' i ‚Cvjetnjak' od

60 AMSĐ, Školski arhiv Br. 6/1938., 5. III.

Mladena Širole.[61] Ili još ranije nalazimo bilješku: „Priredba zabavišta. Nedjeljna priredba dječjeg zabavišta u velikoj dvorani samostana časnih sestara bila je vrlo lijepo posjećena, a posjetioci su se također vrlo lijepo zabavili s nastupima svoje zlatne dječice. Ovaj put je lovoriku odnio svojim zlatnim nastupom mali Boris Desantić, sin g. sreskog načelnika. Njegov originalni nastup počeo je vrlo ozbiljno, a svršio je s velikim odobravanjem publike".[62] Ili još jedna zabilježba: „Zabavište sestara sv. Križa u svojoj posebnoj zgradi sa prostranom i svijetlom igraonom, zasebnom učionom i velikim lijepim vrtnim igralištem počima 1. IX. školski časovi od 8 do 14,30 sati i od 2-4, u ljetnim mjesecima do 5 sati poslije podne, u sve dane sedmice, osim subotu poslije podne. Školarina mjesečno 30."[63] Ova bilješka danas nam je dragocjena jer se nisu sačuvali točni programi kao ni vrijeme dolaska, i boravka djece u zabavištu. Ovdje doznajemo vrijeme boravka djece, prijepodne i poslijepodne, kako je zabavište iznutra izgledalo. Sobe su bile svijetle, velike, uređene, imaju sobu za igranje, sobu za učenje, veliko igralište u vrtu. Kada se danas vode diskusije o cjelodnevnoj školi, ovdje vidimo da su i zabavišna djeca boravila gotovo cijeli dan u zabavištu, također i u školi. Odlazila su kući na objed i vraćala se u zabavište. I još jedna bilješka o proslavi sv. Nikole: „Nikolinjsku zabavu priredilo je zabavište čč. ss. sv. Križa prošle nedjelje, dne 3. o. mj. Zabavi je prisustvovalo mnogo roditelja koji su s užitkom gledali nastupe svojih zlatnih mališana".[64] Tako bismo mogli nizati sve nastupe svake godine. U nastavku donosim nekoliko fotografija u različitim prigodama.

61 Usp. Narodna obrana br. 21/1933, str 4., 20. svibnja 1933., Vrlo često sestre su koristile Širolina djela u oblikovanju programa ne samo u zabavištu nego i u školama za pojedine prigode. „Mladen Širola, dječji pisac, kazališni djelatnik i pedagog, filmski autor (Karlovac 1894. – Zagreb 1967.) Iznimno plodan pisac dječjih igrokaza, jedan od osnivača i dugogodišnji umjetnički voditelj zagrebačkog Kazališta lutaka (1920. – 1945.), osnivač dječjih kazališnih družina, urednik emisija za djecu na zagrebačkoj radijskoj postaji (1935. – 1945.) te osnivač i voditelj dječje Umjetničke škole (1941. – 1945.)", Hrvatski leksikon, II. svezak, L-Ž, Naklada Leksikon d. o. o., Zagreb, 1997., str. 522.

62 Narodna obrana br. 24/1931., str. 4., 13.6.1931. Dakle to je bio nastup za kraj školske godine.

63 Isto, br. 35/1932., str. 3., 27. 8. 1932.

64 Isto, br. 50/1933., str. 5., 9. 12. 1933.

Za Majčin dan 1930.

Starije djevojčice

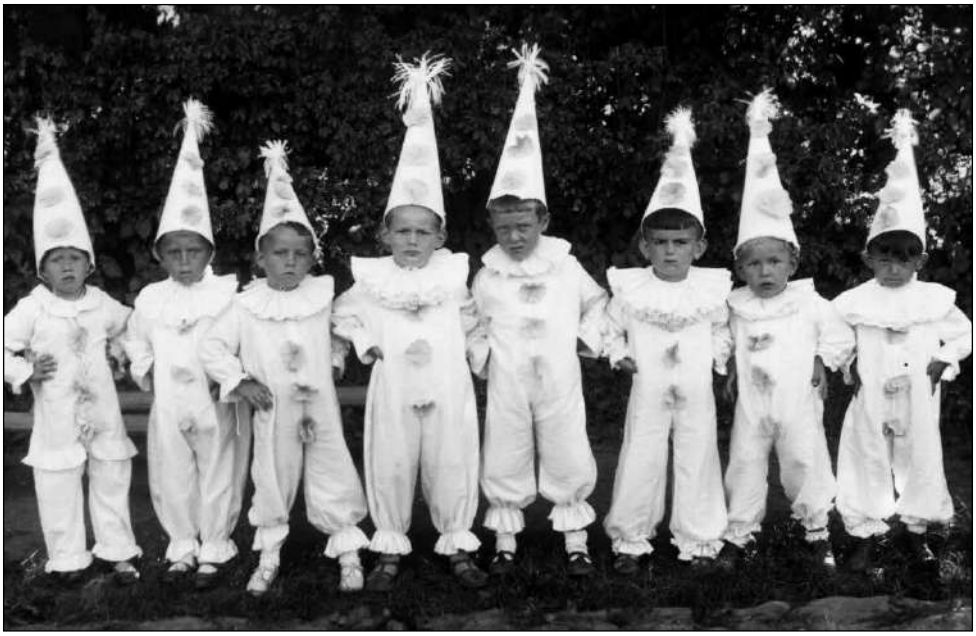

Dječaci – pajaci

Nažalost, nisu sve fotografije datirane.

Vrlo je interesantno da je za pojedino mjesto bila propisana i druga cijena uz pojedinu proslavu – sv. Nikole, Majčinog dana i drugo. Niže donosim samo jednu pozivnicu za proslavu sv. Nikole iz koje je vidljiva cijena ulaznica.

Zabavište Sestara sv. Križa u Đakovu

priređuje u subotu 5. prosinca 1942. u dvorani slikokaza „Dom“ proslavu

NIKOLINJA

Program

Pozdrav
Vrtić: „Ugljenar“ . . . . . kratki prizor
„Ja na konju“, — „Svi nas plaše“ . . . krasnoslov
Neugebauer: „Tri lovca“ . . . . . šaljivi igrokaz
„Oj ustaše, ustaše“ . . . . . kolo
Zlatko Špoljar: Dvostruki dar sv. Nikole . igrokaz
Neugebauer: Kod fotografa . . . . . kratki prizor
Pisma sv. Nikoli . . . . . igrokaz
Dolazak sv. Nikole i dieljenje darova.

Početak u 5 sati poslije podne.

Ulaznina: 1. mjesto 20 Kn. 2. mjesto 15 Kn. 3. mjesto 10 Kn.

Poziva se cienjeno građanstvo na što brojniji posjet.

Tisak Biskupijske Tiskare u Đakovu.

Pozivnica za proslavu sv. Nikole u zabavištu 5. prosinca 1942.

Zaključak

Utemeljitelj Družbe sestara sv. Križa o. Teodozije Florentini, kapucin[65], bio je izuzetno nadaren na svim područjima. Osnovao je žensku redovničku zajednicu čiji je cilj bio odgoj i obrazovanje ženske djece, što je za 19. stoljeće u kojemu je živio bilo ravno čudu. Njegov moto u odgoju bio je: „Neznanje je sljepoća duha" i zato je svim silama nastojao djeci omogućiti školovanje. Na poziv biskupa J. J. Strossmayera sestre dolaze u Đakovo te preuzimaju odgojno-obrazovni rad koji su kasnije proširile i u druga mjesta. Vodile su škole, internate, zabavišta, dječje domove, u vrijeme komunizma držale vjeronauk u župama, kamo su morale otići kada im je oduzet rad u školama. Bez pretjerivanja ili neke lažne poniznosti, grad Đakovo, a i druga mjesta, ne bi danas izgledao ovako bez doprinosa, ne samo na odgojno-prosvjetnom području, Milosrdnih sestara sv. Križa.

Ovaj kratki prikaz rada današnjega Dječjeg vrtića „Sunčev sjaj – Nazaret", a onda i zabavišta koje je počelo s radom 1886. godine, pokazuje

65 Zbog njegovih zasluga i onoga što su sestre po njegovim naputcima učinile na području obrazovanja i školskog rada ovdje nekoliko naznaka o njegovoj osobi i radu. O. Teodozije Florentini (1808. – 1865.) krsnim imenom Antun Crispin, rođen je u švicarskom gradu Münsteru. Vrlo nadaren i inteligentan završio je školu i smiješila mu se blistava budućnost. Ali on se opredijelio za duhovni poziv te je stupio u samostan kapucina. Nakon redovničke formacije i svećeničkog ređenja bile su mu povjeravane odgovorne dužnosti u zajednici – učitelja novaka, gvardijana, profesora. U Badenu je bio gvardijan i duhovnik ženskog samostana Maria Krönung. Tu je postao svjestan zahtjeva i potreba vremena u kojem je živio i tu je počeo njegov angažman ne samo na duhovnom nego i na prosvjetnom i socijalnom području. Kao katedralni župnik u Churu počinje ostvarivati svoje zamisli. Godine 1845. osniva žensku redovničku zajednicu Sestara sv. Križa, čija je prvotna svrha bila odgojno-prosvjetni rad. Vrlo brzo njegovo se djelovanje proširilo i na djela karitasa. U Churu je organizirao regularnu njegu bolesnika i sagradio bolnicu Križ. Djela karitasa preuzima nova zajednica Milosrdnih sestara sv. Križa, osnovana 1856., ali ne napušta ni prosvjetno djelovanje. O. Teodozije jedan je od rijetkih ljudi koji je shvatio važnost tiskarstva. Zato je kupio tiskaru koja je bila u funkciji sve do nedavno i osnovao udrugu koja je trebala brinuti o širenju dobre štampe. Pokušao je kupnjom tvornica sukna i papira osigurati radnicima pristojnu zaradu i život dostojan čovjeka, ali konkurencija je bila prejaka, a financijska sredstva nedostatna i ovaj hvale vrijedan pothvat propao je. Važno je spomenuti da je to bio prvi pokušaj rješavanja radničkog pitanja. Smrt ga je stigla na putu u Heidenu u Njemačkoj, u gostionici jednog protestanta kamo je svratio na prenoćište iscrpljen ne samo od dugih putovanja nego i od briga kako uzdržavati ustanove koje su se množile. Umro je od moždane kapi u rano jutro 15. veljače 1865. Bio je izuzetan čovjek i živio je daleko ispred svojega vremena. Usp. GADIENT, dr. p. Veit, *Der Caritasapostel Theodosius Florentini,* Luzern, 1946.; TOMAS, s. Finka, *Povijest i duhovnost Družbe Milosrdnih sestara sv. Križa,* u *Stoljetnica života i rada Milosrdnih sestara svetoga Križa na Sušaku,* urednici RADIČEVIĆ, s. M. Estera, HOŠKO, dr. Emanuel, Đakovo – Rijeka, 2005.; HUBER s. Gertrud, Otac Teodozije Florentini, Đakovo, 1983.

samo dio onoga u što su sestre ulagale i još ulažu svoje sposobnosti, ljubav i požrtvovnost u odgoju najmanjih. Iako je ovdje obrađen rad samo prvih pet godina vrtića u Đakovu, iz njega se može slijediti kasniji pa i današnji rad sestara i civilnih odgojiteljica.

Kako je rečeno u sažetku, tekst se temelji na arhivskom materijalu koji se čuva u provincijalnoj kući u Đakovu, a literatura koja je korištena u ovom članku pomaže nam razumjeti vrijeme i okolnosti u kojima je stasala zamisao o gradnji i radu današnjeg dječjeg vrtića. Nadam se da će onaj tko bude čitao ovaj tekst dobiti uvid u situacije i potrebe provincije i grada te potrebu gradnje još jednog vrtića u Đakovu, kojemu su se roditelji iznimno obradovali i kroz koji je u ovih 25 godina prošlo više od 2000 djece.

SUMMARY

Estera Radičević

DAYCARE – KINDERGARTEN OF THE SISTERS OF MERCY OF THE HOLY CROSS IN ĐAKOVO, 1886-2022.

(On the occasion of the 25th year of operation of the kindergarten "Sunčev sjaj - Nazaret" Đakovo)

Bishop Josip Juraj Strossmayer was a strong advocate for children's education, particularly for girls, who were not commonly attending school at the time. In those days, it was not mandatory for girls to receive an education, and the prevalent belief was that they should only learn housework and basic reading and writing skills. When the Holy Cross sisters arrived in Đakovo, they were invited by the bishop to start a school. After learning the Croatian language, they began teaching in the preparatory school, and eventually took over the women's folk school. Although one might have expected them to first work in a daycare or kindergarten, the sisters were trained teachers, not daycare providers. It was only after 20 years, in 1886, that a daycare was opened in Đakovo. This was recorded in the "History of Monastery Schools" for the academic year 1886/87:

"At the start of the current academic year, with approval from the High Royal Land Government, the Department for Divine Worship and Education opened a daycare facility for small children on September 28, 1886. The facility was managed by a trained teacher,

Sr. Hildegarda Brandstetter. Initially, 13 children were enrolled, and the number increased significantly over time. However, due to an outbreak of measles in the Djakovo area during the summer, the facility had to be closed on April 29 to prevent further spread of the disease. It has remained closed until today."[1]

Thus, the very beginning of the daycare was under the sign of illness. Sister Hildgard laid the foundations of this daycare and was the soul and heart of this institution until 1894/95. Then she was replaced by the "trained daycare teacher Sr. Gonzaga Fajdoš". She was replaced by Sr. Bonaventura Mozolovsky in the school year 1898/99, and it is mentioned for the first time that she got an assistant because the daycare had 40 children.[2] In the school year 1900/1901, Sister M. Soteris Vitezić, an assistant teacher who was replaced by Sister Vincencija Kreil, worked in the daycare alongside Sister Bonaventura. That the sisters worked very well with these children to everyone's satisfaction, we also read at the end of the school year 1903/1904 when "The head of the main royal parish, school superintendent Josip Anschau, after inspecting the high school also visited the daycare, and he watched with interest the happy playing and singing of those little children!"[3]

The daycare faced several challenges during its years of operation. It was shut down in 1919 due to the need for the premises for public school classes. It was later reopened but was forced to stop working again after the arrival of the new government in 1945, along with all other schools. It was impossible to restore the daycare until the nationalized property and the complex of buildings where the army was stationed were returned. In 1997, on September 3rd, a newly built kindergarten named "Sunčev sjaj - Nazaret" officially opened and has been operating using the Maria Montessori method ever since. A branch of this kindergarten, located in Vrhovac, Zagreb, was established in 1971. At that time, religious communities were forbidden from any educational work, but due to the lack of places in city and state kindergartens, the government turned a blind eye, and the sisters stepped up to meet the needs of the parents. The Ministry of Science and Education designated the kindergarten in Đakovo as a professional development center for improving professional work in preschool education and developing professional staff in kindergartens for implementing the "Catechesis of the Good Shepherd" program based on Montessori pedagogy principles.

1 Archive of the Sisters of Mercy of St. Cross in Đakovo (further on AMSĐ), History of monastery schools in Đakovo, Chronicle of schools in the monastery for the school year 1886/87, p. 59.

2 Ibid p. 162.

3 Ibid p. 162.

Prilozi životopisu Zore Vuksan-Barlović

UDK 792.2:305-055.2
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Marina Božić
Muzej Đakovštine Đakovo

Članak donosi životopis prve hrvatske redateljice Zore Vuksan-Barlović s naglaskom na njezino podrijetlo (roditelje), obiteljske prilike, mjesto stanovanja i školovanje u Đakovu.

Izdvojit će i naglasiti mladenačke afinitete koji do izražaja dolaze tijekom školovanja u Đakovu i Zagrebu. Udaja u mladim danima, bolest muža te rođenje djeteta utjecat će na daljnji umjetnički razvoj. Nakon 1910. godine kreće usavršavanje izvan domovine, zatim vrlo intenzivan glumački i redateljski rad. Ističe se dugogodišnja želja za radom u zagrebačkom HNK-u da bi se naposljetku vratila u Osijek. Život i rad u Osijeku afirmirat će Zoru Vuksan-Barlović kao plodnu glumicu i redateljicu. Krhko zdravlje stajat će joj nerijetko na putu profesionalnog razvoja da bi joj u 50. godini života iscrpljenost i *angina septica* uzele život.

Ključne riječi: Zora Vuksan-Barlović, školovanje, kazalište, prva redateljica.

Suvremena hrvatska teatrologija smatra Zoru Vuksan-Barlović prvom profesionalnom hrvatskom redateljicom na temelju njezina stvaralačkog puta na kojem je prihvaćala različite poticaje i domašaje, pokušavši ih prenijeti i usaditi u vlastitu sredinu.[1]

1 Antonija BOGNER-ŠABAN, „Zora Vuksan-Barlović, redateljske i glumačke inovacije" u *Povrat u nepovrat*, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb, 2001., 209.

S obzirom na to da do sada imamo vrlo malo radova napisanih o samome životu Zore Vuksan-Barlović, a koja je očito zadužila svojom kulturnom djelatnošću ne samo mjesta u kojima je živjela i djelovala nego i šire, ovaj će rad pokušati osvijetliti njezin životni put i podrijetlo.

Roditelji

Otac Stjepan (nadimci: Stipo, Pišta) Barlović (Đakovo, 1852. – Graz, 1928.) više je desetljeća bio istaknuta osoba đakovačkog društveno-političkog života: bio je veleposjednik, političar, član Narodne stranke, dugogodišnji zapovjednik i predsjednik Dobrovoljnog vatrogasnog društva, načelnik trgovišta Đakovo za vrijeme Prvog svjetskog rata.

Slika 1. Stjepan Barlović, Zorin otac.[2]

Majka Anđela (Angjela), rođena Oblak (1864.)[3] kći je bankara Aleksandra Oblaka. Nakon Prvog svjetskog rata odlaze u Austriju gdje će živjeti do kraja

2 Fotografija se čuva u Muzeju Đakovštine.

3 Pretražujući ispitna izvješća u Arhivu Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu naišla sam na Izvještaj djevojačkih učionah u samostanu milosrdnica koncem školske godine 1882./83., u kojem se u učiteljskom zboru kao učiteljica za hrvatski jezik, poviest, zemljopis, krasopis i tjelovježbu navodi gđna. Angjelka Oblak te se u stupcu Opazka navodi da je u drugom semestru ostavila školu.

života. Obitelj Stjepana Barlovića imala je troje djece: kćeri Zoru (Zorica, Aurora) i Mariju (Mara) te sina Stjepana. Matična knjiga vjenčanih bilježi da su se Zorini roditelji vjenčali 13. svibnja 1883. godine. Na isti dan vjenčale su se obje sestre Oblak, Anđela i Ljubica, a kao svjedok na vjenčanju Zorinih roditelja naveden je Mirko Hrvat (Zagreb, 1826. – Đakovo, 1893.), odvjetnik, političar, narodnjak, zastupnik trgovišta Đakovo, predsjednik Hrvatskog sabora 1884. U grobnicu Mirka Hrvata u Đakovu bit će pokopana i Zora. Zorin stariji brat Stjepan rođen je 3. kolovoza 1884., a mlađa sestra Marija (kršteno Josipa) 18. ožujka 1887.[4]

Đakovo

Iako je veći dio svojega života provela u Zagrebu i Osijeku, rođena je te stekla osnovnoškolsko obrazovanje u Đakovu. Neki izvori, a među njima čak i ona sama pogrešno navode godinu rođenja 1887.[5], dok matična knjiga rođenih te školska ispitna izvješća djevojačke škole u Đakovu bilježe da je Barlović Zora rođena 11. veljače 1886. u domovini Slavoniji, rodnom mjestu Djakovo.[6]

Kao opći se podatci u Izpitnome izvješću iz 1896./7. I. razreda ženskog liceja više pučke djevojačke škole u Đakovu navodi ime oca Stjepana, veleposjednika i mjesnog školskog nadzornika[7], zatim da je učenica rimokatoličke vjeroispovijesti te da žive u Kasarničkoj ulici broj 341. Kasarnička je ulica znana još u povijesti Đakova i kao Osječki sokak, zatim Ulica Khuena Héderváryja, a danas Ulica bana Josipa Jelačića. Prema planu Mirka Markovića, koji se nalazi u *Zborniku Đakovštine* 1., kuća se nalazi na rednom broju 38.

---

4 Podatci iz Državnog arhiva u Osijeku iz Matične knjige krštenih; u Opazki se navodi za sestru Mariju da je umrla u Zagrebu dana 15. IX. 1959.

5 Zora VUKSAN-BARLOVIĆ, „Autobiografija", *Jeka od Osijeka,* Kalendar. V. Osijek, 1923., 47–48. S obzirom na to da joj je mlađa sestra Marija rođena 18. ožujka 1887., očito je da se pogreška oko godine Zorina rođenja perpetuirano ponavljala.

6 Izpitno izvješće I. razreda ženskog liceja više pučke djevojačke škole u Đakovu za I. i II. pôljeće školske godine 1896./7., čuva se u Arhivu Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu.

7 Izpitno izvješće I. razreda ženskog liceja više pučke djevojačke škole u Đakovu za I. i II. pôljeće školske godine 1898./9., čuva se u Arhivu Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu.

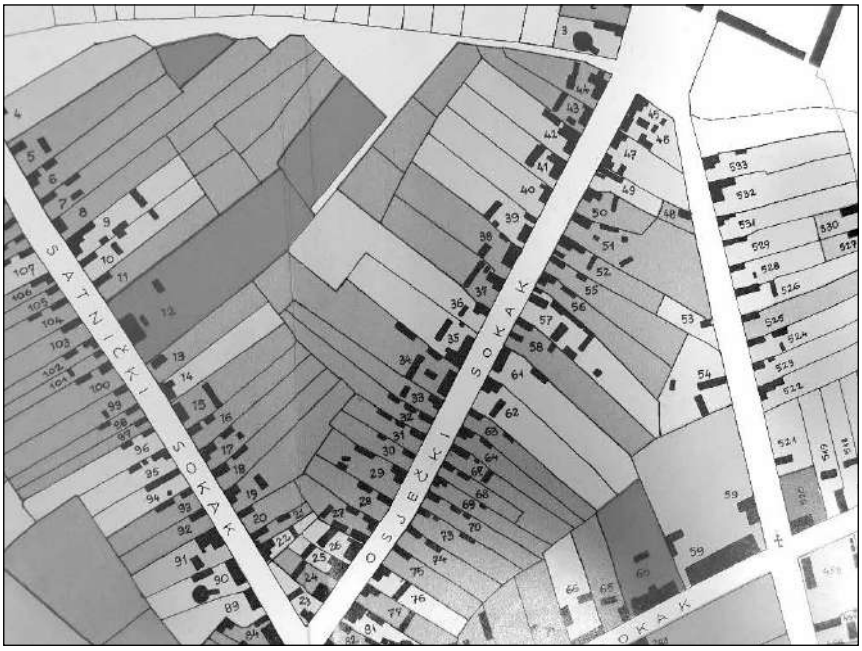

Slika 2. Isječak iz plana Đakova 1863. godine.

Zora je u Đakovu 1892./1893. školske godine upisala prvi razred Niže pučke djevojačke škole. U ispitnome izvješću za navedenu školsku godinu stoji da je taj razred završila s odlikom. Sljedeću školsku godinu Nižu pučku školu upisuje i Zorina sestra Mara. Za obje se navodi da su te godine sestre i *učenice glasbe* te su im objema imena u izvješću otisnuta krupnijim slovima, što znači da su obje odlikovane i nagrađene. Zora je i treći razred završila s odlikom (šk. god. 1894./95.), a razrednica joj je bila Gabrijela Tišov, sestra poznatoga hrvatskog slikara Ivana Tišova. Obje su sestre uspješno završile četiri razreda Niže pučke škole u Đakovu te su obje krenule i u Višu, ali je, barem u Đakovu, nisu završile. Školske godine 1896./1897. Zora upisuje Višu djevojačku školu 1. razred, odnosno prvi razred liceja, te paralelno i dalje uči glasovir.

Zanimljivo je da Zore nema u popisu učenica u ispitnom izvješću školske godine 1897./98. kada je trebala pohađati 6. razred, ali nalazi se spomenuta u izvješću na popisu za učenje francuskog jezika i glasovira da bi sljedeću školsku godinu (1898./99.) obje sestre upisale 6. razred Više pučke djevojačke škole, s tim da Zora završava 6. razred, a Mara ne. Nigdje se u izvješćima ne

navodi razlog Zorina izostanka s nastave školske godine 1897./98., kao što se ne navodi ni razlog Marina izostanka u drugom polugodištu 6. razreda. To je ujedno i posljednja školska godina u izvješćima u kojima se spominju sestre Barlović. Također se spominje da i tu školsku godinu obje pohađaju sate francuskoga jezika i glasovir.

Dakle, Zora je bila uzorna učenica koja je s lakoćom savladala nastavno gradivo paralelno pohađajući sate francuskoga jezika i glasovira, o čemu svjedoče ispitna izvješća Niže i Više pučke djevojačke škole u Đakovu.[8]

Slika 3. Dopisnica sa slikom Kasarničke ulice.[9]

Školovanje u Zagrebu

Nakon završene osnovne škole u Đakovu (VI. razred Više pučke djevojačke škole u Đakovu, školska godina 1898./99.), daljnje školovanje nastavlja u Zagrebu gdje je pohađala Ženski licej, zapravo elitnu (srednju)

8 Podatci se nalaze u Arhivu Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu.

9 Skenirana dopisnica u vlasništvu je gospodina Željka Lekšića.

školu namijenjenu predstavnicama viših građanskih slojeva[10], osnovan 1892. godine, a 1896. preseljen na Gornji grad na adresu Grič 3.

Zora je u Zagrebu istodobno pohađala Ženski licej i Hrvatski glazbeni zavod.

Školske godine 1899./1900. Zora je na popisu učenica koje se prvi put te godine upisuju u I. Žensku realnu gimnaziju, odnosno Ženski licej. Upisala se u treći razred. Te je iste školske godine i njezina sestra Mara također upisala Licej, ali drugi razred.[11] U Liceju će Zora steći životna poznanstva, upravo je tu upoznala svoju dugogodišnju prijateljicu Zoe groficu Borelli iz Zadra. Iz glavnoga imenika saznajemo da je Zora dok je pohađala Licej u Zagrebu živjela u Bogovićevoj ulici 6 te da su obje sestre plaćale školarinu. Zora je školske godine 1902./1903. prestala pohađati Licej. U bilješkama samo stoji napomena „izostala početkom prvog polugodišta".[12]

Prva dva razreda (školske godine 1900./1901., 1901./1902.) Hrvatskog glazbenog zavoda Zora je vanjska učenica, dok je školske godine 1902./1903. godine postala redovita učenica uz plaćanje. U Glazbenom zavodu pohađa Niži tečaj glasovira.[13] Dakle, glavni joj je predmet bio Glasovir, a pokraj Glasovira slušala je još i Solo pjevanje, Zborno pjevanje i Mimiku. Prvo polugodište trećeg razreda nižega tečaja glasovira, unatoč tome što je bila vrlo marljiva i uzorna ponašanja, počela je izostajati s nastave da bi na kraju ostala neispitana. U opaskama stoji: „Na dopustu od 2/X – 16/X. Upisana za redovite 17. rujna 1902. Bolesna od 16/X – 29/XI. Svjedočbe nije doniela niti izpričnice. Mjeseca veljače otišla kući u Đakovo navodno bolesti radi. Dopust nije molila. Počela opet dolaziti u školu početkom ožujka 1903. Svoj izostanak u veljači nije opravdala. Radi neurednog polaska prozvana 13/III 1903. u pisarnicu na odgovornost. Sestra Mara izjavila toga dana da Zora leži bolestna." I na kraju stoji bilješka: „Pošto učenica nije zadovoljila propisanim zahtjevom, ne može prijeći u dalji razred. U Zagrebu, dne. 22. lipnja 1903."[14]

---

10 Ida OGRAJŠEK GORENJAK, „Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu", *Povijest u nastavi*, Vol. IV No. 8 (2), 2006., str. 147–176.

11 Podatci iz Državnog arhiva u Zagrebu, HR-DAZG-114, I. Ženska realna gimnazija, Zapisnici sjednica Nastavničkog zbora 1899. – 1930.

12 Podatci iz Državnog arhiva u Zagrebu, HR-DAZG-114, I. Ženska realna gimnazija 54, Glavni katalog, Školska godina 1902./3.

13 Antonija BOGNER-ŠABAN, „Zora Vuksan-Barlović, redateljske i glumačke inovacije", *Povrat u nepovrat*, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb, 2001., 209.

14 Podatci iz Hrvatskog glazbenog zavoda.

Sama Zora u „Autobiografiji" kaže da je u Zagrebu živeći s majkom polazila Ženski licej i Glazbeni zavod, a da se iz II. liceja kao kćerka narodnog zastupnika Barlovića udala za kr. kot. (kraljevskog kotarskog, op. a.) predstojnika Vuksana u Đakovu[15] 1903. godine. Nakon Zorine udaje „otkupila je Barlovićevu kuću komanda đakovačke žandarmerije. Kao žandarmerijska stanica služila je ta kuća i za bivše Jugoslavije."[16] Prema Matici vjenčanih Župe Đakovo za razdoblje od 1901. do 1930. godine, koja se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, 1903. godine pod rednim brojem 75. zabilježeno je da su se 5. studenoga vjenčali Matija Vuksan, kr. kotarski predstojnik, rođen u Petrinji 1. veljače 1867. godine, rimokatolik, onda živući u Đakovu, sin Josipa Vuksana, opančara, i pokojne Marije Stipić i Zora Barlović iz Đakova, rođena 11. veljače 1886. godine, rimokatolkinja, kći Stjepana Barlovića, veleposjednika, i Angjele Oblak. Kumovi na vjenčanju bili su Zvonimir Žepić, kr. podžupan u Osieku, i dr. Ante Švarcmayer, odvjetnik i načelnik Djakova. Svećenik na vjenčanju bio je dr. Angjelko Voršak, posvećeni biskup zenopoljski i glavni biskupov namjesnik.

Ida Ograjšek Gorenjak u svojem članku „Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu" navodi da razlozi zbog kojih su učenice u tolikoj mjeri napuštale zavod nisu sustavno navođeni. Prema poznatim podatcima, uzroci odustajanja bili su zdravstveni problemi, negativne ocjene ili neprihvatljivo ponašanje. Znakovito je da se najviše odustajalo od daljnjeg školovanja nakon četvrtog razreda, koji je u biti predstavljao dotadašnju granicu ženskog obrazovanja. Ovo upućuje na to da se dio učenica u Licej upisao kao u višu djevojačku školu bez namjere iskorištavanja njegova punog profila.[17]

Dakle, na Zorino odustajanje od školovanja u VI. razredu Liceja zasigurno je utjecala odluka o udaji, iako je nejasno zašto nije školsku godinu 1902./1903. završila. Možda je uistinu, po riječima sestre Mare, imala zdravstvenih problema.

---

15 Zora VUKSAN-BARLOVIĆ, „Autobiografija", *Jeka od Osijeka*, Kalendar. V. Osijek, 1923., 47–48.

16 Mirko MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", *Zbornik Đakovštine* br. 1, JAZU, Centar za znanstveni rad Vinkovci, knj. III., Zagreb, 1976., str. 199.

17 Ida OGRAJŠEK GORENJAK, „Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu", *Povijest u nastavi*, Vol. IV No. 8 (2), 2006.,147–176.

Glazbenu školu u Zagrebu istodobno pohađa i Zorina sestra Mara (Marija) te stariji brat Stjepan.[18]

Ulaganje u školovanje djece, kao i navedeni svjedoci vjenčanja roditelja Barlović i Zore, svjedoče o tome da je obitelj Barlović bila financijski situirana te da je uživala određeni ugled u đakovačkome društvu.

Kao mjesta stanovanja u Zagrebu pojavljuje se nekoliko adresa. I nakon prestanka pohađanja Liceja i Glazbenog zavoda Zora će se vraćati u Zagrebu, što zbog privatnih obiteljskih razloga, što zbog posla. Jedna česta zagrebačka adresa koja se javlja na nizu dopisnica je Mihanovićeva ulica 32.

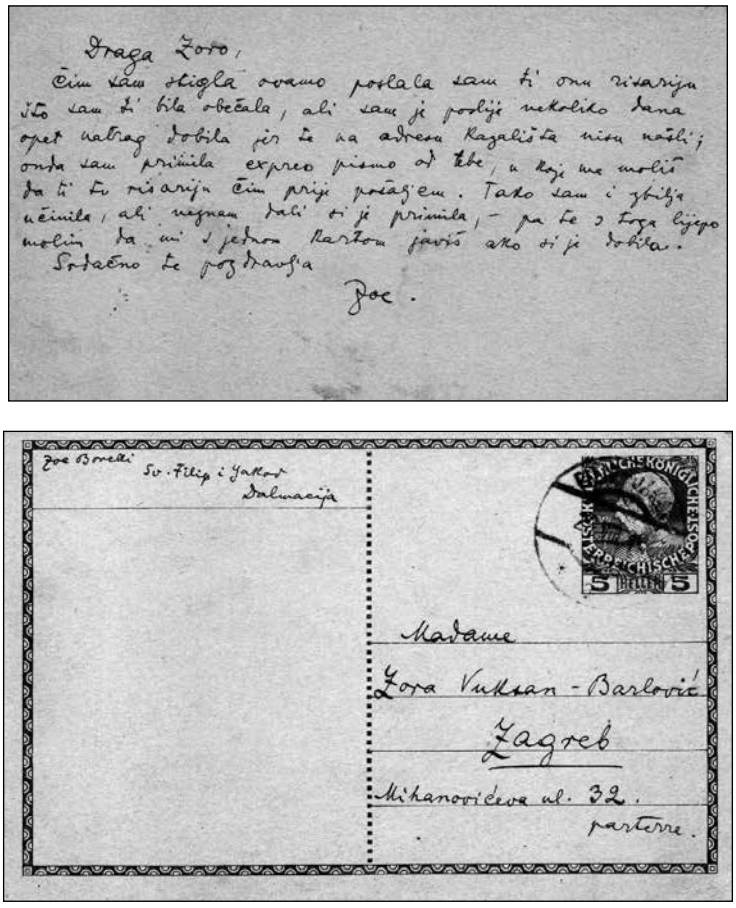
Draga Zoro,
Čim sam stigla ovamo poslala sam ti onu risariju
što sam ti bila obećala, ali sam je poslije nekoliko dana
opet natrag dobila jer te na adresu Razališta nisu našli;
onda sam primila expreso pismo od tebe, u kojemu me moliš
da ti tu risariju čim prije pošaljem. Tako sam i zbilja
učinila, ali neznam dali ti je primila, – pa te s tuga lijepo
molim da mi s jednom kartom javiš ako ti je dobila.
Srdačno te pozdravlja
Zoe.

Zoe Borelli
Sv. Filip i Jakov
Dalmacija

Madame
Zora Vukšan-Barlović
Zagreb
Mihanovićeva ul. 32.
parterre.

Slika 4. Dopisnica prijateljice grofice Borelli.

18 Podatci Hrvatskog glazbenog zavoda.

Obiteljski život

Prvi brak Zore Vuksan-Barlović kratko je trajao.

Jedna mala kartica koju je Zora uputila Matiji Vuksanu prije udaje te jedna dopisnica Matije Vuksana Zori nakon vjenčanja svjedoče o uzajamnom poštovanju tada budućih supružnika.

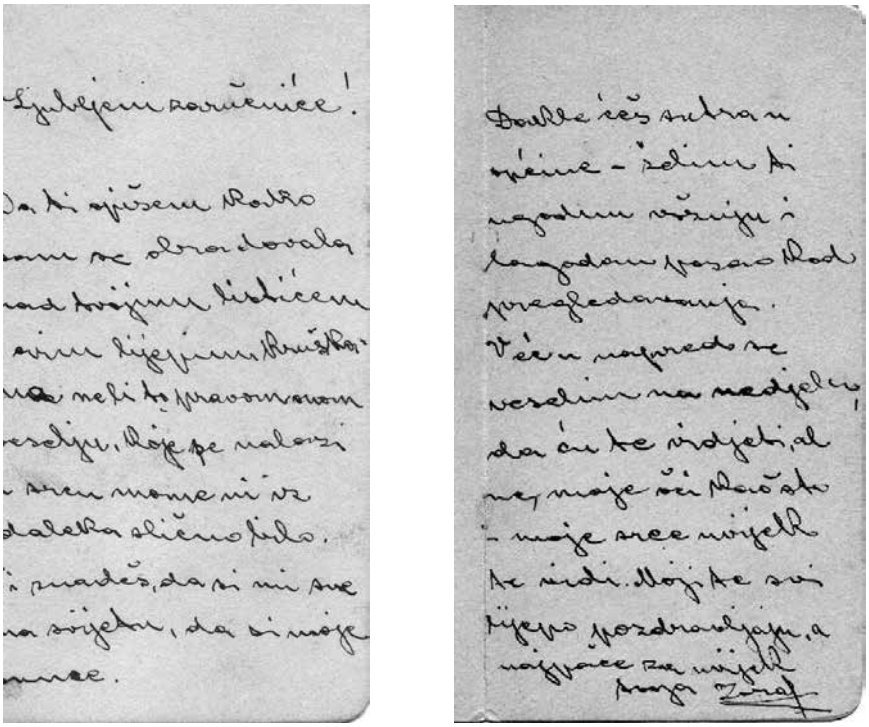

Slika 5. Pismo upućeno Matiji Vuksanu.[19]

Godinu dana nakon vjenčanja rodila se kći Matije Vuksana i Zore Vuksan-Barlović. Tako Matica krštenih Župe Đakovo za razdoblje od 1892. do 1906. godine bilježi pod rednim brojem 300: Dana 13. studenog 1904. godine je rođena, a 19. studenoga 1904. godine kštena Marija Angjela Nevenka, zakonita kći Matije Vuksana, kr. kotarskog predstojnika, i Zore Barlović. Bili

19 Pismo i dopisnica u vlasništvu su Valentina Markovčića.

su rimokatolici, živjeli u Đakovu (nema navedenog broja). Kuma na krštenju bila je Mara Barlović, kći Stjepana Barlovića, veleposjednika i saborskog poslanika, rimokatolkinja. Krstio ju je Milko Cepelić, vicearhiđakon i župnik. U Opasci stoji: vjenčana u Osieku 1924. sa Vincens (nečitko).[20]

Nažalost, brak nije dugo potrajao. Matija (Mato) Vuksan umro je 29. siječnja 1910. godine u Zagrebu, gdje je i pokopan.

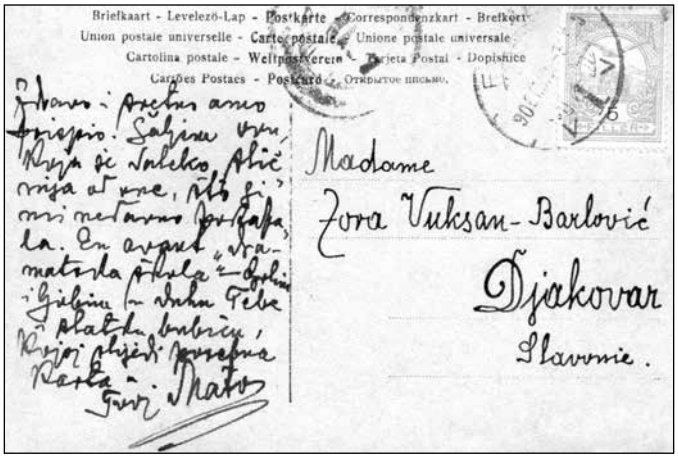

Slika 6. Dopisnica upućena Zori Vuksan-Barlović.

Prvi kazališni koraci

Prvom se ulogom Zore Vuksan-Barlović može smatrati izvedba Hartlebenova komada „Zahtjevi morala"[21] 1905. godine. Prethodio joj je

20 Nevenka Vincens udala se za pravnika Josipa Vincensa. Godine 1927. promijenit će prezime u Milivojević (djevojačko prezime Josipove majke). Nevenka Milivojević umrla je 22. studenog 1979. u Zagrebu, Jabukovac 20. Podatci iz Matičnog ureda u Osijeku.

21 Hartleben, Otto Erich, njemački književnik (Clausthal, Harz, 3. VI. 1864 – Salò na jezeru Garda, Italija, 11. II. 1905). Član berlinskih modernista i naturalističke boheme. U pjesništvu njegovao čistoću oblika, kao protivnost građanskim estetskim i društvenim kanonima. Novele iz zbirke *Pripovijest o otrgnutom pucetu* (*Die Geschichte vom abgerissenen Knopfe,* 1893) prikazuju sukobe između različitih društvenih slojeva. Drame *Hanna Jagert* (1893), *Ćudoredni zahtjev* (*Die sittliche Forderung,* 1897) te vrlo uspjela *Pokladni ponedjeljak* (*Rosenmontag,* 1900) prikazuju tipove dekadentnoga građanskoga morala, uz već znakoviti satiričko-humoristički odmak modernističkoga izraza. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 13. 7. 2023.).

poziv dr. Saše Isakovića, ugledne osobe iz osječkog političkog i javnog života, kojemu se Zora odazvala, a s ciljem obilježavanja 50. obljetnice Katoličkog gospojinskog dobrotvornog društva u Osijeku.

Zora je u početku osjećala glumački, a zatim i redateljski poziv kojeg je nadvladao osjećaj ljubavi i dužnosti prema bolesnome mužu i malom djetetu „i tako nije otišla k pozorištu”[22] sve do 1910. godine kada se ponovno javlja na kazališnim daskama, točnije 15. lipnja, te debitira u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu kao Julija u Shakespeareovoj tragediji.[23]

Javila se Zora u zagrebačkom HNK-u s još tri uloge (u Molnarovu „Gjavlu”, Hauptmannovu „Utopljenom zvonu” i Kassowitz-Cvijićevoj „Krasuljici”). A javlja se i člancima u *Hrvatskom pokretu* u kojima iznosi dojmove o bečkome kazalištu.

Krajem 1910. godine posjetila je i sestričnu Urpani u Beču, gdje kratko boravi iskoristivši vrijeme za upoznavanje s bečkim kazališnim strujanjima.

Mislim na moju milostivu
nuke finli zahvalna,
Rozika.
Zagreb 14/1 1911
Visokoblagorodna milostiva gospodja
Zora Vuksan-Barlović
Wien VII
Neubaugasse 76.

Slika 7. Dopisnica upućena Zori u Beč.

22 Zora VUKSAN-BARLOVIĆ, „Autobiografija”, *Jeka od Osijeka*, Kalendar. V. Osijek, 1923., 47–48.

23 Isto.

Zorin cilj, odnosno želja, bilo je mjesto u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, ali joj je 1911. godine intendant Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku ponudio mjesto. I tako je sezonu 1911./12. postala redovan član osječkog kazališta, pod upravom intendanta Nikole Fallera.

Sama svjedoči u „Autobiografiji" da je u toj sezoni imala 90 nastupa u dvadeset tri[24] uloge. Prva joj je osječka uloga bila uloga Jelene Vargili u drami Enrica Annibalea Buttija „Lov za uživanje".[25]

Razvijanje, usavršavanje i nadanje

Godine 1912. odlazi Zora na dvogodišnje usavršavanje promatrati rad svih kazališta.[26] Prvu je godinu provela u Beču. U Beču je surađivala s glumicom Ellen Neustädter-Geyer, suprugom ravnatelja *Neue Viener Bühne*. Zatim odlazi u Berlin gdje prati rad režisera Maxa Reinhardta[27].

---

24 Antonija BOGNER-ŠABAN u „Zora Vuksan-Barlović, prva hrvatska redateljica i glumica u svom vremenu i prostoru", *Krležini dani u Osijeku 1997.,* Prva knjiga, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Osijek, 1999., 213., u Prilogu I. navodi 22 uloge Zore Vuksan-Barlović u sezoni 1911./1912.

25 Antonija BOGNER-ŠABAN, „Zora Vuksan-Barlović, redateljske i glumačke inovacije", *Povrat u nepovrat*, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb, 2001., 215.

26 Zora VUKSAN-BARLOVIĆ, „Autobiografija", *Jeka od Osijeka*, Kalendar. V. Osijek, 1923. str. 47–48.

27 Reinhardt, Max (pravo ime Maximilian Goldmann), austrijsko-njemački kazališni redatelj (Baden kraj Beča, 9. IX. 1873 – New York, 30. X. 1943). Karijeru započeo 1893. kao glumac u Salzburgu, a 1894. na poziv O. Brahma otišao je u Deutsches Theater u Berlin. Ondje je 1902. osnovao Kleines Theater te izvodio djela A. Strindberga, O. Wildea, M. Gorkoga i F. Wedekinda. God. 1905–20. i 1924–32. vodio je Deutsches Theater; u međuvremenu režirao u Beču, osnovao Svečane igre u Salzburgu (1920) te gostovao u Velikoj Britaniji. Nakon dolaska nacista na vlast emigrirao je u SAD (New York, Hollywood). Kao redatelj pridonio je modernističkoj preobrazbi scenske umjetnosti; oživio je iskonske kazališne vrjednote, unoseći u svoje postave dinamiku i fantaziju. Primjenjivao je scenske efekte i tehničke inovacije (rotacijska pozornica, rasvjeta), služio se masama komparserije, glazbom i blještavom opremom. Ostvario je, među ostalim, postave djela W. Shakespearea, Molièrea, J. W. Goethea, F. Schillera, H. von Kleista i G. Büchnera. U stilu velikih spektakla postavio je Sofoklova *Kralja Edipa* u cirkusu Schumann u Beču (1910) i Hofmannsthalova *Jedermanna* pred katedralom u Salzburgu (1920). Uspjehe svojih realizacija zahvaljuje i suradnji izvanrednih glumaca (M. Pallenberg, E. Jannings, W. Kraus, P. Wegener, A. Bassermann, A. Moissi, T. Durieux, članovi obitelji Thimig) i suvremenih scenografa (E. Orlik, E. Stern, Emil Preetorius, Alfred Roller). Značajan je i njegov doprinos filmu, osobito osvjetljenjem i stilom glume na struje u njemačkom filmu 1920-ih. U njegovoj trupi djelovali su mnogi istaknuti njemački filmaši iz tog razdoblja, npr. redatelji F. W. Murnau, E. Lubitsch, P. Leni. U Njemačkoj je između 1908. i 1913. režirao četiri filma, a u Hollywoodu je 1935. za film adaptirao (koredatelj W. Dieterle) svoju predstavu

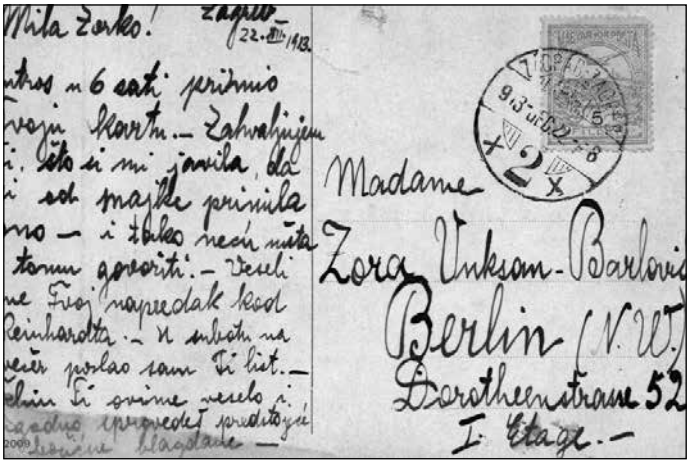

Slika 8. Dopisnica brata Stjepana Vuksana.[28]

Zahvaljujući bratovoj čestitki iz Zagreba pred Božić 22. 12. 1913. godine saznaje se Zorina adresa u Berlinu: Dorotheenstrasse 52, I. etage, Berlin. U potpisu s druge strane stoji „Tvoj bajo Stjeoša" te „Rukoljub od Ive".

Na Zorin profesionalni razvoj velik će utjecaj imati upravo Reinhardt, o čemu svjedoči i pismo upućeno Vladimiru Treščecu-Branjskom,[29] poslano iz Pariza u lipnju 1914.[30] Pismo svjedoči o Zorinu vrlo ležernom odnosu prema tadašnjem intendantu HNK u Zagrebu, svjedoči o poznanstvu Zorina oca Stjepana Barlovića s Treščecom-Branjskim te da je otac također pokušao

Shakespeareova *Sna ivanjske noći (Midsummer Night's Dream)* iz kazališta u Los Angelesu. Reinhardt, Max. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 14. 7. 2023.).

28 Dopisnica je u vlasništvu Valentina Markovčića.

29 Treščec-Branjski, Vladimir, hrvatski književnik i kazališni djelatnik (Topusko, 23. V. 1870. – Dubrovnik, 2. VII. 1932.). Pravo studirao u Zagrebu i Beču. God. 1895. stupio u državnu službu u Bosni, gdje je ostao do 1907., kada je prešao u Zemaljsku vladu u Zagrebu; 1914. postao je veliki župan Zagrebačke županije. Dva je puta bio intendant zagrebačkoga HNK-a (1909–17. i 1927–29), gdje je treći put uspostavio stalnu Operu, u ansambl koje je okupio europski poznate umjetnike (M. Strozzi-Pečić, M. Vušković); osnovao je baletnu školu i uveo službu stalnoga scenografa; dovršio kazališnu zgradu u Frankopanskoj ulici (1929). Pisao je pripovijetke, romane, članke o književnosti i kazalištu, te se bavio prevođenjem (*Numa Roumestan* A. Daudeta, *Le Rêve* É. Zole, *Cosmopolis* P. Bourgeta). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 14. 7. 2023.).

30 Izvor: pismo Zore Vuksan-Barlović upućeno Vladimiru Treščecu-Branjskom dio je Muzejsko-kazališne zbirke Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU-a u Zagrebu, broj 5431.

utjecati na intendanta da *vodi u evidenciji njene umjetničke ambicije.*[31] U pismu otkriva i svoju želju da se bavi režijom: „U Berlinu mnogo sam toga iza onog, što javih vašoj Velemožnosti pregledala i proučila i neko je ko logično – da sam sve ono s nekim jačim interesom – okom intenzivnijeg pogleda na svu cjelinu – na styl – napokon i detaillea – pod težnjom neki režijski ambicija promatrala. Možda je uopće ludo, da se žena i želi baviti režijom…" te malo dalje laska i podilazi Treščecu-Branjskom da je uzme kao „prosta vojnika".

U Parizu Zora živi uronjena u umjetnički svijet okružena umjetnicima. Druži se s prijateljicom iz Liceja, slikaricom Zoe Borelli[32] i njezinom sestrom kiparicom Malvinom Borelli. Osim kazališnih predstava odlazi i na koncerte – ističe kako je bila na koncertu našega čeliste Jure Tkalčića[33]. A zatim tek u drugoj polovici pisma zaključuje „Po poruci moga oca imam se javiti Vašoj Velemožnosti poradi debuta u Kolovozu ili Rujnu. (…) da se Vi sami Velemožni uz slavnu Upravu uvjerite da li sam dostojna postati članom Kr. zem. Hrv. Kazališta."[34]

Poslat će Zora krajem kolovoza 1914. još jedno pismo Treščecu-Branjskom s nešto drugačijom molbom. U pismu stoji: „…željna jednog intenzivnog rada – zamislila sam reformu tamo postojećeg predmeta Mimika –

31 Isto.

32 Borelli, Zoe, hrvatska slikarica (Zadar, 15. IV. 1888 – Firenca, 9. V. 1980). Učila slikarstvo u Zagrebu (B. Čikoš-Sesija, M. Cl. Crnčić), Beču i Rimu. Slikala pretežito marine *(Uvala u Sv. Filipu i Jakovu)*. Za Etnografski muzej u Splitu crtala folklorne motive i dalmatinske narodne nošnje. Uspješno se bavila karikaturom *(Ministranti, Procesija, Plesačice)*. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 17. 7. 2023.).

33 Tkalčić, Juro, hrvatski skladatelj i violončelist (Zagreb, 13. II. 1877 – Zagreb, 15. XII. 1957). Glazbeno se školovao u Zagrebu na školi Hrvatskoga glazbenog zavoda (I. Oertl, Josip Eisenhuth), Beču (Ferdinand Hellmesberger) i Parizu (J. Loeb, Louis Abbiate). Boravio je u inozemstvu 1895. – 1914., isprva studirajući i svirajući u različitim komornim i drugim orkestrima po europskim turnejama, često s bratom, pijanistom Ivom Tkalčićem (1875–1937). Od 1900. djelovao je u Parizu, uglavnom kao komorni čelist, ali i koncertant te profesor na Konzervatoriju u Versailleu. God. 1914–27. djelovao je u Zagrebu kao solist, komorni glazbenik i profesor violončela na Konzervatoriju i Muzičkoj akademiji, kojoj je bio i prvi rektor (1922–23). God. 1927–41. djelovao je kao komorni glazbenik i nastavnik u Beogradu, zatim u Dubrovniku i ponovno u Zagrebu. Kao violončelist isticao se virtuoznom tehnikom i plemenitom pjevnošću tona, a osobito se istaknuo kao komorni glazbenik. Skladao je niz omanjih djela za violončelo i glasovir salonskoga karaktera, desetak solo pjesama, šest gudaćih kvarteta, glasovirski trio i kvartet, gudaći kvintet te prvi hrvatski koncert za violončelo (1922). Tkalčić je bio prvi hrvatski violončelist europskoga značaja i ugleda. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 17. 7. 2023.).

34 Izvor: pismo Zore Vuksan-Barlović upućeno Vladimiru Treščecu-Branjskom dio je Muzejsko-kazališne zbirke Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU-a u Zagrebu, broj 5431.

kao predteča velikog reorganizacionog stvaranja (reforma Glazbenog zavoda op. a.) – pa se obraćam na Vašu presvijetlost, da svojim moćnim uplivom, stručnim razumijevanjem i zagovorom podupre moju molbu na Preuzvišenog gospodina Bana – kako bi se našlo polje rada i za mene – u Zagreb srcu – pošto nije Vaša uprava našeg Kr. Hrvatskog zemaljskog Kazališta ne obvezao me za sezonu rada ni materialno, a što je više – izgleda ko neko nepriznavanje – ni moralno osigurala mogućnost daljnjeg artističkog razvoja"[35], da bi na kraju zaključila „Ja sam uvjerena da Vaša presvijetlost svojom pravednosti ne će dati, da me se posvema uništi i zagovarajući moju podnesenu molbu da me se imenuje stručnom učiteljicom Kr. Hrv. zem. glazbenom zavodu za tamo već postojeći predmet Mimika – omogućiti ostanak u Zagrebu, gdje me vežu tolike ljubavi za sve naše kulturne institucije prve u zemlji – i da ne ću morati salomljena – i svakako moralno potištena opet u Osiek. Nadajući se pouzdano Vašoj moćnoj protekciji i pravednom zauzimanju molim da i ovom zgodom Vaša Presvijetlost izvoli primiti izraze najodličnijeg veleštovanja i odanosti."[36]

Pisma neće uroditi uspješnim plodom kakvom se Zora nadala. Zaigrat će na zagrebačkim daskama 1915. godine u dvama ulogama s ne baš uspješnim kritikama te na osječkim daskama u trima ulogama, da bi u jesen 1915. godine postala članicom Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku. U to je vrijeme na čelu HNK Osijek Leon Dragutinović.

Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku

Godina 1915. godina je kada se Zora pokraj glume počinje baviti i režijom. „Prvi ženski redatelj na našem Jugu. S koliko poleta, s koliko novih reforma došla sam, a na svakom koraku koliko shvaćanja i priznanja toliko i predrasuda muških mediokriteta" komentar je na osječku okolinu u kojoj se našla.[37] Prva je režija bila režija Lea Felda i njegove drame „U službi domovine", izvedena 14. listopada 1915. Od 1915. do 1925. glumila je Zora na osječkim daskama u točno 100 predstava te režirala svega dvadeset jednu.[38] Režirala je prvu

35 Izvor: pismo Zore Vuksan-Barlović upućeno Vladimiru Treščecu-Branjskom dio je Muzejsko-kazališne zbirke Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU-a u Zagrebu, broj 2599.

36 Isto.

37 Zora VUKSAN-BARLOVIĆ, „Autobiografija", *Jeka od Osijeka*, Kalendar. V. Osijek, 1923., 47–48.

38 Antonija BOGNER-ŠABAN u „Zora Vuksan-Barlović, prva hrvatska redateljica i glumica u svom vremenu i prostoru", *Krležini dani u Osijeku 1997*., Prva knjiga, Zavod za povijest hrvatske

operu „Manon” Julesa Masseneta, izvedenu 25. studenog 1915. te 1919. prvu baletnu predstavu u HNK-u Osijek „Proljetni san” E. H. Griega. Dvadesetih godina 20. stoljeća na sceni se javlja i Nevenka Vincens-Barlović, Zorina kći, te u nekim izvedbama zajedno i glume.

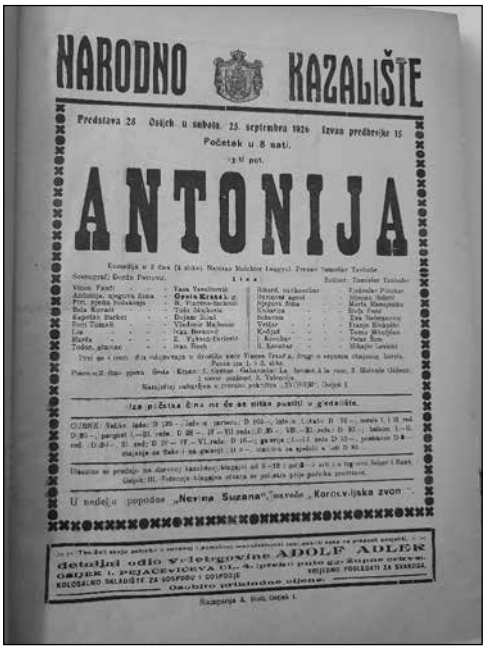

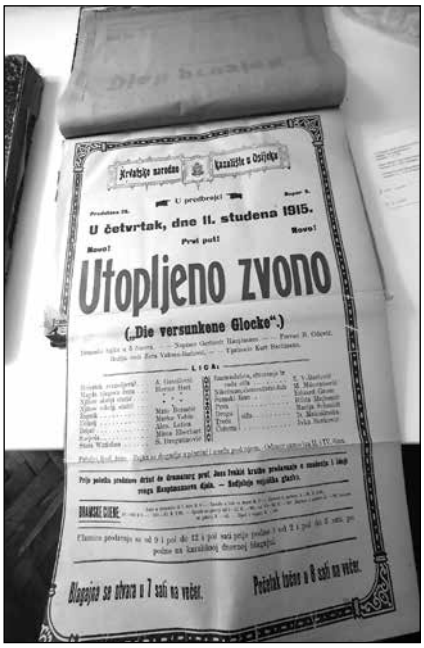

Slika 9. Dva plakata iz Arhive HNK u Osijeku. Prvi svjedoči o zajedničkoj glumi majke i kćeri, a drugi o režiji Zore Vuksan-Barlović.[39]

U *Kazališnom listu*, novinama koje uređuje Tomislav Tanhofer, možemo nerijetko naići na vijesti o ozdravljenju Zore Vuksan-Barlović. Tako 12. veljače 1923. u 20. broju *Kazališnoga lista* piše: „Gđa. Zora Vuksan-Barlović oporavila se nakon dulje bolesti i opet započela svojim djelovanjem. Gđa Barlović preuzela je režiju *Mletačkog trgovca*”, zatim opet u *Kazališnom listu* broj 7 iz 4. prosinca 1923. u *Kazališnim vijestima* velikim slovima otisnuto: „OZDRAVLJENJE ZORE VUKSAN-BARLOVIĆ. Naša odlična umjetnica gdja Vuksan-Barlović poslije odulje bolesti nastupila je opet u utorak 27. pr. mj. u drami *Bog osvete*”.

---

književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Osijek, 1999., 213. u Prilogu I. i Prilog II., 213–218.

39 Oba se plakata nalaze u Arhivu HNK u Osijeku.

Vjerojatno će bolest biti jedan od razloga Zorina odlaska iz HNK Osijek u splitsko Narodno pozorište za Dalmaciju gdje će se zadržati jednu kazališnu sezonu, sezonu 1925./26., a nastupit će u pet predstava te režirati osam djela.[40] Zatim se vraća u Osijek u kojem će djelovati do kraja života. Njezin je povratak zabilježen i u *Hrvatskom listu* 18. kolovoza 1926. „Poslije jednogodišnjeg odsustva vratila se u Osijek gđa Zora Vuksan-Barlović te će nastaviti svoje djelovanje kao režiser i kao glumica." Do kraja svojega kazališnog djelovanja odglumila je Zora još 36 uloga te režirala 22 djela. Iz članaka *Hrvatskoga lista* doznajemo o Zorinoj velikoj obljetnici, odnosno obilježavanju dvadeset pet godina rada i djelovanja. Jubilej je bio upriličen 16. ožujka 1935. godine: „Program proslave: I. 1. Vatroslav Lisinski: *Jugoslavenka*, uvertira br. 4 (G mol) komponirano 1848. god. U Pragu, posuđena susretljivošću Hrvatskog pjev. Društva *Kolo* u Zagrebu. Izvodi osječka filharmonija pod ravnanjem g. Lava Mirskog. 2. Marko Marulić: *Judita* (fragmenat eposa po Z. V. B.) izvode gg.:Judita – Zora Vuksan-Barlović, Marulić – Milivoj Ganza, Vaga – Vasa Veselinović, Chorus I (…) 3. Dr. Franjo Marković: *Kohan i Vlasta* (fragmenat eposa po Z. V. B.) izvode gg. Kohan – Milan Orlović, Kruvoj – Josip Martinčević, Slavoj – Milorad Aćimović, Vlasta – Zora Vuksan-Barlović, Chorus I (…) II. Pauza III. *Zahtjevi morala*, aktovka od E. Hartlebena, preveo dr. N. Andrić. Izvode gg Margita Revera – Zora Vuksan-Barlović, Friedrich – Milan Orlović, Berta – Jelka Vujić. – U ovoj je aktovci 1905. g. gđa. Zora Vuksan-Barlović prvi put nastupila na osječkoj pozornici (hrvatski) kao članica Katoličkog gospojinskog dobrotvornog društva u Osijeku, prilikom 50-godišnjice."

Očito je da je sama priprema kao i realizacija jubileja vrlo ambiciozno osmišljena. Analizirajući program koji je iznimno bogat, može se uočiti kako se Zora pojavljuje u čak tri uloge (Judita, Vlasta, Margita Rivera) što je na nju, očito krhka zdravlja, ostavilo velike posljedice. Nedugo nakon jubileja Zora će podleći posljedicama iscrpljenosti. Umrla je 5. svibnja 1935. u Osijeku. Pokopana je u obiteljsku grobnicu Mirka Hrvata, u kojoj su pokopani i njezin djed Franjo i baka Marija Barlović u Đakovu. *Hrvatski list* u članku od 8. svibnja 1935. piše da je „Nagla smrt pokojnice, koja se potresno kosnula svih prijatelja kazališne umjetnosti, ima svoju klicu zapravo u proslavi 25.

40 Antonija BOGNER-ŠABAN u „Zora Vuksan-Barlović, prva hrvatska redateljica i glumica u svom vremenu i prostoru", *Krležini dani u Osijeku 1997*., Prva knjiga, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Osijek, 1999., str. 213. u Prilogu I. i Prilog II., 213–218.

godišnjice, što ju je pokojnica održala prije mjesec i po dana. Iako je imala gripu, ona je bolesna nastupila na scenu i izdržala težak fizički napor od dva sata. Poslije proslave njezino se stanje samo pogoršalo. Dobila je upalu pluća. Ovoj upali pridružila se i upala drugih organa, kojoj bolesti njezino tijelo nije moglo odoljeti."[41]

U Matici umrlih Župe Osijek III za razdoblje od 1930. do 1938. godine, u 1935. godini, strana 204., redni broj 129 stoji sljedeće: Dana 5. svibnja 1935. godine, umrla je Zora Milovanović, rođena Barlović, žena Mihajla Milovanovića, člana nar. kazališta. Rodno mjesto joj je bilo Đakovo, mjesto prebivališta i kućni broj: Osijek I, Reisnerova ulica 55. Umrla je u bolnici u Osijeku. Bila je rimokatolkinja. U trenutku smrti imala je 48 godina[42]. Kao uzrok smrti navedena je *angina septica*, infekcija grla (streptokokna angina). Primila je bolesničko pomazanje prije smrti. Pokopana je u Đakovu, na rimokatoličkom groblju, 7. svibnja. Sprovodni obred vodio je dr. Franjo Didović, dekan i župnik. U rubrici opaska stoji: „Prevežena u Djakovo 7/V. 1935. (…)"[43] U nekome se trenutku Zora ponovno udala za kolegu kazalištarca, osječkog glumca i redatelja Mihajla Milovanovića. No do kraja svojega života bila je poznata kao Vuksan-Barlović. Na grobu su zapisani samo inicijali prezimena muževa (Vuksan i Milovanović) „Zora V. M. Barlović".

Život Zore Vuksan-Barlović svjedoči o cjeloživotnoj požrtvovnosti i predanju umjetnosti, kazališnim daskama, ustrajnom usavršavanju, želji za afirmacijom kao kazališna glumica i redateljica. Kao ženi, bilo joj se zasigurno teško etablirati u kazališnom svijetu, što je i sama u svojoj „Autobiografiji" spomenula. Iako možda u povijesti Đakova i kazališta rijetko spomenuta, ostavila je dubok trag u povijesti Đakovštine, kao i njezini predci, jer danas s ponosom možemo reći da je prva hrvatska profesionalna redateljica – Đakovčanka.

41 *Sine nomine*, „Gradske vijesti", *Hrvatski list*, 8. 5. 1935., broj 122, 13.

42 Zora Vuksan-Barlović rođena je 11. veljače 1886., umrla je 5. svibnja 1935., dakle u trenutku smrti imala je punih 49 godina, umrla je u 50. godini života.

43 U Zbirka matičnih i drugih...; u Nadbiskupijski arhiv u Đakovu.

Slika 10. Grob Zore Vuksan-Barlović u Đakovu, grobnica obitelji Hrvat i Barlović.

Literatura i izvori

BOGNER-ŠABAN, Antonija. „Zora Vuksan-Barlović, redateljske i glumačke inovacije", *Povrat u nepovrat*, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb, 2001.

BOGNER-ŠABAN, Antonija. „Zora Vuksan-Barlović, prva hrvatska redateljica i glumica u svom vremenu i prostoru", *Krležini dani u Osijeku 1997*., Prva knjiga, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Osijek, 1999.

VUKSAN-BARLOVIĆ, Zora. „Autobiografija", *Jeka od Osijeka*, Kalendar. V. Osijek, 1923. str. 47–48.

MARKOVIĆ, Mirko. „Đakovo i Đakovština", *Zbornik Đakovštine* br. 1, JAZU, Centar za znanstveni rad Vinkovci, knj. III., Zagreb, 1976.

OGRAJŠEK GORENJAK, Ida. „Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu", *Povijest u nastavi*, Vol. IV No. 8 (2), 2006.

Arhiv Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu.

Arhiv Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.

Arhiv Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu.

Državni arhiv u Osijeku.

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

Hrvatski glazbeni zavod.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

SUMMARY

Marina Božić

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF ZORA VUKSAN-BARLOVIĆ

The article presents the biography of the first Croatian director Zora Vuksan-Barlović with an emphasis on her origin (parents), family circumstances, place of residence and schooling in Đakovo. It singles out and emphasizes youthful affinities that come to the fore during schooling in Đakovo and Zagreb. Marriage at a youthful age, husband's illness and the birth of a child will affect her further artistic development. After 1910, she began training outside her homeland, followed by very intensive acting, and directing work. The long-standing desire to work in Zagreb's Croatian National Theatre is emphasized, to eventually return to Osijek. Life and work in Osijek will affirm Zora Vuksan-Barlović as a prolific actress and director. Fragile health will often stand in the way of her professional development so that exhaustion and alleged pneumonia will take her life at the age of fifty.

Ulica kralja Tomislava u Đakovu

UDK 71/72(497.5 Đakovo) “18/20”
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Željko Lekšić
Đakovo

Opisuju se kuće i zgrade u Ulici kralja Tomislava u Đakovu, koja je nekoć bila poznata kao Školski sokak, jer je odavno u ulici bilo nekoliko škola. Opisuju se važnije zgrade javne namjene, kao i pojedine kuće koje su nam osobito zanimljive zbog osoba koje se pojavljuju kao njihovi vlasnici ili stanari. Prikazani su razvoj i izgrađenost ulice u razdoblju od prve polovice 19. stoljeća do danas.

Ključne riječi: Đakovo, Ulica kralja Tomislava, urbanizam, školstvo, kultura, Milosrdne sestre sv. Križa.

Ulica u Đakovu sadašnjeg naziva Kralja Tomislava nastala je za vrijeme kolonizacije Nijemaca, koju je započeo biskup Antun Mandić (1806. – 1815.), ili barem drugi, istočni dio ulice. Kada se Švapski sokak popunio, Mandićev nasljednik biskup Mirko Raffay (1816. –1830.) parcelirao je produžetak ulice prema istoku.[1] Prvi, zapadni dio, biskupija je zadržala te su ovdje bili objekti koji su služili za potrebe biskupije. Krajem 18. stoljeća, kako je vidljivo na jozefinskom planu iz 80-ih godina 18. stoljeća, tada ulica još nije postojala.

Ova ulica, prije nego li je dobila sadašnji naziv, nosila je naziv Školski sokak ili Školska ulica. Izgleda da naziv Školski sokak nije bio službeni naziv, već naziv koji se uvriježio među stanovnicima. To je stoga što je još

1 Mirko MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština, Prilog poznavanju naselja i naseljavanja”, *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, JAZU, Centar za znanstveni rad Vinkovci, knj. III., Zagreb, 1976., str. 185.

u 19. stoljeću u njoj bilo nekoliko škola. Prva škola u ovoj ulici otvorena je početkom 19. stoljeća, a na tome mjestu i danas se nalazi školska zgrada.

Ulica se počela uređivati krajem 19. stoljeća. Općina je sagradila dio ceste 1898. godine, a u 1899. godini izgrađen je ostali dio. Krajem šezdesetih godina 20. stoljeća ulica je asfaltirana. Veći zahvati na uređenju ulice izvedeni su oko 1985. i 1990. godine.

U razdoblju od 2018. do 2020. ponešto je izmijenila izgled rušenjem breza. Na mjestu drveća postavljene su betonske kocke te se na taj način povećala površina za parkiranje automobila.[2]

Ulica se prostire od zgrada općinske, sada gradske uprave i suda na zapadu, ka istoku, u smjeru željezničkoga kolodvora. Napomenimo i to da je željeznička pruga do Đakova izgrađena 1905. godine. Opisujemo zgrade i njihove vlasnike na sjevernom, pa potom na južnom dijelu. Zbog ograničenosti prostora u ovomu se tekstu ne opisuju sve zgrade u ulici, ni svi njihovi vlasnici, već je pozornost usmjerena na zgrade značajnije i zanimljivije povijesti.

Kralja Tomislava – lijeva, sjeverna strana

Sudska zgrada

Na početku sjeverne strane ulice od davnina se ovdje nalazila sudska zgrada. Imala je stari kućni broj 26.[3] Otkada u Đakovu postoji Kotarski sud i kada je na ovome mjestu sagrađena sudska zgrada, nije nam poznato. Na starim razglednicama vidljivo je da je zgrada na pročelju imala sedam prozora, te da je na svakom uglu bila petrolejska lampa. U starim zemljišnim knjigama zemljište sa zgradom bilo je upisano kao vlasništvo Županije virovitičke. Istočno od sudske zgrade nalazila se zgrada u kojoj je bio zatvor. Dalje od te zgrade niz ulicu dugo nije bilo kuća. Mirko Marković je napisao: „Taj se prostor počeo izgrađivati istom potkraj 19. stoljeća. Prvu kuću do zatvora gradio je brijač Sladić, drugu stolar Lutz. Potonji je bio vlasnik prvog đakovačkog kina (u današnjem hotelu). Do stare Lutzove kuće stoji danas nova jednokatnica Ivana Astaloša.”[4]

---

2 Naplata parkiranja automobila počela je 2. 1. 2003. godine.

3 Općinski sud u Đakovu, Zemljišno knjižni odjel (dalje: OSĐ, ZKO), zemljišno knjižni uložak (dalje: zk. ul.) 28. Na k. č. br. 202.

4 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština”, str. 207.

Stara zgrada suda srušena je 1956. ili 1957. godine. Srušena je u jednom danu. Te godine gradila se cesta kroz Đakovo te su strojevi iz te cestogradnje iskorišteni za rušenje.

Izgradnja nove katnice sudske zgrade dovršena je 1959. godine. U vrijeme izgradnje predsjednik Kotarskog suda bio je Milan Jurić[5], te on zasigurno ima i izvjesnih zasluga za izgradnju nove zgrade. Zgrada je malo uvučena od ceste za razliku od stare zgrade. Svečano je otvorena 26. 9. 1959. godine uz brojne visoke goste. Uzvanicima se obratio i predsjednik suda Milan Jurić, koji je iznio historijat borbe za novu zgradu. Izgradnja zgrade koštala je 24 milijuna tadašnjih dinara.[6]

Ispred zgrade posađena su dva bora te je postavljen spomenik Ivi Loli Ribaru, premješten iz Malog parka, koji je tamo bio postavljen 1952. godine.

Do preimenovanja raskrižja u Trg dr. Franje Tuđmana sud je imao adresu Kralja Tomislava br. 1, a nakon toga Trg dr. Franje Tuđmana br. 2. S obzirom na to da zgrada ima ulaz iz Ulice Kralja Tomislava, smatram da spada u tu ulicu i da je trebalo zadržati staru adresu.

Ispred zgrade 2008. godine postavljena je bista Stjepana Radića, a 2015. godine bista dr. Franje Tuđmana.

Zgrada je obnavljana 2011. godine, kada su salonitne ploče zamijenjene crijepom[7], te 2023. kada je renovirana fasada i drvena stolarija zamijenjena novom plastičnom.

---

5 Milan Jurić (Jasenovac, 1927. – Đakovo, 1991.) pohađao je osnovnu školu u Slavonskom Brodu i Vinkovcima, gdje je završio gimnaziju, nakon čega se upisao na Pravni fakultet u Zagrebu, gdje je diplomirao 1952. godine. Kao stipendist upućen je na vježbenički staž u sud u Pakracu, a nakon polaganja pravosudnog ispita premješten je u Đakovo za sudca tadašnjeg Kotarskog suda u Đakovu. Od 1. 1. 1958. do 31. 1. 1961. god. obnašao je dužnost predsjednika suda. Početkom šezdesetih bio je prvi predsjednik Turističkog društva u Đakovu. Bio je jedan od osnivača i prvi predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Đakovu, u razdoblju od 1970. do 1971. god. Bio je upisan u Imenik odvjetnika Odvjetničke komore Hrvatske od 1961. do umirovljenja 1988. god.

6 „U Đakovu je svečano otvorena novoizgrađena zgrada Kotarskog suda", Đakovački list (dalje: ĐL), god. VII., br. 283. (Đakovo, 10. 10. 1959.), str. 1.

7 Izvođač radova bio je Tehnocolor d. o. o., završni radovi u graditeljstvu, Đakovo, A. Starčevića 245.

Kralja Tomislava br. 5

Ova je okućnica prije parceliranja u drugoj polovici 19. stoljeća bila između zgrade općinskog zatvora i baždarskog ureda. Izgleda da je sve zemljište na tome potezu nekoć bilo u općinskom vlasništvu. Prvu parcelu do zatvora[8] kupila je 1880. godine Jelena Sladić.[9] Izgleda da je te iste godine sagrađena kuća na ovoj parceli, koja je dobila broj 619, a sastojala se od „dvije sobe, kuhinje i spajza"[10]. Bila je to, dakle, manja kuća, ali koja se kasnije nadograđivala, a sagrađeni su i objekti u dvorištu.

Jelena Sladić zasigurno je bila supruga Joce Sladića, brijača, a on je ovdje držao svoju brijačku radnju. U dvorišnoj zgradi prije Prvog svjetskog rata bila je smještena knjižnica i čitaonica. To potvrđuje navod u Spomenici Sokolskog društva, gdje se za 1912. godinu navodi: „Društvo je opet pokrenulo akciju medju gradjanstvom za jačanje knjižnice i čitaonice, koja je bila u kući Joce Sladića."[11]

Nakon Jelenine smrti kuću 1918. godine nasljeđuju Radoslav i Branko Sladić[12], koji su zasigurno njezina djeca. Sljedeće godine Radoslavov dio nasljeđuju Joco i Branko Sladić. Poslije Jocine smrti 1925. godine njegov dio nasljeđuju Branko Sladić i Darinka Šimić rođ. Sladić[13], a kasnije je Branko svoj dio dao Darinki.

Godine 1934. kuću preuzima Državna hipotekarna banka Kraljevine Jugoslavije, Glavna filijala u Zagrebu. Iste godine kuću je banka prodala odvjetniku dr. Miji Šalkoviću i njegovoj supruzi Radmili, za kupoprodajni iznos od 77.600 dinara.[14]

Kuća je bila prostrana, bila je podijeljena na više stanova te su Šalkovići prodali desnu polovicu kuće, a lijevu si zadržali, iako je kuća imala samo jedan kolni ulaz. Tako su vlasnici desnog dijela postali Koser Valter i Ana

---

8 OSĐ, ZKO, zk. ul. 683. Bila je to k. č. br. 201/2/1 u površini od 131 čhv.

9 OSĐ, ZKO, zk. ul. 683. Zbirka isprava (dalje: ZI) br. Z-492/1880. Ugovor od 2. 2. 1880. Kupnja za 400 for.

10 OSĐ, ZKO, zk. ul. 683. Novosagrađena kuća upisana je na temelju „svjedočbe poglavarstva obćine Djakovo od 7. srpnja 1880., broj 1517".

11 *Spomen spis Sokolskog društva u Djakovu 1906. – 1926., Sokolsko društvo u Djakovu*, Đakovo, 1926., str. 29.

12 OSĐ, ZKO, zk. ul. 683. ZI br. Z-1187/1919. Uručbena isprava od 3. 12. 1918. br. 2313.

13 OSĐ, ZKO, zk. ul. 683. ZI br. Z-609/1926.

14 OSĐ, ZKO, zk. ul. 683. ZI br. Z-2121/1934.

rođ. Miler. Poslije Drugog svjetskog rata dio desnog dijela kuće, i to jednu sobu do ulice, imao je u vlasništvu odvjetnik dr. Ante Slipčević, koji je ovdje držao svoj ured.

Dr. Mijo Šalković (1894. – 1980.) ovdje je stanovao s obitelji te držao odvjetnički ured. Rođen je u Đakovačkoj Satnici u obitelji čiji je otac išao u dva navrata na rad u SAD. Nakon pučke škole u rodnom selu pohađao je gimnaziju u Osijeku, zatim dvije godine bogosloviju u Đakovu, iz koje je istupio 1916. Za vrijeme Prvog svjetskog rata bio je na ruskoj i talijanskoj bojišnici. Nakon povratka iz rata bio je jedan od organizatora Narodne straže SHS u Đakovu 1918. i blizak suradnik dr. Ivana Ribara. Nakon studija prava u sudskoj je praksi bio sedam godina. Godine 1925. pristupio je Hrvatskoj seljačkoj stranci. Kada je 1932. godine premješten u Šabac u Srbiju, zahvalio se na državnoj službi i otvorio odvjetnički ured u Đakovu, koji je vodio do poslije Drugoga svjetskog rata. Bio je aktivan u vatrogasnom društvu, čiji je bio i predsjednik. Bio je organizator Hrvatske seljačke/građanske zaštite u Đakovu, čiji je zapovjednik i u Travanjskom ratu 1941. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske distancirao se od ustaške vlasti. Nakon rata zabranjen mu je odvjetnički rad, a ponovno mu je odobren 1951. godine. Osuđen je te 1952. na dvije i pol godine zatvora. Nakon odslužene kazne u Lepoglavi 1955. godine otišao je s obitelji (suprugom, kćeri i sinom) u Austriju, zatim u SAD. U domovinu se vratio sa suprugom 1971. godine i živio u Đakovu kao američki građanin. Bavio se i pisanjem. U rukopisu su, neobjavljena, njegova sjećanja/životopis iz razdoblja od 1941. do 1955. godine. Pod pseudonimom Mišo Slavonac objavio je zbirku pripovijedaka *Teta Malča*.[15]

Po povratku 1971. godine Šalković je nastojao iseliti stanare kako bi mogao ovdje živjeti u starosti. U postupku iseljenja stanara punomoćnik mu je bio odvjetnik Matej Niderle. Postupak se bio neplanirano oduljio. Nakon smrti supruge Radmile 1977. godine[16] odlučio je otići 1979. u SAD kod sina, gdje je i umro 1980. godine u Keyportu, u državi New Jersey.

---

15 Bila su dva izdanja: *Teta Malča*, Valencia, 1965. i *Teta Malča i druge priče*, Đakovo 2006.

16 Radmila Šalković sahranjena je na satničkom groblju u grobnici Mijinih roditelja, koju je Mijo dao urediti po povratku u zavičaj 1971. godine. Na nadgrobnom spomeniku Mijo je još ranije dao uklesati i svoje ime, što ukazuje na to da je imao namjeru ovdje dočekati starost. S obzirom na to da ovdje nije imao bliske rodbine (sin u SAD-u, kći u Južnoj Africi) ipak je odlučio otići kod sina u SAD.

Osamdesetih godina 20. stoljeća lijevu stranu okućnice kupio je Veljko Jukić iz Đakova, a desnu, istočnu stranu Tomislav Pilipović iz Kuševca. Obojica su krajem osamdesetih godina 20. stoljeća srušili ovdašnje objekte i započeli izgradnju novih dvokatnica. Dvokatnica Veljka Jukića još uvijek je nedovršena. Pilipović je etažirao svoju zgradu, te prizemlje i kat prodao Damiru Kujundžiću iz Osijeka, vlasniku očne optike „Oculus"[17], koji je uredio ove prostore.

Zgrada baždarskog ureda

Okućnica gdje je sada zgrada Hrvatskog doma nekoć je bila u općinskom vlasništvu, na kojoj se nalazila zgrada baždarskog ureda.[18] Po staroj numeraciji imala je kućni broj 27, a okućnica je imala površinu od 504 četvorna hvata, odnosno 1813 m^2.[19]

Prije nego li je ovdje bio baždarski ured, ovdje je živio krojač Ivan Nep. Mihaljević sa suprugom Marijom rođ. Vohalsky. Poznato nam je da im se u ovoj kući rodila i umrla kći Sofija (1861. – 1861.). Sin Karlo rođen je 1862. u roditeljskoj kući broj 38, koja se nalazila na korzu. Ovdje je živio i Adam Mihaljević, također krojač, sin Elia Mihaljevića i Katarine rođ. Schmidt, sa suprugom Marijom rođ. Leović, s kojom se vjenčao 1876. godine.

Poslije odlaska Mihaljevićevih ovdje je bio baždarski ured, a ovdje je i živio bačvar i baždar Vilhelm – Vilim Anet (1841.) sa suprugom Antonijom rođ. Mrazek. U ovoj kući rođena im je kći Eleonora (1881.), a od posljedica poroda 1881. godine umrla je supruga Antonija, u dobi od 36 godina. Iste godine Vilim je oženio Anu, udovu Stjepana Verlona, užara, te je odselio u njezinu kuću br. 55 u Gupčevoj ulici.

Osim u Đakovu, početkom 20. stoljeća baždarski uredi u županiji postojali su još u Virovitici, Slatini i Našicama. U županijskom izvješću za 1901. godinu navodi se da je baždarski ured u Đakovu obaždario „15 mjera dužine, 236 mjera za tekućine, 1162 krčmarskih boca, 4 suhe šuplje mjere, 943 bačve i 4 vage".[20]

---

17 OSĐ, ZKO, zk. ul. 8052.

18 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 207.

19 OSĐ, ZKO, zk. ul. br. 1246 (ranije u zk. ul. 29). Zemljište se sastojalo od: k.č. br. 200 Kuća broj 27 i dvorište u Djakovu, sa 352 čhv i k. č. br. 199 Vrt u Djakovu, sa 152 čhv.

20 *XVI. Izvješće upravnoga odbora Županije virovitičke, za vrieme od 1. siečnja do 31. prosinca 1901.*, Osijek, 1902., str. 190.

Poznato nam je da je baždarski ured bio u Đakovu i dvadesetih godina 20. stoljeća, a da je predstojnik toga ureda bio Zdravko Komorski. Međutim, izgleda da on je živio u kući na ovome mjestu. Mirko Marković navodi da je ova kuća srušena oko 1880. godine.[21] Prazan prostor općina je potom iznajmljivala. Ovdje je bila Straussova daščara do 1919. god., koja je iste godine prodana Subotiću. O tome je izašla obavijest u đakovačkom tisku: „Dosadašnji vlasnik daščare u Školskoj ulici g. Strauss prodao je istu g. P. Subotiću. Nas osobito veseli što je naš čovjek preuzeo ovo poduzeće."[22] Općinska uprava u listopadu 1919. godine raspisala je natječaj za davanje u najam ovog prostora, počevši od 1. siječnja 1920. godine na rok od tri godine.[23] Rezultati toga natječaja nisu nam poznati.

Općinsko zastupstvo trgovišta Đakovo donijelo je 1927. godine zaključak da se gradilište besplatno dodijeli Hrvatskom sokolu za gradnju doma, uz uvjet da u slučaju razlaza društva zemljište ponovno postane vlasništvo Upravne općine Đakovo.[24]

Hrvatski dom u Đakovu

Od sredine druge polovice 19. stoljeća osnivaju se društva Hrvatskog sokola u svim gradovima Slavonije, te je tako 1906. godine osnovan i Hrvatski sokol u Đakovu.

Nakon izbijanja Prvog svjetskog rata djelovanje Hrvatskog sokola zabranjeno je. Poslije rata 1919. godine ujedinjeni su hrvatski, srpski i slovenski sokoli u Jugoslavenski sokolski savez. Hrvatsko sokolstvo istupilo je iz tog saveza 1922. godine. Hrvatski sokol ponovno je utemeljen u Zagrebu, a zatim i u drugim mjestima. Godine 1922. utemeljen je i u Đakovu. Od tada su postojala dva sokolska društva u Đakovu: Hrvatski sokol i Sokolsko društvo (koje je bilo udruženo u Jugoslavenski sokol).

Mnogi domovi pod nazivom Hrvatski dom ili Hrvatski sokolski dom bili su u ono vrijeme već sagrađeni ili započeti s gradnjom u većim mjestima

---

21 M. Marković, „Đakovo i Đakovština", str. 207., navodi godinu 1880. Međutim, baždar Vilim Anet ovdje je živio i poslije 1880., što je vidljivo po upisanom kućnom broju u matičnim knjigama.

22 „Prodaja daščare", *Glas slobode*, Nezavisno demokratsko glasilo, god. II., br. 19 (Đakovo, 16. 3. 1919.), str. 2.

23 „Natječaj", *Glas slobode*, god. II., br. 50 (Đakovo 19. 10. 1919.), str. 4.

24 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-1467/1927. Očitovanje od 19. 3. 1927. godine.

diljem Hrvatske, pa tako i u Slavoniji. Godine 1922. osnovan je u Đakovu odbor za gradnju Hrvatskog doma[25]. Godine 1923. osnovano je Društvo Hrvatski dom u Đakovu. Svrha društva određena je Pravilima društva, a to je „sagraditi i uzdržavati svoj vlastiti dom i time osigurati bolji ekonomski razvitak svim djakovačkim hrvatskim društvima."[26]

Nakon što je sakupljeno nešto novca, upravni odbor Hrvatskog sokola u Đakovu na svojoj sjednici održanoj 2. veljače 1927. godine donio je zaključak o gradnji Hrvatskog sokolskog doma.[27] Izabran je u tu svrhu posebni građevni odbor, koji se ubrzo sastao 17. veljače 1927. godine, a najvažnije pitanje koje je tada trebalo riješiti bilo je pitanje gradilišta.[28]

Pogodno zemljište za gradnju takve zgrade bilo je općinsko gradilište u Školskoj ulici preko puta vlastelinskog mlina. Na toj parceli bila je nekoć općinska kuća, u kojoj je ranije bio baždarski ured. Ta je kuća srušena oko 1880. godine, a prazan prostor općina je potom iznajmljivala. Općinsko zastupstvo trgovišta Đakovo donijelo je zaključak 28. veljače 1927. godine da se Hrvatskom sokolu dodijeli besplatno gradilište za gradnju doma, uz uvjet da u slučaju razlaza Hrvatskog sokola zemljište ponovno postane vlasništvo Upravne općine Đakovo.[29] Zemljište je bilo veličine 504 četvorna hvata, odnosno 1813 m^2.[30]

---

25 O historijatu Hrvatskog doma u Đakovu vidjeti: Željko LEKŠIĆ, „Nastanak i izgradnja ‚Hrvatskog doma' u Đakovu", ĐG, god. IV, br. 64 (Đakovo, 27. svibnja 1997.), str. 29; Isti, „Hrvatski dom u Đakovu", Đakovački vezovi, Jubilarna revija 1967. – 1998., Đakovo, 1998., str. 77–81; Isti, „Hrvatski dom u Đakovu", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, Zagreb, 2001., str. 779–799. te isti, *Hrvatski dom u Đakovu*, Društvo ljubitelja starina Đakovo i Muzej Đakovštine, Đakovo, 2003.

26 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju – Upravno odjeljenje, VIII-10 21844/1923, SP 2950/1923. Pravila društva Hrvatski dom u Djakovu.

27 *Spomenica!*, Đakovo, 1928., str. 9, (rukopis; kopija u posjedu autora). Bez navoda autora. Pisac *Spomenice* je ili Suljo Smailbegović ili Mato Horvat. Vjerojatno je to povelja koja se spominje kod polaganja kamena temeljca.

28 Izvještaj tajnika gradjevnog odbora Hrvatskog sokola u Đakovu podnesen Glavnoj skupštini održanoj dne 2. II. 1928. godine, Muzej Đakovštine, Đakovo, inv. br. 1321 (dalje: Izvještaj tajnika građevnog odbora od 2. II 1928.).

29 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-1467/1927. Očitovanje od 19. 3. 1927.

30 OSĐ, ZKO, zk. ul. br. 1246. Zemljište se sastojalo od: k.č. br. 200 Kuća broj 27 i dvorište u Djakovu, sa 352 čhv i k. č. br. 199 Vrt u Djakovu, sa 152 čhv.

Građevni odbor je preko Saveza stupio u vezu s građevnim stručnjakom Aleksanderom Freudenreichom[31] iz Zagreba, koji je zajedno s Pavlom Deutschom[32] imao tvrtku pod nazivom „Arhitekti – Freudenreich & Deutsch – graditelji", a koji se posebno bavio izgradnjom društvenih domova. On je izradio idejni nacrt, koji je Odbor prihvatio. Freudenreich je došao u Đakovo pogledati gradilište, te je dogovoreno da će izraditi nacrte za 12.000 dinara. Građevni odbor prihvatio je nacrte i proračunske troškove te je zatražena građevna dozvola.

Gradnja doma povjerena je Miji i Stjepanu Matajsu, građevinskim poduzetnicima iz Đakova. Gradnja doma počela je 14. kolovoza 1928. godine. Uz nadzor A. Freudenreicha gradnju je vodio Stjepan Matajs.

Nakon što je gradnja bila poodmakla, 11. studenoga 1928. godine svečano je položen (uzidan) kamen temeljac, te je u isti položena povelja u kojoj je ispisana kratka društvena povijest, koju su potpisali prisutni predstavnici đakovačkih društava uz svoj moto.[33] Kamen temeljac uzidan je u stražnji zid dvorane ispod srednjega okruglog prozora (od tri). Kada je kasnije nadozidana prostorija za projektore, ti su prozori zazidani, a načinjeni su mali otvori za projektore. Kamen temeljac nosio je pozlaćeni natpis „H S", a ispod njega: „11. XI. 1928."[34]

Gradnja doma brzo je napredovala te je dom do kraja 1928. godine već bio pod krovom. Međutim, ubrzo nakon uvođenja Šestosiječanjske diktature 1929. godine donesen je Zakon o Sokolu Kraljevine Jugoslavije po kojem se

---

31 Aleksander Freudenreich (Zagreb, 1892. – Zagreb, 1974.), arhitekt. Rodio se u poznatoj obitelji zagrebačkih kazališnih umjetnika. U Zagrebu je završio Graditeljsku školu te Arhitektonski odjel umjetničke akademije u Zagrebu. Projektirao je oko 500 objekata, od čega je sagrađeno oko 300. Projektirao je hrvatske domove u Ivanić Gradu, Đakovu, Garešnici, Daruvaru, Ladanju Donjem, Đeletovcima. Zamislio je i proveo 1925. godine gradnju mogile u Maksimiru povodom proslave 1000. godišnjice hrvatskog kraljevstva. Radio je u Društvu hrvatskih graditelja te je bio i predsjednik društva, i jedan od urednika društvenog stručnog priručnika „Graditelj". Od 1927. do 1932. godine bio je gradski zastupnik u Zagrebu. Uz posao u svojoj struci posvetio je slobodno vrijeme kazališnoj umjetnosti.

32 Pavao Deutsch (Zagreb, 1897. – Zagreb, 1948.), arhitekt, diplomirao u Beču, a doktorirao u Zagrebu. Radio uglavnom s A. Freudenreichom i izvodio mnoge javne, stambene i školske zgrade: Hrvatski dom u Karlovcu i Đakovu, hotel u Petrinjskoj ulici u Zagrebu.

33 Mato Horvat, *Spomenica hrvatskog pjevačkog društva „Sklad" – „Preradović" u Đakovu 1863. – 1939.*, Đakovo, 1939., str. 293.

34 *Spomenica!*, str. 9. Fotografija s polaganja kamena temeljca objavljena je u: M. HORVAT, *Spomenica hrvatskog pjevačkog društva „Sklad" – „Preradović"*, s. p. sl. br. 70.

raspuštaju sva tjelovježbena društva, a osniva se nova organizacija. Hrvatski sokol donio je odluku da ne pristupa u tu organizaciju te da prestaje s radom.

Posljednja skupština Hrvatskog sokola u Đakovu održana je u dvorani svratišta „Central" u Đakovu 23. prosinca 1929. godine, kada je donesena odluka o prestanku rada društva. Upravni odbor izdao je pojedincima koji su društvu posudili gotovinu ili predujmili radove založne isprave na iznos njihova potraživanja, na temelju kojih mogu uknjižiti svoje založno pravo. Na temelju zapisnika s glavne skupštine vraćen je u zemljišnim knjigama upis prava vlasništva na prethodnog vlasnika, tj. na Upravnu općinu Đakovo.[35] Iz zemljišnih knjiga saznajemo da je Upravna općina Đakovo ispravom od 15. studenoga 1935. godine prenijela pravo vlasništva doma u izgradnji sa zemljištem u korist dotadašnjih založnih vjerovnika.

Nakon nestanka Hrvatskog sokola uobičajeni naziv za dom u izgradnji postao je Hrvatski dom.

Radi dovršenja Doma osnovan je Odbor za gradnju Hrvatskog doma. Predsjednik toga odbora bio je Dragan Devčić[36], a tajnik Ivan Gašparac[37]. Pozivano je građanstvo na davanje priloga za izgradnju te je tako sakupljeno nešto novca. Izgradnja Doma nastavljena je te je Dom posvećen 11. srpnja 1937. godine. Posvetu je obavio dr. Andrija Spiletak. Otvorenje Doma obavljeno je u nedjelju 25. srpnja 1937. godine, kada je bila svečana proslava rođendana dr. Vlatka Mačeka.

Izgradnja Hrvatskog doma u Đakovu poprilično je odstupila od prvotnih Freudenreichovih nacrta, a do toga je došlo najvjerojatnije zbog nedostatka novca. On nikada nije bio potpuno dovršen, kao ni brojni Hrvatski domovi u Hrvatskoj.

Kraj rata Dom je dočekao prilično oštećen zbog smještaja vojske. Iz tiska saznajemo da je neposredno poslije Drugog svjetskog rata, početkom 1946. godine tadašnja Gradska narodna fronta organizirala sabirnu akciju za popravak i obnovu Hrvatskog doma, u čemu je, prema popisu priloga, imala priličnog uspjeha.[38] Nakon renoviranja Dom je otvoren 2. ožujka 1946. godine.

---

35 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-234/1930. Prijepis zapisnika glavne skupštine od 23. prosinca 1929. god.

36 Dragan Devčić (1882. – 1945.), trgovac vinima i zakupnik biskupijskog hotela, kasnije i općinski načelnik.

37 Ivan Gašparac, ravnatelj građanske škole, odselio iz Đakova 1940. godine.

38 „Sabirna akcija za Hrv. Dom", Đakovština, Glasilo Narodne fronte za kotar i grad Đakovo, god. II, br. 10 (Đakovo, 12. 1. 1946.), str. 4.

Godine 1954. Dom je preuređen, u ovu zgradu preseljeno je kino iz hotela „Palace" te je na zapadnoj strani zgrade nadozidana prostorija za projektore i operatera.[39] Mirko Kladarić navodi da je prvi kvalificirani kinooperater bio Matija Bešlić (1915. – 1981.).[40] Taj posao počeo je obavljati 1936. godine, još dok je kino bilo u đakovačkom hotelu. Kasnije je bio i direktor Doma.

Poslije Drugog svjetskog rata zgrada je još uvijek kraće vrijeme nosila naziv Hrvatski dom, potom mijenja naziv u Dom kulture. Nakon što 1954. godine kino preseljava u zgradu Doma, izmijenjen je naziv u Kino Dom kulture. Nije nam poznato do kada je točno zgrada nosila naziv Hrvatski dom, ali znamo da se 1945. godine taj naziv još nije promijenio. Od 1971. godine naziv je izmijenjen u Kino Slavonija, koje 1975. godine ulazi u sastav Narodnog sveučilišta „August Cesarec" Đakovo.

Dvorana doma služila je za različite namjene i svrhe: za kazališne predstave, koncerte, političke skupove, gostovanje umjetničkih skupina, čak i kao sudnica, a poslije 1954. godine i za kino predstave. U Domu su nastupala i brojna kulturno-umjetnička društva iz Đakova.

Na katu u jednoj prostoriji do ulice počeo je s radom 1953. godine i đakovački radioklub, koji je ovdje bio smješten nekoliko godina.[41]

Na sam Badnjak 24. prosinca 1980. godine Kino „Slavonija" zatvoreno je zbog neispravnih električnih instalacija, jer je po nalogu elektroenergetskog inspektora zgrada isključena iz električne mreže.[42]

Ubrzo nakon zatvaranja predloženo je uvođenje mjesnog samodoprinosa, kako bi se obavio nužni popravak instalacija, uredila pozornica te riješio problem zagrijavanja.[43] Nakon referenduma 1981. godine o mjesnom

---

39 Sjećanje Đakovčanina Vlade Wagnera s društvene mreže: „Preselenjem kina iz ondašnjeg hotela, prostorije hotela su bile slobodne. Sva stara aparatura i tadašnji radnici su nastavili raditi u adaptirano Domu kulture iz koje zgrade se oglašavala i Razglasna stanica našeg grada. Da se prisjetimo. Tada je po našem gradu postojala mreža koja je povezivala zvučnike na krajnjim djelovima grada, koja je ostala još iz doba 2. svj. rata. Osim po gradu, zvučnici su bili na kraju Selačke, Satničke, Piškorevačke, Pavićke, do Čikaga i do Maltare ispred Dračica."

40 Mirko Kladarić, Matija Bešlić – Čika Mato, kino-operator, Đakovački glasnik (dalje: ĐG), Nezavisni dvotjednik Đakova i Đakovštine, god. VII, br. 139, Đakovo, 2. 11. 2000., str. 15.

41 Vlado WAGNER, Povijest radio-amaterizma u Đakovu-sjećanja, *Godišnjak đakovačkih radio-amatera*, god. I, br. 1, Radio klub Đakovo, Đakovo, 25. 1. 1997., str. 2–3.

42 „Zatvorena dvorana kina ‚Slavonija'", ĐL, god. XXVII, br. 949 (Đakovo, 23. 1. 1981.), str. 5.

43 „Samodoprinosom do novih objekata", ĐL, god. XXVII, br. 954 (Đakovo, 30. 4. 1981.), str. 2.

samodoprinosu, koji je bio i radi vodoopskrbe, odvodnje i unaprjeđenja osnovnog obrazovanja, počela su se sakupljati novčana sredstva za adaptaciju Doma.

Tadašnja Samoupravna interesna zajednica za kulturu dala je izraditi idejni projekt rekonstrukcije i dogradnje. Po tome projektu Dom kulture imao bi dva kata. U prizemlju, osim ulaznog hola bila bi velika dvorana s 350 sjedala, velika scena sa skladištem te čitaonicom i knjižnicom. Na prvom katu bio bi balkon s 240 sjedala, drugi dio čitaonice i knjižnice te projekcijska kabina. Na drugom katu uz hol bi se smjestio treći dio čitaonice i biblioteka.[44]

Od preostalih uknjiženih suvlasnika ili njihovih nasljednika tek 1983. godine preneseno je pravo vlasništva na društveno vlasništvo s pravom korištenja Narodnog sveučilišta „August Cesarec" Đakovo, i to sudskom presudom.[45]

Dvije i pol godine nakon zatvaranja zgrade, 25. kolovoza 1983. godine, počeli su radovi na adaptaciji i rekonstrukciji zgrade. Nosilac investicije u prvoj fazi je Narodno sveučilište „August Cesarec", a izvođač radova „Rad" iz Đakova.[46]

U tom preuređenju naknadno je u rujnu ustanovljeno da su tri nosiva zida starog Doma derutna te da ih zbog dotrajalosti treba srušiti.[47] Tako je zgrada Doma srušena do temelja u jesen 1983. godine. Kamen temeljac, koji je bio uzidan u stražnjem dijelu dvorane, pronađen je prilikom rušenja i predan na čuvanje Muzeju Đakovštine.[48]

Godine 1984. počeli su zemljani radovi radi izgradnje novog Doma. Ugovor između investitora i izvođača radova GRO „Rad" iz Đakova potpisan

---

44 „Samodoprinosom do boljeg sutra", ĐL, podlistak *Delegatski list*, Informativni list delegata i delegacija Skupštine općine Đakovo, god. XXVIII, br. 28 (Đakovo, 26. 11. 1981.), str. 2.

45 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-520/1983. Prijepis presude Općinskog suda u Đakovu broj P-611/82 od 18. 1. 1983. god.

46 „Počela rekonstrukcija Doma kulture. Prva faza do kraja godine?", ĐL, god. XXX, br. 985 (Đakovo, 23. 9. 1983.), str. 2.

47 „Dom kulture u rujnu 1984.", ĐL, god. XXX, br. 988/989 (Đakovo, 23. 11. 1983.), str. 2; „Kasni izgradnja Doma kulture", ĐL, god. XXXI, br. 1005 (Đakovo, 12. 10. 1984.), str. 1.

48 Tijekom 1997. godine autor je otkrio da se kamen temeljac nalazi u dvorištu Muzeja Đakovštine, na otvorenom prostoru. Nakon ukazivanja na značaj kamena, isti je unesen u muzejsku garažu koja služi kao skladište. U to vrijeme je, naime, Muzej oskudijevao s prostorom, a nalazio se u Radićevoj ulici br. 9.

je sredinom srpnja 1984. godine. Tim ugovorom izvođač se obvezao da će sagraditi novu zgradu i staviti je pod krov do 15. rujna, ali to nije bilo ostvareno.[49] Gradnja Doma bila se odužila zbog nedostatka sredstava. Dovršenje je bilo najavljivano za 1984., a potom i za 1985. godinu. Otvorenje novog Doma kulture bilo je u travnju 1986. godine, povodom obilježavanja tadašnjeg Dana oslobođenja Đakova. U novi Dom smješteni su kino dvorana, gradska knjižnica i čitaonica.

Nakon demokratskih izbora naziv Doma promijenjen je 1991. godine u Hrvatski dom. Ranije je to bio Hrvatski dom, zatim Dom kulture, a ponovno sada Hrvatski dom. Neki običavaju spajati te nazive u Hrvatski dom kulture.

Zgrada nekadašnjeg Doma Hrvatske vojske

U kući u ulici Kralja Tomislava br. 15 donedavno se nalazio Dom Hrvatske vojske[50], te je pod tim nazivom kuća još uvijek poznata među Đakovčanima. Na njoj se ne nalazi oznaka kućnog broja. Prema staroj numeraciji imala je kućni broj 28.

Prema najstarijim gruntovnim podatcima vlasnici kuće koja je bila na mjestu sadašnje bili su poštar Antun Lučić (1832. – 1874.) i supruga mu Marija rođ. Taušer (1835. – 1880.), rodom iz Osijeka. Imali su djecu: Justina (1856.), Josip (1857. – 1880.), Henrik (1859. –1859.), Karlo (1860.), Aleksander (1864.), Gustav (1865.), Marija (1866.) i Katarina (1869.). Kći Justina udala se 1873. godine za Đuru Baloga, profesora na učiteljskoj školi u Đakovu (preparandiji), rodom iz Požege.

U obitelji Lučić nekoliko su generacija bili poštari, a ovdje je bio poštanski ured. I Pavo, zasigurno Antunov otac, također je bio poštar. Pavina supruga bila je Viškovčanka Anastazija rođ. Mijakić (1791. – 1872.).

Antun Lučić u drugoj polovici 19. stoljeća sagradio je novu kuću s poštanskim uredom. Prvi poštanski ured u Đakovu otvoren je 30. svibnja 1788. godine. Poslije Antunove smrti 1874. godine poštom je upravljala njegova supruga Marija još sedam godina, a potom Đuro Kobasica, rodom iz

49 „Kasni izgradnja Doma kulture", str. 1.

50 Na tabli je bio tekst: Republika Hrvatska / Ministarstvo obrane / Dom hrvatske vojske / Đakovo.

Rovišća kod Bjelovara.[51] Kasnije je poštanski ured preseljen u kuću na uglu ulica Gajeve i Botićeve.

Nakon što su umrli posljednji poštari Lučići, i nakon što je pošta preseljena, kuća je davana u najam. Poznato nam je da je osamdesetih godina 19. stoljeća, a možda i kasnije, ovdje živio đakovački odvjetnik Đuro Kovačević (1844. – 1910.) sa suprugom Kornelijom rođ. Valentović.[52]

Lučićeva djeca kuću su prodala 1899. godine bogatom trgovcu Adolfu Kohnu.[53] On ju je već 1903. godine prodao poznatom graditelju Ivanu Domesu.[54] Ivan Domes (1868. – 1933.) doselio se u Đakovo početkom 20. stoljeća radi obavljanja građevinskih poslova.[55] Bio je preuzeo poslove izgradnje zgrade općinske uprave, kapelice na groblju te crkve u Đakovačkoj Satnici. Domes je zasigurno bio taj koji je srušio staru i sagradio sadašnju kuću. Međutim, ta je kuća kasnije nadograđivana. Domes je proširio svoj posjed 1904. godine tako što je kupio dio vrta od susjeda Josipa i Magdalene Lutz.[56]

Ubrzo je Domes odselio iz Đakova u Osijek, a kuću su 1909. godine[57] kupili Dragutin odnosno Karlo Wimmer (1857. – 1911.) i njegova supruga Adela rođ. Fragner (1861. – 1941.). Od ranije je Wimmer ovdje držao kavanu, vjerojatno na temelju ugovora o zakupu.

O kavani znamo da je imala dobro uređen vrt. Kako saznajemo iz tiska, prilikom ustoličenja biskupa Krapca u Đakovu 29. lipnja 1910. godine, te večeri bio je „koncert vojničke glazbe u Wimmerovom vrtu", a ulaz je bio

---

51 Mijo HUDINČEC, *Poštanski ured u Đakovu 1788. g.*, rukopis, Đakovo, 2001., str. 4. Prvi ugovorni upravitelji pošta bili su Johan Zolter 1788. – 1798., Gašpar Lučić 1798. – 1822., Johan Lučić 1822. – 1854., Anton Lučić 1854. – 1873., Marija Lučić 1873. – 1880., Đuro Kobasica 1881.– 1891. Iako je Zvonko Benašić pisao o prvom poštanskom uredu u Đakovu, nije ni spomenuo poštare Lučiće, a ni gdje se nalazio prvi poštanski ured. Naveo je da je prvi poštanski ured u Đakovu otvoren 1784. godine. Usp. Zvonko BENAŠIĆ, „Prvi poštanski ured u Đakovu", *Revija Đakovački vezovi*, Đakovo, 2010., str. 84–86.

52 Stari kućni broj 28 upisan je u matičnoj knjizi umrlih za njegova sina Kornela, koji je umro 1888. god.

53 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-3263/1899.

54 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-2672/1903.

55 Milko CEPELIĆ, *Djakovačka groblja*, Tiskom biskupijske tiskare u Djakovu, Đakovo, 1916., str. 48. Cepelić je napisao: „Kapelicu je gradio tada u Djakovo doselivši se graditelj Ivan Domes, koji je istodobno gradio i varošku kuću prema nacrtima Vancaša (...)".

56 OSĐ, ZKO, zk. ul. 1359. k. č. br. 187/1 sa 309 čhv.

57 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-3523/1909.

besplatan.[58] Nadalje, poznato nam je da je Hrvatski nogometni klub „Orao" iz Đakova priredio 8. travnja 1912. godine „točno u 8 sati na večer u dvorani svratišta ‚Wimmer' zabavu s plesom uz sudjelovanje vojničke glazbe 52. pješ. Pukovnije nadvojvode Friedricha iz Broda".[59] Iste godine, 4. kolovoza pjevačko društvo „Preradović" priredilo je „vrtnu zabavu u vrtu hotela Wimmer uz ponavljanje starih pjesama, a uz sudjelovanje vojničke glazbe".[60]

Poznato nam je i to da je Hrvatski sokol u Đakovu u „zimi 1906. – 1907. u sali hotela ‚Wimmer' priredio vrlo uspjelu javnu vježbu izvađajući proste vježbe i vježbe na spravama".[61] Bila je to prva javna vježba Hrvatskog sokola.[62] Sklopljena je i pogodba za korištenje dvorane za sokolanu odnosno vježbalište.[63] Sokolana je ovdje bila do 1911. godine, kada je premještena u školsku zgradu.[64] Ovdje je bila i plesna škola Milutine Trišler 1911. godine.[65]

Wimmer je u dvorištu imao i sodaru, odnosno punionicu soda-vode[66], kao i skladište piva. U Đakovu su osim njega soda-vodu proizvodili (krajem 19. i početkom 20. stoljeća) još i Vinko Braun, Julio Mahler i Ivan Benašić.

Dragutin Wimmer umro je 27. studenoga 1911. godine. Povodom smrti objavljen je u đakovačkim novinama sljedeći tekst: „+Dragutin Wimmer posjednik i svratištar preminuo je u utorak dne 27. studenoga u 54. godini, nakon kratke i teške bolesti. Sahranjen bje prekjučer u pol 4 sata po podne. Hladnome ga grobu otpratilo mnoštvo djakovačkoga pučanstva. Počivao u miru!"[67]

---

58 *Sloga*, Starčevićanski tjednik, god. I, br. 26 (Karlovac, 26. 6. 1910.).

59 *Djakovština*, god. I, br. 44 (Đakovo, 31. 3. 1912.).

60 M. HORVAT, *Spomenica hrvatskog pjevačkog društva „Sklad" – „Preradović" u Đakovu 1863. – 1939.*, str. 194.

61 *Spomen spis Sokolskog društva u Djakovu 1906. – 1926.*, Sokolsko društvo u Djakovu, Đakovo, 1926., str. 13.

62 Isto, str. 14.

63 Isto, str. 26. Mjesečna najamnina iznosila je 30 K. Ranije je sokolana bila kod Uricha.

64 Isto, str. 28.

65 *Hrvatske pučke novine* (Starčevićansko glasilo), god. IV., br. 107, Đakovo, 27. 8. 1911., str. 2. Objavljena je vijest: „Plesni vjenčić! Plesna škola gdjice Milutine Trišler završila je jučer u subotu na večer vanredno uspjelim plesnim vječićem u vrtu svratišta Wimmer. Uspjeh je vrlo povoljan."

66 O tvornici soda vode: Željko LEKŠIĆ, „Kavana i tvornica soda vode Dragutina Wimmera", Đakovački vezovi, Prigodna revija 1994., Đakovo, 1994., str. 49.

67 *Djakovština*, god. I., br. 9 (Đakovo, 30. 11. 1911.)

Snimka sa zapadnog dijela ulice ka istočnom 1910. godine prigodom dočeka biskupa Krapca.

Snimka ulice sa zapadne strane prema istočnom. Snimljeno sedamdesetih godina 20. st.

Dragutinovu polovicu kuće naslijedila je supruga Adela.[68] Ona je kuću prodala 1913. godine Danici Poletilović.[69] Danica[70] je ovdje živjela sa suprugom Alojzijem Poletilovićem, oficirom austrogarske vojske. Alojzije je umro 1915. godine, a Danica se 1917. godine vjenčala u Zagrebu s Milanom Štimcem, upraviteljem vlastelinskog mlina, koji je zasigurno stanovao u stanu uz mlin preko puta.

Danica je dala nadograditi kuću po nacrtima đakovačkog građevinskog poduzetnika Stjepana Zajca, koji je najvjerojatnije i obavio nadogradnju. Nacrt nosi naslov „Nacrt za nadogradjeni dio u kući milostive gdje D. Poletilović u Djakovu".[71] Ta se nadogradnja odnosila na kolni ulaz, a možda još i nešto u dvorištu. Tada je zgrada dobila današnji izgled u stilu secesije. Ivanković je o ovoj zgradi napisao sljedeće: „I ovo je pročelje ukrašeno kombiniranjem geometrijskih i florealnih ornamenata, a kordonski je vijenac ukrašen strukovima lovorovog lišća. Osim štukature secesijske odlike ima i stolarija s karakterističnom podjelom prozorskih okana na male šprljke. Kuća je prepoznatljiva po zabatu nad rizalitom u kojem je kolni ulaz."[72]

Poznato nam je da je u ovoj kući neko vrijeme stanovao, a vjerojatno držao i odvjetnički ured, odvjetnik dr. Fran, odnosno Franjo, Zaviška.[73] On je rođen 1882. godine[74], a oženio se u Đakovu 1912. godine Paulinom[75], kćeri kotarskog liječnika Franje pl. Labaša. Moguće je da je nastavio voditi nekadašnji Kovačevićev odvjetnički ured.

---

68 Ostavio je oporučno svojoj supruzi između ostalog: polovicu dijela kuće, inventar kavane, tvornicu soda vode, te skladište piva. Ostao je teret isplate Gustavu Vimeru 4.000 kr. s naslova legata. Usp. OSĐ, ZKO, ZI Z-6505/1912.

69 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-1610/1913.

70 Danica Dunđerović, rođ. 1877. u Drenju, kćerka pok. Ivana Dunđerovića, vlastelinskog šumarnika i Marije r. Laudenbach, vjenčala se 4. 10. 1900. u Đakovu s udovcem Alojzijem Poletilovićem, rođenim u Vinkovcima 1865., kapetanom u 50. pješačkoj pukovniji, tada u službi u Brašova (Koruška). Usp. Matična knjiga vjenčanih Rkt. župe Đakovo.

71 U potpisu sa štambiljem stoji: *Gradjevno poduzetničtvo Stjepan Zajc Djakovo*. Zanimljivo je da nacrt odudara od nadograđenog. Naime, na nacrtu se zabat nalazi iznad prozora do kolnog ulaza, a ne iznad kolnog ulaza kao što je u stvarnosti. Nacrt se nalazi u posjedu obitelji Rogoz iz Đakova.

72 Grgur Marko IVANKOVIĆ, „Arhitektura secesije u Đakovu", *Zbornik Muzeja Đakovštine* 5, Đakovo, 2001., str. 162.

73 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 205. Kuća br. 72.

74 Rođen je 7. 7. 1882. u Zagrebu. Roditelji su mu Antun Zaviška i Milka rođ. Šrepl.

75 Rođena je 9. 3. 1893. u Koprivnici. Zaruke su bile u lipnju 1912. god. U objavi stoji: „Paula Labaš-Blaškovećka / Dr. Fran Zaviška, odvjetnik / Zaručeni. / U Djakovu, mjeseca lipnja 1912."

Udovica Poletilović ovaj je posjed podijelila 1925. godine. Zapadni dio sa sodarom prodan je iste godine Maksi Goldsteinu.[76] On je ovdje držao sodaru i stovarište piva, zasigurno preuzevši objekte koje je imao još ranije Wimmer. Kuća je prodana 1926. godine Tomi Ručeviću[77], a ovaj ju je ubrzo preprodao Mariji Rogoz, a ova Milanu Goršetiću.[78] Milan Goršetić[79] bio je ljekarnik, a ovdje je živio sa suprugom Štefanijom odnosno Šteficom, rođ. Kraljević i vjerojatno kćerima Ljerkom i Olgom. Milan je bio aktivan u Dobrovoljnom vatrogasnom društvu, Štefanija u pjevačkom društvu „Preradović".

Goršetić je prodao kuću 1936. godine Kongregaciji, odnosno samostanu Milosrdnih sestara sv. Križa[80] radi osnivanja Svećeničkog doma. Umro je 8. veljače 1937. godine. Pokopan je u grobnici ljekarnika Luje Šimata, u glavnoj aleji na đakovačkom groblju. Supruga Štefanija odselila je u Zagreb, gdje je i umrla 1973. godine, a pokopana je na zagrebačkom groblju Miroševac.[81]

Za vrijeme Drugog svjetskog rata zgradu je zaposjelo zapovjedništvo domobranske pukovnije, a poslije rata preuzela ju je tadašnja vojna vlast u Đakovu. Od tada je ovdje bio Dom Jugoslavenske narodne armije, odnosno skraćeno Dom JNA, s gostionicom i dobro uređenim vrtom u kojem je kasnije sagrađena i kuglana.

S obzirom na to da zgradu gruntovni vlasnik nije koristio, zgrada je po tadašnjim propisima bila nacionalizirana 1960. godine.

Makso Goldstein svoj je posjed prodao 1940. godine Oskaru Mahleru.[82] Mahleru je za vrijeme Drugog svjetskog rata NDH oduzela posjed i prodala ga 1943. godine Stjepanu Nađu[83]. Oskar Mahler otjeran je u logor gdje

76 OSĐ, ZKO, zk. ul. 1359. Zemljište oznake k. č. br. 188/1.

77 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-993/1926.

78 OSĐ, ZKO, zk. ul. 1359; ZI br. Z-641/1927. Ugovor od 14. 2. 1927. god.

79 Milan Goršetić (Sisak, 1882. – Đakovo, 8. 2. 1937.), ljekarnik, zakupnik, a kasnije i vlasnik ljekarne „K Spasitelju", koja je bila u zgradi općinskog poglavarstva. U Đakovo je došao iz Nove Gradiške. Bio je dugogodišnji član upravnog odbora i potpredsjednik Pjevačkog društva „Preradović", a obnašao je i funkcije u Dobrovoljnom vatrogasnom društvu, gdje je od 1928. bio predsjednik Vatrogasne župe u Đakovu, a od 1930. godine bio predsjednikom vatrogasnog društva. Bio je aktivan i u Sokolskom društvu u Đakovu, gdje je od 1924. godine bio starješina.

80 OSĐ, ZKO, zk. ul. 1359; ZI br. Z-1084/1936. Ugovor od 17. 3. 1936. god.

81 Umrla je 9. 1. 1973. god. u dobi od 85 godina. Usp. www.gradskagroblja.hr.

82 OSĐ, ZKO, zk. ul. 1004; ZI br. Z-2794/1940. Ugovor od 31. 2. 1940. Prema ugovoru, cijena je bila 100.000 dinara.

83 Nađ Stjepan (sin Antuna) iz Đakova kupio po ugovoru od 30. 3. 1943. Usp. OSĐ, ZKO; zk. ul. 1004; ZI br. Z-1842/1943.

je i stradao.[84] Poslije rata 1947. godine posjed je vraćen nasljednicima Mahlerovih, a oni su ga 1951. godine prodali Nataliji i Engellu Kolbasu, a oni su ga zatim 1958. godine prodali Petru i Evi Gruber, kojima je ovo zemljište nacionalizirano 1960. godine, te je posjed preuzela JNA. Tako je nakon nacionalizacije ovaj posjed ponovno objedinjen.

Zgrada nekadašnjeg Doma JNA. Snimio Željko Lekšić 1978. godine.

Zgrada je renovirana 1987. godine. JNA je napustila zgrade na ovom prostoru u rujnu 1991. godine. Od tada je ovdje bio Časnički dom Hrvatske vojske, odnosno Dom Hrvatske vojske, do 2009. godine. U međuvremenu se kao vlasnik upisao Grad Đakovo[85], te se vodio sudski spor glede predaje u posjed, a kasnije se vodio i sudski spor s državom glede vlasništva.

Presuđeno je 2016. godine da vlasništvo zgrade pripada Republici Hrvatskoj.[86] Nakon odlaska Hrvatske vojske ugostiteljski objekt koriste braniteljske udruge, a zgrada je prilično zapuštena. Krajem 2009. godine urušen je dio uličnog zida ograde do škole zbog udara autobusa prilikom okretanja, ali ubrzo je popravljen. Dio zida do Školskog prolaza također

84 Oskar Maler (otac Julijus), rođen u Đakovu 1896., nestao je 1942. u logoru Jasenovac. Usp. www.yadvashem.org.

85 OSĐ, ZKO, zk. ul. 7691.

86 OSĐ, ZKO, zk. ul. 12512; ZI br. Z-4158/2019. Presuda Općinskog suda u Đakovu br. P-921/2016 od 20. 2. 2017., presuda Županijskog suda u Osijeku br. Gž-800/2017 od 6. 12. 2018.

je urušen, a potom je postavljena žičana ograda. I danas je zgrada prilično zapuštena, kao i dvorište, a trenutačno je nitko ne koristi. Sredinom 2018. godine postavljena je plastična stolarija na dva desna prozora, što smatramo neprimjerenim za takovu zgradu s obzirom na to da je građena u stilu secesije, bez obzira na to što nije pod zaštitom konzervatora.

Nastojanja izgradnje srpske pravoslavne crkve u Đakovu i izgradnja nove školske zgrade

S obzirom na to da je u Đakovu bilo stanovništva pravoslavne vjeroispovijedi, osnovana je krajem 19. stoljeća pravoslavna crkvena općina u Đakovu, a kasnije i Odbor za gradnju crkve u Đakovu. Godine 1888. pokrenuta je inicijativa za gradnju crkve.[87]

Poznato nam je da je Odbor ishodovao dozvolu 1900. godine da smije tijekom godine dana sabirati dobrotvorne prinose u tu svrhu. Predsjednik odbora bio je Joca Sladić, a tajnik Joca Stanišić.[88] Može se pretpostaviti da je takovo odobrenje ishodovano i u drugim godinama.

Ta je crkvena općina kupila 1904. godine gradilište od Josipa i Magdalene Lutz.[89] Gradilište se nalazilo u sadašnjoj Ulici kralja Tomislava, na mjestu gdje se sada nalazi zgrada Osnovne škole „I. G. Kovačić" (nekoć ekonomska škola), koja je sagrađena početkom šezdesetih godina 20. stoljeća.

Na planu iz 1902. godine na ovome mjestu nije vidljiva nikakva kuća te je očito da je kuća koja se ovdje nekoć nalazila bila srušena, te da je kupljeno prazno gradilište.

U novinama *Djakovština* 1911. godine objavljen je sljedeći članak: „Odbor za gradnju srpsko pravoslavne crkve u Djakovu zatražio je od zemaljske vlade dozvolu za sakupljanje milodara. Čim je odbor dobio dozvolu, počeo je odmah u našem dičnom Djakovu sakupljati, gdje je proti očekivanju K. 289.10

87 Borislav BIJELIĆ, *Naše teme, Ogledi o prošlosti i sadašnjosti Đakova i Đakovštine*, Muzej Đakovštine, Đakovo, 2002., str. 108. (pogl.: „Inicijative za gradnju Srpske pravoslavne crkve u Đakovu 1886. – 1991.").

88 *Vjesnik županije virovitičke*, IX tečaj, br. 14 (Osijek, 15. 7. 1900.), str. 119.

89 OSĐ, ZKO. Radilo se o k. č. br. 186 Kuća broj 29 s dvorištem u Djakovu, sa 230 čhv i k. č. br. 185 Vrt u Djakovu, s 389 čhv iz zk. ul. 680. Zemljišno knjižni prijenos izvršen je na temelju ugovora od 16. rujna 1904. i očitovanja od 19. rujna 1904. godine, u ZI pod br. Z-3723/1904. Tada su navedene čestice prenesene u zk. ul. 1408 na ime novog vlasnika.

unišlo. Odbor se svim plemenitim darovateljima, kako Djakovčanima, tako Osječanima, Daljčanima i Vukovarcima ovim putem najtoplije zahvaljuje."[90] Ovaj članak ukazuje na to da se novac sakupljao više godina.

Nakon što je sakupljeno nešto novca, prišlo se izradi nacrta i troškovnika. Tako je 23. travnja 1914. godine kod kotarske oblasti u Đakovu održana javna jeftimbena rasprava za gradnju srpsko-pravoslavne filijalne crkve u Đakovu, čija je gradnja odobrena još 1906. godine.[91] Kako je prošla jeftimbena rasprava, nije nam poznato. U to vrijeme predsjednik odbora bio je Leontija Sarkanjac (1870. – 1934.), a tajnik Mihajlo Adamov. Poznato nam je da su sačuvani i nacrti za crkvu.[92]

Novi odbor za gradnju crkve izabran je 24. kolovoza 1919. godine. Izabrani su: predsjednik Leša Sarkanjac, papučar, tajnik Damjan Hinić, kr. kotar. oficijal, odbornici Joca Sladić, brijač, Joca Stanišić, kazandžija, Jovo Smiljanić, nadziratelj uza, Gliša Vidaković, papučar, Dušan Žigić, gostioničar i posjednik, Dimitrije Kokot, kr. kot. oficijal u mirovini, Jovo Beko, kr. nadcestar i Nikola Uzelac, radnik.[93]

Koliko nam je poznato, sakupljanje priloga nastavljeno je i dvadesetih godina dvadesetog stoljeća. Odbor je priređivao „Svetosavske besede" s igrankom, čiji je prihod bio namijenjen u korist gradnje srpsko-pravoslavne crkve svetog Save.

Osim nedostatka novca, iz razloga što je srpska zajednica u Đakovu bila prilično malobrojna i ekonomski ne osobito jaka, Drugi svjetski rat bio je dodatni uzrok što gradnja crkve nikada nije bila započela. Do kada je djelovao Odbor, nije nam poznato. Poslije Drugog svjetskog rata ponovno su pokrenute inicijative za gradnju.

Godine 1951. predstavnici Zanatske komore iz Đakova obratili su se Narodnom odboru grada s molbom da od Pravoslavne eparhije u Pakracu zatraži odobrenje za preuzimanje njihova zemljišta namijenjenog za izgradnju crkve.[94] Između Patrijaršije i Gradskog narodnog odbora postignut je dogovor

---

90 *Djakovština*, god. I, br. 6 (Đakovo, 19. 11. 1911.), str. 2.

91 Oglas Jeftimbe, *Inženjer*, br. 4 (Zagreb, 1. 4. 1914.), str. 2.

92 Nacrti se nalaze, koliko je autoru ovog članka poznato, u posjedu đakovačke obitelji Horvat, ali su za sada nedostupni.

93 „Novi odbor za gradnju srpsko-pravosl. crkve u Djakovu", *Glas Slobode*, god. II., br. 43 (Đakovo, 31. 8. 1919.), str. 4.

94 B. BIJELIĆ, *Naše teme, Ogledi o prošlosti i sadašnjosti Đakova i Đakovštine*, str. 120. (pogl.: „Inicijative za gradnju Srpske pravoslavne crkve u Đakovu 1886. – 1991.").

da se izvrši zamjena zemljišta, i to tako da se Patrijaršiji dade drugo zemljište, i to dio nekadašnjeg zemljišta Židovske bogoštovne općine u površini od 600 čhv, na kojem je nekoć bila sinagoga, i to na južnoj strani, do kuće Solić Ivana, i to nakon cijepanja parcela.[95] Međutim, taj sporazum nije realiziran. U međuvremenu donesen je Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta te je doneseno rješenje po kojem se zemljište prenosi na društveno vlasništvo.[96]

Poslije Drugog svjetskog rata, tek 1962. godine, u vrijeme gradnje zgrade škole, a u vrijeme provođenja nacionalizacija, zemljište je u zemljišnim knjigama preneseno u društveno vlasništvo. U dvokatnoj zgradi najprije je bila ekonomska škola do 1970. godine, a od tada je ovdje Osnovna škola „I. G. Kovačić". Na ravnom krovu zgrade naknadno je 1988. godine postavljen kosi krov, a u potkrovlju uređene su tri učionice. Tada su uređene i tri učionice na drugom katu u kojima je zbog prokišnjavanja obustavljena nastava. Ujedno je uređeno i pročelje zgrade.[97] Godine 2004. izvršeno je renoviranje zgrade, a na zgradi su izmijenjeni prozori. Renoviranje je izvršeno i 2019. godine, kada je izvršena energetska obnova uz pomoć Europske unije.

Zanimljivo je da ova zgrada, iako sagrađena početkom šezdesetih godina 19. stoljeća, nema kućnog broja. Prethodna zgrada, zgrada Doma Hrvatske vojske, ima broj 15, a sljedeća kuća u ulici nosi broj 17.

Kralja Tomislava br. 17 i 19

Na mjestu kuće u Ulici kralja Tomislava koja zauzima brojeve 17 i 19 nalazila se kuća broj 30. Marković navodi da je kuću gradio 1836. godine Pavo Steiner, stolar, te da je njegov sin Ivan ovdje vodio bačvarsku radnju. Nadalje navodi da je kuću od Ivana kupio 1864. godine Antun Lucić.[98] Iz matičnih knjiga poznato nam je da je ovdje do sredine 19. stoljeća živjela obitelj Poljak. Ovdje su živjeli Ignjat i Marija Poljak (1790. – 1856.), a poznato nam je da je ovdje živio i njihov sin Ladislav. Ali matične knjige ukazuju i na to da je ovdje živjela i obitelj Lucić, i to Franjo Lucić i Katarina. Međutim, oni su živjeli u susjednoj kući broj 31.

95 Isto, str. 121.
96 Isto, str. 123.
97 Ivica LASIĆ, „Ukinuti treću smjenu", ĐL, god. XXXV, br. 1068 (Đakovo, 17. 12. 1988.), str. 4.
98 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 204.

Najstariji poznati vlasnik prema zemljišnim knjigama[99] bio je Hugo Sudarević (1831. – 1888.)[100]. Zasigurno su prije njega ovdje živjeli i njegovi roditelji. Ne znamo njihova imena, ali pretpostavljamo da mu je majka Ana Sudarević, koja je umrla krajem 1864. godine.

Hugo Sudarević bio je poznati političar i javni radnik, te neko vrijeme općinski načelnik i saborski zastupnik. Oženio se 1856. godine Osječankom Marijom Galovac (1835. – 1902.).

Poslije njegove smrti kuću je naslijedio njegov sin, slaboumni Stjepan Sudarević (1860.). Sin Josip Sudarević[101] naslijedio je neko zemljište, vjerojatno iz razloga što je tada živio u Osijeku. Međutim, i on je s obitelji, kako vidimo iz matičnih knjiga, živio u ovoj kući. Supruga mu je bila Gizela rođ. Ambruš, koja je umrla na Božić 1893. godine u dobi od 20 godina. Imali su djecu: Ljubica (1892. – 1892.) i Hugo (1893. – 1894.).

Poslije smrti Stjepana Sudarevića kuću je 1900. godine naslijedila Hugova supruga Marija, a ubrzo poslije njezine smrti 1902. godine kći Hedviga Rački rođ. Sudarević, supruga šumarskog stručnjaka Vatroslava Račkog.

Godine 1914. vlasnik kuće postao je Hugo Rački, a poslije njegove smrti naslijedilo ju je 1947. godine više nasljednika.

Iz Spomenice pjevačkog društva „Preradović" saznajemo da je to društvo iznajmilo stan u kući Svetozara Račkog[102], te smatramo da je taj stan bio upravo u ovoj kući.[103] Naime, dok je kuća bila u vlasništvu obitelji Rački, Svetozar je bio jedan od suvlasnika. Stan se sastojao od tri sobe i kuhinje, a iznajmljen je počevši od 1. travnja 1936. na vrijeme od dvije godine.[104]

---

99 Najstariji podatci o vlasnicima: OSĐ, ZKO, zk. ul. 485.

100 Hugo Sudarević (Đakovo, 26. 3. 1831. – Đakovo, 7. 1. 1888.). Bio je službenik vlastelinstva biskupije, i to od 1849. do 1853. godine kao pisar, od 1853. do 1857. godine u svojstvu šumara (špana) u Semeljcima, te od 1857. do 1883. godine u svojstvu provizora u Đakovu, kada je umirovljen. Godine 1884. pobijedio je na izborima za narodnog zastupnika te je od tada i načelnik Đakova. Hugo Sudarević aktivno je sudjelovao u đakovačkom javnom životu na kulturno-prosvjetnom i političkom polju. Radio je u đakovačkom HPD-u „Sklad", pa je tako bio tajnik 1870. te potpredsjednik 1878. godine, a od 1877. do 1879. godine i predsjednik toga društva. Bio je predsjednik đakovačkog DVD-a od njegova osnutka 1872. godine. Općinski načelnik bio je od 1884. do smrti.

101 Josip Sudarević (Đakovo, 15. 3. 1859. – Đakovo, 28. 3. 1895.), činovnik, kotarski pristav, umro je kao županijski perovođa u Osijeku. Umro je mlad od tuberkuloze.

102 Svetozar Rački (Đakovo, 29. 12. 1874. – Osijek, 9. 6. 1925.), sin Vatroslava Račkog i Hedvige rođ. Sudarević. Bio je upravitelj banke u Đakovu. Oženio je 1912. Jozefinu Ujfaluši iz Knezove.

103 M. HORVAT, *Spomenica hrvatskog pjevačkog društva „Sklad" – „Preradović"*, str. 362.

104 Isto.

U ovoj kući posljednje dane svojega života proveo je i Vatroslav Rački, nakon povratka iz Zagreba, zasigurno sa suprugom Hedvigom. Vatroslav je ovdje i umro 1917. godine[105], a nije nam poznato kada i gdje je umrla Hedviga, jer u Đakovu nije. Moguće je da je otišla živjeti kod sina Franje, koji je bio župnik u Srijemskoj Mitrovici. S njima je ovdje zasigurno živjela i kći Milena (1877.), koja se 1909. vjenčala s Lukom Pešutom (1880.), veterinarom rodom iz Budičine kraj Petrinje.

Račkovi su kuću prodali Pavi Matajsu (1896. – 1960.) i njegovoj supruzi Jakomini – Mini (1890. – 1966.). Poslije Pavine smrti njegov dio naslijedili su Jakomina Matajs i Julijana – Julkica Bellian rođ. Matković (1914. – 1997.), koje su okućnicu prepolovile[106] i prodale. Tako je zapadni dio, sada br. 17, došao u vlasništvo obitelji Marjanović, a istočni, sada br. 19, u vlasništvo obitelji Šimić.

Kuću br. 17 2009. godine kupili su građevinski poduzetnici Ivica i Nikola Matan iz Sikirevaca, koji su kuću srušili u rujnu 2009. godine te je od tada ovdje bio prazan prostor do 2021. godine. Matanovi su na temelju ugovora o zamjeni nekretnina ovaj prostor 2014. godine prepustili PAN-papirnoj industriji, Trgopromet d. d., Đakovo.[107] Nad tom je tvrtkom uskoro otvoren stečaj te je ovaj prostor 2019. godine kupila tvrtka Hemco invest d. o. o., Đakovo.[108] Ta je tvrtka u rujnu 2021. godine započela gradnju višekatne zgrade, čija gradnja je dovršena do kraja sljedeće godine. Kuća br. 19. još postoji.

Kralja Tomislava br. 21

Uz staru školu stajala je kuća broj 31. Matične knjige ukazuju na to da je ovdje sredinom pedesetih godina 19. stoljeća živjela obitelj Jakoba Kindla i Marije rođ. Lazić. Naime, ovdje im je 1856. godine rođena kći Antonija.

105 Vatroslav Rački, rodom iz Fužina, umro je 11. 8. 1917. god. u dobi od 75 god. te je pokopan na đakovačkom groblju. Groba mu odavno nema.

106 OSĐ, ZKO, zk. ul. 1062; ZI br. 2357/1961. Nacrt diobe.

107 OSĐ, ZKO, zk. ul. 6203; ZI br. Z-1407/2014. Ugovor o zamjeni nekretnina od 2. 4. 2014.

108 OSĐ, ZKO, zk. ul. 6203; ZI br. Z-116/2019. Ugovor o kupoprodaji nekretnine od 3. 1. 2019.

Kao vlasnica kuće upisana je u zemljišnu knjigu 1879. godine Kata Milić, udova. Prema podatcima iz matičnih knjiga, i ovdje je kao i u prethodnoj kući živjela obitelj Poljak. Prema podatku iz matične knjige rođenih, ovdje su živjeli mesar Ivan Poljak (1831. – 1912.) i supruga mu Marija rođ. Poslavsky (1841. – 1890.), koji su se vjenčali 1861. godine.[109] Ovdje im je 1862. rođen sin Roberto, čije ime se još navodilo i kao Bogomil. Kasnije obitelj Poljak seli u Selačku ulicu, odnosno sadašnju Ulicu Stjepana Radića, na kbr. 280. Potom se ovdje naseljava obitelj krojača Franje Lucića i supruge mu Katarine rođ. Zombori. Poznata su nam njihova djeca Flora (1868.) i Koloman (1870. – 1871.). Franjo Lucić umro je 1871. godine u 35. godini života. Kći Flora udala se 1888. za Stjepana Velesa, mlinara iz Motičine, te je potom kuća prodana.

Marković za ovu kuću navodi: „Stara kuća, vidljiva na planu, pripadala je 1863. g. doseljenoj Ličanki Viki Stanković. Od Stankovićke je taj posjed kupio Franjo Lucić, a od potonjeg 1889. g. Kata Horvatović-Brkić. Njezin sin Živko (1862.) otvorio je ovdje bravarsku radionicu."[110] Za vrijeme dok je vlasnik bio Živko Horvatović, stanovao je ovdje kao podstanar umirovljeni svećenik Janko Tombor (1825. – 1911.).[111] Navedeni Živko Horvatović ustvari je Živko Horvatić, oženjen Eleonorom rođ. Sigart, koji je umro kao i Tombor 1911. godine.[112] Janko Tombor bio se preselio u Đakovo nakon 29 godina župničke službe u Piškorevcima.[113] Pronašli smo podatak da su ovdje neko vrijeme stanovali Dimitar Dominković, računarski narednik, i supruga mu Franjka rođ. Sigart, vjerojatno Eleonorina sestra. Ovdje im se 1902. rodila kći Eleonora.[114]

---

109 Ivan, sin pok. Ivana Poljaka, mesara i Marija, kći pok. Ignjata Poslayskyja vjenčali su se 12. 5. 1861. Marijina majka bila je Katarina rođ. Stanković (umrla 1873.). Ignjat je bio špan na biskupijskom vlastelinstvu.

110 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 204.

111 Kruno BORAS, „Janko Tombor svećenik Ilirac 1825. – 1911.", *Diacovensia*, Vol. 5, br. 1, Đakovo, 1997., str. 144. Janko Tombor umro je 30. 1. 1911.

112 Živko Horvatić, bravar, muž Eleonore rođ. Sigart, iz Đakova kbr. 19 (broj kuće u ulici, a ne po staroj numeraciji), umro je 15. 4. 1911. Usp.: Mat. knj. umrlih Rkt. župe Đakovo.

113 Branko OSTAJMER i Marijan ŠABIĆ, *Janko Tombor književnik i političar*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2020., str. 185.

114 Eleonora Marija rođena je 2. 2. 1902., a kuma je bila Eleonora rođ. Sigart, supruga Živka Horvatića, bravara, po kojoj je i dobila ime.

Marković nadalje navodi: „Dalje je ovdašnji posjed prešao u vlasništvo Ferde Pletza, koji je isto bio bravar. Nakon toga je parcela prepolovljena. Danas (1976. god., op. a.) na ovom terenu stoje dvije kuće obitelji Majurec i Teufel."[115] Ferdinand Pletz[116] bio je oženjen Klarom rođ. Šaško.

Stara kuća koja je bila na istočnoj (desnoj) strani parcele godinama je bila prazna i zapuštena. Taj dio okućnice kupilo je građevinsko poduzeće Efez d. o. o., vlasnika Igora Franjića, koji je to 2009. prenio na svoje ime.[117] Stara kuća srušena je 2010. godine. Prilikom rušenja kuće pronađeni su neki uvezi novina s Tomborovim *ex librisom*.[118] Nakon Franjića mijenjano je više vlasnika (Ivančić, Primorac, Jurić) toga praznog prostora. Krajem 2022. godine ovaj prazan prostor, odnosno gradilište kupio je Grad Đakovo.[119]

Zapadni (lijevi) dio kuće u vlasništvu je Marina Mandarića i još stoji. Ovdje je do ulice poslovni prostor, koji je zapušten.

Zgrada pučke škole

Na mjestu sadašnje školske zgrade u Ulici kralja Tomislava broj 26 do 1897. godine stajala je stara zgrada pučke škole. Bila je građena u razdoblju 1806. – 1810. godine, a imala je četiri školske sobe i dva stana za učitelje.[120] Imala je četiri sobe, dugačke po 6,8 m. Dvije su prednje od ulice bile 6 metara, a dvije zadnje od dvorišta 5 metara široke, a visoke po 2,7 metara.[121] Bila

115 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 204.

116 Spomenik s natpisom Terezija Pletz 1861. – 1932. i Ferdo Pletz 1883. – 1942. postojao je na đakovačkom groblju sve do 2008. Međutim, postojao je i Ferdo Pletz, zasigurno otac navedenog Ferde, koji je umro 1935. god. u 83. god., i koji je bio oženjen Karolinom rođ. Kiefer. Stoga nismo sasvim sigurni koji se Ferdo Pletz navodi, ali pretpostavljamo Ferdo Pletz mlađi. Ferdo Pletz i Karolina rođ. Kiefer imali su sina Karla (1880.), dimnjačara, koji je 1907. oženio Mariju Kovačić (1880.).

117 OSĐ, ZKO, zk. ul. 2895. ZI br. 5733/2009.

118 B. OSTAJMER i M. ŠABIĆ, *Janko Tombor književnik i političar*, str. 210.

119 OSĐ, ZKO, zk. ul. 2895. Ugovor od 26. 9. 2022., ZI br. Z-7472/2022. Nešto ranije čestice toga gradilišta usklađene su s katastrom te je umjesto šest čestica upisana k. č. br. 6469.

120 Josip RAČEK, „Nova škola", u: *Izvješće o nižoj dječačkoj i šegrtskoj školi u Đakovu koncem školske godine 1897-8*, Đakovo, 1898, str. 4. Prema navodima Mirka Markovića, ta je zgrada bila starija i građena je krajem 18. stoljeća za potrebe vlastelinskog ekonomata, te je 1805. godine preuređena za potrebe škole. Usp. M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 203.

121 *Izvještaj Obće pučke dječačke učione u Djakovu, koncem školske godine 1884/5*, Đakovo, 1885., str. 33.

je smještena do ulice, a ne uvučena kao sadašnja. Pučka škola u Đakovu u početku je bila trorazredna, a nekoliko godina i s dva razreda (1853/7.).[122]

Prije otvaranja škola djeca su, koliko je poznato prema zapisu biskupa Bakića, u crkvama učila vjeronauk, a uz njega čitanje i pisanje. Na području Đakovštine bilo je sedam crkava u kojima su svećeničku dužnost vršili franjevci koji su ujedno bili i učitelji. Provjeravanje pohađanja učenja vršilo se dva puta godišnje. Roditelji koji su zanemarivali pohađanje djeteta na učenje bili bi kažnjavani batinama.[123]

Povijest školstva u Đakovu počinje krajem 1751. godine, kada je otvorena prva pučka škola. O tome je zapisano sljedeće: „Nju je osnovao u oči god. 1752. biskup Josip Čolnić, a bila je po svjedočanstvu samoga utemeljitelja svoga prva i jedina one dobe učiona u cieloj okolici, uzdržavana dugo vremena troškom biskupa i smještena iz prva u jednoj od kuća vlastelinstva biskupskoga, nedaleko od župne crkve[124]. Za biskupa A. Mandića, ugovorom izmedju vlastelinstva i obćine djakovačke (od 4. srpnja 1805., potvrdjenim 18. lipnja 1806.) povišena je ona na glavnu školu sa tri razreda (...).”[125]

Učitelj Josip Raček[126] smatrao je da je prva škola u Đakovu bila na mjestu Šestakove kuće, u sadašnjoj Ulici Stjepana Radića i da se u njoj podučavalo sve do 1805. godine, kada je sklopljen ugovor o osnutku glavne škole s tri učitelja.[127] Upitno je je li škola doista bila na tome mjestu ili na suprotnoj

---

122 Krešimir PAVIĆ, „Članci o povijesti školstva u đakovačkim školskim izvještajima”, *Zbornik za povijest školstva i prosvjete*, br. 23, Ljubljana, 1990., str. 111.

123 Petar BAKIĆ, De vita populi et de cultura armentorum et pecorum Diacovae et eius districtus anno Domini 1719. Usp. Stjepan ROMIĆ, „O načinu života u Đakovštini prije 250 godina”, Đakovački vezovi, Prigodna revija 1975, Đakovo, 1975., str. 29.

124 To bi značilo da je bila u jednoj u nizu više vlastelinskih kuća na sjevernoj strani ulice Stjepana Radića, a ne u bivšoj Šestakovoj kući.

125 [Milko Cepelić i Matija Pavić], *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850. – 1900.*, Zagreb, 1900-1904., str. 239.

126 Josip Raček (Đakovo, 9. 2. 1847. – Požega, 19. 4. 1931.), učitelj i upravitelj Opće pučke dječačke škole. Početkom 1899. godine preuzeo upravu nad školom, nakon premještaja iz Semeljaca. U Đakovu je završio pučku školu i preparandiju, a u Osijeku četiri razreda gimnazije. Najprije je bio namješten kao učitelj u mnogim mjestima, a u Semeljcima je službovao jedanaest godina. Bio je vrstan pomolog, te ga je redakcija bečkog lista *Obst und Weibau* nagradila mjedenom, a kasnije i srebrnom kolajnom. Godine 1890. udružio učiteljstvo đakovačkog kotara u učiteljsko društvo „Đakovština”, a da pomogne siromašnoj školskoj mladeži, osnovano je u Đakovu dobrotvorno društvo sv. Vjekoslava. Umirovljen je 1909. godine, nakon četrdesettrogodišnjeg službovanja. Umro je u Požegi, a sahranjen 21. 2. 1931. na đakovačkom groblju.

127 J. RAČEK, „Nova škola”, str. 4.

strani ulice, gdje su bile vlastelinske kuće. Kasnije je na tome mjestu kuću sagradio Novaković, a sada je ta kuća podijeljena na dva vlasnika: Sokolović i Rechner.[128]

Godine 1856. otvorena je prva djevojačka (samostanska) škola u Đakovu, jedina tada u Slavoniji, a 1857. muška učiteljska škola odnosno preparandija, također u zgradi samostana časnih sestara.[129] Godine 1879. otvara se viša djevojačka škola u samostanu časnih sestara, a 1900. godine javna viša pučka škola.[130]

U Đakovu je postojala i židovska vjerska škola s pravom javnosti do 1887. godine, kada je pripojena općoj pučkoj školi.[131]

Šezdesetih godina 19. stoljeća zgrada je bila derutna, te se osjećala potreba za novom školskom zgradom. Općinska uprava 1875. godine pripravila je ciglu i kreč za gradnju nove zgrade, ali od gradnje se moralo odustati budući da se nije mogao dobiti zajam od trideset tisuća. Trećina cigle već je bila propala, a ostalo je prodano.[132] Stoga je odlučeno popravljati staru zgradu te pripremati novac za novu. Radni uvjeti bili su loši jer je „trščani krov tako loš, da kada kiša navali, na sve strane prokisuje."[133] U jesen 1877. godine popravljan je trščani krov na zgradi.[134] Tadašnja želja učitelja bila je i ta da se načine zimski prozori i kapci, a nevaljali da se zamijene novima.[135]

Ni 1881. god. učitelji nisu bili zadovoljni izgledom škole. Navodimo opis zgrade iz te godine: „Što se tiče vanjskoga izgleda napomenute starodrevne sgrade, mogla bi se pribrojiti biroškim stanovima na kojoj pusti, ali nutarnje

---

128 Šestakova kuća u Markovićevu radu označena je brojem 175. Usp. M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 224. Marković navodi da je prva škola bila na mjestu kuće koju on označava brojem 176.

129 *Izvještaj više pučke (građanske) škole realnog smjera, niže pučke dječačke i šegrtske škole trga Đakova koncem školske godine 1913. – 1914.* Tisak Kraljević i dr., Đakovo, 1914., str. 4.

130 Isto, str. 4–5.

131 *Izvješće kr. podžupana županije virovitičke, za vrieme od 1. siečnja do 31. prosinca 1887.*, Osijek, 1889., str. 12; Usp. M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova, koja se odnosi na đakovačke Židove i one iz Vrpolja*, Vrpolje, 1981., rukopis.

132 *Godišnje izviešće Obće pučke dječačke i djevojačke učione u Djakovu, koncem školske godine 1877/8.*, Osijek, str. 15.

133 *Godišnje izviešće Obće pučke djačačke i djevojačke učione u Djakovu, koncem školske godine 1876/7.*, Osijek, 1877., str. 17.

134 *Godišnje izviešće Obće pučke dječačke i djevojačke učione u Djakovu, koncem školske godine 1877/8.*, Osijek, str. 15.

135 Isto.

uredjenje glede šk. soba odgovara ponješto pedagogičko-didaktičkom pravilu, nu što se tiče stana za dva učitelja nemožemo si udobniji želiti."[136]

Valja napomenuti da je krajem 19. stoljeća škola imala i tri školska vrta. Dva su bila kraj škole, a treći je bio izvan Đakova.[137] Poznato je da je 1900. godine jedan od vrtova bio na kraju Piškorevačke ulice.[138]

Dana 31. ožujka 1880. godine posjetio je školu ban grof Ladislav Pejačević u pratnji biskupa J. J. Strossmayera i drugih uglednika.[139]

Tršćani krov bio je oštećen vjetrom 5. lipnja 1880. godine, te ga je ponovno trebalo popravljati.[140] Te su godine učitelji željeli podignuti ogradu oko školske potkućnice („koja je već tri godine odgradjena"), te popraviti klupe u I. razredu, koje su bile napravljene prije deset godina od samoukog majstora.[141]

Tek je za vrijeme školskih praznika 1883. godine trščani krov zamijenjen crijepom. Tako je „ta stara odrpina posve novi izgled zadobila".[142] Sljedeće su godine za vrijeme praznika taraba i obje kapije zamijenjene novima.[143]

Školski odbor je 1891. godine zaključio da više nije vrijedno staru školsku zgradu popravljati, nego se ima pozvati općinsko zastupstvo da se pobrine za gradnju nove škole. Na sjednici općinskog zastupstva, kojoj su nazočili i kotarski predstojnik te školski odbornici, održanoj u 1892. godini, prihvaćen je zaključak o izgradnji nove školske zgrade na proljeće 1893. godine.[144] Međutim, ni tada nije počela gradnja.

---

136 *Izvješće Obće pučke dječačke učione u Djakovu koncem školske godine 1880/1.*, Đakovo, 1881., str. 21.

137 *Izvješće o nižoj dječačkoj i šegrtskoj školi u Djakovu koncem školske godine 1893/4.*, Đakovo, 1894., str. 17; *Izvješće o nižoj dječačkoj i šegrtskoj školi u Đakovu koncem školske godine 1895-6.*, Đakovo, 1896., str. 13.

138 *Izvješće o nižoj dječačkoj i šegrtskoj školi u Djakovu koncem školske godine 1899-900.*, Đakovo, 1900., str. 13.

139 *Godišnje izviešće Obće pučke dječačke i djevojačke učione u Djakovu, koncem školske godine 1879/80.*, Štamparija Miloša Grabovačkog, Zemun, 1880., str. 16–17.

140 Isto, str. 21.

141 Isto, str. 22.

142 *Izvještaj Obće pučke djačačke učione u Djakovu, koncem školske godine 1883/4.,* Đakovo, 1884., str. 22.

143 *Izvještaj Obće pučke djačačke učione u Djakovu, koncem školske godine 1884/5.*, Đakovo, 1885., str. 33.

144 J. RAČEK, „Nova škola", str. 6.

U svrhu motrenja oborina zemaljska vlada ustrojila je ombrometričku postaju u Đakovu, a posao mjerenja vodio je učitelj. Ombrometar je smješten 8. svibnja 1893. godine u školski vrt i od tada su se bilježili podatci.[145]

Prilikom svojeg boravka u Đakovu 11. listopada 1893. godine tadašnji ban Khuen-Héderváry obišao je i školsku zgradu te se osvjedočio o njezinom lošem stanju.[146] U 1896. godini donesen je konačni zaključak o gradnji školske zgrade u vrijednosti od 40.000 forinti.[147] Prema Račekovim navodima izrada nacrta povjerena je arhitektu J. Holjcu.[148] On je izradio nacrte zgrade u historicističkom stilu.

Dana 20. travnja 1897. godine sastalo se povjerenstvo da pregleda odobrene nacrte. Povjerenstvo je utvrdilo da je zemljište prekratko, te je zaključilo da se susjedna kuća zamijeni za općinsku zgradu, bivšu preparandiju, a ako to nije moguće, da se nacrti prerade. S obzirom na to da se nije moglo dobiti susjedno zemljište, povjerenstvo se ponovno sastalo, prisutan je bio i arhitekt Holjac, te su nacrti prerađeni. Odstranjena su u prizemlju dva hodnika, a na katu dvije manje sobice, te je tako zgrada trebala biti kraća.[149] Nakon provedenog natječaja gradnja je povjerena Pavlu Rohrbacheru iz Virovitice.

Ubrzo, nakon što je školski namještaj preseljen u općinsku zgradu, bivšu Oblakovu kuću, a školski arhiv i knjižnica u bivšu preparandiju[150], dana 7. kolovoza 1897. godine otpočelo je rušenje stare školske zgrade.[151]

---

145 *Godišnje izvješće niže pučke dječačke i šegrtske škole u Djakovu. Koncem šk. godine 1892./3.*, Đakovo, 1893., str. 12.

146 Isto, str. 7; *Vjesnik županije virovitičke*, br. 20., Osijek, 15. 10. 1893., str. 155; „Mladež je svijetlog bana dočekala pod svojom zastavom u spaliru sa gromkim i mnogobrojnim živio!", Usp. *Izvješće o nižoj dječačkoj i šegrtskoj školi u Djakovu koncem školske godine 1893/4.*, Đakovo, 1894., str. 12.

147 *XI. Izvješće upravnog odbora županije virovitičke*, Osijek, 1897., str. 81.

148 Zasigurno je riječ o zagrebačkom arhitektu Janku Holjcu (Zagreb, 1865. – Zagreb, 1939.). Bio je gradonačelnik Zagreba od 1910. do 1917. godine. U jednom izvješću navodi se da je Holjac mjernik iz Zagreba. Usp. *Izvješće o nižoj dječačkoj i šegrtskoj školi u Đakovu koncem školske godine 1896-7.*, Đakovo, 1897., str. 13.

149 *Izvješće o nižoj dječačkoj i šegrtskoj školi u Đakovu koncem školske godine 1896-7*, n. dj., str. 13. Ono što nije uspjelo učiniti Trgovište Đakovo, 125 godina kasnije učinio je Grad Đakovo. Naime, otkupio je zemljište Ugovorom o kupoprodaji od 26. 9. 2022. god. Usp. OSĐ, ZKO, zk. ul. 2895; ZI br. Z-7472/2022.

150 Bivša Oblakova kuća bila je kuća br. 338, koja se nalazila u ulici Bana Jelačića, a bivša preparandija bila je kuća br. 529, koja se nalazila na uglu Frankopanske i Ulice kralja Tomislava, na kojem je sada prazan prostor.

151 J. RAČEK, „Nova škola", str. 7.

Nova školska zgrada građena je 1897. i 1898. godine troškom općine te zajmom na rok otplate od 25 godina. Evo kako ju je opisao učitelj Raček, a njezin izgled od tada nije se mnogo mijenjao: „Škola je lijepa jednokatnica, pred kojom će se zasaditi mali vrtić. Sama je zgrada duga 44.4 m., široka 19.45 m. i visoka do krova 11.18 metara. (...) U svemu ima zgrada 10 školskih soba, stan za podvornika, zbornicu, pisarnu za ravnatelja i prostranu dvoranu. Školske su sobe sve jednake (...). Sve su ove sobe providene ventilacijom. I hodnici u samoj zgradi i pločnik pred školom, kao i prostrani pločnici popločeni su asfaltom. (...) Cijela je zgrada razdijeljena u dva dijela: jedan za dječake, drugi za djevojčice. Svaki odio ima poseban ulaz u školu i izlaz u dvorište. Odio za dječake ima četiri šk. sobe u prizemlju i dvije u prvom spratu; odio za djevojčice ima u prizemlju dvije, a u prvom spratu opet dvije šk. sobe."[152]

Tako je „prekrasna školska sgrada uz posve skromnu svečanost predana uporabi početkom školske godine 1898./1899."[153] Nova školska zgrada bila je posvećena 4. listopada 1898. godine, na dan imendana njegova veličanstva cara Franje Josipa I. Tom je prigodom sastavljena spomenica o gradnji zgrade i tiskana na pergamentu u tiskari Makse Brucka u Đakovu. Nakon što su je potpisali brojni uglednici, spomenica je „stavljena u priređenu cijev, ter u južno zapadnom dijelu dvorane uzidana".[154] Iste godine bila je izgrađena cesta u Školskoj ulici u dužini od 500 metara.[155]

Godine 1899. u zgradi je neko vrijeme boravila vojska sve do 9. rujna, koja je u školi imala svoje pisarne.[156]

Nakon što je stara zgrada bivše preparandije poslužila navedenoj svrsi, općinska uprava prodala ju je za 3.000 forinti.[157] Ispred škole uređen je cvijetnjak. Poznato nam je da je đakovački župnik Milko Cepelić poklonio šest komada čempresa.[158] Godine 1907. ili 1908. dala je općina ograditi

152 Isto, str. 9.

153 *XIII. Izvješće upravnog odbora županije virovitičke*, Osijek, 1899., str. 80.

154 K. PAVIĆ, „Članci o povijesti školstva u đakovačkim školskim izvještajima", str. 113.

155 *XIII. Izvješće upravnog odbora županije virovitičke*, str. 80 i 156.

156 *Izvješće o nižoj dječačkoj i šegrtskoj školi u Djakovu koncem školske godine 1899-900.*, str. 8.

157 Isto, str. 80. Kupio ju je provincijalat sestara sv. Križa. Nakon kupnje, ili nešto i ranije, smještena je u ovu zgradu bolnica časnih sestara. Usp. S. M. Estera RADIČEVIĆ, „Potreba vremena, volja je Božja", ĐG, god. IV, br. 75 (Đakovo, 22. prosinca 1997.), str. 9.

158 *Izvješće o Nižoj dječačkoj i Šegrtskoj školi u Đakovu koncem školske godine 1896-7.*, str. 12. Cepelić je uz svoj ljetnikovac držao rasadnik raznih biljaka.

taj cvijetnjak.[159] Dana 6. svibnja 1914. školu je posjetio ban Ivan Škrlec (Skerlecz) prilikom svojega posjeta Đakovu.[160]

Za vrijeme Drugog svjetskog rata u ovoj zgradi bila je smještena njemačka osnovna i građanska škola, a Hrvati su bili uzeli novu školsku zgradu u istoj ulici.[161] Njemačko odjeljenje bilo je osnovano još 1940. godine, dakle prije Drugog svjetskog rata.[162] Poslije Drugog svjetskog rata ovdje je bila gimnazija od osnutka 1954. do 1970. godine, kada je preseljena u novu zgradu, u tzv. srednjoškolski centar. Tada je zgradu preuzela Osnovna škola „I. G. Kovačić".

U siječnju 1980. godine pojavile su se prve pukotine na međukatnom prostoru zgrade. Nakon detaljnog pregleda zgrade konstatirana su velika oštećenja te je zabranjen rad na katu. U gradu je tada bio izglasan samodoprinos, čija su sredstva djelomično bila namijenjena i sanaciji škole. Izrađena je potrebna dokumentacija prema kojoj će zgrada imati devet učionica, šest kabineta, garderobu za učenike, knjižnicu i čitaonicu, te centralno grijanje. Adaptacija je počela u prosincu 1982. godine, a trajala je do listopada 1983. godine.[163]

U rujnu 1991. godine zgrada je oštećena puščanim zrnima i krhotinama granata za vrijeme borbi za vojarnu jugoslavenske vojske, koja je bila u susjednoj zgradi. Nakon toga neko vrijeme ovdje je bila Hrvatska vojska. Oštećenja na zgradi bila su vidljiva sve do početka 2020. godine, kada je započeto renoviranje fasade. Zgrada je iste godine energetski obnovljena uz pomoć sredstava Europske unije. Prilikom obnove fasade ukrasi su uklonjeni te načinjeni novi, vrlo slični starima. Na stražnjem dijelu zgrade nisu stavljani ukrasi.

---

159 *Izvještaj niže pučke dječačke i šegrtske škole trga Djakova koncem školske godine 1907. – 1908.*, str. 23.

160 *Izvještaj više pučke (građanske) škole realnog smjera, niže pučke dječačke i šegrtske škole Trga Đakova koncem školske godine 1913. – 1914.*, str. 27. Na hodniku I. kata bana je pozdravila Anđela Potočnjak, učenica osmog razreda, predavši mu buket cvijeća.

161 Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, Zagreb, 2001., str. 152.

162 *Hrvatska obrana*, br. 40 (Đakovo, 20. listopada 1940.), str. 8. „Njemačko odjeljenje. Odlukom Banske vlasti otvoreno je njemačko odjeljenje na muškoj pučkoj školi u Đakovu."

163 „Završena adaptacija ‚Goranove' škole", ĐL, god. XXX, br. 986 (Đakovo, 14. 10. 1983.), str. 6.

Školski stan

Uz školu bila su i dva učiteljska stana. Oni su zasigurno bili u dvorišnoj zgradi, vidljivoj na starim mapama. Stambena zgrada je, kao i zgrada škole, imala kućni broj 32.

Ovdje je živio učitelj Antun Lebanović (1815. – 1878.) sa suprugom Antonijom Boellein[164] i djecom: Martin (1853. – 1876.) i Katarina (1857. – 1888.). Antun Lebanović bio je učitelj u ovoj školi od 1837. godine.[165] Martin je umro za vrijeme studija četvrte godine teologije. Učitelj Lebanović ovdje je i umro. Potom se supruga Antonija s kćeri Katarinom odavde odselila u kuću br. 455, gdje su živjele do kraja života. Katarina je umrla mlada 1888. godine od sušice, a 1894. godine umrla je i Antonija.

Ovdje je u isto vrijeme kada i Lebanović živio učitelj Antun Šunić (1827. – 1900.) sa suprugom Antonijom rođ. Brnčić, s kojom se vjenčao 1857. godine. Vjenčani kumovi bili su im vlastelinski aktuar i pjesnik Luka Botić i Đuro Živković, učitelj iz Štitara. Poznata su nam njihova djeca: Aleksander (1858.), Ignjat (1859.), Marija (1860. – 1862.), Ana (1863.), Ivana (1867. – 1868.), Marija (1869. – 1869.) i Matilda (1870. – 1870.)[166]. Kršteni kum Aleksandera, Ignjata i Marije bio je Luka Botić, a Anina kuma bila je Lukina druga supruga Veronika. Izgleda da je Šunić ovdje stanovao do 1869. ili 1870. godine, s obzirom na podatke o mjestu rođenja i smrti kćeri Matilde.

Ovdje je stanovao učitelj Ivan Kocić-Jergović (1831. – 1887.) sa suprugom Anom rođ. Svirac. Njihova kći Marija (1865.) udala se 1886. godine za Danijela Drakulića rodom iz Zagreba, službujućeg u općini Levanjska Varoš. Zasigurno su ovdje stanovali i neki drugi učitelji koji nisu navedeni.

Izgleda da je posljednji stanar bio učitelj Ivan Kocić-Jergović sa svojom obitelji. Nakon što je on umro 1887., a iste godine i njegova supruga, stan je

164 Antun Lebanović, udovac i Antonija (kćerka pok. Mije Bolleina) vjenčali su se u Đakovu 15. 1. 1852. god. Matična knjiga vjenčanih Rkt. župe Đakovo.

165 Stjepan TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*. Glasilo Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora, Saveza hrv. učiteljskih društava i Hrvatske štedno-predujamne zadruge, god. IX., br. 12, Zagreb, 1916., str. 98.

166 Kći Matilda je, prema matičnim knjigama, rođena i umrla u kući br. 253, gdje su zasigurno Šunićevi kasnije živjeli.

pretvoren u školsku sobu.[167] Ali izgleda ne zadugo, jer je ovdje stanovao školski poslužnik Stjepan Rettig sa suprugom Gertrudom rođ. Depré.[168]

Zgrada ženskog samostana

Mirko Marković navodi da je 1840. godine biskup Kuković odlučio na ovome mjestu podignuti ženski samostan sa školom. Kada se biskup Kuković 1849. godine povukao, gradnja je zapela. Istom je 1856. godine zalaganjem biskupa Strossmayera gradnja samostana zgotovljena. Tada su iz Zagreba stigle časne sestre sv. Vinka Paulskog, koje su u samostanskoj zgradi počele voditi žensku pučku školu. To je trajalo do 1866. godine, kada su te redovnice napustile Đakovo. Od 1868. godine dolaze u Đakovo nove redovnice sv. Križa, koje nastavljaju rad sa ženskom školom. Te su redovnice djelovale neko vrijeme i kao nastavnice na ženskoj preparandiji (učiteljskoj školi). U samostanu je bila škola sve do Drugoga svjetskog rata.[169]

Na ovome prostoru, u istočnom dijelu, bila je manja zgrada u kojoj je djelovala bolnica biskupskog vlastelinstva.[170]

Za vrijeme Drugog svjetskog rata zgradu je okupirala vojska, koja je ovdje držala, između ostalog, kuhinju i bolnicu.

Nakon povlačenja jedne vojske 1945. godine, u zgradu je ušla druga, pobjednička vojska, Jugoslavenska armija. Nakon donošenja zakona o nacionalizaciji crkvene i druge imovine zgrada je nacionalizirana. Vojska je zgradu držala sve do 1991. godine.

Početkom devedesetih godina 20. stoljeća zgrada je vraćena u vlasništvo sestara sv. Križa. Nakon povrata zgrada je renovirana te su ponovno otvorena ulazna vrata na pročelju zgrade, koja su ranije bila zazidana. Iznad njih postavljena je kamena ploča na kojoj je latinskim jezikom zapisano da je zgradu započeo biskup Kuković 1847. godine, a završio biskup Strossmayer 1854. godine.

---

167 S. TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*, god. IX. br. 22, Zagreb, 1916., str. 187.

168 Njihov sin Stjepan (1887.) bio je poštanski listonoša. Oženio je 1906. Mariju Rechner (1890.).

169 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 203.

170 O toj bolnici opširnije u: S. M. Estera RADIČEVIĆ, „Bolnica biskupskog vlastelinstva – bolnica Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu", *Zbornik Muzeja Đakovštine* 13, Đakovo, 2017., str. 47–66.

Zgrada muške preparandije (učiteljske škole)

Kraljevsko učiteljište u Đakovu, ili preparandija, osnovano je naredbom ministarstva prosvjete od 1. rujna 1857. godine.[171] Redovna obuka počela je 1. listopada 1857. godine. O tome gdje je počela s radom, s obzirom na to da nije imala svoje zgrade, postoji više proturječnih podataka. Stjepan Tomić navodi da je bila smještena u privatnoj kući vlastelinskog šumara Leovića.[172] Mirko Marković navodi da je preparandija djelovala u jednoj od privatnih kuća na korzu od osnutka do 1859. godine.[173] U jednom izvještaju stoji da je od svojega početka 1857. godine djelovala u samostanu časnih sestara.[174]

Preparandija je nakon nekoliko godina podstanarstva djelovala u svojoj zgradi. Nacrt zgrade načinio je učitelj Ivan Jergović[175], koji je na školi nekoliko godina predavao crtanje. Građu za zgradu dao je biskup J. J. Strossmayer, a sve ostale troškove općina. Dio pokućstva osigurala je općina, a dio biskup. Biskup Strossmayer nabavio je 1862. godine i orgulje.[176]

Zgrada je dovršena pet godina nakon osnivanja zavoda, odnosno 1862. godine.[177] Mirko Marković i Krešimir Pavić navode da je zgrada podignuta

---

171 S. TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*. god. IX., br. 15, Zagreb, 1916., str. 124.

172 S. TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*. god. IX., br. 13, Zagreb, 1916., str. 106.

173 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 188. Napominje se da Leović nije imao kuću na korzu.

174 *Izvještaj više pučke (građanske) škole realnog smjera, niže pučke dječačke i šegrtske škole trga Đakova koncem školske godine 1913. – 1914.*, str. 4.

175 Kocić-Jergović, Ivan (Kruševica, 1831. – Đakovo, 1887.), đakovački učitelj. Imenovan učiteljem glavne škole u Đakovu 1864. godine, gdje je premješten iz Vrbice. Od 1876. godine ravnatelj Opće pučke dječačke škole. Od 1879. godine potpisuje se samo „Kocić", a pređašnje prezime ne upotrebljava. To je učinio zato što se njegov otac doista prezivao Kocić, no kako se priženio u zadrugu Jergović, primio je zadružno prezime, koje je njegov sin odbacio. Bio je dobar crtač te je nekoliko godina predavao crtanje na đakovačkoj učiteljskoj školi. Pred kraj života bolovao je od reumatizma i želučanog katara. Školske godine 1895./6. đakovačko mu je učiteljstvo podiglo spomenik. Grob mu nije sačuvan.

176 *Izvještaj više pučke (građanske) škole realnog smjera, niže pučke dječačke i šegrtske škole trga Đakova koncem školske godine 1913. – 1914.*, str. 4; S. TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*. god. IX., br. 15, str. 124. Cuvaj navodi da je zgradu preparandije sagradio biskup Strossmayer o svojem trošku te da je dotirao učitelje s 11.000 forinti. Usp. Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Svezak V, Zagreb, 1910., str. 398.

177 S. TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*. god. IX., br. 13, str. 106.

1859. god.[178] Zgrada je nakon izgradnje dobila kućni broj 529, po staroj numeraciji iz 19. stoljeća. Nalazila se na uglu Frankopanske i Ulice kralja Tomislava.[179] Crtež zgrade, koji je zasigurno načinio Jergović, objavljen je u Cuvajevoj *Građi za povijest školstva*.[180] Zgrada je do Ulice kralja Tomislava imala sedam prozora, a do Frankopanske dva.

Kakva kuća i u čijem vlasništvu je bila kuća na ovome mjestu ranije, nije nam poznato. Sigurni smo da je na ovome mjestu i ranije bila kuća, s obzirom na to da je ova ulica parcelirana početkom 19. stoljeća. U vrijeme numeracije pedesetih godina 19. stoljeća ovdje nije bilo kuće. S jedne strane tada prazne parcele bila je kuća br. 444, a s druge kuća br. 445.[181]

Prvi su učitelji bili Mato Zerhauer[182], Antun Šunić[183] i Antun Lebanović[184]. Na školi su neko vrijeme predavali Đuro Balog i Vilim Korajac[185].

---

178 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 280; Krešimir PAVIĆ, „Đakovačka muška preparandija (Učiteljska škola)", Đakovački vezovi, Prigodna revija 1980., Đakovo, str. 24.

179 Na čestici br. 1303, a u zemljišnim knjiga bilo je upisano vlasništvo: „Občina Djakovo trgovište".

180 Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Svezak IV, Zagreb, 1910., str. 220. Crtež je preuzet iz školskog izvještaja za god. 1869./70.

181 Kuća br. 444 bila je na k. č. br. 1302, a kuća broj 445 na k. č. br. 1305. Zgrada preparandije bila je na k. č. br. 1303.

182 Mato Zerhauer (Cerhauer), učitelj osječke gimnazije, na preparandiji kao privremeni učitelj predavao pedagogiku i didaktiku. Mnogima se zamjerio te po preporuci biskupa Strossmayera premješten u Osijek 1865. Zbog pića zanemarivao dužnosti i bio otpušten. Kasnije učitelj u Valpovštini. Usp. S. TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*, god. IX., br. 13, str. 107; god. IX., br. 14, str. 113.; Korespondencija Rački-Strossmayer, knjiga prva, JAZU, Zagreb, 1928., str. 17 i 19. Supruga Karolina rođ. Morotz umrla je u Đakovu 4. 6. 1865. u dobi od 34 godine.

183 Antun Šunić (Kruševica, 3. 1. 1827. – Osijek, 24. 1. 1900.), kao učitelj službovao u Šamcu od 1843., kao učiteljski pomoćnik u Garčinu 1848. i 1849., u Sikirevcima do 1853., kada je imenovan učiteljem glavne škole u Đakovu. Učitelj i u učiteljskoj školi (preparandiji), u kojoj je postao ravnateljem 1862. god. Godine 1867. podnio molbu za razrješenje ravnatelja, iz razloga što je između dijecezanskoga i kotarskog nadzornika došlo do spora. Do početka školske godine 1871./72. vršio je službu učitelja preparandije. Umirovljen je 1873. god., potom odlazi u Osijek gdje je radio kao knjigovođa u bolnici.

184 Antun Lebanović (Osijek, 1815. – Đakovo, 23. 11. 1878.), učitelj đakovačke glavne škole od 1837. god., jedan od prvih učitelja na preparandiji, a potom i Opće pučke škole sve do smrti. Usp. S. TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*. god. IX., br. 12, str. 98, god. IX., br. 21, str. 179. Supruga Antonija rođ. Boellein umrla je u Đakovu poslije njega, 9. 11. 1894., u dobi od 67 godina u kući br. 455.

185 Vilim Korajac (Kaptol, 27. 5. 1839. – Zemun, 19. 9. 1899.). Donju gimnaziju pohađao u Požegi, a 5. i 6. razred u Zagrebu, a potom biskupsko sjemenište u Đakovu. Zaređen je za svećenika 1862., 1863. – 1878. profesor je na bogoslovnom sjemeništu, a od 1868. do 1875. privremeni

Prvi ravnatelj preparandije bio je profesor biskupijskog sjemeništa Filip Molnar, sve do konca svibnja 1862. godine, a naslijedio ga je učitelj i ravnatelj glavne škole Antun Šunić.[186] Šunić je bio ravnatelj do studenoga 1867. godine, kada je ravnateljem imenovan Stjepan Srkulj. Međutim, Srkulj je već sljedeće godine imenovan župnikom u Gundincima te je u listopadu 1868. godine privremenim ravnateljem glavne škole, i s njome spojene preparandije, imenovan Vilim Korajac, profesor sjemeništa i hrvatski književnik.[187] On je bio ravnatelj do kraja postojanja preparandije. O djelovanju preparandije opširnije je pisao Krešimir Pavić.[188]

Napomenimo i to da je u Đakovu osim muške učiteljske škole od 1865. godine počela djelovati i dvogodišnja samostanska ženska preparandija. Škola je bila u rukama sestara milosrdnica sv. Vinka iz Zagreba, a nakon njihova odlaska obuku su vršile sestre sv. Križa iz Đakova.[189]

Zakonom o ustrojstvu pučkih škola i preparandija iz 1874. godine preuređena je muška preparandija u Zagrebu, a preparandija u Đakovu ukinuta. Zbirke i druga učila prenijeta su u Zagreb. Istodobno je ukinuta i ženska preparandija u Đakovu. Đakovačka preparandija prestala je postojati s krajem školske godine 1874./75.[190]

Nakon ukinuća preparandije, zgrada je predana časnim sestrama, koje su smjestile u zgradu prvi i drugi razred djevojačke škole. Kasnije od oko 1886. godine u zgradu je smještena bolnica časnih sestara.[191] Razlog je bio taj što je u zgradi gdje je ranije bila bolnica bilo smješteno i dječje zabavište. Roditelji su se bunili jer su smatrali kako nije primjereno da djeca borave u blizini bolesnika. Zgradu je općina prodala na javnoj dražbi koja je održana 9. rujna 1898. godine samostanu časnih sestara za 6.000 kruna.[192] Valja napomenuti

ravnatelj glavne škole i s njom spojene preparandije. Poznat je i kao književnik. Od 1878. župnik u Zemunu.

186 S. TOMIĆ, „Školstvo u Đakovu", *Hrvatski učiteljski dom*, god. IX., br. 13, str. 107.

187 A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva*, Svezak V, str. 213

188 K. PAVIĆ, „Đakovačka muška preparandija (Učiteljska škola)", str. 23–25.

189 Dušan PLEĆAŠ, „Obrazovanje učitelja u Slavoniji u XIX stoljeću", u: *Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1976*, Szombathely 1978., str. 176.

190 K. PAVIĆ, „Đakovačka muška preparandija (Učiteljska škola)", str. 24–25.

191 S. M. Estera RADIČEVIĆ, „Bolnica biskupskog vlastelinstva – bolnica Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu", str. 58.

192 „Bolesti Djakova", *Glas Slobode*, god. II., br. 9 (Đakovo, 5. 1. 1919.), str. 3.

da su za vrijeme Drugog svjetskog rata u ovoj bolnici liječena židovska djeca i žene.[193]

Poslije Drugog svjetskog rata zgrada je izuzeta iz posjeda časnih sestara, a potom je služila za stanovanje.[194] Naime, zgrada je nacionalizirana 1960. godine.[195] Koliko nam je poznato, bila su četiri stanara. Između ostalih, ovdje su stanovale obitelji Troha i Kakaš.

Zgrada je srušena 1964. godine i od tada je ovdje prazan prostor. Taj je prostor 1968. godine predan na korištenje Poljoprivredno industrijskom kombinatu Đakovo radi izgradnje poslovno-stambene zgrade.[196] U rješenju o dodjeli na korištenje stoji sljedeće: „Dodjeljuje se na trajno korištenje uz naknadu Poljoprivredno industrijskom kombinatu Djakovo kčbr. 1303 sa 180 čhv upisana u z. k. ul. br. 4114 k. o. Djakovo kao društveno vlasništvo, a u svrhu izgradnje zgrade s lokalima i stanovima u Djakovu, koju je dužan izgraditi u roku od dvije godine. Korisnik iz prethodnog stava ovog rješenja dužan je platiti naknadu za dodijeljeno mu zemljište u iznosu od 29 nd. za 1 čhv, odnosno ukupno za 180 čhv 5220 N. dinara koji iznos je dužan uplatiti odmah na račun br. 3364-783-2 sredstva općine Djakovo za naknadu nacionalizirane imovine."

Međutim, PIK Đakovo ništa nije izgradio jer mu je ovaj prostor bio premalen. Početkom devedesetih godina 20. stoljeća samostan je od Vlade Republike Hrvatske tražio povrat nacionalizirane imovine, pa tako i ovog zemljišta. Zahtjevu je udovoljeno, te je zemljište vraćeno. I nakon više od dvadeset godina od povrata zemljište je i dalje neizgrađeno.

Prva hrvatsko-slavonska središnja maslarna Pavao Stubbe

U đakovačkom kotaru bile su u godinama 1900. – 1902. osnovane po općinama mljekarske udruge, koje su proizvodile maslac i meki sir. Tako je

193 E. RADIČEVIĆ, „Bolnica biskupskog vlastelinstva – bolnica Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu", str. 58.

194 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 280.

195 Rješenje Komisije za nacionalizaciju Narodnog odbora općine Đakovo br. N. N. 20/60 od 30. 3. 1960. god.

196 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-980/1970. Rješenje Skupštine općine Đakovo, Sekretarijat za upravno pravne poslove i upravni nadzor, Referat za imovinsko pravne poslove, broj 04/5-5551/1-1968 od 19. 8. 1968. godine.

i u Đakovu bila osnovana Mljekarska udruga. Ta je Mljekarska udruga bila kupila kuću, po staroj numeraciji broj 441, od Filipa i Magdalene Nebel 1902. godine[197], u kojoj je imala svoje poslovne prostorije te sabiralište mlijeka. Te se udruge nisu mogle održati jer nisu mogle proizvoditi robu sposobnu za tržište, te su proizvodi prodavani s gubitkom. Iz tih razloga većina je tih udruga likvidirana.

Poduzetnik Pavao Stubbe (1879. – 1955.) odmah je iza likvidacija mljekarskih udruga 1903. godine osnovao svoje poduzeće, koje je poslovalo pod nazivom „Prva hrvatsko-slavonska središnja maslarna Pavao Stubbe". Kupio je ubrzo i navedenu kuću od Mljekarske udruge[198], podignuo mljekarnicu, a u 32 sela organizirao sakupljanje mlijeka, tako da jedan namještenik u svakom selu od seljaka prima ujutro i navečer mlijeko, koje se svaki dan dovozi kolima u Đakovo u posebnim drvenim bačvama. Proizvodni proces teče dalje na sljedeći način: mlijeko se iz bačava pumpom pretače u rezervoar, odakle prelazi u grijališta, a odavde u separatore, koji razlučuju mlijeko i skorup te obrano mlijeko. Skorup dolazi u drvenu spravu i za jedan sat maslac je gotov. Obrano mlijeko dolazi putem pumpe u bakrene kotlove, u kojima se proizvodi meki sir.[199]

Posao je bio vrlo uspješan. U izvješću za 1911. godinu nailazimo na podatak da mljekara prima najviše mlijeka iz kotara Đakovo, susjednih kotara i iz Ugarske, i to od 38 mljekara. Te je godine dovoženo mlijeka od 4355 do 11 850 litara dnevno. Dnevna proizvodnja maslaca bila je 300 kilograma, a proizvodnja sira bila je od 420 do 1200 kilograma dnevno. U 1911. godini proizvodnja maslaca bila je 109 500, a sira 27 000 kilograma. U godini 1911. primljeno je 2 761 096 litara mlijeka iz Hrvatske i Slavonije, a iz Ugarske 264 210 litara. Stubbeovi proizvodi slali su se po Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni, Mađarskoj, zatim u Beč, Berlin i drugamo.[200] Osobito je bio poznat Stubbeov „Prima" čajni maslac.

U katastarskoj općini Vučevci sagradio je pustaru na kojoj je uzgajao muzne krave, a kupio je i od Kohna njegovu pustaru, koja je bila na kraju

197 OSĐ, ZKO, zk. ul. 411; ZI br. Z-796/1902. Prijepis ugovora.

198 OSĐ, ZKO, ZI br. Z-4043/1906. Ugovor od 25. 6. 1906. god.

199 Joso LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Naklada Jugoslavenskog Lloyda, Zagreb, 1924., str. 479.

200 *XXVI. Izvješće upravnoga odbora županije virovitičke, za vrieme od 1. siječnja do 31. prosinca 1911.,* Osijek, 1912., str. 205.

grada (gdje je sada vojarna). Kako mu je trebalo prostora, kupio je 1921. godine i susjednu kuću (po staroj numeraciji broj 442).[201]

Ante Gabričević-Mamut u svojim sjećanjima o Stubbeu napisao je sljedeće: „Vlasnik mljekare, Pavao Stubbe, bio je onizak, debeo Švabo, velike glave i okruglog lica te izrazito krupnog trbuha. Pozornost je pri susretu s njim privlačio teški lanac sa satom u džepu prsluka što ga je nosio preko prsiju. Takav mi se izgled usjekao u sjećanje jer je to bila ondašnja ‚moda' kod Švaba, dobrostojećih gazda ili bogatih gospodara. /.../ Stubbe jedva da je nešto govorio hrvatski. Žena mu nije poznavala našega jezika."[202]

Pavlova supruga bila je Katarina rođ. Binder (1885. – 1970.). Imali su više djece. Kći Marija-Irma (1904.) udala se za odvjetnika Ivu Kenfelja. Odmah nakon Drugog svjetskog rata, te nakon četrdesetak godina uspješnog poslovanja, nove su vlasti oduzele Stubbeovima obje ove kuće skupa s inventarom, a i druge nekretnine koje su posjedovali. Od tada se ovdje nalazi veterinarska stanica, na adresi Kralja Tomislava br. 33.

Kralja Tomislava – desna, južna strana

Prostor nekadašnjeg vlastelinskog mlina Mlin „Štediša"

Na biskupijskom zemljištu u Školskom sokaku biskup Strossmayer dao je podignuti paromlin, te je on i sagrađen 1877. godine.[203]

Mlin je gotovo potpuno izgorio u požaru, koji je izbio 1. travnja 1921. god.[204]

Poslije požara sagrađena je 1922. godine nova zgrada mlina. U nju je instaliran motorni mlin s najmodernijom tehnologijom, firme „Tuther", koji je počeo s radom 1923. godine. Mlin je poslovao pod nazivom „Štediša" – mlin biskupskog vlastelinstva. Taj je natpis bio istaknut na obje strane zgrade.

---

201 OSĐ, ZKO, zk. ul. 436; ZI br. Z-1763/1921. Prijepis ugovora.

202 Ante GABRIČEVIĆ-MAMUT, Životni odbljesci II, Izvori, Zagreb, 1996., str. 259.

203 [M. Cepelić i M. Pavić], *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850. – 1900.*, str. 914. Na str. 906 istog djela navodi se: „... sazidan je novi paromlin sa stabilnim parostrojem, 3 kamena, šupom i bunarom u Đakovu za 14.000 forinti."

204 Branko ŠPEHAR st., Branko ŠPEHAR ml. i Ivan GRIZAK, *Spomen knjiga u povodu proslave 125. obljetnice DVD Đakovo*, Đakovo, 1997., str. 43.

Ukupna gradnja mlina stajala je 18 milijuna kruna, a novac je sakupljen djelomice od prodaje zgrade starog hotela i od prodane šume.

Mlin je mljeo dnevno 20 tona, iako je prema koncepciji projektanata i graditelja kapacitet trebao biti 22 tone na dan. To je predstavljalo jednu desetinu tadašnjih mlinarskih kapaciteta u Đakovštini. Naime, u samom Đakovu postojala su još tri mlina, i još deset u okolnim selima.[205]

U noći sa 16. na 17. srpnja 1929. godine mlin je poharao veliki požar.[206] U đakovačkom tisku o požaru pronašli smo sljedeći članak:

„U noći od 15. na 16. o. mj. nešto iza pola noći pojavila se vatra na krovu strojarnice mlina biskupskog vlastelinstva u Đakovu. Vatra je za tili čas zahvatila cijelu zgradu strojarnice, pa uza sav trud vatrogasaca nije se požar mogao ugasiti. Strojarnica je izgorjela, a strojevi su od vatre i vode oštećeni. Mlin je od požara ostao pošteđen, što je zasluga vatrogasaca, koji su odmah u početku prerezali glavni remen, jer je ovaj već gorio i prenio bi vatru u sam mlin. Kako je požar nastao, ne može sa sada točno utvrditi. Šteta se također ne može za sada točno procijeniti. Zavisi o tome, dali će se strojevi moći uporabiti i koliko će ih trebati popravljati. Ovaj je mlin godine 1920. sasvim izgorio, samo je ostala pošteđena strojarnica. Sad je i nju stigla ista sudbina."[207]

Strojeve mlina u početku su pokretali dizel-motori, a kada je tridesetih godina 19. stoljeća nafta postala skupa, ugrađen je 1934. godine parni stroj.[208] U sastavu mlina radila je i pilana, čiji se otpad koristio za loženje pogonskoga parnog stroja. U poslijeratnoj 1946. godini mlin je mljeo oko 40 vagona mjesečno, a u siječnju 1946. godine proizvodnja je bila čak 69 vagona.[209]

---

205 *Poljoprivredno industrijski kombinat Đakovo 1964. – 1984.,* Mlin za pšenicu, Đakovo, 1984., str. 72.

206 B. ŠPEHAR st., B. ŠPEHAR ml. i I. GRIZAK, *Spomen knjiga u povodu proslave 125. obljetnice DVD Đakovo*, str. 51.

207 „Požar u strojarnici vlastelinskog mlina u Djakovu", *Narodna obrana*, br. 29 (Đakovo, 20. 7. 1929.), str. 4.

208 *Poljoprivredno industrijski kombinat Đakovo 1964. – 1984.*, Mlin za pšenicu, str. 72–74.

209 „Rad mlina Štediše u Đakovu", Đakovština, god. II., br. 17 (Đakovo, 2. 3. 1946.), str. 3.

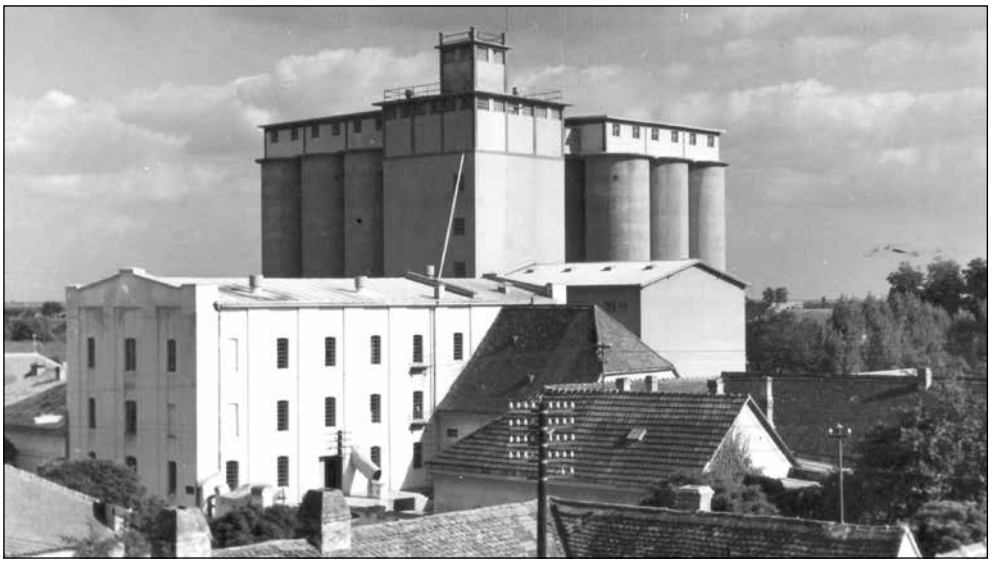

Stari vlastelinski mlin i kompleks novijih silosa. Snimljeno sedamdesetih godina 20. st.

Godine 1947. mlin je nacionaliziran.[210] Vjerojatno je još ranije upravu nad mlinom preuzela tadašnja nova vlast. Godine 1948. predan je na upravljanje Državnom poduzeću „Štediša". Rješenjem direkcije za mlinove u Zagrebu mlin je 1. siječnja 1949. pripojen kao pogon mlinskom poduzeću „Kozara" Vinkovci, a poslije likvidacije sredinom 1950. radi pod okriljem mlinskog poduzeća „Croatia" iz Osijeka.[211] Neko vrijeme je, što je vidljivo s fotografija, djelovao pod istaknutim nazivom „Đakovački mlin na valjke". Godine 1951. mlin ulazi u sastav poduzeća „Đakovština" – poduzeće za promet i preradu žitarica[212], a koje je djelovalo u sastavu „Žitnog fonda", poduzeća koje je osnovano 1951. godine i koje je preuzelo sve mlinove u državnom vlasništvu na području tadašnjega đakovačkog kotara. U sastavu poduzeća bili su: mlinovi u Đakovu, Velikoj Kopanici, Tomašancima, Drenju, Trnavi i Vrpolju (koji je 1951. godine bio demontiran i upućen u Fužine), sušare u Đakovu i Vrpolju

210 Nacionalizacija je izvršena rješenjem Predsjedništva vlade FNRJ od 22. 5. 1947. broj Pov-148/47, u OSĐ, ZKO ZI br. Z-251/1948. Pod istim je brojem i kopija plana ovog posjeda.

211 *Poljoprivredno industrijski kombinat Đakovo 1964. – 1984.,* Mlin za pšenicu, str. 72.

212 *Bilten „Đakovština za 10 godina 1950. – 1960."*, Đakovo, 1960., str. 6. „Od oslobođenja pa do 1950. g. ime poduzeća se je više puta mijenjalo, kao i same organizacione forme, dok se je poduzeće uglavnom bavilo istim zadacima. Pod imenom ‚Đakovština' poduzeće postoji od 1. 1. 1951."

i otkupne stanice u Đakovu, Vrpolju, Velikoj Kopanici, Semeljcima, Vuki, Ivanovcima, Drenju i Trnavi (koje su 1956. godine prepuštene zadrugama).[213]

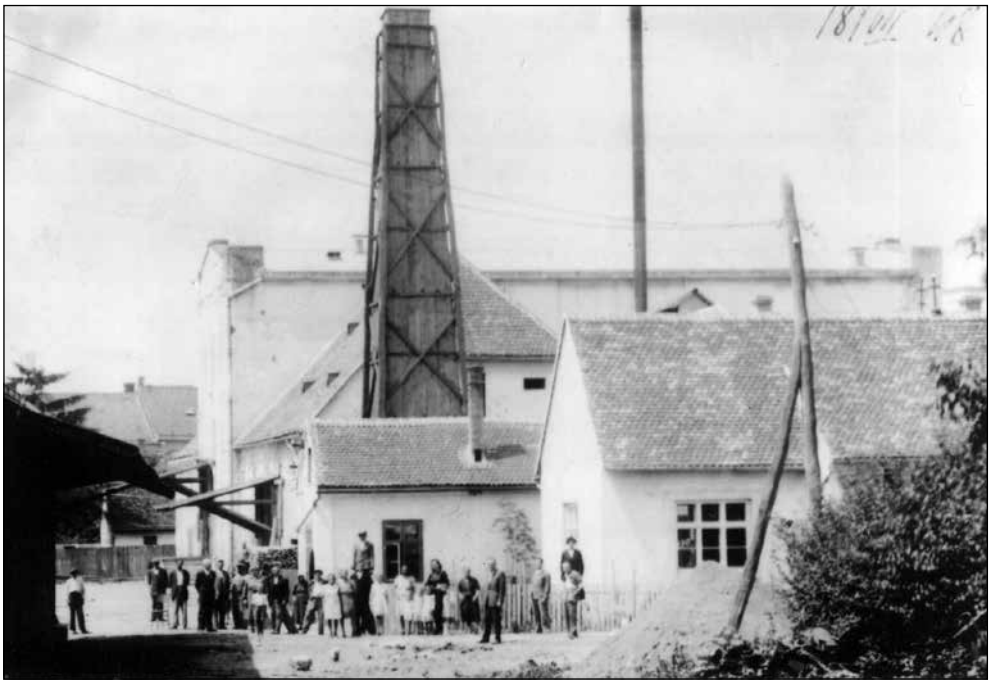

Dvorište nekadašnjega vlastelinskog mlina 1948. godine. Stanje izgrađenosti bilo je isto i prije Drugoga svjetskog rata.

U poslijeratnom razdoblju zbog povećanih potreba mlin je forsirano radio i dnevno prerađivao 30 tona.[214]

Nakon reorganizacije komunalnog sustava u tadašnjoj državi sredinom 1955. godine mlinovi u Velikoj Kopanici, Vrpolju i Trnavi pripojeni su žitarskom poduzeću u Slavonskom Brodu.[215] Godine 1954. izvršena je elektrifikacija mlina. Do tada je mlin imao kao pogonsku snagu parni stroj, koji se ložio drvom.[216]

213 Isto.

214 *Poljoprivredno industrijski kombinat Đakovo 1964. – 1984.*, Mlin za pšenicu, str. 72.

215 *Bilten „Đakovština za 10 godina 1950. – 1960.”*, str. 7.

216 Isto, str. 9.

Godine 1955. bio je veliki požar, kada je izgorjelo skladište. Ubrzo poslije požara zgrada je obnovljena te je postavljen novi krov. Novi je krov postavljen od crijepa umjesto ranijeg limenog. U toj zgradi kasnije je montirana pekara. U 1956. godini izvršena je rekonstrukcija mlina, kada je kapacitet od 3 vagona povećan na 5 vagona dnevne meljave.[217] Te je godine sagrađen i prvi silos kapaciteta od 100 vagona. Bio je to prvi silos na području Đakovštine. Godine 1959. i 1960. sagrađena su još dva silosa, svaki kapaciteta od 250 vagona. Iste godine pokraj silosa montirane su dvije montažne hale za skladište od 100 vagona.

Različitim inovacijama do 1968. godine kapacitet mlina povećan je na 75 tona dnevne prerade. Bez većih ulaganja i zastoja u proizvodnji 1968. i 1969. godine kapacitet je povećan na 96 tona, što s preradom sedam tona proste meljave čini ukupnu dnevnu proizvodnju od 103 tone.[218]

U zgradi obnovljenoj nakon požara početkom šezdesetih godina 20. stoljeća montirana je parna pekara s koranom.[219] Korana je bila u najistočnijem dijelu zgrade. Parne peći zamijenjene su 1970. godine montažno termocikličnim, a umjesto njih 1977. i 1978. godine ugrađene su poluautomatske dvostruko većeg kapaciteta. Ručno oblikovanje tijesta sedamdesetih godina djelomično zamjenjuje stroj, a od 1977. godine potpuno. U oblatnari od 1971. godine radi automat za proizvodnju oblatni, a od 1978. godine počinje proizvodnja listova za pite i savijače. Usporedbe radi, iznosimo podatak da je 1972. godine ostvarivano dnevno 7500 kilograma kruha, a 1983. godine 11 500 kilograma.[220] Parna pekara bila je teško oštećena nakon eksplozije bojlera 13. siječnja 1965. godine.[221]

Poduzeće „Đakovština" 1964. godine pripojeno je Poljoprivrednom kombinatu Đakovo.[222] Nakon raspada kombinata 1997. godine, ovi pogoni pripali su dijelu koji je nastavio poslovati pod nazivom „Đakovština" d. d.

---

217 Isto, str. 10; *Poljoprivredno industrijski kombinat Đakovo 1964. – 1984.*, Mlin za pšenicu, str. 72.

218 *Poljoprivredno industrijski kombinat Đakovo 1964. – 1984.*, Mlin za pšenicu, str. 72.

219 Prema kazivanju nekadašnjeg poslovođe Joze Jankovića (1938. – 2015.), korana je otvorena 15. 1. 1962., a pekara 15. 1. 1963. godine.

220 „Nakon rekonstrukcije – uspješno", *Naš kombinat*, god. XIV. (Đakovo, 11. 4. 1984.), str. 9.

221 „Nakon eksplozije parne peći osječki kruh u đakovačkim prodavaonicama", Đakovački gospodarski list, god. XI., br. 434 (Đakovo, 22. 1. 1965.), str. 1.

222 Pripojeno je s 31. 12. 1963. godine na temelju rješenja općinske skupštine Đakovo broj 04-9770/1-1963 od 17. 12. 1963. god., kojom se odobravaju odluke radničkih savjeta o pripojenju.

Do 2007. godine stajali su stari objekti bivšega vlastelinskog mlina. Do ulice stajala je dvokatnica u kojoj je bio mlin, te tri prizemnice. Jedna je zgrada do ulice srušena (desno od mlina) radi probijanja prolaza prema nekadašnjem „Marketu" na korzu. U najistočnijoj prizemnici nalazila se trgovina „Tena" do travnja 2007. godine.

Rušenje starih zgrada i izgradnja novih

Krajem devedesetih godina 19. stoljeća mlin je prestao s radom. Pekara je prestala s radom u proljeće 2006. godine, kada je s radom počela nova društva „Đakovština" d. d. u industrijskoj zoni. Po iseljenju pekare napuštenu zgradu poharao je veliki požar 26. studenoga 2006. godine. To je ista zgrada koju je poharao požar i 1955. godine.

„Đakovština" d. d. 2005. i 2006. zemljište je dala na prodaju putem javnog natječaja. Krajem 2006. godine na natječaj se javila tvrtka Projektgradnja d. o. o. iz Slavonskog Broda, kojoj je prodan prostor nekadašnjega ekonomskog dvorišta sa svim zgradama. Za rušenje objekata angažirana je vinkovačka tvrtka „Eurco" d. d. U jesen 2006. godine počelo se s rušenjima, i to su najprije srušena montažna skladišta sagrađena 1960. godine. Rušenje silosa počelo je 26. ožujka 2007. godine, a dovršeno je za mjesec dana. U planu je bila izgradnja dviju stambeno-poslovnih zgrada i hotela, s podzemnim garažama. Izgradnja zgrade do ulice započeta je 2008. godine, a ubrzo i još dvije zgrade. Zgrada do ulice dovršena je (doduše, ne potpuno) 2012. godine, te je useljen jedan stan. Zbog ekonomske krize dovršenje je obustavljeno. Početkom 2019. godine zgradu je preuzeo Ante Raspudić, koji je iste godine dovršio dvije zgrade. Zgrada do ulice prva je dovršena, a prvi poslovni prostor stavljen u funkciju. Prva trgovina u poslovnom prostoru bila je „DM – Drogerie Markt", koja je otvorena 17. listopada 2019. godine.

Tri zgrade izgrađene na nekadašnjem dijelu vlastelinskog mlina

Istočni dio parcele mlina do ulice dugo je bio neizgrađen. Prije Drugog svjetskog rata odcijepljen je dio parcele radi gradnje Dječje poliklinike. Oko 1960. godine odcijepljen je dio radi gradnje stambene zgrade s četiri stana, a nekoliko godina kasnije i dio radi izgradnje zgrade Crvenog križa. Njihove su adrese Kralja Tomislava od 12 do 16. Prikazujemo ih prema kronologiji izgradnje.

Zgrada Crvenog križa, u čijim je podrumskim prostorima bio Mliječni restoran.

Zgrada dječje poliklinike

Istočni dio parcele biskupijskog mlina do ulice dugo je bio neizgrađen. Prije Drugog svjetskog rata, najvjerojatnije 1929. godine, dio zemljišta odcijepljen je radi gradnje Dječje poliklinike. Za tu namjenu zemljište je dao biskup Akšamović, te je sagrađena katnica po projektima arhitekta Selimira Dumengjića[223], koji je poznat po projektima mnogih zdravstvenih objekata. S obzirom na to da u gradu nije bilo bolnice, izgradnjom Poliklinike izražena je briga za zdravlje mladih. Poliklinika je otvorena u lipnju 1930. godine. Posvetu je izvršio biskup Akšamović. Općinski načelnik Antun Niderle u svojem govoru zahvalio je svima koji su pridonijeli podizanju ove ustanove.[224]

223 Selimir Dumengjić (Velika, 1903. – Zagreb, 1983.), hrvatski arhitekt.

224 „Otvorenje zdravstvene stanice u Vrpolju i školske poliklinike u Đakovu". *Hrvatski list*, god. XI., br. 171, (Osijek, 24. 6. 1930.), str. 3.

Liječničke dužnosti u Poliklinici obnašali su viši zdravstveni savjetnik dr. Žiga Neuman i dr. Rudolf Čeleda.

U zgradi su bile postavljene vodovodne cijevi, što u ono vrijeme većina zgrada nije imala. U Poliklinici je bilo i kupalište s toplom vodom. Iz novina saznajemo da se prve godine od otvorenja u lipnju do kraja ljeta 1930. okupalo 5054 djece.[225] Voda je osigurana iz ovećeg bunara u dvorištu.

Nakon smrti dr. Čelede krajem 1945., od 1946. godine ravnateljica Poliklinike bila je dr. Švaganović.

Nakon Drugog svjetskog rata Polikliniku je preuzeo Dom narodnog zdravlja[226], a u zgradi je i nadalje bila Dječja poliklinika. U dvorištu se nalazio stan za obitelj domara. Posljednji domar bio je Stanko Marković, koji je ovdje živio s obitelji. Nakon što je 1967. godine sagrađena nova zgrada Doma zdravlja kraj Strossmayerova parka, Dječja poliklinika tamo je preseljena, a obitelj Marković preseljena je u dvorišnu dotadašnju zgradu Doma zdravlja u Preradovićevoj ulici 17.

Nakon preseljenja Poliklinike 1968. godine zgradu je kupio Osiguravajući zavod „Certisa" iz Đakova.[227] Taj se osiguravajući zavod pripojio „Croatia osiguranju" te je tako sada ta zgrada u vlasništvu „Croatia osiguranja" d. d., a u zgradi djeluje poslovnica. Zgrada ima adresu Kralja Tomislava 14.

Do 1987. godine zgrada je imala ravan krov, a tada je izvršeno renoviranje nakon kojeg je dobila kosi krov s crijepom, čime je spriječeno prokišnjavanje, a potkrovlje je uređeno u urede.[228] U đakovačkim novinama navedeno je da je zgrada u novom ruhu sada jedna od najljepših u Ulici kralja Tomislava.[229] Kasnije je renovirana i zgrada u dvorištu te je od nekadašnjeg stana domara načinjena kotlovnica, a dograđena je i garaža. Zanimljivo je da su na dimnjaku kotlovnice 2003. godine rode načinile svoje gnijezdo, te se u njega vraćaju svake godine.

Zgrada je posljednji put renovirana u jesen 2010. godine, kada je oličena, a stolarija zamijenjena novom plastičnom. U svibnju 2018. godine izvršeno

---

225 „Sumporna vrela kod Đakova", *Hrvatski list*, god. XI., br. 263 (Osijek, 24. 9. 1930.), str. 5.

226 U zemljišnim knjigama je s Biskupije na Dom narodnog zdravlja vlasništvo okućnice sa zgradama (k. č. br. 715/3) preneseno tek 1968. godine. Usp. OSĐ, ZKO, z. k. ul. 5346; ZI br. Z-1722/1968.

227 OSĐ, ZKO, z. k. ul. 5346; ZI br. Z-1724/1968.

228 ĐL, god. XXXIV, br. 1051 (Đakovo, 24. 10. 1987.), str. 4.

229 ĐL, god. XXXIV, br. 1054 (Đakovo, 29. 1. 1988.), str. 4.

je manje renoviranje, kada je oličen veliki natpis (bijelom bojom umjesto dotadašnje plave).

Stambena katnica

Godine 1960. dio parcele zapadno od Dječje poliklinike odcijepljen je te je na tom zemljištu sagrađena katnica s četiri stana za potrebe zaposlenika poduzeća „Đakovština". Njezina adresa je Kralja Tomislava 12. Zgrada je useljena 1961. godine. U prizemlje su uselile obitelji Bali i Miletić, a na kat obitelji Mihaljević i Lekšić.[230] Kasnije se poslije obitelji Bali, koja je odselila u Osijek, uselila obitelj Janković, a poslije obitelji Miletić, nakon izgradnje vlastite kuće, obitelj Mlinarević.

Nakon donošenja zakona prema kojemu je bio moguć otkup društvenih stanova, stanari su postali vlasnici stanova.

Zgrada Crvenog križa

U Đakovu je 1900. godine osnovana podružnica Društva Crvenog križa. Podružnica je tada brojila 116 članova. Prva predsjednica podružnice bila je Albertina Adrowski rođ. Unukić.[231]

Za vrijeme Prvog svjetskog rata u Đakovu je osnovana bolnica Crvenog križa za liječenje ranjenih i bolesnih vojnika, koja je djelovala od 1914. do 1917. godine.[232] Društvo je kontinuirano djelovalo godinama, međutim značajniji rad nastao je poslije Drugog svjetskog rata. Od 1953. godine u Društvu se organiziraju akcije dobrovoljnog darivanja krvi, prikuplja se i raspodjeljuje humanitarna pomoć te provode zdravstvene aktivnosti u smislu prevencije.

Početkom šezdesetih godina 20. stoljeća istočno od Dječje poliklinike odcijepljen je dio zemljišta te je na njemu sagrađena zgrada za potrebe

---

230 U toj zgradi stanovao je autor ovog teksta od 1961. godine, a od 1998. do 2020. god. ovdje je imao odvjetnički ured.

231 Krešimir PAVIĆ, „Osnivanje Crvenog križa u Đakovu", Đakovački vezovi, Prigodna revija 1988., Đakovo, 1988., str. 30. Albertina Unukić, rođena 1858. u Đakovu, vjenčala se 1881. u Đakovu s Hinkom Adrowskim, potpukovnikom u glavnom štabu.

232 O toj bolnici opširnije u: Branko OSTAJMER i Vladimir GEIGER, „Bolnica Crvenog križa u Đakovu", *Revija Đakovački vezovi*, Đakovo, 2013., str. 60–63.

Crvenog križa. Zgrada je dovršena 1964. godine. U podrumu zgrade godinama je radio poznati „Mliječni restoran", koji je držala jedinica ugostiteljstva Poljoprivredno industrijskog kombinata Đakovo. Zgrada je od izgradnje služila raznoj društvenoj, ponajprije humanitarnoj svrsi, kao što su prikupljanje krvi od dobrovoljnih darivatelja, razdioba humanitarne pomoći i drugo.

Sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 20. stoljeća u zgradi je bio smješten gradski radioklub. Valja napomenuti da je u Đakovu u srednjoškolskom centru od početka sedamdesetih djelovao i školski radioklub. Tako je Đakovo bilo jedno od rijetkih mjesta u kojemu su djelovala dva radiokluba.

Na ravni krov zgrade postavljen je 2004. godine kosi krov od crijepa. U novinama *Vjesnik* objavljen je kratki članak u kojemu je pisalo: „Prošlog tjedna počela je obnova ravnog krova zgrade Gradskog društva Crvenog križa u Đakovu. Vrijednost investicije je oko 25.000 kuna, a uz vlastita sredstva, dio je osiguran donacijom Hrvatskog Crvenog križa i Grada Đakova."[233]

Sada su u zgradi sjedišta dvije autoškole, a u podrumu je smještena pučka kuhinja. Zgrada ima adresu Kralja Tomislava 16.

Zgrada Građanske škole

Izgradnja nove školske zgrade u Školskom sokaku, sada Ulici Kralja Tomislava broj 18, započeta je 1931. godine. Bila je to zgrada Građanske škole. Dovršena je 1. rujna 1932. godine.[234] U vrijeme dovršenja zgrade općinski načelnik bio je dr. Antun Niderle.

Zgradu je izgradila đakovačka općina kreditom od beogradske Državne hipotekarne banke, koja je imala svoju filijalu i u Zagrebu. U vrijeme krize tridesetih godina 20. stoljeća Općina je bila zapala u teškoće te nije mogla plaćati anuitete, jer je 628.000 dinara iz fonda za gradnju Građanske škole potrošeno nenamjenski. Općinski načelnik Andrija Morić 1934. godine molio je bansku upravu da dopusti posudbu 290.000 dinara iz općinskih zaklada.

233 M. Lj. [Mile Ljubičić], „Počela obnova krovišta zgrade Crvenog križa", *Vjesnik* (Zagreb, 21. 6. 2004.), str. 6.

234 S. M. Kasilda VIDOVIĆ, „Odgojno-prosvjetno i karitativno djelovanje družbe sestara Svetog križa u Đakovu", *Diacovensia*, teološki prilozi, god. III., br. 1, Đakovo, 1995., str. 396.

Međutim, banska uprava to nije odobrila.[235] Dug za zgradu škole otplaćen je 1942. godine.[236]

Poslije Drugog svjetskog rata ovdje su djelovale dvije sedmogodišnje škole (sedmoljetke), Muška sedmogodišnja i Ženska sedmogodišnja škola.[237] Ženska sedmogodišnja škola bila je smještena u prizemlju, a Muška sedmogodišnja škola na katu. Kako je škola imala problema s prostorom za rad, prvi razred bio je smješten u prostorije „Đakovačkog mlina na valjke".[238]

Zgrada Obće pučke škole na razglednici izdavača Rudolfa Bode, koja je sagrađena 1898. godine.

235 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Gospodarske i socijalne prilike u Đakovu i Đakovštini od 1929. do 1941. godine", *Zbornik Muzeja Đakovštine* 5, Đakovo, 2001., str. 109.

236 Podatak dao Anton Töpfner. Pismo autoru od 11. 8. 1989. god. iz Austrije, gdje je živio od 1945. god. Proslava otplate bila je kod Jelakovića (u sadašnjoj Boškovićevoj ulici). Na proslavi bili su prisutni općinski načelnik, tri odbornika od hrvatske strane, tri od njemačke, Töpfner, kao jedan od tajnika i drugi.

237 Vesna BOŽIĆ-DRLJAČA, „Kulturno-prosvjetni rad na području grada Đakova 1949. – 1951.", *Zbornik Muzeja Đakovštine* 6, Đakovo, 2003., str. 177.

238 V. BOŽIĆ-DRLJAČA, „Kulturno-prosvjetni rad na području grada Đakova 1949. – 1951.", str. 178.

Poslije sedmoljetki ovdje su djelovale dvije osnovne škole, i to Osnovna škola „Vladimir Nazor" (od 1958. godine) i Osnovna škola „Ivan Goran Kovačić". Nakon što su 1971. godine ekonomska škola i gimnazija ispraznile dvije školske zgrade preko puta, tamo je preseljena Osnovna škola „Ivan Goran Kovačić", a cijela zgrada ostavljena je Osnovnoj školi „Vladimir Nazor" .

Istočno od školske zgrade šezdesetih godina 20. stoljeća izgrađene su dvije montažne zgrade. U jednoj od montažnih zgrada, onoj većoj i starijoj, od 1992. do 1997. godine privremeno je bila smještena Obrtnička škola Antuna Horvata.[239]

Školska zgrada renovirana je 1988. godine kada su promijenjeni fasada, prozori, podovi, električne instalacije i krov zgrade. Fasada zgrade ponovno je renovirana 2016./17. godine, odnosno izvršena je energetska obnova, kada su drveni prozori zamijenjeni plastičnima te je postavljena izolacija.[240] Radovi su najvećim dijelom financirani sredstvima Europske unije.[241]

U hodniku zgrade nalazi se lijevano zvono na kojem piše da ga je izlio đakovački zvonoljevac Gerhard Maybaum. U Đakovo je bio došao iz Njemačke zvonoljevac Gerhard Maybaum, koji je umro 1882. godine. Njegov sin Gerhard Maybaum mlađi (1866. – 1908.) također je bio zvonoljevac. Tko je od njih dvojice izlio zvono (vjerojatno Gerhard mlađi), kako je to zvono preživjelo dva svjetska rata i odakle je to zvono ovdje, nije nam poznato.

Zgrada novog samostana časnih sestara

Prostor na uglu na kojemu je nova zgrada samostana Milosrdnih sestara sv. Križa nekoć je bila vlastelinska šumarija i slagalište drva.[242] Na zapadnom dijelu parcele bila je zgrada vlastelinske šumarije. Imala je šest prozora do ulice. Po staroj numeraciji imala je broj 34.[243] U njoj je stanovao tajnik

239 Mirko ĆURIĆ, Mira HOMOTAR i Momir RADAŠINOVIĆ, *Spomenica, 110. godina Obrtničke škole Antuna Horvata iz Đakova (1887. – 1997.)*, Obrtnička škola Antuna Horvata, Đakovo, 1997., str. 54–55.

240 Izolacija je bila od kamene vune proizvedene u Slovačkoj.

241 Glavni projektant bio je Robert Raf, dipl. ing. arh., a izvođač radova Fasader boja d. o. o., Osijek.

242 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 241.

243 Na k. č. br. 719.

vlastelinstva Martin Senković (1845. – 1896.).[244] Poznato nam je da je ovdje živio i vlastelinski šumar Ivan Brnčić (1801. – 1864.) s obitelji.[245] Supruga mu je bila Agata (1808. – 1868.). Poznata su nam djeca: Antonija[246], Marija[247], Josip (1842. – 1898.)[248], Katarina (1846.)[249] i Ana (1849. – 1856.).Tko je sve kasnije ovdje stanovao, nismo istraživali. Ta je kuća srušena 1983. godine radi gradnje nove zgrade za onemoćale Milosrdne sestre sv. Križa.

Zgrada novog samostana, školska zgrada i zgrada dječje poliklinike. Snimljeno pedesetih godina 20. st.

244 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 241. Martin Senković bio je revizor od 1874. do smrti 1894. god. Usp. [M. Cepelić i M. Pavić], *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850. – 1900.*, str. 917.

245 Iz Matične knjige umrlih poznato nam je da mu je ovdje 1856. umrla kći Ana u dobi od sedam godina. Ivan Brnčić bio je nadšumar do smrti 1864. Usp. [M. Cepelić i M. Pavić], *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850. – 1900.*, str. 917.

246 Udala se 1857. za učitelja Antuna Šunića. Jedan od kumova bio je aktuar i pjesnik Luka Botić.

247 Udala se 1871. za koralista Antuna Jobsta.

248 Nije se ženio, mlinarski pomoćnik.

249 Udala se 1868. za financijskog službenika udovca Adalberta Premolića iz Osijeka.

Biskup Strossmayer darovao je ovo zemljište[250] časnim sestrama darovnicom koja ima nadnevak 14. travnja 1899. godine. Prvi nacrti za gradnju načinjeni su u Grazu, u Austriji već početkom 1902. godine. Potpisao ih je *Jos. F. Flohr, Stadtbau und Zimmermeister, Graz*. Zašto se ovi nacrti nisu ostvarili nije poznato. Gradnja je zatim povjerena građevinskom i arhitektonskom ateljeu Axmann – Domes iz Osijeka. Prvi dogovori započeli su s graditeljem Ivanom Domesom 1. svibnja 1906., a gradnja je počela iste godine. Najprije je građeno istočno krilo s crkvom u slogu secesije, a kasnije je građeno zapadno krilo. Na glavnu svetkovinu reda, blagdan Uzvišenja svetoga Križa 14. rujna 1908. godine održao se blagoslov nove crkve i samostana. Prvi put crkva je obojena u srpnju 1941. godine. Za svoj zlatni jubilej 1958. godine crkva je bila temeljito obnovljena. Radovi su trajali tri mjeseca.[251]

Zgrada je podzemno bila povezana sa starom samostanskom zgradom nasuprot njoj. Zapadno samostansko krilo dozidano je kasnije.[252] Zapadnije od toga krila 1983. započeta je izgradnja zgrade za stare časne sestre, nakon rušenja dotrajale stare zgrade šumarije.

Zaključak

Ulica kralja Tomislava jedna od starijih i središnjih gradskih ulica, čija se jezgra formira u prvoj polovici 19. stoljeća. Kasnije, osobito od kraja 19. stoljeća, pa i danas, jedno je od središta gospodarskog, društvenog, zdravstvenog, pravosudnog, obrazovnog i duhovnog, pa i vojnog života u Đakovu, s većim brojem važnih javnih zgrada od kojih se osobito izdvajaju zgrade osnovnih škola „Vladimir Nazor" i „Ivan Goran Kovačić", te kompleks samostana Milosrdnih sestara sv. Križa, zatim nekad Hrvatski dom, danas Dom kulture s knjižnicom i kinom. Ne manje važno je da su u istoj ulici kraće ili duže živjele i djelovale, te se rodile ili umrle, mnoge istaknute osobe đakovačke povijesti.

250 K. č. br. 718 i 719 iz zk. ul. 27.

251 Usp. „Samostanska crkva Presvetoga srca Isusova u Đakovu, Povijest – gradnja crkve i nove samostanske zgrade", https://sestre-sv-kriza.hr/povijest/gradnja-crkve/ (Pristupljeno 23. 1. 2023.).

252 M. MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština", str. 241.

Zgrada Doma kulture, ranije Hrvatskog doma, koja je dovršena 1937., a zatvorena 1980. godine. Snimka iz sedamdeseth godina 20. st.

SUMMARY

Željko Lekšić

KRALJA TOMISLAVA STREET IN ĐAKOVO

The Street Kralja Tomislava in Đakovo was once known as School Alley (Školski sokak) because several schools were located there long ago. More important buildings of public use are described, as well as certain houses that are particularly interesting to us because of the persons who appear as their owners or tenants. The street is home to several important public buildings as well as some noteworthy houses. These houses are of particular interest due to their owners or tenants. A historical account of the development and construction of the street from the 19th century to the present day is provided.

Kolebe i salaši na području Gorjana

UDK 72.031.4 (497.5 Gorjani)
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Ivan Lović
Općina Gorjani

U radu se opisuje postanak, izgled i nestanak objekata kakve je stanovništvo Gorjana gradilo na poljoprivrednim površinama udaljenim od sela, a služili su za zaklon, ostavljanje strojeva ili stanovanje. Ovakve objekte nazivali su *kolebe* i *salaši*. Kolebe su uglavnom bile mjesto privremenog, a salaši trajnijeg ili trajnog boravka. U Gorjanima su postojala dva tipa salaša, koji su se razlikovali po tome što su u jednima živjeli i radili vlasnici salaša, dok su u drugima živjeli najamni radnici, a vlasnici salaša živjeli su u selu. Salaši su bili u upotrebi do 60-ih godina 20. stoljeća, a kolebe i nešto duže. Manji dio koleba sačuvao se do danas.

Ključne riječi: koleba, koliba, salaš, Gorjani, Mađareva bara.

Uvod

Gorjani su mjesto u Đakovštini, smješteno na blagoj uzvisini, sjeverozapadno od Đakova. Sadašnje mjesto planski je građeno s četiri glavne ulice, usmjerene na četiri strane svijeta, koje se spajaju u središtu sela (*krstopuće*), a na krajevima se dodatno račvaju ili spajaju s drugim ulicama. Oko sela su oranice, voćnjaci i šume te se *atar*[1] proteže na ukupnoj površini od oko 38 km^2. Stanovništvo je u prošlosti uglavnom živjelo u samom selu, a manji dio stanovništva imao je kuće u dijelovima *atara* koji su bili udaljeniji od sela. Takve kuće s imanjem oko njih nazivali su salaši.

1 Katastarska općina.

Osim salaša, za privremeni boravak, držanje stoke ili zaklon od nepovoljnih vremenskih uvjeta, građene su kolebe/kolibe, također udaljene od sela, većinom na takozvanim *posjedima*[2]. Najveći dio koleba nalazio se sjeverno, zapadno i jugozapadno od Gorjana, dok su se salaši nalazili najvećim dijelom u sjevernom i sjeverozapadnom dijelu *atara*, u područjima koja se nazivaju Mađareva bara i Livade.

U ovome radu cilj je bio istražiti i opisati nekadašnje salaše i kolebe na području Gorjana, opisati razvoj područja u kojima su nastali salaši te prikupiti podatke o načinu života u ovakvim objektima po sjećanju kazivača, od kojih je većina iz Gorjana: Antun Bagudić[3] (1947.), Jozo Bagudić (1952.), Mirko Đelagić (1950. – 2022.), Stjepan Đelatović (1935.), Petar Janković (1943.), Stjepan Karalić (1935.), Ružica Karalić (1957.), Terezija Kirhofer rođ. Lović[4] (1935.), Ana Lončarić rođ. Taradan[5] (1943.), Stjepan Lović (1956.), Marko Pavić (1963.) i Matija Pavić (1937. – 2022.).

Povijesni prikaz područja u kojima su se razvili salaši

Mađareva bara ili Mađarbara (u izvorima se spominje i kao „Magjareva bara", „Madjareva bara", „Madžareva bara"[6] i „Sekina bara"[7]) područje je koje se proteže sjeverozapadno od Gorjana, smješteno je zapadno od šume Sibik te udaljeno oko 4,5 km zračne linije od središta Gorjana, dok se područje Livada proteže sjeverno od Gorjana. Ova područja nekada su bila prekrivena šumama i močvarna, a danas su ondje oranice, većinom u državnom vlasništvu.

Na kartama prve vojne izmjere Habsburške Monarhije, provincije Slavonija (1781. – 1783.)[8] može se vidjeti kako su Gorjani sa svih strana osim jugoistoka okruženi šumama. Sjeverozapadno od Gorjana, na dijelu gdje bi se mogla smjestiti šuma Mađareva bara pa sve do rijeke Vuke navode se

2 Najveća površina poljoprivrednog zemljišta koju je obitelj imala u komadu.

3 Rođen u Gorjanima, živi u Đakovu.

4 Rođena u Gorjanima, živi u Osijeku.

5 Rođena u Mađarevoj bari, živi u Đakovu.

6 Robert SKENDEROVIĆ, „Upravljanje šumama đakovačkoga biskupijskog vlastelinstva u vrijeme biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1850. – 1905.)", *Časopis za suvremenu povijest*, 50(3)/2018., 657–675.

7 Muzej Đakovštine, Stjepan BRLOŠIĆ: „Gorjani", rukopis, 1971.

8 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-slavonia/?layers=155&bbox=2026915.0736012904%2C5676283.760269708%2C2084968.9965838816%2C5696569.976420849/ (Pristupljeno 11. 1. 2023.).

šume „Gallusine” i „Varosine”, dok se na području Livada navode toponimi „Ravnicze” i „Sterkovczy”. Na kartama druge vojne izmjere (1865. – 1869.)[9] u sjevernom dijelu gorjanskog *atara* i dalje se nalaze šume sve do rijeke Vuke, samo se šume sada nazivaju „Krndja” (sjeverozapad, na mjestu Mađareve bare), odnosno „Krndia” (sjever). Područje Livada naziva se „Skender”. Zapadno od šume „Krndja” spominje se šuma „Grube”. Spominje se i toponim „Ladjarevo” sjeverno od Gorjana te je vidljivo kako je ondje ucrtano nekoliko pojedinačnih objekata kojima se ne zna točna namjena.

Ucrtani objekti na samom rubu katastarske općine sjeverno, zapadno i sjeverozapadno od Gorjana vidljivi su i na kartama katastarske izmjere iz 1863. godine.[10] Vidljivo je kako su ucrtani drveni objekti,[11] a dijelovi polja u kojima se nalaze označeni su nazivima: „Topolik” (Z), „Galdinjak” (SZ), „Krndia” (SZ), „Maču” (SZ), „Imrovci” (SZ), „Oskoruš” (SZ), „Lovica kučišče” (S), „Bielica” (S), „Ladjarevo kučišče” (S), „Markova” (S), „Matakova” (S) i „Komižnjača” (S). Ucrtano je i područje „Madjareva bara”, na kojemu se nalazi formirano nekoliko parcela, ali bez ucrtanih objekata. Cijela šuma, koja se nalazi sjeverno od ovih područja, navedena je pod nazivom „Krndia”. U neposrednoj blizini današnje farme Grube nalazi se područje označeno kao „Svinjarkovci” (k. o. Bračevci).

Gorjani su nakon odlaska Osmanlija postali dio đakovačkog vlastelinstva, kojim je upravljao đakovački i srijemski biskup.[12] Biskupijsko vlastelinstvo 1863. godine protezalo se na površini od 74 967 jutara, od čega su šume činile oko 64 000 jutara. Veličina posjeda smanjivala se zbog otkupa zemljišta, segregacije u korist urbarskih općina, dodjele krčevina za gradnju objekata, pretvaranja u seoske oranice i pašnjake te drugo. Tijekom 19. stoljeća počinje trgovina drvom (šumom), a biskupijske šume najskuplje su prodavane.[13]

---

9 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-croatia/?layers=9&bbox=1662600.5408069328%2C5635307.303894238%2C2003509.6869588187%2C5801634.27744278/ (Pristupljeno 11. 1. 2023.).

10 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=2044060.8713033579%2C5685287.267711703%2C2049406.6859690526%2C5687881.3493591305/ (Pristupljeno 12. 1. 2023.).

11 Za razliku od zidanih, drveni su obojeni žutom bojom.

12 Mirko MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova, Razvoj naselja i kretanje stanovništva (Društvenogeografska promatranja)”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 46/1975., 145–252.

13 Edo KALAJDŽIĆ, „Prve gospodarske osnove odobrio biskup”, *Hrvatske šume*, 54-55/1995., 24.

Šumu Mađareva bara u drugoj polovici 19. stoljeća biskup Josip Juraj Strossmayer prodaje francuskoj firmi Jakob Schmidt & Valentin za 400.000 forinta, kako navodi Skenderović[14], odnosno 420.000 forinta Jakobu Schmidtu iz Strassburga, kako navodi Sršan[15]. Drvna masa šume Mađareva bara prodana je 1876. godine za najveću do tada poznatu cijenu o kojoj su se, kao što piše Kalajdžić[16], pričale legende, a najzaslužniji za taj iznos bio je biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je „diktirao" posebne uvjete kod prodaje ove vrlo vrijedne šume. Kalajdžić piše kako su sredstva od prodaje šume Mađareva bara oročena i ostavljena nasljednicima na upravljanje te kako su za 20 godina nekoliko puta uvećana. U popisu Strossmayerove ostavštine 1905. godine može se pronaći zaklada (glavnica) od „Magjareve bare", koja je tada iznosila 611.300 forinta.[17]

Brlošić[18] piše kako je u Mađarevoj bari bilo oko 60 000 hrastovih panjeva. Strossmayer navodno nije htio prodati ovu šumu jer je bila prava i nedirnuta priroda, ali ga je njegova stručna služba uvjerila kako je šuma zrela za sječu i kako će čekanjem gubiti na vrijednosti.[19] Knez i odbornici Gorjana zatražili su zabranu sječe šume jer su smatrali kako se ondje treba provesti segregacija. Nakon toga sječa je tek privremeno zaustavljena, a Kraljevska zemaljska vlada ipak odobrava prodaju šume 1876. godine.[20]

Nakon Mađareve bare, Strossmayeru je 1878. godine odobrena daljnja sječa šuma na *atarima* poreznih općina Gorjani i Punitovci, a to su šume: Cerovac, Branjevina, Pašina i Krndija,[21] od čega se Pašina (današnja šuma Zokovica) i dijelom Krndija nalaze na prostoru katastarske općine Gorjani.[22]

---

14 R. SKENDEROVIĆ, „Upravljanje šumama đakovačkoga biskupijskog vlastelinstva u vrijeme biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1850. – 1905.)", 657-675.

15 Stjepan SRŠAN, *Ostavština đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera 1905. godine,* Zagreb – Osijek, 2006., X-XI.

16 E. KALAJDŽIĆ, „Prve gospodarske osnove odobrio biskup", 24.

17 S. SRŠAN, *Ostavština đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera 1905. godine,* X-XI.

18 S. BRLOŠIĆ, „Gorjani".

19 S. SRŠAN, *Ostavština đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera 1905. godine,* X-XI.

20 R. SKENDEROVIĆ, „Upravljanje šumama đakovačkoga biskupijskog vlastelinstva u vrijeme biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1850. – 1905.)" 657–675.

21 *Isto*, 657–675.

22 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=2044060.8713033579%2C5685287.267711703%2C2049406.6859690526%2C5687881.3493591305/ (Pristupljeno 12. 1. 2023.).

Kalajdžić[23] piše kako su od prodaje hrastova iz šume Krndija udareni temelji zgrade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Javnu dražbu za prodaju 5639 komada hrastovih stabala u šumi „Šibik", urbarske općine „Gorjan", 1882. godine raspisuje i Kraljevska podžupanija đakovačka.[24]

Treću vojnu izmjeru Habsburške Monarhije (1869. – 1887.) čine dvije karte u različitim omjerima, prva karta je 1 : 25 000,[25] a druga 1 : 75 000[26]. Na obje karte u sjevernom dijelu, na području Livada, odmah do sela navodi se naziv „Gorjanski pašnjak", a sjevernije od njega „Kučišče". Na sjeverozapadu označeno je područje pod nazivom „Madjareva bara". Na samom sjeveru do rijeke Vuke selo je Krndija, a ispod njega prema Gorjanima šuma Krndija. Na karti omjera 1 : 25 000 u Mađarevoj bari označena je parna pilana („Dampfsäge Madjareva bara") te se vide ucrtani objekti. Između „Kučišča" i šume „Krndija" na dva mjesta upisani su toponimi „Salaši" te također ucrtani objekti oko kojih postoji određena vegetacija (slika 1).

Toponim „kučišče" također zaslužuje pozornost, kao i specifičniji toponimi na habsburškim katastarskim planovima iz 1863. godine,[27] koji sjeverno od Gorjana na četiri mjesta navode toponime: „Koralica kučišče", „Koralic kučišce", „Lovica kučišče" i „Ladjarevo kučišče". Toponim „Ladjarevo" već se spominje i na prvoj vojnoj izmjeri (1781. – 1783.).[28] Karalić, Lađarević i Lović gorjanska su prezimena, dok se pojam *kućište* inače upotrebljava za označavanje područja na kojemu je nekada bila ili će biti kuća,[29] odnosno zemljište oko kuće, okućnicu.[30] Po ovome je moguće pretpostaviti kako su se i ovdje nekada nalazili objekti ovih gorjanskih obitelji.

---

23 E. KALAJDŽIĆ, „Prve gospodarske osnove odobrio biskup", 24.

24 ANONIMNO, „Oglas o prodaji stabala šume ‚Šibik'", *Narodne novine*, 28. 12. 1882., 6.

25 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=2024506.3545467446%2C5675782.734943056%2C2067119.9978157303%2C5696573.606636624/ (Pristupljeno: 11. 1. 2023.).

26 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=2025313.0317944824%2C5675060.675066366%2C2083366.9547770736%2C5695736.8912175065/ (Pristupljeno: 11. 1. 2023.).

27 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=2044060.8713033579%2C5685287.267711703%2C2049406.6859690526%2C5687881.3493591305/ (Pristupljeno 12. 1. 2023.).

28 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-slavonia/?layers=155&bbox=2026915.0736012904%2C5676283.760269708%2C2084968.9965838816%2C5696569.976420849/ (Pristupljeno 11. 1. 2023.).

29 URL: https://www.xn--rjenik-k2a.com/Ku%C4%87i%C5%A1te/ (Pristupljeno: 8. 3. 2023.).

30 Martin JAKŠIĆ, *Rječnik govorā Slavonskih, Baranjskih i Srijemskih*, Zagreb, 2015, 312.

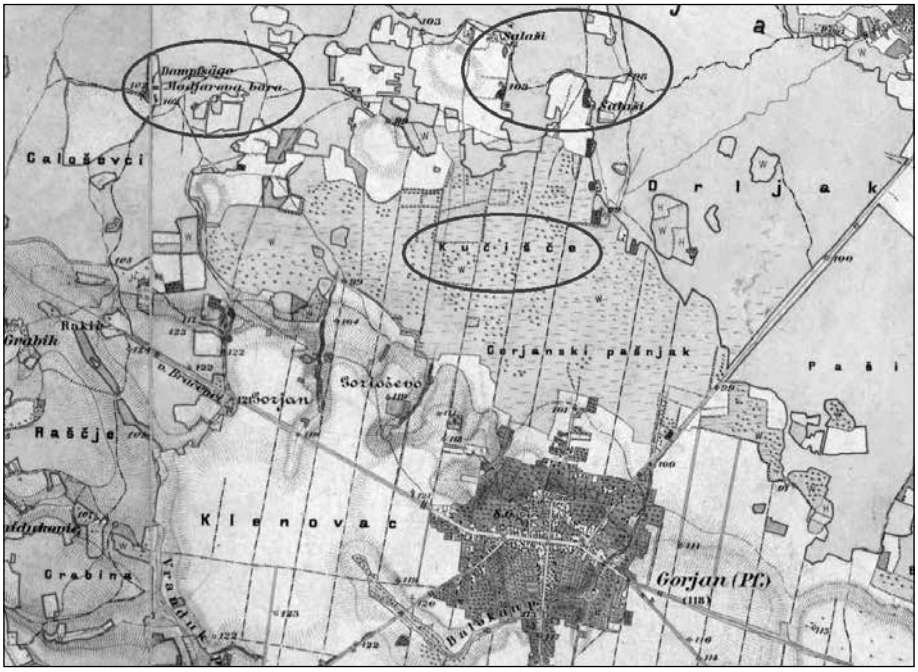

Slika 1. Karta treće vojne izmjere Austro-Ugarske Monarhije (1869. – 1887.) s označenim područjima „Madjareva bara", „Salaši" i „Kučišče".[31]

Osim što pilanu u gorjanskoj šumi nalazimo ucrtanu na habsburškoj karti, spominje je i Franjetić[32], odnosno piše kako je njegov prethodnik, prvi tehnički izvjestitelj u Đakovu (radi od 1876. godine) ing. Armin Kraus, 7. listopada 1876. godine pregledavao parne kotlove u Budimcima i Gorjanima. Iako nije jasno naznačeno radi li se o kotlovima u šumi, uz zapis je iza mjesta Gorjani navedeno prezime Jäger, dok nešto kasnije u tekstu, pišući o kopanju kanala, spominje kako Maksimov kanal[33] prolazi u blizini nekadašnje Jägerove i Francuske pilane, „gdje je bilo još u to doba vanredno veliki broj i preko 3 m u zemlji zaostalih hrastovih panjeva i ogromna hrpa piljevine i pepela od parnih

31 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=2024506.3545467446%2C5675782.734943056%2C2067119.9978157303%2C5696573.606636624/ (Pristupljeno: 11. 1. 2023.).

32 Muzej Đakovštine, Radoslav FRANJETIĆ, „Đakovo i Đakovština", rukopis br. 263.

33 Maksimov kanal jedan je od najvećih kanala na području Gorjana, omeđuje Mađarevu baru sa zapadne strane, a ujedno i katastarsku općinu Gorjani te se ulijeva u Vuku u blizini sela Budimci.

kotlova". Iz ovih zapisa može se zaključiti kako se ipak radilo o šumskom parnom kotlu. Sljedeće godine ponovno je išao u gorjansku šumu (15. rujna 1877.) zbog revizije parostroja, a 1. studenoga nastavio je ispitivanje kotla u gorjanskoj šumi. Sljedeći zapis o ispitivanju kotla od 9. studenoga 1877. godine donosi detaljniji opis: „U Gorjanskoj šumi radi drugoga ispitivanja parnog kotla Schmidta iz Strassburga. Kotao za 4 atmosfera natega sposoban. Direktora Valentina pozvao, da kod poreznog ureda položi 30 forinti u ime 2 pokušanjah", a iste je godine (24. studenoga) „U Gorjani pravio prosjek pašnjaka i u šumi". Skenderović[34], citirajući Rudolfa Horvata[35], spominje kako je „Schmidt iz Barča" 1877. godine u „Madžarevoj bari" osnovao pilanu.

Narodne novine[36] pišu kako su vlasnici šuma do 70-ih godina 19. stoljeća mogli profitirati jedino od žira i šiški, a od tada se u Slavoniji razvija trgovina drvom i drvna industrija do najviše razine, pišu kako se u Slavoniji počinju otvarati parne pilane, a između ostalog spomenuta je i tvornica parketa u Barču u Mađarskoj, gdje se prerađuje drvo iz slavonskih šuma: „iz pilanah Vukovje i Toplica kod Daruvara i šume Magjareva bara kod Gorjanah..." *Šumarski list*[37] piše kako je bačvar Lovro Jäger iz Bavarske otvorio put slavonskoj rezanoj građi u cijelu Europu, a spominje i francusko društvo Societe d' Importation de Chéne, koje obustavlja poslovanje u Slavoniji oko 1910., a koje je, između ostalih pilana, jednu imalo u Gorjanima od 1876. do 1884. godine.

Sobó[38] navodi kako je poduzetnik Lőrincz Jäger izgradio jednostavnu željezničku prugu, širine 50 cm, za prijevoz sirovina od udaljenih šumskih područja do pilane „Madjareva bara" u šumama đakovačkog biskupa, pri čemu donosi i skicu pruge (slika 2).[39]

34 R. SKENDEROVIĆ, „Upravljanje šumama đakovačkoga biskupijskog vlastelinstva u vrijeme biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1850. – 1905.)", 657–675.

35 Rudolf HORVAT, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1994., 326.

36 ANONIMNO, „Šumska domaća trgovina s upravnog stanovišta", *Narodne novine*, 28. 10. 1885., 1.

37 ANONIMNO, „Šumarstvo i industrija drva", *Šumarski list*, 1. 1. 1912., 24.

38 Jenő SOBÓ, *Út-, vasút- és hídépítéstan, Selmeczbányan*, 1898., 500–502.

39 Zahvaljujem Jeleni Boras, djelatnici Muzeja Đakovštine, na pomoći oko pronalaska literature na mađarskom jeziku te dijela rukopisne građe.

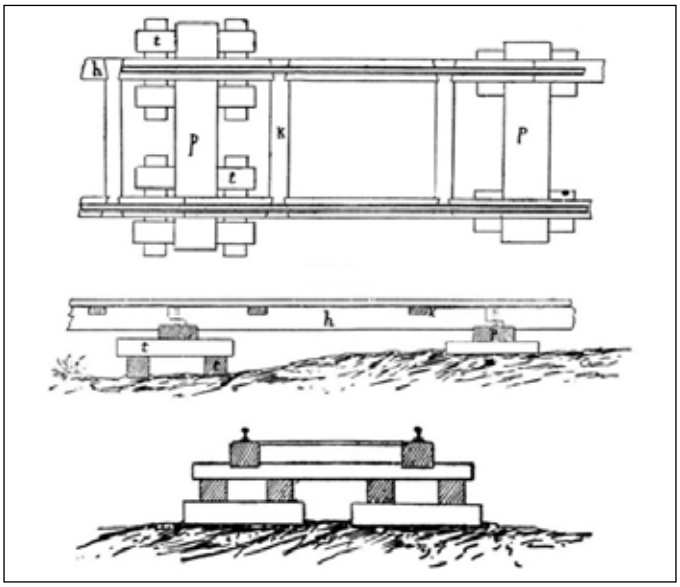

Slika 2. Skica pruge u Mađarevoj bari (izvor: Sobó, J.).

Marković[40] navodi kako je na uglu Grčkog i Velikog sokaka[41] u Gorjanima oko 1885. godine đakovačko vlastelinstvo sagradilo zidanu prizemnicu za potrebe administracije tijekom eksploatacije šume Mađareva bara od strane francuske firme Smith et Co., koji Mađarevu baru napuštaju 1893. godine. Upravo ove godine osnovana je Općina u Gorjanima pa je spomenuta zgrada, koja je do tada služila za administrativne potrebe kod eksploatacije šume, počela služiti kao sjedište Općine.[42]

Prema navedenim zapisima moguće je zaključiti kako su na području Mađareve bare djelovale dvije pilane ili ista pilana različitih vlasnika, najprije Jägerova (radi prije 1876.), a zatim i Schmidtova (osnovana 1877.). Lorenz (Lovro) Jäger otvara pilane na području Slavonije u drugoj polovici 19. stoljeća. Gorjanima najbliža pilana za koju je poznato da ju je osnovao Jäger jest ona u okolici Koške, Habjanovaca i Poganovaca, koju je otvorio 1876. godine.[43] Na već spomenutim Habsburškim kartama ucrtana je parna pilana

40 M. MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova, Razvoj naselja i kretanje stanovništva (Društvenogeografska promatranja)", 145–252.

41 Danas Grčka ulica i Ulica Kula.

42 Ovu svrhu ima i od ponovnog osnutka Općine Gorjani 1993. godine do danas.

43 Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Jasna JURKOVIĆ, „Lorenz (Lovro) Jäger, industrijalac i dobrotvor", *Godišnjak njemačke zajednice, DG Jahrbuch*, 22/2015, 21–28.

kod Poganovaca („Poganovcer Dampfsäge”),[44] međutim, ona se ne nalazi u blizini Maksim kanala, kao što to navodi Franjetić, pa vjerojatno nije riječ o istoj pilani.

Sječa šuma i otvaranje pilane, odnosno pilana, zahtijevalo je radnu snagu pa se u Mađarevu baru naseljava određeno stanovništvo. Po matičnim knjigama možemo pratiti kako su se u Mađarevoj bari od 1878. do 1886. godine rađala djeca mašinista, nadglednika i radnika kod mašine, djeca šumskih radnika, drvodjelaca, bačvara, mlinara, poljoprivrednika, služavki i nadničara. U ovom razdoblju ondje je rođeno ukupno 26-ero djece.[45] *Narodne novine* 1883. godine[46] spominju nesreću u šumi Magjareva bara kod Gorjana, u kojoj je tijekom sječe hrasta poginuo Marko Topić. Zajedno s poginulim Topićem hrast je sjekao Antun Valdig.

Nakon smrti biskupa Strossmayera ostavinsko povjerenstvo popisalo je 16. lipnja 1905. godine u šumi Mađareva bara drvo u količini od 45 gotovih hrpa i 25 prostornih metara gotovih hrpa. U šumi su popisana i 22 roja pčela, 88 košnica „dzizonka” dvostrukih s okvirima i 10 košnica jednostrukih s okvirićima.[47]

Početkom 20. stoljeća Madžareva bara spominje se kao gorjanski kanal, koji na sjeveru omeđuje („optiče”) đakovački ravnjak.[48] Nakon rušenja šume na području Mađareve bare preostaju *krčevine*, odnosno panjevi i žile koje je bilo potrebno izvaditi kako bi se zemljište moglo obrađivati i donositi prihod. Po pričanju kazivača Mirka Đelagića, biskupija je krčevine prodavala, i to isključivo Šokcima (Gorjancima i Potnjancima),[49] iako su se do tada u Gorjane naselili i Nijemci (Švabe/i) iz Bačke. Nijemci su mogli kupiti zemljište jedino ako im ga je prodao netko od Šokaca. Panjevi i žile vadili su se godinama,[50] panjeve su obilazili dok su orali, a u vrijeme kada je bilo manje sezonskih poslova, vadili su panjeve, pri čemu su ručno kopali

44 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=2024506.3545467446%2C5675782.734943056%2C2067119.9978157303%2C5696573.606636624/ (Pristupljeno: 11. 1. 2023.).

45 Državni arhiv Osijek, Matična knjiga rođenih župe Gorjani 1856. – 1896.

46 ANONIMNO; „Trojedna kraljevina”, *Narodne novine*, 30. 4. 1883., Prilog „Nar. Nov.” br. 99.

47 S. SRŠAN, *Ostavština đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera 1905. godine,* 129-216.

48 R. FRANJETIĆ, „Đakovo i Đakovština”.

49 Zemljište se moglo i zauzeti pa otplaćivati u hrani ili novcu, a mogli su ga prepisati tek nakon što su ga isplatili.

50 Kazivač Mirko Đelagić (1950. – 2022.) pričao je kako su se žile izoravale još dok je on bio dijete.

zemlju oko njih i sjekirom sjekli žile. Neki panjevi bili su toliko veliki da su cijelu zimu vadili jedan panj.[51]

Drugi dio gorjanskog *atara* u kojemu nastaje veći dio salaša naziva se Livade i nalazi se jugoistočno od Mađareve bare, a sjeverno od Gorjana. Ulica koja danas vodi prema Livadama naziva se Ritvara (mađ. *rét* = livada, *vár* = dvorac, *város* = grad), što bi se moglo prevesti kao *livadski grad*, a naziv je vjerojatno povezan s nekadašnjim srednjovjekovnim utvrđenim naseljem na području Gorjana. Put do Livada u smjeru sela Krndija vodi kroz ovu ulicu tek od 1920. godine, kada je srušena jedna stara kuća i probijen „krndijaški put",[52] dok se ranije u Livade išlo kroz današnji odvojak Perićeve ulice, koji se nazivao Ritfala (mađ. *rét* = livada, *falu* = selo).[53] Naziv Ritfala može se prevesti kao *livadsko selo*[54] te ukazuje na moguću raniju naseljenost ovoga prostora pa su možda i spomenuti toponimi „kučišča" preostali iz toga vremena.

Područje Livada bilo je močvarno do prokopavanja kanala i regulacije rijeke Vuke. Novine *Syrmier zeitung* 1880. godine[55] pišu o regulaciji Vuke, odnosno močvarnog područja između Osijeka, Gorjana i Vukovara, za koje se navodi kako bi se pravilnom regulacijom rijeke moglo pretvoriti u mali Banat („kleines Banat", aludirajući na plodno zemljište). Novine pišu kako je postupak u odlučujućoj fazi.

Radoslav Franjetić[56], već spomenuti đakovački tehnički izvjestitelj[57], piše kako je regulacija „Gornje Vuke" od sela Vuke do Razbojišta počela 1905. godine, a intenzivno se nastavila 1906. godine pod vrhovnim nadzorom Kraljevske županijske oblasti u Osijeku. Nastavljeno je i kopanje kanala, pritoka Vuke na području više poreznih općina,[58] a na području Gorjana

51 Kazivanje Stjepana Lovića po predaji od djeda.

52 M. MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova, Razvoj naselja i kretanje stanovništva (Društvenogeografska promatranja)", 232.

53 Josef WERNI, Konrad REIBER, Josef EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi-Gorjani: zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*. Schwabenverlag, 1974., 180.

54 Slično i kao osječka „Retfala", selo u ritu. Denis NJARI, „Povijesni razvoj naselja Retfale", *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, 2/2010, 74–76.

55 ANONIMNO, „Eine ung. Stimme über Slavonien", *Syrmier zeitung*, 24. 4. 1880., 1.

56 R. FRANJETIĆ, „Đakovo i Đakovština".

57 Radi na području Đakovštine od 1906. do 1916. godine.

58 Vuka, Beketinci, Punitovci, Krndija, Gorjani, Bučje (Podgorje), Bračevci, Potnjani kotara Đakovo i Razbojišta kotara Našice. Franjetić navodi kako su općine uplatile 225.756 kruna u zlatu.

tada su prokopani: kanali Punitovci-Gorjani, Mač, Balokan, četiri pritoka u gorjanskim livadama, kanal Gorjan-Potnjani, Maksimov kanal i drugi, te su izrađene betonske stube, od kojih su tri izgrađene na Maksimovu kanalu. Također piše kako je ova „blagoslovljena" regulacija voda uspjela u svakom pogledu. Isušivanjem močvarnog područja Livade se počinju obrađivati, a prva zadovoljavajuća žetva ondje bila je 1910. godine.[59]

U Gorjanima je početkom 20. stoljeća provedena i komasacija poljoprivrednog zemljišta uz prokopavanje kanala na području Gorjana i Tomašanaca, a provodila se od 1907. do 1911. godine, kako navode Werni i sur.,[60] dok Marković[61] navodi kako je dovršena 1914. godine.[62] Za komasaciju u Gorjanima zaslužni su: Gaja Perić[63], Johann Kupferschmidt, Johann Kneer i Seifert, a svi seljaci sudjelovali su u prijevozu zemlje.[64] Prema riječima kazivača Mirka Đelagića, tijekom komasacije Šokci su mogli birati u kojem dijelu *atara* žele dobiti okrupnjeno poljoprivredno zemljište pa su izbjegavali močvarno područje Livada, koje su ostavljali Nijemcima, što potvrđuje i kazivač Matija Pavić, koji je pričao kako su Šokci iz Livada bježali „k'o vrag od tamjana". Međutim, već prve žetve u Livadama pokazale su kako je zemljište ondje izuzetno kvalitetno pa su Nijemci govorili Šokcima kako su im ostavili „Banat".[65] Okrupnjeno zemljište, novija mehanizacija, sjetva monokultura na površinama od 50 i više jutara te suvremeniji načini poljoprivredne proizvodnje doveli su Nijemce u povoljniji položaj u odnosu na Šokce.[66]

---

59 J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi-Gorjani: zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*. 73.

60 J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Isto,* 73.

61 M. MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova, Razvoj naselja i kretanje stanovništva (Društvenogeografska promatranja)", 145–252.

62 U Odjelu za katastar nekretnina u Đakovu posjeduju kartu na kojoj nije navedena godina izrade, ali se smatra kako potječe s početka 20. stoljeća, što bi se vremenski moglo poistovjetiti s komasacijom koju spominju Werni i sur. (1974) te Marković (1975). Kazivač Mirko Đelagić također je spominjao provođenje komasacije 1914. godine.

63 Tadašnji načelnik općine (Marković, 1975).

64 J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi-Gorjani: zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*, 73.

65 Kazivanje Mirka Đelagića.

66 M. MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova, Razvoj naselja i kretanje stanovništva (Društvenogeografska promatranja)", 145–252.

Kolebe

Komasacija je stvorila okrupnjene površine poljoprivrednog zemljišta, pa je svaki vlasnik umjesto usitnjenih parcela od tada imao jednu ili dvije veće, a najveću površinu poljoprivrednog zemljišta nazivali su *posjed*. Kako gorjanski *atar* čini veliko područje, određeni dijelovi bili su udaljeni pa bi se tijekom vožnje konjima i kolima ili prijevoza mehanizacije do tamo izgubilo dosta vremena. Osim toga, u slučaju nepovoljnih vremenskih uvjeta trebali su nešto što će služiti kao zaklon ljudima i stoci. Vjerojatno su ovo glavni razlozi zašto su se po polju počele praviti kućice, šupice i slični objekti, zvani kolebe ili rjeđe kolibe. Ovakvi objekti najčešće su se pravili na *posjedima*, osobito ako su bili veći. Pravljena je obično u voćnjaku[67] ili uz šumicu, a u pravilu je uz nju bio i bunar.

Jakšić[68] piše da je koleba (koljeba, koluba, kolepka, koliba) kućica, drvenjara, trščara, nastamba na stanu, majuru, vinogradu. Sličan opis daje i Žaper[69], koja za kolebu kaže kako je ona objekt stambene namjene na prostoru *stana* (salaša).

Kolebe u Gorjanima imale su različit izgled i namjenu. Kolebu je mogla činiti samo nadstrešnica (šupica) od drvene građe, opšivena daskama (slike 3 i 5), koja je služila za ostavljanje poljoprivrednih strojeva i oruđa ili držanje stoke. Građene su bile od drvene građe, opšivene daskama, katkada obojene (*okrečene*) vapnom (*krečom*) s jednostrešnim krovom, pokrivene slamom ili crijepom. Do sadašnjeg vremena sačuvala se jedna koleba ovakvog tipa (slika 3) na takozvanom Bešlićevu posjedu[70] uz Kućanački put. Uz kolebu se nalazi vinograd, nekoliko voćaka te raspelo[71]. U samoj kolebi od nekadašnje mehanizacije do 2023. godine sačuvao se *rajcer*, nekoliko *vagira* i grablje.

---

67 Kazivač Stjepan Karalić spominje kako je voćaka i vinograda najviše bilo u području prema Potnjanima i u Lipiku (dio polja u nastavku Kućanačke ulice), ali i u drugim dijelovima polja, dok ih nije bilo u Livadama jer ondje nisu uspijevali. Također navodi kako su u Livadama bili Švabi (Nijemci).

68 M. JAKŠIĆ, *Rječnik govorā Slavonskih, Baranjskih i Srijemskih*, Zagreb, 287.

69 Marta ŽAPER, „Tradicijska stambena arhitektura istočne Slavonije u XIX. stoljeću (s posebnim osvrtom na kasnije primjere i graditeljsku baštinu županjske posavine)", Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Diplomski rad, 2015., 1–67.

70 Danas u vlasništvu obitelji Sučić.

71 Nekadašnje betonsko raspelo nastradalo je u nevremenu pa je obitelj Sučić 2013. godine metalni korpus i natpis sa staroga raspela obnovila i postavila na novo drveno raspelo u spomen na Mandu i Jozu Bešlić.

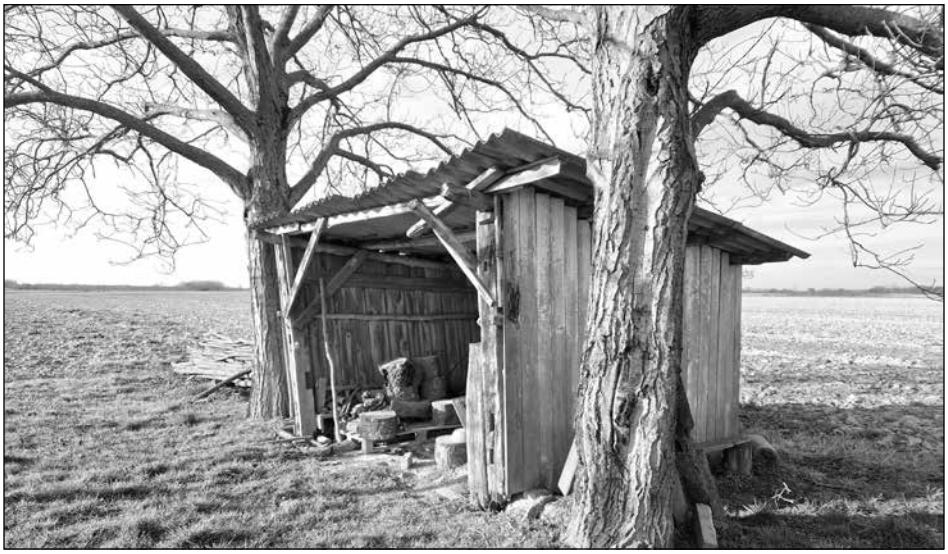

Slika 3. Koleba na Bešlićevu posjedu 2023. godine (foto: Lović, I.).

Jedna od posljednjih ovakvih koleba bila je i Pribanićeva koleba (slike 4 i 5), smještena u bagremovoj šumici na području Rupača (Zorjaševo). Ova koleba sačuvala se do 2000-ih godina, a u unutrašnjosti od oruđa se tada nalazio valjak (slika 4), nekoliko *vagira* te metalna *brnjica* za konje[72]. U unutrašnjosti kolebe nalazio se i dotrajali drveni stol.

Slike 4. i 5. Pribanićeva koleba 2005. godine s drvenim valjkom (foto: Lović, I.).

72 Stavljali su je konjima na glavu kako ne bi grizli kukuruz tijekom kultiviranja.

Još jedan oblik jednostavno građene kolebe, kakve danas više nema, takozvana je koleba *ljubeničarka*. Može se reći kako je konstrukciju ove kolebe činio samo krov, odnosno drvena građa u obliku dvostrešnog krova, koja je bila postavljena sve do poda, bez bočnih zidova te je bila prekrivena najčešće slamom i služila je za noćenje. Kazivač Stjepan Lović sjeća se kako su u takvoj kolebi spavali radnici koji su pravili opeku na njihovu *posjedu*, koji se također nalazi u Rupačama. Postojale su i mobilne kolebe, na „točkovima" (kotačima), kakve su „čobani" (pastiri) koristili tijekom čuvanja ovaca.

Koleba je mogla biti građena i u obliku manje kućice s jednom (slika 6) ili najviše dvije prostorije (slika 7). Uglavnom su bile građene kao brvnare: od drvene konstrukcije (*podsjek*, *ušaki*[73] i grede) između koje su bila *brvna* zamazana blatom (mješavina zemlje i pljeve) (slike 6 i 7) i obojena vapnom. Kolebe su mogle biti i zidane, obično *prijesnom ciglom* (ćerpič) (slike 8 i 9). Krovna konstrukcija na svim kolebama bila je od drvene građe, pokrivena slamom (ražena[74]) (slike 6, 7 i 8) ili crijepom (slike 3, 5 i 10).

Slika 6. Marko Pavić 1985. godine ispred kolebe koju je gradio njegov pradjed Tomo. Koleba je građena od ušaka i brvana te pokrivena tada zobnom slamom, a ranije raženom (foto: Đelatović, I.).

73 Kod gradnje nekadašnjih kuća od drvene konstrukcije, vodoravno postavljene grede odmah iznad temelja (poput vijenca) nazivale su se *podsjek*, u *podsjek* su umetnuti noseći stupovi (*ušaki*) i do njih na uglovima kosnici (*krivaki*).

74 Kazivač Marko Pavić kaže kako se ražena slama pri pokrivanju krova vezala u snopiće i slagala.

Slika 7. Lovci kod kolebe Mije Marčetkovog (Petrošević) u Gorjanima 1977. godine. S lijeva na desno: Đuro Bogojević, Ivan Kočet, Dujo Jukić, Jozo Bagudić, Blaž Lović, Mijo Bagudić te psi Amor i Bela[75] (izvor: arhiv obitelji Lović).

Slike 8. i 9. Stipa Lović kod svoje kolebe 1957. godine. Koleba je bila zidana ćerpičem i pokrivena slamom, dok je šupa obložena trskom. U šupi je držao kravu. Ispred kolebe nalazi se drvena konstrukcija za vinovu lozu – lomača (foto: Bošković-Stulli, M.).[76]

75 Opis slike: Jozo Bagudić – Bajica.

76 Institut za etnologiju i folkloristiku, IEF foto 2026 i 2027.

U unutrašnjosti kolebe (sobi) mogao je biti stol (*sinija*) i stolice, ležaj (*kanafet* ili krevet), *šporet* za kuhanje, polica za posuđe i drugo. U šupi su držali krave, vezali konje pri boravku na *posjedu*[77] ili su ostavljali plug, valjak, *zubaču* (drljaču) i druge strojeve koje su koristili tijekom obrade tla.[78]

Imućniji mještani uz kolebu (kućicu) imali su i manje gospodarske objekte: šupu (nadstrešnica) i svinjac, tor za svinje ili ovce, koje su ondje mogle biti cijelo ljeto ili čak i cijele godine. Ukoliko bi kod kolebe bila stoka, ondje se odlazilo svakodnevno kako bi je se nahranilo ili se ondje ostajalo i boravilo duže. Kazivač Petar Janković pričao je kako su kod kolebe držali svinje, a on bi svakodnevno rano ustajao i ondje odlazio sa psom. Kod kolebe bi kuhao krumpir i u obliku *napoja* njime hranio svinje, a odande bi ih vodio i na ispašu.

Manju kolebicu sa šupicom u kojoj je držao kravu imao je Stipa Lović (1894. – 1957.), kojega je ondje tijekom svojih terenskih istraživanja 1957. godine fotografirala Maja Bošković-Stulli (slike 8 i 9). Kazivačica Terezija Kirhofer, kći Stipe Lovića, pričala je kako je Stipa u starosti više godina (4 do 5) živio preko ljeta u kolebi na *posjedu*, ondje su držali *marvu* (stoku) i *živad* (perad), a otac bi pri dolasku u selo katkada odande donosio *očupano* jedno ili dva pileta. *Posjed* im se nalazio u smjeru Potnjana s lijeve strane, ondje su imali deset jutara zemljišta u komadu, a kako je bilo dosta udaljeno od sela, ondje su pravili kolebu. Zemljište je kasnije mijenjano u postupku arondacije 80-ih godina 20. stoljeća i danas se nalazi u sastavu table državnog poljoprivrednog zemljišta.

Kazivač Marko Pavić (slika 6) također spominje kako mu je djed povremeno ostajao prespavati u kolebi na *posjedu*. Uz kolebu se nalazila šupa i svinjac, pa su preko ljeta ondje držali svinje. U kolebi je bio *otoman* pleten od slame, stol i dvije stolice (šamlice), dok se uz kolebu nalazio bunar. Koleba je bila unutar voćnjaka, gdje su se posebno isticali stara kruška i *oskoruš* (oskoruša).

Kazivač Antun Bagudić sjeća se kako je na Agotićevu posjedu živio najstariji član obitelji te kako su ondje držali svinje i kokoši.

Kazivač Stjepan Lović sjeća se kako se *Jozanova* (Matanovac) koleba nalazila u području Mlačice (na takozvanom *Kajnerovom*). Koleba je bila

77 Kazivanje Stjepana Đelatovića.

78 Kazivanje Stjepana Karalića te primjeri Bešlićeve i Pribanićeve kolebe.

veličine 3 x 4 m, pokrivena crijepom, a uz nju je bila nadstrešnica dužine oko 2 m. Na mjestu kolebe danas se nalazi bagremova šumica, a djelomično su vidljivi temelji od cigle. U blizini kolebe nalazio se *ovčinjak* za ovce, građen je bio od drvene konstrukcije, približne veličine 10 x 10 m, opšiven daskama. Krov *ovčinjaka* bio je dvostrešni i pokriven slamom. Stjepan Lović također je spomenuo kako je jedna od najvećih koleba kojih se sjeća bila *Markova* koleba (Pavić) u kojoj se u kratkom vremenskom razdoblju čak i stanovalo.

Kazivačica Ružica Karalić sjeća se kako su na *posjedu* imali kolebu građenu od *ušaka* i *brvana*, pokrivenu crijepom, u kojoj je bio slamnati *kanafet* i *šporet fijaker*. U blizini kolebe bila je štala i svinjac s torom. Ondje je boravila stoka, dok ljudi nisu stalno boravili, već bi povremeno preko podneva ostajali prespavati. Pokraj njihova posjeda bio je posjed Joze (zvanog Dildo) i Luce Petrošević s kolebom, voćnjakom i velikom trešnjom. Ružica kaže kako su Petroševići ondje stalno boravili, a često i kuhali.

Jedina gotovo u cijelosti sačuvana koleba nalazi se u Lipiku, to je koleba Stipe Petroševića *Franjinog* (slike 10 i 11). Koleba je u ruševnom stanju i zarasla u šikari. Čelo kolebe okrenuto je prema jugu i ondje se nalazi otvor nekadašnjega (vjerojatno dvokrilnog) prozora, dok se ulazna vrata nalaze na istočnoj strani. Temelji kolebe su od cigle, na njima se nalazi drveni *podsjek*, na njemu *ušaki*, na uglovima *krivaki* te je između zidana ciglom. Ovakav tip gradnje nazivali su „zidano između ušaka". Na istočnoj, južnoj i zapadnoj strani zidana je *prijesnom ciglom* (ćerpičima) te omazana blatom, dok je na sjevernoj strani zidana pečenom *ciglom* (opekom). Vijenac i stropne grede također su drveni, između njih su brvna te je sve omazano blatom, kao i unutrašnjost zidova. Desno od ulaznih vrata nalazi se otvor za odlazak na tavan. Krov čine drveni rogovi te je koleba pokrivena *bijelim biber* crijepom. Čelo kolebe opšiveno je daskama s vanjske strane. Na podu kolebe je zemlja. U jugoistočnom uglu postoje sačuvani dijelovi zidanog šporeta (štednjaka), od kojega je izlazila cijev na prednju (južnu) stranu kuće. U sjeverozapadnom uglu nalazi se drvena konstrukcija za koju je nekada bio vezan konj. U blizini ove kolebe nalazila se i koleba Ružice Petrošević *Franjine*, ali njezinih tragova više nema, sačuvani su tek panjevi starih trešanja koje su se nalazile u blizini te orasi, a u novije vrijeme ondje je zasađena bagremova šumica.

Slike 10. i 11. Koleba Stipe Petroševića Franjinog 2023. godine (foto: Lović, I.).

Kazivači su nabrojili još neke od koleba kojih se sjećaju, ali su o njima govorili s manje detalja, to su: *Tomaševa* (Blažanović), *Ivaševa* (Birtić), *Ilijaševa* (Marko Birtić), *Tuterova* (Lončarević), *Peštalićeva* (Ivanović), *Šandorova* (Đelatović), *Agotićeve* (Božo, Joza i Ivan), *Bonina* (Kovačić), Karalićeve (Tuna i Marko), Matanovčeva (Jozo), Stažićeva (Marko), Sudareva, Šmizova, Petroševićeva (Ivo), Franjevićeva (Joca), Tomićeva, *Lukeceva* (Božo Birtić), *Mandikina* (Jozo Lađarević), *Filakova* (Kovačević), Šipoševa, *Šimetina* (Bogdanović), *Matoševa* (Stipanović, na Grkovu posjedu) i *Đelatove* (Ivo i Pavo Đelatović) kolebe.

Poneke su kolebe, kao što kaže kazivač Stjepan Karalić, bile „k'o stan, da si mog'o tamo stanovat'", pri tome spominje *Tuterovu* kolebu, zatim kolebu Joze *Franjinog* (Petrošević) te kolebu Blaža Karalića. Iz prethodnog zapisa o sjećanju kazivača vidljivo je kako se u nekim kolebama stanovalo, češće privremeno, a katkada i duže. Karalić[79] piše kako su kod koleba bili momci, koji su čuvali svinje i goveda te rijetko dolazili u selo, pri čemu je bilo slučajeva da prilikom ženidbe *đuvegija* nije ni poznavao mladu do odlaska na vjenčanje. U vremenu kojega se sjećaju kazivači (20. stoljeće), ondje je boravilo većinom starije stanovništvo.

79 Osobni arhiv, Lucija KARALIĆ, „Svatovi u Gorjanu kad su oboje iz Gorjana", rukopis, 1. 6. 1975.

Španiček[80] piše kako je u cijeloj Slavoniji uobičajen naziv za kuću na salašu koleba ili koliba, čak i kada je kuća solidno zidana, pa pretpostavlja kako se sam naziv zadržao duže nego nekadašnji jednostavni oblici skloništa za ljude (kolebe) iz kojih su se vjerojatno razvili noviji oblici kuća. Lovretić[81] donosi zanimljive podatke o kolebama i stanovima u mjestu Otok s kraja 19. stoljeća. Iako ih u tekstu navodi kao odvojene cjeline, moguće ih je povezati i pretpostaviti kako su tamošnji stanovi nastali iz šumskih koleba. Lovretić spominje kolebe – „drveńare sa dva pengerka", omazane blatom, sa sobicom i kućom u kojima su živjeli ljudi koji su čuvali „marvu" (stoku) koja je živjela u šumama: „svińe, goveda, ovce, końi i kobile, koje ne rade i ne voze kolima.", dok za stan piše kako je kuća u polju u blizini kakve šume jer je od starine bilo da „marva" živi preko ljeta u polju i ljudi su mogli „tirati svińe u žir, goveda u pustare…". Lovretić piše kako su pojedine obitelji ondje izgradile „pojate"[82] za goveda, svinjce za svinje i torove za ovce. Nakon prodaje šuma ljudi su odande morali iseliti pa grade prave stanove na svojem zemljištu, ali, ako može, svaki stan treba biti u blizini šume.

Primjeri iz drugih dijelova Slavonije po kojima salaši/stanovi nastaju iz koleba, ali i gorjanski primjeri u kojima su ljudi uz kolebe počeli graditi druge gospodarske objekte, počeli ondje držati stoku i sami boraviti duže, ukazuju kako su ovakve kolebe bile preteča razvoja stambeno-gospodarskih cjelina koje nastaju sjeverno od Gorjana od kraja 19. stoljeća i koje se nazivaju salaši.

Salaši

Jakšić[83] piše kako je *salaš* ili *saloš* „majur, stan, farma, gazdinstvo izvan kuće". *Hrvatska enciklopedija*[84] piše kako salaš (mađ. *szállás*) označava „... gospodarsko-stambene zgrade izvan naselja, smještene na udaljenim poljima, pašnjacima ili uz šumu; predviđene za ljetni smještaj stoke te nekoliko ukućana, koji su se izmjenjivali na privremenom boravku. Sastoji se od stambene zgrade, nastambi za stoku (staje, ovčarnice), peradarnika, pčelinjaka,

80 Žarko ŠPANIČEK, *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*, Vinkovci, 1995., 87.

81 Josip LOVRETIĆ, *Otok* (Pretisak iz „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena", JAZU Zagreb, Knjiga II – 1897, III – 1898, IV – 1899, VII – 1902, XXI – 1916 i XXIII – 1918. godine), Vinkovci, 1990., 49–53.

82 Šupe, drvene, obično opšivene daskama.

83 M. JAKŠIĆ, *Rječnik govorā Slavonskih, Baranjskih i Srijemskih*, Zagreb, 667.

84 URL: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=54158/ (Pristupljeno: 7. 3. 2023.).

spremišta za žito (hambar) i kukuruz te pomoćnih objekata (pušnica za sušenje mesa, krušna peć i sl.)". Opisani pojam salaša gotovo u potpunosti odgovara opisanim većim kolebama na području Gorjana, udaljene su od sela, ondje se nalaze objekti za stoku i privremeno se boravi, nekada duže, a nekada kraće.

Za područje Đakovštine Svirac[85] navodi kako se u mjestima Kešinci i Selci Đakovački koristi naziv „salaš i to kao saloš", dok za Gorjane i Stare Perkovce piše kako ne koriste naziv stan ili salaš, već koleba.

Knežević[86] riječi salaš i stan koristi kao sinonime te piše kako se naziv stan upotrebljava u većini graničarskih sela, dok se u paorskim selima[87] Slavonije češće upotrebljava naziv salaš, baš kao u Bačkoj i Banatu. Također navodi kako se u malom broju sela Paorije, pri čemu kao primjer navodi Gorjane, za pojam *stana* koristio naziv *koleba*. Svirac[88] navodi kako je u većini slavonskih mjesta potvrđen naziv stan te kako on ima značenje: „obiteljsko zemljište izvan mjesta" na kojemu se nalaze: stambena zgrada pod nazivom koleba, pri čemu kao primjer navodi i Gorjane, zatim gospodarske zgrade poput *štaglja*, *štale*, svinjca, bunara s *đermom*, *valova* i ostalog te od zemljišta: *bašča* (vrt), *šljivik*, šuma, livada, obradivo zemljište i eventualno ribnjak.

Knežević također donosi nekoliko opisa što je to stan, te između ostalog navodi kako je najopširnije određenje slavonskog stana dala Manda Svirac, koja je ustanovila tri odrednice stana: stambena zgrada, gospodarske zgrade i sadržaji te zemljište. Knežević navodi i kako kuća i gospodarstvo izvan sela „ne fungiraju" kao stan ukoliko nemaju vezu sa selom, odnosno ukoliko nisu s njim cjelina, pri čemu kao primjer navodi vojvođanske salaše u kojima ljudi privremeno žive, a imaju kuću u selu ili u gradu, dok kao iznimku navodi naseobinu Čenej u Vojvodini, gdje je stanovništvo od najranijih vremena imalo stalno boravište, odnosno naselje „salašarskog tipa". Po obitavanju Knežević stanove dijeli na ljetne i zimske, pri čemu su zimski stanovi oni koji su stalno u upotrebi, oni u kojima uvijek netko obitava, a u ljetnima povremeno. Spominje i dnevne stanove, koji mogu biti ljetni i zimski, ali na kojima se obitava samo tijekom dana (dolazi svaki dan).

---

85 Manda SVIRAC, „Slavonski stan – salaš", *Godišnjak Matice Hrvatske*, 9/1980, 46–56.

86 Ante KNEŽEVIĆ, *Šokački stanovi*, Županja, 1990., 14.

87 Habsburška Monarhija je nakon oslobođenja od turske vlasti Slavoniju podijelila na dva dijela: južni, manji – Vojna krajina ili „Granica" i sjeverni, veći – Provincijal ili „Paorija" (Knežević, 1990).

88 M. SVIRAC, „Slavonski stan – salaš", 46–56.

Svirac[89] navodi kako su salaši u pravilu mjesta privremenog boravka, iako su katkada bili i mjesto stalnog boravka jednoga bračnog para iz nekadašnjih kućnih zadruga, pri čemu navodi kako su to često bili stariji ljudi, koji su se na stan povukli zbog mira, prepuštanja „gazdovanja", razočaranja ili katkada kazne.

U različitim dijelovima Slavonije salaši ili stanovi nastaju u različito vrijeme. Kneževič[90] piše kako prvi poznati salaš nastaje u okolici Sikirevaca oko 1750. godine, upravo u vrijeme kada je Terezijanski Slavonski urbar od 15. ožujka 1756. (*Theresiana urbarialis regulatio*) naredio ušoravanje sela i krčenje pustara i grmlja u središtu njiva.[91] Španiček[92] pretpostavlja kako ih seljaci tada počinju graditi kako bi si olakšali poljoprivrednu proizvodnju na udaljenim oranicama, livadama i „pasištima" pa prave „podružnice u polju ili šumi", koje predstavljaju „ostatke prastarih seljačkih naselja raspršenog tipa."[93] Na stanovima ili salašima živjeli su povremeno članovi nekadašnjih kućnih zadruga.

U Gorjanima postoje pojmovi koleba i salaš. Kolebe se nije doživljavalo kao stalno rješenje za stanovanje. Vlasnici koleba imali su kuću u selu u kojoj su trajno živjeli (stanovali). Prema opisanom pojmu stana ili salaša, kao što to donose opisi Kneževića, Jakšića, Španičeka ili *Hrvatske enciklopedije*, gorjanske kolebe primjer su ovakvog tipa objekata.[94]

Pod pojmom salaša Gorjanci podrazumijevaju mjesto trajnog boravka. Ljudi koji su živjeli na salašu nisu imali kuću u selu i nisu ondje odlazili sezonski. Ipak, i u slučaju gorjanskih salaša postoje dva tipa salaša. Na salašima u Mađarevoj bari živjeli su vlasnici imanja, koji osim kuće na salašu nisu imali drugu kuću, već im je kompletno imanje bilo u polju. Drugi tip salaša jest onaj u kojima imućniji vlasnici salaša imaju kuću u selu, u kojoj trajno žive, ali imaju i salaš (podružnicu) u polju s kućom u kojoj stalno žive

89 *Isto*, 46–56.

90 A. KNEŽEVIĆ, *Šokački stanovi*, 12.

91 Josip BÖSENDORFER, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950., 198–203.: „Deseto. Za iskerčiti starji, koji jeste nigda za pustaije služio, vilajeta ovoga obraz i postaviti dobrim redom prave kuće, paori gdi misto dopustja kuće svoje spolu napravljati i na jedno misto zastati se, germlje pako napolak zemlja odovud odonud ostavljeno izčupati ili izokreniti po magistratu varmeckomu da se natiraju."

92 Ž. ŠPANIČEK, *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*, 89.

93 Moguće je kako je jedno od takvih naselja bilo i spomenuta „Ritfala" kod Gorjana.

94 Što odgovara i zapisu Mande Svirac o tome kako se stanovi ili salaši u Gorjanima nazivaju kolebe.

najamni radnici, takozvani *komencijaši*. Ovakvi salaši u pravilu su pripadali Nijemcima.

Prvi spomen salaša u Gorjanima već je spomenuti toponim „Salaši" u području Livada, na kartama druge vojne izmjere (1869. – 1887.) Habsburške Monarhije, [95] na mjestu neposredno uz današnju šumu Sibik (slika 1), iako nije poznato tko je ondje živio niti kakav su oblik salaša predstavljali. Kazivač Stjepan Karalić navodi kako je u razdoblju dok su u Gorjanima živjeli Nijemci, u području Livada postojalo puno salaša, kako nije bilo „možda desetak jutara" zemljišta na kojemu nije bio salaš te kako je, kada bi se s kraja sela[96] pogledalo prema šumi, izgledao kao da je ondje *ritko* (rijetko, raštrkano) selo. Svi salaši u Livadama, kojih se sjeća kazivač Stjepan Đelatović, bili su u vlasništvu Nijemaca.

Prvi Nijemci u Gorjane počinju dolaziti od 1855. godine, a do 1880. godine ondje je bilo preko 50 njemačkih kuća, što je tada činilo gotovo polovicu sela, a 1915. godine od 370 naseljenih kuća u Gorjanima, njemačkih je bilo 137.[97] S obzirom na to da se doseljavanje Nijemaca vremenski poklapa s provođenjem druge habsburške vojne izmjere i da su u kasnijem razdoblju (do Drugoga svjetskog rata) u Livadama postojali njemački salaši, može se pretpostaviti kako prve salaše u Gorjanima grade upravo Nijemci.

Stjepan Karalić navodi kako su *komencijaši* na njemačkim (švapskim) salašima obrađivali zemljište vlasnika salaša, brinuli o kravama koje bi ondje bile, dok su konje neki držali na salašu, a neki u selu. *Komencijaš* je mogao ondje živjeti zajedno s obitelji („ondje su se i djeca rađala") te mu je gazda davao sve ono što mu je bilo potrebno za život, od žitarica, drva za ogrjev do svega ostaloga. Sve ovo o salašima u Livadama potvrđuje i kazivač Stjepan Đelatović, koji kaže kako je *komencijašima* plaćano u naturi, a da su oni ondje živjeli, brinuli o imanju, dok ih je gazda imanja nadgledao. Stjepan Đelatović spominje neke od njemačkih salaša. Prvi salaš do šume iz smjera Mađareve bare bio je Schweizerov, zatim Gantnerov, pa dva Knerova te Gillichov bliže cesti krema Krndiji, a sjeća se kako je postojao i „Nemfirov" (Nebenfűhr)

95 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=2024506.3545467446%2C5675782.734943056%2C2067119.9978157303%2C5696573.606636624/ (Pristupljeno: 11. 1. 2023).

96 S brijega, sjeverni rub đakovačkog ravnjaka.

97 M. MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova, Razvoj naselja i kretanje stanovništva (Društvenogeografska promatranja)", 145–252.

salaš.

Na aerofotogrametrijskim snimkama iz 1956. godine vidljivi su salaši u Mađarevoj bari i djelomično sačuvani salaši u Livadama, dok je na snimkama iz 1966. godine vidljiv tek dio salaša u Mađarevoj bari, a na mjestu salaša u Livadama nalaze se formirane velike table poljoprivrednog zemljišta.[98]

U Matičnim knjigama rođenih župe Gorjani[99] spominju se i pustare, odnosno možemo pratiti kako se na njima rađaju djeca nadničara, radnika, slugu, služavki, ratara i kočijaša. Prva pustara spominje se 1893. godine, i to Krausova pustara na kojoj se rađa dijete kočijaša Franje Glazera i Marije Wurst. [100] Od 1906. do 1942. godine spominju se pustare (pustara) Adama, Tome, Josipa i Jakoba Šerera ili samo Šererova pustara[101], a zatim i sljedeće pustare: König/Jakob König (1919. – 1931.),[102] Kner/Sebastijan Kner (1919. – 1941.),[103] Nebenführer/Nebenführ/Ivan Nebenführ (1920. – 1945.),[104] Šreiber/Mato Šreiber/Matija Schreiber (1925. – 1944.),[105] Klaus/Franjo Klaus (1926.),[106] Pies (1926.),[107] Šnaider/Šnajder (1926.),[108] Švajcer/Ivan Švajcer/ Schweitzer (1926. – 1945.),[109] Ivan Perči (1928.),[110] Ivan Birtić (1929. –

98 Državna geodetska uprava, Aerofotogrametrijske snimke iz 1956. i 1966. godine.

99 Arhiv Župe sv. Jakova apostola Gorjani, Matične knjige rođenih župe Gorjani 1897. – 1917., 1918. – 1944., 1945. – 1961., 1962. – 1987.

100 Državni arhiv Osijek, Matična knjiga rođenih župe Gorjani 1856. – 1896.

101 Ondje su živjeli: Ivan Aman (nadničar) i Eva rođ. Friedrich, Matija Reili (nadničar) i Marija rođ. Wagner, Antun Bittner (nadničar) i Terezija rođ. Dobler, Martin Hubert (sluga) i Eva rođ. Eifried, Josip Scherer (ratar) i Elizabeta rođ. Fischer, Josip Stamb (sluga) i Reza rođ. Münster.

102 Ondje su živjeli: Josip Ginder (ratar) i Ana rođ. Reitich, Stjepan Kromer (nadničar) i Rozalija rođ. Haga, Ivan Nuber (nadničar) i Barbara rođ. Lengl te Marija Sadlek.

103 Po kazivanju Stjepana Đelatovića postojala su dva Knerova salaša, a ovdje su navedeni stanovnici oba: Šimo Čulić (ratar) i Marija rođ. Đuretić, Marijan Đuretković (nadničar) i Franjka rođ. Šajkunović, Franjo Majer (nadničar) i Eva rođ. Velk, Nikola Rendulić (nadničar) i Janja rođ. Mulac, Josip Schoper i Eva rođ. Rettig, Petar Vrselja (radnik) i Eva rođ. Kelava.

104 Ondje su živjeli: Antun Bittner (sluga) i Terezija rođ. Dobler, Pavao Novak (nadničar) i Kata rođ. Vojtek, Vinko Pavlović (kočijaš) i Ana rođ. Jelić, Stjepan Siepl (ratar) i Elizabeta rođ. Francem.

105 Ondje su živjeli: Matija Fišer (nadničar) i Magdalena rođ. Hager, Pavo Perčinić (sluga) i Kata rođ. Štimac, Ivan Peler i Marija rođ. Vanjik, Josip Pleli (ratar) i Barbara rođ. Keinrat.

106 Ondje su živjeli: Stjepan Mituš (kočijaš) i Marija rođ. Vlahinić, Mihajlo Peler i Marija rođ. Vojig.

107 Ondje su živjeli Pavao Reič i Kata rođ. Tiliši.

108 Ondje su živjeli: Josip Manhalda (sluga) i Ana rođ. Feller te Katica Vojtek.

109 Ondje su živjeli: Terezija Kasak, Ana Laslović, Ana Lenhardt (udana Šmidt) i Janja Mulac (udana Rendulić).

110 Ondje je živjela Marija Sadlek.

1931.),[111] Glasenhardt/Ivan Glassenhardt (1929. – 1946.),[112] Bergenstoch (1930.),[113] Gilih (1938.),[114] Nikola Leicht (1941.),[115] Krintus (1942.),[116] Jakob Wink (1944.).[117] Neke od spomenutih pustara u određenim zapisima spominju se kao posjed: Ivan Birtić (1930.) i Kner (1939.), a ponekad i kao salaš:[118] Birtić/Ivan Birtić *Ilišev* (1943. i 1945.) i Glasenhardt (1944.). Dok se Lovakovićev salaš[119] u matičnim knjigama spominje samo kao salaš 1947. godine.

Usporedbom zapisa u matičnim knjigama o pustrama, posjedima i salašima sa sjećanjima Stjepana Đelatovića o njemačkim salašima, možemo vidjeti kako je zapravo riječ o istim imanjima, samo se za njih primjenjuju različiti nazivi. Jakšić[120] za pojam pustare daje više značenja, pri čemu ih u jednom od značenja poistovjećuje sa salašima. Piše kako je pustara: „1. poljana sa stočnim i živinskim gospodarstvom; 2. salaš, stan, majur na osami izvan naselja; 3. mlada šuma, šumica". Slična situacija s nazivima pustara/salaš postoji i u Tomašancima (župa Gorjani) gdje se 1922. godine spominje salaš Tome Matijevića, a 1923. pustara Matijević te 1936. i 1938. pustara Jakob Matijević. Dok se pustara Leicht/Josip Leicht kao takva spominje od 1929. do 1932. godine, a 1939. godine spominje se Lajhtov stan.[121]

Sve ove pustare, odnosno salaše imali su najbogatiji stanovnici Gorjana, kojima je komasacija iz 1914. godine omogućila okrupnjavanje zemljišta na kojima grade pustare/salaše. Prema pisanju Lucije Karalić[122] najveće posjede među Nijemcima nakon komasacije, a prije Drugoga svjetskog rata, imali su

111 Ondje su živjeli: Katarina Šot/Kata Sahott (služavka), Ivan Dolašić (sluga) i Jula rođ. Feldi, Ivan Balog (ratar) i Nada rođ. Pejić.

112 Ondje su živjeli: Marija Eichhorn, Franjo Ernješ i Ana rođ. Brnčić (Brunčić), Ivan Ernješ (ratar, radnik) i Marija rođ. Vinkešević, Martin Müller (sluga) i Roza rođ. Tataj, Pavao Vinkešević (ratar) i Jelena rođ. Agić, Petar Vinković i Terezija rođ. Lovošević.

113 Ondje su živjeli Martin Miller (nadničar) i Rozalija rođ. Tataj.

114 Ondje su živjeli Franjo Ernješ (sluga) i Ana rođ. Brnčić (Brunčić).

115 Ondje je živjela Magdalena Woller.

116 Ondje su živjeli Nikola Lovošević i Anđela rođ. Galeković.

117 Ondje su živjeli Pero Vinkešević i Marija rođ. Lovošević.

118 Vidljivo je riječ o istim objektima jer iste osobe ondje žive.

119 Ondje su živjeli Mijo Bernardić (ratar) i Dragica rođ. Petretić.

120 M. JAKŠIĆ, *Rječnik govorā Slavonskih, Baranjskih i Srijemskih,* 621.

121 Arhiv Župe sv. Jakova apostola Gorjani, Matične knjige rođenih župe Gorjani 1897. – 1917., 1918. – 1944., 1945. – 1961., 1962. – 1987.

122 Muzej Đakovštine, Lucija KARALIĆ, „Raspored zemlje", rukopis, 1974.

Đuro Glasenhardt (100 jutara u komadu, kod šume Zokovica, u dijelu zvanom Amićani), Joseph Bergenstock (70 jutara u komadu, odmah do Glasenhardta) i Sebastijan Kner (70 jutara u komadu, kod šume Sibik). Među Šokcima u količini poljoprivrednog zemljišta prednjačili su: Ivo Birtić *Ilijašev* (60 jutara, u Štrkovcima), Ivo Lovaković (46 jutara), Marko Perić *Markoš* (40 jutara), Marko Bagudić *Blažev* (40 jutara), Ambrozije Pavić *Mijatov* (40 jutara) i Tuna Lađarević (25 jutara). Može se pretpostaviti kako su pustare ili salaši poslije 1914. godine formirani upravo na ovim okrupnjenim posjedima.

Odlaskom Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata i provedbom zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz 1945. godine većina ovoga zemljišta oduzeta je, pri čemu je nekima čak zemljište oduzeto potpuno, bez ostavljanja takozvanog minimuma, jer kako piše Karalić „nisu mogli podmiriti obavezu", a među njima su vlasnici nekadašnjih salaša Ivo Birtić *Ilijašev* i Ivo Lovaković.

Salaši u Mađarevoj bari

O salašima u Mađarevoj bari govorili su kazivači koji su ondje živjeli: Stjepan Đelatović iz Gorjana (1935.),[123] koji je ondje živio od djetinjstva do 1966. godine te Ana Lončarić rođ. Taradan (1943.), koja je ondje živjela do 1949. godine, ali je i kasnije dolazila kod bake, djeda i strica u Mađarevu baru.

Za razliku od salaša u drugim dijelovima gorjanskog *atara*, one u Mađarevoj bari po tipu možemo usporediti s Čenejom u Vojvodini[124] te možemo reći kako je ondje bilo naselje „salašarskog tipa", odnosno zaselak, kako Mađarevu baru naziva Čatić.[125]

U popisu stanovništva iz 1910. godine kod Gorjana je zasebno navedeno stanovništvo „Madžareve Bare", gdje je popisano 6 stanovnika, od čega je bilo pet Hrvata i jedan Nijemac, nije bilo djece u dobi od 6 do 11 godina, a petero popisanih osoba bilo je pismeno.[126]

Nakon krčenja šume i provođenja komasacije dio stanovništva Gorjana kupio je ili zamijenio zemljište, koje je do tada posjedovao, sa zemljištem u Mađarevoj bari. Kazivač Petar Janković navodi kako je u to vrijeme zemljište

123 Zvani Mađar, po Mađarevoj bari, a cijelu obitelj u selu nazivaju Mađarevi.

124 A. KNEŽEVIĆ, *Šokački stanovi*, 254.

125 Ivana ČATIĆ, „Toponimija Đakovštine", Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Doktorska disertacija, 1–227.

126 ANONIMNO, „A Magyar Szent Korona Országainak 1910", Évi Népszámlása 1, *Magyar Statisztikai közlemények* 42/1912., 718.

bliže selu bilo skupo, dok je u Mađarevoj bari bilo povoljnije i bilo ga je dovoljno, samo što je bilo daleko i dijelom neiskrčeno.

Neke obitelji iz sela ondje su kupile, zakupile ili mijenjale zemljište veličine i do 40 jutara. Kazivač Stjepan Đelatović navodi kako mu je djed Luka Đelatović (1887. – 1960.) nakon komasacije dobio *posjed* u Lipiku, što mu se nije sviđalo jer je ondje bila bjelica pa je umjesto toga kupio zemljište (crnicu) u Mađarevoj bari,[127] koje je bilo kvalitetnije i ondje je posebno dobro uspijevao kukuruz.

Na katastarskom planu katastarske općine Gorjani s kraja 19. stoljeća, koji je izrađen u dva primjerka, [128] područje Mađareve bare ucrtano je kao šuma i vodi se kao cjelina. Na jednom primjerku karte kasnije su docrtane nove čestice (vjerojatno parcelirano nakon prodaje početkom 20. stoljeća), dok je drugi primjerak karte ostao u izvornom obliku.

Neke obitelji koje su u Mađarevoj bari postale vlasnici zemljišta sagradile su ondje kuće s ostalim gospodarskim objektima u kojima su stalno živjeli, nazivajući ih salašima. Kuće su bile građene kao brvnare ili su zidane ciglom.

Kazivač Stjepan Đelatović sjeća se kako je u Mađarevoj bari postojalo pet salaša: dva Đelatovićeva, dva Taradanova i jedan Horvatov. Stjepan (Stipo) Đelatović rođen je u Gorjanima 1935. godine kao sin Katice i Mate Đelatovića. U tekstu je već spomenuto kako je njegov djed Luka prodao zemljište u Lipiku Nijemcu Schmizu te je u Mađarevoj bari kupio oko 40 jutara poljoprivrednog zemljišta. Osim Đelatovićevih, oko 40 jutara i šumicu (postoji i danas) ondje su imali i *Gajičini* (Blažanović), koji su živjeli u selu, ali su ondje odlazili obrađivati zemljište.

Luka Đelatović je u Mađarevoj bari napravio malu kućicu, pokrivenu slamom, koja u početku nije služila za stalno stanovanje.[129] U Mađarevu baru najprije odlazi živjeti Stipin stric Fabo, a zatim i otac. Stipo priča kako su ondje krčili zemljište i nakon toga nastavili ga obrađivati. Ne sjeća se koje su godine odselili u „Baru", kako je naziva Stipo, ali sjeća se kako je tada imao oko 2 do 3 godine (slika 12). Sjeća se stare kolebe sa slamnatim krovom u kojoj su živjeli te jakog nevremena, kada ga je majka nosila te su se sakrili pod šupom uz kuću. Kada je oluja prošla, slama na krovu ostala je otkrivena.

127 Zemljište je, prema kazivanju Stjepana Đelatovića i Ane Lončarić, prodavao đakovački (bosansko-srijemski) biskup Antun Akšamović (biskup od 1920. do 1951.).

128 Arhivska građa Odjela za katastar nekretnina Đakovo.

129 Bila je poput opisanih koleba.

Slika 12. Katica i Mato Đelatović sa sinom Stipom u Mađarevoj bari (izvor: arhiv obitelji Đelatović).

Na mjestu na kojemu su imali zemljište i kuću ranije je bila *ugljara*[130] pa su tijekom obrade zemljišta izoravali *ugalj* (ugljen) i ostatke keramike.[131] Kaže kako su ondje živjeli čovjek i žena koji su ugljenom snabdijevali kovače.

O starijoj prošlosti Mađareve bare priča kako je čuo od djeda da je u vremenu dok je još bila šuma, ondje postojalo selo[132] napravljeno od drvenih kuća u kojima su živjeli šumski radnici. Navodno da se jedna od kuća zapalila dok su radnici bili na poslu pa je požar pri tome zahvatio i ostale kuće te je cijelo selo izgorjelo. Također navodi kako su stanovnici nakon toga osnovali selo Paljevine, koje je po tome paležu dobilo i ime.[133]

130 Priča kako se za pravljenje ugljena napravi veliki trap sa zemljom „i tu se potpalji zemlja i okolo se pazi da ne izgori", a drva se nacijepaju i stavljaju.

131 Moguće je kako se ovdje nalazilo i nekakvo starije nepoznato naselje.

132 Za koje ne zna je li imalo kakvo ime.

133 Mate ŠIMUNDIĆ, *Đakovštinska toponimija*, Đakovo, 1995., 163.: „Paljevina. – Osnovana je na koncu VIII. st. na tlu blizu Potnjana. Prvi njezini stanovnici biše iz Like. Do današnjih dana nije se osjetno povećala. Bit će kako se zemljište imenovalo Paljevina, potom ja naziv prešao na naselje što je izgrađeno na njemu. Im. paljevina biva od kor. morfema pal-iti te suf. –jevina…"

Na mjestu gdje je kasnije bio salaš Marijana Taradana kaže kako je nekada bila *rezonica* (pilana) pa lugarnica. Usporedbom i preklapanjem stare habsburške karte na kojoj je ucrtana parna pilana[134] s aerofotogrametrijskim snimkama iz 1956. godine, vidljivo je kako se lokacije nekadašnje pilane i Taradanovog salaša poklapaju. Stipo spominje kako je odande prema šumi vodila pruga po kojoj je vozio mali *vagonetni* vlak te kako je u šumi i danas vidljiv *bent* na kojemu se nalazila pruga. Kaže kako je na njivama *bent* već bio poravnan u vremenu kada su oni ondje obrađivali zemljište, ali vidjela se njegova trasa po usjevima, koji su ondje uvijek bili bolji. Sipo spominje kako je nekadašnjega vlasnika *rezonice* i još neke ljude ubio Čaruga[135], u vrijeme isplate radnika.

Dokaz postojanja lugarnice u Mađarevoj bari jesu podatci iz matičnih knjiga rođenih po kojima je vidljivo kako su se ondje rađala djeca vlastelinskih lugara. Od 1898. do 1910. ondje je rođeno sedmero djece. Spominju se lugar Ferdo/Ferdinand Kolač i supruga Ana Miler/Müller 1898. i 1902. godine, zatim isti lugar, ali supruga Terezija Cipel/Sipl 1904. i 1906. godine, lugar Kazimir Račić i supruga Kata Spiel 1898. godine, lugar Antun Ilančić i supruga Kata Hajduković 1906. godine, lugar Adam Koch i supruga Ana Steger 1910. godine te lugar Karlo Bauer i supruga Elizabeta Čizar 1914. godine.[136]

U Mađarevoj bari bilo je pet salaša koji su bili raspoređeni na prostoru od oko jednog kilometra (slika 13).

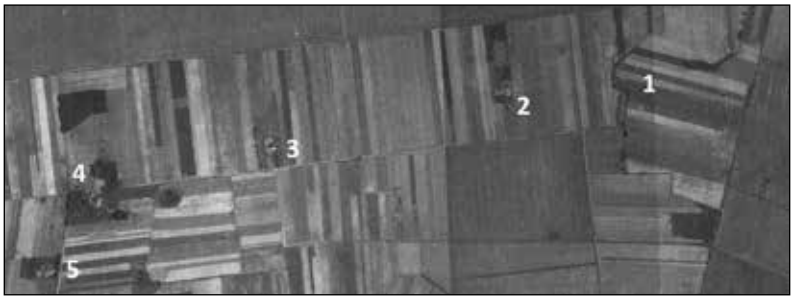

Slika 13. Salaši u Mađarevoj bari na fotogrametrijskoj snimci iz 1956. godine: (1) Fabo Đelatović, (2) Mato/Stipo Đelatović, (3) Gabro Horvat, (4) Marijan Taradan, (5) Pero Taradan (izvor: Državna geodetska uprava).

134 URL: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=2024506.3545467446%2C5675782.734943056%2C2067119.9978157303%2C5696573.606636624/ (Pristupljeno: 11. 1. 2023.).

135 Jovo Stanisavljević.

136 Arhiv Župe sv. Jakova apostola Gorjani, Matična knjiga rođenih župe Gorjani 1897. – 1917.

Prvi salaš, gledajući od šume Sibik, bio je u vlasništvu Fabe Đelatovića (1909. – 1982.), koji je ondje živio sa ženom Baricom (1909. – 1972.) (slika 14) i kćeri Stažom (1943. – 2019.) (udana Šantić). Fabo je ondje imao manju kuću i svinjac.

Drugi salaš pripadao je Fabinu bratu, već spomenutom Mati Đelatoviću (1910. – 1965.), koji je ondje živio sa ženom Katicom (1913. – 1960.) i sinom Stjepanom (Stipom) (1935.). Stipo je ondje proveo gotovo cijelo djetinjstvo i mladost. U školu je išao u Gorjane, pri čemu bi preko tjedna boravio kod ujaka u Gorjanima, a subotom se vraćao u Mađarevu baru. Stipo se 1960. godine oženio Anom Karaman (1938. – 2021.) (slika 15) iz Gorjana[137] i dok su živjeli u Mađarevoj bari, rodio im se sin Mato (1962. – 2001.) (slika 16).

Slika 14. Fabo i Barica Đelatović (izvor: arhiv obitelji Đelatović).

Slika 15. Stipo Đelatović i Ana Karaman na dan vjenčanja 1960. godine (izvor: arhiv obitelji Đelatović).

137 Svatove nisu pravili jer je Stipi tjedan dana ranije umrla majka, imali su samo večeru u Mađarovoj bari.

Slika 16. Stipo, Ana, Mato ml. i Mato st. Đelatović u Mađarevoj bari (foto: Jelenić, B.).

Po Stipinu povratku iz vojske, 1957. godine, počeli su u Mađarevoj bari praviti novu kuću (slike 17 i 18). Zidali su je majstori iz Gorjana: Miško Miler, Toma Pavić i August. Stipina kuća imala je tri prostorije: „soba, kujna pa soba", sve veličine oko 4 x 4 m, slijedio je *špajz* ili *pivnica* (ostava) veličine 3 x 4 m, zatim štala od 7 m, šupa od 4 m pa *štagalj* „u ključ"[138]. Kuća je imala trijem koji se protezao od *prednje sobe* do *špajza*. *Štagalj* je bio ranije napravljen, bio je drven s *ušakima* i okolo opšiven daskama (slika 19). Kaže kako je ondje osim *štaglja* imao dvije šupe, *pecaru* i *kotal*. Dvorište je bilo popločano betonskim pločama, koje su kupili i dovezli iz Gruba (nalazile su se na mjestu tada porušenih svinjaca). Oko kuće bili su jablani, šljivik, voćnjak i šumica. Imao je i svinjac izrađen od *ušaka* i dasaka, a ispred svinjca bio je tor. Svinje je katkada tjerao preko zime u šumu *u žir*, a one bi se same vratile kući. Imali su jednu kravu, dok je kasnije, već pred selidbu, držao i nešto junadi. Oko kuće obrađivali su poljoprivredno zemljište (Stipo je imao oko 11 jutara), a u vrijeme žetve i vršidbe pšenicu je na svih 5 *guvana* u Mađarevoj bari dolazio vršiti majstor Andro (Andrija Karalić iz Gorjana).

138 Okomito postavljen na kuću i ostale prostorije.

Stipo spominje kako su kuće u Mađarevoj bari imale i svoje kućne brojeve, koji su se nastavljali na brojeve u Gorjanima.[139]

Slika 17. Kuća Stipe Đelatovića s okućnicom u Mađarevoj bari 50-ih godina 20. st. (foto: Jelenić, B.).

Slika 18. Ana, Mato st. i Stipo Đelatović ispred kuće u Mađarevoj bari 60-ih godina 20. st. (foto: Jelenić, B.).

139 Ulice u Gorjanima tada nisu imale kućne brojeve po ulicama, već je cijelo selo bilo jedna cjelina, a kućni brojevi u Mađarevoj bari bili su posljednji brojevi koji su pripadali Gorjanima i počinjali su od šume Sibik pa je prvi kućni broj imao Fabo Đelatović.

Slika 19. Štala i drveni štagalj Stipe Đelatovića u Mađarevoj bari (foto: Jelenić, B.).

Uzgajali su ondje i pčele. Otac je imao oko 20 košnica, a on 4-5. Otac je bio kolar pa je sam napravio pčelinjak od drva. Pčele su imale dovoljno paše jer je bilo puno napuštenog zemljišta, livada i šumica. Obojica Taradana također su uzgajala pčele. Med su prodavali, a po med u bačvama dolazio je otkupljivač iz Osijeka. Sjeća se kako se proizvodnja meda isplatila, jer med je bio cijenjen.[140]

U selo su išli konjima i kolima. Sjeća se kako je kao dijete išao s majkom u mlin kod *Švabe*, na mjestu gdje se ranije (prije Drugoga svjetskog rata) nalazio Đelatov mlin,[141] a kasnije je i sam išao konjima u nabavu ili za sve druge potrebe. Oni su u nabavu išli u Gorjane, a Taradanovi u Potnjane jer im je bilo bliže.

140 Katkada je za cijeli dan kopanja kukuruza plaća bila teglica meda.

141 Ugao Perićeve i Okrugle ulice u Gorjanima.

Sljedeći salaš pripadao je obitelji Horvat (podrijetlom Zagorci), odnosno ondje je živio Gabro (Gabo, Gabor) Horvat[142] sa suprugom Baricom (rođ. Bolfek) i kćerima Zoricom (krštena kao Zora Gabrijela, rođ. 1929. u Mađarevoj bari) i Slavicom (rođ. 1931. u Mađarevoj bari.) Gabro se 1929. godine u matičnim knjigama spominje kao šumski radnik, rodom iz Završa, općina Lobor, kotar Zlatar.[143] Stipo Đelatović priča kako su Horvatovi pekli kruh u njihovoj krušnoj peći. Slavica Horvat rodila je blizance Marijana (rođen i umro 1948.) i Baricu (1948.) te sina Ivana (1949.), koji su, po kazivanju Stipe Đelatovića, odrasli u Mađarevoj bari. Slavica Horvat vjenčala se u Gorjanima 1955. godine s Josipom Verzanom-Barberićem.[144]

Sljedeća dva salaša pripadala su Taradanovima, prvi Marijanu (Lovri), koji je ondje živio sa ženom Janjom i djecom, a drugi njegovu bratu Peri. Taradanovi su doselili iz Baranje 1928. godine. Ana Lončarić rođ. Taradan (unuka Marijana Taradana) kaže kako je djed bio Hrvat podrijetlom iz Beremenda (danas pripada Mađarskoj), dok je baka Janja iz Luča. Stipo Đelatović priča kako su Taradanovi po dolasku u Gorjane najprije živjeli u Gorjanima kod *đed* Stipe Đuretinog (Perić) dok si nisu uredili kuću koju su kupili u Mađarevoj bari (nekadašnja lugarnica), dok Ana Lončarić priča kako je čula da su neko vrijeme živjeli kod Joze Agotića, a da je u Mađarevoj bari njezin djed pravio kuće i ostale objekte koji su se tamo nalazili. Zna kako su bili povezani s Perićima (*Đuretinima*) te kako su bili kumovi.[145] U Mađarevoj bari živjela je i Marijanova majka Mara te otac Pero (oboje sahranjeni u Gorjanima, kao i majka bake Janje).

Ana također kazuje kako joj je djed pričao da su zemljište oko salaša kupili od biskupa Akšamovića, te kako su nakon toga pet godina ondje sjekli šumu i sedam godina vadili panjeve pa tek onda počeli obrađivati zemljište (slika 20).

142 Poginuo u Drugome svjetskom ratu.

143 Arhiv Župe sv. Jakova apostola Gorjani, Matične knjige rođenih župe Gorjani 1918. – 1944.

144 Arhiv Župe sv. Jakova apostola Gorjani, Matične knjige rođenih župe Gorjani 1945. – 1961.

145 Ani je krštena kuma bila Štefica, žena dr. Mateja Perića, odvjetnika u Osijeku (Arhiv Župe sv. Jakova apostola Gorjani, Matične knjige rođenih župe Gorjani 1918. – 1944.).

Slika 20. Marijanov sin Stipo Taradan pri kultiviranju kukuruza u Mađarevoj bari (izvor: arhiv obitelji Lončarić).

Spomenuto je kako je kuća Marijana Taradana bila na mjestu nekadašnje pilane i lugarnice, Ana se sjeća kako su ondje bile dvije kuće jedna pokraj druge te oko kuća pomoćni objekti: sjenici ili *štagaljevi*, čardaci, prostorija za ostavljanje poljoprivredne mehanizacije i ostalo. Za kuću kaže kako je imala tri sobe iza kojih je bila *didina* radnja. Druga kuća isto je imala takav raspored prostorija, iza kojih je bila štala za konje, ljetna kuhinja, *pušnica* i podrum u kojemu je djed vrcao med. Ana spominje kako su kod Taradanovih muškarci *štrikali* (pleli, iako njezin otac nije) pa se sjeća kako su po zimi *štrikali* obuću s cvjetićima, poput one koja čini sastavni dio baranjske narodne nošnje, a sjeća se kako je i baka nosila baranjsko oglavlje.[146]

Sjeća se kako je kroz njihovo imanje prolazila *lenija* (poljski put) uz koju je bio bunar, *đeram* i veliki *valovi* na kojima su i ostali poljoprivrednici napajali konje tijekom rada u polju. Marijan je volio *kalemiti* (cijepiti) voće pa je oko kuće zasadio veliki voćnjak s najrazličitijim vrstama voća, čije je

146 Također spominje kako je u kući, koju je kasnije stric Mijo napravio u Potnjanima, postojao plavi namještaj, oslikan tulipanima (što također ukazuje na baranjsku tradiciju) te veliki sat.

kaleme (cijepove) prikupljao po selima u okolici. Osim voćnjaka ondje je zasadio vinograd te oko 2 do 3 jutra hrastove šume.

Marijan je ondje živio sa ženom Janjom (rođ. Franjić), kćeri Anom te sinovima Stjepanom (Stipom) (1923. – 2008.) i Mijom (rođ. 1932.) (slika 21). Ana se sjeća kako joj je otac pričao da je kao dijete svakodnevno išao pješice u školu u Gorjane.

Slika 21. Janja i Marijan Taradan s djecom: Stipom, Mijom i Anom u Mađarevoj bari (izvor: arhiv obitelji Lončarić).[147]

Za Marijana Stipo Đelatović kaže kako je bio veliki gazda, a isto je potvrdio i kazivač Mirko Đelagić, nazivajući ga vrsnim poljoprivrednikom, zemljoradnikom, voćarom i vinogradarom. Ana se sjeća kako je djed na većim površinama uzgajao lubenice te hren, a uzgajao je i pčele. Mirko Đelagić spominjao je kako je Marijan sam konstruirao mlin s velikim kamenom, koji su vrtjeli konji po drvenom postolju („sanduku").

Marijanov sin Stjepan Taradan oženio se Evicom Backo (1923. – 2008.) iz Potnjana te su pravili svatove u Mađarevoj bari (slika 22).

147 Mijo Taradan drži novine *Hrvatski Radio list*, broj 7, godište I od 3. kolovoza 1941. godine (URL: https://library.foi.hr/lib/casopis.php?sqlx=S02210&H=&E=E1122&lok=&broj=194100007&sqlid=1&preu=&U=/ (Pristupljeno 27. 8. 2023.)).

Slika 22. Svatovi Stjepana Taradana i Evice rođene Backo pred Taradanovom kućom u Mađarevoj bari (izvor: arhiv obitelji Lončarić).

Slika 23. Evica i Stjepan Taradan s kćeri Anom (izvor: arhiv obitelji Lončarić).

Stjepanu i Evici u Mađarevoj bari rodila se kći Ana (rođ. 1943., udana Lončarić) (slika 23). Nakon nekoliko godina Stjepan i Evica napravili su kuću u Potnjanima i ondje odselili 1949. godine.

Drugi Marijanov sin, Mijo Taradan, ostao je na očevu salašu i oženio se 1955. godine Katom Hajduković. Mijo i Ana imali su kćer Ružicu (krštena kao Ružica Janja, rođena u Mađarevoj bari 1956. godine, udana Bisaha), sina Pavla (rođen i umro 1957.)[148] te sina Mirka.

Iza Marijanove kuće bio je put prema salašu Pere Taradana (rođen 1898.), koji je ondje živio sa ženom Marijom (Minom, rođenom Kovačević iz Gorjana, 1903. – 1972.) (slike 24 i 25). Ana Lončarić sjeća

148 Arhiv Župe sv. Jakova apostola Gorjani, Matične knjige rođenih župe Gorjani 1945. – 1961.

se kako je i *dida* Pero imao voćnjak oko kuće, ali ne tako velik kao što je bio Marijanov.

Slike 24. i 25. Marija i Pero Taradan u Mađarevoj bari (izvor: arhiv obitelji Valjetić).

Kazivači Stipo i Ana spominju kako su se stanovnici salaša međusobno družili. Stipo se sjeća kako su obvezno išli jedni drugima na svinjokolje te za Božić kada bi pucali iz pušaka. Stipo je svirao hramoniku pa su katkada on i *đed* Pero Taradan odlazili i do Gruba,[149] on je svirao, a *đed* Pero pjevao.

Nestanak salaša

Stipo, Ana i Mato st. Đelatović nisu planirali seliti iz Mađareve bare, zato su ondje i pravili novu kuću. Planovi su se promijenili kada su svi ostali stanovnici otišli odande. Stipo misli kako su Horvati odselili dok je on bio u vojsci (prije 1957. godine). Stipin stric Fabo privremeno je odselio u Gorjane nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno uselio se u nekadašnju njemačku kuću u Grčkoj ulici (kućni broj 9),[150] ali trebao je potpisati kako ulazi u proces kolonizacije,[151] što je on odbio, pa se vratio natrag u Mađarevu baru. Kasnije je kupio kuću u Ulici Ritvara (kućni broj 22) i ondje trajno preselio. Stjepan Lović sjeća se kako je 1969. godine na mjestu salaša Fabe Đelatovića još stajala kuća i nekakva manja zgrada (poput svinjca).

Pero i Marija Taradan preselili su u Gorjane u Ulicu Kula (kućni broj 47), a Mađarevu baru napustio je zbog bolesti i Mijo Taradan te odselio u Potnjane. Stipina obitelj tada je ostala jedina u Mađarevoj bari i odlučili su kako će i oni seliti. Kupili su staru kuću u Gorjanima (Ritvara 12), koju su srušili, baš kao i kuću u Mađarevoj bari, čiji su materijal iskoristili za gradnju nove kuće u selu 1966. godine. Stoka je još neko vrijeme bila u Mađarevoj bari te se ondje moralo svakodnevno ići ili bi boravio netko od ljudi koje je Stipo zadužio. Kada je napravio štalu, preselio je svinje i junad u selo. Stipinom selidbom s obitelji iz Mađareve bare u Gorjane nestaje posljednji gorjanski salaš.

Ubrzo nakon nestanka salaša nestaju i nekadašnja imanja na kojima su se nalazili. Sukladno Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji mijenjaju se veličine poljoprivrednih površina i vlasništvo pa je gotovo sve zemljište i imanja koji su pripadali Nijemcima, te dio zemljišta koje je pripadalo imuć-

149 U Grubama je u to doba bila radna jedinica PIK-a (poljoprivredno industrijskog kombinata), ondje su bili svinjci i kuće za radnike. Stipo priča kako je prije toga ondje bio salaš pa spominje *babu* Ružu i Hajdukoviće, a kasnije je zemljište konfiscirano i pripalo je državi.

150 Ova kuća pripadala je njemačkoj obitelji Kner, koja je Gorjane napustila 1944. godine, a kasnije je ondje kolonizirana obitelj Kočet (Mirko MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova, Razvoj naselja i kretanje stanovništva", Društvenogeografska promatranja, 145–252.).

151 Sukladno Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji.

nijim Šokcima, nacionalizirano ili podijeljeno novopridošlim kolonistima. Dodatnu promjenu u strukturi i vlasništvu poljoprivrednog zemljišta donosi arondacija, koja se na području Gorjana provodila od 60-ih do 80-ih godina 20. stoljeća, gdje se privatno zemljište mijenjalo državnim. Ovim postupcima većina površina u Mađarevoj bari i Livadama postala je državno poljoprivredno zemljište, prokopani su novi kanali te nastaju novoformirane table poljoprivrednog zemljišta.

Obilaskom terena moguće je pronaći tek tragove nekadašnjih salaša. Na mjestu salaša Stjepana Đelatovića sada je tabla državnog poljoprivrednog zemljišta, a na mjestu gdje se nalazila kuća i drugi objekti moguće je pronaći tragove opeke, žbuke, stakla, keramike i ostalog materijala. Na mjestu nekadašnjega salaša Marijana Taradana (i parne pilane) u šikari se mogu pronaći temelji nekadašnjih objekata, veća količina opeke te ostatci zidanih struktura. Cijeli je teren neravan i vidljivo je više uzvišenja i jaraka unutar same šikare. Tragovi ostalih salaša nisu pronađeni.

Zaključak

U okolici Gorjana postojali su brojni objekti koji su služili za privremeni ili stalni boravak. Ovakvi objekti gradili su se na poljoprivrednom zemljištu na takozvanim *posjedima*, u područjima koja su bila udaljena od sela, a njihovo postojanje moguće je pratiti od druge polovice 19. stoljeća.

U početku su to *kolebe*, različite veličine, načina gradnje ili namjene. U kolebama se ostavljaju poljoprivredni strojevi, kod nekih se grade objekti za smještaj stoke i boravak ljudi pa po potrebi netko od vlasnika ostaje ondje boraviti dulje ili kraće. Gorjanske kolebe po tipu objekata odgovaraju klasičnim salašima, kakvi se najčešće mogu pronaći u graničarskim selima slavonske Posavine, imaju stambene i gospodarske zgrade te zemljište oko njih, vezani su za kuću i imanje u selu s kojima čine cjelinu.

Druga vrsta objekata, koju u Gorjanima zovu *salaši* ili *pustare*, nastaje na većim imanjima (*posjedima*) na okrupnjenom (komasiranom) poljoprivrednom zemljištu. Najveće *posjede* sa salašima imaju Nijemci te tek pokoji Šokac. Najviše ih je bilo sjeverno od Gorjana u području zvanom Livade. Vlasnici salaša žive u selu, a na salašima žive i rade *komencijaši*. Ovi salaši nestaju završetkom Drugoga svjetskog rata, a zemljište je nacionalizirano ili podijeljeno novim vlasnicima u procesu kolonizacije.

Treću vrstu objekata čine *salaši* u Mađarevoj bari, koji se grade na krčevinama nekadašnjih šuma. Prvi stanovnici Mađareve bare bili su vezani za nekadašnju pilanu, šumske poslove ili lugarnicu pa kontinuitet naseljenosti ondje postoji od 70-ih godina 19. stoljeća do 60-ih godina 20. stoljeća. U prvoj polovici 20. stoljeća ondje nastaje pet salaša na kojima trajno žive njihovi vlasnici. S obzirom na to da vlasnici nemaju kuću u selu, s kojom bi salaš bio vezan, ne smatraju se tipičnim salašima pa Mađarevu baru možemo smatrati naseljem salašarskog tipa ili zaselkom koje je pripadalo Gorjanima. Posljednji salaš u Mađarevoj bari napušten je 1966. godine, a do danas su svi objekti potpuno nestali.

Nekadašnje kolebe također su gotovo potpuno nestale. U funkciji su bile do 80-ih godina 20. stoljeća, a do danas su rijetke ostale sačuvane, uglavnom u devastiranom stanju ili su djelomično vidljivi tragovi njihova postojanja. Ostala je tek pokoja šumica ili voćnjak koji su ih okruživali, nazivi *posjeda* te sjećanja na neka prošla i neponovljiva vremena.

SUMMARY

Ivan Lović

KOLEBE AND SALAŠI IN THE AREA OF GORJANI

The village of Gorjani is located north of the town of Đakovo. The favorable geographical position of the place and its surroundings influenced the development of different settlements in different periods of time. They were villages, hamlets or individual objects in the field, inhabited for a longer or shorter time. Individual buildings with properties around them, such as existed in the Gorjani area at the end of the 19th and during the 20th century, and possibly even earlier, were called kolebe (huts) and salaši (farms). The aim of the work was to investigate and describe such objects and the life of the population in them. The appearance and location of huts and farms are very similar, they differ in that the huts were lived in occasionally, while the farms were lived in for a long time or permanently. The largest part of the farms is located north of Gorjani in the areas called Mađareva bara and Livade, which were marshy and wooded until the end of the 19th century. In addition to residential buildings, there were often outbuildings, a well, an orchard, a grove, agricultural land and other things. There were several types of huts, which could be used for leaving tools, housing livestock, shelter from adverse weather conditions and housing people. Farms are built by Croats and Germans. There are two types of farms, one where the owners themselves lived all year round, and others where hired workers lived. The last farmhouse was abandoned around 1966, while the huts were in operation for a little longer. Until today, two old huts of different types have been partially preserved, and traces of the existence of huts and farms can still be found in several localities in the field.

Zbirka crkvenog tekstila i parament Milosrdnih sestara svetog Križa u Đakovu i tehnika ukrašavanja tekstila oslikavanjem, crtanjem ili molovanjem na prostoru Đakovačko-osječke nadbiskupije

UDK 745.52
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Estera Radičević
Samostan Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu
Janja Juzbašić
Gradski muzej Županja

U članku se donose rezultati terenskih istraživanja autorica o crkvenom ruhu ukrašenom tehnikom *oslikavanja, crtanjem bojama na platnu* ili, kako ga u tradiciji Slavonije nazivaju, *molovanje*, *muljanje*, *maljanje.* Ujedno se donosi kratka povijest radionice liturgijskog ruha – paramenta u okviru samostana Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, gdje se čuvaju vrlo lijepi primjeri sakralnih tekstilnih predmeta urešenih oslikavanjem na platnu te mnogobrojni drugi ručni radovi koje su izradile vrijedne ruke sestara u navedenom samostanu. Studijska istraživanja literature o liturgijskom ruhu na području Đakovačko–osječke nadbiskupije pokazala su kako se ova tehnika ukrašavanja može pronaći na različitim predmetima još u nekim sakralnim župnim zbirkama, a nalazimo ih u stručnoj literaturi i u drugim biskupijama u nas, ali ih povjesničari umjetnosti različito nazivaju; *oslikavanje lanolinskim bojama*, *crtanje po svili, prskanjem sprejom po šabloni* ili *dodatno bojenje kistom* i dr. O sličnostima navedenih tehnika

na nešto širem području donosimo samo nekoliko podataka jer bi trebalo provesti detaljna istraživanja te ih usporediti s tradicijskim tehnikama i tehnikama koje su korištene u paramentu u Đakovu kako bi se barem približno istražila geneza, rasprostranjenost te ostale osobitosti ovoga vrlo zanimljivoga načina urešavanja sakralnog i tradicijskog tekstila u nas. A na kraju ćemo na primjerima specifično ukrašenoga crkvenog tekstila i odjevnim predmetima pokazati utjecaj na oblikovanje i ukrašavanje tradicijske odjeće u Slavoniji i obrnuto.

Ključne riječi: crkveno ruho u zbirci Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, tehnika *slikanja i crtanja bojama* na platnu, tradicijsko ruho, tehnika *molovanja*, *muljanja ili maljanja.*

Nešto općenito o istraživanju, stručnoj obradi i prezentaciji zbirki liturgijskoga tekstila u Hrvatskoj

Sastavni dio inventara samostanskih ili župnih crkava, od davnina, uz mnogobrojna umjetnička djela bilo je i liturgijsko ruho koje je služilo za različite crkvene obrede. Danas se, međutim, staro (starinsko) liturgijsko ruho u mnogim hrvatskim crkvama i samostanima više ne upotrebljava, osim onoga najreprezentativnijeg u iznimno svečanim liturgijskim obredima. Tako liturgijsko ruho postaje dio sakralne baštine ili dio muzejskih zbirki tekstila (Mesek 2012: 430).[1] O tim vrijednim zbirkama hrvatske katoličke sakralne baštine i drugih vjerskih zajednica u nas još uvijek nemamo objedinjenih podataka u literaturi, a osobito je malo informacija o tim dragocjenostima dostupno široj javnosti. Pretpostavljamo da je jedan od razloga taj što se u bivšoj Jugoslaviji o ovim temama u javnosti pisalo vrlo malo. No, ipak se u nekim stručnim publikacijama, od kojih navodimo *Informaticu museologicu*[2] i *Godišnjak zaštite spomenika kulture*[3], još koncem sedamdesetih godina i kasnije pronalazi nekolicina radova o tekstilnim crkvenim dragocjenostima u

1 Ariana MESEK, „O liturgijskom ruhu u fundusu Gradskog muzeja Varaždin", Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin br. 23., 2012., 413–443.

2 *Informatica Museologica* jedini je muzeološki časopis u Hrvatskoj koji kontinuirano izlazi od 1970. godine i prati muzejsku djelatnost, odražava ulogu i vizije muzejske zajednice i glas je muzealaca koji danas oblikuju raznoliki suvremeni muzejski i kulturni kontekst, URL: https://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/informatica-museologica/najnoviji-broj/ (Pristupljeno 3. 7. 2023.).

3 Prvi broj časopisa *Godišnjak zaštite spomenika kulture* izišao je 1975. godine, URL: https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342 (Pristupljeno 5. 7. 2023.).

Hrvatskoj i šire (Pavičić 1996).[4] Sve su to pojedinačni primjeri predstavljanja pojedinih samostanskih ili župnih zbirki, često s vrlo malim brojem podataka o crkvenom tekstilu. Upravo o tome problemu pisao je poslije Domovinskog rata u Hrvatskoj, 1998. godine, Želimir Laszlo koji navodi kako u nadležnim tijelima za kulturnu baštinu još uvijek nema ni elementarnih popisa inventara vjerskih zajednica, a izostale su i stručne valorizacije. Pokušaja je bilo da se ovi nedostatci isprave, npr. godinu dana ranije (1997.) kada su načinjeni upitnici od strane Muzejskoga dokumentacijskog centra Zagreb i odaslani u vjerske zajednice grada Zagreba na koje je pristiglo samo oko 30 % odgovora. Prethodno navedeni autor, primjerice za grad Zagreb navodi: „ …u cijelom Zagrebu ne može se pogledati ni stoti dio crkvenog blaga koji se u njemu čuva… No to je stvar budućnosti – trenutačno nitko se u muzejskoj struci ozbiljno i organizirano, izuzev naravno časnih pojedinaca, ne bavi muzealnim poslom čuvanja i prezentacije crkvenog blaga, pogotovo ne planski u cijeloj Hrvatskoj… Zato su i rezultati sporadični, pa i rijetki…" (Laszlo 1998: 93).[5] Od toga vremena ipak možemo vidjeti da su se učinili značajni pomaci i danas imamo velik broj pojedinačno javnosti predstavljenih zbirki sakralne umjetnosti, kako u literaturi tako i u stručnim radovima, katalozima i drugim medijima.

Prema izvorima, u literaturi je najviše obrađenih, predstavljenih te vrlo detaljno i stručno obrađenih sakralnih tekstilnih predmeta u Hrvatskoj s područja metropolija Istre, Primorja i Dalmacije (Vanino 1987; Ivoš 1985; Ivoš 1999; Ivoš 2009)[6]. Tako je vrlo detaljno, u novije vrijeme osobito, obrađeno i predstavljeno liturgijsko ruho krčke katedrale (Habuš Skendžić i Šlogar, 2020; Demori Stančić 2008)[7], a potom je i većina liturgijskog tekstila stručno obrađena i predstavljena javnosti s nadaleko poznate izložbe *Zlato i*

4 Snježana PAVIČIĆ, „O stanju i čuvanju tekstilnih predmeta Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu (s posebnim osvrtom na Sakralnu zbirku)", *Informatica museologica*, Vol. 27 No. 1-2, Zagreb, 1996.

5 Želimir LASZLO, „Registar muzeja i zbirki u vlasništvu vjerskih zajednica", *Informatica museologica* 3/4. Zagreb, 1998., 93–97.

6 Miroslav VANINO, *„Isusovci i hrvatski narod"*, Zagreb; 1969.; Jelena IVOŠ, *„Tekstilna zbirka samostana Male braće"*, Kršćanska sadašnjost 21, Zagreb 1985., 571–575; Jelena IVOŠ, *„Franjevci; liturgijsko ruho"*, Mir i dobro. Zagreb, 1999., 303–312; Jelena IVOŠ. *„Liturgijsko ruho"*, Blago Kotorske biskupije – Zagovori svetom Tripunu. 2009., 317–335.

7 Dubravka HABUŠ SKENDŽIĆ i Heda ŠLOGAR, „Misnica kardinala Pietra Basadonne (1617. – 1684.) iz župne crkve u Lanišću", *Ars Adriatica* 10/2020, 2020.,113–130; Zoraida DEMORI STANČIĆ, „Figuralni umjetnički vez obrednog ruha iz vremena renesanse u Dalmaciji i Istri", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 32/2008., Split, 2008.,69–86.

srebro Zadra, danas stalne izložba crkvene umjetnosti u sklopu samostana sestara benediktinki svete Marije u Zadru. Ako pogledamo prema izvorima u literaturi, u razdoblju od kasnih devedesetih godina prošloga stoljeća do početka dvadesetih godina ovoga, predstavljene su i mnogobrojne druge crkvene vrijednosti uz Jadran, počevši od samostana i crkava oko Splita (Sokol 2005)[8], pa niže do Dubrovnika (Jemo 2006)[9] ili gore k Istri, gdje pak sve više imamo stručnih radova na ovu temu. No, ne smijemo izostaviti i središnji dio Hrvatske, gdje su barem u pisanim oblicima predstavljene neke najznačajnije tekstilne zbirke u nas, počevši od bogate Riznice zagrebačke katedrale (Ivoš 1994)[10], Povijesnog muzeja Hrvatske (Pavičić 1996)[11], Gradskog muzeja Varaždin i Zbirke uršulinskog samostana u Varaždinu (Šimunić 2003)[12], Zbirke liturgijskog ruha Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu (Bralić i Budicin 2017)[13], te općenito gotovo cjelokupne sakralne zbirke franjevaca i pavlina u Hrvatskoj (Oremović 1989; Tolić 2015)[14].

No nažalost, svi uvijek navode kako je na cijelom području Hrvatske dosta ovakve građe propalo. Razlozi su različiti, počevši od silnih ratnih razaranja tijekom više stoljeća, od ukinuća katoličkih vjerskih redova za vrijeme Jugoslavije i oduzimanja umjetnina, stalne upotrebe, neadekvatnog čuvanja i pohrane te slično. Primjerice, Krešimir Oremović u jednom prikazu opsežnog kataloga o kulturi pavlina u Hrvatskoj navodi kako jedan od autora (Ivo Lentić) objašnjava razloge zbog kojih, kada je riječ o djelima pavlinskog zlatarstva, moramo govoriti upravo o ostatcima ostataka. On navodi da stariji riznički popisi navedenog reda otkrivaju o kakvu je blagu bila riječ, no nakon

8 Vjekoslav SOKOL, *Od slike i ornamenta do sakralne etnografije*, Split, 2005.,17–73.

9 Danijela JEMO, „Konzervatorsko-restauratorski radovi na kaputu – fraku iz muškoga građanskog kompleta obitelji Gozze iz Dubrovnika", *Informatica Museologica*, 37 (1-4), Zagreb, 2006., 224–239.

10 Jelena IVOŠ, Riznica: „Zagrebačka katedrala; liturgijsko ruho; Dijecezanski muzej", *Sveti trag* 1994., Zagreb 1994., 407–426.

11 Snježana PAVIČIĆ, „O stanju i čuvanju tekstilnih predmeta Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu 1996. (s posebnim osvrtom na Sakralnu zbirku)", *Informatica Museologica,* Vol. 27 No.1-2. Hrvatski povijesni muzej.

12 Ljerka, ŠIMUNIĆ, „Crkveni tekstil varaždinskog Uršulinskog samostana", *Varaždinske Uršulinke – 300 godina od dolaska u Varaždin*, Varaždin, 2003.

13 Višnja BRALIĆ i Marta BUDICIN, *Zlatne niti, restaurirani tekstilni predmeti iz Riznice zagrebačke katedrale*, Zagreb, 2017.

14 Krešimir OREMOVIĆ, „Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244. – 1786", ČGP *Delo* Zagreb, 1998; Željko TOLIĆ, „Franjevci u našim krajevima u 13. stoljeću", *Služba Božja* 55 (2015), br. 3-4, 233–261.

ukinuća reda većina je zlatarskih radova nestala i zametnuo im se svaki trag, ono malo predmeta što je preostalo „u potpunosti se uklapa u sliku zlatarstva u Hrvatskoj u 17. i 18. stoljeću" (Oremović 1989: 94).[15] U istom prikazu navodi se da je sličnu sudbinu doživjelo i crkveno ruho pavlina u nas, koje je stručno obradila i prezentirala Jelena Ivoš koja kaže da su: „…i rijetki primjerci crkvenoga ruha koji su sačuvani u njihovim samostanima vrhunske izrade i po svemu su ravnopravni s evropskim komparativnim materijalom" (Oremović 1989: 94).[16] Slične zaključke izvode i drugi autori koji su pisali o vrijednostima zbirki samostana sestara benediktinki, uršulinki i drugih katoličkih župnih i samostanskih zajednica. Na kraju moramo spomenuti kako se na temelju studijskih istraživanja može zamijetiti da su najmanje predstavljeni pa i stručno obrađeni primjerci liturgijskog ruha i ostaloga crkvenog tekstila s područja koje je danas pod patronatom Đakovačko-osječke nadbiskupije. Svijetli primjer je novije objavljen katalog (2019.) godine *Vodič kroz stalni postav Franjevačkog samostana u Vukovaru* gdje je stručno obrađena i za javnost prezentirana gotovo cjelokupna samostanska zbirka kao i bogati fundus liturgijskog ruha. Nažalost, na drugoj strani, mnoge druge tekstilne vrijednosti ove naše nadbiskupije, posebice iz župnih zbirki, danas su predstavljene sporadično, točnije nešto u okviru povremenih muzejskih izložbi, manjim katalozima i publikacijama.

Primjerice, u novije vrijeme predstavljen je tek manji dio liturgijskog ruha virovitičkog, županjskog, moslavačkog kraja (Juzbašić i Zelić 1994; Šuvak 2012; Moslavac 2012)[17], a 2000. godine stručno je obrađen i dio liturgijskog ruha (nekada dijela naše biskupije), Požeške biskupije (Ivančević Španiček 1999/2000)[18], slobodno možemo reći da je to samo kap u moru župnoga i samostanskog blaga ovoga velikog područja današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije, s time da ne smijemo zanemariti da je u prošlim vremenima obuhvaćala prostorno i daleko veće područje. Stoga su autorice s velikim žarom željele ukazati na izuzetan i značajan doprinos sestara Milosrdnog

15 Krešimir OREMOVIĆ, „Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244. – 1786.", ČGP *Delo* Zagreb, 1989.

16 Ibidem.

17 Janja JUZBAŠIĆ i Manda ZELIĆ, „Prikaz crkvenog tekstila Cvelferije" i „Prikaz crkvenih zastava Cvelferije", *Crkveno ruho Cvelferije*, Županja, 1994., 7–17; Dragica ŠUVAK, „Liturgijsko ruho u crkvama Slatinskog dekanata", Slatina, 2012.; Slavica MOSLAVAC, *Tradicijski vezovi na crkvenom ruhu*, Kutina, 2012., 1–50.

18 Lidija IVANČEVIĆ ŠPANIČEK, „Na tragu sakralne baštine Požeške biskupije", Požega, 1999./2000.

Isusa u Đakovu u oblikovanju i ukrašavanju liturgijskih predmeta u okviru radionice – paramentu ne samo za župe spomenute nadbiskupije već i daleko šire.

U nastavku teksta predstavit će se manje poznata tehnika urešavanja liturgijskih tekstilnih predmeta, tehnika *oslikavanjem, crtanjem bojama* ili *molovanja, maljanja, muljanja*, kako je zovu u tradiciji Slavonije, na primjerima crkvenoga tekstila Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Primjena ove tehnike usporedit će se s nekolicinom primjera istovrsnoga tekstila iz nekih župa u bližoj okolici pa i šire.

Vrijedne misnice – kazule[19] *iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, sve izrađene u njihovoj radionici u Đakovu. Foto: s. Estera Radičević, 2018.*

19 *Misnica – kazula* svečani je dio liturgijskoga ruha koju katolički svećenik nosi na svetoj misi. Izvorno, misnica je bila zvonoliki ogrtač bez rukava koji seže do gležnja s otvorom za glavu koji kasnije, kroz povijest, mijenja oblik. Primjerice, u kasnom srednjem vijeku napušta se zvonolik oblik i dolazi do otvaranja bočnih strana misnice. To je svakako posljedica bogatoga ukrašavanja različitim vrstama veziva pri kojima se koriste tvrde podloge pa ona time postaje teška i nespretna za nošenje. Osobito je barokno razdoblje poznato po upotrebi teških brokatnih svila i puno veza. Tako da se od toga vremena postupno mijenjaju oblici misnica i dolazi do formiranja otvorene misnice koju nazivaju *tamburica*. U novije vrijeme vraća se prvotnom obliku zbog ponovne upotrebe lakih tkanina i postaje sve šira, pa je danas poput plašta s otvorom za glavu i nazivaju je boromejska misnica ili *boromejka* (navodno prema obliku misnice sv. Karla Boromejskoga).

S obzirom na to da se liturgijska odjeća sve do 19. stoljeća izrađivala od tkanina od kojih se šivala i svjetovna odjeća, kao i od tkanina za opremanje interijera, uvid u liturgijsko ruho omogućuje nam praćenje stilskih promjena i razvoja specifične tekstilne dekorativne motivike tijekom stoljeća. U najvećem broju primjera Crkva je diktirala primjerice izgled misnica i propisivala da trebaju biti izrađene od najdragocjenijih svilenih tkanina. Autorica Mesek navodi: „Raskošne svilene i baršunaste tkanine nisu služile samo za izrađivanje misne odjeće već su u liturgiji imale i širu ulogu. Koristile su se za oblaganje zidova, prekrivanje oltara i baldahina, ciborija te kaleža s hostijom. Za važne liturgijske obrede, primjerice na Tijelovo ili svečanu misu sveca zaštitnika, od burse do baldahina koristila se ista tkanina ili vezeni motivi jednake izrade" (Mesek 2012: 421–423).[20] Na području Đakovačko-osječke nadbiskupije najveći ili barem veći dio raskošnog i bogato urešenog liturgijskoga ruha prema danas dostupnim podatcima možemo navesti da je izrađen u radionici sestra Milosrdnog Isusa u Đakovu. U ranijem razdoblju, odnosno prije osnivanja radionice u Đakovu zabilježili smo nekoliko podataka iz spomenica nekoliko župa da je liturgijsko ruho kupovano i drugdje pa čak i u nekim europskim gradovima. Primjerice, u Spomenici župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji nalazimo podatak kako je 1865. godine tadašnji županjski župnik Antun Čović nabavio vrlo skupocjenu bijelu misnicu, bogato zlatom izvezenu, za koju se pretpostavlja da je godinu dana ranije bila nagrađena na Gospodarskoj izložbi u Zagrebu.[21]

Tekstilne crkvene zbirke, kako smo već ranije spomenuli, najviše su bile izložene procesu propadanja zbog osjetljivosti materijala, uporabe, prekrajanja i drugih oštećenja. Primjerice, poplave koje su se dogodile 2014. godine upozorile su da je tom vrijednom materijalu u okviru župa potrebno pokloniti posebnu pozornost, u smislu popisa i stručne obrade te osiguravanja adekvatnog čuvanja, što je učinjeno tek nakon poplave.[22] Utvrđena je i približna starost za dvadeset tri predmeta liturgijskog tekstila iz Račinovaca,

20 Ariana MESEK, „O liturgijskom ruhu u fundusu Gradskog muzeja Varaždin", 2012. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* br. 23, Varaždin 2012., 413–443.

21 *Zapisnik zadržavajući župnike i upravitelje Županjske Župe (...)njihova, kao i (...) crkve, i župnog doma događaje, započet god. 1866.*; *Spomenica* Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji.

22 Nakon katastrofalne poplave u tom selu liturgijski predmeti iz najugroženije poplavljenih sela otpremljeni su u restauratorsku radionicu Hrvatskoga restauratorskog centra u Ludbregu, koji je predmete istražio i zaštitio te su danas i adekvatno pohranjeni.

a svi se mogu datirati u razdoblje od druge polovice 18. stoljeća pa sve do početka 20. stoljeća (Potvrda o predaji br. RCL-63/2017. od 25. 11. 2017).[23] Na ranije provedenim preliminarnim istraživanjima misnoga ruha u ovim župama pronađene su vrlo raritetne misnice, što nam najbolje pokazuje misnica iz Soljana. U Soljanima je pronađena crvena misnica od baršuna bogato urešena zlatovezom, koja je vjerojatno izrađena oko 1899. godine jer je na unutarnjem dijelu misnice (crvenoj podstavi) crnom bojom otisnut tekst: „U ovo se odijelo prvi puta ponovio S. Đunđerović (župnik iz Nijemaca), na dan s. s. mučenika Kuzmana i Damjana 27. IX. 1899." (Juzbašić 2003: 4).[24]

Prema zapisima iz *Kanonskih vizitacija od 1782. do 1833. godine* za župe na vinkovačkom i županjskom području, od kojih smo za primjer izabrali dvije župe (Bošnjaci i Nijemci) navode se točni popisi misnoga ruha za 1811. i 1819. godinu. Za Župu Bošnjaci navodi se: „Nadalje, postoji 5 misnica u boji i 2 za rekvijem. Prva i druga misnica su 1. reda i najnovije svilene i to jedna bijela, a druga crvena, snabdjevene manipulom[25], štolom[26], i svojim pojasevima te imaju zlatne rube, ali ipak ne dragocjene" (Sršan 2009: 163).[27] Za Župu Nijemci navodi se: „Postoji nova svilena misnica, u sredini crvena, a sa strane zelen boje, sa srebrnim rubovima. Druga svilena bijela misnica je sa zlatnim porubima. Sljedeća je nova žuta svilena misnica sa strana, a u sredini ljubičasta sa srebrnim porubima…" (Sršan 2009: 185).

Sve ovo prethodno navodimo iz razloga kako bismo na određeni način mogli pretpostaviti pa se možda odvažiti i ustvrditi kako su župe s područja naše nadbiskupije bile vrlo siromašne misnim ruhom, u vremenu prije dolaska časnih sestara sv. Križa u Đakovo.

---

23 Arhiva GMZ Županja [Potvrda o predaji umjetnine br. RCL-63/2017. od 25. 11. 2017., Hrvatski restauratorski zavod – Restauratorski odjel Ludbreg i Potvrda o predaji umjetnine br. RCL2/2016.].

24 Janja JUZBAŠIĆ, „Misno ruho u župama županjske Posavine", Županja, 2003.

25 *Manipul* (naručnik) – uski komad platna koji je svećeniku stavljen na lijevu ruku. Načinjen je u skladu s bojom i ukrašavanjem misnog ruha.

26 *Štola* ili *stola* (lat. *stola* < grč. *στολή:* odjeća, haljina), dio liturgijskoga ruha u obliku široke i dugačke vrpce koju biskupi i prezbiteri stavljaju oko vrata kada dijele sakramente; đakoni je nose preko lijevoga ramena i prsa. U ranom kršćanstvu štola je bila jedini odjevni liturgijski predmet koji se stavljao na svjetovno odijelo; simbol svećeničke vlasti.

27 Stjepan SRŠAN, „Županjski i Vrbanjski dekanat 1782. – 1833.", *Kanonske vizitacije knjiga VII*. Osijek, 2009., 163.

Za područje Cvelferije (istočni dio županjskog kraja koji obuhvaća 9 naselja) vršena su istraživanja misnoga ruha koja su kasnije rezultirala izložbom i popratnim katalogom[28], na kojoj su izloženi najljepši primjeri crkvenog tekstila koji su župe nabavljale od konca 19. stoljeća, a najveći broj misnica je s početka ili iz sredine 20. stoljeća. U gotovo svakoj župi s područja županjskoga kraja danas postoji više od dvadeset misnica (pa čak i više) u kompletu sa štolama i drugim predmetima potrebnim kod služenja svete mise. Za ilustraciju u katalogu se navodi da: „… gotovo u svakoj župi nalazi se po nekoliko primjeraka misnica istih boja koje su se nosile u određeno doba godine ili za blagdane. Od ostalog crkvenog tekstila na istočnom području županjske Posavine veoma su bogate zbirke antependija ili oltarnika[29] i darovanog tekstila" (Juzbašić i Zelić 1994: 11).[30] Od osnovnih boja nalazimo bijele, crvene, zelene, ljubičaste ili crne, zlatne ili srebrne te ružičaste misnice ili *kazule*, svaka je na svoj način bogato ukrašena različitim vezovima, vrpcama, kopčama i drugim skupocjenim ukrasima te su bogato urešene kao i odjeća za đakone, *dalmatike* [31] te bogato urešeni veliki plaštevi – *pluvijali* [32] i uski – *velumi.*[33]

Drugi primjer pokazuje nam Župa Gradište u kojoj je oko 1929. godine bio načinjen veliki broj skupocjenih misnica i ostaloga crkvenog tekstila, o kojoj se navodi sljedeće: „Kada zaviriš u sve dragocjenosti što ih sakristija u sebi skriva, ne vjeruješ da je to vlasništvo jedne seoske crkve: sedamdeset svećenika moglo bi se odjenuti u najsvečanije misnice, 12 svilom i zlatom rađenih plašteva, 36 dugačkih i isto toliko kratkih košulja većinom zlatom vezenih, 11 kaleža od čistog srebra […], 51 oltarnik itd. Sve stvari rađene

28 Janja JUZBAŠIĆ i Manda ZELIĆ, „Prikaz crkvenog tekstila Cvelferije" i „Prikaz crkvenih zastava Cvelferije", *Crkveno ruho Cvelferije*, Županja, 1994., 7–17.

29 *Oltarnik* ili *antependij* platno je kojim se prekriva oltar na bogoslužju.

30 Ibidem.

31 *Dalmatika* je misno ruho za đakona. To je vanjsko odijelo poludugih rukava koje đakon nosi na bijelu dugu tuniku dugih rukava koja dopire do gležnja.

32 Veliki plašt – *pluvijal* najsvečaniji je dio tekstilnog liturgijskoga ruha za svećenika. Njega svećenik nosi u svečanoj biskupskoj misi, procesijama, a slične plašteve imaju i poslužnici (nižega ranga). Ovaj plašt oblikuje se polukružno i vrlo je lijepo urešen uokolo ruba i na ovratniku (kukuljici).

33 Uski plašt – *velum* koji svećenik, a tako i podđkon nose u nekim euharistijskim ophodima. Duguljasto je krojen u dužini od 250 cm i širini oko 80 cm, a urešen je vezivom te se po boji slaže s ostalim misnim ruhom.. Alba se opasuje pojasom zvanim *cingulum*. To je u obične dane kroz godinu pleteno laneno ili pamučno uže, dok se u svečanim prigodama nose ispleteni od niti svile, srme ili zlata.

su točno u narodnom umjetničkom stilu po nacrtu nekadašnjega župnika, hrvatskog pisca Josipa Lovretića…" (Batarilović 2002: 110).[34]

S obzirom na to da su misnice bile vrlo skupe, etnologinja i povjesničarka Katarina Bušić navodi da su se upravo zbog toga rjeđe javljale kao dar i mogle su ih darivati samo bogate obitelji. Primjerice, u *Spomenici* [35] Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji zabilježeno je da je bogata obitelj županjskog trgovca Brunschmidovi Župi darovala jednu misnicu. Također navodi da bi se pri nabavi misnica za Župu Županja obično udruživale obitelji te su snosile troškove izrade i ukrašavanja za što su govorile: „crkvi *na dar*, a sebi, ufajući se – *za dušu*", a motive i boje birao je svećenik.

Materijal za izradu, najčešće svila ili brokat, nabavljao se u Italiji, a misnice su se izrađivale kod časnih sestra u Đakovu (Bušić 2017: 153).[36]

Radionica liturgijskog ruha – parament u okviru samostana Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu

Došavši u Đakovo 1868. godine, sestre sv. Križa prionule su izvršiti zadatke koji su bili postavljeni pred njih i zbog kojih su došle u današnju Đakovačko-osječku nadbiskupiju. Prema skromnoj dokumentaciji možemo zaključiti da su sestre vrlo dobro poznavale različite ručne radove jer je od početka u sklopu školskog programa koji su predavale isključivo sestre bio zaseban predmet „ručni rad", ili „ručni posao", kako je na nekim mjestima zabilježeno. U ukrašavanju liturgijskog tekstila, bez obzira na boju podloge, najraširenija je primjena tehnike zlatoveza preko papira. No, kod mnogih misnica vezenih tom tehnikom zlatoveza, na

Milosrdne sestre sv. Križa u šivaonici paramenta, Đakovo, 1987.

34 Željko BATARILOVIĆ, *Župa Gradište,* Gradište, 2002., 110.

35 *Zapisniku zadržavajući župnike i upravitelje Županjske Župe (...)njihova, kao i (...) crkve, i župnog doma događaje, započet god. 1866.*; *Spomenica* Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji.

36 Katarina BUŠIĆ, „Crtice iz prošlosti župe – zapisi o darivanju tekstila", *Povijest i blago Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji*, Županja, 2017.,153–159.

Detalj novije izrađenih misnica u radionici crkvenog ruha – paramentu u Đakovu. s. Jelena Damjanović (desno) i kandidatica Fjoria Nikaj, 1998. godine. Foto: s. Estera 1998.

području županjske Posavine, zamjetno je da su često papirnate/kartonske podloge deblje, što je, prema kazivanju Milosrdnih sestra sv. Križa iz đakovačke radionice, jedna od odlika zlatoveza koji se radio u specijaliziranim radionicama. Stoga se vrlo dobro mogu razlikovati misnice urešene zlatovezom koje su izrađene u kućnoj radinosti ili koje su ukrašavale neke žene na selu i one iz radionice u Đakovu (Juzbašić 2018: 252)[37]. Stoga valja pretpostaviti da su ubrzo po dolasku u Đakovo osnovale i radionicu misnog ruha i ostaloga crkvenoga tekstila – *parament*[38]. Danas se u njihovoj zbirci čuva vrlo mali dio misnoga ruha, ali za koje se s velikim pouzdanjem može ustvrditi da je većina izrađena u njihovoj radionici te da su se u njemu služile svete mise u okviru samostana (Radičević 2018)[39], a tako je i s ostalim inventarom (zastorima, plaštevima, plaštićima, oltranicima i dr.).

No, ako bi se provelo istraživanje liturgijskog ruha koje je izašlo iz radionice paramenta u Đakovu, to bi vjerojatno bio pozamašan broj, a isto tako prema novijim istraživanjima autorica[40] vjerujemo da će uskoro uslijediti i detaljnije predstavljanje bogate riznice liturgijskog ruha Đakovačko-osječke nadbiskupije, na čemu se intenzivno radi, a kako su to već učinile nadbiskupije u ostalim dijelovima Hrvatske.

Prema pisanim podatcima iz *Kronike Hrvatske provincije Družbe sestara svetoga Križa 1868. –1949.,* i zanimanje učenica za izradu vezova bilo je stalno prisutno te je iz godine u godinu sve više raslo, pa se ukazala potreba

37 Janja JUZBAŠIĆ, *Slavonski zlatovez*, Županja, 2018., 252.

38 U izvorima u literaturi navodi se: „Liturgijsko ruho naziva se još i *paramenti* (od lat. *parare* – pripraviti), jer služi za pripravu susreta s Bogom u liturgiji", MARCHETTI, Mino. 1994. „Le vesti liturgiche", Drappi, velluti, taffettà et altre cose, Antichi tessuti a Siena e nel suo territorio, Nuova Immagine Editrice, Siena, 260–265.

39 s. M. Estera RADIČEVIĆ, 2018. *Sto pedeset godina zajedno*. Đakovo, 2018.

40 Autorice zahvaljuju Ordinarijatu Đakovačko-osječke nadbiskupije i kolegici Ireni Ivkić na svesrdnoj pomoći, kao i na ustupljenim podatcima vezanima za uvid u procese istraživanja, sakupljanja i restauriranja dragocjenosti navedene nadbiskupije.

i za uvođenjem posebnog tečaja ručnoga rada. To se uz potporu biskupa J. J. Strossmayera kao i Uprave samostanskih škola i ostvarilo 1885. godine, iako je ova dozvola od nadležne uprave i ministarstva tražena i mnogo ranije. Na nekim mjestima bilježi se da uz Nižu i Višu djevojačku školu postoji i „Škola za ženski ručni rad", a na nekim mjestima navodi se i „tečaj ručnoga rada". No s pravom se može govoriti o školi, jer njezin program sadrži sljedeće predmete: Vjeronauk koji predaje Antun Leskovac, duhovnik Biskupskoga sjemeništa u Đakovu, 2 sata tjedno; Pedagogiju predaje prof. Matija Pavić, 2 sata tjedno; Risanje i ručni posao s. M. Radegunda Polz, 17 sati tjedno; Kućanstvo i računstvo, s. Stefanija Mateffy, 2 sata tjedno.[41] Učenice koje su završile ovaj tečaj bile su osposobljene da predmet „ručni rad" predaju na nižoj pučkoj školi.

Čilim iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, otkala ga sestra M. Radegunda Polz uz pomoć učenica 1892. godine. Iste godine na izložbi u Osijeku sestre su za čilim dobile zlatnu medalju. Zbirka narodnih vezova – za ćilime. Sestre sv. Križa, Đakovo. Foto: Zvonimir Tanocki 2023.

Nadalje iz ovih podataka možemo pretpostaviti da su neke od sestara koje su imale više smisla za ručni rad nakon završetka škole i položenih zavjeta bile spremne nastaviti rad u paramentu ili čak i u župama nastaviti svoja znanja prenositi mlađim generacijama. Primjerice, s. Estera u nekim objavljenim

41 Usp. Izvještaj djevojačkih učiona u Samostanu Milosrdnica koncem školske godine 1887./8., u Djakovu 31. srpnja 1888., str. 12.; Usporedi također: s. M. Estera RADIČEVIĆ, „Odgojno-prosvjetno djelovanje Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu i Osijeku", u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* , br. 9/2007., str. 227–251.; Kronika Hrvatske provincije sestara sv. Križa I. i drugu dokumentaciju Arhiva provincije u Đakovu.

i neobjavljenim radovima zabilježila je kako „…osobite zasluge za razvoj ovoga tečaja i uopće za razvoj ručnoga rada na samostanskim školama ima dugogodišnja ravnateljica s. M. Nikomedija Erb.[42] Ona, koja je bila rođena Njemica, savršeno se uživjela u mentalitet ovdašnjega stanovništva i osobito se posvetila razvoju ručnoga rada. Iako tečaj nije bio dugoga vijeka, ipak je u tih nekoliko godina postigao vrijedne rezultate i u Đakovu, ali i na međunarodnim natjecanjima u Belgiji, gdje je Samostanska škola dobila priznanja i zlatne medalje." U navedenim zapisima zabilježeno je, na primjer, da su za svečanu posvetu katedrale 1. listopada 1881. godine sestre izradile svečani oltarnik i darovale ga biskupu Strossmayeru.[43] Vjerojatno su sestre izradile i barem dio misnica ili dijelova misnoga ruha za tu posvetu. Ovo je bio dar Samostana, ali oltarnik se nije sačuvao. To je također i potvrda da su sestre od početka imale radionicu za izradu crkvenoga ruha, jer tako važne i svečane stvari nisu se mogle izrađivati u školi. Također je na nekim mjestima zapisano da su izradile misnice koje su darovane biskupu za pojedine velike svečanosti, a sigurno su i drugi svećenici od sestara naručivali ono što im je za župu ili crkvu bilo potrebno za redovno obavljanje bogoslužja i ukrašavanje crkava. Također su mnogobrojni darovatelji darovali župama različite druge predmete za ukrašavanje oltara; zastore, jastučiće i slično, te su za svećenike izrađivale *albe*[44], ali su njih najvećim dijelom darovateljice same ukrašavale kombinirajući svjetovne tradicijske i sakralne motive. Stoga već početkom 20. stoljeća prema službenim izvještajima koje je provincijalna uprava godišnje slala generalnoj upravi, što se čini i danas, bilježe da provincija posjeduje crkveno posuđe, misnice, crkveno rublje – svega ima dovoljno.[45] Čitamo, na primjer, u životopisu s. Vjekoslave Kovač, koja je umrla 8. srpnja 1924. godine, sljedeće: „Radi spretnosti u ručnom radu izvezla je mnogo ručnih radova za crkvu. Unatoč svojih bolova marljivo je i s ljubavlju izrađivala naročito lijepo plaštiće za ciborij, pale i korporale – sve što je bilo povezano s

42 Sestra Nikodemija Erb došla je u Đakovo 1868. godine s još dvije sestre; s. Angelina Fritz i s. Hubert Brem te su udarile temelje odgojno-prosvjetnom radu Milosrdnih sestara sv. Križa ne samo u Đakovu nego i šire.

43 Arhiv provincijalne kuće Đakovo, Kronika Hrvatske provincije Družbe sestara svetoga Križa 1868. – 1949., 9.

44 *Alba* (lat. *alba* = bijela), dio svećeničkog ruha, bijela duga tunika dugih rukava koja dopire do gležnja. Od srednjega vijeka do danas zabilježeno je kako se u donjem dijelu vrlo lijepo urešavaju.

45 Arhiv provincijalne kuće Đakovo, Proširena kronika, 62.

tabernakulom."[46] U nekrologu s. Danile Barac zapisano je da je „još kao teška bolesnica dolazila u radionicu paramenta, upućivala i pokazivala sestrama rad na strojevima", a za s. Valeriju Gabriel, koja je bila učiteljica ručnoga rada, te nakon ukidanja škola sve godine radila u paramentu, sestre su zabilježile sljedeće: „Kad smo izgubili škole, došla je u Đakovo i gotovo do svoje smrti radila u našem paramentu. Činilo se da je to pravo mjesto za s. Valeriju. Što je izrađivala, bilo je određeno za svetu službu, zato je svaki komad izrađivala s velikim počitanjem" (tekst zabilježila s. Estera).

U novije vrijeme navode se i još neke sestre koje su radile u paramentu. Jedna od njih bila je i s. Terezija Kleinhaus, učiteljica ručnoga rada, koja je niz godina predavala ovaj predmet na Višoj djevojačkoj školi u Đakovu. Počela je raditi u školi školske godine 1914./1915. i radila sve do ukidanja škola 1945. Ona je cijeli svoj redovnički život provela u provincijalnoj kući kao učiteljica, radeći paralelno i kao voditeljica paramenta. Bila je fina, tiha i vrijedna sestra.

S. Terezija Kleinhaus u samostanu Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu s grupom učenica 1935.

46 *Theodosia*, br. 1/1925. 54–55. Iz ovoga životopisa saznajemo da je postojala posebna radionica za izradu crkvenoga ruha. Naime, sestra je Vjekoslava, nakon što joj je pozlilo, svoj posljednji ručni rad završila na bolesničkom krevetu. Kada su je o tome pitali, kazala je: „O, ja sam osjećala da neću više dugo moći hodati, da jednoga dana neću više moći ići u radionicu i zato sam sve uredila i završila radove."

Sestra Milana Jemrić kasnije se sjećala i pričala mlađim sestrama kako je s. Terezija najprije u školi održavala satove svojih predmeta, a potom žurila na posao u parament. „Upravo je iz škole trčala u radionicu" – navela je s. Milana. Radionicu je vodila sve do 1959. godine.[47] Vrlo je lijepo radila i s. Consolatrix Tušek koja je znala lijepo crtati, pa je, radeći na filijalama kao orguljašica, u slobodno vrijeme oslikavala oltarnike za mnoge crkve. Vjerojatno je riječ o tehnici za koju je, osim poznavanja postupka *molovanja*, trebalo imati i talent za crtanje, jer se uz preslike gotovih mustri često nalaze i slike oslikane samostalno (npr. likovi svetaca i simbola) bez šablone ili samo prema predlošku na papiru kao što ćemo vidjeti na primjerima iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu.

Veliki doprinos izradi misnica dala je s. Cvijeta Brumerček, koja nije nijednu nit konca potrošila uzalud. Toliko se izvježbala u izradi da je točno znala koliko metara konca treba za jedan *stolon* ili za nešto drugo što je izrađivala. Kako svaka filijala ima vlastitu kapelicu, sestre su se same trudile izraditi ili pripremiti materijale za misnice, a sestre u Đakovu sašile su i dovršile. S. Cvijeta bila je i vrsna katehistica i sviračica.

Kako bi kvalitetno obavljale svoj posao, sestre su pratile i stručnu literaturu iz ovoga područja. Sačuvane su zbirke nekih stručnih časopisa kao što je *Kirchenschmuck für weibliche Handarbeit, herausgegeben unter der Leitung des christilichen Kunstvereins der Diöecese Rottenburg* od broja 1/1857. pa na dalje. Od nekih su godišta sačuvani samo likovni prilozi, ali to je dokaz da su sestre veliku pozornost polagale ovome radu. Sačuvana je i druga literatura, no nažalost, mnogo se toga izgubilo, osobito ono što su

47 Sestru Tereziju u vođenju radionice naslijedila je s. Rosilda Božić, a nakon njezina odlaska u novoosnovani vikarijat u Sloveniji 1971. godine vodstvo je preuzela s. Zvonimira Posavčević, sve do 1996. godine kada dolazi voditeljica s. M. Jelena Damjanović. Mnoge su sestre dale svoj doprinos u izradi crkvenoga ruha. Spomenimo samo neke: s. Milana Jemrić, s. Mihovilka Čićić, s. Cvijeta Brumerček, s. Helma Lenić, s. Jasminka Gradištanac, s. Tugomira Sršić, s. Veronika Gjerki, s. Venancijana Mihaljević, s. Valentina Andrašević, i mnoge druge koje su radile za potrebe paramenta, bilo u svoje slobodno vrijeme bilo u radionici. Ranije su ovom radu darovale svoje talente već spomenute s. Terezija, s. Valerija, s. Danila, s. Vanka Arko, s. Hilarija Matelić, s. Pacis Ambrišak, s. Veridijana Anušić te mnoge i mnoge prije i poslije njih. Sačuvana je i druga literatura, no nažalost mnogo se toga i izgubilo, osobito ono što su sestre same pripremale za izradu paramenata. Sačuvani su neki nacrti za izradu misnica, plašteva i štola koje je svojedobno izradila s. Marijeta Ocvirk. Svoj doprinos molovanju oltarnika, zastava i drugih predmeta dale su spomenute s. Consolatrix, s. Rosilda, s. Mira Ivanić, koja nije radila u paramentu, ali je imala izuzetan talent za slikanje i uvijek je sestrama rado pomagala, s. Marijeta Ocvrik i druge sestre kojima nažalost ne znamo imena, jer nikada nisu potpisivale svoje radove.

sestre same pripremale za izradu paramenata. Također su se predmeti zbog stalne uporabe istrošili i s vremenom su morali biti uništeni. Tako je mnogo toga nestalo.

Nešto što se ne smije zaboraviti, a o čemu uče i studenti na Odsjeku za etnologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, jest veliki zastor za pozornicu dvorane (danas dvorana Florentini) izrađen godine 1927. za imendan časne majke Engelberte Sporčić. U njegovoj izradi svi su bili angažirani – od sestara do kandidatica i djevojčica u internatu i školi. Sestre su svoju omiljenu časnu majku željele iznenaditi zastorom za pozornicu u dvorani koja je te godine bila sagrađena. Prionule su poslu koji nije bio ni lak ni malen. Angažirala se cijela zajednica. Zastor je rađen *pečkim* vezom. S. Terezija Klainhaus bila je pokretač i duša cijeloga posla. Djeca, odnosno učenice sudjelovale su tako da su udijevale konce u igle, rezale višak konaca, skupljale krpice i ostatke konca. Sestre su dobile dopuštenje od biskupa Akšamovića da smiju raditi i nedjeljom samo da dovrše posao do imendana u listopadu. Iznenađenje je bilo potpuno jer to nitko nije očekivao.[48] Iako nije tema ovoga rada, smatrala sam potrebnim dodati ovo djelo jer zavrjeđuje pažnju, ne samo zbog vrijednosti nego i zbog pijeteta prema onima koje su ga smislile i radile.

Detalj svečane dvorane internata Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu iz prve polovice 20. stoljeća. Presnimak: Zvonimir Tanocki 2022.

48 Dugi niz godina, od 1945. pa sve do 1995. godine nitko nije znao gdje se zastor nalazi. Tek kada se počeo obnavljati krov provincijalne kuće zastor je „izronio" ispod greda na tavanu. Sreći nije bilo kraja. Sestre su ga tako spremile da ga ničije oči nisu vidjele dok nije došlo vrijeme. Zastor je obnovljen i danas stoji na starome mjestu. Za samostan on ima značenje svečanih zastora u kazalištima.

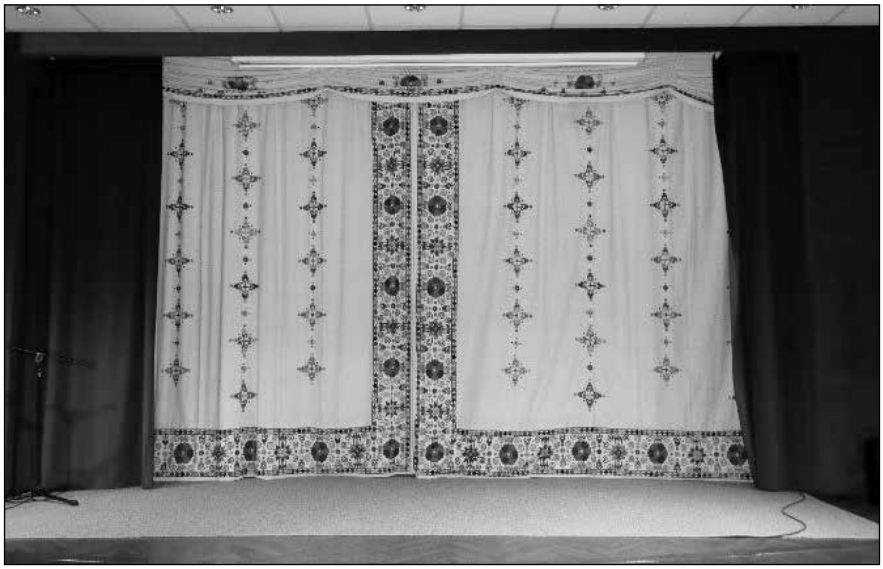

Zastor u dvorani Florentini Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu (danas). Foto: s. Estera M. Radičević, 2018.

Osim crkvenoga ruha potrebnoga za liturgijske obrede, sestre su izrađivale i druge različite predmete – na primjer zastavu za „nižu žensku školu čija je posveta bila 21. lipnja 1889."[49], kao i zastave Marijine kongregacije, raznih crkvenih udruga i pokreta. Albe, misnice, rokete, štole, mitre, dalmatike, plaštevi, velumi, oltarnici, kaležnjaci i drugo potrebno ruho za dostojanstveno odvijanje liturgijskih obreda – nije pretjerano ako se kaže da im nema broja i sasvim je razumljivo da neki popis nije ni moguće načiniti kao što je na početku već navedeno. Nijedna svečanost Crkve u Hrvata – kao Euharistijski kongresi, Marijanski kongres, razne godišnjice i jubileji, posjeti Svetog Oca i slično, kao i redovničke svečanosti, barem koliko je poznato u okviru naše nadbiskupije, ništa nije prošlo bez aktivnog sudjelovanja sestara iz paramenta u Đakovu. No, oltarnici i drugo crkveno ruho resi mnoge crkve ne samo u Hrvatskoj nego i mnogo šire. Koliko je misnica otišlo u misije na različite krajeve svijeta, ne samo preko misionarki iz Družbe sestara sv. Križa nego i kao dar drugim misijskim družbama i pojedinim misionarima i misionarkama. Većina je toga dar Provincije sestara sv. Križa tim župama.

49 Arhiv provincijalne kuće Đakovo, Tagebuch, 23.

Đakovački mladomisnici svake godine mladomisničke misnice naručuju većinom kod sestara u Đakovu. Kako su u đakovačkoj bogosloviji oduvijek studirali i bogoslovi iz drugih biskupija, sasvim je razumljivo da su i oni ovdje uzimali parament – to su mladomisnici iz Požeške, Krčke, Zagrebačke i Subotičke biskupije, kako dijecezanski tako i redovnički. U ranije doba i druge su vjerske zajednice u đakovačkom paramentu naručivale stvari potrebne za svoje liturgijske obrede. Što se tiče tehnika izrade paramenata, sestre su radile u svim tehnikama – od ručnog vezenja zlatom, srebrom, svilom i drugim koncem, preko oslikavanja na svili ili drugom platnu, do strojnog veza – tamburiranja toleda, bijelog veza, križića, povlaka i slično. Postoje albumi s različitim uzorcima koje su sestre ili sudionice tečaja izrađivale.

Sestre sv. Križa u Đakovu u paramentu oko 1980. godine.

Nakon Domovinskoga rata izrađeno je dosta paramenata za različita svetišta i župe, a posebno je puno crkvenoga ruha izrađeno za župe u Bosni. Dulje su vrijeme u paramentu radile i civilne osobe. Puno poslova obavljale su većinom kod svoje kuće, ili povremeno dolazile u Đakovo. Pod vodstvom s. Jelene Damjanović ovdje su bile osposobljene za posao.

Danas su se potrebe promijenile, a zbog nedostatka radno sposobnih sestara radionica je zatvorena 2019. godine. Od samog osnivanja paramenta davne 1868. godine sestre su se bavile izradom i ukrašavanjem misnog ruha i drugoga crkvenog tekstila te udarile temelje odgojno-prosvjetnom radu Milosrdnih sestara sv. Križa ne samo u Đakovu nego i šire. Novija istraživanja o radu paramenta izvršila je s. M. Estera, koja je jedna od autorica ovoga rada

te izložbe i kataloga o 150 godina Milosrdnih sestara sv. Križa ne samo u Đakovu već i šire.[50]

Sestra Ancila izvrsno radi tehniku necanja tako da je za prozore na sobi gdje se nalazi muzej Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu necala nove zastore 2021. i 2022. godine. Foto: s. Estera Radičević, 2022.

Istraživanjima o tradicijskoj tehnici ukrašavanja ženske nošnje i drugih uporabnih tekstilnih predmeta *molovanjem* i *farbanjem*, koje su u nekoliko posljednjih godina na području Slavonije provodile kustosice Jasmina Jurković Petras i Janja Juzbašić, zabilježeno je ponešto zanimljivih podataka o manje poznatoj tehnici ukrašavanja – *molovanju* misnoga ruha i crkvenoga tekstila u nekim župama Đakovačko-osječke nadbiskupije. Ponajprije treba reći da su istraživanja provedena u samostanu Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Stoga u nastavku teksta evo nekoliko zanimljivih podataka o tradicijskoj tehnici *molovanja*, *maljnj*a ili *muljanja* na području Slavonije.

50 s. M. Estera RADIČEVIĆ, *Milosrdne sestre sv. Križa hrvatske provincije*, Đakovo, 2018.

O tehnici *molovanja, muljanja, maljanja* na tradicijskom tekstilu ili crtanje i oslikavanje bojama na crkvenom tekstilu[51]

Molovanje[52] je ručna tehnika urešavanja svile (rjeđe platna i vrlo rijetko vune, iako ima primjera) raznobojnim tekstilnim bojama, koja je na području Slavonije pri ukrašavanju tradicijske nošnje prisutna negdje od početka 20. stoljeća. Prema dosadašnjim istraživanjima zastupljena je na ženskoj tradicijskoj nošnji, a osobito na preslojenim dijelovima ženske odjeće, ovratnicima šokačkih bluza, a manje je zastupljena na uporabnim predmetima; stolnjacima, ručnicima (ali ima primjera). Preliminarnim istraživanjima vršenima 2018. godine zabilježeno je da je tehniku *molovanja* svile (tek unazad nekoliko godina) naučila jedna gospođa iz Strizivojne (Anica Damjanović). Nadalje, pri istraživanjima fotografski su snimljeni tradicijski odjevni predmeti i radovi „majstorice" iz Strizivojne koje je ona načinila pri rekonstrukciji tradicijskih dijelova odjeće (najčešće prema starinskim uzorcima), a „molovala" je i neke suvremene dijelove ženske odjeće. U Strizivojni su u obiteljskim zbirkama sačuvane i originalne svilene *molovane* marame četvrtastog oblika koje su se vezale „pod bradu". Pri provođenju etnografskih istraživanja u Strizivojni zabilježili smo kako se prije početka *molovanja* treba pripremiti, odnosno izrezati mustre iz papira ili plastične tvrđe folije. Potom se izrezani uzorak prisloni na platno, a zatim se kistom i bojom prelazi preko izrezanih dijelova. Ako je riječ o većim motivima – više izrezanima, onda se u boju umoči spužvica kojom se boja preko izrezanih uzoraka nanosi na platno. Kada se svi izrezani motivi oboje, uzorak se podigne, te se listići i drugi sitni detalji dorađuju ručno, tanjim kistom i bojom.

---

51 Pojam *crtanja, oslikavanja, bojenja* na platnu koristio se najčešće u okviru samostanske radionice crkvenog tekstila Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu.

52 *Molovanje* je tehnika bojenja svile pomoću izrezanih motiva (od kože, od papira i katkada platna, i novije motiva od izrezane tanje plastike). Također, naziv molovanje u tradicijskoj kulturi označava bojenje zidova: nanošenje ukrasa na temeljno najčešće jednobojan zid pomoću manje naprave, valjka, na čijoj su gumi u širini od 10 do 15 cm načinjeni izbočeni ukrasi, a uz koji dolazi i donji dio valjka – kantica u kojoj se nalazi boja. Okretanjem valjak se namače u boju te prislanjajući na zid ostavlja okomite ukrase (cvjetne i geometrijske), najčešće jačega tona u odnosu na temeljnu boju zida, URL: https://skc.hr/molovanje-zanat-ili-umjetnost/ (Pristupljeno 17. 5. 2023.).

Detalj podizanja izrezanih uzoraka nakon molovanja na svili, Strizivojna. Foto: Janja Juzbašić, 2017.

Ženska šokačka bluza urešena na bijeloj svili tehnikom molovanja, crvenom, zelenom i zlatnom bojom, na ovratniku − kragni s motivima crvenih ruža, pupoljcima te viticama i točkicama, Nuštar, početak 20. stoljeća. Foto: Zvonimir Tanocki, 2022.

Novomolovana marama za vrat. Strizivojna, iz obiteljske zbirke Anice Damjanović. Foto: Zvonimir Tanocki, 2022.

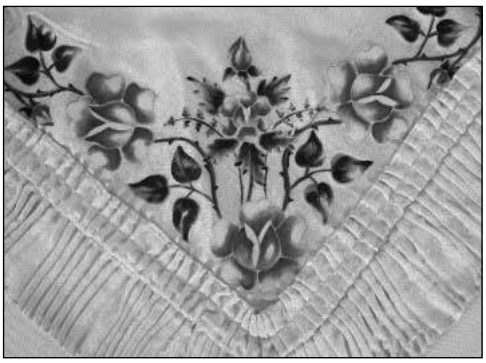

Detalj marame za vrat ćoška *molovanog na bijeloj svili s garnirom, motivi crveno-bijelih ruža s pupoljcima i lišćem ruže, Zadubravlje, iz zbirke vlč. Mate Kneževića.*

Danas se za ručno *molovanje* koriste različite tekstilne boje tipa Decorlack – Marabu, kojima je odlika da pranjem neće potpuno nestati i koje se mogu kupiti u gotovo svim trgovinama gdje se prodaju boje i lakovi ili u nekim trgovinama s pozamanterijom. Prema starinskim uzorcima predmeta urešenima ovom tehnikom na crkvenom ruhu, u prošlosti su se koristile slične boje za platno (koje se pranjem ne brišu u potpunosti), koje su vjerojatno kupovane u trgovinama, iako nije isključeno da su se u prošlosti i u okviru samostana izrađivale boje od prirodnih sastojaka i miješale s uljima i drugim primjesama koje danas nazivamo *uljane boje* za platno, lanolinske boje za platno i sl., a koje osiguravaju postojanost boja.

U slatinskom kraju etnologinja Dragica Šuvak zabilježila je da su na crkvenom tekstilu primjenjivali tehniku *crtanja na svili*, koja se radila *crtanjem kistom i prskanjem sprejom* po šabloni (Šuvak 2012: 23).[53]

Nakon održane spomenute izložbe u Županji etnologinja Juzbašić prikupila je nekoliko novih podataka o tradicijskim ženskim *rubinama* urešenima *molovanjem* u Komletincima i Privlaci. Zanimljivo je kako se na ovim *rubinama* nalaze dva *molovana* ukrasa. Jedan se nalazi na središnjem dijelu zadnjega dijela rubine, što nije uobičajeno za ukrašavanje rubina u ovom dijelu Slavonije jer je uobičajeno da se ukrasi slažu na dva osnovna načina; okomito

53 Dragica ŠUVAK, „Liturgijsko ruho u crkvama Slatinskog dekanata", Slatina, 2012., 23.

u nekoliko linija ili se nalaze iznad čipke rubine i teku u vodoravnoj liniji uokolo rubine. Stoga pretpostavljamo da je ovaj način ukrašavanja rubina vrlo zanimljiv i inovativan za ono vrijeme, uostalom kao i sam način urešavanja *molovanjem* dijelova tradicijskog ruha koji se pojavio kao moda koncem 60-ih godina 20. stoljeća. Jedan lijepi primjer rubine urešene u središnjem dijelu i na čipki pronađen je u zbirci Mate Kneževića, a druga rubina je iz Privlake, koju je fotografirao Željko Babić iz Županje.

Molovana ženska suknja – rubina iz Komletinaca, sredina 20. stoljeća. Foto: Željko Babić, 2022.

U Županji je zabilježeno da su se i u građanskim kućama nalazili neki ukrasni predmeti urešeni *molovanjem*. Točnije, u obiteljskoj kući Siniše Lackovića nalazi se svilena draperija na gornjem dijelu prozora urešena *molovanjem*. S obzirom na to da je današnji vlasnik kuće porijeklom iz Bosne, u njegovoj zbirci sačuvano je mnoštvo ženskih odjevnih predmeta iz dijelova Bosanske Posavine. Između ostaloga sačuvana je ženska bosanska bluza (preslojenog tipa) bogato urešena *molovanjem* na ovratniku i po cijeloj bluzi.

U istoj obitelji nalazi se i njegov dječji komplet za krštenje urešen *molovanjem* (kapica, benkica i prekrivač).

Bosanska crna bluza od svile i detalj iste bluze, urešeni molovanjem, iz obiteljske zbirke Siniše Lackovića iz Županje, početak 20. stoljeća. Foto: Janja Juzbašić, 2022.

Dječji molovani komplet od bijele svile za krštenje, iz obiteljske zbirke Siniše Lackovića iz Županje, navlaka za jastučnicu, navlaka za dječji jastuk, dječja košuljica, kapica za glavu, prekrivač za jastuk. Predmete oslikavala na svili Emilija Romić, samouka umjetnica iz Županje sredinom 20. stoljeća. Foto: Janja Juzbašić, 2023.

Draperije urešene molovanjem u obiteljskoj kući Siniše Lackovića u Županji. Foto: Janja Juzbašić, 2022.

Prema različitim izvorima možemo također zaključiti da su žene u Slavoniji uvijek pratile različite modne trendove pri ukrašavanju tradicijskog

ruha, što između ostaloga navode etnologinje Juzbašić[54] i Petras [55], a navodi i etnolog Zvonimir Toldi u katalogu „Samo staj, pa gledaj! – secesija i *art deco* u tradicijskoj kulturi Brodskog Posavlja". Točnije, on navodi sljedeće: „U odjeći se sve više prihvaćaju građanski elementi koji se prilagođavaju ‚seoskoj modi'. Umjesto rubina i oplećaka od tkanja – domaćeg otkanog platna, nose se suknje i bluze građanskog kroja, varoškog, još i više, šivane od industrijskih tkanina, svile, pliša, samta… Kao što je odjeća građanki pretrpana čipkama, naborima – faltama, pliseima, garnirima, guveririma, vrpcama – plantikama, bortnama, sjajnim titrankama – pulicama, perlicama – đerdanćima, dugmetima – pucetima… ista je i odjeća seoskog stanovništva koje ju nastoji oponašati. Prije svega to je plisirana ženska bluza povišenog ovratnika s čipkama, visoko i tijesno priljubljenog uz vrat. Bluzu ukrašavaju nabrane čipke preko ramena kao šulter kragne gospoja, a i famozna S linija…" (Toldi 2009: 16).

Vještim rukama žene su oblikovale, koristile motive različitih vrsta bilja i cvijeća; ruže, tulipane, ljiljane, krizanteme i slično, primjenjujući ih ne samo u tehnikama veza već i u drugim tradicijskim oblicima ukrašavanja, a tako i kod ukrašavanja tehnikom *molovanja*, prilagođavajući boje, veličinu i oblike vrsti platna i zadanim oblicima ruha. Primjerice, sitne cvjetove lana, potočnice i slično uvijek će izraditi u izvorno plavoj boji cvijeta, ruže u tonovima od ružičaste do žarko crvene boje, ljubičice u plavoj i ljubičastoj boji. Vjerojatno radi bolje prepoznatljivosti vrste cvijeta dodavale su svakom cvijetu pupoljke ili kod ostalih biljnih vrsta plodove, primjeren oblik lista i boju. Tako će primjerice motiv *lista tulipana*, *žita* uvijek biti izdužen, a *listovi ruže*, *krizanteme* i *djeteline* bit će okrugli i slično. Rekli bismo, svakako izvedeni prema svojoj vrsti i obliku. A boje motiva *lišća* najčešće su od svjetlozelene do tamnozelene te od žutih prema smeđim tonovima, odabranima za motive zrelih plodova ili jesenskog lišća. Također mnogim biljnim motivima u pravilu dodaju sitne izdanke listića, a lozi i grožđu vitice – *frčke* kao i mnoge druge geometrijske oblike kojima dopunjavaju ili odvajaju središnje motive. Stoga nije ni čudo što su uz mnogobrojne vezove prišle i okušale se i u jednoj

54 Janja JUZBAŠIĆ i Jasmina JURKOVIĆ PETRAS, „Molovanje i farbanje – prikaz tradicijskog umijeća bojenja tekstila", Županja – Virovitica, 2022.

55 Jasmina JURKOVIĆ PETRAS, „Utjecaj građanskih modnih stilova na tradicijsko odijevanje virovitičkog područja", „Nove mode – utjecaj građanskih modnih stilova na tradicijsko odijevanje", Virovitica, 2009.

specifičnoj tehnici ukrašavanja platna oslikavanjem – *molovanjem*, u kojoj posebno dolazi do izražaja njihov smisao za likovnost, slaganje boja, odabir motiva i nadasve njihova maštovitost u odabiru cijele kompozicije.

Oslikavanjem i crtanjem bojama urešen crkveni tekstil u Zbirci Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu

Prema istraživanjima s. Estere možemo pretpostaviti da su u paramentu od samih početaka uz ostale tehnike ukrašavanja primjenjivali tehniku *molovanja*, ili kako one nazivaju ovu vrstu ukrašavanja crkvenoga tekstila u okviru radionice Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. To nam potvrđuje i jedan od raritetnih predmeta urešen ovom tehnikom, sačuvan u njihovoj zbirci. Dakle, to je veliki šator koji je pokrivao natkriveni oltar pri služenju mise na Euharistijskom kongresu održanom u Osijeku iz 1924. godine. Stoga možemo pretpostaviti da je te godine ili godinu ranije i oslikan. Središnji je motiv na šatoru veliki kalež iznad kojega je naslikano Sunce, a u Suncu se nalaze slova IHS, dok se na svakoj strani uz kalež nalaze motivi žita i grožđa te cvijeta plavog različka. Ispod kaleža naslikana je vrpca u kojoj je upisana godina 1924. Svi motivi izvedeni su tehnikom *molovanja.*

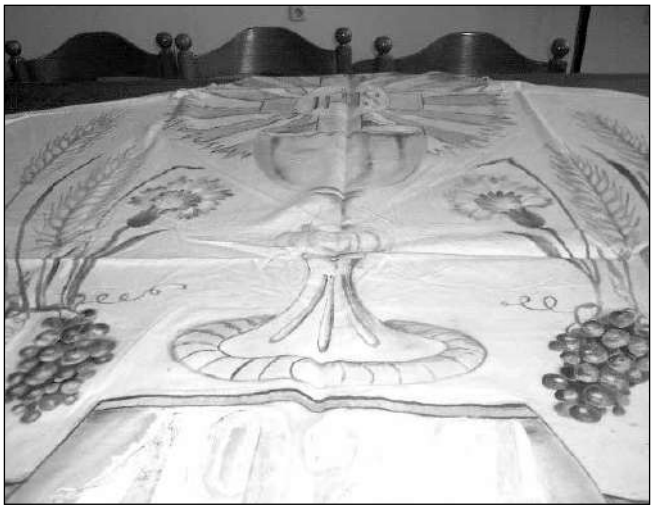

Detalj središnjega motiva (kaleža, motiva grožđa i žita, slova IHS i brojki te dr.) na šatoru načinjenom oslikavanjem, crtanjem na platnu 1924. godine. Iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa Đakovo, 1924. godine. Foto: s. Marija Karla, 2020.

Detalj jednog dijela motiva slova i sakralnog motiva Srca Isusova i grožđa na šatoru načinjenom oslikavanjem, crtanjem na platnu, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. 1924. godine. Foto: Zvonimir Tanocki, 2022.

Preslika originalne fotografije na kojoj je slika oltara s oslikanim šatorom od bijelog platna s Euharistijskog kongresa u Osijeku 1924. Presnimak iz albuma Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2022.

U zbirci Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu sačuvan je jedan oltarnik – *antependij*[56] s božićnim motivima malog Isusa u jaslicama, svijeća, borovih grančica, snijega i slično), donesen iz kapelice u Mitrovici.

56 *Oltarnik* ili *antependij* (lat. *antependium*, *ante* – ispred + *pendere* – visjeti), ukras kojim se prekriva (već od ranokršćanskog doba) prednji dio oltara; predoltarnik.

Oltarnik urešen crtanjem ili oslikavanjem na svili s božićnim motivom malog Isusa, anđela, snijega, borovih grančica i svijeća. Iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki 2022.

Detalj oltarnika urešenog crtanjem ili oslikavanjem na svili s božićnim motivima jaslica. Iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki 2022.

Detalj oltarnika urešenog crtanjem ili oslikavanjem na svili s božićnim motivom svijeća, borovih grančica, snijega i cvijeća te bobica. Iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki 2022.

U zbirci Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu čuva se više od dvadeset sakralnih tekstilnih predmeta urešenih *molovanjem*, *crtanjem − oslikavanjem na platnu, svili* koji su u novijem razdoblju bili rijetko ili još uopće nisu bili u upotrebi. Dio predmeta javnosti je predstavljen tek nedavno, poput dijela velikog *šatora* na izložbi u Pastoralnom centru Župe u Županji i još neki putem fotografija, na izložbi te u katalogu ili na posterima. Na izložbi u Muzeju

Đakovštine, u prigodi 57. Đakovačkih vezova, 2023. godine predstavljeni su još neki tekstilni sakralni predmeti urešeni navedenom tehnikom, a koji su po prvi put (gotovo nakon dvadeset i više godina) izloženi izvan samostanske crkve, a čije su prostore nekada često krasili. To su tri vrlo raskošna, bijela oltarnika koji se posebno ističu izvedbom i preciznošću izvedbe te jedan crveni oltarnik s motivom pletera.

Prvi je bijeli oltarnik urešen *slikanjem – crtanjem na svili,* sa središnjim likom Djeteta Isusa koji stoji „na oblaku" pokraj kojega su dva raskošna buketa crvenih i ružičastih ruža, pupova i lišća. Na originalnom predmetu na donjem dijelu zašiveni su uska vrpca u zlatnoj boji te rese zlatne boje. Potom su tu drugi i treći bijeli oltarnik urešeni *slikanjem – crtanjem*. Jedan sa središnjim likom poprsja Srca Marijina, a drugi s likom sv. Josipa s malim Isusom „na oblaku", a pokraj ovih likova oba oltranika imaju s lijeve i desne strane po dva raskošna buketa crvenih i ružičastih ruža, pupova i lišća. Zatim predstavljamo jedan crveni oltarnik s motivom pletera.

Oltarnik urešen crtanjem ili oslikavanjem na bijeloj svili s cvjetnim motivom (crvenih i ružičastih ruža i pupoljaka te lišća ruže) i poprsja lika Djeteta Isusa „na oblaku" početkom 20. st., iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

Oltarnik urešen crtanjem ili oslikavanjem na bijeloj svili s cvjetnim motivom (crvenih i ružičastih ruža i pupoljaka te lišća ruže) i poprsja lika Djeteta Isusa „na oblaku" početkom 20. st., iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

Oltarnik urešen crtanjem ili oslikavanjem na bijeloj svili s cvjetnim motivom – buketima bljedoružičastih ruža i pupoljaka te lišća ruže) i likom Prečistoga Srca Marijina, početkom 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

Detalj crvenog oltarnika urešenog slikanjem i crtanjem na svili, s motivom pletera u žutim tonovima, a na donjoj strani sa svilenim crvenim resama, početak 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

U navedenoj zbirci nađeno je nekoliko zastora za svetohranište, ukrašavanih istom tehnikom, i komadi svile s likovima svetaca te ostalim sakralnim motivima ili simbolima, a koji još uvijek nisu dovršeni, odnosno sašiveni. Samo se prema veličini i obliku može pretpostaviti da su bili namijenjeni za zakrivanje svetohraništa, iako nije isključeno da su mogli poslužiti i za nešto drugo (zastavu, prekrivač i slično).

Detalj komada bijele svile urešen slikanjem i crtanjem, s likom Srca Isusova, u pozadini obrisi grada Jeruzalema, a na donjem dijelu polukružno oblikovane dvije grane crvenih ljiljana koje završavaju lišćem i bijelim sitnim cvijećem. Slika je uokvirena debljim potezom boje u svjetlosmeđem tonu, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu.
Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

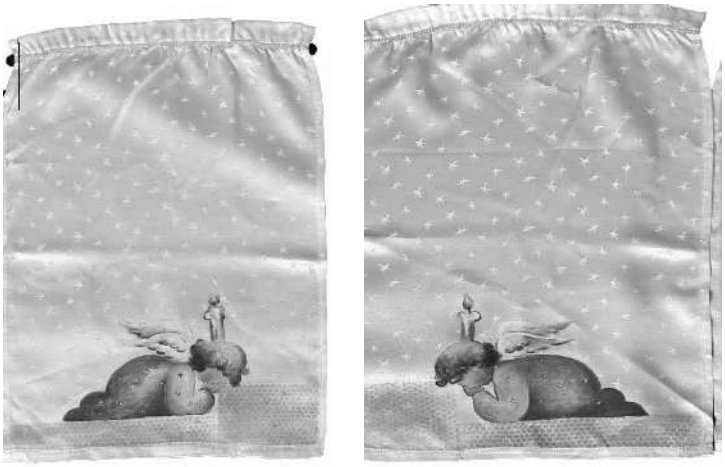

Zastor iz dva dijela za svetohranište, urešen slikanjem i crtanjem na svili s motivima anđela i svijeće, sredina 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu.
Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

Zastor za svetohranište urešen slikanjem i crtanjem na svili s motivima svijećnjaka i svijeće te slovima IHS i borovim grančicama, sredina 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

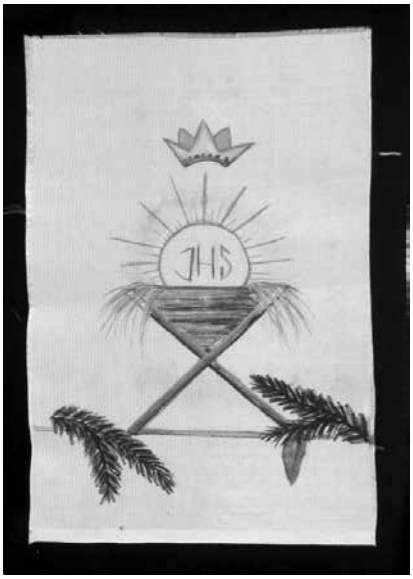

Komad svile urešen slikanjem i crtanjem s božićnim sakralnim motivom jaslica, slovima IHS te krunom i grančicama bora, sredina 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

Komadi bijele svile urešeni slikanjem i crtanjem s motivom Djeteta Isusa, sredina 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki 2023.

Komadi svile urešeni slikanjem i crtanjem s motivom Srca Marijina i Srca Isusova, sredina 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

Komadi svile urešeni oslikavanjem i crtanjem s likom sv. Ivana Kapistrana i likom Bezgrešne Djevice Marije, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki 2023.

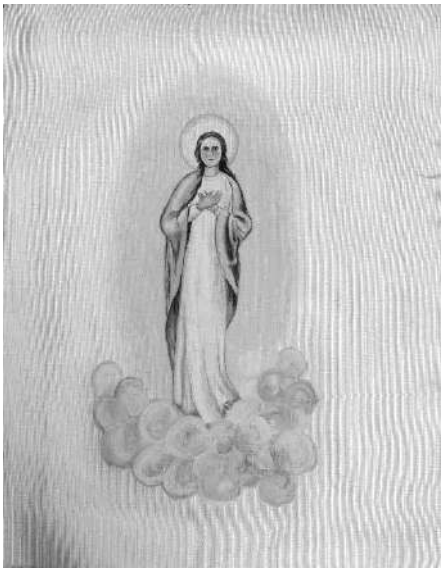

Komadi bijele svile urešeni oslikavanjem i crtanjem s likom Uzašašća Marijina na nebo, sredina 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

Komadi bijele svile urešeni oslikavanjem i crtanjem s likovima Djevice Marije, Okrunjenog Isusa i Žalosne majke Marije, početak 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki, 2023.

Sestre su često oslikavale i druge sakralne motive poput probodena srca Marijna i Isusova, goluba, janjeta kao simbola Krista i drugih koji su primjerice izvedeni na zastavama ili zastorima za svetohranište.

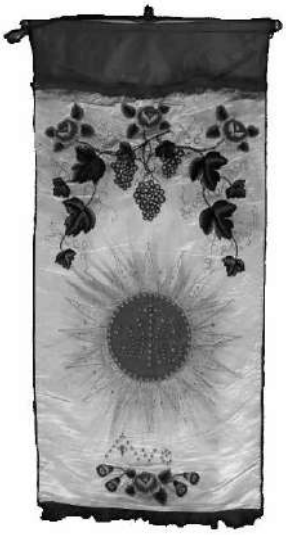

Slika crkvene zastave urešene oslikavanjem i crtanjem na svili s motivom IHS, ruža, grožđa te Sunca, na porubima su crvene rese, početkom 20. stoljeća, iz zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Foto: Zvonimir Tanocki 2022.

Oslikavanjem, crtanjem bojama ili *molovanjem* urešen crkveni tekstil u nekim župama Đakovačko-osječke nadbiskupije

Osim crkvenog tekstila ukrašenoga različitim tehnikama veza, u župama na području Đakovačko-osječke nadbiskupije susrećemo se i s onima ukrašenim *molovanjem* na svili, u boji, s različitim motivima i simbolima. Tako je u Župi mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji sačuvano 12 oltarnika ukrašenih *molovanjem*, koji već duže vrijeme nisu u upotrebi. Dakle, postoji jedan zeleni komplet oltarnika[57] (jedan namijenjen glavnom oltaru te za četiri bočna oltara). Drugi komplet je crveni, a ostali su svi bijeli oltranici s različitim motivima. Na zelenom oltarniku nalaze se *molovani* ukrasi vinove

57 U Župi mučeništva sv. Ivana Krstitelja u jednom kompletu obično se nalazi jedan *veliki oltranik* za glavni oltar te četiri *manja* (nerijetko i uža) *oltranika*, *zastor* za svetohranište, prekrivač za tabernakul i prekrivač držača za knjigu, a od drugih dijelova u istoj boji nalazimo prekrivač za kalež i ostale dijelove tekstilnih predmeta za misno slavlje. Od nekih starijih kompleta nisu sačuvani svi navedeni dijelovi kompleta ili su istrošeni od uporabe.

loze i grožđa te žitnog klasa, dok je središnji motiv načinjen od tri kruga, što označava trojstvo Oca, Sina i Duha Svetoga, s pripadajućim znakovljem sklopljene ruke, križ i golub. Crveni oltarnik urešen je *molovanjem* s motivima bijelih ljiljana i kaležima, a jedan od bijelih urešen je lozicom sastavljenom od ruža u ružičastoj boji i bijelih ljiljana, dok je središnji motiv slovo *alfa*, a drugi bijeli oltarnik urešen je motivom grožđa i lista te slovima IHS. Također, sačuvan je i bijeli oltarnik s božićnim motivima svijeća, zvjezdica, grančica bora i s likom maloga Isusa te nekoliko zastora za svetohranište i drugi dijelovi kompleta za kalež.

Zeleni molovani oltarnik s motivima grožđa, žita te boromejskim prstenom u kojemu su simboli Oca, Sina i Duha Svetoga; golub je simbol Duha Svetog, Križ i PX simboli su Isusa, a prst i ruka simboli su Oca Svetoga, sredina 20. stoljeća, iz zbirke Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji. Foto: Zvonimir Tanocki, 2022

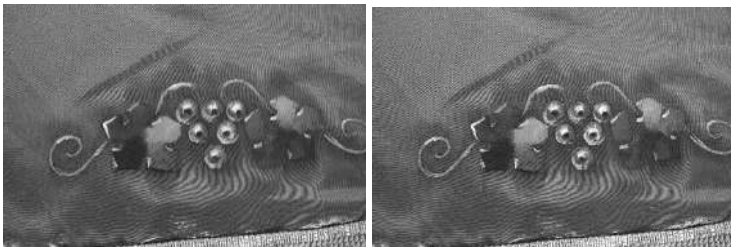

Zastori za tabernakul (2 komada) molovani na zelenoj svili sa žutim resama, sredina 20. stoljeća, iz Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji.

Crveni oltarnik urešen je *molovanjem* s motivima bijelih *ljiljana* i *kaležima*, a jedan od bijelih urešen je lozicom sastavljenom od ruža u ružičastoj boji i bijelih ljiljana, dok je središnji motiv slovo *alfa*, a drugi bijeli oltarnik urešen je motivom grožđa i lista te slovima IHS. Osobito su lijepo urešeni oltarnici na kojima su *molovanjem* izvedeni likovi Djevice Marije odjevene u plavo ruho, potom bijeli oltarnik na kojemu su u zlatnoj boji *molovana* slova „Sveti Anto hvala ti".

Crveni molovani oltarnik Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji, početak 20. stoljeća. Foto: Zvonimir Tanocki 2016.

Bijeli molovani oltarnik s likom Majke Božje iz Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji, sredina 20. stoljeća. Foto: Zvonimir Tanocki, 2022.

Bijeli svileni molovani oltarnik s motivima ružičastih i crvenih ruža, bijelih ljiljana i pupoljaka ruže te ljiljana i monogramom Djevice Marije, a na donjem rubu bijele svilene rese, sredina 20. stoljeća, iz Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji.
Foto: Zvonimir Tanocki 2016.

Bijeli oltarnik s molovanim motivima ljiljana, žita i natpisom „Sveti Anto hvala ti", na donjem rubu bijele svilene rese, početak 20. stoljeća, iz Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji.

Bijeli oltarnik urešen molovanjem na svili s motivom grožđa crvene i žute boje te listovima u zelenoj i svjetlosmeđoj boji, klasovima žita izvedenima od srebrne prašine te u središnjem dijelu slovima IHS izvedenima od zlatne prašine, početak 20. stoljeća. Župa mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji.

U ovoj Župi postoji sačuvan i plašt crne boje koji se nosio na pogrebe. Na crnom se plaštu, na središnjem leđnom dijelu, nalazi motiv Okrunjene glave Isusa, oslikan tehnikom *molovanja*.

Crni plašt ukrašen slikom Okrunjenog Isusa izvedenom tehnikom molovanja, Župa mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji, kraj 20. stoljeća.

Zavjesa iz dva dijela za tabernakul urešena molovanjem s motivom anđela Arkanđela te resama od žute svile na donjem porubu, sredina 20. stoljeća, Župa mučeništva sv. Ivana Kristitelja u Županji.

U okolici Slavonskog Broda, u selu Kobaš, također je potvrđeno da se u privatnim zbirkama čuva veliki broj molovanih predmeta, a snimljen je i ljubičasti oltarnik urešen molovanjem u Župi sv. Ivana Krstitelja.

Molovani oltranik od ljubičaste svile s motivom ljiljana, križa i kaleža, s monogramom Djevice Marije, na donjem rubu svilene žute rese, sredina 20. stoljeća. Župa sv. Ivana Krstitelja, Kobaš. Foto: Janja Juzbašić 2023.

Slučajnim pronalaskom fotografija s otvorenja izložbe o misnom ruhu u staroj crkvi Župe sv. Jakova u Gunji 1990. godine etnologinja je uočila nekoliko sakralnih predmeta urešenih *molovanjem*. Zanimljivo je da je među uobičajenim predmetima urešenim *molovanjem*, kao što je crveni zastor za svetohranište s likom bijeloga goluba sa sedam jezika koji simbolizira Duha Svetoga, pronađena i jedna misnica urešena *molovanjem* s likom Bezgrešne koja stoji na mjesecu i anđelima te sa zlatovezom izvezenim slovima *„Salve Regina"* (*Zdravo Kraljice*).

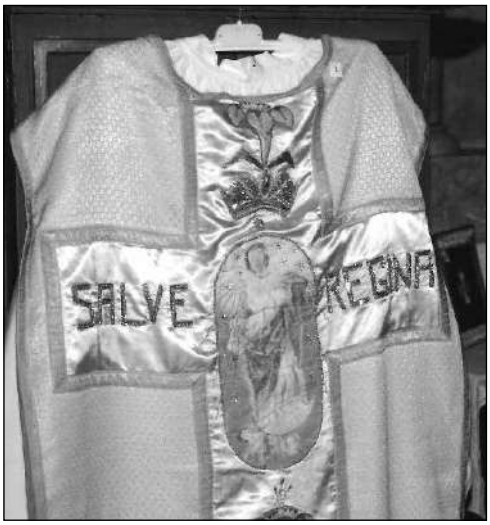

Misnica urešena molovanjem s likom Bezgrešne i bijelih ljiljana sa zelenim lišćem, koja stoji na mjesecu, a u podnožju anđeo te s izvezenim slovima tehnikom zlatoveza preko papira „Salve Regina" (Zdravo Kraljice) i krunom iznad Marijine glave, početak 20 stoljeća. Župa sv. Jakova u Gunji. Foto: Fokus Županja, 1990.

Crveni zastor za svetohranište urešen molovanjem s likom bijelog goluba sa sedam jezika koji simbolizira Duha Svetoga te na donjem rubu žute svilene rese, Župa sv. Jakova u Gunji, početak 20. stoljeća. Foto: Fokus Županja, 1990.

Nadalje, u Župi sv. Ilije u Rajevu Selu fotografijom je zabilježen crveni oltarnik urešen *molovanjem* s motivom palmine grane, križa i uljnih svjetiljki. Prema podatcima dobivenima iz Ordinarijata Đakovačko-osječke nadbiskupije, u Župi Trnjani sačuvan je ljubičasti plašt kojemu se u središnjem leđnom dijelu nalazi motiv Okrunjene glave Isusa, oslikan tehnikom *molovanja*. U Babinoj Gredi sačuvan je zeleni oltarnik urešen *molovanjem*.

Molovani oltranik od crvene svile s motivima palmine grane, križa i uljne svjetiljke koji se izmjenjuju te se na donjem rubu nalaze uvijene svilene rese žute boje, sredina 20. stoljeća, iz rimokatoličke Župe sv. Ilije u Rajevu Selu. Foto: Fokus Županja 1994.

Stoga se može pretpostaviti da se u još mnogim župama na području Đakovačko-osječke nadbiskupije čuva dio misnoga i ostaloga crkvenog tekstila urešenoga *oslikavanjem* ili *crtanjem bojama na platnu* ili *svili*, što bi svakako valjalo istražiti i predstaviti javnosti.

Na primjerima specifično ukrašenoga crkvenog tekstila tehnikom ručnoga *oslikavanja – crtanja na svili* ili platnu možemo pretpostaviti da su mnogobrojni cvjetni motivi vrlo slični onima kojima su urešavale vješte ruke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, posebice onih koje su svoj rad u paramentu zasnivale i na stručnom obrazovanju, a još više na nadarenosti i vlastitom trudu. Izrađivale su prekrasne oltarnike, zastore za tabernakule i slično, a katkada i misno svećeničko ruho. Primjerice, na tradicijskim predmetima ne nalazimo često motiv ljiljana, ali vrlo su lijep primjer ženska *suknja* i *bluza* iz Retkovaca te *pregač* iz Vođinaca koji su Šokicama, a što su sve kazivačice potvrdile, ukrašavale Milosrdne sestre sv. Križa u Marijinu domu u Vinkovcima. Na drugoj strani, ako pogledamo oltarnike s cvjetnim motivima, na primjer ruže s nekih oltarnika, one su vrlo slične motivima ruža s tradicijskih predmeta, što možemo uočiti na primjeru oltarnika iz Županje, posebice na bijelom oltarniku s likom Majke Božje i divnih buketa ruža, koji su vrlo nalik ružama na *ćošku* marame za vrat iz Zadubravlja. Također, i motivi sitnih plavih cvjetova, a nazivaju ih potočnice ili ljubice, pronalazimo i na tradicijskim i na sakralnim predmetima (npr. na jednom od bijelih oltarnika iz Županje). Stoga pretpostavljamo da su predlošci za oslikavanje tradicijskog i sakralnog bili u nekim detaljima vrlo slični,

ponajprije pri oblikovanju cvjetnih motiva. Nadalje, pretpostavljamo da su časne sestre rukom slikale likove svetaca i drugih motiva, možda prema uzorcima s umjetničkih sakralnih slika ili iz knjiga te nekih drugih izvora, što potvrđuju preslikani likovi svetaca i ostalih katoličkih simbola na nekoliko sačuvanih papira, identični onima oslikanima crtanjem ili slikanima bojama na svili iz njihove zbirke, a primjerice gotovo isti oslikani lik Okrunjenoga Isusa nalazi se na plaštu iz Županje i na zasebnom komadu svile koji se čuva u zbirci Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. Ovi likovi kao i ostala isključivo sakralna ornamentika nalaze se samo na crkvenom tekstilu i dijelovima misnoga ruha. Pri istraživanju načina ukrašavanja treba dodati da se na sakralnim predmetima često koristila zlatna i srebrna prašina kojom su se najčešće oblikovala slova i neki sakralni simboli te vitice – grane biljnih ornamenata, što gotovo nije prisutno u tradicijskom ukrašavanju ili vrlo rijetko. U tradiciji su se više za popunjavanje, podebljavanje motiva ili povezivanja u kompoziciju koristile samo zlatna ili srebrna boja koja je u nekim primjerima podsjećala na tehniku zlatoveza i srebroveza. Također, osobitost ukrašavanja crkvenog tekstila spram boja i slaganja (katoličkih motiva i nekih drugih vjerskih zajednica) te sakralnih kompozicija svojstveno je samo osobama koje su školovane u samostanima te su poznavale katoličku liturgiju, svetce, simbole i ostalo. U slaganju takvih motiva prema dosadašnjim istraživanjima vidi se da su se sestre strogo držale načina oslikavanja i bojom i oblikom svakog pojedinog lika i simbola. Svakako bi valjalo provoditi i detaljna istraživanja o ovakvom načinu urešavanja liturgijskog tekstila u nas te im utvrditi genezu, rasprostranjenost te ostale osobitosti ovog vrlo zanimljivoga načina urešavanja.

Na temelju studijskih istraživanja na kraju ovoga rada predstavljamo samo nekoliko predmeta urešenih oslikavanjem ili crtanjem na sakralnim predmetima pronađenih na području još dvije naše nadbiskupije. Primjerice, u sakralnoj zbirci crkve sv. Duha u Splitu sačuvan je zastor za svetohranište i predoltarnik, datirani oko 1920. godine. Na zastoru su oslikani sakralni motivi cvijeća (ljiljana, jorgovana i lišća) oblikovani u temperi te je dodana metalna prašina srebrne boje kojom su oblikovane vitice i slova IHS, a na predoltarniku cvjetni motivi bojeni su uljem na platnu – svili, dok je metalnim prahom oblikovan natpis „Ite ad Joseph" (Sokol 2005: 61).[58] U zbirci sakralne

58 Vjekoslava Sokol, „Baršunasti trag mučeništva", Split, 2005., 61.

umjetnosti u sklopu samostana sestara benediktinki svete Marije u Zadru (nažalost samo prema fotografiji) u jednoj od vitrina možemo uočiti oslikanu dalmatiku (u istoj vitrini nalazi se još jedna misnica) s motivima anđela i drugih svetih likova koji bi prema svemu sudeći bili oslikavani bojama na platnu, a ostali dijelovi ove dalmatike bogato su urešeni vezenim dijelovima te aplikacijama.

Zastor za svetohranište iz sakralne zbirke crkve sv. Duha u Splitu, oko 1920. godine, s molovanim i oslikanim motivima u temperi, u motivu cvijeća (ljiljana i lišća), te dodanom metalnom prašinom (vitice) i hostijom. Preuzeto iz kataloga; Sokol, Vjekoslava. 2005. Baršunasti trag mučeništva. Muzej grada Splita. Split.

Predoltranik iz sakralne zbirke crkve sv. Duha u Splitu, urešen molovanim i oslikanim motivima uljem i metalnim prahom, cvjetnog ukrasa i s natpisom „Ite ad Joseph", oko 1920. godine. Preuzeto iz kataloga; Sokol, Vjekoslava. 2005. Baršunasti trag mučeništva. Muzej grada Splita. Split.

Detalj stalne izložbe sakralne umjetnosti u sklopu samostana sestara benediktinki svete Marije u Zadru, 2023.[59]

U Župnoj crkvi Kupinečki Ivanec na restauriranje u Ludbreg donesena je jedna stola, vjerojatno urešena *slikanjem, crtanjem na svili* za koju nemamo detaljnijih podataka. [60]

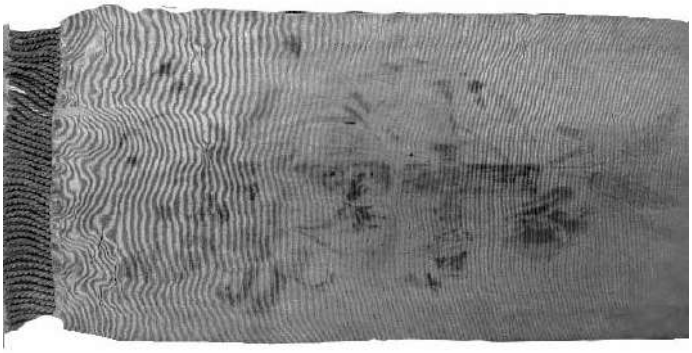

Štola urešena slikanjem na bijeloj svili, iz Župe Kupinečki Ivanec. Foto: Venija Bobnjarić Vučković, 2022.

59 URL: https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/zadar-plus/misticna-raskos-stalna-izlozba-crkvene-umjetnosti-552563#&gid=1&pid=31(Pristupljeno 18. 5. 2023.).

60 Zahvaljujemo Veniji Bobnjarić Vučković na dostavljenim podatcima i ustupljenoj fotografiji.

Zaključak

U ovome radu pokazali smo kako se od sredine do konca 20. stoljeća o zbirkama hrvatske katoličke sakralne baštine i drugih vjerskih zajednica u nas vrlo malo znalo. Pomaci su učinjeni tek početkom 21. stoljeća kada su objavljeni mnogobrojni stručni radovi o sakralnim zbirkama. Ali još uvijek su i danas mnoge sakralne dragocjenosti nedostupne javnosti, osobito s kontinentalnog dijela Hrvatske. Stoga je ovaj rad, načinjen s ciljem da se ponajprije u kratkom prikazu povijesti rada paramenta Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu barem djelomično upoznamo i s nekim tekstilnim crkvenim dragocjenostima nastalima u njihovoj radionici. Točnije, donosimo podatke o zbirci *oslikanih* i *bojenih* oltarnika iz njihova samostana te nekoliko drugih, pozornosti vrijednih predmeta koje ove sestre brižljivo čuvaju dugi niz godina, a rijetko su ili gotovo nikada nisu izlagani izvan samostana, te o njima do sada nije bilo ni pisane riječi. Izabirući jednu od manje poznatih tehnika urešavanja liturgijskog ruha, odnosno tehniku *oslikavanja*, *crtanj*a ili *bojenja* platna, svile ili kako je u Slavoniji nazivaju *molovanj*e, *maljanj*e na crkvenom tekstilu iz njihove zbirke, željeli smo pokazati s koliko ljubavi, znanja i strpljenja su sestre izrađivale ovakve predmete. Nažalost, na temelju provedenih detaljnih istraživanja s. Estere još uvijek ne možemo, ni okvirno, procijeniti koliki ukupan broj *molovanih* predmeta liturgijskog ruha, a kako smo vidjeli u ovome radu, pronađenih i u nekim obližnjim župama, potječe iz njihove, nadaleko poznate radionice. No, s velikom sigurnošću možemo zaključiti prema načinu oblikovanja, motivima i drugim osobitostima na *molovanim* oltarnicima, zastorima i drugim predmetima da je vjerojatno većina nastala u radionici Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu ili u njihovim sestrinskim kućama s ovoga područja, a oslikale su ih vjerojatno neke od sestara, čija će imena, nažalost, bez postojanja pouzdanijih podataka zauvijek ostati prekrivena velom tajne. Slična je situacija i s tradicijskim *molovanim* predmetima gdje vrlo rijetko možemo utvrditi tko ih je izradio i tek se za vrlo mali broj zna da su ih oslikale sestre iz reda sv. Križa, primjerice dio predmeta iz okolice Vinkovaca upravo je nastao u njihovoj sestrinskoj kući u Vinkovcima. Vjerujemo da će ubrzo uslijediti detaljna i stručna istraživanja i ostalih, doduše malobrojnih tekstilnih dragocjenosti sačuvanih u okviru samostana Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, u odnosu na onaj broj starijega liturgijskog ruha koje se nalazi pohranjeno po župama naše nadbiskupije. Vjerujemo da primjere oslikanih oltarnika i drugih predmeta iz

zbirke Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu možemo slobodno svrstati, prema nekim uzorcima s drugih područja, u sam vrh oslikane umjetničke sakralne tekstilne baštine u nas, stoga su daljnja istraživanja nužna i itekako potrebna. Također, možemo zaključiti da su sestre u Đakovu ponajprije zahvaljujući svojoj stručnoj izobrazbi u kojoj su svladavale različite rukotvorske vještine poput mnogobrojnih tradicijskih tehnika veza i tkanja te pomoću stručne literature koja im je pristizala iz srednjoeuropskih zemalja bile upoznate i s drugim tehnikama (slikanje iglom, *šprenglanje* i sl.) koje su se koristile samo pri ukrašavanju liturgijskog tekstila te će se, pretpostavljamo, na temelju ostalih osobitosti (vrste materijala, načina šivanja i dodavanja različitih aplikacija, ukrasnih vrpci i sl.) moći vrlo lako identificirati predmeti koji su nastali u okviru samostanskog paramenta u Đakovu.

Nadalje, u ovom prikazu ukratko smo se upoznali i s tradicijskim postupkom, odnosno ručnom tehnikom urešavanja svile (rjeđe platna i vune, iako ima primjera) raznobojnim tekstilnim bojama, koja je na području Slavonije prisutna negdje od početka 20. stoljeća, a naziva se *molovanje*, *maljanje*. Prema dosadašnjim istraživanjima, u navedenom kraju najviše je zastupljena na tradicijskoj ženskoj odjeći, ali i na nekim uporabnim predmetima (ručnicima). U tradicijskoj kulturi najvećim dijelom ovom su tehnikom urešene *šokačke* ženske *bluze*, najčešće ovratnici – *kragne*, prigodna šokačka ženska pokrivala za glavu – *šamije*, *pregači*, kao i *šokačke rubine, oplećci, marame,* te *suknje* i *bluze* – preslojeni tip ruha. U ovom radu predstavljeni su i predmeti iz građanskih obitelji (primjer iz Županje) jer su i samouki umjetnici ukrašavali predmete ovom tehnikom, o čemu također valja nastaviti istraživanje.

Na kraju ovoga rada pokazujemo da su na nekim uzorcima ornamenti na nošnji i na sakralnim predmetima gotovo identični jer se primjerice motiv ljiljana kao čest motiv sakralnih tekstilnih predmeta, na primjer oltarnika, u sitnijem obliku pojavljuje i na dijelovima ženske preslojene odjeće, a katkada je i obrnuto pa se motiv ruže koji nalazimo u različitim oblicima i bojama te potočnice ili ljubice na tradicijskoj nošnji i ostalim tekstilnim predmetima često nalaze i na različitim sakralnim predmetima, ponajprije onima izvedenima tehnikom oslikavanja, ali ove motive nalazimo i kod jednih i kod drugih, u nekim drugim oblicima tradicijskih tehnika veza, na primjer zlatovezu, srebrovezu, *necanju* i drugima.

Literatura i izvori

Silvija BANIĆ, „Liturgijsko ruho", u Fisković, I. (ur.) Milost susreta: umjetnička baština Franjevačke provincije sv. Jeronima, Zagreb, 2010. Galerija Kovačevi Dvori, 303–314.

Željko BATARILOVIĆ, *Župa Gradište*, Gradište, 2002.

Antun BAUER, *Riznica parohijske crkve sv. Ilije*: nova zadarska zbirka otvorena javnosti. Vlastita naklada, 1984.

Antun BAUER, *Biskupski muzej u Splitu 1750 god*., Zagreb. Vlastita naklada, 1984.

Aida BRENKO i Mirjana RANDIĆ, *Moć boja. Kako su boje osvojile svijet*. Katalog izložbe: Etnografski muzej Zagreb, 2009.

Ana BIOČIĆ, *Dijecezanski muzej u Požegi i Riznica požeške Katedrale*, (ur. Ivica Žuljević – Mirjana Repanić Braun), Požeška biskupija. Požega, 343.

Venija BOBNJARIĆ-VUČKOVIĆ, „Crkveni tekstil 18. i 19. stoljeća iz RKT Župe sv. Martina u Martijancu (program preventivne zaštite)", Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, 2013. (24), 383–398.

Venija BOBNJARIĆ-VUČKOVIĆ, „Liturgijski tekstil u kontekstu katastrofom ugrožene spomeničke baštine. U: knjižica sažetaka Znanstveno-stručnog skupa Baština i prirodne katastrofe. Poplave u Hrvatskoj 2014. godine – posljedice i perspektive, hrvatskog etnološkog društva i 6 . simpozija u čast Branimira Bratanića, Zagreb, 2015. 17–18.

Katarina BUŠIĆ, „Crtice iz prošlosti župe – zapisi o darivanju tekstila", *Povijest i blago Župe mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji*, Županja, 2017.,153–159.

Stjepan ĆOSIĆ i Mijo KORADE, „Isusovci u Dubrovniku": komentari Stefana Desiderija iz 1693. Zagreb, 2019.

Zoraida DEMORI STANČIĆ, „Figuralni umjetnički vez obrednog ruha iz vremena renesanse u Dalmaciji i Istri", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 32/2008., Split, 2008., 69–86.

Davor DOMAČIĆ, „Muzej dominikanskog samostana, Stari Grad na Hvaru", *Informatica Museologica* 3-4. 1989. Zagreb 1989.

Ivan FILAKOVAC, Župa Retkovci 1898. – *1902. Etnološka monografija*. Priredila Anica Bilić. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Centar za znanstveni rad HAZU u Vinkovcima, Odsjek za etnologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu. Vinkovci 2020.

Ljubica GLIGOREVIĆ, *Vodič stalnog postava Etnologija Vinkovaca i okolice Vinkovci*, Vinkovci 2004.

Mirjana GUŠIĆ, *Tumač izložene građe*, Zagreb, 1955.

Dubravka HABUŠ SKENDŽIĆ i Heda ŠLOGAR, „ Misnica kardinala Pietra Basadonne (1617. – 184.) iz župne crkve u Lanišću", *Ars Adriatica* 10/2020., Zadar 2020., 113–130.

Lidija IVAČEVIĆ-ŠPANIČEK, „Na tragu sakralne baštine Požeške biskupije", Požega, 1999/2000.

Jelena IVOŠ, *Tekstilna zbirka samostana Male braće*, Kršćanska sadašnjost 21, Zagreb, 1985., 571–575.

Jelena IVOŠ, „Riznica: zagrebačka katedrala (Zagreb), ;liturgijsko ruho; Dijecezanski muzej", *Sveti trag* 1994. Zagreb 1994., 407–426.

Jelena IVOŠ, „Franjevci; liturgijsko ruho. *Mir i dobro*. Zagreb, 1999., 303–312;

Jelena IVOŠ, „Liturgijsko ruho", *Blago Kotorske biskupije – Zagovori svetom Tripunu*, Zagreb 2009., 317–335.

Jelena IVOŠ, „Liturgijsko ruho iz zbirke tekstila Muzeja za umjetnost i obrt", u: Katalog, Muzej za umjetnost i obrt. Zagreb, 2010.

Danijela JEMO, „Konzervatorsko-restauratorski radovi na kaputu – fraku iz muškoga građanskog kompleta obitelji Gozze iz Dubrovnika", *Informatica Museologica*, 37 (1-4), Zagreb 2006., 224–239.

Jasmina JURKOVIĆ PETRAS, „Utjecaj građanskih modnih stilova na tradicijsko odijevanje virovitičkog područja", u: Katalog izložbe: „Nove mode – utjecaj građanskih modnih stilova na tradicijsko odijevanje", Posudionica i radionica narodnih nošnji: Gradski muzej Virovitica, Virovitica, 2009.

Janja JUZBAŠIĆ i Manda ZELIĆ, „Prikaz crkvenog tekstila Cvelferije", *Crkveno ruho Cvelferije*, *Županja*, 1994., 7–14.

Janja JUZBAŠIĆ, „Misno ruho u župama županjske Posavine", Županja, 2003.

Janja JUZBAŠIĆ, *Slavonski zlatovez*, Županja, 2018.

Miroslav KLEMM, „Crkvena umjetnost i baština novomarofskog kraja", *Informatica Museologica* 23 (1-4). Zagreb, 1992., 122–123.

Vesna KOLIĆ KLIKIĆ, *Ženske narodne nošnje zapadne Slavonije: Požega – Pakrac – Novska – Nova Gradiška*. Nova Gradiška, 2007.

Želimir LASZLO, „Registar muzeja i zbirki u vlasništvu vjerskih zajednica", *Informatica Museologica* 3/4. Zagreb, 1998., 93–97.

Ivo LENTIĆ, „Osijek – središte zlatarstva Slavonije u 18. stoljeću", *Osječki zbornik*, 1979., 275–288.

Luka LUKIĆ, *Opis sela Klakarja 1905. – 1953.* Priredio Marinko Vuković. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 61, Zagreb – Klakar, 2020.

Zdenka LECHNER, *Tradicijske kultura Slavonije, Baranje i Srijema*. Zagreb, 2000.

Mirjana MATIJEVIĆ i Vladimir SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Zagreb, 2005.

Ivo MAROEVIĆ, „Očuvanje crkvene baštine u Hrvata", *Puls,* 3. Zagreb 2004.

Mino MARCHETTI, „Le vesti liturgiche", Drappi, velluti, taffettà et altre cose. Antichi tessuti a Siena e nel suo territorio, *Nuova Immagine Editrice*, Siena, 1994., 260–265.

Ariana MESEK, „O liturgijskom ruhu u fundusu Gradskog muzeja Varaždin" , *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 23, 2012., 413–443.

Slavica MOSLAVAC, „Tradicijski vezovi na crkvenom ruhu", Kutina, 2012., 1–50.

Krešimir OREMOVIĆ, „Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244. – 1786.", Zagreb, ČGP *Delo*, Zagreb, 1989.

Snježana PAVIČIĆ, „O stanju i čuvanju tekstilnih predmeta Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu (s posebnim osvrtom na Sakralnu zbirku)". *Informatica Museologica,* Vol.27 No.1-2. Zagreb 1996.

Tihana PETROVIĆ LEŠ, „Uloga veza u oblikovanju nacionalnog identiteta ili kako je pečki postao narodni vez", *Studia ethnologica Croatica* Vol. 26. Zagreb, 2014.

Lukrecija PAVIČIĆ-DOMIJAN, Ivo PETRICIOLI i dr., „Benediktinke svete Marije", *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru*, Zadar, 2004.

Marinko PETRIĆ, „Preuređenje zbirke umjetnina samostana Benediktinki u Hvaru", *Informatica Museologica* 1990, 3-4, Zagreb, 1990.

Ivo PETRICIOLI, „Zlato i srebro Zadra i Nina: zbirke sakralne umjetnosti u Zadru i Ninu", *Povijest, kultura i umjetnost*. Zagreb, 2001.

s. M. Estera RADIČEVIĆ, „Odgojno-prosvjetno djelovanje Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu i Osijeku", *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 9/2007., Osijek, 2007., 227–251.

s. M. Estera RADIČEVIĆ, *Nastavna sredstva i pomagala u privatnim školama Milosrdnih sestara sv. Križa*, Đakovo, 2005.

s. M. Estera RADIČEVIĆ, *Sto pedeset godina zaJedno,* Đakovo; drugo izdanje u Županji, 2018.

s. M. Estera RADIČEVIĆ, 2018. *Sto pedeset godina zajedno*, Đakovo, 2018.

Vjekoslava SOKOL, *Baršunasti trag mučeništva*, Split, 2005.

Stjepan SRŠAN, *Kanonske vizitacije, knjiga VII. Županjski i vrbanjski dekanat 1782. – 1833.*, Osijek, 2009.

Manda SVIRAC, „Sakralna baština-nekada na oltarima, danas u zbirkama ili muzejima", *Vjesnik* Đakovačke i Srijemske biskupije 29, Đakovo, 2006., 535–539.

Manda SVIRAC i Marija OZRETIĆ, „Tradicijsko odijevanje kroz liturgijsko vrijeme: Narodni i liturgijski kalendar", *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 1-2, Đakovo, 2010., 29–34.

Manda SVIRAC, „Simbolika anđela u hrvatskoj tradiciji", *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i srijemske biskupije*, 1-2, Đakovo, 2013., 55–60.

Ljerka ŠIMUNIĆ, „Crkveni tekstil varaždinskog Uršulinskog samostana", *Varaždinske Uršulinke – 300 godina od dolaska u Varaždin*. Varaždin, 2003.

Marija Edita ŠOLIĆ, „Crkvene muzejske zbirke u Hrvatskoj: stvarnost i mogućnosti", *Anali Galerije Antuna Augustinčića* god. XVI/XVII, 1996./97., br. 16/17. Klanjec, 2001., 1–160.

Dragica ŠUVAK, *Liturgijsko ruho u crkvama Slatinskog dekanata*, Slatina, 2012.

Zvonimir TOLDI, et al. „*Samo staj, pa gledaj*! Secesija i Art deco u tradicijskoj kulturi brodskog Posavlja", Slavonski Brod, 2009., 7–15.

Željko TOLIĆ, 2015. „Franjevci u našim krajevima u 13. stoljeću", *Služba Božja* 55, br. 3-4, Split 2015., 233 – 261.

Snježana TONOKOVIĆ, „Zbirka franjevačkog samostana u Imotskom", *Informatica Museologica*. Zagreb 1981.,1–2.

Miroslav VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, Zagreb, 1969.

Jadranka VINTERHALTER, 1989. „Novi postavi crkvenih muzeja u Dubrovniku", *Informatica Museologica* 3-4, Zagreb 1989., 50–51.

Manda ZELIĆ, „Prikaz crkvenih zastava Cvelferije", *Crkveno ruho Cvelferije*, Županja, 1994., 15–17.

Ivan ZLATUNIĆ, „Liturgijsko ruho službe Božje. Oltarnici", *Crkvena ostavština župe Mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji,* Županja, 2010., 4–21.

Arhiv provincijalne kuće Đakovo (APKĐ). U Kronika Hrvatske provincije Družbe sestara svetoga Križa 1868. – 1949., 9.

Arhiv provincijalne kuće Đakovo (APKĐ). U: Proširena kronika, 62.

Arhiv provincijalne kuće Đakovo (APKĐ). U: Kronika Hrvatske provincije Družbe sestara svetoga Križa, Tagebuch, 23.

Spomenica Župe Mučeništva sv. Ivana Krstitelja u Županji; *Zapisnik zadržavajuće župnike i upravitelje Županjske Župe (...)njihova, kao i (...) crkve, i župnog doma događaje, započet god..1866*.

URL: https://hrcak.srce.hr/184094 (Pristupljeno 3. 5. 2023.).

URL: https://leksikon.thinking-garment.com/omolerisati/ (Pristupljeno 13. 5. 2023.).

URL: https://katedrala.hr/hr/riznica-sa-svojim-zbirkama/666 (Pristupljeno 17. 5. 2023.).

URL: https://pozeska-biskupija.hr/2017/07/31/dijecezanski-muzej-pozeske-biskupije/ (Pristupljeno 13. 5. 2023.).

URL:https://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/informatica-museologica/najnoviji-broj/, (Pristupljeno 3. 5. 2023.).

URL:https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342 (Pristupljeno 5. 7. 2023.).

SUMMARY

Estera Radičević / Janja Juzbašić

THE COLLECTION OF CHURCH TEXTILES AND THE PARAMENT OF THE SISTERS OF MERCY OF THE HOLY CROSS IN ĐAKOVO AND THE TECHNIQUE OF DECORATING TEXTILES BY PAINTING, DRAWING OR PAINTING "MOLOVANJE" IN THE AREA OF THE OSIJEK - ĐAKOVO ARCHDIOCESE

The article presents the author's field research on church vestments decorated with a technique called "molovanje, muljanje, maljanje" in the tradition of Slavonia. It also briefly explains the history of the workshop of the liturgical vestment parament in the sisters of Mercy of the Holy Cross Monastery in Đakovo. The monastery preserves beautiful examples of sacral textile items decorated with paintings on canvas, along with numerous other handicrafts made by the diligent hands of the sisters. Studies on the use of liturgical vestments within the Archdiocese of Đakovo-Osijek have revealed that various decorative techniques can be found on numerous objects including those within some sacral parish collections. These techniques are also found in professional literature and in other dioceses in the country. However, art historians refer to them using different terms such as painting with lanolin paints, drawing on silk, spraying with a template, or additional painting with a brush. We are only able to present a limited amount of data on the similarities between the aforementioned techniques in a broader context. Detailed research should be conducted to compare these techniques against traditional techniques and those used in the parament in Đakovo. This will allow us to investigate the genesis, distribution, and other unique features of this fascinating way of arranging sacred and traditional textiles. Finally, we will showcase how the design and decoration of traditional clothing in Slavonia was influenced by specifically decorated church textiles and clothing, and vice versa.

Tomašančanin Mathias Leh (1937. – 1994.), najznamenitiji brazilski Podunavski Nijemac

UDK 929 Leh
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Vladimir Geiger
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Među tomašanačkim Nijemcima nekoliko je njih svojim radom i djelima postalo zaslužno i znamenito i u zavičaju, ali i drugdje u svijetu. U višemilijunskoj zajednici Podunavskih Nijemaca raseljenoj po Europi, ponajprije u Njemačkoj i Austriji, i drugdje po svijetu, ponajprije u Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama, Argentini, Paragvaju, Brazilu i Australiji, najpoznatiji je tomašanački Nijemac Mathias Leh (Tomašanci, Gorjani, Đakovo, 1937. – Vitória – Entre Rios, Guarapuava, Paraná, Brazil, 1994.). U Tomašancima i zavičaju Mathias Leh nepoznat je ili su pak za njega čuli tek malobrojni poznavatelji povijesti Nijemaca Đakovštine. I vjerojatno nema Podunavskog Nijemca koji ako nešto zna o novijoj povijesti svoje etničke zajednice, nije čuo za Mathiasa Leha koji je svojim djelovanjem u podunavskošvapskoj zajednici u Brazilu postao najistaknutiji brazilski Podunavski Nijemac, a i jedan od najistaknutijih u svjetskoj podunavskošvapskoj zajednici.

Ključne riječi: Tomašanci, Slavonija, Nijemci (Podunavske Švabe), Brazil, Entre Rios (Guarapuava, Paraná), Mathias Leh.

Nijemci u Tomašancima

Njemačka prisutnost u Slavoniji i Đakovštini uvjetovana je migracijskim kretanjima viška stanovništva u njihovu zavičaju i ponajprije gospodarskim razlozima. Doseljavanje Nijemaca u Đakovštinu, pa i u Tomašance, u razdoblju je napose njemačkog naseljavanja Slavonije od sredine 50-ih godina 19. stoljeća sve do njegova kraja i početka 20. stoljeća, ponajprije iz postojećih njemačkih naseobina u južnoj Bačkoj, ali i drugih područja Podunavlja otprije naseljenih Nijemcima. Nijemci nisu ušli u sva sela Đakovštine, ali mnoga se prije hrvatska sela preobražavaju u mješovita, katkad s natpolovičnom njemačkom većinom, poput Tomašanaca. To razdoblje njemačkog naseljavanja u Slavoniju, Đakovštinu, a i Tomašance, u znatnoj je mjeri odredilo etnički, gospodarski, kulturni i politički život i odnose u nadolazećim vremenima. Doseljeni Nijemci su, kao i drugdje u Slavoniji, i Đakovštini, i u Tomašancima imali velik utjecaj i ostavili su znatne tragove na svekolike oblike življenja koji su zamjetni i do naših dana. Prisutnost Nijemaca od početka njihova naseljavanja do njihova „nestanka" potkraj Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću, umnogome je odredilo i povijest sela Tomašanaca. O Nijemcima u Tomašancima postoji opsežna znanstvena i publicistička literatura, koja donosi raznolike i mnogobrojne podatke. Mnogobrojni su i objavljeni i neobjavljeni pisani i slikovni izvori, i u našim i stranim arhivima i muzejima te i u privatnim zbirkama.[1] To omogućuje i sustavnije i slojevitije sagledavanje te razumijevanje povijesti Tomašanaca od sredine 19. do sredine 20. stoljeća.

Znameniti, zaslužni i spomena vrijedni tomašanački Nijemci

Među tomašanačkim Nijemcima nekoliko je njih svojim djelima i radom postalo zaslužno i znamenito i u zavičaju, ali i drugdje u svijetu. Među malobrojnim tomašanačkim Nijemcima koji su ostali u domovini nedvojbeno je u zavičaju najpoznatiji isusovac pater Petar Galauner (Tomašanci, 1929.).[2] No

1 Usp. Josef WERNI, Konrad REIBER, Josef EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*, Ruit bei Stuttgart, 1974.; Mirko MARKOVIĆ, „Selo Tomašanci kraj Đakova. Prilog poznavanju naseljavanja i narodne starine", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 47, Zagreb, 1977., str. 5–126. te Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001. I ondje navedeni izvori i literatura.

2 Usp. J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*., str. 155. te *Petar*

neizostavno je spomenuti i redovnice, Milosrdne sestre sv. Križa iz Tomašanaca: Marija Hengl (sestra Valburga) (1904. – 1982.) Ana Galauner (sestra Valezija) (1909. – 1993.), Marija Galauner (sestra Pelikana) (1913. – 1994.).[3] – U povijesti pak Tomašanaca, Đakovštine i Slavonije, nezaobilazan je u povjesnici o Boži Matijeviću – Crvenom Boži i Jovi Stanisavljeviću – Čarugi zemljoradnik Stefan Milla (Bački Brestovac, 1877. – Tomašanci, 1930.).[4] Katolički svećenik Josef Werni (Tomašanci, 1914. – Kirchdorf/Inn, Austrija, 1986.)[5] i učitelji Konrad Reiber (Kula, Bačka, 1920. – Nackenheim, Stuttgart, ?)[6] i napose Josef Eder (Tomašanci, 1924. – Sindelfingen, 2021.)[7] niz godina bili su posebno djelatni u očuvanja uspomena iseljenih gorjanskih i tomašanačkih te ivanovačkih Nijemaca na „stari zavičaj", i koji su osnovali i vodili Domovinsku mjesnu zajednicu – *Heimatortsgemeinschaft Gorjani – Tomaschanzi – Ivanowzi*, i organizirali zavičajne skupove – *Heimattreffene* u Republici Austriji i SR Njemačkoj, izdavali zavičajna pisma – *Heimatbrief* (*für*) *Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi* te naposljetku prikupili mnogobrojno

Galauner, https://hr.wikipedia.org/wiki/Petar_Galauner i Mile LJUBIČIĆ, „Dijamantni jubilej p. Petra Galaunera: ‚Život posvećen Bogu i bratu čovjeku'", https://www.radiodjakovo.hr/2017/08/dijamantni-jubilej-patera-petra-galaunera-zivot-posvecen-bogu-i-bratu-covjeku/ i Svjetlana ĐURAN, „Od Krista pozvani. Što je p. Galauner rekao Papi Franji u Sarajevu?", https://hkm.hr/vjera/od-krista-pozvani/sto-je-p-galauner-rekao-papi-franji-u-sarajevu/ te i *Tomašanci*, https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Toma%C5%A1anci. U natuknici hrvatske Wikipedije p. Galauner je jedini Tomašančanin naveden pod „Poznate osobe". – Znakovito je da pod „Poznate osobe" nije naveden ni Božo Matijević – Crveni Božo (1894. – 1920.).

3 Usp. J. WERNI, K. Reiber, J. Eder, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, 155., 164., 188. i *U svjetlu Križa očekuju dan uskrsnuća. Nekrolozi sestara sv. Križa (1980. – 2004.),* prir. S. Marija Stela Filipović, Đakovo, 2006., 59–60., 384–385., 411–413. I ondje navedena literatura.

4 Usp. J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 64. i V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, str. 91–92. I ondje navedena literatura.

5 Usp. J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 164.; „Der Gang zum Friedhof", *Heimatbrief Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*, Nr. 45, Sindelfingen – Maichingen, [Advent 1986.], str. 1.; Josef EDER, „Tomaschanzer trauern um ihre Toten. Pfr. Josef Werni und andere Landsleute haben uns für immer verlassen", *Der Donauschwabe* (Aalen, 14. Dezember 1986.), str. 6.; Antun JARM, *Dijecezanski svećenici koji su djelovali na sadašnjam području Biskupije Đakovačke i Srijemske od 1701. do 2003. godine*, Đakovo, 2003., str. 233. i Antun JARM, *Pribrojeni zboru mučenika, Svećenici Đakovačke Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata*, Đakovo, 2007., str. 105–107.

6 Usp. J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 161.

7 Usp. J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 158. i „Gedenkseite für Josef Eder", https://www.gemeinsam-gedenken.de/gedenken/detail/josef-eder/.

pisano i slikovno gradivo i objavili 1974. godine zavičajnu knjigu *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani.*

No, u višemilijunskoj zajednici Podunavskih Švaba raseljenoj po Europi, ponajprije u Njemačkoj i Austriji, i drugdje po svijetu, ponajprije u Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama, Argentini, Paragvaju, Brazilu i Australiji, najpoznatiji je tomašanački Nijemac Mathias[8] Leh (Tomašanci, Gorjani, Đakovo, 1937. – Vitória – Entre Rios, Guarapuava, Paraná, Brazil, 1994.). U Tomašancima i zavičaju Mathias Leh nepoznat je ili su pak za njega čuli tek malobrojni poznavatelji povijesti Nijemaca Đakovštine. A vjerojatno nema Podunavskog Nijemca koji ako nešto zna o novijoj povijesti svoje etničke zajednice, nije čuo za Mathiasa Leha koji je svojim djelovanjem u podunavskošvapskoj zajednici u Brazilu[9] postao najistaknutiji brazilski Podunavski Nijemac, a i jedan od najistaknutijih u svjetskoj podunavskošvapskoj zajednici. Treba istaknuti, svi ozbiljniji publicistički i historiografski prikazi povijesti Podunavskih Švaba[10], napose onih naseljenih

8 Ponegdje u izvorima i literaturi naveden je kao Matthias, a on sâm uvijek se je potpisivao Mathias.

9 O Podunavskim Nijemcima (Švabama) u Brazilu, i njihovim naseobinama u Entre Riosu, Guarapuava, Paraná, mnogobrojna je literatura. Najuputnije konzultirati: Max FRÖSCH, *Guarapuava – Brasilien*, Freilassing, [1958.]; Josef GAPPMAIER, *Die Siedlung der Donauschwaben in Paraná – Brasilien 1951 – 1981*, Guarapuava – Paraná, [1981.]; Anton HOCHGATTERER, *Entre Rios. Donauschwäbische Siedlung in Südbrasilien*, Salzburg, 1986.; Juliana Carolina TEIXEIRA, „Memórias Suábicas: o processo de colonização em Entre Rios – PR", *Revista Percurso*, vol. 2, No. 1, Maringá, 2010., str. 3–24.; Stefan TEPPERT, „Die donauschwäbische Siedlung Entre Rios in Brasilien", https://www.yumpu.com/de/document/read/21194647/stefan-teppertpdf-donauschwabische-kulturstiftung- ili Stefan TEPPERT, „The Danube Swabian Settlement of Entre Rios in Brazil", https://www.dvhh.org/dta/brazil/entre_rios/DS_Settlement_Entre_Rios~Teppert.htm i *Entre Rios (Guarapuava),* https://de.m.wikipedia.org/wiki/Entre_Rios_(Guarapuava) te i Rosina SPIESS, Cristiana SPIESS, Walter SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, [Entre Rios, Guarapuava – Rastatt, 1998.].

10 Usp. primjerice: Valentin OBERKERSCH, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, Stuttgart, 1989.; Josef Volkmar SENZ, *Geschichte der Donauschwaben. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien – München, 1993.

u Brazilu[11], neizostavno spominju djelovanje i zasluge Tomašančanina Mathiasa Leha.

Mathias Leh

Mathias Leh rođen je 9. ožujka 1937. u Tomašancima, kao najmlađe dijete zemljoradnika Mathiasa Leha (rođ. 1903. u Tomašancima) i Viktorije rođ. Scherer (rođ. 1910. u Gorjanima). Imao je stariju braću Philippa (rođ. 1927.) i Thomasa (rođ. 1929.), a sestra Theresia umrla je nakon rođenja 1932. godine.[12] Lehovi su živjeli u dijelu sela zvanom Kurpin, na kućnom broju 50.[13]

11 Usp. primjerice: Josef GAPPMAIER, *Die Siedlung der Donauschwaben in Paraná – Brasilien 1951 – 1981*, Guarapuava – Paraná, [1981.]; Anton HOCHGATTERER, *Entre Rios. Donauschwäbische Siedlung in Südbrasilien*, Salzburg, 1986.; Karl ILG, „Das Deutschtum in Brasilien," u: *Broschüre zur Ausstelung. „Entre Rios – Donauschwäbische Siedlung in Brasilien"*, Red. Stefan TEPPERT, Sindelfingen, 1989., str. 11–22.; Jakob LICHTENBERGER, „Entre Rios in Brasilien Vorwiegend eine Leistung der Siedler aus Syrmien und Slawonien", u: *Broschüre zur Ausstelung. „Entre Rios – Donauschwäbische Siedlung in Brasilien"* Red. Stefan TEPPERT, Sindelfingen, 1989., str. 34–38.; Stefan TEPPERT, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: Christian Ludwig BRÜCKER, *Donauschwaben in Nordamerika, in Südamerika und in Australie*n, München – Sindelfingen, 1990., str. 189–196. ili Stefan TEPPERT, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*, Heft 1, Sindelfingen, 1991., str. 71–82. i S. TEPPERT, „Die Donauschwäbische Siedlung Entre Rios in Brasilien", https://www.yumpu.com/de/document/read/21194647/stefan-teppertpdf-donauschwabische-kulturstiftung- ili S. Teppert, „The Danube Swabian Settlement of Entre Rios in Brazil", https://www.dvhh.org/dta/brazil/entre_rios/DS_Settlement_Entre_Rios~Teppert.htm.

12 Usp. J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 156–157.; Rosina SPIESS, Cristiana SPIESS, Walter SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, [Entre Rios, Guarapuava – Rastatt, 1998.], str. 192. i Paulo ESTECHE, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, Lagoa, 2013., str. 53., 55., 61. ili Paulo ESTECHE, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* Lagoa, 2021., str. 53., 55., 61.

13 Usp. J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 146–147., 156–157.

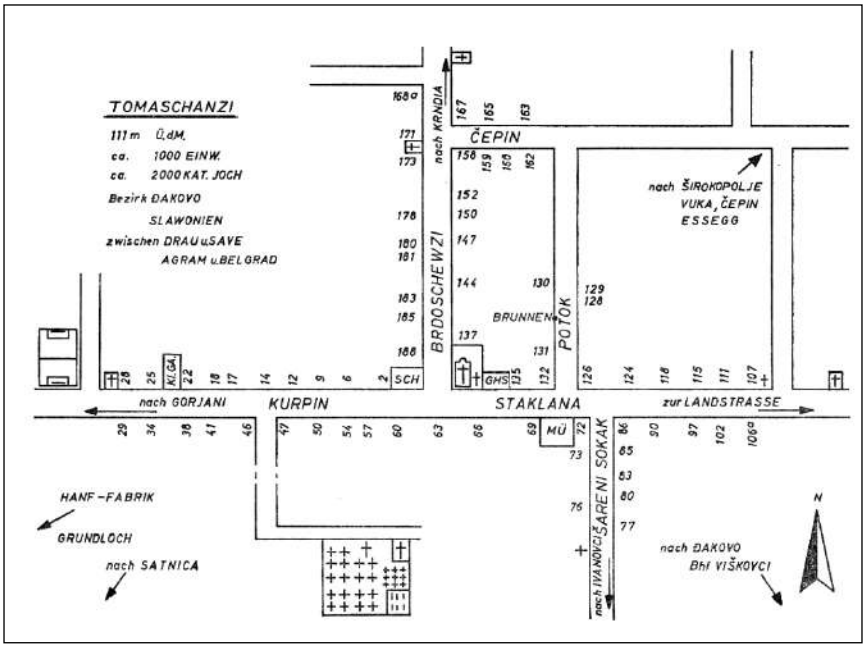

Izvor: Josef Werni, Konrad Reiber, Josef Eder, Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Ruit bei Stuttgart, 1974., str. 146.

Tomašanci, dio sela pod nazivom Kurpin, gdje je Mathias Leh proveo najranije djetinjstvo.

Izvor: Mirko Marković, „Selo Tomašanci kraj Đakova. Prilog poznavanju naseljavanja i narodne starine", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 47, Zagreb, 1977., s. p.

Tomašanci – Mathias Leh u naručju svoje majke Viktorije.

Izvor: Paulo Esteche, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, Lagoa, 2013., str. 58.

Paulo Esteche, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* Lagoa, 2021., str. 58.

Obitelj Leh u Tomašance je doselila 90-ih godina 19. stoljeća iz sela Filipova (danas: Bački Gračac, u općini Odžaci u zapadnobačkom okrugu u Vojvodini)[14] u južnoj Bačkoj.[15] U Bačku, u Filipovo, doselio je početkom druge polovice 18. stoljeća predak tomašanačkih Leha, Valentin Leh, (rođ. 1737.) iz sela Rittershofena u Alzasu (Nieder-Elsaß) (od 2015. godine Département Bas-Rhin, Region Grand Est)[16], u vrijeme njemačke kolonizacije Podunavlja i Panonije.[17]

Mathias Leh (rođ. 1903.), otac Mathiasa Leha (rođ. 1937.), opisao je 1984. godine, kazujući podunavskošvapskim dijalektom, „tomašanačkim

14 Usp. *Bački Gračac*, https://en.wikipedia.org/wiki/Bački_Gračac.

15 Usp. J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 59. i 156.; M. MARKOVIĆ, „Selo Tomašanci kraj Đakova", str. 54. i P. ESTECHE, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, str. 53., 55. ili P. ESTECHE, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* str. 53., 55.

16 Usp. *Rittershoffen*, https://de.wikipedia.org/wiki/Rittershoffen.

17 Usp. Johann PERTSCHI, *Ortssippenbuch Filipowa in der Batschka (Philippowa, Szentfülöp, Filipovo, ab 1946 Backi Gracac) 1763 – 1945, * Geburten, oo Heiraten, + Sterbefälle, Kriegs- und Lageropfer, spätere Sterbefälle bis 2004.*, 2. verbesserte Auflage, Wernau, [2005.], str. 592., https://filipowa.at/ortssippenbuch; J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 156. i P. ESTECHE, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, str. 53. i 55. ili P. ESTECHE, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* str. 53. i 55.

njemačkim", svoju obitelj i život u Tomašancima, kao i suživot sa sumještanima Hrvatima i drugima te kakva je bila sudbina obitelji Leh: izbjeglištvo iz zavičaja potkraj 1944. u Austriju, u Štajersku, i 1951. godine iseljavanje obitelji za Brazil.[18] I Mathias Leh (rođ. 1937.) najprije je u zavičaju kao dijete naučio i uz „šokački" (hrvatski) govorio „tomašanački njemački". U Tomašancima je kao šestogodišnjak Mathias započeo školovanje, u njemačkom školskom odjeljenju.[19]

Kuća obitelji Leh u Tomašancima, u Kurpinu, u kojoj je rođen i najranije djetinjstvo proveo Mathias Leh. Obitelj Leh u Tomašancima – Mathias kao dječak stoji uz majku Viktoriju, dolje lijevo.

Izvor: Paulo Esteche, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, Lagoa, 2013., str. 60., 80. i s. p.
Paulo Esteche, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* Lagoa, 2021., str. 60. i 80. i s. p.

18 Usp. Hans GEHL, „Kommentierte donauschwäbische Texte", *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, Beihefte, Heft 103, Stuttgart, 1999., str. 111–121. [Gespräch mit: Mathias L.[eh] sen[ior] (*1903), Bauer].

19 P. ESTECHE, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, str. 63. ili P. ESTECHE, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* str. 63.

U najopsežnijoj studiji na hrvatskom jeziku o Tomašancima Mirka Markovića „Selo Tomašanci kraj Đakova. Prilog poznavanju naseljavanja i narodne starine", objavljenoj 1977. u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, u kojoj je prikazano i doseljavanje Nijemaca u Tomašance potkraj 19. i početkom 20. stoljeća, spominje se da je obitelj Filipa Leha u Tomašance doselila iz Filipova, u „drugoj etapi naseljavanja Nijemaca" u selo (1890. – 1900.).[20] U hrvatskoj pak historiografiji o Mathiasu Lehu i njegovu slavonskom i tomašanačkom podrijetlu te i o njegovu izuzetnom značaju u podunavskošvapskoj zajednici u Brazilu i svjetskoj podunavskošvapskoj zajednici (dijaspori) ukratko sam pisao i ukazao 1997. godine u članku „Nijemci Đakova i Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata", objavljenom u *Zborniku Muzeja Đakovštine* te i u svojoj knjizi *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, objavljenoj u Zagrebu, 2001. godine.[21] No, uza sve, u zavičajnoj Đakovštini i Tomašancima Mathias Leh je ostao nepoznat, izuzev malobrojnim znalcima povijesti Podunavskih Švaba i povijesti Đakovštine i Tomašanaca. Jer tek su malobrojni kod nas upućeni u povijest Podunavskih Švaba, i napose povijest njihove poslijeratne sudbine i dijaspore po svijetu, pa i u podunavskošvapske zajednice u Brazilu. Začudo, Mathiasa Leha, najistaknutijeg brazilskog Podunavskog Nijemca, ne spominje Goran Beus Richembergh u svojim biografskim leksikonima hrvatskih Nijemaca: *Nijemci, Austrijanci i Hrvati. Prilozi za povijest zajedničkih biografija*, objavljenom 2003. te *Istaknuti Nijemci i njihovi potomci u hrvatskim krajevima. Biografski leksikon*, objavljenom 2022. godine.[22] Uz to, Mathias Leh nije zastupljen ni u *Hrvatskom biografskom leksikonu*.[23]

A Podunavske Švabe u Brazilu, i napose uloga slavonskih Nijemaca i onih iz Đakovštine te i Tomašanaca, uključujući i Mathiasa Leha, zaslužuju našu pozornost. Potvrđuju to povijesne činjenice i napose mnogobrojni napisi o ulozi slavonskih, i đakovštinskih Nijemaca, a i Mathiasa Leha, u životu i razvitku podunavskošvapske zajednice u njihovim kolonističkim naseobinama u brazilskoj državi Paraná, u oblasti Guarapuava, u okrugu Entre Rios.

---

20 Usp. M. MARKOVIĆ, „Selo Tomašanci kraj Đakova", str. 54.

21 Usp. Vladimir GEIGER, „Nijemci Đakova i Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 4, Đakovo, 1997., str. 136. i V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, str. 197.

22 Usp. Goran Beus RICHEMBERGH, *Nijemci, Austrijanci i Hrvati. Prilozi za povijest zajedničkih biografija*, Osijek, 2003. i Goran Beus RICHEMBERGH, *Istaknuti Nijemci i njihovi potomci u hrvatskim krajevima. Biografski leksikon*, Zagreb, 2022.

23 Usp. *Hrvatski biografski leksikon*, 8 Kr – Li, gl. ur. Trpimir Macan, Zagreb, 2013.

*

Tijekom 1944. godine širenjem partizanskog pokreta u Slavoniji ugroženost njemačkih naselja i stanovništva sve je izraženija. O tome svjedoče izvješća i mjesnih skupina iz Đakovštine, a i Gorjana.[24] Tijekom listopada i studenoga 1944. godine najveći dio đakovštinskih Nijemaca u kolonama zaprežnih vozila, u kojima je bilo najviše žena i djece te starijih osoba, napušta svoja ognjišta i organizirano odlazi u smjeru Njemačkog Reicha, odnosno prema Austriji.[25] Evakuacija je tekla linijom Osijek – Baranja – južna Mađarska (ispred Blatnog jezera) – Austrija. Smjerovi kretanja bili su različiti. Tomašančani (najveći dio) odlaze smjerom Osijek, Bilje, Beremend, Siklos, Sellye, Szigetvar, Nemetlad, Nagybajom, Kiskomarom, Zalaapàti, Aranyod, Vasvar, Körmend, Rabafüzes, Heiligenkreuz, Fürstenfeld, Feldbach, Jagerberg, Weinbung, Leibniz, Gleinstätten, Sankt Martin im Sulmtal do Deutschlandsberga[26] u Štajerskoj u Austriji. Tamo su smješteni u izbjegličkim logorima i kod austrijskih seoskih obitelji.[27]

Obitelj Mathiasa Leha bila je, prema kazivanju njegova oca Mathiasa, smještena kod jedne seoske obitelji nedaleko od Deutschlandsberga, u Sankt Peteru im Sulmtal.[28] Mathias Leh u izbjeglištvu je pohađao i školu, niže

24 Usp. Vladimir GEIGER, „Nijemci Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu (1941. – 1945.)", *Časopis za suvremenu povijest,* god 28, br. 3, Zagreb, 1996., str. 416., 417. i V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, 160., 162. i *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte* über *die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 – 1948*, Bearbeitet von Josef Beer, Georg Wildmann, Valentin Oberkersch, Ingomar Senz, Hans Sonnleitner, Hermann Rakusch, München – Sindelfingen, 1991., str. 770–771. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944 – 1948*, Bearbeitet von Josef Beer, Georg Wildmann, Valentin Oberkersch, Ingomar Senz, Hans Sonnleitner, Hermann Rakusch, München, 1991., str. 770–771. I ondje navedeni izvori i literatura.

25 O iseljavanju njemačkoga stanovništva po mjestima Đakovštine potkraj 1944. godine, usp. i *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, str. 760–781. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944 – 1948*, str. 760–781. I ondje navedeni izvori.

26 Usp. *Deutschlandsberg*, https://de.wikipedia.org/wiki/Deutschlandsberg.

27 J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*., str. 137–138.; H. GEHL, „Kommentierte donauschwäbische Texte", str. 119. [Gespräch mit: Mathias L.[eh] sen[ior] (*1903), Bauer]; V. GEIGER, „Nijemci Đakova i Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata", str. 108. i V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, str. 166.

28 H. GEHL, „Kommentierte donauschwäbische Texte", str. 119. [Gespräch mit: Mathias L.[eh] sen[ior] (*1903), Bauer].

razrede (Grundschule) u St. Peteru im Sulmtal i više razrede (Hauptschule) u Deutschlandsbergu.[29]

Mathias Leh kao dječak,
u đačkim danima u Austriji.

Izvor: Klaus Pettinger, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh, des am längsten amtierenden Präsidenten der Agrária", *Zeitschrift Entre Rios*, Nr. 125 (Entre Rios, April 2017.), str. 11.

Oko 600 000 izbjeglica i prognanika u Austriji iz zemalja istočne i jugoistočne Europe, potkraj i prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata, među kojima je bilo najviše Folksdojčera – etničkih Nijemaca[30], između kojih i oko 100 000 jugoslavenskih Nijemaca, predstavljalo je za austrijske i savezničke okupacijske vlasti velike teškoće. Jugoslavenske Nijemce nije bilo moguće repatrirati iz Austrije u Njemačku, jer nisu navedeni u Potsdamskom sporazumu. Na Potsdamskoj konferenciji (srpanj – kolovoz 1945.) savezničkih velesila pobjednica u ratu pitanje Nijemaca u Jugoslaviji nije spominjano. Na Potsdamskoj konferenciji legalizirano je samo iseljenje (etničko čišćenje) Nijemaca na istoku Europe kao najtrajnije i zadovoljavajuće rješenje te je

29 Usp. H. SATTLER, „Fünf Lustren dauernde Erfolgsstory. Mathias Leh ist seit fünfundzwanzig Jahren Leiter der Agrária", str. 7.; K. PETTINGER, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh, des am längsten amtierenden Präsidenten der Agrária", str. 12. ili K. PETTINGER, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh – Längster amtierender Präsident der Agrária –", str. 27. i Stefan P. TEPPERT, „Biographie. Leh, Matthias", https://kulturstiftung.org/biographien/leh-matthias.

30 Usp. Tony RADSPIELER, *The Ethnic German Refugee to Austria 1954 to 1954*, The Hague, 1955.

zaključeno da se preostalo njemačko stanovništvo iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske ima preseliti na područje Njemačke.[31]

Mathias Leh kao dječak (u sredini) u izbjeglištvu u Austriji s rođacima i prijateljima.

Izvor: Paulo Esteche, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, Lagoa, 2013., s. p.
Paulo Esteche, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* Lagoa, 2021., s. p.

Austrija je imala znatnih teškoća što i kako s izbjeglim seljacima, zemljoradnicima, „paorima". Rješenje je zauzimanjem istaknutih pojedinaca i posredstvom raznih humanitarnih društava, i zahvaljujući ponajprije humanitarnoj udruzi *Schweizer Europahilfe*[32], koja je omogućila znatna novčana sredstva, pronađeno u iseljavanju podunavskošvapskih izbjeglica iz

31 Usp. Dušan NEĆAK, „O problemu ‚razseljenih oseb' (D. Ps.) in jugoslovanskih, Volksdeutscherjev' v Austriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945 – 1947)", *Zgodovinski časopis*, letnik 50, št. 4 (105), Ljubljana, 1996., str. 561–563.

32 *Schweizer Europahilfe* od 1956. djeluje pod nazivom *Schweizerische Auslandshilfe* te od 1969. godine pod nazivom *Swissaid*. Usp. *Swissaid*, https://de.wikipedia.org/wiki/Swissaid. I ondje navedni izvori i literatura.

Austrije u Brazil, za koje je u saveznoj državi Paraná, u oblasti Guarapuava, u okrugu Entre Rios, kupljeno dvadesetak tisuća hektara livada i šuma od tamošnjih veleposjednika.[33]

Iz Austrije je tijekom 1951. i 1952. godine za Brazil iselilo sedam velikih skupina izbjeglica Podunavskih Švaba, 500 obitelji, ukupno 2446 osoba.[34] Kasnije su tijekom 1953. i 1954. za Brazil iseljene još tri manje skupine, ukupno 53 osobe, Podunavskih Švaba iz Austrije.[35] Obitelj Mathiasa Leha za

33 Usp. J. GAPPMAIER, *Die Siedlung der Donauschwaben in Paraná – Brasilien 1951 – 1981*, str. 12–13.; A. HOCHGATTERER, *Entre Rios. Donauschwäbische Siedlung in Südbrasilien*, str. 26–62.; S. TEPPERT, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: C. L. BRÜCKER, *Donauschwaben in Nordamerika, in Südamerika und in Australie*n, str. 189–192. ili S. TEPPERT, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*, Heft 1, str. 73–75.; Klaus PETTINGER, „Kolonisationsplan zur neuen Heimat der Donauschwaben in Brasilien", *Donaudeutsche Nachrichten*, Jg. 62, Folge 3 (Speyer, Juni 2017), str. 14–16. i S. TEPPERT, „Die Donauschwäbische Siedlung Entre Rios in Brasilien", https://www.yumpu.com/de/document/read/21194647/stefan-teppertpdf-donauschwabische-kulturstiftung- ili S. TEPPERT, „The Danube Swabian Settlement of Entre Rios in Brazil", https://www.dvhh.org/dta/brazil/entre_rios/DS_Settlement_Entre_Rios~Teppert.htm te Günter JUNKERS, „Schweizer Flüchtlingshilfe für vertriebene Donauschwaben in Brasilien", https://www.compgen.de/2023/01/schweizer-fluechtlingshilfe-fuer-vertriebene-donauschwaben-in-brasilien/. I ondje navedeni izvori i literatura.

34 T. RADSPIELER, *The Ethnic German Refugee to Austria 1954 to 1954*, str. 55.; K. PETTINGER, „Kolonisationsplan zur neuen Heimat der Donauschwaben in Brasilien", str. 14–15. i Klaus PETTINGER, „Carnaval e geada na rota dos sete transportes de Suábios ao Brasil", https://www.correiodocidadao.com.br/noticia/carnaval-e-geada-na-rota-dos-sete-transportes-de-suabios-ao-brasil/; S. TEPPERT, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: C. L. BRÜCKER, *Donauschwaben in Nordamerika, in Südamerika und in Australie*n, str. 189. ili S. TEPPERT, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*, Heft 1, str. 74. i S. TEPPERT, „Die donauschwäbische Siedlung Entre Rios in Brasilien", https://www.yumpu.com/de/document/read/21194647/stefan-teppertpdf-donauschwabische-kulturstiftung- ili S. TEPPERT, „The Danube Swabian Settlement of Entre Rios in Brazil", https://www.dvhh.org/dta/brazil/entre_rios/DS_Settlement_Entre_Rios~Teppert.htm; R. SPIESS, C. SPIESS, W. SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, str. 4. – Poimenični popis iz Austrije u Brazil iseljenih Podunavskih Švaba tijekom 50-ih godina 20. stoljeća, usp. *Entre Rios, Brazil, Immigrants:*

https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants/;
https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-2/;
https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-3/;
https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-4/;
https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-5/;
https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-6/.

35 R. SPIESS, C. SPIESS, W. SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, str. 4.

Brazil je iselila u četvrtom transportu od 500 osoba 21. rujna 1951. iz Genove brodom „Provence" i u Brazil, u luku Santos, pristigli su 23. studenoga 1951.[36]

Dolazak brodom „Provance" 1951. godine u brazilsku luku Santos jedne iseljeničke skupine Podunavskih Švaba iz Austrije.

Izvor: Klaus Pettinger, „Carnaval e geada na rota dos sete transportes de Suábios ao Brasil".

Arhivski dokumenti (imigracijski putni dokumenti za useljavanje u Brazil koje je u listopadu 1951. godine izdalo konzularno predstavništvo Republike Brazil u Austriji, a koji su pohranjeni u brazilskom Nacionalnom arhivu – Arquivo Nacional, Rio de Janeiro) potvrđuju da su Lehovi, kao uostalom i mnogobrojne druge podunavskošvapske obitelji i pojedinci izbjeglice iz Jugoslavije, vođeni u Austriji kao *apatridi* – osobe bez državljanstva (jer su ga izgubile, a novo nisu stekle), što je takvim osobama predstavljalo znatne teškoće u ostvarivanju određenih građanskih prava.[37] Naime, Zakonom o

36 R. SPIESS, C. SPIESS, W. SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, str. 4., 192.

37 *Apatridi*, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3267.

izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ od 1. prosinca 1948. pripadnicima njemačke manjine koji se ne nalaze u Jugoslaviji, koji su do tada izbjegli ili protjerani, jednostranom odlukom jugoslavenskih vlasti oduzeto je državljanstvo FNR Jugoslavije[38], a time i mogućnost povratka u domovinu.

295-296

MODÊLO S.C. 139

REPUBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL

FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO

190108

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Maritima e à Imigração no pôrto de destino

Nome por extenso Matthias L e h

Adm tido em território nacional em caráter permanente (temporário ou permanente)

Nos termos do art. - 9 - letra ~~~~~~ do dec. n. 79 67, de 1945

Lugar e data de nascimento Tomasanci / 12.8. / 1903

Nacionalidade apàtrida Iug. Estado civil casado

Filiação (nome do Pai e da Mãe) Philipp Leh e Maria Haumann

Profissão agricultor

Residência no país de origem Austria

NOME	IDADE	SEXO
Matthias	14 anos	filho

FILHOS MENORES DE 18 ANOS

SÊLO S CONSU

Passaporte n. 88 746 expedido pelas autoridades do Comite Internacional da Cruz Vermelha

Delegaçao em Innsbruck na data 8 de autubro 1951

visado sob n. 1444/51 em 1o de outubro 1951

ASSINATURA DO PORTADOR:

X Mouthias Leh

NOTA – Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular sendo as duas vias em original.

~~Consulado~~ Legação do Brasil em Viena – Austria

10 de outubro de 1951

pelo Cônsul

Secretario da Legação do Brasil

Matthias Leh, imigracijska karta.

Mathias Leh (rođ. 1937.) iz izbjeglištva u Austriji iselio je u Brazil, u Entre Rios, Guarapuava, Paraná s roditeljima, ocem Mathiasom (rođ. 1903.) i majkom Viktorijom (rođ. 1910.).[39] Kao dijete i maloljetnik, četrnaestogodišnjak, upisan je u putni dokument zajedno s ocem Mathiasom.

38 Usp. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, god. IV, br. 105 (Beograd, 4. prosinca 1948.), str. 1.

39 Usp. i J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 157. te R. SPIESS, C. SPIESS, W. SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, str. 192.

297

MODÊLO S.C. 139

REPUBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL 191549

FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Maritima e à Imigração no pôrto de destino

Nome por extenso Viktoria L e h

Adm tido em território nacional em caráter permanente (temporário ou permanente)

Nos termos do art. - 9 - letra ------- do dec. n. 79 67, de 1945

Lugar e data de nascimento Gorjani / 15.12. / 1910

Nacionalidade apàtrida Iug. Estado civil casada

Filiação (nome do Pai e da Mãe) Thomas Scherer e Katharina Heinrich Profissão dmetica

Residência no país de origem Austria

	NOME	IDADE	SEXO
FILHOS MENORES DE 18 ANOS			

SÊLO S CONSU

Passaporte n. 88 747 expedido pelas autoridades de Comite Internacional da Cruz Vermelha

Delegaçao em Innsbruck na data 8 de autubro 1951

visado sob n. 1445/51 em 1o de outubro 1951

ASSINATURA DO PORTADOR:

X Viktoria Leh

NOTA - Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular sendo as duas vias em original.

Consulado Legaçao do Brasil em Viena - Austria

10 de outubro de 19 51

pelo Ministro

Secretario da Legação do Brasil

Viktoria Leh, imigracijska karta.

299-300

MODÊLO S.C. 139

REPUBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL 190666

FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Maritima e à Imigração no pôrto de destino

Nome por extenso Philipp L e h

Adm tido em território nacional em caráter permanente (temporário ou permanente)

Nos termos do art. - 9 - letra ------- do dec. n. 79 67, de 1945

Lugar e data de nascimento Tomasanci Iug. / 26.6. / 1927

Nacionalidade apàtrida Iug. Estado civil casado

Filiação (nome do Pai e da Mãe) Matthias Leh e Viktoria Scherer Profissão agricultor

Residência no país de origem Austria

	NOME	IDADE	SEXO
	Karl	2 aons	filho
FILHOS MENORES DE 18 ANOS			

SÊLO S CONSU

Passaporte n. 88 744 expedido pelas autoridades de Comite Internacional da Cruz Vermelha

Delegaçao em Innbruck na data 8 de autubro 1951

visado sob n. 1447/51 em 1o de outubro 1951

ASSINATURA DO PORTADOR:

X Philipp Leh

NOTA - Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular sendo as duas vias em original.

Consulado Legaçao do Brasil em Viena - Austria

10 de outubro de 1951

pelo Ministro

Secretario da Legação do Brasil

Philipp Leh, imigracijska karta.

Braća Mathiasa Leha, Philipp (rođ. 1927.) s obitelji (suprugom Katharinom rođ. Werner, rođ. 1928. i sinom Karlom, rođ. 1949. u Austriji) i Thomas (rođ. 1929.) također su iselili u Brazil, u Entre Rios, Guarapuava, Paraná.[40]

MODÊLO S.C. 139

REPUBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL
FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO 194055

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no pôrto de destino

Nome por extenso Thomas L e h
Adm tido em território nacional em caráter permanente (temporário ou permanente)
Nos termos do art. - 9 - letra ------ do dec. n. 79 67 , de 1945
Lugar e data de nascimento Tomasanci / 30.9. / 1929
Nacionalidade apátrida Iug. Estado civil solteiro
Filiação (nome do Pai e da Mãe) Matthias Leh e Viktoria Scherer Profissão agricultor
Residência no país de origem Austria

	NOME	IDADE	SEXO
FILHOS MENORES DE 18 ANOS			

SÊLO CONSU

Passaporte n. 88 749 expedido pelas autoridades de Comite Internacional da Cruz Vermelha Delegaçao em Innsbruck na data 8 de autubro 1951
visado sob n. 1446/51 em 1o de outubro 1951

ASSINATURA DO PORTADOR:
Thomas Leh

NOTA - Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular sendo as duas vias em original.

Encarregado Legaçao do Brasil em Viena - Austria
10 de outubro de 19 51
pelo CÔNSUL
Secretário da Legação do Brasil

Thomas Leh, imigracijska karta.

U Brazil, u saveznoj državi Paraná, u oblasti Guarapuava, podunavskošvapski doseljenici osnovali su 1951. i 1952. godine u okrugu Entre Rios pet poljoprivrednih naseobina – kolonija: Vitória, Jordãozinho, Cachoeira, Socorro i Samambaia.[41]

---

40 Usp. i J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 157. te R. SPIESS, C. SPIESS, W. SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, str. 192.

41 Usp. J. GAPPMAIER, *Die Siedlung der Donauschwaben in Paraná – Brasilien 1951 – 1981*, str. [16.]; Anton HOCHGATTERER, *Entre Rios. Donauschwäbische Siedlung in Südbrasilien*, Salzburg, 1986., str. 89–92.; Karl ILG, „Das Deutschtum in Brasilien," u: *Broschüre zur Ausstelung. „Entre Rios – Donauschwäbische Siedlung in Brasilien"*, Red. Stefan TEPPERT, Sindelfingen, 1989., str. 20.; S. TEPPERT, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: C. L. BRÜCKER, *Donauschwaben in Nordamerika, in Südamerika und in Australie*n, str. 191. ili S. TEPPERT, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*, Heft 1, str. 75. i Stefan TEPPERT, „Entre Rios (Guarapuava)", https://www.dvhh.org/dta/brazil/entre_rios/index.htm; S. TEPPERT, „Die donauschwäbische

Izvor: Stefan Teppert, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: Christian Ludwig Brücker, *Donauschwaben in Nordamerika, in Südamerika und in Australien*, München – Sindelfingen, 1990, str. 189.

Siedlung Entre Rios in Brasilien", https://www.yumpu.com/de/document/read/21194647/stefan-teppertpdf-donauschwabische-kulturstiftung- ili S. TEPPERT, „The Danube Swabian Settlement of Entre Rios in Brazil", https://www.dvhh.org/dta/brazil/entre_rios/DS_Settlement_Entre_Rios~Teppert.htm te R. SPIESS, C. SPIESS, W. SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, str. 4. I ondje navedeni izvori i literatura.

Izvor: Stefan P. Teppert, „Biographie. Leh, Matthias".

Izvor: Cristina Esteche, „Um tributo aos 70 anos de história, trabalho, lutas e Vitórias".

Početci života i rada u Brazilu, u Entre Riosu, Guarapuava, Paraná, u novoosnovanim podunavskošvapskim poljoprivrednim naseobinama – kolonijama Vitória, Jordãozinho, Cachoeira, Socorro i Samambaia bili su za doseljenike svakodnevno mukotrpni, a način obrade poljoprivrednog zemljišta bio je kao u „starom zavičaju", u Slavoniji i Srijemu te drugdje u Panoniji. Od

početka i u Brazilu radilo se prema načelima Središnje zemljoradničke zadruge „Agraria" (*Ladmswirtschaftlischen Zentralgenosenschaft „Agraria"*), a koja je u Kraljevini Jugoslaviji imala neprocjenjivo značenje za gospodarski napredak njemačkog stanovništva.[42]

*

Mathias Leh, kao i mnogobrojni mladi tada iz podunavskošvapskih naseobina – kolonija, odlazi u grad, u São Paulo, u potrazi za poslom i na školovanje, gdje je radeći različite poslove pohađao tečajeve portugalskog jezika i knjigovodstva. U Entre Rios vratio se nakon dvije i pol godine, 1955., sa stečenim vještinama i znanjem koje će se pokazati od znatne koristi. Radi poljoprivredne prerađivačke poslove najprije s bratom Philippom, a od 1962. godine osniva i svoje poljoprivredno gospodarstvo, koje postaje uzorno. Ujedno je tajnik i računovođa zadruge „Agrarie" u naseobini – koloniji Jordãozinho. U radu su mu odlike bile razboritost, korektnost i poduzetnost. Kao takav početkom lipnja 1966. na Glavnoj skupštini zadruge „Agrarie" podunavskošvapskih naseobina – kolonija u Entre Riosu izabran je za predsjednika.

Tada 29-godišnjak, uz suradnju mlađeg naraštaja podunavskošvapskih doseljenika koji su već dobro znali portugalski jezik, a i brazilske prilike, uspio je ostvariti odlučujući preokret u vrijeme znatne višegodišnje krize u radu i životu poljoprivrednih naseobina Podunavskih Švaba u Entre Riosu. Mathiasova odlučnost i radna snaga te dalekovidnost kako prebroditi krizna vremena i omogućiti i ustaliti isplativ poljoprivredni rad i život podunavskošvapskih doseljenika zaustavili su krizu i pridonijeli opstanku i napretku njihovih naseobina – kolonija u Entre Riosu. I na rukovodećem položaju „Agrarie" ostao je do smrti, 1994. godine.[43]

Mathias Leh u brak je stupio 8. srpnja 1958. u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Jordãozinho – Entre Rios s Elisabethom Mayer (kćeri

42 Usp. Bernd ROBIONEK, *Ethnische* Ökonomie *im politischen Spannungsfeld. Das deutsche Genossenschaftswesen in der Vojvodina (1922-41).* Hamburg, 2019. I ondje navedeni izvori i literatura.

43 Usp. H. SATTLER, „Fünf Lustren dauernde Erfolgsstory. Mathias Leh ist seit fünfundzwanzig Jahren Leiter der Agrária", str. 7.; K. PETTINGER, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh, des am längsten amtierenden Präsidenten der Agrária", str. 12. ili K. PETTINGER, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh – Längster amtierender Präsident der Agrária –", str. 27. i S. P. TEPPERT, „Biographie. Leh, Matthias", https://kulturstiftung.org/biographien/leh-matthias.

Antona Mayera i Apollonie rođ. Wiedermann), rođenom u Ilači (Tovarnik) 30. studenoga 1939. Imali su petero djece, četiri kćeri i jednog sina: Irene, rođ. 8. studenoga 1958. (udana Remlinger), Hildegard, rođ. 23. listopada 1959. (udana Reinhofer), Winfried, rođ. 9. ožujka 1962. (oženio Elke Zuber), Karin, rođ. 29. prosinca 1963. (udana Oster) i Elke, rođ. 7. rujna 1969. (udana prvi put Schwab, drugi put Basso).[44]

Mathias Leh s obitelji u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios – sa suprugom Elisabethom rođ. Mayer (1939.) i djecom: Irene (1958.), Hildegard (1959.), Winfried (1962.), Karin (1963.) i Elke (1969.).

Mathias Leh na radnom mjestu predsjednika „Agrarie" u podunavskošvapskoj naseobini – kolonoji Vitória – Entre Rios.

Izvor: Josef Werni, Konrad Reiber, Josef Eder, Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Ruit bei Stuttgart, 1974., s. p.

Stefan P. Teppert, „Biographie. Leh, Matthias".

44 Usp. R. SPIESS, C. SPIESS, W. SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, str. 192.

Mathias Leh u nizu rukovoditelja „Agrarie" u podunavskošvapskim naseobinama – kolonijama u Entre Riosu (Michael Moor, 1951. – 1954.; René Bertholet, 1954. – 1955.; Georg Stock, 1955. – 1963.; Sebastan Winkler, 1963. – 1964.; Lorenz Helleis, 1964.; Heinrich Wolf, 1964. – 1966.; Mathias Leh, 1966. – 1994.)[45] bio je ne samo najdugovječniji predsjednik „Agrarie" nego i najuspješniji na tom rukovodećem položaju. Uz to, kao jedan od najistaknutijih Podunavskih Švaba u svijetu bio je i niz godina istaknuti član te i dopredsjednik (Vizepräsident) Svjetske krovne udruge Podunavskih Švaba (*Weltdachverband der Donauschwaben e. V.*) sa sjedištem u Haus der Donauschwaben u Sindelfingenu kod Stuttgarta[46], koja okuplja višemilijunsku podunavskošvapsku zajednicu u svijetu.

Prerađivački kompleks „Agrarie" u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios.

Izvor: Stefan P. Teppert, „Biographie. Leh, Matthias".

45 Usp. J. GAPPMAIER, *Die Siedlung der Donauschwaben in Paraná – Brasilien 1951 – 1981*, str. 24.

46 Usp. Christian Ludwig BRÜCKER, *Donauschwaben in Nordamerika, in Südamerika und in Australie*n, str. 222. [fotografija: Aus der Arbeit des Weltdachverbandes]; [Oswald HARTMANN], „Exclusivinterview des ‚Donautal-Magazins' mit Herrn Mathias Leh, dem Prasident der Cooperativa Agraria Mista Entre Rios Ltda", *Das Donautal-Magazin* (Sersheim, 1. Mai 1994.), str. 22.

U povodu proslave 25. godišnjice doseljavanja Podunavskih Švaba u Entre Rios, Guarapuava, Paraná 1976. godine u posjeti je podunavskošvapskim naseobinama bio i Ernesto Geisel, predsjednik Republike Brazil. Ernesto Geisel i Mathias Leh, gore lijevo.

Izvor: Klaus Pettinger, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh, des am längsten amtierenden Präsidenten der Agrária", *Zeitschrift Entre Rios*, Nr. 125 (Entre Rios, April 2017.), str. 12.

Mathias Leh u Haus der Donauschwaben u Sindelfingenu kod Stuttgarta, središtu poslijeratne podunavskošvapske zajednice.

Izvor: Vladimir Geiger, Hrvatski institut za povijest, Zagreb – zbirka izvornika i preslika: „Nijemci u Đakovu i Đakovštini".

Weltdachverband der Donauschwaben, Haus der Donauschwaben, Sindelfingen, 1984. godine (Mathias Leh u prvom redu, u sredini).

Izvor: Josef Volkmar Senz, Geschichte der Donauschwaben. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien – München, 1993., str. 245.

U mnogobrojnim člancima o Mathiasu Lehu u podunavskošvapskom tisku, i publicističkim i historiografskim člancima u kojima se u prikazu povijesti Podunavskih Švaba u Brazilu Mathias Leh spominje, gotovo bez iznimke navedeno je i njegovo slavonsko, đakovštinsko i tomašanačko podrijetlo. No ponegdje u podunavskošvapskoj publicistici, kao primjerice u internetskom članku Stefana Tepperta o Mathiasu Lehu, „Biographie. Leh, Matthias", inače jednog od ponajboljih poznavatelja povijesti Podunavskih Švaba u Brazilu, navedeno je da je Mathias Leh rođen u Tomašancima u Srijemu („Tomaschanzi/Syrmien").[47]

47 Usp. S. P. TEPPERT, „Biographie. Leh, Matthias", https://kulturstiftung.org/biographien/leh-matthias.

Fünf Lustren dauernde Erfolgsstory

Mathias Leh ist seit fünfundzwanzig Jahren Leiter der Agrária

Es ist mit Sicherheit ein seltener, wenn nicht einzigartiger Fall, daß der Leiter einer landwirtschaftlichen Genossenschaft während 25 Jahren in freien Wahlen immer wieder gewählt wird. Genau das ist der Fall bei der Genossenschaft Agrária von Entre Rios und ihrem Präsidenten Mathias Leh.

Wie auf der ganzen Welt, gibt es in Brasilien viele Genossenschaften, landwirtschaftliche und andere. Auch deutsche Siedler haben woanders ihre Interessengruppen gebildet und gehen ihrer Arbeit nach, vereint als Kooperativa. Wohl ist die Agrária die einzige Gruppe in Brasilien, wo sich donauschwäbische Heimatvertriebene eng zusammengeschlossen haben und aus diesem Zusammenhalt und der planmäßigen Führung durch ihre Genossenschaft bedeutende Erfolge erzielt haben. Wenn die Situation der Genossenschaft mit ihrer Problematik und ihren Erfolgen keine Ausnahmesituation darstellt, woraus erklärt sich der Erfolg eines Vorsitzenden während einer so langen Periode?

Mathias Leh ist am 9. März 1937 in Tomaschanzi geboren, Kreis Djakowo, in Slawonien, Jugoslawien. Seine Eltern, Mathias Leh Sr. und Viktoria Scherer Leh sind 88 und 80 Jahre alt und wohnen in Entre Rios. Als Mathias 7 Jahre alt war, mußten seine Eltern die Heimat verlassen. In Österreich fanden sie wie viele tausend ihrer Landsleute Zuflucht.

Während des Aufenthalts in Österreich konnte Mathias die Grundschule in St. Peter besuchen und die Hauptschule in Deutsch-Landsberg. Viele aus der Flüchtlingsgeneration hatten diese Gelegenheit nicht.

Als er 14 Jahre alt war, entschieden sich seine Eltern, sich dem Siedlungs-Projekt Entre Rios anzuschließen. Es folgten Jahre schwerer Arbeit im väterlichen Betrieb. Die Verwaltung der Genossenschaft wurde aber schon bald auf den aufgeweckten Burschen aufmerksam, der auch eine solide Schulausbildung genossen hatte. So wurde er eingeladen, in der Verwaltung der Ortsgenossenschaft im 2. Dorf mitzuhelfen, wobei er in die Buchführung und Verwaltungsarbeit eingeführt wurde.

1955 entschloß sich Mathias Leh, seine Kenntnisse zu erweitern. In Sao Paulo besuchte er Kurse des Hans-Staden Instituts, wo er Portugiesisch und Buchhaltung lernte. Um sich zu ernähren, arbeitete er kurze Zeit in einem Restaurant, und dann im Büro einer Export- und Importfirma. Diese Kenntnisse kamen ihm mit Sicherheit bei seiner späteren Tätigkeit zugute. Ab 1955, wieder auf der Siedlung, begann er in Zusammenarbeit mit seinem Bruder Philipp, der eine Reismühle mit Karl Roth betrieb, den geschäftlichen Teil als Teilhaber der Firma zu erledigen. Ab 1962 begann Mathias Leh sein Kapital in den Aufbau eines eigenen landwirtschaftlichen Betriebes zu investieren.

Diese Phase ging bis 1965, als er in den Aufsichtsrat der Zentralgenossenschaft Agrária gewählt wurde. Sein Bruder Thomas half in dieser Zeit bei der Verwaltung des eigenen Betriebes. Später übernahm seine Frau, Elisabeth geb.Maier, fortschreitend die Leitung der Farm. Sie hatten 1958 geheiratet. 4 Töchter und ein Sohn kamen zur Welt, bis heute sind auch schon 6 Enkel dazugekommen. Elisabeth Leh hat einen wichtigen Beitrag zum Erfolg ihres Mannes geleistet, einmal in der Leitung des landwirtschaftlichen Betriebes, der immer größer und komplexer wurde, zum anderen in ihrer Stellung als Frau eines Mannes, dessen Funktion laufend Besucher aus allen Gegenden Brasiliens und der Welt anzog. Die meisten wurden im immer gastfreundlichen Haus der Familie untergebracht und bewirtet. Die eigene Familie mußte oft genug in den Hintergrund treten, um die Interessen der Siedlung bei solchen Besuchen zu berücksichtigen. Jetzt hat der erwachsene Sohn Winfried als Agrar-Ingenieur die Leitung der Landwirtschaft übernommen.

Am 11. Juni 1966 wurde Mathias Leh zum ersten Mal in das Amt des Präsidenten der Agrária gewählt. Die Genossenschaft befand sich in einer ernsten Krise. Mit einer Neuausrichtung auf Vergrößerung und Vollmechanisierung der Betriebe der Mitglieder konnte die schwierige Situation überwunden, und der Weg für einen bis jetzt dauernden Fortschritt gebahnt werden. Die langfristig geplante Bautätigkeit der Genossenschaft befindet sich gerade jetzt auf einem Höhepunkt. Neben der nötigen Empfangs- und Lagerstruktur wird die Verarbeitung der gesamten Produktion der Mitglieder in genossenschaftseigenen Industriebetrieben vorbereitet. Auch der kulturelle Sektor, der schon gut entwickelt ist, soll noch weiter perfektioniert werden.

Die Erfolge des Präsidenten der Agrária Mathias Leh werden nicht nur von den Siedlern gewürdigt, sondern auch von auswärtigen Stellen, was folgende Ehrungen beweisen, die ihm im Laufe seiner Amtsperiode zuteil wurden: 1966: Medaille des Marschal Rondon; 1970: Ehrenbürger von Guarapuava; 1979: Ehrenmitglied des Verbands Schwaben International; 1984: Tiroler Adler in Gold; 1985: Bundesverdienstkreuz der BRD, Ehrung der brasilianischen Armee; 1989: Ehrenbürger des Staates Paraná und 1991: Ehrenurkunde der Stadt Guarapuava. H. Sattler/ Jornal de entre Rios

Članak o Mathiasu Lehu i 25. godišnjici njegova uspješnog predsjedavanja „Agrariom" u Entre Riosu, objavljen u ljeto 1991. godine u tada najutjecajnijem podunavskošvapskom glasilu Der Donauschwabe.

Izvor: *Der Donauschwabe* (Aalen, 21. Juni 1991.), str. 7.

*

Mathias Leh umro je neočekivano u 58. godini života 28. lipnja 1994. u bolnici u São Paulu, a sljedeći dan, 29. lipnja, pokopan je u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios, Gurapuava, Paraná.[48]

48 Usp. [Jakob DINGES], „Mathias Leh is tot", *Mitteilungen für die Donauschwaben in der Bundesrepublik Deutschland*, Nr. 14/15 (Eggenstein – Leopoldshafen, 15. Juni/1. August 1994.), str. 2.; „Sterbefälle", *Heimatbrief für Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*, Nr. 58, Sindelfingen – Maichingen, 25. Oktober 1994., str. 3. i 4.; [Oswald HARTMANN], „Mathias Leh ist tot", *Sonntagsblatt. Sonderausgabe – für das deutsche Volk in Ungarn,* (Budapest, Herbst 1994.), str. 11.; R. SPIESS, C. SPIESS, W. SPIESS, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, str. 192. i S. P. TEPPERT, „Biographie. Leh, Matthias", https://kulturstiftung.org/biographien/leh-matthias.

P 4831 D

Nr. 14/15 • 40. Jahrgang
15. Juli/1. August 1994

Mitteilungen
Postfach 1136
76338 Eggenstein-Leopoldshafen

Mitteilungen

FÜR DIE DONAUSCHWABEN IN DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND

Mathias Leh ist tot

Der Vizepräsident des Weltdachverbandes der Donauschwaben ist am 28. Juni 1994 verstorben und wurde am 29. Juni 1994 in seiner neuen Heimat in Vitoria – Entre Rios im Staat Parana in Brasilien – bestattet.

Die weltweite Familie der Donauschwaben hat durch den Tod von Mathias Leh viel, sehr viel verloren – sie ist ärmer geworden und trauert um ihren Freund Matheis, der beispielgebend eine Stütze donauschwäbischer Arbeit und eine Brücke zu den Donauschwaben in der ganzen Welt war; er war überall bei seinen Donauschwaben daheim und wird es in der Erinnerung über den Tod hinaus auch bleiben. Sein großes Lebenswerk Entre Rios wird als sein Denkmal und als weltweites Beispiel donauschwäbischer Kolonisationsleistung in die Geschichte unserer Gemeinschaft eingehen.

Seine Arbeit wurde in den letzten Jahren durch höchste Auszeichnungen – auch landsmannschaftliche – gewürdigt. Die geschichtliche Bedeutung seiner Persönlichkeit geht aber weit darüber hinaus. Mathias Leh hat den Namen „Donauschwaben" in Brasilien zu einem Qualitätsbegriff gemacht.

Wir Donauschwaben auf der ganzen Welt verneigen uns in großer Dankbarkeit vor einem ganz großen Sohn unseres Volkstammes.

Die Kränze, die wir an seiner letzten Ruhestätte für den Weltdachverband, Bundesverband/Landesverbände, den

dem sie 7 Jahre in Österreich gelebt hatte, einer Auswanderungsgruppe nach Brasilien an. Im Jahre 1951 gründeten die Donauschwaben im Munizip Guarapuava die Siedlung Entre Rios. Hier hofften sie, sich und ihren Nachkommen eine neue Heimat aufbauen zu können.

Mathias Leh eignete sich die Kenntnisse der Landessprache und der Buchhaltung in Sao Paulo an, da er, der sich eigentlich als Landwirt fühlte, davon überzeugt war, damit der Cooperatiua und der Gemeinschaft von Entre Rios am besten dienen zu können. Bis 1959 arbeitete er als Buchhalter in der Genossenschaft.

Von 1960 bis 1966 baute er sich einen eigenen landwirtschaftlichen Betrieb auf, der den Unterhalt seiner Familie garantieren sollte. 1965 wurde er in den Aufsichtsrat der Cooperative Agraria gewählt, deren Präsident er bereits 1966 wurde. Hier konnten sich seine außerordentlichen Talente entfalten. Er war eine Führungspersönlichkeit. Seine Fähigkeiten, seine Kreativität und sein Weitblick lenkten die Geschicke der Siedlung auf den Weg zum Erfolg, der ihr eine wichtige Position in der Wirtschaft der Region und des Staates Parana einbrachte.

Jahre 1967 2000 Hektar Land zu erwerben, um den Bauern die Möglichkeit zur Erweiterung ihrer Betriebe zu geben.

1968 kam die Unterstützung durch die Deutsche Entwicklunghilfe dazu. Mit diesem Rückhalt gelang es Mathias Leh, die Wirtschaft zu konsolidieren und außerdem ein Schul- und Sozialsystem aufzubauen. Dies alles gab dem Fortschritt entscheidende Anstöße. Die Kulturarbeit, die immer einen großen Stellenwert bei den Donauschwaben hatte, profitierte von der Freundschaft zu Deutschland, Österreich und der Schweiz. Auch hier lagen die Verdienste von Mathias Leh, der sich intensiv um die engen

O neočekivanoj i preranoj smrti Mathiasa Leha najznačajnija podunavskošvapska tiskana glasila u svijetu izvijestila su i na svojim naslovnicama.

Izvor: *Mitteilungen für die Donauschwaben in der Bundesrepublik Deutschland*, Nr. 14/15 (Eggenstein – Leopoldshafen, 15. Juni/1. August 1994.), str. 1–2.

Ein Sterbefall, liebe Landsleute, wurde zwar schon genannt, doch er verlangt einfach einige Sonderzeilen - ich hoffe auf gnädiges Verständnis.
Am 28. Juni 1994 verstarb in der donauschwäbischen Siedlung Entre Rios, Brasilien, unser Landsmann Mathias Leh (geb. am 9. März 1937, Vater Mathias Leh, Tom 5o, Mutter Viktoria g. Scherer aus Gor 1o3). Mathias Leh war sicher der in der Welt bekannteste Tomaschanzer. Als Präsident der "Agraria" von 1966 bis 1994 prägte er an vorderster Stelle gemeinsam mit anderen Verantwortlichen die Geschicke und die Geschichte der Siedlung Entre Rios. Es ist daher verständlich, daß ihm die Zeitung "Jornal de Entre Rios" anläßlich seines Todes eine ganze Sondernummer widmete und sein Leben und Wirken würdigte. Und im Haus der Donauschwaben in Sindelfingen hat eine ganze Versammlung bei einer Tagung durch eine Gedenkminute vor seinem ausgestellten Bild mit Trauerflor am Rednerpult seiner gedacht.
Fast bei jedem seiner vielen Europa-Besuche war er sowohl im Haus der Donauschwaben als auch im Haus Eder-Milla in Maichingen zu Gast. Bei allen möglichen menschlichen Unzulänglichkeiten - die schließlich jeden von uns ausweisen - können wir auf Mathias Leh stolz sein.
Bitter war es für die Familie Leh, daß nur neunzehn Tage nach diesem Todesfall Pedro Braulio Schwaab, Ehemann von Elke g. Leh mit ihrem drei Monate altem Söhnchen bei einem Verkehrsunfall mit noch zwei sein Arbeiter ums Leben kam.
Wir denken an die Familie Leh und die Siedlung Entre Rios.

Nun, das Leben geht weiter. Auch die Lücke, die Mathias Leh hinterlassen hat, mußte notwendigerweise bald wieder geschlossen werden. In einer außerordentlichen Generalversammlung am 3o.Juli 1994 wurde ein neuer Agraria-Präsident gewählt: Francisco Majowski. Dieser war bereits seit acht Jahren Vize - und hat somit wahrscheinlich auch die besten Voraussetzungen für dieses verantwortungsvolle Amt. Wir nehmen die Entscheidung mit Genugtuung zur Kenntnis und wünschen dem neuen Mann an der neuen Stelle Glück und Segen zum Wohle der Siedlung Entre Rios mit den vielen unserer engeren Landsleute! (Für uns Tomaschanzer "am Rande der Weltgeschichte" interessant: Auch Francisco Majowski ist bißchen Tomaschanzer, seine Mutter ist nämlich Maria Majowski g. Keller, Tom 179.)

Izvor: „Sterbefälle", *Heimatbrief für Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*, Nr. 58, Sindelfingen – Maichingen, 25. Oktober 1994., str. 4. [izvadak].

O smrti Mathiasa Leha, znamenitog sunarodnjaka, Tomašančanina rođenjem i zavičajem, izvijestila je opširnije i Domovinska mjesna zajednica – *Heimatortsgemeinschaft Gorjani – Tomaschanzi – Ivanowzi* u *Zavičajnom pismu* (*Heimatbrief für Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*) od 25. listopada 1994.[49]

I obitelj Leh iz Brazila, poput mnogobrojnih tomašanačkih, gorjanskih Nijemaca u svijetu, novčano je pripomogla objavljivanju *Zavičajne knjige – Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*.[50] Važno je spomenuti da je Mathias Leh za *Zavičajnu knjigu Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani* napisao i pozdravnu riječ u ime sumještana Tomašančana i Gorjanaca koji žive u Entre Riosu, Guarapuava, Paraná („Grusswort aus Brasilien").[51] Osim mnogobrojnih boravaka u Haus der Donauschwaben u Sindelfingenu, svjetskom središtu i mjestu susreta Podunavskih Švaba, i kao predsjednik „Agrarie" u Entre Riosu, a i kao rukovodeći član *Weltdachverband der Donauschwaben* – Svjetske krovne udruge Podunavskih Švaba, Mathias Leh, a i njegovi roditelji i obitelj, kako potvrđuju i zavičajna pisma – *Heimatbrief* (*für*) *Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*, nazočili su tijekom 80-ih godina 20. stoljeća i zavičajnim susretima (*Heimattreffenima*) sunarodnjaka iz „starog zavičaja", iz Gorjana, Tomašanaca i Ivanovaca Gorjanskih (danas: Đakovačkih) u Haus der Donauschwaben u Sindelfingenu.[52]

Za popratnu knjižicu uz značajnu izložbu o Podunavskim Švabama u Entre Riosu *Entre Rios – Donauschwäbische Siedlung in Brasilien*, postavljenu 1989. godine u Haus dr Donauschwaben u Sindelfingenu, Mathias Leh napisao je pozornosti vrijedan članak „Vom Leiden zum Helfen – Aufbauarbeit in Entre Rios".[53] Uz to, pozornosti je vrijedan i njegov članak o Podunavskim Švabama u Entre Riosu „Siedlerschicksal in Entre Rios",

49 Usp. „Sterbefälle", *Heimatbrief für Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*, Nr. 58, str. 3. i 4.

50 „Liste der Spender und Vorauszahler", [prilog u knjizi]: J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*.

51 (ML) [Mathias LEH], „Grusswort aus Brasilien", u: J. WERNI, K. REIBER, J. EDER, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani*, str. 8.

52 Usp. „Sterbefälle", *Heimatbrief für Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*, Nr. 58, str. 4.

53 Mathias LEH, „Vom Leiden zm Helfen – Aufbauarbeit in Entre Rios", u: *Broschüre zur Ausstelung. „Entre Rios – Donauschwäbische Siedlung in Brasilien"*, Red. Stefan TEPPERT, Sindelfingen, 1989., str. 25–31.

objavljen u *Donauschwaben Kalender* 1992.[54] Posljednji razgovor (intervju) za tisak dao je Mathias Leh za podunavskošvapski časopis *Das Donautal-Magazin*.[55]

*

Rad i uspješno djelovanje Mathiasa Leha cijenili su ne samo podunavskošvapski doseljenici u nasebinama – kolonijama u Entre Riosu – bio je uvažavan i u svjetskoj zajednici Podunavskih Švaba, te i u Repubilci Brazilu, Republici Austriji i SR Njemačkoj. Tijekom svojeg 28-godišnjeg predsjedavanja zadrugom „Agrária" primio je sljedeća priznanja, koja je uvijek prihvaćao kao duboko skromna osoba, kao predstavnik „Agrárie" i Podunavskih Švaba iz Entre Riosa: *Medalja Maršal Cândido Mariano da Silva Rondon*, 1966.; *Počasni građanin Guarapuave*, 1970.; *Počasni član društva „Schwaben International"*, 1979.; *Tirolski orao u zlatu*, 1984.; *Savezni križ za zasluge SR Njemačke* za zasluge u odnosima između Brazila i Njemačke, 1985.; *Suradnik emeritus brazilske vojske*, 1985.; *Počasni građanin države Paraná*, 1989. i *Povelja časti grada Guarapuave*, 1991. godine.[56]

*

Nije nevažno i nezanimljivo da je Mathias Leh jedini brazilski Podunavski Nijemac o kojemu je u Brazilu objavljena i knjiga, koja svjedoči o značaju i podunavskošvapske zajednice u brazilskoj saveznoj državi Paraná, i oblasti Guarapuava, okrugu Entre Rios, i ponajprije o značaju Mathiasa Leha u životu Podunavskih Švaba u novoj domovini i njihovu doprinosu brazilskom gospodarstvu i kulturi. Ali svjedoči i o ustrajnom očuvanju podunavskošvapske povijesti i kulture, a i panonskoga duha njihova „starog zavičaja". Monografija o Mathiasu Lehu objavljena je u Brazilu u dva izdanja, na portugalskom 2013. godine i njemačkom jeziku 2021. godine.

---

54 Mathias LEH, „Siedlerschicksal in Entre Rios. Die donauschwäbische Bauer ist sich selbst treu geblieben", u: *Donauschwaben Kalender 1992,* Aalen, 1991., str. 85–87.

55 Usp. [Oswald HARTMANN], „Exclusivinterview des ‚Donautal-Magazins' mit Herrn Mathias Leh, dem Prasident der Cooperativa Agraria Mista Entre Rios Ltda", *Das Donautal-Magazin* (Sersheim, 1. Mai 1994.), str. 18–22.

56 Usp. H. SATTLER, „Fünf Lustren dauernde Erfolgsstory. Mathias Leh ist seit fünfundzwanzig Jahren Leiter der Agrária", str. 7.; [J. Dinges], „Mathias Leh is tot", str. 2.; [O. HARTMANN], „Mathias Leh ist tot", str. 11. i S. P. TEPPERT, „Biographie. Leh, Matthias", https://kulturstiftung.org/biographien/leh-matthias.

Izvor: Paulo Esteche, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, Lagoa, 2013., 610 str., ilustr., 30 cm
Paulo Esteche, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* Lagoa, 2021., 610 str., ilustr., 30 cm

Knjiga Paula Estechea *Mathias Leh. Um olhar para futuro* svečano je predstavljena 31. svibnja 2014. u Kulturnom centru Podunavskih Švaba u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios, a koji nosi Mathiasovo ime.[57] Naime, Kulturni centar Podunavskih Švaba u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios, podignut i otvoren za javnost 2011. godine, nosi ime Mathias Leh (*Zentro kultural – Kulturzentrum Mathias Leh*).[58]

57 Usp. Informe Paraná cooperativo / „AGRÁRIA: Livro conta a história do ex-presidente da cooperativa, Mathias Leh", https://www.paranacooperativo.coop.br/ppc/index.php/sistema-ocepar/comunicacao/2011-12-07-11-0629/ultimas-noticias/99381-agraria-livro-conta-a-historia-do-ex-presidente-da-cooperativa-mathias-leh.

58 Usp. Foursquare City Guide / „Centro Cultural Mathias Leh", https://pt.foursquare.com/v/centro-cultural-mathias-leh/4e562d67483bf804dd9f16c2?openPhotoId=52612387498e60a4e18f0de4 i Roberto ESSERT, „Einzigartige Zeugnisse vergangener Zeit", https://www.banater-schwaben.org/nachrichten/kultur/details/3070-einzigartige-zeugnisse-vergangener-zeit/?type=98.

Izvor: Vladimir Geiger, Hrvatski institut za povijest, Zagreb – zbirka izvornika i preslika: „Nijemci u Đakovu i Đakovštini".

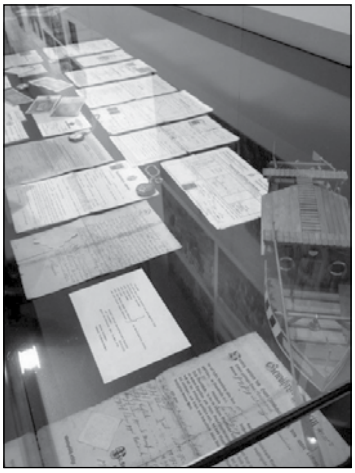

Izvor: „Von unseren Mitgliedsverbänden. Brasilien Entre Rios", *Donauschwaben Weltweit.* Das Info-Blatt des Weltdachverbandes der Donauschwaben, Ausgabe 4, 2020, str. [6.].

Izvor: Foursquare City Guide / „Centro Cultural Mathias Leh".

Izvor: Fundação Cultural Suábio · Brasileira.

Kulturni centar (*Zentro kultural – Kulturzentrum*) Podunavskih Švaba *Mathias Leh* u naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios, Guarapuava, Paraná, posjeduje 40 000 fotografija i negativa, 20 000 knjiga, 300 CD-a i tonskih snimaka razgovora s prvim podunavskošvapskim doseljenicima u Entre Rios početkom 50-ih godina 20. stoljeća, zatim 5000 različitih predmeta vezanih za podunavskošvapsku povijest te 2000 podunavskošvapskih nošnji i mnogobrojne dokumente iz podunavskošvapske povijesti u izvorniku ili preslici za razdoblje od 1774. do 1951. godine. U sklopu Kulturnog centra *Mathias Leh* uz arhiv i muzej nalazi se i koncertna dvorana. Posebna je pozornost na podunavskošvapskom folkloru i glazbenoj školi. Prvi pak muzej Podunavskih Švaba u Entre Riosu, koji je danas u sklopu Kulturnog centra *Mathias Leh*, a čije je glavno poslanje bilo očuvanje uspomena na „stari zavičaj" i podunavskošvapsku povijest, otvoren je za javnost 1971. godine, na 20. obljetnicu dolaska prvih Podunavskih Švaba u Entre Rios, a svečano ga je otvorio Mathias Leh, koji je predvodio skupinu naseljenika koja se zauzimala da se prikupi dokumentacija i različiti povijesni i etnografski predmeti te da se osnuje i zavičajni muzej (*Heimatmuseum*) koji bi pohranjivao i prikazivao podunavskošvapsku povijest i suvremenu povijest Podunavskih Švaba u Brazilu.[59]

Podunavske Švabe u Entre Riosu, osim što su kulturni centar nazvali imenom Mathiasa Leha, a i objavili knjigu – monografiju o njemu, ne zaboravljaju značaj Mathiasa Leha u svojoj brazilskoj povijesti, ponajprije gospodarskoj i kulturnoj te su u povodu 25. obljetnice smrti Mathiasa Leha održali i svetu misu posvećenu njemu.[60]

59 „Von unseren Mitgliedsverbänden. Brasilien Entre Rios", *Donauschwaben Weltweit.* Das Info-Blatt des Weltdachverbandes der Donauschwaben, Ausgabe 4, 2020, str. [6–7], https://donauschwaben-weltweit.org/wp-content/uploads/2020/11/wdv-ds-2020-04.pdf i R. ESSERT, „Einzigartige Zeugnisse vergangener Zeit", https://www.banater-schwaben.org/nachrichten/kultur/details/3070-einzigartige-zeugnisse-vergangener-zeit/?type=98 te i Fundação Cultural Suábio · Brasileira, https://www.suabios.com.br/fundacao.

60 Usp. Cristina ESTECHE, „Missa em Entre Rios lembra os 25 anos da morte de Mathias Leh. Mathias Leh foi um dos maiores líderes cooperativistas do Brasil, reconhecido internacionalmente", https://redesuldenoticias.com.br/noticias/missa-em-entre-rios-lembra-os-25-anos-da-morte-de-mathias-leh/

Najznačajnije glasilo Podunavskih Švaba u Brazilu Zeitschrift Entre Rios.

Najznačajnije glasilo Podunavskih Švaba u Brazilu *Zeitschrift Entre Rios* posvetilo je travanjski broj 2017. godine 80. godišnjici rođenja Mathiasa Leha, i o njemu objavilo opširan članak.[61] A kako je Mathias Leh istaknuta i nezaobilazna osoba u novijoj povijesti svjetske podunavskošvapske zajednice, članak je zatim objavljen i u glasilu Podunavskih Švaba u Njemačkoj, *Donaudeutsche Nachrichten*.[62]

Mathiasovi roditelji, Mathias (rođ. 1903. u Tomašancima) i Viktoria rođ. Scherer (rođ. 1910. u Gorjanima), umrli su u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Jordãozinho – Entre Rios; Mathias 31. listopada 1999. i Viktoria

61 Klaus PETTINGER, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh, des am längsten amtierenden Präsidenten der Agrária", *Zeitschrift Entre Rios*, Nr. 125 (Entre Rios, April 2017.), str. 10–13.

62 Klaus PETTINGER, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh – Längster amtierender Präsident der Agrária –", *Donaudeutsche Nachrichten*, Folge 4 (Speyer, September. 2017.), str. 26–27.

9. prosinca 1999.[63] Mathiasova supruga Elisabetha Mayer Leh (rođ. 1939. u Ilači) umrla je u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios 23. prosinca 1999.[64]

Kako bi i se, i uz Kulturni centar u naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios, koji nosi ime po Mathiasu Lehu, očuvala trajna i slikovita uspomena na ono što su Mathias Leh i njegova supruga Elisabetha učinili dugogodišnjim radom i zauzimanjem za zajednicu Podunavskih Švaba u Entre Riosu, u naseobini – koloniji Vitória, prvoj i najznačajnijoj podunavskošvapskoj naseobini u Entre Riosu, nakon njihove smrti otvorena je 2012. godine u Srijemskoj ulici (Rue Sirmia) spomen-kuća „Memorial Mathias e Elisabeth Leh". A u njoj su muzejski predstavljeni mnogobrojni predmeti, fotografije i dokumenti o bračnom paru Leh.[65]

Zanimljivo je spomenuti i da Mathiasov sin Winfried Mathias Leh (rođ. 1962.), nakon okončanog studija na *Universidade Federal do Paraná*, danas u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios, vodi uzorno stočarsko svinjogojsko gospodarstvo pod nazivom *Grupo Leh's*.[66] Uz to, kao uspješan gospodarstvenik i direktor je udruge uzgajivača stoke *Weda do Brasil Sistemas de Producao Animal LTDA*, sa sjedištem u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Jordãozinho – Entre Rios.[67]

---

63 Usp. „Matthias Leh. Smrt - BilionGraves Indeks", https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q23J-Z6RM i „Viktoria Scherer Leh. Smrt - BilionGraves Index", https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KX29-3FC.

64 Paraná Central / „Memória. História de Elisabeth Mayer Leh mostra a força da mulher suábia. Agricultora e líder social faleceu em 2009, no distrito de Entre Rios", https://paranacentral.com.br/historia-de-elisabeth-mayer-leh-mostra-a-forca-da-mulher-suabia.

65 Usp. K. PETTINGER, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh, des am längsten amtierenden Präsidenten der Agrária", str. 13. ili K. PETTINGER, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh – Längster amtierender Präsident der Agrária –", str. 27. i S. P. TEPPERT, „Biographie. Leh, Matthias", https://kulturstiftung.org/biographien/leh-matthias.

66 Usp. „Grupo Leh's", https://grupolehs.com.br/ i „Grupo Leh e os trabalhos dentro da suinocultura, pecuária e agricultura", https://blogs.canalrural.com.br/falacarlao/2018/10/15/grupo-leh-e-os-trabalhos-dentro-da-suinocultura-pecuaria-e-agricultura/.

67 Usp. „Wienfried Matthias Leh, suinocultor e diretor da Weda do Brasil", https://www.suinoculturaindustrial.com.br/imprensa/wienfried-matthias-leh-suinocultor-e-diretor-da-weda-do-brasil/20100910-154023-t942 i Suinocultura Industrial.com.br / „Nutrição. ‚Mingau' para Leitões. Por Redação Suinocultura Industrial", https://www.suinoculturaindustrial.com.br/imprensa/mingau-para-leitoes/20100312-131853-y380.

Winfried Mathias Leh i logotip stočarsko svinjogojskog gospodarstva Leh u podunavskošvapskoj naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios, Gurapuava, Paraná, Brazil.

Izvor: Suinocultura Industrial.com.br / „Nutrição. ‚Mingau' para Leitões. Por Redação Suinocultura Industrial", „Grupo Leh's".

*

U ovom kratkom prikazu navedeni su samo najvažniji podatci i naglasci te najvažniji i nezaobilazni izvori i literatura o životu i radu najznamenitijeg tomašanačkog Nijemca, i ujedno najznamenitijeg Podunavskog Nijemca u Brazilu.

I na koncu, postavlja se pitanje koliko su Hrvatska, Slavonija, Đakovština, a i Tomašanci izgubili „nestankom" njemačkog stanovništva, ne samo u demografskom nego ponajprije u gospodarskom pogledu.

Izvori i literatura

GEIGER, Vladimir, Hrvatski institut za povijest, Zagreb – zbirka izvornika i preslika: „Nijemci u Đakovu i Đakovštini"

– fotografija: Mathias Leh u Haus der Donauschwaben u Sindelfingenu kod Stuttgarta

– fotografija: Kulturni centar (*Zentro kultural – Kulturzentrum*) Podunavskih Švaba Mathias Leh u naseobini – koloniji Vitória – Entre Rios, Guarapuava, Paraná, Brazil

Arquivo Nacional, Rio de Janeiro (National Archives, Rio de Janeiro), – Brasil, Cartões de Imigração, 1900-1965:

Matthias Leh, URL: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G5YJ-9KDR?i=13&cc=1932363&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKX29-HW3, „Brasil, Cartões de Imigração, 1900-1965", database with images, *FamilySearch* (https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:KX29-HW3 : 4 March 2021), Matthias Leh, Immigration; citing 1951, Arquivo Nacional, Rio de Janeiro (National Archives, Rio de Janeiro) (Pristupljeno 12. 10. 2022.).

Viktoria Leh, URL: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G5YJ-969R?i=161&cc=1932363&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKX29-3FC, „Brasil, Cartões de Imigração, 1900-1965", database with images, *FamilySearch* (https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:KX29-3FC : 4 March 2021), Viktoria Leh, Immigration; citing 1951, Arquivo Nacional, Rio de Janeiro (National Archives, Rio de Janeiro) (Pristupljeno 12. 10. 2022.).

Philipp Leh, URL: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95YJ-9LG8?i=11&cc=1932363&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKX29-H7B, „Brasil, Cartões de Imigração, 1900-1965", database with images, *FamilySearch* (https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:KX29-H7B : 4 March 2021), Philipp Leh, Immigration; citing 1951, Arquivo Nacional, Rio de Janeiro (National Archives, Rio de Janeiro) (Pristupljeno 12. 10. 2022.).

Thomas Leh, URL: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95YJ-9L2H?i=9&cc=1932363&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKX29-H7R, „Brasil, Cartões de Imigração, 1900-1965", database with images, *FamilySearch* (https://familysearch.org/

ark:/61903/1:1:KX29-H7R : 4 March 2021), Thomas Leh, Immigration; citing 1951, Arquivo Nacional, Rio de Janeiro (National Archives, Rio de Janeiro) (Pristupljeno 12. 10. 2022.).

Apatridi, URL: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3267 (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

Bački Gračac, URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bački_Gračac (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

„Der Gang zum Friedhof", *Heimatbrief Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*, Nr. 45, Sindelfingen – Maichingen, [Advent 1986.], str. 1.

Deutschlandsberg, URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutschlandsberg, (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

[DINGES Jakob], „Mathias Leh is tot", *Mitteilungen für die Donauschwaben in der Bundesrepublik Deutschland*, Nr. 14/15 (Eggenstein – Leopoldshafen, 15. Juni/1. August 1994.), str. 1–2.

ĐURAN, Svjetlana, „Od Krista pozvani. Što je p. Galauner rekao Papi Franji u Sarajevu?", URL: https://hkm.hr/vjera/od-krista-pozvani/sto-je-p-galauner-rekao-papi-franji-u-sarajevu/, (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

Entre Rios, Brazil, Immigrants:

URL: https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants/

URL: https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-2/

URL: https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-3/

URL: https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-4/

URL: https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-5/

URL: https://hrastovac.net/passenger-records/entre-rios-brazil-immigrants-6/ (Pristupljeno 15. 9. 2022.).

Entre Rios (Guarapuava), URL: https://de.m.wikipedia.org/wiki/Entre_Rios_(Guarapuava), (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

EDER, Josef, „Tomaschanzer trauern um ihre Toten. Pfr. Josef Werni und andere Landsleute haben uns für immer verlassen", *Der Donauschwabe* (Aalen, 14. Dezember 1986.), str. 6.

Ernesto Geisel, URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Ernesto_Geisel (Pristupljeno 19. 3. 2023.).

ESSERT, Roberto, „Einzigartige Zeugnisse vergangener Zeit", URL: https://www.banater-schwaben.org/nachrichten/kultur/details/3070-

einzigartige-zeugnisse-vergangener-zeit/?type=98 (Pristupljeno 12. 11. 2023.).

ESTECHE, Cristina, „Missa em Entre Rios lembra os 25 anos da morte de Mathias Leh. Mathias Leh foi um dos maiores líderes cooperativistas do Brasil, reconhecido internacionalmente", URL: https://redesuldenoticias.com.br/noticias/missa-em-entre-rios-lembra-os-25-anos-da-morte-de-mathias-leh/ (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

ESTECHE, Cristina, „Um tributo aos 70 anos de história, trabalho, lutas e Vitórias", URL: https://redesuldenoticias.com.br/21-entre-rios/ (Pristupljeno 19. 3. 2023.).

ESTECHE, Paulo, *Mathias Leh. Ein Blich in die Zukunft,* Lagoa, 2021.

ESTECHE, Paulo, *Mathias Leh. Um olhar para futuro*, Lagoa, 2013.

Foursquare City Guide / „Centro Cultural Mathias Leh", URL: https://pt.foursquare.com/v/centro-cultural-mathias-leh/4e562d67483bf804dd9f16c2?openPhotoId=52612387498e60a4e18f0de4 (Pristupljeno 19. 3. 2023.).

FRÖSCH, Max, *Guarapuava – Brasilien*, Freilassing, [1958.]

Fundação Cultural Suábio · Brasileira, URL: https://www.suabios.com.br/fundacao, (Pristupljeno 20. 4. 2023.).

GAPPMAIER Josef, *Die Siedlung der Donauschwaben in Paraná – Brasilien 1951 – 1981*, Guarapuava-Paraná [1981.]

„Gedenkseite für Josef Eder", URL: https://www.gemeinsam-gedenken.de/gedenken/detail/josef-eder/ (Pristupljeno 20. 4. 2023.).

GEHL, Hans, „Kommentierte donauschwäbische Texte", *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, Beihefte, Heft 103, Stuttgart, 1999.

GEIGER, Vladimir, „Nijemci Đakova i Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 4, Đakovo, 1997., str. 107–140.

GEIGER, Vladimir, „Nijemci Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu (1941. – 1945.)", *Časopis za suvremenu povijest,* god 28, br. 3, Zagreb, 1996., str. 399–424.

GEIGER, Vladimir, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001.

„Grupo Leh e os trabalhos dentro da suinocultura, pecuária e agricultura", URL: https://blogs.canalrural.com.br/falacarlao/2018/10/15/grupo-leh-e-os-trabalhos-dentro-da-suinocultura-pecuaria-e-agricultura/

(Pristupljeno 1. 11. 2022.).

„Grupo Leh's", URL: https://grupolehs.com.br/ (Pristupljeno 1. 4. 2023.).

[HARTMANN Oswald], „Exclusivinterview des 'Donautal-Magazins' mit Herrn Mathias Leh, dem Prasident der Cooperativa Agraria Mista Entre Rios Ltda", *Das Donautal-Magazin* (Sersheim, 1. Mai 1994.), str. 18–22.

[HARTMANN Oswald], „Mathias Leh ist tot", *Sonntagsblatt. Sonderausgabe – für das deutsche Volk in Ungarn,* (Budapest, Herbst 1994.), str. 10–11.

HOCHGATTERER, Anton, *Entre Rios. Donauschwäbische Siedlung in Südbrasilien*, Salzburg, 1986.

Hrvatski biografski leksikon, 8 Kr – Li, gl. ur. Trpimir Macan, Zagreb, 2013.

ILG, Karl, „Das Deutschtum in Brasilien," u: *Broschüre zur Ausstelung. „Entre Rios – Donauschwäbische Siedlung in Brasilien"*, Red. Stefan Teppert, Sindelfingen, 1989., str. 11–22.

Informe Paraná cooperativo / „AGRÁRIA: Livro conta a história do ex-presidente da cooperativa, Mathias Leh", URL: https://www.paranacooperativo.coop.br/ppc/index.php/sistema-ocepar/comunicacao/2011-12-07-11-0629/ultimas-noticias/99381-agraria-livro-conta-a-historia-do-ex-presidente-da-cooperativa-mathias-leh (Pristupljeno 10. 5. 2023.).

JARM, Antun, *Dijecezanski svećenici koji su djelovali na sadašnjam području Biskupije Đakovačke i Srijemske od 1701. do 2003. godine*, Đakovo, 2003.

JARM, Antun, *Pribrojeni zboru mučenika, Svećenici Đakovačke Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata*, Đakovo, 2007.

JUNKERS, Günter, „Schweizer Flüchtlingshilfe für vertriebene Donauschwaben in Brasilien", URL: https://www.compgen.de/2023/01/schweizer-fluechtlingshilfe-fuer-vertriebene-donauschwaben-in-brasilien/ (Pristupljeno 10. 5. 2023.).

LEH, Mathias, „Siedlerschicksal in Entre Rios. Die donauschwäbische Bauer ist sich selbst treu geblieben", u: *Donauschwaben Kalender 1992,* Aalen, 1991., str. 85–87.

LEH, Mathias, „Vom Leiden zum Helfen – Aufbauarbeit in Entre Rios", u: *Broschüre zur Ausstelung. „Entre Rios – Donauschwäbische Siedlung in Brasilien"*, Red. S. Teppert, Sindelfingen, 1989, str. 25–31.

Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band I, *Ortsberichte* über *die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 – 1948*, Bearbeitet von Josef Beer, Georg Wildmann, Valentin Oberkersch, Ingomar Senz, Hans Sonnleitner, Hermann Rakusch, München – Sindelfingen, 1991.

LICHTENBERGER, Jakob, „Entre Rios in Brasilien Vorwiegend eine Leistung der Siedler aus Syrmien und Slawonien", u: *Broschüre zur Ausstelung. „Entre Rios – Donauschwäbische Siedlung in Brasilien"*, Red. Stefan Teppert, Sindelfingen, 1989., str. 34–38.

„Liste der Spender und Vorauszahler", [prilog u knjizi]: Josef Werni, Konrad Reiber, Josef Eder, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*, Ruit bei Stuttgart, 1974.

LJUBIČIĆ, Mile, „Dijamantni jubilej p. Petra Galaunera: ‚Život posvećen Bogu i bratu čovjeku'", URL: https://www.radio-djakovo.hr/2017/08/dijamantni-jubilej-patera-petra-galaunera-zivot-posvecen-bogu-i-bratu-covjeku/ (Pristupljeno 1. 11. 2023.).

MARKOVIĆ, Mirko, „Selo Tomašanci kraj Đakova. Prilog poznavanju naseljavanja i narodne starine", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 47, Zagreb, 1977., str. 5–126.

„Matthias LEH. Smrt · BilionGraves Indeks", URL: https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q23J-Z6RM (Pristupljeno 10. 5. 2023.).

(ML) [Mathias Leh], „Grusswort aus Brasilien", u: Josef Werni, Konrad Reiber, Josef Eder, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*, Ruit bei Stuttgart, 1974., str. 8.

NEĆAK, Dušan, „O problemu, razseljenih oseb' (D. Ps.) in jugoslovanskih, Volksdeutscherjev' v Austriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945 – 1947)", *Zgodovinski časopis*, letnik 50, št. 4 (105), Ljubljana, 1996., str. 561–571.

OBERKERSCH, Valentin, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, Stuttgart, 1989.

Paraná Central / „Memória. História de Elisabeth Mayer Leh mostra a força da mulher suábia. Agricultora e líder social faleceu em 2009, no distrito de Entre Rios", URL: https://paranacentral.com.br/historia-de-elisabeth-mayer-leh-mostra-a-forca-da-mulher-suabia (Pristupljeno 1. 11. 2023.).

PERTSCHI, Johann, *Ortssippenbuch Filipowa in der Batschka (Philippowa, Szentfülöp, Filipovo, ab 1946 Backi Gracac) 1763 – 1945, * Geburten, oo Heiraten, + Sterbefälle, Kriegs- und Lageropfer, spätere Sterbefälle bis 2004.*, 2. verbesserte Auflage, Wernau, [2005.] URL: https://filipowa.at/ortssippenbuch (Pristupljeno 1. 2. 2023.).

Petar Galauner, URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Petar_Galauner (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

PETTINGER, Klaus, „Kolonisationsplan zur neuen Heimat der Donauschwaben in Brasilien", *Donaudeutsche Nachrichten*, Jg. 62, Folge 3 (Speyer, Juni 2017.), str. 14–16.

PETTINGER, Klaus, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh – Längster amtierender Präsident der Agrária –", *Donaudeutsche Nachrichten*, Folge 4 (Speyer, September. 2017.), str. 26–27.

PETTINGER, Klaus, „Zum 80. Geburtsjahr von Mathias Leh, des am längsten amtierenden Präsidenten der Agrária", *Zeitschrift Entre Rios*, Nr. 125 (Entre Rios, April 2017.), str. 10–13

PETTINGER, Klaus, „Carnaval e geada na rota dos sete transportes de Suábios ao Brasil", URL: https://www.correiodocidadao.com.br/noticia/carnaval-e-geada-na-rota-dos-sete-transportes-de-suabios-ao-brasil/ (Pristupljeno 17. 4. 2023.).

RADSPIELER, Tony, *The Ethnic German Refugee to Austria 1954 to 1954*, The Hague, 1955.

RICHEMBERGH, Goran Beus, *Istaknuti Nijemci i njihovi potomci u hrvatskim krajevima. Biografski leksikon*, Zagreb, 2022.

RICHEMBERGH, Goran Beus, *Nijemci, Austrijanci i Hrvati. Prilozi za povijest zajedničkih biografija*, Osijek, 2003.

Rittershoffen, URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Rittershoffen (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

ROBIONEK, Bernd, *Ethnische* Ökonomie *im politischen Spannungsfeld. Das deutsche Genossenschaftswesen in der Vojvodina (1922-41)*, Hamburg, 2019.

SATTLER, H.[einrich], „Fünf Lustren dauernde Erfolgsstory. Mathias Leh ist seit fünfundzwanzig Jahren Leiter der Agrária", *Der Donauschwabe* (Aalen, 21. Juni 1991.), str. 7.

SENZ, Josef Volkmar, *Geschichte der Donauschwaben. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien – München, 1993.

SPIESS, Rosina, SPIESS, Cristiana, SPIESS, Walter, *Ortsippenbuch Entre Rios im Staat Paraná im Süden Brasiliens*, [Entre Rios, Guarapuava – Rastatt, 1998.]

„Sterbefälle", *Heimatbrief für Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi*, Nr. 58, Sindelfingen – Maichingen, 25. Oktober 1994., str. 4.

Suinocultura Industrial.com.br / „Nutrição. ‚Mingau' para Leitões. Por Redação Suinocultura Industrial", URL: https://www.suinoculturaindustrial.com.br/imprensa/mingau-para-leitoes/20100312-131853-y380 (Pristupljeno 11. 5. 2023.).

Swissaid, URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Swissaid (Pristupljeno 4. 2. 2023.).

TEIXEIRA, Juliana Carolina, „Memórias Suábicas: o processo de colonização em Entre Rios – PR", *Revista Percurso*, vol. 2, No. 1, Maringá, 2010., str. 3–24.

TEPPERT, Stefan P., „Biographie. Leh, Matthias", URL: https://kulturstiftung.org/biographien/leh-matthias (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

TEPPERT, Stefan, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: Christian Ludwig Brücker, *Donauschwaben in Nordamerika, in Südamerika und in Australien*, München – Sindelfingen, 1990., str. 189–196.

TEPPERT, Stefan, „Donauschwabendörfer von Entre Rios in Brasilien", u: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*, Heft 1, Sindelfingen, 1991., str. 71–82.

TEPPERT, Stefan, „Die donauschwäbische Siedlung Entre Rios in Brasilien", URL: https://www.yumpu.com/de/document/read/21194647/stefan-teppertpdf-donauschwabische-kulturstiftung- (Pristupljeno 20. 9. 2022.).

TEPPERT, Stefan, „Entre Rios (Guarapuava)", URL: https://www.dvhh.org/dta/brazil/entre_rios/index.htm (Pristupljeno 15. 9. 2022.).

TEPPERT, Stefan, „The Danube Swabian Settlement of Entre Rios in Brazil", URL: https://www.dvhh.org/dta/brazil/entre_rios/DS_Settlement_Entre_Rios~Teppert.htm (Pristupljeno 15. 9. 2022.).

Tomašanci, URL: https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Toma%C5%A1anci (Pristupljeno 10. 5. 2023.).

U svjetlu Križa očekuju dan uskrsnuća. Nekrolozi sestara sv. Križa (1980. – 2004.), prir. S. Marija Stela Filipović, Đakovo, 2006.

„Viktoria Scherer Leh. Smrt · BilionGraves Index", URL: https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KX29-3FC (Pristupljeno 10. 5. 2023.).

„Von unseren Mitgliedsverbänden. Brasilien Entre Rios", *Donauschwaben Weltweit.* Das Info-Blatt des Weltdachverbandes der Donauschwaben, Ausgabe 4, 2020, str. [6–7], URL: https://donauschwaben-weltweit.org/wp-content/uploads/2020/11/wdv-ds-2020-04.pdf (Pristupljeno 1. 11. 2022.).

„Wienfried Matthias Leh, suinocultor e diretor da Weda do Brasil", URL: https://www.suinoculturaindustrial.com.br/imprensa/wienfried-matthias-leh-suinocultor-e-diretor-da-weda-do-brasil/20100910-154023-t942 (Pristupljeno 18. 5. 2023.).

Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944 – 1948, Bearbeitet von Josef Beer, Georg Wildmann, Valentin Oberkersch, Ingomar Senz, Hans Sonnleitner, Hermann Rakusch, München, 1991.

WERNI, Josef, REIBER Konrad, EDER Josef, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*, Ruit bei Stuttgart, 1974.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, god. IV, br. 105 (Beograd, 4. prosinca 1948.), str. 1.

SUMMARY

Vladimir Geiger

MATHIAS LEH FROM TOMAŠANCI (1937 – 1994) THE MOST FAMOUS BRAZILIAN DANUBE GERMAN

Among the Germans from Tomasanci, several of them have become meritorious and famous both in their homeland and elsewhere in the world with their work and deeds. In the multimillion-strong community of Danube Germans displaced across Europe, primarily in Germany and Austria and elsewhere in the world, primarily in Canada, the United States of America, Argentina, Paraguay, Brazil and Australia, the most famous German from Tomasana is Mathias Leh (Tomašanci, Gorjani, Đakovo, 1937. – Vitória – Entre Rios, Guarapuava, Paraná, Brazil, 1994.). In Tomašanci and the homeland, Mathias Leh is unknown, or only a few connoisseurs of the history of the Germans of Đakovo have heard of him. And there is probably no Danubian German who, if he knows anything about the recent history of his ethnic community, has not heard of Mathias Leh, who, through his activities in the Danubian Swabian community in Brazil, became the most prominent Brazilian Danubian German, and also one of the most prominent in the world's Danubian Swabian community.

Mathias Leh was the president of "Agraria" from 1966 to 1994, making him the longest-serving and most successful manager among the series of managers of "Agraria" in the Danubian Swabian settlements - colonies in Entre Rios. He was not only one of the most prominent Danubian Swabians in the world but also a distinguished member and vice-president (Vizepräsident) of the World Umbrella Association of Danube Swabians (Weltdachverband der Donauschwaben e.V.). This organization is based in Haus der Donauschwaben in Sindelfingen near Stuttgart and brings together a multi-million Danube Swabian community from around the world. Mathias Leh's work and successful activities were not only appreciated by the Danubian Swabian settlers in the colonies of Entre Rios, but he also earned respect from the global community of the Danube Swabians. He received numerous awards and decorations from the Republic of Brazil, the Republic of Austria, and FR Germany, recognizing his contribution.

It's worth noting that Mathias Leh is the only Brazilian Danube German to have a book published about his life in Brazil. The book, published in Portuguese in 2013 and in German in 2021, highlights the significance of Mathias Leh in the lives of Danube Swabians in their new homeland, as well as their contributions to the Brazilian economy and culture. In addition, the Cultural Center of the Danube Swabians in the Danube Swabian settlement - Vitória colony - Entre Rios, was built and opened to the public in 2011 and is named after Mathias Leh (Zentro kultural - Kulturzentrum Mathias Leh). It's worth noting that all reputable journalistic and historiographical accounts of the history of Danube Germans, especially those settled in Brazil, inevitably mention the activities and merits of Mathias Leh from Tomašanci.

Sedamdeset godina Muzeja Đakovštine Đakovo

UDK 069(497.5 Đakovo)
PREGLEDNI ČLANAK

Marina Božić
Muzej Đakovštine Đakovo

Ovaj pregledni članak opisuje osnivanje Muzeja Đakovštine, kao i problem pronalaska stalnoga prostornog rješenja za Muzej. Navodi osobe koje su odigrale značajnu ulogu u osnivanju, ali kasnije i u radu i djelovanju Muzeja ističući osobito važnost i značenje prve ravnateljice Muzeja, Hedvige Dekker. Opisuje također stanje u kojem se trenutačno nalazi Muzej i iznosi cilj kretanja i razvoja Muzeja.

Ključne riječi: Đakovo, Hedviga Dekker, muzej, razvoj, prostorno rješenje.

Bogatoj muzejskoj građi uvijek prethode vrijedni i predani sakupljači, ljubitelji starine, umjetnosti, običaja i inoga s ciljem da ne zaboravimo tko smo, što smo, odakle potječemo, što uistinu čini naš nacionalni i etnički identitet.

Kada pomislimo na grad Đakovo, zasigurno je prva osoba na koju pomislimo biskup Josip Juraj Strossmayer kao jedna od najvećih pojavnosti 19. stoljeća, a koji nije ostavio traga samo u kulturnoj djelatnosti na području Đakovštine nego i daleko izvan granica današnje Republike Hrvatske. Zatim su tu još vrlo poznati Đakovčani i prijatelji Đakovštine biskup Antun Mandić, Juraj i Nikola Tordinac, Milko Cepelić, Ivan Tombor, Matija Pavić, Slavko Tomerlin, Ivan Tišov, Ljudevit Šestić i mnogi drugi.

U Đakovu se već na početku 20. stoljeća uočava potreba za mjestom u kojem će se moći proučavati, obrazovati, uživati u materijalnoj i nematerijalnoj baštini Đakovštine, a koje će svjedočiti o kulturnom i gospodarskom razvitku Đakovštine.

Jedan od prvih zagovaratelja ideje osnivanja muzeja na ovome području bio je Josip Žerav. Žerav je 1913. godine u *Spomen spisu od 1813. – 1913. U proslavu stogodišnjice opstanka „Ceha" djakovačkih obrtnika,* spominjući obrtničku zastavu iz 1848. godine, a koja se danas nalazi u Muzeju, napisao kako bi upravo ta zastava Muzeju vrlo lijepo pristajala: „Naši majstori se 1848. spremiše pod svojom zastavom kao Narodna garda u boj pod Osijek, čim ih bude Jelačić pozvao. (...) Ona se zastava još i danas čuva u župnoj djakovačkoj crkvi. I bude li ikada Djakovo imalo svoj – muzej – koji bi vrlo lijepo pristajao u ‚Hrvatski dom', moći će i ona zastava potomcima pričati o junačkom ponosu djakovačkih majstora kao i o probudjenoj hrvatskoj svijesti."[1]

Mnoge su zamisli ostale samo zamisli, sve do druge polovice 20. stoljeća.

U *Službenom glasu gradskog Narodnog odbora u Djakovu* Stjepan Dvoržak, povjerenik za prosvjetu i kulturu, napisao je i objavio 28. svibnja 1949. članak pod nazivom „Osnivanje muzeja u gradu Đakovu", u kojem navodi „ovim člankom daje se potrebito uputstvo o prikupljanju raznih predmeta historijske vrijednosti. Za osnutak muzeja, potrebno je da se organizira, muzejsko društvo, u koje bi unišli svi prosvjetni radnici kao i ostali prijatelji muzeja (...) Njegov zadatak, bio bi kao u drugim gradskim muzejima – sakupljanje svekolikog materijala s područja – predhistorije, historije, iz doba neolita, rimskog doba i t. d. U samom gradu Đakovu i ostalim mjestima naše Đakovštine", zatim će nagovijestiti i potrebite zbirke u muzeju „Za osnutak muzeja, potrebno je formiranje raznih sekcija, koje će se baviti proučavanjem historije grada Đakova i njegove okolice, od najstarijih vremena do danas; – predhistorijsko-arheološka, prirodoslovna, etnografska, folklorna, numizmatička i filatelistička sekcija."[2]

Ideje i želja za osnivanjem muzeja u gradu Đakovu nisu pratile i realizaciju istoga. Tek je 12. prosinca 1951. godine izvršni Narodni odbor

---

1 Josip ŽERAV, *Spomen-spis od 1813. – 1913. U proslavu stogodišnjice opstanka „Ceha" djakovačkih obrtnika,* Tisak Kraljević i dr., Djakovo 1913., 26.

2 *Službeni glas Gradskog Narodnog odbora u Djakovu* 22*,* god. II., 28. 5. 1949., Đakovo, 1.

Narodnog odbora grada Đakova donio Rješenje kojim se „osniva Gradski muzej u Đakovu pod rukovodstvom povjereništva prosvjete i kulture ovog narodnog odbora. Povjereništvu se stavlja u dužnost da u svrhu ostvarenja ovog zadatka sazove inicijativni odbor radi organizacije rada." [3]

Na rukovodeće mjesto novoosnovanog Muzeja zasjela je Đakovčanka Hedviga Dekker, a prvi prostor u kojemu će biti smješten Muzej Đakovštine bio je u današnjoj Ulici bana Josipa Jelačića na broju 15 (nekoć je to bila Ulica JNA) u samo 208 m². Direktorici Dekker u to je vrijeme od velika značaja bilo već spomenuto muzejsko društvo Društvo prijatelja starina, čija je misija bila sakupljati starine i time obogatiti sam Muzej.[4] „Muzej Đakovštine 22. studenog 1952. svečano je izvršio otvaranje prve muzejske izložbe u 5 izložbenih prostorija i time preuzeo veliki zadatak čuvanja naše kulturne baštine..."[5], napisala je Dekker u članku *Đakovačkog lista*. Da je uistinu skrbila o prikupljanju kulturne baštine, vidljivo je u još jednom njezinom članku, objavljenom u *Đakovačkom listu,* u kojem iznosi „Danas su osnivački problemi riješeni i Muzej stoji čvrsto na svojim temeljima. Njegove zbirke broje 12.000 predmeta. Pomanjkanje dovoljnih prostorija postaje konačnica razvitka."[6] Hedviga Dekker posvetila je svoj radni vijek Muzeju Đakovštine skrbeći o građi, skupljanju građe, promovirajući ga pišući o njemu u *Đakovačkom listu*. O tome svjedoči Krešimir Pavić u *Glasniku slavonskih muzeja* navodeći njezinu bibliografiju.[7]

Danas ovako izgleda prva muzejska zgrada – secesijska jednokatnica koju je dao izgraditi Franjo Terzić 1914. godine.[8] Njezin je današnji izgled (prizemlje) narušen adaptacijom prostora i vanjskoga izgleda, koji ovisi o trenutačnoj namjeni donjeg dijela zgrade.

---

3 Državni arhiv u Osijeku, Rješenje Narodnog odbora grada Đakova, Izvršni odbor, broj 15273/1951 od 12. prosinca 1951.

4 Hedviga DEKKER, „Osnovano je Društvo prijatelja starina", *Đakovački list* 11, (1. 5. 1953.), 6.

5 Hedviga DEKKER, „Značaj osnivanja Muzeja u Đakovu", *Đakovački list* 2, (28. 2. 1953.), 4.

6 Hedviga DEKKER, „Godišnjica otvorenja Muzeja Đakovštine", *Đakovački list* 40, (21. 11. 1953.), 3.

7 Krešimir PAVIĆ, „Prilog za bibliografiju Hedvige Dekker", *Glasnik slavonskih muzeja* 47, godište 18, izdavač Gradski muzej Vukovar, 1983., 17–20.

8 Željko LEKŠIĆ, „O zgradama Muzeja Đakovštine od osnivanja do danas", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 10/2011, 30–31.

Prva zgrada u kojoj je bio smješten Muzej Đakovštine u Ulici bana Josipa Jelačića 15.

U siječnju 1963. godine, nakon nenadane smrti Hedvige Dekker, direktorom Muzeja Đakovštine postao je Franjo Čordašić, dugogodišnji suradnik Muzeja i predsjednik Društva prijatelja starina. Iste godine Muzej dobiva još jednoga zaposlenika, arheologinju Branku Raunig.[9]

Nakon 15 godina rada i uspješnog djelovanja u današnjoj Jelačićevoj ulici, Muzej se seli 1967. u Preradovićevu ulicu na broj 17, današnji Katolički bogoslovni fakultet. U toj će se jednokatnici, koju je dao sagraditi Josip Juraj Strossmayer 1857., zadržati sve do 1994. godine.

9 Branka UZELAC, „Pedeset godina od osnivanja Muzeja Đakovštine", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 5/2001., 11.

Druga zgrada u kojoj je bio smješten Muzej Đakovštine u Preradovićevoj ulici, današnji Katolički bogoslovni fakultet.

Veliki trag na djelovanje samoga Muzeja ostavit će potres 1964. godine, koji će spomenutu zgradu destabilizirati te time uvelike utjecati na gotovo nemogući rad Muzeja, koji umjesto da se bavi namijenjenom mu djelatnošću, vodi bitke s neadekvatnim, gotovo nefunkcionalnim prostorom[10].

Stalni postav u to vrijeme čine arheološka zbirka, etnografska i kulturno-povijesna zbirka.

Muzej djeluje uz minimalan broj zaposlenika. Zaposlenici Muzeja su direktor Franjo Čordašić i arheologinja Branka Raunig. Uloga Franje Čordašića u kulturnom razvitku grada Đakova i Đakovštine neizmjerna je s obzirom na to da je poznato kako je 1967. godine bio jedan od inicijatora, ali i članova Odbora za organizaciju Đakovačkih vezova, održanih s ciljem predstavljanja kulturne baštine Đakovštine.

10 Isto, str. 12.

Arheologinja Raunig zaposlena je u Muzeju do 1971. godine, zatim se nakon njezina odlaska zapošljava etnolog Ivica Šestan, koji će također nakon sedam godina rada napustiti Muzej i zaposliti se u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Godine 1976. u Muzeju se zapošljava i povjesničar Krešimir Pavić.[11] Danas je pokojni Krešimir Pavić poznat po iznimno bogatoj bibliografskoj djelatnosti o kojoj svjedoči autobibliografski članak objavljen u *Zborniku Muzeja Đakovštine* broj 5. Popis Pavićevih objavljenih radova svjedoči o iznimno širokom i tematski različitom interesnom području.[12] Pisao je o šahu, čiji je očito bio veliki zaljubljenik, o iznimnim pojedincima koji su ostavili traga u Đakovu (Strossmayer, Mato Topalović, Matija Pavić, obitelj Horvat, Milko Cepelić, Luka Botić, Stjepan Marjanović), zatim o povijesti đakovačkih tiskara, bankarstvu u Đakovu, muzejskoj djelatnosti i mnogim drugim temama.

Godine 1978. umire Franjo Čordašić, a na mjestu ravnatelja Muzeja Đakovštine zamjenjuje ga Krešimir Pavić, koji će tu dužnost obavljati do 1982. kada ga na tome mjestu zamjenjuje arheolog Ivan (Ivo) Pavlović, koji je u Muzeju zaposlen 1979. godine.

Nakon niza aktivnih godina djelovanja Muzeja, za vrijeme i nakon 1991. slijede teške godine ne samo za Muzej nego i za cijelu Republiku Hrvatsku. Ratne će nedaće ostaviti vrlo velik trag kako na razvoj muzejske djelatnosti tako i na samu građu koja je bez sustavnog popisa završila uglavnom u Hrvatskom povijesnom muzeju. „Kako je sve rađeno u žurbi, predmeti iz zbirki naprosto su potrpani u kartonske kutije i tako transportirani. (...) Predmeti nisu pojedinačno označeni i popisani, tako da u zapisniku o evakuaciji i pohrani imamo samo podatke o kutijama i njihovom broju, ali ne i o pojedinim predmetima.”[13] Povrat građe počeo je 1996. i tijekom 1997. godine građa je vraćena.

Godine 1994. Muzej se iseljava iz Preradovićeve ulice jer je Biskupija đakovačka i srijemska (danas Đakovačko-osječka nadbiskupija) zatražila i dobila povrat svoje zgrade te je nova muzejska adresa Ulica Stjepana Radića 9. Nova zgrada Muzeja potpuno je neadekvatna, ali je trenutačno jedino

11 Isto, str. 13.

12 *Zbornik Muzeja Đakovštine*, „Pedeset godina od osnivanja Muzeja Đakovštine”, 5/2001, 199–212.

13 Želimir LASZLO, „Muzejske zbirke, njihova sudbina, zaštita i dostupnost”, *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, vol. 7, Zagreb, 1998., 270–271.

rješenje. Djelovanje Muzeja prilagođeno je danim uvjetima, bolje rečeno neuvjetima, da bi povrh svega Muzej bio prisiljen otići iz toga prostora jer su 1998. godine zgradu u kojoj je Muzej bio smješten kupila Đakovačka vina d. o. o. U Ulici Stjepana Radića 9 Muzej Đakovštine zadržao se od 1994. do 2001. godine. Treća zgrada Muzeja Đakovštine više ne postoji, srušena je, a na njezinu se mjestu sada nalazi stambeni i poslovni prostor.

Zgrada Muzeja bila je smještena u Ulici Stjepana Radića 9.

U svibnju 2002. godine Muzej se seli u današnju zgradu, zgradu bivše Županijske kotarske oblasti iz 1896. godine, kojoj je u rujnu 2008. na temelju članka 5. Pravilnika o Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske utvrđeno svojstvo kulturnog dobra te je ujedno i upisana kao Registrirano kulturno dobro Republike Hrvatske, odnosno nalazi se na listi zaštićenih kulturnih dobara (broj zaštite Z-3869).

Današnja zgrada Muzeja Đakovštine u Ulici Ante Starčevića 34.

Od 2002. godine Muzej je otvorio tri stalna postava. Prvo je otvoren 2005. godine Etnološki stalni postav na 124 kvadratna metra.[14] Autorica stalnoga postava bila je viša kustosica Branka Uzelac. Devet kružno povezanih cjelina etnološkog postava govore o običajima, svakodnevici, blagdanima uglavnom u vremenskom rasponu od sedamdesetih godina 19. stoljeća pa do tridesetih godina 20. stoljeća. Povijesni stalni postav otvoren je 2006. godine.[15] Autor stalnoga postava je kustos Borislav Bijelić. Četiri sobe i hodnik sadrže predmete iz đakovačke prošlosti od 13. stoljeća do 40-ih godina 20. stoljeća, odnosno od turskoga perioda do građanskog salona u bidermajerskom stilu, te se na kraju u posljednjoj sobi nalazi najburnije razdoblje novije hrvatske povijesti – soba koja predstavlja Domovinski rat u Đakovu i Đakovštini.

14 Branka UZELAC, *Vodič kroz stalni postav*, Muzej Đakovštine Đakovo, Etnološki odjel, Đakovo, 2011.

15 Borislav BIJELIĆ, *Vodič kroz stalni postav kulturno povijesnog razvoja Đakova*, Muzej Đakovštine, Đakovo, 2013.

Posljednji je otvoren 2017. godine Arheološki stalni postav.[16] Autori su ovoga postava Ivo Pavlović, Ana Grbeša i Jelena Boras. Sastoji se od sedam prostorija podijeljenih u tri vremenska bloka. Kronološki postav počinje prapovijesnim razdobljem, preko antičkoga pa do srednjovjekovnoga i ranovjekovnoga arheološkog materijala s područja Đakovštine.

Prvih pedeset godina postojanja Muzeja Đakovštine obilježilo je pitanje adekvatnog prostornog rješenja, a koje se djelomično prolongira i na posljednjih dvadeset godina. Iako se 2002. godine riješilo pitanje prostornog smještaja Muzeja, danas, kada je zgrada već velikim dijelom u derutnom stanju i potrebna joj je što skorija adaptacija, problem djelomično stvara činjenica što je zgrada u vlasništvu Ministarstva financija.

Izdavačka djelatnost Muzeja Đakovštine vrlo je aktivna. Temelje toj djelatnosti udarila je Hedviga Dekker izdavši u Biblioteci Muzeja Đakovštine Đakovo 1959. prvu publikaciju pod nazivom *Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike*, a koja je rezultat „višegodišnjeg rada i ispitivanja arheoloških lokaliteta i kulturno-historijskih spomenika u Đakovštini."[17] Muzejska se izdavačka djelatnost danas ponajprije nameće kontinuiranim publikacijama, čime dokazuje svoj predani stručni rad. Svake druge godine izdaje se zbornik, gotovo svaku izložbu prati publikacija (katalog, deplijan).

Kako od samih početaka tako i danas muzealci se trude muzeje približiti ljudima različitih interesa i dobnih uzrasta. Tako je već 1957. godine Hedviga Dekker u Đakovu organizirala tjedan muzeja i zaštite spomenika kulture i prirode objašnjavajući da „to ima svrhu populariziranja muzejskih ustanova kao čuvara davnih kultura i njihovih otkrića"[18], „da kod naših građana podstakne svijest o potrebi čuvanja nezaštićenih kulturnih spomenika koji tako često uslijed naše nebrige i nepažnje bivaju osuđeni na propadanje i uništavanje", da se ljudi približe kulturnom blagu, da bolje upoznaju svoju prošlost kako bi gradili bolju budućnost.[19] Uistinu su joj namjere i uspjele jer

16 *Vodič kroz stalni postav arheologije,* priredila: BORAS, Jelena. Muzej Đakovštine, Đakovo, 2018.

17 Hedviga DEKKER, *Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike,* broj 1, 1959., 5.

18 Hedviga DEKKER, „Tjedan muzeja i zaštite spomenika kulture i prirode", *Đakovački list* 217, 1957., 6.

19 Isto.

kako je zabilježeno u članku iz *Đakovačkog lista* „Povodom 10-godišnjice oslobođenja Đakova priređena je izložba, koja je bila postavljena na strogu naučnu osnovu i doživjela izvanredan uspjeh po broju posjetnika (11 100) i po priznanju stručnjaka.”[20]

Unatrag dvadesetak godina muzejska djelatnost Muzeja Đakovštine sve je bogatija. Ugošćene su mnoge zapažene izložbe (Izložba fotografija Mire Laya, Liturgijsko ruho iz Zbirke tekstila Muzeja za umjetnost i obrt, Sto godina *Hrvatskoga lista* i mnoge druge), ali mnoge su postavili i sami djelatnici Muzeja (Grobni nalazi sa Štrbinaca, 140. godina DVD-a Đakovo, In vila que vocatur Diaco, Ivan Tišov 1870. – 2020.). Muzej surađuje s mnogim znanstvenim institucijama i muzejima diljem Hrvatske (Arheološki muzej Zagreb, Arheološki muzej u Osijeku, Muzej antičkog stakla iz Zadra, Muzej Slavonije iz Osijeka, Hrvatski institut za povijest iz Zagreba, Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, filozofski fakulteti u Osijeku i Zagrebu te mnogi drugi).

Muzej također prati i suvremene oblike komunikacije kako bi se potaknuo interes mladih ljudi za posjetom i istraživanjem muzejske građe. Na mrežnim stranicama Muzeja može se pogledati film o prostoru Đakovštine u 16. stoljeću, zatim virtualna izložba i povijesni atlas Đakovštine, može se zaigrati etno-pitalica i igra memorije s etnografskim motivima, promotriti trodimenzionalno predstavljanje prostora grada Đakova i Đakovštine i mnogo drugih zanimljivosti. U prostorima stalih postava nalaze se i QR kodovi koje posjetitelji mogu skenirati svojim pametnim telefonima ili tabletom te će ih kod preusmjeriti na stranicu audiovodiča kroz stalni postav. Audiovodič također omogućuje da se i osobe s invaliditetom (osobe s oštećenjem vida) upoznaju s građom Muzeja, kao što ugrađeni lift omogućuje da posjetitelji koji su teže pokretni također fizički upoznaju prostor Muzeja.

Muzej je nastavio svoj davno zacrtani cilj. Neprekidno se obogaćuju zbirke donacijama i kupnjom, kako se to činilo i u samim povojima Muzeja. O samim povojima svjedoči članak u *Đakovačkom listu*: „Ing. Bratec Josip, Đakovo, darovao je 1 zemljanu kuglu; Društvo mladih muzealaca I. Osmogod. Škole, Đakovo, 1 reklamu na limu iz prošloga stoljeća; Badžek Josip, Đakovo,

20 Anonimni autor, „Pet godina rada Muzeja Đakovštine”, *Đakovački list* 223, 1957., 2–3.

1 metalni novac iz Albanije i 1 srebrenu značku iz XIX. stoljeća…”[21], autor članka vrlo detaljno navodi darovatelje u znak zahvale.

Danas je u sastavu Muzeja sedam zbirki. Arheološka zbirka koja broji 568 predmeta, a unutar koje je formirana i Arheološka studijska zbirka, Etnografska zbirka broji 2485 predmeta, Likovna zbirka 278 predmeta, Kulturno-povijesna zbirka 696 predmeta, Zbirka Domovinskog rata 573 predmeta, Zbirka geografskih karata sadrži 48 predmeta (karata) te bogata Zbirka razglednica koja broji više od 2000 razglednica. Muzej posjeduje i vrlo bogatu knjižničnu građu i hemeroteku koja neprekidno raste.

S obzirom na povećanje broja građe, ukazala se potreba za većim prostorom pohrane muzejske građe. Tako je 2015. godine dovršena izgradnja novoga objekta u dvorištu koji se sastoji od knjižnice i čuvaonice.

U budućnosti Muzej bi se trebao, i tome se teži, još više afirmirati kao stup kulturnoga identiteta grada Đakova i Đakovštine, kao izvorište kulturnoga, intelektualnoga i edukativnoga zbivanja, uvijek otvoreno ljubiteljima starine, baštine i stjecanja novih spoznaja o onome što su Đakovčani i stanovnici Đakovštine nekoć bili kako bi uvidjeli kamo se kreće njihov razvoj jer *povijest je učiteljica života*.

Literatura

Anonimni autor. „Darovatelji Muzeja Đakovštine”, *Đakovački list* 228, (21. 12. 1957.), str. 7.

Anonimni autor. „Pet godina rada Muzeja Đakovštine”, *Đakovački list* 223, (16. 11. 1957.), str. 2–3.

BIJELIĆ, Borislav. *Vodič kroz stalni postav kulturno povijesnog razvoja Đakova*, Muzej Đakovštine, Đakovo, 2013.

Vodič kroz stalni postav arheologije, priredila: BORAS, Jelena. Muzej Đakovštine, Đakovo, 2018.

DEKKER, Hedviga. „Značaj osnivanja Muzeja u Đakovu”, *Đakovački list* 2, (28. 2. 1953.), str. 4.

21 Anonimni autor, „Darovatelji Muzeja Đakovštine”, *Đakovački list* 228, 1957., 7.

DEKKER, Hedviga. „Osnovano je Društvo prijatelja starina", *Đakovački list* 11, (1. 5. 1953.), str. 6.

DEKKER, Hedviga. „Godišnjica otvorenja Muzeja Đakovštine", *Đakovački list* 40, (21. 11. 1953.), str. 3.

DEKKER, Hedviga. „Tjedan muzeja i zaštite spomenika kulture i prirode", *Đakovački list* 217, (5. 10. 1957.), str. 6.

DEKKER, Hedviga. *Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike*, broj 1, Đakovo 1959., str. 5.

LASZLO, Želimir. „Muzejske zbirke, njihova sudbina, zaštita i dostupnost", *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, vol. 7, Zagreb, 1998., 270–271.

LEKŠIĆ, Željko. „O zgradama Muzeja Đakovštine od osnivanja do danas", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 10/2011, 30–31. (Uredio Borislav Bijelić).

PAVIĆ, Krešimir. „Prilog za bibliografiju Hedvige Dekker", *Glasnik slavonskih muzeja 47*, godište 18, izdavač Gradski muzej Vukovar, 1983., 17–20.

Državni arhiv u Osijeku, Rješenje Narodnog odbora grada Đakova, Izvršni odbor, broj 15273/1951. od 12. prosinca 1951.

Službeni glas Gradskog Narodnog odbora u Djakovu 22, god II, 28. 5. 1949., Đakovo, str. 1.

UZELAC, Branka. „Pedeset godina od osnivanja Muzeja Đakovštine", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 5/2001., 11.

UZELAC, Branka. *Vodič kroz stalni postav*, Muzej Đakovštine Đakovo, Etnološki odjel, Đakovo, 2011.

Zbornik Muzeja Đakovštine, „Pedeset godina od osnivanja Muzeja Đakovštine", 5/2001, str. 199–212.

ŽERAV, Josip. *Spomen-spis od 1813. – 1913. U proslavu stogodišnjice opstanka „Ceha" djakovačkih obrtnika,* Tisak Kraljević i dr., Djakovo 1913., str. 26.

SUMMARY

Marina Božić

SEVENTY YEARS OF MUZEJ ĐAKOVŠTINE ĐAKOVO

It's a long road to establishing an institution that is a witness of cultural identity. One proof of this is the never fulfilled wish to found the Museum of Đakovo Region. The idea occurred in the 1850s and waited for a hundred years. It was only on 12th December 1951 that the Museum of Đakovo Region received the Decision of the executive national board of the National Đakovo Board about the foundation of a town museum, and after almost a year, on 22nd November 1952 the Museum was opened to visitors. The Head of the Museum was Hedviga Dekker who performed this duty until her death in 1963 and was succeeded by a long-time associate Franjo Čordašić. The article lists the Museum's employees and their duties. One big problem that the Museum encountered in its development was spatial planning. Until today's spatial solution, and hopefully the last, the Museum changed three locations in Đakovo. None of them (the secession building in Jelačićeva ulica, today's Catholic Faculty of Theology and a house in Radićeva ulica) were adequate to house a cultural institution. Today's location is in dire need of renovation and adaptation of some parts and all employees wish for it.

Tradicijski purizam ili purizam tradicijske kulture na primjeru narodnih nošnji Đakovštine u kontekstu (scenskog) predstavljanja

UDK 394.48 (497.5 Đakovština)
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Marija Gačić
Heritage Chaser – Platforma za primijenjenu etnologiju

U radu autorica predstavlja pojam tradicijskog purizma ili purizma tradicijske kulture na temelju terenskog istraživanja i praćenja konteksta folklornih izvedbi na smotrama, kao i njihove odjeke na društvenim mrežama. Uspoređujući tradicijski purizam s jezičnim, ističe njegove karakteristike i daje naznake mogućih budućih istraživanja.

Ključne riječi: tradicijski purizam, purizam tradicijske kulture, tradicijska kultura, folklorni amaterizam.

Uvod

Dugogodišnjim radom u baštinskim ustanovama i komunikacijom s kazivačima s terena, napose onima koji se bave tradicijskom kulturom i njezinom važnom sastavnicom, narodnim nošnjama, uočila sam težnju izvornosti koja katkada stoji na putu kreativnosti. Taj nedostižni ideal kojemu teže mnogi folklorni amateri i danas je trn u oku brojnim hobistima koji

aktivno sudjeluju u radu lokalnih kulturno-umjetničkih društava. Ideal i težnja izvornosti usmjeravaju djelovanje folklornih voditelja prema sigurnim formatima klasičnih folklornih nastupa u formi uvodne pjesme, ili dijaloga na lokalnom dijalektu s ciljem stvaranja komične situacije, svirke i plesa u kolu, uz pjesmu, te završetak sa scenom raspjevanih i veselih Šokaca.

Na pisanje ovoga teksta motiviralo me nekoliko susreta i aktivnoga djelovanja u Đakovu i Đakovštini. Prva situacija proizlazi iz stručnoga angažmana u različitim komisijama na smotrama folklora kada se od mene očekuje komentar, a zapravo izricanje stava i davanje uputa o tome što je ispravno upotrijebljeno u izvedbi pojedinoga KUD-a, a što neispravno.

Druga scena koja me potaknula na ovo pisanje razgovor je s kazivačem pred nizom krasnih fotografija koje prikazuju scene iz tradicijskog života Semeljaca, kada sam uočila dalmatinske suvenire na fotografiji, na što je kazivač gotovo pokajnički reagirao i objašnjavao zašto se to na slici nalazi.

Treća situacija koja me je potaknula na pisanje odjek je revije narodnih nošnji Đakovštine, koju sam organizirala i realizirala u programu Đakovačkih vezova 2023. godine. Među modelima pojavio se i mladić s naušnicom i pletenicom, odnosno *ušnjakom* i *perčinom*. To je izazvalo kritike na društvenim mrežama i savršeno oprimjerilo koncept tradicijskog purizma ili purizma tradicijske kulture kojega u radu opisujem.

Upravo su društvene mreže i komentari uz pojedine fotografije poseban generator etnološkog terena kada se iz komentara može iščitati ne samo stav nego i percepcija pojedinaca i većih skupina o tome što je to tradicijska kultura, baština, *naša tradicija* općenito. Ovo su ključni pojmovi o kojima govorim u tekstu, objedinjujući ih u krovni pojam tradicijskog purizma ili purizma tradicijske kulture.

Ovaj rad pristupa temi kvalitativnim etnološkim metodama istraživanja poput intervjua i analize diskursa te donosi kratki pregled etnoloških zaključaka o folklornim izvedbama, ističući pojmove poput izvornosti, autentičnosti te koreografije.

Etnološka misao o folklornim izvedbama i pitanje autentičnosti

Scenske izvedbe današnjih folklornih društava uz pjesmu, ples i glazbu podrazumijevaju i narodne nošnje. Sve navedeno ključne su sastavnice onoga

što zovemo folklornom izvedbom. Današnja kulturno-umjetnička društva, napose ona u Slavoniji, aktivno rade na čuvanju tradicijske kulture svojega kraja, i to ističu u svojim biografijama. Prateći nastupe i djelovanje KUD-ova u Đakovštini, uočavam različite pristupe narodnoj nošnji u izvedbama KUD-ova.

Etnolozi su gotovo od početka prakse scenskoga predstavljanja tradicijske kulture promišljali o utjecajima scene na samu tradicijsku kulturu. Dunja Rihtman-Auguštin uvela je pojam *folklorizma*, razlikujući ga od *folklora* kojega definira kao „narodnu umjetnost" u svojemu izvornom obliku.[1] *Folklorizam* pak definira kao degradaciju izvorne narodne umjetnosti, kao kvarenje umjetnosti primjesama izvana koje narušavaju autentični stil pojedine nacionalne umjetnosti. Rihtman-Auguštin, dakle, jasno razlikuje *izvor* od interpretirane izvedbe. Stjepan Sremac pak, unutar folklornih izvedbi razlikuje izvorne i koreografirane izvedbe te uočava tendenciju približavanja tih dvaju oblika. Pri tome objašnjava: „Izvorne skupine unose u scenske prikaze svojih tradicija sve više elemenata organizacije plesnih i glazbenih primjera u pitke cjeline, često i sa znatnijim intervencijama. Primjetna je i sve izraženija želja za plesanjem plesova šireg zavičaja, a potom i drugih krajeva i regija. Koreografi pak, odnosno točnije rečeno obrađivači, sve su suzdržaniji u primjeni umjetničkih sloboda u povezivanju i interpretaciji plesnog materijala i kreću se u umjetno suženim okvirima 'zagrebačke škole' predstavljanjem folklora na sceni. Prevladavaju slični ili jedni te isti koreografski obrasci, a prisutno je i nekritično preuzimanje i 'posuđivanje' viđenih i poznatih autorskih koreografskih rješenja."[2] Sremac je jasno opisao procese kojima i danas svjedočimo, naznačivši ih neizbježnima, a to je potpuno stapanje ovih dviju kategorija u jednu. Nadalje, ističe kako je i proces prenošenja plesnih obrazaca modificiran te se više ne događa spontano, nego kroz ciljani proces učenja, čime je vlastita tradicija današnjim naraštajima svedena na istu razinu kao i neka druga.[3]

O pitanjima autentičnosti, reprezentativnosti i drugim dvojbama s kojima se etnolozi susreću pri radu s folklornim skupinama razmišljao je i Tvrtko

1 Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN, „Foklor, folklorizam i suvremena publika". *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, Vol. 7-8. br. 1. 1987. 21.

2 Stjepan SREMAC, „Folklorni amaterizam u Hrvatskoj 2006. godine: stanje i potrebe". U *Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima*, Zagreb, 2008. 133.

3 *Isto*, 134.

Zebec, ističući da stručne komisije procjenjuju autentičnost i reprezentativnost iako ne postoji jedinstvena definicija autentičnosti.[4] Naila Ceribašić dalje promišlja pojam izvornosti, prateći ga od prvog pojavljivanja 60-ih godina 20. stoljeća preko isticanja manjkavosti svih definicija pojma uslijed promjena kroz koje prolaze, na primjer, sami nositelji kulture. „Primjerice, ako su izvedbene skupine i repertoar na smotrama iz druge polovice tridesetih godina bili izvorni (a s time bi se složili svi današnji pobornici izvornosti) i ako i suvremene velike smotre 'nastoje predstaviti samo izvorne (još žive ili bar autentično obnovljene) narodne tvorbe' (Gavazzi [1970]:[nepag.]), onda ni na suvremenim smotrama ne bi smjelo biti tamburaških sastava, bećaraca, međimurskih plesova izumljenih nakon Drugog svjetskog rata, a i mnogih drugih pjesama i plesova. Drugim riječima, ako bismo bili posve dosljedni pobornici izvornosti, velik dio repertoara današnjih smotri, a i ponešto izvedbenih skupina, moralo bi nestati. Izvornost je utoliko fikcija."[5]

Zanimljivo je da smo danas došli do toga da o pojmu izvornosti ne razmišljaju samo stručnjaci, etnolozi, nego se o njemu piše i raspravlja prije, tijekom i nakon smotri, poput Smotre folklora Đakovštine, ali i na društvenim mrežama pod fotografijama i drugim sadržajima koji prikazuju ono što danas zovemo tradicijskom kulturom. Upravo na temelju tih saznanja i komentara mogli bismo definirati tradicijsku kulturu. Ovaj pojam često se koristi u kontekstu folklornih izvedbi, a danas je, promatrajući prakse i iščitavajući kontekste, jasno da se pod tim pojmom u Slavoniji smatra kultura seoskog stanovništva od kraja 19. do početka 21. stoljeća za koju znamo da je postojala te za nju imamo dokaze poput zapisa, fotografija i drugih dokumenata ili aktivnog sjećanja. Uz nju se veže pojam izvornosti te je zamijećena velika težnja aktivnih dionika folklornih procesa da iz (scenskog) predstavljanja tradicijske kulture izoliraju sve za što misle da nikako nije moglo biti dio te iste kulture ili da je narušava. Tu pojavu nazivam tradicijskim purizmom ili purizmom tradicijske kulture. Kako bih pobliže objasnila na što točno mislim, posegnut ću za nekoliko primjera.

4 Tvrtko ZEBEC, „Izazovi primijenjene folkloristike i etnologije". U *Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima*, Zagreb, 2008. 273.

5 Naila CERIBAŠIĆ, „Folklor i folklorizam". U *Predstavljanje tradicijske kulture na str. 322.*

Primjeri tradicijskog purizma

U proljeće 2023. posjetila sam Semeljce. Na ulazu u zgradu Općine, na panoima, nalazilo se desetak fotografija članova KUD-a „Lipa" Semeljci koji su rekreirali različite scene iz tradicijskog života. Pozornost mi je privukla jedna od fotografija koja prikazuje proces naređivanja *šamije*.

Fotografija 1: Povezivanje šamije u Semeljcima. Fotograf: Petar Dešić.

U prvom su planu dvije žene u narodnim nošnjama, dok se u pozadini nazire *staklenjak* i šokački krevet sa *šlinganim* jastucima. Iznad kreveta je sveta slika. Scenu možemo okarakterizirati kao tipično šokačku. Tek detaljnijim pregledom slike na zidu može se uočiti sidro. U razgovoru s kazivačem, Mirkom Mihaljevićem[6], istaknula sam kako mi je jako zanimljivo to što su ostavili sidro na zidu u ovoj sceni, jer mi se nekada čini da se u prikazima

6 Mirko Mihaljević predsjednik je i voditelj KUD-a „Lipa" Semeljci, koji ostvaruje izvrsne rezultate svojim pristupom scenskim prikazima tradicijskoga života, običaja i narodnih nošnji. Nastupi KUD-a „Lipa" uvijek su zapaženi i vrlo pozitivno ocijenjeni i od publike i od stručnih komisija.

tradicijskog života previše inzistira na uniformnosti, na purističkom prikazu šokačke kulture, a ovo sidro ipak pokazuje da su i Šokci putovali i susretali ljude iz drugih sredina. Na to mi je kazivač odgovorio da on tako uopće ne misli i da ga to sidro jako *bode u oči*. Nadalje navodi da je htio sidro maknuti prije fotografiranja, ali da vlasnici kuće nisu dopustili jer ono ima sentimentalnu vrijednost. Poveli smo tada razgovor o toj zamijećenoj potrebi ljudi da traže pravilnosti, odnosno uočavaju i ističu nepravilnosti u (scenskim) prikazima tradicijske kulture. Iz toga razgovora formirala mi se ideja o pojmu *tradicijski purizam* ili *purizam tradicijske kulture.*

Pojam definiram na primjerima iz suvremenih prikaza tradicijske kulture Šokaca kao nastojanje za (ne)svjesnom eliminacijom svih elementa za koje mi danas smatramo da ne bi trebali biti dio šokačke tradicijske kulture. Iz toga proizlazi i stereotipna vizija šokačke kulture (napose pjesme i plesa) kao široke, usporene, raspojasane itd. Najbolje bih to mogla dočarati komentarom djevojke od 18 godina koja u 2019. godini na društvenoj mreži Facebook izražava žaljenje za vremenom u kojemu je živjela njezina baka, ističući kako su oni tada po cijele dane samo igrali i pjevali. U slučaju tradicijskog purizma riječ je o percepciji prošlosti kao idealne te šokačkog života gotovo pastoralno idiličnog.

No, dalje u razgovoru s kazivačem otkrivam po čemu je njegovo folklorno društvo izvorno: „Po tome što imamo izvorne narodne nošnje, radimo izvorni folklor, sudjelujemo na izvornim smotrama i po tome što smo usko fokusirani na naše selo i župu. Izvorni smo zbog toga što naše članstvo sadržava lokalno stanovništvo.” (Mirko Mihaljević). Koliko god izvornost bila fiktivna kategorija (usp. Ceribašić 2008), ipak aktivni dionici amaterske folklorne scene u Đakovštini imaju ideju o tome što bi to izvornost bila.

U kontrastu izvornih folklornih skupina s onima koreografiranim (usp. Sremac 2008), dalje sam kazivača pitala može li procijeniti u kojoj mjeri koristi koreografske elemente u nastupima KUD-a? Odgovorio je ovako: „Koristim 20 % ukupne koreografije, što bi se svelo na 4 % po jednom kolu, a ta 4 % sačinjava da se napravi pravi krug kola ili polukrug (nevezano je l’ ples u paru, trojke ili polukrug kola). Tko će sada znati jesam li pretjerao ili umanjio. Dakle, ne mijenjamo korake. Oni su takvi. Ne mijenjamo melodiju, ona je takva. Ali mijenjamo ulazak, izlazak, redoslijed. Iako je redoslijed upitan jer se držimo standarda da, na primjer, poslije kola obavezno ide sitno

kolo, kao nekada. Ne znam, razumiješ li?" (Mirko Mihaljević)[7]. Kazivač je, dakle, uspio procijeniti koji su elementi u folklornoj izvedbi njegovoga KUD-a izvorni, a koji koreografirani. Izvoran je sadržaj izvedbi: kola, pjesme i plesovi (te narodne nošnje), a koreografirani su efekti poput ulaska na scenu, izlaska ili preciznoga kružnog ili polukružnog oblika kola. Zamolila sam ga da mi dodatno objasni na što misli pod pojmom „kao nekada". Misli li na vrijeme spontanih izvedbi tih plesova u selu ili na nekadašnje nastupe KUD-a? Na to je odgovorio da misli na izvedbe „Baš u selu. Uvijek, na primjer, mista, laganoga ili čapure, nešta što se šuti i što je brzo, tako da svirači nakon toga odmore, a žene nastave sa šetanim kolom. Tako su mi govorile moje žene iz sela. Nisu spominjale smotre folklora, nego njihovu mladost. E da, u onaj postotak bi još ubacio i broj tema nekog kola. To je isto koreografija, u smislu dogovora, jer danas to scena traži. Prije, u selu su igrali kolo dok se ne ispjevaju ili dok, na primjer, ne moraju kući." (Mirko Mihaljević).

Konačno, završili smo razgovor daljnjim tumačenjem u kojemu je kazivač istaknuo da pod koreografijom smatra unificiranje plesnog koraka, dok je za njega izvornost izvođenje lokalne varijante koraka, a ne one koja se izvodi u nekome drugom selu. Istaknuo je ono što smatra današnjim problemom folklornoga amaterizma: „Problem je u tome što isti voditelj radi u više KUD-ova i dolazi do unificiranja. Na primjer, kolo Tandora – ne pleše se isto u Semeljcima i Strizivojni. Nama su prije dolazili Vinkešević i Pavić u pregled prije Vezova i inzistirali na tome da plešemo svoje Tandora. Nijedno društvo nije moglo ići ako ne pleše svoje korake. Ne zanima me kako drugi plešu, jer znam kako se pleše kod nas u selu." (Mirko Mihaljević). Daljnjim analizama moguće je utvrđivati razmjere tradicijskog purizma u materijalnim i nematerijalnim sastavnicama folklornih izvedbi. Na ovome primjeru razgovora s kazivačem uočljiv je purizam u kontekstu prepoznavanja i razumijevanja izvornih elemenata te svjesnog odbijanja primjene „tuđih" plesnih elemenata u izvedbi.

Upravo nas drugi primjer tradicijskog purizma uvodi u inventar narodnih nošnji, odnosno u materijalnu sastavnicu folklornih izvedbi. U ovome primjeru nemamo klasičnu folklornu izvedbu, nego reviju narodnih nošnji Đakovštine, upriličenu kao dio programa Đakovačkih vezova 2023. godine.

7 Za potrebe ovoga rada istraživanje je obuhvatilo jednoga kazivača kojega smatram predstavnikom uspješne prakse suvremenoga hrvatskog folklora. Daljnja istraživanja fenomena tradicijskog purizma obuhvatit će veći broj kazivača i različite poglede na pojavu.

Cilj revije bio je prikazati određene varijante narodnih nošnji koje se ne vide često u scenskim izvedbama KUD-ova, ali su vrijedne i zanimljive. Primjer se temelji na muškoj narodnoj nošnji koja prikazuje momka iz Semeljaca. Reviju je pratio interpretacijski tekst nastao na temelju kazivanja kazivača Mirka Mihaljevića. Tekst za predstavljanje ove muške nošnje glasio je ovako: „S Dorom stiže i jedan momak iz Semeljaca, koji je u mrko spremit. Ne misli se pri tome da je Dominik Sučić odjeven u crno, nego se misli na mrku boju, to jest smeđu. Ovo momačko spremanje sastoji se od rajtozni, opnaka putranaca, rubine, frosluka zlatom naskroz. Poseban je ovaj semeljački momak jer je nakićen naušnicom, dok mu je kosa na zatiljku spletena u pletenicu zvanu perčin. Za mušku pletenicu, perčin, poznato je da je ostatak slavenskoga nasljeđa kada je označavala zrelost i muževnost. U Semeljcima je đed Niko Živković zadnji nosio ušnjak i perčin, ali nije poznato kako se taj kulturni element zadržao do 60-ih godina prošloga stoljeća baš u Semeljcima." (Marija Gačić, 2023., rkp.).

Fotografija 2 i 3. Mladić i djevojka u narodnim nošnjama Semeljaca. Na prvoj slici kod mladića je vidljiva pletenica perčin, a na drugoj naušnica ušnjak.

Ove fotografije na društvenoj mreži Facebook izazvale su niz kritika u komentarima. Pojedinci su se pitali tko je pustio na pozornicu *ovoga* s pletenicom i naušnicom, aludirajući na ova dva elementa kao nešokačka, neusklađena s tradicijom i nepoželjna u predstavljanju tradicijske kulture. To je bio tipičan primjer tradicijskog purizma kao suvremene pojave među nositeljima kulture, konkretno šokačke kulture u Slavoniji.

Još jedan primjer trebao bi dodatno ocrtati ideju tradicijskog purizma. Također je riječ o fotografiji objavljenoj na društvenoj mreži Facebook. Na fotografiji su dva muškarca od kojih je jedan odjeven u narodnu nošnju, a u komentaru mu jedan od pratitelja izriče kritiku dukata nanizanih oko kape: „Kakva je to nova moda vašarski dukati oko kape. Primitivizam. To nije naša tradicija ni baština.”

Fotografija 4. Snimka ekrana na kojoj je u komentaru fotografije vidljiva kritika dukata kao primjer tradicijskog purizma.

Definicija *pojma tradicijski purizam* ili *purizam tradicijske kulture*

Pojam purizma *Hrvatska enciklopedija* definira u kontekstu jezikoslovlja i slikarstva, a pojam tradicijskog purizma ili purizma tradicijske kulture nije do sada definiran niti opisan. U svojoj srži pojam tradicijskog purizma mogao bi biti blizak jezičnom purizmu. *Hrvatska enciklopedija* o purizmu navodi sljedeće: „U jezikoslovlju, skrb o vlastitom jeziku opiranjem pretjeranomu unosu stranih jezičnih elemenata. Kao oblik jezične kulture prisutan je u svim jezicima, samo je različite jačine, što ovisi i o povijesnim čimbenicima. Ako je isključiv, ograničava spontanu uporabu jezika, a ako je umjeren, potiče jezičnu kreativnost. Stalni je pratilac hrvatskog jezika od početka pismenosti, a u nepovoljnim povijesnim razdobljima pridonio je očuvanju jezičnoga identiteta. Provodio se stvaranjem novotvorenica i prevedenica, prilagodbom posuđenica i posuđivanjem iz ukupnoga korpusa hrvatskog jezika."[8]

Sukladno tome, a provedbom kratkog terenskog istraživanja, razgovorom s kazivačima i praćenjem fenomena na društvenim mrežama, definiram tradicijski purizam kao suvremenu kulturnu pojavu prisutnu među nositeljima slavonske kulture koja se nastavlja na tradicijsku kulturu. Glavna karakteristika ove pojave nastojanje je da se eliminiraju nepoželjni elementi ili oni elementi koji se, prema mišljenju nositelja, ne uklapaju u njihovu tradicijsku kulturu.

I u slučaju tradicijskog purizma baratamo konceptom skrbi, odnosno brige za dobrobit tradicijske kulture koju njezini nositelji prikazuju (na sceni ili u drugim kontekstima). Također, prisutno je i opiranje unosu novih elemenata, osobito u inventar narodnih nošnji. Opiranju bi se, u kontekstu tradicijskog purizma, ipak moglo dodati još i (ne)svjesno eliminiranje već prisutnih elemenata za koje pojedini nositelji iste kulture misle da nisu primjereni idealu tradicijske kulture kojemu teže. Prateći komentare i razmjenu mišljenja na društvenim mrežama, ali i u razgovorima s brojnim suradnicima s terena, mogu zaključiti da tradicijski purizam, kao i jezični, postaje sastavni dio suvremenih praksi folklora. O prisutnosti tradicijskog purizma u drugim kulturama valjalo bi provesti detaljnija istraživanja, baš kao i o stupnju intenziteta u određenim kulturnim sredinama u Hrvatskoj. To bi svakako omogućilo kvalitetnije donošenje zaključaka o mogućim utjecajima

8 *Hrvatska enciklopedija*, URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51142 (Pristupljeno 25. 9. 2023.).

tradicijskog purizma na suvremene prakse folklora, primjene tradicijskih elemenata na sceni i u raznim drugim situacijama u kojima se ti isti elementi danas pojavljuju i koriste.

Također, naznake tradicijskog purizma mogu se proučavati u povijesnom kontekstu, promatrajući prakse i utjecaj stručnjaka, etnologa i drugih, do danas kada se posredstvom društvenih mreža ideje šire, a mišljenja izriču više nego ikada.

Činjenica je da se uslijed traženja izvornosti ta sama izvornost često zamagljuje. Iako je etnološka struka i znanost odavno zaključila da je izvornost utopija[9], težnja za izvorom kod nositelja kulture i dalje je prisutna, što se iz nekoliko navedenih primjera moglo zaključiti.

Svoje razmišljanje o ovom fenomenu mogu pomalo oprezno zaključiti otvorenim promatranjem istoga u budućnosti kako bismo vidjeli njegove učinke, ali već sada mogu postaviti pitanje: ako preispitamo sve elemente neke folklorne izvedbe i pokušamo eliminirati one koji ne pripadaju tradicijskoj kulturi (poput naočala, geliranih noktiju, brade, šminke itd.), mogli bismo dovesti u pitanje održivost folklornih nastupa i aktivnosti, jer bismo ubrzo ostali bez izvođača. Čini mi se da bi naša „izvorna" folklorna scena (seoski KUD-ovi) mogla krenuti dalje u dva moguća smjera: jedan od njih bio bi reproduktivni, odnosno ono što određeni broj KUD-ova izvodi i danas – reproduciraju već poznate svoje izvedbe, nizove kola i pjesama; drugi smjer bi pak mogao biti (re)kreativni, odnosno onaj kojim su neka folklorna društva već krenula – rekreiraju scene, situacije i običaje iz prošlosti pazeći na svaki detalj. U kontekstu narodnih nošnji, na primjer, Pravina Shukla[10] piše o rekreiranju povijesnih bitki i drugih trenutaka iz prošlosti navodeći da je nošenje narodne nošnje za sudionike tih praksi jasna manifestacija osobne predanosti baštini te materijalni stav odlučnosti čuvanja lokalne tradicije unatoč golemoj povijesnoj promjeni.[11]

9 Naila CERIBAŠIĆ, „Folklor i folklorizam". U *Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima*, Zagreb, 2008., 261.

10 Pravina SHUKLA, *Costume: Performing Identities through Dress*, Bloomington, 2015., 254.

11 U originalu Pravina Shukla piše „For Kersti, and for many Sweden, wearing the folk costume is a clear manifestation of a personal commitment to heritage, a material statement of her determination to perserve a local art despite massive historical change." (Shukla 2015: 254)

Zaključak

Pregledom literature koja se bavi promišljanjem pojmova poput izvornosti, autentičnosti te suvremenom folklornom scenom (usp. Ceribašić 2008; Sremac 2008; Zebec 2008) polazim od premise da je izvornost fikcija, odnosno nedostižan ideal kojemu teže nositelji folklorne kulture u Slavoniji. Definicija tradicijskog purizma bliska je definiciji jezičnog purizma, iako je riječ o dva različita medija – jeziku i tradicijskoj kulturi. Ako slavonsku tradicijsku kulturu, odnosno tradicijsku kulturu Đakovštine u ovom slučaju, shvatimo kao seosku kulturu od kraja 19. do početka 21. stoljeća, zaključujemo da je to kultura za koju znamo da je postojala, o njoj imamo dokaze (fotografije, zapise, sjećanja) te je kroz djelovanje KUD-ova njegujemo, čuvamo i reproduciramo. Provedbom kratkoga terenskog istraživanja, razgovorom s kazivačima i praćenjem fenomena na društvenim mrežama, definiram tradicijski purizam kao suvremenu kulturnu pojavu prisutnu među nositeljima slavonske kulture koja se nastavlja na tradicijsku kulturu. Glavna karakteristika ove pojave je nastojanje da se eliminiraju nepoželjni elementi ili oni elementi koji se, prema mišljenju nositelja, ne uklapaju u njihovu tradicijsku kulturu. Na primjeru oblikovanja folklornih izvedbi KUD-a „Lipa" iz Semeljaca slikovito oprimjerujem purizam kroz plesne elemente, a dalje se primjeri nižu oko inventara narodnih nošnji i kritika iznesenih na pojedine detalje na fotografijama ljudi u narodnim nošnjama na društvenoj mreži Facebook.

Ovaj rad naznačuje moguće smjerove daljnjih istraživanja tradicijskog purizma te mogućeg utvrđivanja razmjera utjecaja ovoga fenomena na suvremenu folklornu scenu.

Literatura i izvori

Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima, priredile Aleksandra Muraj i Zorica Vitez; CERIBAŠIĆ, Naila, „Folklor i folklorizam", Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2008., 259–270.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51142> (Pristupljeno 26. 9. 2023.).

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. „Foklor, folklorizam i suvremena publika", *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 1987., Vol.7-8. br. 1: 21–28.

SHUKLA, Pravina. *Costume: Performing Identities through Dress*, Indiana University Press Office of Scholarly Publishing, Bloomington, 2015.

Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima, priredile Aleksandra Muraj i Zorica Vitez; SREMAC, Stjepan, „Folklorni amaterizam u Hrvatskoj 2006. godine: stanje i potrebe", Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2008., 131–144.

Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima, priredile Aleksandra Muraj i Zorica Vitez; ZEBEC, Tvrtko, „Izazovi primijenjene folkloristike i etnologije", Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2008., 271–286.

Fotografija 1. URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=10159873209380642&set=a.10159873219945642 (Pristupljeno 25. 9. 2023.).

Fotografija 2. URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=683320790476397&set=pcb.683325123809297 (Pristupljeno 25. 9. 2023.).

Fotografija 3. URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=683320747143068&set=pcb.683325123809297 (Pristupljeno 25. 9. 2023.).

Fotografija 4. URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=10219271958390255&set=a.3844210684277 (Pristupljeno 25. 9. 2023.).

Fotografija 5. URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=10219271958390255&set=a.3844210684277 (Pristupljeno 25. 9. 2023.).

Kazivač: Mirko Mihaljević (r. 1987.), Semeljci

SUMMARY

Marija Gačić

TRADITIONAL PURISM OR PURISM OF TRADITIONAL CULTURE ON THE EXAMPLE OF THE FOLK COSTUMES OF THE ĐAKOVO REGION IN THE CONTEXT OF (STAGE) PRESENTATION

The author's work focuses on the concept of traditional purism or purism of traditional culture. This concept is based on field research and monitoring of the context of folklore performances at parades, as well as their impact on social media. The author compares traditional purism with linguistic purism, highlighting its unique characteristics and providing potential avenues for future research.

Istraženost govora Đakovštine

UDK 811.163.42'282 (497.5 Đakovština)
PREGLEDNI ČLANAK

Marija Raguž
Medicinski fakultet Osijek

Đakovština se može promatrati kao geografski, povijesno-politički ili prostor sa zajedničkom kulturom. Obuhvaća 56 naselja, s time da prema povijesno-političkom kriteriju Vuka nije dio Đakovštine, a kulturološki i geografski jest. Istraženost govora Đakovštine analizirana je na temelju izvora relevantnih za slavonski dijalekt i za Đakovštinu, ponajprije su to *Zbornik Muzeja Đakovštine* i *Revija Đakovačkih vezova*. Zatim, pretražen je i Hrčak – Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa pretragom prema imenima pojedinih naselja kako bi se utvrdilo jesu li obrađeni njihovi mjesni govori, a na isti je način napravljena i općenita internetska pretraga. Najviše je govora Đakovštine obradio Stjepan Ivšić 1913. godine svrstavši ih u posavski poddijalekt slavonskoga dijalekta. Stjepan Pavičić obradio je veći broj mjesta uključivši i ona u kojima se ne govori slavonskim dijalektom, ali spomenuo je samo malen broj obilježja govora. U novije vrijeme ističe se doktorski rad Ivane Čatić o toponimiji Đakovštine, a uz to se pojavljuju i diplomski radovi o pojedinim mjesnim govorima i njihovim značajkama. Govori Đakovštine u pravilu nisu detaljno istraženi, o nekim od njih ne postoje nikakvi podatci. Zapadni dio Đakovštine uopće nije istražen.

Ključne riječi: dijalektologija, Đakovština, slavonski dijalekt, sociolingvistika.

Prvi rad u *Zborniku Muzeja Đakovštine* bio je filološki – Značenja naziva grada Đakova, Mate Šimundića.[1] Govor je bitno i prepoznatljivo obilježje

1 Mate ŠIMUNDIĆ, „Značenje naziva grada Đakova", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 1/1978, 3–7.

identiteta, stoga nije neobično da je tema prvoga teksta u *Zborniku Muzeja Đakovštine* jezična. Identitet starosjedilaca istočne Hrvatske – Šokaca naziva se slavonskim dijalektom. Početak proučavanja slavonskoga dijalekta povezan je upravo s Đakovom. Naime, prvi je posebnost slavonskoga dijalekta prepoznao, definirao i filološki ga obradio Stjepan Ivšić. On je u svome kapitalnom djelu *Današnji posavski govor*, objavljenom 1913. godine u Radu JAZU-a, na samome početku napisao da ga je, među ostalim, na istraživanje posavskih govora potaknuo razgovor s kočijašem iz Vrpolja na povratku sa Strossmayerova pokopa.[2] U svojem je radu određene govore Đakovštine uvrstio u posavski poddijalekt slavonskoga dijalekta, poddijalekt definiran pojavom posebnoga akcenta – neoakuta.[3,4]

Cilj je ovoga rada više od stotinu godina nakon Ivšićeva definiranja posavskoga poddijalekta slavonskoga dijalekta istražiti u kojoj je mjeri opisan govor Đakovštine, odnosno mjesni govori mjesta u Đakovštini i općenito jezična obilježja govora stanovništva Đakovštine.

Đakovština

Đakovština je definirana na temelju različitih kriterija koji ne daju uvijek jednak rezultat. Na stranicama mrežnog izdanja *Hrvatske enciklopedije* Đakovština je definirana geografski – kao dio istočne Hrvatske kojemu su na zapadu Dilj i Krndija, na sjeveru rijeka Vuka, a na jugu Bosut s pritocima.[5] Na jednak je način definirana u radovima u *Zborniku Đakovštine* povodom desetih jubilarnih Đakovačkih vezova, koji je izdan 1976. To je sasvim razumljivo jer se u njemu nalaze radovi o geografskim i prirodnim obilježjima Đakovštine, kao što su rad Antuna Takšića o geologiji Đakovštine, gdje spominje da je Đakovština prostor oko Đakova istočno od Dilja i Krndije na kojemu se izdvaja đakovačko-vinkovački praporni ravnjak.[6] Isto vrijedi i za rad Jerka Vukova u istome zborniku, gdje je Đakovština mikroregija u

2 Stjepan IVŠIĆ, „Današnji posavski govor", *Rad JAZU*, 196/1913, 124.

3 Isto, 124–245.

4 Stjepan IVŠIĆ, „Današnji posavski govor", *Rad JAZU*, 197/1913, 9–138.

5 *Đakovština*. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 21. 9. 2023.).

6 Antun TAKŠIĆ, „Geologija Đakovštine", *Zbornik Đakovštine* 1/1976, 1.

istočnoj Slavoniji, istočno od Dilja i Krndije, a između Vuke i Biđa.[7] Ako bismo se priklonili takvome shvaćanju, Đakovština bi obuhvaćala 56 naselja: Borojevci, Borovik, Bračevci, Breznica Đakovačka, Bučje Gorjansko, Budrovci, Čenkovo, Dragotin, Drenje, Đakovo, Đurđanci, Forkuševci, Gašinci, Gorjani, Hrkanovci Đakovački, Ivanovci, Josipovac Punitovački, Jurjevac Punitovački, Kešinci, Kondrić, Koritna, Krndija, Kućanci Đakovački, Kuševac, Lapovci, Levanjska Varoš, Majar, Mandićevac, Milinac, Mrzović, Musić, Novi Perkovci, Ovčara, Paljevina, Paučje, Piškorevci, Podgorje Bračevačko, Potnjani, Preslatinci, Pridvorje, Punitovci, Ratkov Dol, Satnica Đakovačka, Selci Đakovački, Semeljci, Slatinik Drenjski, Slobodna Vlast, Strizivojna, Svetoblažje, Široko Polje, Tomašanci, Trnava, Viškovci, Vrbica, Vučevci, Vuka (slika 1).

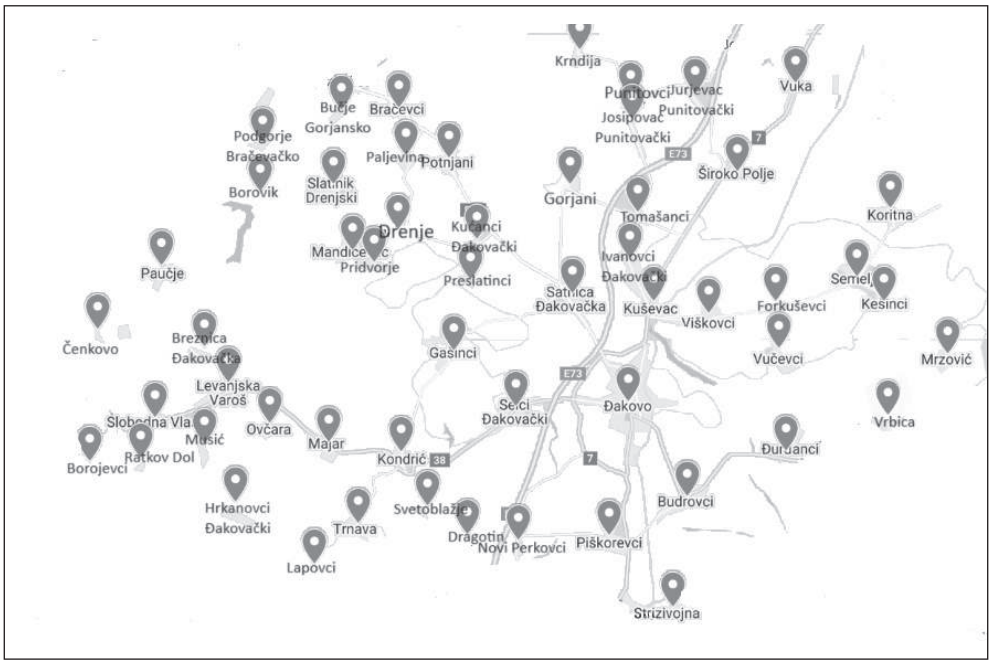

Slika 1. Karta Đakovštine prema geografskom kriteriju (izradila autorica).

Osim geografskoga kriterija, već se u tom prvom *Zborniku Đakovštine* iz 1976. susreće i povijesni kriterij za definiranje Đakovštine – u radu Mirka

7 Jerko VUKOV, „Klimatske prilike Đakovštine", *Zbornik Đakovštine* 1/1976, 63.

Markovića. On Đakovštinu smješta na područje nekadašnjega đakovačkoga crkvenog vlastelinstva, a kaže da se u njegovo doba Đakovština poklapa s granicama tadašnje Općine Đakovo[8], čime je uključen politički aspekt. U odnosu na prethodni popis, razlika se sastoji u tome što se mjesto Vuka tada nalazilo u Općini Osijek, zbog čega nije uključeno u povijesno-politički utemeljen popis naselja Đakovštine. Prema geografskome kriteriju Vuka pripada Đakovštini jer se nalazi većim dijelom južno od rijeke Vuke.

S obzirom na to da je govor bitna odlika i prepoznatljiv dio kulturnoga identiteta, važno je Đakovštinu definirati i kao kulturni prostor. Zajedničku kulturu dijele pripadnici iste zajednice, između ostaloga, etničke. S obzirom na to, bitan je sastav stanovništva, i to ne samo prema narodnosti već i prema regionalnoj pripadnosti. Podatke o tome moguće je pronaći u knjizi Stjepana Pavičića *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, izdanoj 1953. godine. Pavičić donosi povijest doseljavanja te bilježi koliko je domova u kojemu mjestu u njegovo vrijeme i koliko ih pripada starosjediocima, koliko doseljenicima iz okolnih mjesta, drugih dijelova Hrvatske, Srbima ili drugim narodnostima. Osim već spomenutih mjesta, on Đakovštini dodaje i Paku, Sovski Dol i Ruševo.[9] Vuku ubraja u Đakovštinu, ali ne donosi podatke o mjestima: Borovik, Bučje Gorjansko, Josipovac Punitovački, Jurjevac Punitovački, Krndija, Kućanci Đakovački, Kuševac, Mandićevac, Milinac, Podgorje Bračevačko, Ratkov Dol, Svetoblažje. Odnosno, za neka od njih donosi povijesne podatke, ali ne piše o situaciji u svojoj suvremenosti. Kao mjesta u kojima u većini žive starosjedioci navodi[10]: Borojevci, Forkuševci, Gašinci, Gorjani, Ivanovci, Levanjska Varoš, Musić, Novi Perkovci, Potnjani, Selci Đakovački, Slobodna Vlast, Strizivojna i Trnava. Drugu kategoriju čine mjesta u kojima starosjedioci brojčano ne čine većinu, ali je njihova kultura dominantna, kako kaže Pavičić – starosjedilačka kultura daje značaj mjestu, a tu se ubrajaju: Budrovci, Drenje, Đurđanci, Kešinci, Koritna, Lapovci, Mrzović, Piškorevci, Preslatinci, Pridvorje, Satnica Đakovačka, Semeljci, Slatinik Drenjski, Tomašanci, Viškovci i Vrbica. Treći tip naselja većinom naseljavaju Hrvati, ali iz drugih krajeva Hrvatske ili iz Bosne, to su: Bračevci, Dragotin, Đakovo, Kondrić, Majar, Ovčara, Paljevina, Punitovci, Široko

8 Mirko MARKOVIĆ, „Đakovo i Đakovština (Prilog poznavanju naselja i naseljavanja)", *Zbornik Đakovštine*, 1/1976, 148.

9 Stjepan PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb, 1953., 280.

10 Mjesta su navedena abecednim redom prema Pavičićevim podatcima.

Polje, Vučevci i Vuka. Ostala su mjesta većinski naseljena nehrvatskim stanovništvom, najčešće Srbima.[11] Podjela je prikazana na slici 2.

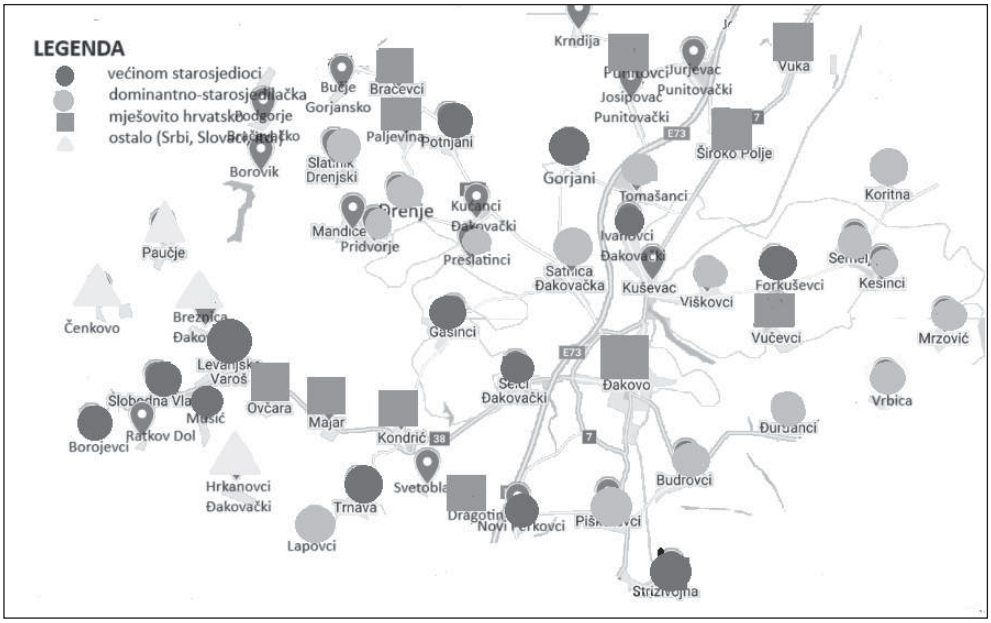

Slika 2. Karta etničkog sastava prema podatcima u knjizi Stjepana Pavičića „Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji» iz 1953. godine (prema podatcima iz knjige izradila autorica). Tamnijim krugovima označena su većinski starosjedilačka mjesta, a svjetlijim mjesta s dominantnom starosjedilačkom kulturom; kvadratima su označena mješovita većinski hrvatska mjesta, a trokutima mjesta u kojima su prevladavali pripadnici drugih narodnosti.

S obzirom na to da su Pavičićevi podatci iz 1953. godine, oni su povijesni podatak, ali bitan za dijalektologiju, osobito s obzirom na to da je Pavičić opisao i obilježja govora u svojoj knjizi. Naime, već je spomenuto da je govor snažan pokazatelj identiteta, a identitet predstavlja skup dijeljenih karakteristika unutar određene zajednice, što tu zajednicu međusobno povezuje i što je čini različitom od drugih.[12] Unatoč tome što su mnoga mjesta u Đakovštini naseljena stanovništvom različitoga podrijetla i etničke pripadnosti, moguće je zaključiti na koji način sami stanovnici oblikuju

11 S. PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, 276–279.

12 Alessandro DURANTI, *A Companion to Linguistic Anthropology*, Oxford, 2004., 370.

svoj lokalni identitet, kojoj kulturi dominantno sami sebe pribrajaju. Naime, održavanje i prikazivanje lokalnoga identiteta u većini se mjesta u Slavoniji odvija kroz djelovanje kulturno-umjetničkih društava. To vrijedi i za Đakovštinu. Kulturno-umjetnička društva s područja Đakovštine okupljena su u Savez kulturno-umjetničkih društava Đakovštine (SAKUD)[13]. Analizom javno dostupnih podataka o članovima SAKUD-a i pregledom etnografskoga materijala vezanog za tradicijsko odijevanje u svakom pojedinom društvu, moguće je zaključiti da, uz iznimku društava koja se bave predstavljanjem manjinske kulture (npr. Slovačko kulturno umjetničko društvo Braće Banas, Josipovac Punitovački), društva u pravilu kao svoju kulturu prikazuju šokačku tradicijsku kulturu. Postoje dva tipa tradicijskoga odijevanja na području Đakovštine – đakovački (prisutan samo na području Đakovštine) i tip karakterističan za Vinkovce i njihovu širu okolicu. Rasprostiranje ta dva tipa odijevanja prikazano je na slici 3. Većina mjesta na zapadu Đakovštine trenutačno nema kulturno-umjetnička društva.

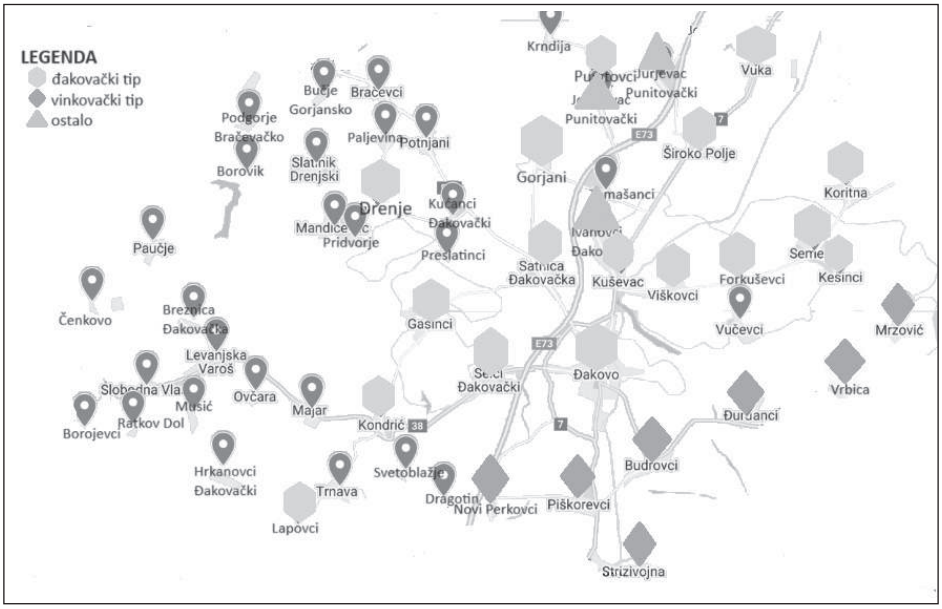

Slika 3. Rasprostiranje tipova tradicijskog odijevanja u Đakovštini (izradila autorica). Šesterokutima su prikazana mjesta predstavljena đakovačkim tipom odijevanja, a rombovima vinkovačkim.

13 Više podataka o SAKUD-u moguće je pronaći na njihovim službenim mrežnim stranicama, URL: https://sakud-djakovstine.hr/.

Rasprostiranje prema tipu tradicijskoga odijevanja očekivano je, s obzirom na to da su mjesta predstavljena vinkovačkim tipom na samoj granici današnje Osječko-baranjske županije prema Vukovarsko-srijemskoj. Međutim, ono što u odnosu na Pavičićeve podatke začuđuje jest činjenica da mjesta u kojima gotovo da nema starosjedilaca, npr. Vuka i Široko Polje, kao svoj identitet predstavljaju šokačku kulturu. Moguće je kako je riječ o utjecaju Đakovačkih vezova, velike smotre folklora na kojoj redovito sudjeluju društva s područja Đakovštine. Zanimljivo je i da Pavičić piše kako su Ivanovci Đakovački u njegovo doba većinom naseljeni starosjediocima, a u suvremenosti u tome mjestu djeluje kulturno-umjetničko društvo koje predstavlja mađarsku manjinsku kulturu. U svakom je slučaju sigurno da je dominantna lokalna kultura u većini mjesta šokačka kultura, odnosno da stanovnici Đakovštine svoj identitet i identitet svojih mjesta povezuju sa starosjedilačkom šokačkom kulturom.

Istraženost govora Đakovštine

Analiza istraženosti govora Đakovštine obuhvatila je relevantne izvore o slavonskom dijalektu. To je ponajprije ranije spomenuto djelo Stjepana Ivšića o posavskome poddijalektu, zatim također već spomenuta knjiga o naseljima i govorima u Slavoniji Stjepana Pavičića i radovi objavljeni u *Šokačkoj riči,* zborniku o slavonskome dijalektu u izdanju Zavoda HAZU-a u Vinkovcima. Osim tih izvora, relevantnih za slavonski dijalekt, obuhvaćeni su i izvori relevantni za Đakovštinu, a to su ponajprije *Zbornik Muzeja Đakovštine* i *Revija Đakovačkih vezova.* Pretražen je i Hrčak – Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa pretragom prema imenima pojedinih naselja kako bi se utvrdilo jesu li obrađeni njihovi mjesni govori. Uz to, napravljena je i internetska pretraga svakog pojedinog naselja čiji su rezultati knjige o govorima mjesta u Đakovštini i radovi u repozitorijima hrvatskih sveučilišta.

Stjepan Ivšić u govore posavskoga poddijalekta slavonskoga dijalekta ubraja govore sljedećih mjesta Đakovštine: Budrovci, Đakovo, Đurđanci, Forkuševci, Gašinci, Gorjani, Ivanovci, Kešinci, Lapovci, Mrzović, Musić, Novi Perkovci, Piškorevci, Potnjani, Satnica Đakovačka, Selci Đakovački, Semeljci, Strizivojna, Tomašanci, Trnava, Viškovci, Vrbica.[14] Prema tome,

14 Stjepan IVŠIĆ, „Današnji posavski govor", *Rad JAZU*, 196/1913, 124–245, i Stjepan IVŠIĆ, „Današnji posavski govor", *Rad JAZU*, 197/1913, 9–138.

u tim se mjestima mogao čuti neoakut. Na slici 4 nalazi se isječak Ivšićeve karte koji se odnosi na Đakovštinu.[15]

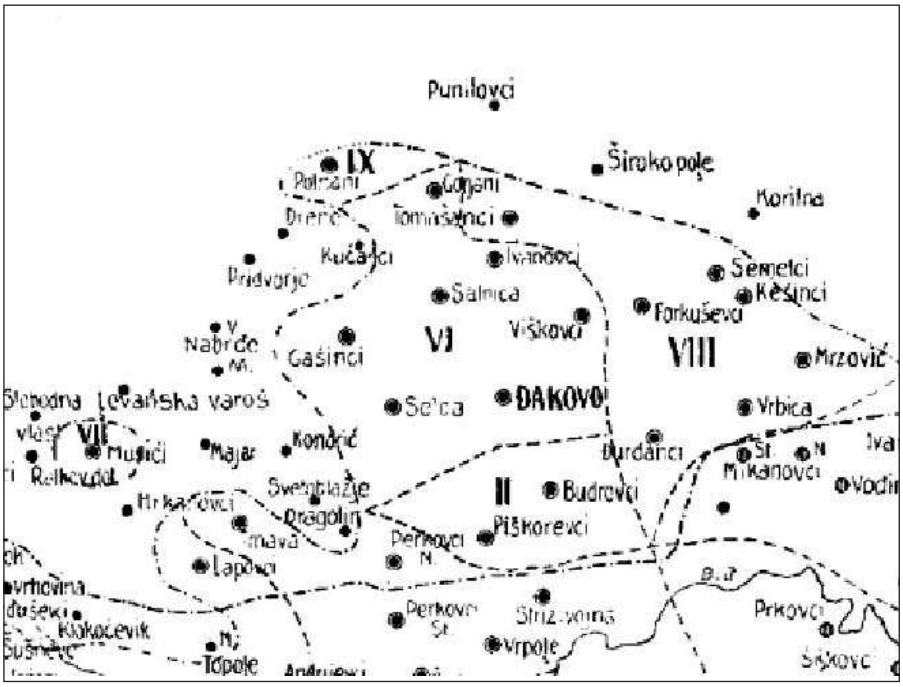

Slika 4. Isječak Ivšićeve karte posavskoga poddijalekta.

Ivšić je posavske govore podijelio prema akcentuaciji u devet skupina. Novi Perkovci i Trnava pripadaju prvoj skupini, Budrovci i Piškorevci sami čine drugu skupinu. Najviše govora Đakovštine nalazi se u šestoj skupini: Đakovo, Gašinci, Satnica, Gorjani, Viškovci. Musići su u sedmoj, a Forkuševci, Semeljci, Kešinci, Mrzović, Vrbica i Đurđanci u osmoj su skupini.[16] Ta se glavna podjela odnosi na akcentuaciju. Prva skupina u najvećoj mjeri čuva starinu, a ostale variraju, ali svi govori imaju očuvan novi akut. Nakon akcentuacije, Ivšić navodi u kojem se govoru koristi koji refleks jata. Za sve govore Đakovštine navodi da su ikavsko-jekavski, što znači da se u dugim slogovima ostvaruje ikavski refleks jata, a u kratkima jekavski.[17]

15 *Isto*, 138.

16 S. IVŠIĆ, „Današnji posavski govor", *Rad JAZU*, 196/1913, 146–147.

17 *Isto*, 164.

Nakon toga opisa iz 1913. godine slijedi Pavičićev iz 1953. godine. On vrlo općenito piše o govoru. Tvrdi da se stara akcentuacija održala na većini područja, odnosno tamo gdje se koristi ikavko-jekavski refleks jata. A stari akcent izgubio se u Levanjskoj i kod ikavaca u Koritni, Vuki, Širokom Polju, Punitovcima, Beketincima i Dragotinu.[18] Činjenica da se u tim mjestima pojavljuje ikavski refleks jata nov je podatak. Ivšić se nije bavio govorom u tim mjestima jer u njima nije bio zadržan neoakut pa stoga nisu ubrojeni u posavske govore.

Zbornik o slavonskome dijalektu – *Šokačka rič,* odnosno znanstveni skup koji je održan već dvadeset puta usmjeren je na istraživanje slavonskoga dijalekta i nezaobilazan je izvor građe i stručne literature o mjesnim govorima istočne Hrvatske. Već pregledom prvih deset zbornika uočava se da su u njima predstavljena 22 mjesna govora istočne Hrvatske, dakle, više od dva po pojedinom zborniku. Unatoč tome, samo su dva govora Đakovštine predstavljena – govor Mrzovića[19] 2004. i Gorjana 2007. godine[20]. Dodatno je konzultiran i pregled literature o slavonskome dijalektu do 2015. godine, čiji se rezultati slažu s ovdje navedenima.[21]

Što se tiče izvora relevantnih za Đakovštinu, već u prvome *Zborniku Đakovštine* iz 1976. Božidar Finka pisao je o Đakovu i Đakovštini kao lingvističkom i dijalektološkom problemu. Opisao je Đakovštinu kao teren na kojemu je opravdano koristiti sociolingvističke metode zbog heterogenosti stanovništva, za koje navodi kako ima i raznovrsno podrijetlo i govorne navike. Opis tih govora pridonio bi boljem poznavanju dijalekatskoga šarenila, a ističe važnost proučavanja onomastike, ponajprije toponimije. Kao mogući izvor za proučavanje spominje bogatu usmenu književnost i smatra kako bi bilo moguće prikupljati rječničku građu preko školskih institucija.[22] Finka nije donio konkretne podatke o jezičnim obilježjima mjesnih govora, ali definirao je taj heterogeni prostor kao izazovan za sociolingvistiku. Sociolingvistika se, za razliku od dijalektologije, ne usmjerava konkretno na najstariji sloj

18 S. PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, 280–281.

19 Milica LUKIĆ, „O govoru Mrzovića", *Šokačka rič,* 1/2004, 51–63.

20 Živko GORJANAC, „Neke svojstvenosti gorjanskoga govora", *Šokačka rič,* 4/2007, 97–106.

21 Nina MANCE i Tena BABIĆ SESAR, „Slavonski dijalekt u teoriji i praksi danas", *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 43(2)/2017, 403–422.

22 Božidar FINKA, „Đakovo i Đakovština kao lingvistički i dijalektološki problem", *Zbornik Đakovštine* 1/1976, 431–435.

govora, već na govor u cjelini te jezik povezuje s izvanjezičnom stvarnošću.[23] U hrvatskoj je dijalektologiji uobičajeno proučavati mjesni govor, koji se može definirati kao govor konkretnoga sela[24], Brozović ga definira kao govor određenoga mjesta u prirodnom, organskom stanju, netaknutom vanjskim utjecajima.[25] I Ivšić primjere uvijek povezuje s određenim lokalitetom.[26] Hrvatska dijalektologija usmjerena je na proučavanje najstarijih jezičnih obilježja koja se mogu naći na određenome lokalitetu i stoga se ona primarno bavi starosjedilačkim govorima. Iz tog razloga, slavonski dijalekt ne obuhvaća sve govore kojima se služi populacija Slavonije, Srijema i Baranje, već samo govore Šokaca. Već je spomenuto kako se u prvome broju *Zbornika Muzeja Đakovštine* pojavljuje filološki rad, točnije dva rada s područja toponomastike Mate Šimundića.[27] Nakon toga 2019. godine *Zbornik* donosi rad o govoru Koritne.[28]

Drugi je izvor brojnih informacija o Đakovštini *Revija Đakovačkih vezova*. Riječ je o prigodnom izdanju uz Đakovačke vezove, u kojemu se većinom nalaze stručni radovi. Kada je riječ o govorima, 2016. u *Reviji* je objavljen tekst „Kako se u đakovačkom kraju divani" s primjerima iz Mrzovića.[29] Dijalektolozima svakako korisna može biti i izvorna građa u *Reviji*, a u posljednjih nekoliko brojeva takve je tekstove pisao Vlado Matoković iz Selaca Đakovačkih[30].

Na Hrčku – Portalu hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa pretragom imena 56 naselja i pojma *Đakovština* pronađena su tri rada. Prvi je kronološki

---

23 Marija RAGUŽ, „Mjesni govor kao kategorija u istraživanju slavonskoga dijalekta", *Šokačka rič*, 19/2021, 10.

24 Ljiljana KOLENIĆ i Anica BILIĆ, „Mjesni govor Retkovaca", *Šokačka rič,* 2/2005, 6.

25 Dalibor BROZOVIĆ, „O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini", *Suvremena lingvistika*, 57–58 (1-2)/2004, 2.

26 S. IVŠIĆ, *Isto*.

27 Mate ŠIMUNDIĆ, „Značenje naziva grada Đakova", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 1/1978, 3–7. i „Osvrt na značenje naziva iščezlih đakovštinskih sela", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 1/1978, 9–27.

28 Valerija ŽIVKOVIĆ, „Govor Koritne", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 14(1)/2019, 227–259.

29 Milica LUKIĆ, „Kako se u đakovačkom kraju divani", *Revija Đakovačkih vezova* 46/2016, 138–143.

30 Vlado MATOKOVIĆ, „Draperije, zavjese ili firange iznad vrata u Selcima Đakovačkim", *Revija Đakovačkih vezova* 50/2020, 95–96.; „Odnos prema životinjama", *Revija Đakovačkih vezova* 51/2021, 85–86.; „O sijanju maka", *Revija Đakovačkih vezova* 52/2022, 132–133.

rad o antroponimiji i toponimiji Vuke Stjepana Sekereša[31] iz 1973. godine, slijedi rad o toponimiji Semeljaca[32], a posljednji je o akcentuaciji govora u Strizivojni[33] iz 2012. godine.

Pretragom interneta pretraživanjem imena naselja i pojma *govor* pronađeni su dodatni izvori o govorima Đakovštine. U pravilu je riječ o knjigama i o radovima u sveučilišnim repozitorijima. Potrebno je istaknuti doktorsku disertaciju Ivane Čatić o toponimiji Đakovštine, obranjenu 2017. godine.[34] To je zapravo jedini rad koji se bavi dijalektologijom Đakovštine, premda samo toponimijom. Autorica je obuhvatila sva naselja, osim Vuke, slijedeći povijesno-politički kriterij definiranja Đakovštine, što nimalo ne umanjuje vrijednost toga rada. Riječ je o dragocjenome doprinosu proučavanju slavonskoga dijalekta, osobito jer je to jedini tako sveobuhvatan rad koji analizira toponimiju u istočnoj Hrvatskoj. Ne treba zaboraviti da je 1995. godine izdana knjiga *Đakovštinska toponimija* Mate Šimundića. Međutim, to je djelo napisano 1986. godine[35], kada nije bilo mogućnosti za pretragu kakva je bila dostupna Ivani Čatić, u prvom redu ARKOD.

U repozitorijima pronađeno je i nekoliko diplomskih radova o mjesnim govorima Đakovštine. U sklopu diplomskih radova obrađeni su: govor Koritne 2010.[36], govor starije populacije i djece predškolske i mlađe školske dobi u Gorjanima 2020. godine[37] i govor Novih Perkovaca 2019. godine[38], kao i somatski frazemi u govoru Strizivojne[39].

---

31 Stjepan SEKEREŠ, „Antroponimija i toponimija Vuke i okolnih sela", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3/1973, 319–331.

32 Ivana ČATIĆ, „Toponimija Semeljaca – sela istočne Đakovštine", *Folia onomastica Croatica*, 19/2010, 47–67.

33 Mira MENAC-MIHALIĆ, „O akcentuaciji strizivojnskoga govora", *Nova Croatica*, 6 /2012, 185–194.

34 Ivana ČATIĆ, *Toponimija Đakovštine*. Doktorski rad, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, 2017.

35 Miro ŠOLA, „Đakovštinska toponimija", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 4/1997, 211–212.

36 Valerija KORAJAC, *Govor Koritne*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Osijek, 2010.

37 Anamarija ŠARIĆ, *Dijalektološki opis govora starije populacije i djece predškolske i mlađe školske dobi u Gorjanima*. Diplomski rad, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Osijek, 2020.

38 Valentina BLAŽINKOV, *Govor Novih Perkovaca u okviru slavonskoga dijalekta*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Osijek, 2019.

39 Andrea BURAZIN, Somatski frazemi u mjesnom govoru Strizivojne. Diplomski rad, Filozofski fakultet u Puli, 2020.

Svi su spomenuti radovi prikazani na karti na slici 5. Na karti je vidljivo da je najveći broj naselja obradio Stjepan Ivšić prije 110 godina. Stjepan Pavičić nije bio detaljan kao Ivšić, ali ponudio je presjek ključnih obilježja govora Đakovštine, a uvrstio je u pregled i one koji ne pripadaju posavskome poddijalektu. Unatoč velikome broju radova o slavonskome dijalektu u *Šokačkoj riči*, u njoj su obrađena samo dva govora Đakovštine. Također, unatoč obilju podataka o Đakovštini u *Zborniku Muzeja Đakovštine* i *Reviji Đakovačkih vezova*, ni tamo nema mnogo literature filološke naravi. U znanstvenim časopisima govori Đakovštine tema su samo tri rada, ali ohrabruje da postoji značajan doktorski rad o toponimiji Đakovštine i četiri diplomska rada o govorima Đakovštine. Ono što u svakom slučaju zabrinjava jest i raspodjela istraženosti jer zapad Đakovštine uopće nije istražen.

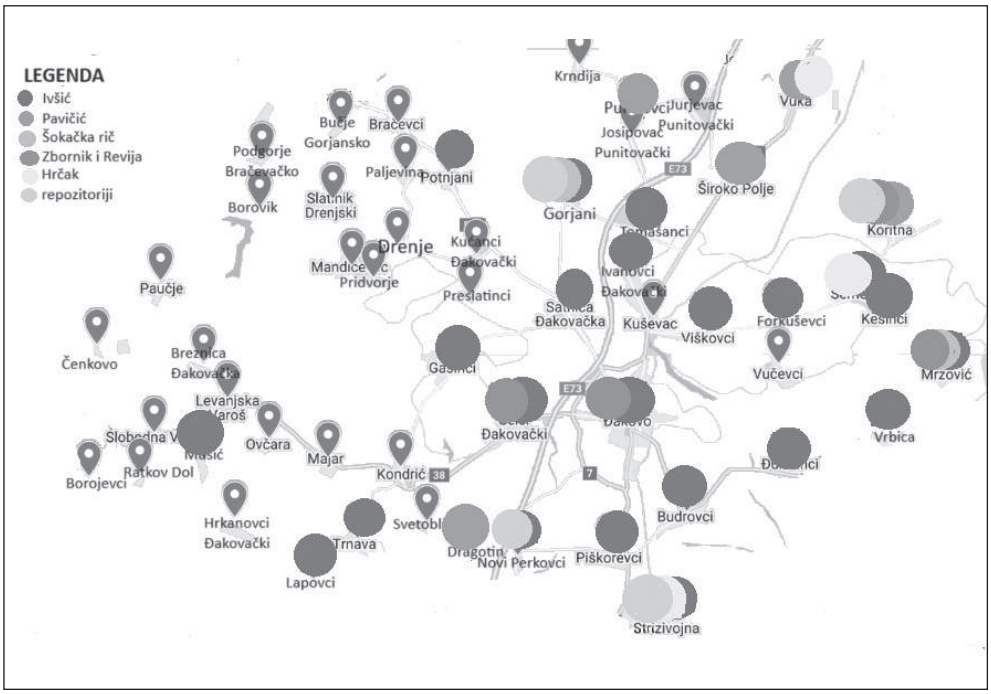

Slika 5. Karta s označenim mjestima čiji su govori istraženi (izradila autorica).

Postoje izvori koji mogu poslužiti kao građa prilikom budućih proučavanja govora Đakovštine po pojedinim mjestima. To su *Rječnik đakovačkog govora 1950-ih i 1960-ih*, kao izvor građe, a u istu svrhu mogu poslužiti i monografije,

npr. o Vrbici (Tome Šalića) i Đurđancima (Tome Šalića i Adama Pavića), ili zbornik radova o Strizivojni povodom 300. obljetnice prvoga poznatog spomena imena.

Zaključak

U prvome tekstu u kojemu se koristi pojam Đakovštine na filološkom planu Božidar Finka naziva Đakovštinu lingvističkim i dijalektološkim problemom. Uzrok problema po njemu leži u heterogenosti stanovništva Đakovštine. Premda je riječ o srcu Slavonije, premda čak i mjesta u kojima ne žive starosjedioci svojom kulturom smatraju šokačku tradicijsku kulturu (s kojom se identitetski povezuje i govor), u hrvatskoj dijalektologiji nije postojao interes za to područje. Donekle je to i očekivano jer je dijalektologija usmjerena na najstarije dostupne jezične podatke i možda je upravo to razlog zbog kojega je čitav jedan kulturni prostor ostao tako slabo istražen. Naime, već su Ivšić i Pavičić isključili govor relativno velikog broja mjesta u Đakovštini iz slavonskoga dijalekta, koji predstavlja govor starosjedilaca istočne Hrvatske.

Ostaje nadati se da će sociolingvisti, baš kako to najavljuje Finka prije gotovo pedeset godina, prihvatiti izazov istraživanja Đakovštine i preplitanja njezinih jezičnih i izvanjezičnih činjenica. Ulogu u očuvanju izvornih govornih obilježja u svojim mjestima mogu odigrati i sami njihovi stanovnici jer mogu prikupljati zvučne zapise i osvijestiti značaj dijalektološkoga bogatstva za koje možemo samo slutiti da postoji na području Đakovštine ako promatramo literaturu, ali možemo biti sigurni da postoji gledajući sastav stanovništva i povijest Đakovštine.

SUMMARY

Marija Raguž

RESEARCHES OF LOCAL IDIOM IN ĐAKOVŠTINA

Đakovština is a concept which can be considered from a geographical point of view, but also as a historical, political or a cultural category. It encompasses 56 localities, although the village Vuka is not a part of it historically, but it is geographically and culturologically. Prior researches of local idiom in Đakovština were investigated through the sources which are relevant to Slavonian dialect and Đakovština, especially Zbornik Muzeja Đakovštine and Revija Đakovačkih vezova. Every locality was searched in Hrčak – portal of Croatian Scientific and Professional Journals and on the Internet to ascertain whether the local idiom of that locality was described. The largest number of speeches in Đakovština was described by Stjepan Ivšić in 1913. He classified them as a part of posavski subdialect of the Slavonian dialect. Stjepan Pavičić investigated the localities in which the population does not use the Slavonian dialect, but he only mentioned a small number of linguistic characteristics. In the recent past it is necessary to mention the dissertation about the toponymy in Đakovština by Ivana Čatić, and there are also graduation thesis' about local speeches and their characteristics. The local idiom in Đakovština is generally not investigated in an adequate level, and there are no informations about certain local speeches. The west of Đakovština is not investigated at all.

GRAĐA

Pismo Marije Jurić-Zagorke biskupu J. J. Strossmayeru, čuvano u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu

UDK 929 Jurić-Zagorka, M. (044)
PREGLEDNI ČLANAK

Vlatko Dolančić
Nadbiskupijski arhiv u Đakovu

Marija Jurić-Zagorka[1] (1873. – 1957.) bila je poznata hrvatska spisateljica i novinarka, čije ime i djela nisu poznati samo unutar granica Republike Hrvatske, nego i znatno šire. Ipak, o njezinu životu, a posebno mladosti, postoje određene nepoznanice, nedoumice, nedorečenosti i nejasnoće. Poznato je da je Zagorki na početku njezina spisateljskog i novinarskog puta pomagao đakovački ili bosanski i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer (1815. – 1905.), ali manje je poznata činjenica kako je do njihove komunikacije uopće došlo i što je prethodilo Strossmayerovoj odluci da joj pomogne.

U Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, u osobnom arhivskom fondu Josip Juraj Strossmayer, među obilnom korespondencijom upućenom biskupu čuva se vlastitom rukom napisano pismo Marije Jurić-Zagorke[2] (ovo nije njezino jedino pismo koje se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu), u kojem Zagorka donosi neke poznate, ali ne i do kraja jasne činjenice iz vremena svojega ranog života. U pismu koje je napisala netom nakon što je napustila grubog muža i sklonila se kod rodbine u Srijemsku Mitrovicu, Zagorka biskupu Strossmayeru opisuje svoju mladost, tijek obrazovanja,

1 Postoje i drugačije verzije pisanja imena i prezimena te Zagorkina nadimka, u članku će se ono navoditi ovim načinom.

2 Tekst ovoga pisma već je ranije, 1985. godine, objavio Marin Srakić. Vidi Marin SRAKIĆ, „Iz Dijecezanskog arhiva", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 3/1985., 175–179.

dogovorenu udaju za muža, muke i maltretiranje koje je od njega podnosila kroz nekoliko godina, bijeg od svojega muža te moli biskupa pomoć. U pismu su iznesene manje poznate ili uopće nepoznate činjenice iz života Marije Jurić-Zagorke prije nego li je postala javnosti poznata kao spisateljica i novinarka, kao i njezine želje i planovi. Zagorka na više mjesta u tekstu pisma naglašava svoju privrženost domovini, obrazovanju i pisanju (knjizi).

Ovaj rad donosi cjeloviti tekst spomenutoga Zagorkina pisma, upućenog biskupu Strossmayeru, bogatog zanimljivim i važnim informacijama, te je namjera omogućiti dostupnost manje poznatih činjenica iz života Marije Jurić-Zagorke budućim znanstvenicima – istraživačima njezina života i djela, a time i široj javnosti.

Ključne riječi: Marija Jurić-Zagorka, pismo, Đakovo, Josip Juraj Strossmayer, Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, arhivski fond.

Uvod

Nije rijedak slučaj da se pojedine osobe iz hrvatske daljnje ili bliže povijesti često spominju i opće su poznate javnosti, ali se o tim osobama ili vrlo malo zna, ili su podatci nepouzdani, ili su dvojbeni. Jedna od takvih osoba je i Marija Jurić-Zagorka, poznata hrvatska književnica i jedna od začetnica borbe za jednakost prava spolova u hrvatskome narodnom korpusu. Iako gotovo svi znaju za Mariju Jurić-Zagorku i njezina djela, danas se sa sigurnošću ne mogu utvrditi neke važne činjenice iz njezina života.

U Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu[3] čuvaju se brojni arhivski fondovi i zbirke nastali djelovanjem različitih (nad)biskupijskih ustanova i brojnih osoba (biskupa, svećenika, redovnika i redovnica, pa i ponekog laika). Među čuvanim arhivskim fondovima jedan od većih osobnih fondova je onaj biskupa Josipa Jurja Strossmayera[4]. U ovom arhivskom fondu, u korespondenciji,

3 Nadbiskupijski arhiv u Đakovu privatni je, crkveni arhiv čiji je vlasnik Đakovačko-osječka nadbiskupija, odnosno đakovačko-osječki nadbiskup. Čuva brojne fondove i zbirke raznih (nad) biskupijskih ustanova, biskupa, svećenika te manjeg broja redovnica, redovnika i laika. Nalazi se na lokaciji P. Preradovića 17 u Đakovu, a prostore dijeli sa Središnjom nadbiskupijskom i fakultetskom knjižnicom u Đakovu.

4 Josip Juraj Strossmayer, bosanski ili đakovački i srijemski biskup i hrvatski političar (Osijek, 4. II. 1815 – Đakovo, 8. IV. 1905). Rođen je u pohrvaćenoj obitelji podrijetlom iz Gornje Austrije. Nakon Sjemeništa u Đakovu, studirao teologiju u Pešti, gdje je 1834. doktorirao iz filozofije. Zaređen je 1838., a potom je studirao na Augustineumu u Beču, gdje je doktorirao

nalaze se uglavnom dolazna pisma koja su različite osobe – danas manje ili više poznate, pisale biskupu Strossmayeru. Riječ je uglavnom o pismima u kojima autori nešto traže ili o nečem izvješćuju biskupa. Sačuvani su rijetki nacrti biskupovih odgovora na primljena pisma, tako da se iz sačuvanih pisama može saznati samo ono što su autori pisali (tražili) biskupu, ali ne i biskupov odgovor na pojedino pismo.[5]

Među pismima biskupove korespondencije sačuvano je i ono pismo koje je autorica potpisala svojim imenom i prezimenom, bračnim i djevojačkim – „Marija Matraj rodj. Jurić", napisano 1896. godine u Srijemskoj Mitrovici. Pismo se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, u osobnom arhivskom fondu Josip Juraj Strossmayer, u korespondenciji, u kutiji „Strossmayer i hrvatski pisci". Ovo nije jedino pismo Marije Jurić-Zagorke biskupu Strossmayeru, ali je najbogatije podatcima.

Tekst ovoga pisma 1985. godine objavio je autor Marin Srakić pod naslovom „Iz Dijecezanskog arhiva", ali bez komentara samog teksta pisma i zajedno s tekstom još jednog pisma poznate osobe (koje se također čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu), Stjepana Radića, upućenog biskupu Strossmayeru. Kako je 2023. godine 150. obljetnica rođenja Marije Jurić-Zagorke, bilo je prikladno da se njezino pismo biskupu Strossmayeru objavi samostalno, s popratnim komentarima, opaskama i pojašnjenjima.

iz teologije (1842.). Do 1847. bio je profesor u đakovačkom Sjemeništu, a od jeseni 1847. u Beču je obavljao službu dvorskoga kapelana i jednog od trojice ravnatelja Augustineuma. Tijekom revolucionarnih zbivanja 1848–49. zastupao je ideju o ustavnom i federalnom uređenju Habsburške Monarhije. Bio je imenovan biskupom 18. IX. 1849., a ustoličen 8. IX. 1850. U doba neoapsolutizma (1851–60.), zbog naklonjenosti prema slavenskoj i južnoslavenskoj ideji, bio je pod stalnim policijskim nadzorom. God. 1860–73. aktivno se bavio politikom te bio istaknuti prvak Narodne stranke. Kao virilni zastupnik u Hrvatskom saboru 1861. i 1865–67. održao je niz zapaženih govora; 1861–62. bio je veliki župan Virovitičke županije. Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.), revizije Nagodbe (1873.) i popuštanja narodnjaka pred madžarskim zahtjevima, u ljeto 1873. povukao se iz politike. No zajedno s F. Račkim, predsjednikom JAZU, i dalje je zastupao južnoslavensku ideju s ciljem osnivanja savezne države Južnih Slavena, uz potporu ostalih slavenskih naroda, kao protuteže Nijemcima, Madžarima i Talijanima. Nakon Berlinskoga kongresa 1878., kada je Srbija došla pod austrijsko tutorstvo, a Srbi u Hrvatskoj povezali se s Madžarima, revidirao je svoju koncepciju južnoslavenstva te je od tada zastupao ideju federativne, pa i trijalistički uređene Austro-Ugarske Monarhije. Godine 1880. pristao je uz Neodvisnu narodnu stranku, a 1894. potpuno se povukao iz političkog života. Strossmayer, Josip Juraj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58459 (Pristupljeno 24. 2. 2022.).

5 Iako na poleđini pojedinih pisama biskupove korespondencije postoje kratke rukom pisane upute o tome što treba odgovoriti molitelju (autoru pisma).

Autorica pisma

Marija Jurić-Zagorka „bila je hrvatska novinarka i književnica (Negovec kraj Vrbovca, 2. III. 1873. – Zagreb, 30. XI. 1957.). Zbog nesređenih obiteljskih odnosa, o kojima je progovorila u autobiografskoj knjizi *Kamen na cesti* (1938.), napustila je Višu djevojačku školu pred sam završetak školovanja. Godine 1896. anonimno je u *Obzoru* objavila članak Jedan časak (Egy Percz), nakon čega je, na preporuku biskupa J. J. Strossmayera, dobila novinarsku službu u redakciji *Obzora*. Time je započela uspon u novinarskoj karijeri, opterećen položajem žene u onodobnome društvu. Njezina suradnja u *Obzoru* bila je vrlo intenzivna tijekom 1898. Uz reportaže sa zagrebačkih saborskih rasprava i ocjene političkog stanja u Madžarskoj, objavljivala je crtice, humoristične skice, kraće autobiografske zapise i podliske. Tih je godina počela surađivati i u najuglednijim književnim časopisima toga doba, *Viencu* i sarajevskoj *Nadi*. Godine 1903. svestrano je sudjelovala u narodnom pokretu; kako su urednici *Obzora* J. Pasarić i Milan Heimerl bili uhićeni, novine je uređivala sama. Neko je vrijeme bila i dopisnica iz Budimpešte i Beča, a 1909. izvještavala je i s Friedjungova procesa. Na Strossmayerov nagovor počela je pisati romane namijenjene širemu čitateljstvu. Njezina pretpostavka da će najbolji učinak postići pisanjem povijesnih romana pokazala se točnom. Premda se u književnosti javila još crticom u *Bršljanu* (1886.), a prvi roman *Roblje*, kao podlistak *Obzora* objavila 1899., pravu čitateljsku afirmaciju stekla je romanesknim ciklusom *Grička vještica* (*Male novine,* 1912–13.). U razdoblju 1912–53. objavila je dvadesetak romana. Dok su čitatelji s nestrpljenjem očekivali nove nastavke romana, građene po zakonima romana-feljtona i objavljivane u *Malim novinama*, *Jutarnjem listu*, *Obzoru*, *Ženskom listu*, *Hrvatskom dnevniku* i *Hrvatici*, djela joj nisu pratile ozbiljnije književne prosudbe. Povijesnim dramama (*Filip Košenski* i *Evica Gupčeva*), komedijama, lakrdijama, jednočinkama i satirama značajna je i za razvoj hrvatske dramske književnosti. Njezino najbolje scensko djelo, komedija *Jalnuševčani* (HNK u Zagrebu, 1917.), tematsko izvorište crpi i iz hrvatske književne tradicije i iz hrvatske zbilje svojega doba. Među prvima se okušala i u pisanju kriminalističkog romana (*Kneginja iz Petrinjske ulice*, 1910.). Uređivala je i uglavnom sama ispunjavala *Ženski list* (1925–38.), prvu hrvatsku reviju namijenjenu ženama, i *Hrvaticu* (1939–41.).”[6]

6 Marija Jurić-Zagorka. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29566 (Pristupljeno 16. 3. 2023.).

Primatelj pisma

Iako omotnica pisma nije sačuvana, te se na temelju nje ne može znati kome je pismo upućeno, prema sadržaju moguće je odrediti kome je Zagorka poslala svoje pismo. Ono je adresirano na „preuzvišenost" i zasigurno je bilo upućeno biskupu Josipu Jurju Strossmayeru, jer se tom riječju obraćalo isključivo biskupu, a u to vrijeme jedini biskup u Đakovu bio je J. J. Strossmayer.

Osobine pisma

Pismo je napisano na tri lista papira, na šest nenumeriranih stranica (drugi list pisma umetnut je u sredinu arka papira kako bi se zadržala „povezanost" – arak pisma ima ulogu košuljice koji drži sva 3 lista pisma zajedno, ali time se narušava redoslijed teksta pisma, što se ipak lako odgonetne čitanjem teksta pisma) veličine 34 x 21 cm, rukom Marije Jurić-Zagorke. Pisano je latinicom, crnom tintom. Rukopis je uredan i čitak, slova ujednačena, a cijelo pismo uredno i estetski ugodno oku. Tekst pisma napisan je u sredini lista, s jednakim praznim prostorima na rubovima s jedne i s druge strane, ispod i iznad teksta. Kasnijim interventima na poleđini prvog arka pisma, na vrhu, navedene su dvije bilješke: prvom bilješkom, napisanom grafitnom olovkom, označen je datum pisanja pisma: „17/10 1896", a drugom, napisanom crvenom olovkom (bojom) navedeno je ime i prezime te djevojačko prezime autorice: „Marija Matraj rodj. Jurić." Autori ovih dviju bilješki na pismu nisu se potpisali, no prvu kojom je označen datum pisanja vjerojatno je napisao netko od uredskih službenika u Đakovu,[7] dok je druga bilješka nastala radom nekog od istraživača (u prošlosti su istraživači na izvorno arhivsko gradivo biskupa Strossmayera pisali svoje bilješke[8]).

Fizički je pismo relativno dobro očuvano, ali vidljive su posljedice korištenja: na donjem dijelu drugog lista pisma papir se počeo lomiti, kao i na drugom listu prvog arka pisma. Pismo nije digitalizirano.

7 Moguće da je to bio biskupov tajnik.

8 Što, naravno, danas nije praksa, niti je dopušteno činiti.

Jezik pisma

Pismo je napisano rukom Marije Jurić-Zagorke, hrvatskim jezikom karakterističnim za kraj 19. stoljeća, latiničnim pismom. U tekstu su vidljive brojne jezične pogreške, što i ne čudi jer Zagorka piše kako joj je u muževoj kući bilo zabranjeno govoriti i čitati na hrvatskom jeziku, kao i čitati tiskovine na hrvatskom jeziku. Sve ovo upućuje na činjenicu da je Zagorka (barem privremeno i djelomično) zaboravila govoriti i pisati hrvatski jezik (što je na jednom mjestu u pismu i naznačila).

Datiranje pisma

Pismo je datirano u Mitrovici (Srijemskoj Mitrovici) dana 17. listopada 1896. godine.

Smještaj pisma

Pismo Marije Jurić-Zagorke biskupu Strossmayeru danas se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, osobnom arhivskom fondu Josip Juraj Strossmayer, među pismima hrvatskih pisaca upućenih biskupu.[9]

Sadržajna analiza pisma

Na samom uvodu i početku pisma Zagorka se ispričava biskupu, objašnjava da je riječ o molbi. Već u prvim redcima pisma vidi se njezina spisateljska (slatko)rječivost. Izražava nadu da će je biskup „saslušati" (da će pročitati pismo i uvažiti njezine molbe) te još jednom moli biskupa da se smiluje i oprosti joj što mu se obraća.[10]

9 Ovakav način smještanja pisama nije urađen prema pravilima arhivske struke: nepoznati je istraživač u prošlosti prikupio pisma većine poznatih pisaca i sve ih smjestio zajedno. Za sada su navedena pisma ovako složena, a u budućnosti će vjerojatno biti smještena prema pravilima arhivske struke.

10 Ovu će ispriku više puta u pismu navesti, kao što su to često činili i drugi koji su pisali biskupu Strossmayeru, tražeći određenu pomoć.

Zatim se predstavlja: ukazuje biskupu kako je vjerojatno već čuo za nju, ili da mu je možda poznata iz časopisa *Obzor*[11] (kojem je biskup Strossmayer bio pokrovitelj) za koji ona piše članke pod pseudonimom Zagorka, ili iz časopisa *Branik*[12], gdje se potpisuje kao Hrvatica. U daljnjem tekstu pisma objašnjava biskupu kako se oni „poznaju" još iz vremena kada je ona bila dijete, iz samostana časnih sestara milosrdnica, gdje je provela cijelo svoje djetinjstvo i obrazovala se, a kamo je biskup Strossmayer dolazio, a ona ga je često imala prigodu pozdraviti i predati mu cvijeće na poklon. Također podsjeća biskupa kako je jednom prigodom iz njegovih usta čula riječi koje su joj se urezale u sjećanje i koje su je vodile kroz cijeli život: „Budi na čast i korist Boga i domovine." Navodi kako je kroz život prošla više nesreća i problema te se stoga odlučila pismeno obratiti biskupu, kojeg naziva „ocem naroda hrvatskog…" te ga moli da je sasluša i izražava nadu da je neće ostaviti bez pomoći.

---

11 *Obzor*, hrvatski politički dnevnik što ga je pod imenom *Pozor* pokrenuo E. Vrbančić 1860. u Zagrebu, a glavni urednik bio je I. Perkovac (od 1861. i vlasnik lista). List je okupljao protivnike bečkog apsolutizma. Pokrovitelj lista bio je biskup J. J. Strossmayer, a glavni suradnici F. Rački i B. Šulek. Izlazio je svakodnevno, osim nedjeljom. *Pozor* je zagovarao dva temeljna načela Narodne stranke: protivio se slanju saborskih zastupnika u Carevinsko vijeće u Beč te se zalagao za sjedinjenje hrvatskih pokrajina s Dalmacijom. Glavni dio lista činili su uvodnik, pregled drugog tiska te osvrti na vanjske događaje. Domaće vijesti bile su oskudne. Nakon zabrane u ljeto 1867. i urednikovanja Š. Mazzure nastavio je izlaziti u Beču pod naslovom *Novi Pozor*, a urednik mu je bio J. Miškatović; od 1869. izlazio je u Sisku pod imenom *Zatočnik* gotovo dvije godine, do 25. II. 1871., kada je bio zabranjen. Nakon zabrane nakratko je iste godine opet izlazio u Sisku, pod imenom *Branik*, a od 1. VIII. 1871. u Zagrebu pod imenom *Obzor* u vlasništvu Dioničke tiskare. U političkim previranjima banske Hrvatske *Obzor* se povremeno priklanjao različitim koncepcijama, protiveći se madžarizaciji Hrvatske, a nakon rascjepa Narodne stranke postao je glasilo Nezavisne narodne stranke i predstavljao oporbu režimu bana Khuen-Héderváryja. Od 1881. do 1885. izlazio je ponovno pod nazivom *Pozor*. Potkraj XIX. st. bio je pod stalnim udarom cenzure: 1881–95. bio je 500 puta zaplijenjen, a od 1895. do 1903. gotovo svaki drugi dan. Urednici D. Politeo, J. Pasarić, J. Hranilović, M. Cihlar-Nehajev, M. Marjanović i dr. ipak su uspjeli *Obzor* uzdići na razinu najuglednijih hrvatskih novina. Strossmayerov utjecaj, unatoč drugim političkim silnicama, ostao je prepoznatljiv i nakon što je 1905. postao neovisnim izdanjem i pod dugogodišnjim uredništvom (1905–40.) M. Dežmana, koji ga je učinio informativnijim. Godine 1918. dosegnuo je nakladu od 15 000 primjeraka, potom je postupno izgubio prioritet na hrvatskome medijskom prostoru. Nakon Dežmanove smrti list je vodio R. Maixner do njegova konačnoga gašenja u travnju 1941. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44664 (Pristupljeno 6. 1. 2023.).

12 Novine koje su kasnije izlazile pod imenom *Obzor*. Vidi prethodnu bilješku.

U drugom dijelu svojega pisma opisuje svoj težak životni put: sa 16 godina, nakon odlaska iz samostana gdje su je odgajale i poučavale redovnice, i gdje je, kako piše „željela za uvijek ostati", morala se udati,[13] ali ne svojom voljom, nego voljom drugih, za muža kojeg su joj drugi odredili.[14] Budući muž bio je Mađar, kojeg nije poznavala od ranije. On nije znao nijedan drugi jezik osim mađarskog, pa je Marija morala učiti i naučiti mađarski jezik. Kako je bila odgojena u samostanu, nije poznavala svijet i nije znala reći „ne" onima koji su joj odredili da se uda. Udajom su počele njezine muke: u kući svojega muža nije smjela reći da je Hrvatica, nije smjela koristiti ikoji jezik osim mađarski, nije smjela imati knjige i novine na hrvatskom jeziku, a svakodnevno je slušala psovke i „predike" protiv Hrvatske – sve od svojega muža. Zabranio joj je također da piše ikome od svoje rodbine, bio „surov i grub" te strašno škrt. Bila je to strahovita promjena za nju: iz tihog samostana došla je u kuću u kojoj se stalno viče, psuje i zlostavlja je se. Trpjela je oskudicu u Krapini, a uzdržavao ju je njezin (Marijin) otac: kupovao joj je odjeću, jer joj muž nije davao ništa novca, ali je s druge strane tražio da mu vodi kuću (kućanstvo) i služi njegove prijatelje Mađare (koji su u Matrajevu kuću stalno zalazili). Pomoć je primala od oca punih 5 godina (dok je bila u braku), međutim i otac joj je nakon toga vremena uskratio pomoć, jer je imao još male djece o kojoj je trebalo voditi brigu. Tada joj je život postao još gori, „strašan" kako kaže: bez novčane pomoći oca, a s druge strane silno ponižavana od muža, trpjela je i skrivala njegove mane pred drugima, molila Boga i (potajno) pisala članke za novine, što joj je predstavljalo utjehu. No, kad je muž saznao što ona čini, zabranio joj je odlazak u crkvu i pisanje, osim na mađarskom jeziku. Izjavio je da ju je oženio zato što je mislio da će je tako mladu lakše „obratiti" na mađarski jezik i kulturu nego odraslu djevojku i da je od njezina oca očekivao određene protekcije. Između redaka dade se naslutiti kako je ona napustila svojega muža i posvetila se peru i knjizi, ali otvoreno piše kako se želi posvetiti domovini na tome području. Napominje kako joj je nedostatak knjiga na hrvatskom jeziku prouzročio određene probleme i nedostatke prilikom korištenja hrvatskoga jezika te piše kako želi učiti. Navodi kako je žele zaposliti u državnoj službi, a ona želi pisati. U nekoliko rečenica izražava svoje domoljublje i nakanu da služi domovini.

13 Prema želji svoje majke.

14 S današnjeg crkvenog stajališta taj je brak bio nevaljan ukoliko je nedostajala obostrana privola, a prema onome što piše Zagorka, ona se nije htjela udati.

Međutim, kako bi ostvarila svoje želje, potrebna joj je pomoć. Okreće se biskupu Strossmayeru kao jedinoj svojoj nadi: moli ga za bilo kakvu pomoć, nekakvu stipendiju barem na godinu dana kako bi u Zagrebu mogla pohađati školu ili licej – ponavlja da je spremna učiti. Uz to, moli biskupa da je, kada završi školovanje koje je planirala, preporuči uredniku određenih novina, da je uzme za suradnicu novina, ili da je neki od književnika poučava u svemu u čemu još nije stručna. Sve što traži može se ostvariti samo ako je biskup Strossmayer uzme pod svoju zaštitu. Konačno, kune se i još jednom ponavlja kako želi učiti, a piše kako joj „život i mir" može vratiti samo spisateljski rad. Navodi kako se od mladosti bavila pisanjem te kako su njezinu nadarenost opazili i pohvalili Stjepan Ilijašević,[15] urednik *Obzora*, profesor Pasarić[16] i župnik Jambrečak[17]. Upućuje biskupa da istinitost njezinih navoda o njezinu

15 Stjepan Ilijašević, hrvatski pedagog i pjesnik (Oriovac, 1. I. 1814 – Varaždin, 3. I. 1903). Završio studij filozofije u Zagrebu i teologije u Pešti, gdje je i doktorirao 1836. Imenovan vjeroučiteljem i propovjednikom 1843. na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu te profesorom bogoslovlja u Sjemeništu. Od 1850. hrvatski pouzdanik u Carskome kraljevskom ministarstvu za bogoštovlje i nastavu u Beču. Nadzornik pučkih i realnih škola, od 1857. kanonik Čazmanskoga kaptola u Varaždinu, 1861. zastupnik svojega kaptola u Saboru. Objavio je prvo opsežnije pedagoško djelo na hrvatskom jeziku: *Obuka malenih ili katehetika* … (1850). Kao ilirac surađivao je u mnogim časopisima, osobito 60-ih godina 19. st. U početku pisao prigodne pjesme na latinskome, s uzorima u klasičnoj književnosti, a potom na hrvatskome domoljubne, religiozne i satirične pjesme, uglavnom didaktične namjene (*Izabrane pjesme*, 1876; *Nove pjesme*, 1884; *Šala i satira,* 1892; *Zimzelenk*e, 1901). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27077 (Pristupljeno 24. 2. 2022.).

16 Josip Pasarić. Hrvatski književni kritičar (Pušća, 31. I. 1860 – Zagreb, 7. XII. 1937). Studij filozofije završio u Beču. Radio je kao profesor u Zagrebu 1883–93.; zbog političkih razloga bio je premješten u Osijek, gdje se uglavnom bavio novinarstvom pišući književne kritike za Vienac i Obzor. Od 1906. radio je ponovno kao profesor te kao ravnatelj klasične gimnazije u Zagrebu. Sljedbenik F. Markovića, zauzimao se za „zdrav i vedar realizam", a protiv naturalizma, držeći ga pogubnim „po lijepu hrvatsku knjigu". U polemikama što su se potkraj XIX. st. razvile na hrvatskoj književnoj sceni bio je u početku na strani „mladih", no poslije se priklonio „starima" te pisao u novopokrenutome Savremeniku (1906). Objavljivao je studije o I. Mažuraniću, P. Preradoviću, M. Šrepelu i dr. Pasarić, Josip. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46845 (Pristupljeno 24. 2. 2022.).

17 Vjerojatno je riječ o Dragutinu Jambrečaku. (Carolus, Karl, Karlek), pisac i publicist (Mekušje kraj Karlovca, 26. VII. 1838.– Samobor, 24. I. 1914.). U Zagrebu završio klasičnu gimnaziju 1855. i bogoslovni studij 1859., nakon što je zaređen 1860., službovao kao nadstojnik u Plemićkom konviktu i vjeroučitelj u pučkim učionicama. Predavao je latinski, grčki i hrvatski jezik u karlovačkoj gimnaziji 1862, zagrebačkoj gornjogradskoj gimnaziji 1863., a nakon višegodišnjega usavršivanja u Beču i položenoga ispita iz filološke struke 1870., bio 1871–78. pravi gimnazijski učitelj u Senju. Godine 1881. postao pomoćnikom župnika, a od 1883. do

teškom životnom putu može posvjedočiti odvjetnik Berbot u Krapini. Piše kako će, ako biskup pristane pomoći joj, od časnih sestara ishoditi svjedodžbu, a isto tako i od gradskog poglavarstva u Krapini, koja svjedoči o njezinu moralnom životu. Još jednom piše kako se želi posvetiti Bogu i domovini te da se nalazi u (Srijemskoj) Mitrovici kod tete.

Još se jednom na kraju pisma ispričava zbog svoje molbe, ali izražava nadu da će joj biskup priteći u pomoć.

Pismo završava datiranjem i potpisom „Marija Matraj rodj. Jurić". Dakle, potpisala se muževim prezimenom, ali već je bila otišla od njega i skrasila se kod rodbine u Srijemskoj Mitrovici.

Vrednovanje pisma

Zagorka u svojem pismu iznosi važne, ali manje poznate činjenice iz ranijeg razdoblja svojega života, objašnjava biskupu Strossmayeru svoje želje i planove te spominje određene osobe i tiskovine s kojima je tijesno surađivala prije nego li je postala poznata. Posebna je vrijednost to što

umirovljenja 1898. bio župnik u Brdovcu kraj Zaprešića. Potom živio u Samoboru i Zagrebu, gdje su mu zbog prijepora s dvojicom svećenika i kritike crkvenih oblasti 1907. zabranjene svećeničke funkcije i smanjena mirovina, zbog čega se javno obratio Svetoj stolici (*Im Abgrunde der Agramer Dioecesanverwaltung*, Zagreb 1908.), a u satiričnom igrokazu *Župnik-prosjak ili Pod ambrelom* (Zagreb 1909.) ismijao svoje protivnike. Objavio putopisno-memoarske zapiske u periodicima i u knjigama *Izleti* (1874.; u dodatku govor u slavu bana Jelačića *Slavlje Josipovo*) i *Rimsko hodočašće* (1882.), u kojima osobne doživljaje s putovanja po Hrvatskoj, Sloveniji, Austriji i Italiji obogaćuje kulturno-povijesnim činjenicama, predajama, duhovitim zapažanjima te slikovitim opisima ljudi, običaja i krajolika. U zbirci pošalica *Iz Poldine torbe* (1896.) skupio je anegdote i humoristične crtice iz života Leopolda Vojske, a u knjižici romantičarskih, intimističko-memoarskih te prigodnih soneta skromnoga pjesničkoga dometa *Adela* (1907.) tematizira ljubavne, domoljubno-povijesne te pobožne sadržaje. Također objavljivao pripovijesti, pedagoške, psihološke, kulturno-povijesne i monobiografske članke, književne kritike i jezikoslovne rasprave te se zauzimao za primjenu fonološkoga pravopisa. Za njegov kritički prikaz epa F. Markovića *Kohan i Vlasta* (Dragoljub, 1867–68.) u literaturi se navodi da „po želji za stručnom rigoroznošću i po nekim primjedbama metričke naravi pripada među prve ozbiljnije kritike" u hrvatskoj književnoj kritici (M. Živančević). Prevodio s njemačkoga (J. Schuster, *Biblička povestnica staroga i novoga zavjeta*, Beč 1881.) te surađivao u periodicima *Neven* (1855.), *Narodne novine* (1857.), *Pozor* (1867.), *Napredak* (1869., 1881.), *Vienac* (1870–71., 1873–74., 1876., 1888.), *Radiša* (1875.), *Katolički list* (1881., 1906.), *Narodni list* (1881.), *Glasnik sv. Josipa* (1883.), *Obzor* (1890., 1893., 1901.), *Hrvatska* (1893., 1901.), *Prosvjeta* (1893., 1901., 1905., 1908.), *Trn* (1893.), *Hrvatska domovina* (1896.), *Kršćanska škola* (1897.), *Karlovački glasnik* (1901.), *Samoborski list* (1906., 1914.). *Zapisci o brdovečkoj župi* tiskani su mu u *Zaprešićkom godišnjaku* 1998. URL: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9064 (Pristupljeno 16. 3. 2023.).

Zagorka osobno navodi te podatke, dakle, nisu to podatci iz druge ruke, nego podatci o njoj, koje ona sama navodi. Navedeni pisani izvori iz pisma mogu poslužiti daljnjem istraživanju života Marije Jurić-Zagorke.

Prijepis izvornog teksta Zagorkina pisma biskupu Strossmayeru

„Vaša preuzvišenosti!

Teška mi briga sapinje grudi, kad se laćam ovoga pisma, briga, da sam se osudila odlučiti Vašoj preuzvišenosti podastrieti ovo pismo i jednu vruću molbu. Ali noć rasvietljuje sjajna zviezda Vaše preuzvišenosti, a njeni topli traci, djela neizrecivog milosrdja, dopiru i do moga srca, te ga ogrievaju i bodre, te pobudjuju nadu da će me Vaša preuzvišenost dobrostivo saslušati, kad ju smierno molim: neka se smiluje, te oprosti blagostivo jednoj ne sretnici, koja se je osudila ovakovim naćinom stupiti pred svetu osobu Vaše preuzvišenosti.

O mojoj ne znatnoj osobi je Vaša preuzvišenost malo ćula, ali možda me dostoji poznavati iz ‚Obzora' kao ‚Zagorku' a is ‚Branika' kao ‚Hrvaticu' kamo pišem i besimenih[18] političkih članaka.

Ali sa presvetim imenom Vaše preuzvišenosti, koga svaki Hrvat tako svetim poćitanjem nosi u svom srcu, spojene su divne uspomene moga djetinjstva i mojih ideala. Uviek kad je Vaša preuzvišenost dolazila, da svojim svetim posjetom usreći samostan milosrdnica, zadesila je mene najveća čast i sreća, pozdraviti i izrućiti kitu cvieća Vašoj preuzvišenosti u ime gradjanskih gojenica, gdje sam u gojištu sprovela cielo djetinjstvo. I prigodom jednom, ćula sam svete rieći Vaše preuzvišenosti, rieći koje duboko dirnuše moje srce, te se trajno otisnuše u duši mojoj: ‚Budi na čast i korist Boga i domovine.' I ove rieći vodile kros cielu buru mog života, kojoj sam toli rano, i ne miljeno izložena bila. U pupoljku moje mladosti bacila me je sudba u struju ne sreće, te me grozno ne smiljeno bacala is jedne biede u drugu, pa sad u očaju i ne sreći laćam se onoga, na što me

18 Vjerojatno misli na nepotpisane, anonimne članke.

djetinje srce sili, da se obratim ja; toli bolno i ne sretno Hrvatsko diete, na oca naroda Hrvatskog, da mu iskreno ispoviedim moju ne sreću i za molim za sveti blagoslov i pomoć. I još jednoć dižem ruke svoje i molim Vašu preuzvišenost, da sasluša njenu nesreću, ne sreću Hrvatice, kojoj jedina nada puni grudi, da će ju otac biednoga naroda slišati i njene redke milostivo proćitati, te do pustiti, da smije svoju biedu opisati.

Prije 6 godina, kad mi je bilo tek šesnaest g. te sam uprav ostavila mile samostanske zidine gdje sam željela za uvijek ostati, morala sam se po želji drugih – udati, meni već davno opredielenog muža, magjara, koga nikad prije poznavala nisam. Pak buduć on nije znao ino do magjarski, morala sam ućiti taj jezik već u napried, da ni znala nisam zašto. Bijah odgojena u samostanu, to je dosta a da mi zasvjedoći da sam bila diete neznanja za sviet, da nisam imala pojma o svietu. Stoga nisam nikada ni poznavala riećicu ‚ne', ta naučila sam u samostanu svetu poslušnost. I ja poslušah želje onih koje sam slušati morala, i udah se, i od onoga časa poćele su moje muke. Od onoga časa nisam smjela priznati da sam hrvatica, nisam smjela druge rieći izustiti do – magjarski, nisam smjela imati u kući knjige ni hrvatske novine, a napokon mi bijaše zabranjeno pisati ikomu od rodbine i roditeljem u hrvatskom mi materinjem jeziku. Osim toga nisam prestala slušati danomice psovati ne sretnu mi domovinu, i njoj takove predikate davati, da bi ćovjeku srce pucalo. Ali ni to nije bilo dosta. On bijaše ćovjek surov i silno grub, a osim toga beskrajno škrt. Došavši is tihog samostana, gdje je sve bilo tiho i sveto, morala sam uviek slušati bezbožne kletve, a podnašati silno zlostavljanje. U kući trpila sam oskudice, ako je on i bio glavar postaje u Krapini, te me je moj otac, koj je upravitelj dobra kod bana Raucha[19] usdržavao. On mi je, otac moj kupovao odjela, jer mi muž iz silne škrtosti nije dao ni odjela ni novčića novaca, a silnom goropadnošću tražio je od mene da mu gospodski kuću vodim, i njegove gostove magjare što sjajnije podvorim (:magjari bijahu danomice u kući, dok hrvati

19 Levin Rauch, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban (Lužnica kraj Zaprešića, 6. X. 1819 – Lužnica, 25. VIII. 1890). Prema Rauch, Levin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51968 (Pristupljeno 14. 12. 2022.).

nisu imali pristupa:) Neznajuć što da radim tražila sam matrialne pomoći od oca, jer sam drhtala od straha pred njim, mužem. Otac je ćinio i davao ciele 5 godina. No – sada mu je previše bilo jer ima još neobskrbljene i neiškolovane djece, te se izjavio da više nije u stanju davati. I sad mi bude život strašan. Muž me nije htio odievati, a niti mi dao novčića, prem sam u svojih željah skromna bila, to znade cio sviet. I buduć ne bje od oca pomoći novaca, moj me je muž grozno zlostavljao, i nije prestao gadno ponizivati moju narodnost iz koje sam izašla. Ali ja sam trpila, u samozataji skrivala njegove mane pred svietom, molila se Bogu i pisala potajice članke u *Bršljan* i u novine. To mi bijaše utjeha. Ali kad on to opazi, zapoviedi mi da ne smijem u crkvu da gledam te ceremonije, i da ne smijem pisati drugačije već magjarski. On je bio u svom običnom životu strastven magjar, a grozni ne prijatelj hrvata, te se izrazio, da ne nebi nikad uzeo, da nije mislio da će iz mene djeteta samostanskog načiniti, odgojiti – magjarku laglje, negoli odraslu djevojku, i da se nije nadao kros oca – protekcije barunove. Kako sam trpila u ovakvom životu, ovo je tek bliedi dokaz, ali Bog, koj je jedini vidio moje boli znade, što se je sbivalo u duši mojoj. Crne su me misli slietale – ali Bog mi se smilovao, te mi pokazao put poštenog života. I ja, u svojem oćaju nisam našla drugog izlaza van u sviet, tražiti obstanak. Ali moj sviet je samo domovina moja, ne nadjem li u njoj obstanka, utjehe, neću ju drugdje ni tražiti. – Ideal cieloga života bijaše mi knjiga i – pero. To me je držalo u životu. Stoga ne mogu odoljeti davnoj težnji, da sav svoj život posvetim domovini na tome polju. Ali oskudica na hrvatskoj knjizi dovela mi je u jeziku velikih ne dostataka, pa stoga trebala bih naobrazbe, trebala bih ućiti. Ali mene žele dati u državnu službu. No, srce moje teži za slobodnim radom za domovinu. Ućila bih tako rado, da usavršenjem težim, da se bacim na grudi jadnoj domovini da radi s menom što hoće, da u trpljenju i radu za nju nadjem svoj izgubljeni život, a utjehe za prepaćene boli. Oj, samo u njezinom toplom krilu, u radu za nju, u borbi za nju, nalazila bi moja duša mira i našla bi izgubljene ideale mojih sanja. A meni ne bi bilo ništa teško, ništa ne dostižljivo. Moj život nema drugoga oslona, no ovi ideali, a ja nemam časa, ni ništa, što ne bih s oduševljenjem žrtvovala njoj – domovini – za koju sam toliko suzah prolila.

Ali doći do mojih nauma je bes pomoći ne moguće. A ja, toli ne sretno diete slatke domovine, u svom djetinjem shvačanju i čustvu, nisam pomislila, da previsoko pogledah, kad se usudih pomisliti na najvećega Hrvata, na oca domovine. Ja sam se osudila to ućiniti, a dobri Bog jedini sviedok mojih boli zna, da su me na to dovela čustva ćistoga rodoljublja, i ćustva ne sretna djeteta, što ih goji prama ocu, pre dobromu i pre milostivomu ocu domovine. Pak dižem sa strahopoćitanjem svoje oći k Vašoj preuzvišenosti, ljubim svetu joj desnicu i smierno molim, ako imade za moju ne sretnu osobu kakove pomoći; da mi možda udostaji malu pomoć pružiti, te bar za jednu godinu kakav štipendij udieliti dostoji, da uzmognem u Zagrebu makar gdje, kao u samostanu slušati predavanja kojeg razreda ili liceja u kom bi mogla upiti potrebite nauke za moje buduće radnje. Jer znam da mi treba čvrstoga učenja, a ja sam pripravna s veseljem i željeznom voljom ućiti.

Knjiga i pero, u tom se sastoji sva buduća sreća moja, sav mir i utjeha.

Us to osudjujem se moliti Vašu preuzvišenost, da me blago izvoli preporučiti kad si pri vriedim dovoljno znanja kojemu uredniku, ne bi li me gdje-kod kojih novina uzeli za suradnicu u uredničtvo, ili, da me kakav književnik mjesto polaska na predavanja ući i podući o svem što mi manjka da kroćim do usavršenja. A to bi sve moglo biti samo onda, kad bi Vaša preuzvišenost udostojala mene sirotu svojim milostivim okom pogledati i moju molbu u koliko bi Vašoj preuzvišenosti to moguće bilo, uzeti me pod svoju svetu – zaštitu, kojom bi Vaša preuzvišenost spasila od propasti jednu Hrvaticu, koja je krivnjom tudjih špekulacijah ovako strašno ne sretna postala. Jest Vaša preuzvišenosti, život i mir može mi vratiti samo rad na ovom polju. A da ima ćiste istine u ovih mi redaka, da mi duša gori od želje za naukom, za kojim mi je gorila od rane mladosti, na to polažem u ruke Vaše preuzvišenosti svečanu zakletvu. –

Molim smjerno Vašu preuzvišenost, da mi dopusti na vesti još njeke podatke o sebi. Ja sam već od najranije mladosti bavila se perom. Da imam dara, to mi tvrde svi, to mi je potvrdio i prečastni gospodin Dr Stjepan Ilijašević, urednik ‚Obzora' profesor Pasarić, pozna me

i gospodin umirovljeni župnik Jambrečak, a i njeki drugi. Najviše od mojih radnja bile su u ruci gosp. Prečastnog Dr Stj. Ilijaševića, koj me i osobno poznaje. Da su moji navodi glede mojeg kukavnog udesa istiniti, to znade gospodin odvjetnik Berbot u Krapini kojemu su odnošaji poznati, a znade i svaki onaj, koj je us sve to, da sam pred svietom skrivala zavirio u moju biedu. Ali pojmiti moje muke, to se ne da, jer su pregorke bile, a mogle bi se i povratiti, ako mi ne bude izlaza, ili pak mi drugo ne će preostati, već propast. Bude li Vaša preuzvišenost blagoizvoljela, ja ću što se moga moralnoga ponašanja tiće, od cieloga mi djetinstva i djevojačtva zamoliti svjedočbu od č. sestre nadstojnice gradjanskog doljnjeg gojišta, a kao žena od Krapinskog poglavarstva, a svaki tko me pozna znati će kakova sam bila do današnjeg dana. Svatko zna da sam bila poštena, ali ne sretna! O kako ne sretna! Ali u ne sreći hvatam se s Božjom pomoćju i hoću se uhvatiti poštenog života i rada, hoću da posvetim sav svoj život Bogu i domovini. Ako mi je Svemogući dao taj dar, posvetit ću ga sao njemu na čast, a domovini na korist.

Moje školske svjedočbe svjedoče da lahko i rado ućim, pak bi bila sve priložila, da sam se usudila. Ja boravim ovdje u Mitrovici kod moje tetke, i ćekam dok mi skoje strane zasjaji topli tračak sunašca koj će mi nositi nadu i pomoć.

Vaša preuzvišenosti! Suznih oćiju molim Vašu preuzvišenost, neka za to što sam se osudila tako visoko pogledati, te Vašoj preuzvišenosti ovu smiernu vruću molbu podnieti, ne uzima to za smjelost, neka me jadnicu ne osudi; oj! Nije u mojem srcu smjelosti koja se nebi slagala sa pristojnošću; na ovaj korak me je tek poticalo ne sretno očajno srce, koje teži za okriljem domovine, ćijeg je okrilja tako dugo oskudjevalo. O! I ja znam, bude li Vaša preuzvišenost na temelju ovih redaka farogledala[20] moju biedu, neće ne sretno ćeljade osuditi, što je u svojoj ne sreći osudilo se dignuti oći k vietlu[21] najveće zviezde Hrvatskog neba. I ja se usudjujem vruće moliti za oproštenje radi moje molbe; ah! Volila bih biti još ne sretnija, nego li da me Vaša preuzvišenost osudi.

20 U tekstu stoji napisana ova riječ, upravo ovako.

21 Vjerojatno je trebalo pisati „svjetlu” ali piše „vjetlu”.

Neka mi dopusti Vaša preuzvišenost, da u duhu poljubim svetu joj desnicu, i da plačnim srcem molim Vašu preuzvišenost, da uzme pod zaštitu svojeg milosrdja moju ne sreću i moje težnje; a cieli ću se život trsiti, da ću se ove zaštite pokazati vriednom.

Preporućujuć se u svetu milost Vaše preuzvišenosti ljubim Vaše preuzvišenosti svetu desnicu

te se osudjujem podbilježiti

Mitrovica dne 17. listopada 1896. Marija Matraj rodj. Jurić”

Prilog 1:

Marija Jurić-Zagorka[22]

Prilog 2:

Josip Juraj Strossmayer[23], biskup bosanski ili đakovački i srijemski.

22 Preuzeto sa: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29566 (Pristupljeno 14. 12. 2022.).

23 Preuzeto sa: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58459 (Pristupljeno 14. 12. 2022.).

Zaključak

Marija Jurić-Zagorka jedno je od najvećih imena novije hrvatske književnosti. Među prvim ženama novinarkama jedna je od predvodnica zahtjeva za jednakopravnost žena u hrvatskom društvu svojega vremena. Bila je i hrvatski domoljub, što je vidljivo iz njezinih djela, ali i života. Ovdje je prijepis jednog pisma koje je napisala i uputila biskupu Josipu Jurju Strossmayeru u Đakovo 1896. godine, a koje se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu. Pismom je molila pomoć i podršku biskupa Strossmayera, navodeći razloge svojih postupaka tijekom svojega života. Biskup Strossmayer, pomalo neočekivano jer je riječ o ženi koja je ostavila svojega muža, pružio joj je podršku. Zagorkino pismo donosi neke manje poznate činjenice iz njezina života i baca novo svjetlo na spoznaje o životu jedne od najvećih i najpoznatijih hrvatskih spisateljica.

Literatura i izvori

Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, Osobni arhivski fond Josip Juraj Strossmayer (60).

Marin SRAKIĆ, „Iz Dijecezanskog arhiva", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 3/1985., 175–179.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.:

Marija Jurić-Zagorka. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29566 (Pristupljeno 16. 3. 2023.).

Strossmayer, Josip Juraj. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58459 (Pristupljeno 24. 2. 2022.).

Obzor. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44664 (Pristupljeno 16. 3. 2023.).

Stjepan Ilijašević. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27077 (Pristupljeno 24. 2. 2022.).

Josip Pasarić. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46845 (Pristupljeno 24. 2. 2022.).

Dragutin Jambrečak. URL: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9064 (Pristupljeno 16. 3. 2023.).

Levin Rauch. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51968 (Pristupljeno 14. 12. 2022.).

SUMMARY

Vlatko Dolančić

A LETTER WRITTEN BY MARIJA JURIĆ-ZAGORKA TO BISHOP J. J. STROSSMAYER KEPT IN THE ARCHDIOCESAN ARCHIVES IN ĐAKOVO

Marija Jurić-Zagorka (1873-1957) was a famous Croatian writer and journalist whose name and works are not only known within the borders of the Republic of Croatia, but also much more widely. Nevertheless, there are certain unknowns, doubts, vagueness and ambiguities about her life, especially her youth. It is known that at the beginning of her career as a writer and journalist, Zagorka was helped by Josip Juraj Strossmayer (1815-1905), the bishop of Bosnia or Đakovo and Sirmium, but the fact that their communication came about in the first place and what preceded Strossmayer's decision to help.

In the Archdiocesan Archives in Đakovo, in the personal archive fund of Josip Juraj Strossmayer, among the abundant correspondence addressed to the bishop, there is a letter written by Marija Jurić-Zagorka (this is not her only letter kept in the Archdiocesan Archives in Đakovo), in which Zagorka brings some known, but not completely clear facts from his early life. In a letter she wrote just after she left her abusive husband and took refuge with her relatives in Srijemska Mitrovica, Zagorka describes to Bishop Strossmayer her youth, the course of her education, her arranged marriage to her husband, the torment and mistreatment she endured from him over several years, her escape from her husband, and ask the bishop for help. In the letter are presented lesser known oc completly unknown facts from the life of Marija Jurić-Zagorka before she became known to the public as a writer and journalist, as well as her wishes and plans. In several places in the text of the letter, Zagorka emphasizes his attachment to the Motherland, education and writing (books).

This paper presents the complete text of the above-mentioned Zagorka's letter addressed to Bishop Strossmayer, rich in interesting and important information with intention to enable the availability of lesser-known facts from the life of Marija Jurić-Zagorka to future scientists-researchers of her life and work, and thus to the general public.

Biobibliografija radova mons. Ćirila Kosa (1919. – 2003.) uz 20. obljetnicu smrti

UDK 011/016:2-722.5
PREGLEDNI ČLANAK

Tihonija Zovko
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu

Biskup Ćiril Kos bio je čovjek jednostavnosti i poniznosti. Kao pastir mjesne crkve đakovačke i srijemske služio je od 1974. do svojega umirovljenja 1997. godine neposredno, iskreno i plemenito, kao čovjek velikoga pouzdanja u Boga. Gradeći zajedništvo i suradnju sa svima koji su zajedno s njime djelovali, nastojao je unijeti radost, vedrinu i dobro raspoloženje. Spominjući se 20. obljetnice njegove smrti, donosimo biobibliografiju radova i radova o njemu koje smo prikupili u monografskim i serijskim publikacijama knjižnog fonda Središnje nadbiskupijske i fakultetske knjižnice Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Đakovu.

Ključne riječi: biskup, pastir, knjiga, Đakovo, bibliografija.

Uvodne napomene

Ćiril Kos rodio se 19. studenoga 1919. u Ribić Bregu, u Župi Ivanec u Hrvatskom zagorju. Odrastao je u Župi Harkanovci kod Valpova. Filozofsko-teološke studije završio je u Đakovu. Za svećenika je zaređen 9. srpnja 1944. godine. U biskupiji je obavljao razne službe: bio je kapelan u Srijemskoj Mitrovici (1944. – 1946.), upravitelj Župe Trnjani (1946. – 1951.), te duhovnik Sjemeništa (1951. – 1959.).

Zajedno sa skupinom svećenika i bogoslova uhićen je 1959. godine i osuđen na Okružnom sudu u Osijeku 1960. godine na sedam godina strogog zatvora, od kojih je pet proveo u zatvoru. Godine 1966. imenovan je kanonikom Stolnoga kaptola. Nakon smrti biskupa Bäuerleina 1973. godine upravljao je biskupijom kao kapitularni vikar. Kao biskup đakovački i srijemski upravljao je Biskupijom od 1974. do 1997. godine. Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu 1989. godine dodijelio mu je počasni doktorat iz teologije. Njegovim zalaganjem otvoren je Spomen-muzej biskupa Josipa Jurja Strossmayera s ciljem daljnjeg proučavanja Strossmayerova života i kao mjesto u kojem će se sabrati sva najvažnija njegova ostavština te je započela izgradnja Svećeničkog doma i Središnje nadbiskupijske i fakultetske knjižnice.

U Đakovu je 1999. godine svečano proslavio dvadeset petu obljetnicu biskupske službe, pedeset petu svećeništva i osamdesetu godinu života,

okružen svima onima kojima je u poniznosti i jednostavnosti života služio. Iako već bolestan, imao je sreću dočekati Svetog Oca Ivana Pavla II., koji je Đakovo posjetio 7. lipnja 2003. Preminuo je 6. srpnja 2003. u osječkoj bolnici u 84. godini života. Pokopan je u Đakovu 8. srpnja 2003. u kripti đakovačke katedrale. Bio je čovjek vjere i dobrote, spontanosti i neposrednosti, čovjek koji je razumio, slušao i povezivao ljude.[1]

Biobibliografija je podijeljena u dva dijela. U prvom dijelu donosimo prevodilački rad te pisanu riječ biskupa Ćirila. Drugi dio biobibliografije donosi radove o njegovu životu i djelu u monografskim i serijskim publikacijama. Oba dijela biobibliografije kronološki donose bibliografske jedinice prema godini njihova objavljivanja.[2]

1. Prevodilački rad i pisana riječ biskupa Ćirila Kosa[3]

1941.

KOS, Ćiro, bogoslov, *Papa Pijo XII.* // Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske 69(1941)5, 58–60.

1942.

KOS, Ćiril, Štovanje Majke Božje na kršćanskom Istoku // Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske 70(1942)8, 60–63.; 10, 77–79.

1953.

PLUS, Raoul, *Svakidašnja razmatranja za bogoslove, (srpanj – rujan)* / [prev. Ćiril Kos]. Djakovo: Izdali bogoslovi Bogoslovnog sjemeništa, 1953., 110 str.; v4º /strojopis autogr./.

---

1 Usp. Marin SRAKIĆ, *Mons. Ćiril Kos, biskup – život i djelo* // Diacovensia 11(2003)1, 143–163.; Anto PAVLOVIĆ, Ćiril Kos (1919. – *2003.). Đakovački ili bosanski i srijemski biskup* // Svećenički velikani u Hrvata (II). Slavonski Brod: Vlastita naklada, 2013., 470–483.

2 Iz Okružnica i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu uvrštena su biskupova predavanja, homilije, prigodni govori i čestitke. Iz ostalih serijskih publikacija pisani radovi biskupa Ćirila te prilozi i radovi o njegovu pastirskom djelovanju.

3 Usp. Marin SRAKIĆ, *Bibliografija knjiga, brošura, monografija i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1527. – 2006.* 2. dopunjeno izdanje. Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet, 2007. (9, 557–559, 563, 620–623, 704, 724–725, 1280, 1285–1287, 1290, 1302).

1954.

PIJO, XII., *Enciklika sv. Oca Pape Pija XIII. „O sv. Djevičanstvu"* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo: Izdao Bisk. Ord. Djakovo, 1954. 32 str.; v8º.

1955.

VILLEPELET, Chanoine, *Putokaz za bogoslove preko praznika: 1 svezak: srpanj* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo, 1955., 70 str.; 4º /strojopis autogr./.

VILLEPELET, Chanoine, *Putokaz za bogoslove preko praznika: 2 svezak: kolovoz – rujan* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo, 1955., 132 str.; 4º / strojopis autogr./.

1956.

BORIES, Marcel, *Moj život po križu* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo: Izdali bogoslovi VBŠ-e Djakovo, 1956., 49 str.; 24 cm (strojopis autogr.).

COURTOIS, Gaston, *Pred licem Gospodnjim: svećenička razmatranja* / [preveo Ćiril Kos]. Zagreb: Izdalo Nadbiskupijsko sjemenište u Zagrebu, 1956. 96 str.; 4º / strojopis autogr./.

MAGNAUD, P., *Razmatranja za bogoslove* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo: Izdali bogoslovi Bogoslovnog sjemeništa u Djakovu, 1956., 158 str.; v4º / strojopis autogr./.

RANSON, G. A. A., *Moj život po žrtvi svete Mise: razmatranja o sv. Misi za bogoslove i svećenike* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo: Izdali bogoslovi Bogoslovnog sjemeništa Djakovo, 1956., 83 str.; 4º /strojopis autogr./.

TANQUEREY, Ad. *Pregled duhovnog bogoslovlja /* [prev. Ćiril Kos]. Zagreb: Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište, 1956., II + 227 str.; 4º / strojopis autogr./.

TANQUEREY, Ad. *Pregled duhovnog bogoslovlja, II. dio. Putevi kršćanske savršenosti. Svezak 1. Put čišćenja i rasvjetljenja* / [prev. Ćiril Kos]. Zagreb: Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište, 1956., II + 253 + VIII str.; 4º /strojopis autogr./.

1957.

COURTOIS, Gaston, *Pred licem Gospodnjim: svećenička razmatranja: 2. i 3. svezak* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo: Izdali bogoslovi Bogoslovnog sjemeništa u Djakovu, 1957., 96 str.; 4º /strojopis autogr./.

RANSON, G. A. A., *Moj život preko praznika. Razmatranja za bogoslove* / [preveo Ćiril Kos]. Izdali bogoslovi Bogoslovnog sjemeništa u Djakovu. Djakovo, 1957., 216 str.; 4º / strojopis autogr./.

TANQUEREY, Ad. *Pregled duhovnog bogoslovlja. II. dio. Putevi kršćanske savršenosti. Svezak 2. Put sjedinjenja*. / [prev. Ćiril Kos]. Zagreb: Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište, 1957., 138 + 17 + 9 + 9 + XVIII. str.; 4º /strojopis autogr./ + U Dodatku: O. POURRAT, Duhovnost novog zavjeta.

1958.

COURTOIS, Gaston, *Pred licem Gospodnjim: svećenička razmatranja: 4. svezak* / [preveo Ćiril Kos]., Djakovo: Izdali bogoslovi Djakovačkog sjemeništa, 1958., 134 str.; 4º /strojopis autograf./.

1959.

COURTOIS, Gaston, *Pred licem Gospodnjim: svećenička razmatranja: 5 svezak* / [preveo Ćiril Kos]., Djakovo: Izdali bogoslovi Djakovačkog sjemeništa, 1959., 177 str.; 4º /strojopis autograf./ // Dodatak; Dobro raspoloženja. Ljubav (G. Courtois): Razmatranje (Andre Monnier) (Tri brošure koje se nalaze u izvorniku).

PLUS, Raoul, *Žetva je velika: svagdanja razmatranja za bogoslove* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo: Izdali bogoslovi VBŠ-e, 1959., 246 str.; v8º / strojopis autogr./.

PLUS, Raoul, *Podji za mnom: svagdanja razmatranja za bogoslove I.: listopad – prosinac* / [preveo Ćiril Kos]. Djakovo: Izdali bogoslovi VBŠ-e, 1959., 246 str.; v8º /strojopis autogr./.

Manuale clericorum ordinandorum. Specimen examinis ordinandorum / [prev. i priredio Ćiril Kos]. Editio quinta post codicem I. C. novissimis apostolicae sedis actis conformata. Đakovo: Izdali bogoslovi u Bogoslovnom sjemeništu, 1959. – 217 str.; 4º /strojopis autogr./ + Priručnik za pripravnike za ređenje. – Dodatak: Nekoliko dokumenata (lat.) – Obredi tihe, svečane i pjevane mise. Razmatranje o svetim redovima Raoula Plusa.

1961.

BORIES, Marcel, *Moj život po križu* / [preveo Ćiril Kos]. 2. izdanje, Djakovo: Izdali bogoslovi VBŠ-e Djakovo, 1961., 111 str.; 8º (strojopis autogr.).

1963.

Šematizam Bosansko-Srijemske ili Djakovačke biskupije i Apostolske administrature Sjeverne Slavonije i Baranje / [uredio Ćiril Kos]., Djakovo: Izdao Biskupski ordinarijat, 1963., 262 str.; u Djakovu. /Uredio Ćiril Kos/. Djakovo, 1963., 262 str. ; 8º /strojopis autogr./.

1966.

Gloria Dei…, // Vjesnik Đakovačke biskupije 94(19)(1966)7-8, 124.

1967.

Sveta Kongregacija obreda: Druga uputa za ispravno provođenje uredbe o svetom bogoslužju [preveo Ćiril Kos] // Vjesnik đakovačke biskupije 95(20)(1967)6, 110–112.

1968.

KOS, Ćiril, kanonik, *Uz 100. obljetnicu Provincije Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu: prigodna propovijed* // Vjesnik Đakovačke biskupije 96 (21)(1968)7-8, 136–139.

1970.

KOS, Ćiril, *Katedrala – bazilika u novom ruhu* // Đakovački vezovi (1970), 10.

1973.

Bäuerlein Msgr Stjepan, biskup – smrt: Uvodna kateheza – pozdrav – Ćiril Kos generalni vikar // Obavijesti i okružnice Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IX-1973., 214–215.

Ć. K., *Uz 10-godišnjicu pontifikata pape Pavla VI 1963. – 1973.,* // Vjesnik Đakovačke biskupije 101(26)(1973)6, 103.

KOS, Ćiril, generalni vikar*, Umro đakovački biskup Mons. Stjepan Bäuerlein,* // Vjesnik đakovačke biskupije 101(26)(1973)9, 151–152.

Oproštajni govor kanonika Ćirila Kosa, generalnog vikara nad odrom đakovačkog biskupa // Vjesnik Đakovačke biskupije 26(101)(1973)9, 154–158.

1974.

Božićna čestitka svećenicima, redovničkim zajednicama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1974., 343–347.

Mons. Ćiril Kos: Katehetskoj ljetnoj školi – Rijeka 1974.// Odgoj djece u vjeri u kršćanskoj zajednici: zbornik radova IV: Katehetske ljetne škole Rijeka, 2. – 11. srpnja 1974. / [gl. ur. Josip Baričević]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975., 17–18.

Mons. Ćiril Kos: Govor na završnoj svečanosti KLJŠ // Odgoj djece u vjeri u kršćanskoj zajednici: zbornik radova IV: Katehetske ljetne škole Rijeka, 2. – 11. srpnja 1974. / [gl. ur. Josip Baričević]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975., 412–412.

Nagovor novog biskupa Msgr. Ćirila Kosa // Vjesnik Đakovačke biskupije 102(27)(1974)4, 78–80.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-1974., 89–91.

1975.

Božićna čestitka svećenicima, časnim sestrama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1975., 329–332.

In piam memorim: + Marinko dr. Prepunić – oproštajni govor biskupa-ordinarija // Obavijesti i okružnice Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-1975., 80–82.

Kardinal Franjo Šeper u Đakovu i Osijeku // Obavijesti i okružnice Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IX-1975., 247–249.

Svećenički dan u Đakovu: Homilija biskupa-ordinarija // Obavijesti i okružnice Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X-1975., 262–265.

Uskrsna čestitka svećenicima, časnim sestrama i vjernicima // Obavijesti i okružnice Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-1975., 91–94.

1976.

Božićna čestitka svećenicima, časnim sestrama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X/XXI/XII, 1976., 342–343b.

Korizmena poslanica 1976. // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-1976., 40–42.

+ *Msgr. Josip Sokol – Homilija biskupa Ćirila Kosa za vrijeme koncelebrirane mise zadužnice u đak. katedrali* // Vjesnik Đakovačke biskupije 103(1976)9, 156–157.

Povratak Svete Anastazije u Mitrovicu – Pozdrav biskupa-ordinarija Mons. Ćirila Kosa na glavnoj svečanosti 24. listopada u župskoj crkvi u Srijem. Mitrovici // Vjesnik Đakovačke biskupije 104(29)(1976)11, 204–205.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-1976., 112–116.

1977.

Božićne čestitke biskupa-ordinarija // Obavijesti i okružnice Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XIII-1977., 304–306.

Apostol. Nuncij u Đakovu // Obavijesti i okružnice Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XIII-1977., 331–333.

KOS, Ćiril, *Gospa Velikog Zavjeta u biskupiji đakovačkoj i srijemskoj* // Vjesnik Đakovačke biskupije 105(30)(105)(1977)1, 3.

KOS, Ćiril*, Savjest svećenika: homilija //* Bogoslovska smotra 47(1977)2-3, 339–345.

Nagovor biskupa-ordinarija svećenicima na Sveti četvrtak 7. travnja // Obavijesti i okružnice Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-V/VI-1979., 119–124.

1978.

Božićna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata Đakovo O-XII-1978, 301–304.

Habemus Papam – Imamo Papu // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata Đakovo O-VIII-1978., 169–170.; O-X-1978., 219–221.

Nagovor Msgr. Ćirila Kosa, biskupa đakovačkog // Bogoslovska smotra 48(1978)1-2, 141–144.

KOS, Ćiril, *Habemus Papam – Imamo Papu* // Vjesnik Đakovačke biskupije 106(31)(1978)9, 151–152.

KOS, Ćiril, *Umro Papa Pavao VI* // Vjesnik Đakovačke biskupije 106(31)(1978)9, 153–154.

KOS, Ćiril, *Ti si Petar. Uz izbor kardinala Karola Wojtyle, krakovskog nadbiskupa, za papu, koji je uzeo ime IVAN PAVAO II.* // Vjesnik Đakovačke biskupije 106(31)(1978)11, 191–192.

1979.

KOS, Ćiril [preveo], *Pismo Vrhovnog svećenika Ivan Pavla II. svim svećenicima Crkve prigodom Svetog četvrtka 1979.* // Vjesnik Đakovačke biskupije 107(32)(1979)5, 84–92.

Poruka đakovačkog biskupa mons. Ćirila Kosa svećenstvu i vjernicima prilikom ukopa svećenika Nikole Bogdanića u Viškovcima 11. listopada 1979. godine // Vjesnik Đakovačke biskupije 107(32)(1979)11, 201–202.

1980.

Čestitka svećenicima, časnim sestrama i vjernicima za Božić // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XI-1980., 264–268.

Čestitka svećenicima i vjernicima za Uskrs // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-1980., 59–61.

KOS, Ćiril [preveo], *Sveti Otac svećenicima i redovnicima u Meksiku* // Vjesnik Đakovačke biskupije 108(33)(1980)1, 7–8.

KOS, Ćiril, *IX. Katehetska ljetna škola – Đakovo '80 „Mjesto i uloga obitelji u našoj katehezi"* // Vjesnik Đakovačke biskupije 108(33)(1980)9, 151–153.

KOS, Ćiril, *Pastirsko djelovanje biskupa J. J. Strossmayera* // Vjesnik Đakovačke biskupije 108(33)(1980)5, 84–85.

Lik i djelo biskupa Josipa Jurja Strossmayera // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu Prilog O-V-1980, 17–29.

Pozdrav predsjednika Katehetskog vijeća pri BKJ – Mons. Ćirila Kosa // Rast vjere i obitelj: zbornik radova VIII. I IX. Katehetske ljetne škole Subotica 1979., Đakovo 1980. / [glavni urednik Milan Šimunović]. Subotica; Đakovo: Katehetsko vijeće BKJ u suradnji s katehetskim vijećima u Đakovu i Subotici, 1981., 11–13.

Pozdravni govor mons. Ćirila Kosa predsjednika KV BKJ // Rast vjere i obitelj: zbornik radova VIII. I IX. Katehetske ljetne škole Subotica 1979., Đakovo 1980., 11–13. / [glavni urednik Milan Šimunović]. Subotica; Đakovo: Katehetsko vijeće BKJ u suradnji s katehetskim vijećima u Đakovu i Subotici, 1981., 179–183.

ŠEŠO, Ivan – KOS, Ćiril, *Nesvakidašnja smrt bogoslova* // Vjesnik Đakovačke biskupije 108(33)(1980)2, 36–37.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-1980., 59–61.

1981.

Čestitka za Uskrs svećenicima, časnim sestrama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-1981., 103–106.

Čestitka za Božić svećenicima, sestrama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1981., 364–366.

Homilija mons. Ćirila Kosa, biskupa đakovačkog // Bogoslovska smotra 51(1981)2-3, 424–430.

KOS, Ćiril, *Atentat na Svetog Oca Ivana Pavla II. (Audijencija dne 13. svibnja 1981. na trgu Svetog Petra*) // Vjesnik Đakovačke biskupije 109(34) (1981)6, 103–104.

Nagovor na Sveti četvrtak // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-V-1981, 159–164.

Proslava blagdana sv. Ćirila i Metoda u đakovačkoj katedrali – Propovijed đakov. biskupa Ćirila Kosa // Vjesnik Đakovačke biskupije 109(34) 1981)9, 151–152.

1982.

+ *Stjepan Lovrić, umirovljeni daljski župnik – homilija biskupa //* Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-I-1982., 49–52.

+ *Dr. Ivan Kopić, prof. homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VI-VII-VIII-1982., 217–220.

+ *Mons Rudolf* Šverer*, gen. vik. vel. prep. u. m. – homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VI-VII-VIII-1982., 223–228.

+ *Mons Kazimir Kelić, m prepošt u m.– homilija biskupa //* Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VI-VII-VIII-1982., 232–236.

+ *Antun Milošević, župnik u m. – oproštajni govor//* Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X/XI-1982., 312–314.

Božićna čestitka svećenicima, časnim sestrama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1982., 338–344.

Homilija i oproštaj mons. Ćirila Kosa, predsjednika KV BKJ, na završnom euharistijskom slavlju // Vjera mladih i župna zajednica: zbornik radova X. i XI. Katehetske ljetne škole Varaždin 1981., Pazin, 1982. / [urednici Pavao Crnjac i Milan Šimunović]. Zagreb: Katehetsko vijeće BKJ, 1983., 336–338.

Korizmena poslanica // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-1982., 83–87.

KOS, Ćiril, *Umro hrvatski kardinal Franjo Šeper. Oproštaj sa rodnom biskupijom* // Vjesnik Đakovačke biskupije 110(35)1982)1, 3.

MARAČIĆ, Ljudevit, *Ne samo biser arhitekture: razgovor s đakovačkim biskupom u povodu stote obljetnice katedrale* // Veritas 21(1982)9, 8–11.

Pozdrav predsjednika KV BKJ mons. Ćirila Kosa // Vjera mladih i župna zajednica: zbornik radova X. i XI. Katehetske ljetne škole Varaždin 1981., Pazin, 1982. / [urednici Pavao Crnjac i Milan Šimunović]. Zagreb: Katehetsko vijeće BKJ, 1983., 10–11.

Pozdrav i homilija mons. Ćirila Kosa, predsjednika KV BKJ na prvom euharistijskom susretu u župnoj crkvi sv. Nikole// Vjera mladih i župna zajednica: zbornik radova X. i XI. Katehetske ljetne škole Varaždin 1981., Pazin, 1982. / [urednici Pavao Crnjac i Milan Šimunović]. Zagreb: Katehetsko vijeće BKJ, 1983., 209–211.

100 godina posvete Strossmayerove katedrale (1882. – 1982). Pozdrav i uvodna riječ đakovačkog biskupa Ćirila Kosa na početku Euh. slavlja // Vjesnik Đakovačke biskupije 110(35)1982)10, 173–174.

Svečana akademija 24. XI. 1981. Pozdrav Msgra Ćirila Kosa, biskupa-ordinarija // Vjesnik Đakovačke biskupije 110(35)(1982) prilog uz 2/1982, 5–6.

Zahvalna misa 6. XI. 1981. Riječ našeg biskupa ordinarija. Jubilarna proslava 175. obljetnice Bogoslovnog sjemeništa, Visoke bogoslovne škole i Biskupijske gimnazije „J. J. Strossmayer" // Vjesnik Đakovačke biskupije 110(35) (1982) prilog uz 2/1982, 2–3.

1983.

+ *Zlatko Ogrizek, župnik – homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-I-1983., 73–76.

+ *Ivan Miljan, dekan i župnik – prigodni govor biskupa-ordinarija* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-1983., 202–208.

+ *dr. Stjepan Fratrić, liječnik – govor biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VII-VIII-IX-1983., 331–333.

Biskup-ordinarij kod Svetog Oca. Visitatio ad Limina Apostolorum // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-1983., 113–116.

Božićne čestitke biskupa ordinarija svećenicima, časnim sestrama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-1983., 415–419.

Izjava biskupa-ordinarija Radio Vatikanu u pastoralnom pohodu u Južnu Afriku i Australiju // Okružnice i obavijesti biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XI-XII-1983., 413–414.

KOS, Ćiril. *Zajednici sestara „Služavki Kristovih”,* u: *Služavke Kristove: (Ancillae Christi – Dienerinnen Christi): 1972. – 1982.* / priredila s. Marina Tolić; [uredio Vilim Hirschenhauser]. Slavonski Brod: Služavke Kristove, 1983., 13–14.

Nagovor na Sveti četvrtak // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-1983., 188–193.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-1983., 148–152.

1984.

+ *Prof. Mato Petrović, svećenik – homilija biskupa-ordinarija //* Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VI-1984., 203–205.

+ *Rafael Brnić, župnik – prigodna homilija biskupa-ordinarija* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VIII-IX-1984., 245–249.

+ *Josip Pavlović, župnik u miru – homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VIII-IX-1984., 257–261.

+ *dr. Jakov Benković, prof. u miru – homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X-1984., 313–315.

+ *Josip Haubrich, župnik – homilija biskupa //* Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XI-XII-1984., 388–390.

Biskupova uskrsna čestitka // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-1984., 111–112.

Božićna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XI-XIII-1984., 384–386.

Homilija biskupa Mons Ćirila Kosa na završetku *KLJŠ-e* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VIII-IX-1984., 230–232.

Nagovor biskupa-ordinarija svećenicima na Sv. Četvrtak // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-V-1984., 133–137.

Proslava Svete Godine Otkupljenja i proglašenje Konkatedrale u Srijemskoj Mitrovici 18. ožujka 1984. // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-1984., 91–94.

1985.

+ *Vilim Hefer, župnik – prigodna propovijed biskupa Ćirila* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-III-1985., 69–72.

+ *Matija Nikolin, župnik – homilija biskupa //* Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-V-1985., 121–126.

+ *Josip Šlogar, župnik – homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1985., 263–265.

Božićne čestitke biskupa-ordinarija svećenicima, časnim sestrama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1985., 255–258.

KOS, Ćiril, *Što slavimo? I zašto u Đakovu?* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)1985)7-8, 98.

Nagovor biskupa-ordinarija na Sveti četvrtak // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-V-1985., 97–101.

Pokucajmo na svoja vrata: Pro juventute // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38))(1985)1, 1.

Pokucajmo na svoja vrata: Grande munus // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)2, 17.

Pokucajmo na svoja vrata: Magni eventus // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 1138(38)(1985)3, 33.

Pokucajmo na svoja vrata: Venite post me // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)4, 49.

Pokucajmo na svoja vrata: Emitte Spiritum tuum // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)5, 65.

Pokucajmo na svoja vrata: Sacrosanctum Concilium // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)6, 81.

Pokucajmo na svoja vrata: Evanđelje i kultura // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)9, 125.

Pokucajmo na svoja vrata: Laici in populo Dei // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)10, 145.

Pokucajmo na svoja vrata: Et vitam venturi saeculi // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)11, 161.

Pokucajmo na svoja vrata: Et incarnatus est // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)12, 177.

Pozdrav biskupa Ćirila Kosa na svečanoj akademiji u katedrali 4. VII. 1985. // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 113(38)(1985)7-8, 116–117.; Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VI-VII-VIII-1985., 147–148.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-III-1985., 65–67a.

1986.

+ *Josip Blažeković, župnik u miru – homilija biskupa* / Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-I-II-1986., 27–30.

+ *Franjo Jungert – homilija biskupa-ordinarija* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-V-1986., 121–125.

Božićna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XI-XII-1986., 235–237.

Listopadske pobožnosti (Posljednja „krunica" XX. stoljeća) // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VIII-IX-X-1986., 187.

Nagovor biskupa-ordinarija svećenicima na Sv. Četvrtak // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-IV-V-1986., 84–89.

Uskrsne čestitke biskupa-ordinarija svećenicima, sestrama i vjernicima // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-1986., 56–61.

1987.

+ *Msgr. David Kolesarić – homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VII-VIII-IX-1987., 173–177.

+ *Josip Tomljenović – riječ biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X-XI-1987., 213–214.

Božićna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1987., 241–244.

Nagovor biskupa-ordinarija na Sveti četvrtak // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-V-VI-1987., 98–103.

Pozdravni govor mons. Ćirila Kosa, predsjednika KV BKJ, // Odgoj i predanje vjere: zbornik radova XV: i XVI. Katehetske ljetne škole Šibenik 1986., Subotica 1987. // [glavni urednik Pavao Crnjac]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988., 384–387.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-IV-1987., 71–73.

1988.

+ *Marko Kolarević, ž. u miru – homilija biskupa-ordinarija* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-1988., 75–76.

Božićna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XI-XII-1988., 255–257.

KOS Msgr. Ćiril, *Marija u životu jednog biskupa* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 116(41)(1988)5, 83–84.

KOS Msgr. Ćiril, biskup, *Riječi pozdrava Ćirila Kosa na otvorenju simpozija u dvorani Svetog Metoda u svećeničkom domu: 13. rujna 1988. //* Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 116(41)(1988)10, 171–172.

KOS Msgr. Ćiril, biskup*, Propovijed okupljenim sudionicima simpozija i vjernicima* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 116(41)(1988)10, 179–180.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-1988., 65–67.

1989.

+ *Msgr. Vid Mihaljek, župnik, dekan i zač. kanonik – homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-IV-1989., 102–106.

+ *Mitar Dragutinac, župnik u miru – prigodna homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VII-IX-1989., 201–205.

+ *Stjepan Schön, župnik – prigodna homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X-XI-1989., 262–264.

+ *Dr Ilija Živković – homilija biskupa* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X-XI-1989., 267–270.

750 godina Đakova i biskupije: središnja proslava – pozdravna riječ biskupa u katedrali // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X-XII-1989., 240–244.

Božićna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1989., 294b–296.

Đakovo 750 godina – Znanstveni skup – pozdravni govor biskupa Ćirila // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XII-1989., 299–302.

KOS Msgr. Ćiril, biskup, *Pozdravni govor biskupa Ćirila u Dalju* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 117(42)(1989)6, 108.

Msgr. Ćiril, biskup, Doctoris honoris causa (govor) // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 117(42))(1989)3, 43–45.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-IV-1989., 97–99.

1990.

+ *Adam Kovačev, župnik u miru – homilija biskupa-ordinarija* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-VII-VIII-IX-1990., 169–172.

Božićna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-XI-XIII-1990., 201–205.

KOS, Ćiril, *Pozdravni govor na 18. KLJŠ u Đakovu* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 118(43)1990)9, 147–148.

KOS, Ćiril, *Govor na otvorenju znanstvenog skupa „Đakovo 750" u Zagrebu* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 118(43) 1990)1, 5–7.

KOS, Ćiril, *Govor na proslavi 175. obljetnice rođenja biskupa Strossmayera* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 118(43)(1990)2, 25–26.

KOS, Ćiril, *Pozdravni govor pomoćnom biskupu* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 118(43)(1990)2, 23.

KOS, Ćiril, *Pozdrav prilikom ređenja pomoćnog biskupa* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 118(43)(1990)4, 66–68.

Msgr. dr. Marin Srakić, pomoćni biskup-ređenje-pozdravna riječ biskupa Ćirila // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-IV-1990., 68–71.

Uskrsna čestitka biskupa-ordinarija // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-III-IV-1990., 92–94.

1991.

+ *Josip Ivanuš, župnik – homilija biskupa-ordinarija* // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-I-II-1991., 46–50.

Pozdravni govor biskupa mons. Ćirila Kosa na otvorenju izložbe slika i grafika hrvatskog umjetnika g. Ivana Rabuzina u kripti katedrale 18. svibnja 1991. godine // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 119 (44)(1991)6, 117.

Pismo biskupa Ćirila Kosa, u: *Za kraljevstvo Božje: život i djelo nadbiskupa dra Petra Čule: zbornik radova sa Studijskog dana, Mostar, 16. lipnja 1990.* / [priredili Ante Luburić, Ratko Perić]. Mostar: Biskupijski ordinarijat, 1991., 22.

1993.

BANDOV, Ivana [razgovor] „*Gospodin će, onim koji ga ljube, sve okrenuti na dobro" – razgovor s đakovačko-srijemskim biskupom Ćirilom Kosom* // Glas Koncila 32(1993), 2. 6.

„Dođite, poklonimo se!" // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 121(46))(1993)12, 234.

KOS, Ćiril, *Biskupova riječ* // Diacovensia 1(1993)1, 9–10.

Uskrsna čestitka // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 121(46) (1993)4, 63.

1994.

JARM, Antun, *Razgovor s biskupom Ćirilom Kosom: U New Yorku osječka katedrala u malom* // Glas Koncila 33(1994)22, 7.

JARM, Antun, *Razgovor s biskupom Ćirilom Kosom po povratku iz Amerike* // Glas Koncila, 33(1994)22, 7.

1995.

KOS, Ćiril, *Pozdravna riječ biskupa Ćirila Svetom Ocu* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 123(1995)5, 259.

KOS, Ćiril*, Riječ biskupa Ćirila na susretu biskupa iz ex-Jugoslavije sa Svetim Ocem* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 123(1995)12, 626–627. [s latinskog preveo Pero Vidović].

KOS, Ćiril, *Strossmayer u kontekstu svojega vremena i svojih vizija. Pozdravna riječ pri otvaranju znanstvenog skupa o Josipu Jurju Strossmayeru, Zagreb, 26. listopada 1995.* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 123(1995)12, 624–625.

KOS, Ćiril. *U duhu sv. Ćirila i Metoda*, u: *Božjo voljo spolnjevati: jubilejni zbornik ob 75-letnici Alojzija* Šuštarja, *ljubljanskega nadškofa in metropolita* / [zbral in uredil Anton Štrukelj]., Ljubljana; Celje: Mohorjeva družba, 1995., 267.

1996.

Biskupska uskrsna čestitka // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 124(1996)3, 196.

JARM, Antun, *Dva pohoda naših biskupa srijemskom dijelu biskupije (razgovor s biskupom Kosom)* //Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 124(1996)12, 745–748.

KOS, Ćiril, *„Ambulate in dilectione – Hodite u ljubavi"* // Bogoslovska smotra 66(1996)2-3, 499–501.

KOS, Ćiril, *Osvrt dijecezanskog biskupa na Župna pastoralna i ekonomska vijeća u Biskupiji* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 124(1996)5, 292.

Razgovor s biskupom Ćirilom Kosom, u: Politički zatvorenik 6(1996)49, 4–7.

1997.

KOS, Ćiril, *Govor na primopredaji biskupske službe* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 125(1997)3, 207.

KOS, Ćiril, *Govor na liturgijskoj primopredaji biskupske službe* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 125(1997)3, 210–211.

Prigodno slovo pri dodjeli odličja mons. Ćiril Kos, biskup đakovački i srijemski u m., u: Politički zatvorenik 7(1997)69, 44.

1998.

KOS, Ćiril, *Nagovor na sprovodnoj misi preč. Ivana Rončevića* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 126(1998)2, 124–125.

1999.

JARM, Antun, *„Želim mir i pravdu za sve ljude". Susret s jubilarcem biskupom Ćirilom Kosom* // Glas Koncila 38(1999)13, 12.

KOS, Ćiril, *Uvod u misu prigodom proslave 25. obljetnice biskupstva* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 127(1999)5, 370.

KOS, Ćiril, *Zahvalna riječ na kraju mise prigodom 25. obljetnice biskupstva* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 127(1999)5, 373–374.

Zahvala biskupa Ćirila Kosa // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 127(1999)4, 287.

2006.

KOS, Ćiril. *Katedrala – bazilika,* u: 40. Đakovački vezovi. Jubilarna revija 38(2006)38, 136–137. [Iz Revije 1970.].

2. Radovi o životu i djelu biskupa Ćirila Kosa u monografskim i serijskim publikacijama

1973.

Imenovanje generalnog vikara // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-X-1973., 243–244.

1974.

Biskupsko ređenje i ustoličenje novog đakovačkog biskupa mons. Ćirila Kosa // Vjesnik Đakovačke biskupije 102(27)(1974)4, 69–79.

Djakovačka biskupija dobila biskupa //AKSA (1974)7(199), 1–2.

ĐURAK, Gabrijel, *Mons. Ćiril Kos novi đakovački* biskup // Glas Koncila 13(1974)4, 1. 4.

ĐURAK, Gabrijel, *Narod oko biskupa* // Glas Koncila 13(1974)7, 7. 10.

Habemus episcopum! // Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu O-II-b (1974), 1–4.

Habemus episcopum! // Vjesnik Đakovačke biskupije 102(27)1974)2, 24.

Homilija mons. Franje Kuharića zagrebačkog nadbiskupa i metropolite, supostvetitelja // Vjesnik Đakovačke biskupije 27(102)(1974)4, 66–68.; Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu, O-IV-1974, 79–85.

Mons. Ćiril Kos imenovan đakovačkim biskupom // Vjesnik Đakovačke biskupije 102(27)(1974)2, 23.

Novo lice đakovačke crkve – S novim biskupom iskreno // Glas Koncila 13(1974)7, 1. 8.

VARGA, Gejza, *Đakovački biskup Mons. Ćiril Kos zaređen i ustoličen 17. III. 1974. g.*, // Vjesnik Đakovačke biskupije 102(27)(1974)4, 63.

1979.

ŠULJAK, Andrija, *Đakovo: biskupski grad = Đakovo: Bischöfliche Stadt*. Biskupski ordinarijat: Đakovo, 1979., 19.

1984.

VARGA, Gejza, *Uz desetogodišnjicu biskupske službe msgr. Ćirila Kosa đakovačkog i srijemskog biskupa 1974. – 17. III. – 1984.* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 112(37)(1984)3, 43–44.

1989.

Msgr. Ćiril Kos – doctor honoris causa // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 117(42)(1989)3, 43–45.

1991.

REBIĆ, Adalbert, *Počasni doktor teologije msgr. Ćiril Kos. Počasni doktor teologije* Živan *Bezić* // Bogoslovska smotra 61(1991)1-2, 149–151.

1994.

Biskup mons. Ćiril Kos, kratki biografski podaci // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)6, 145.

BRZIĆ, Žarko, *Prijateljsko sjećanje uz 75. rođendan biskupa Ćirila* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)11, 320.

Čestitke biskupu Ćirilu Kosu uz 50. obljetnicu svećeništva i 20. obljetnicu biskupstva // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)6, 139–144.

DOGAN, Nikola, *Mons. dr. Ćiril Kos. Doctor theologiae honoris* causa // Diacovensia 2(1994)1, 58–67.

JARM, Antun, *Biskup Kos zlatomisnik* // Glas Koncila 33(1994)29, 1. 11.

JARM, Antun, *Mons. Ćiril Kos biskup Đakovačke i Srijemske biskupije* // Đakovački vezovi (1994), 68.

JARM, Antun, *Pastoralni pohod biskupa Ćirila Srijemu* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)9, 231.

JARM, Antun, *Zlatna misa biskupa Ćirila u Đakovu* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)9, 223.

JELINČIĆ, Tonči, *Osoba povjerenja i poštovanja. Čestitka don Tončija Jelinčića, župnika* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)6, 143.

Jubilej biskupa Ordinarija // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)4, 85.

MATIJEVIĆ, Ivan, ŠEŠO, Ivan, *Koristio je sve registre svog bića. Sjećanja na duhovnika Ćirila Kosa* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)6, 144.

SRAKIĆ, Marin, *U ime naroda. Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959. – 1960.* // Diacovensia 2(1994)1, 23–57.

SRAKIĆ, Marin, *Biskupu našem Ćirilu blagoslov, uspjeh i dug život!* // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 122(1994)6, 140.

ŠIMUNOVIĆ, Milan, *Biskup Ćiril Kos i katehetske ljetne škole u pokoncilskoj Crkvi u Hrvata: naša kateheza neposredno poslije II. Vatikanskog koncila* // Diacovensia 2(1994)1, 68–79.

VARGA, Geza, *Mons. dr. Ćiril Kos – zlatomisnik* // Diacovensia 2(1994)1, 10–22.

1995.

SRAKIĆ, Marin, *Stolni kaptol bosanski ili đakovački i srijemski u Đakovu* // Diacovensia 3(1995)1, 292.

1996.

KOS, Ćiril // *Hrvatski leksikon: sv. I.* / [glavni urednik Antun Vujić]. Zagreb: Naklada Leksikon: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1996., 626.

SRAKIĆ, Marin, *Odgojitelji u bogoslovnom sjemeništu i profesori na Teologiji u Đakovu 1806. – 1996. //* Diacovensia 4(1996)1, 217–218.

1999.

MARIJANOVIĆ, Luka, *Biskup koji neumorno već pedeset i pet ljeta sije Božje riječi. Dvadeset peta obljetnica biskupstva msgr. Ćirila Kosa* // Đakovački vezovi (1999), 32–36.

Proslava 25. obljetnice biskupstva Mons. Ćirila Kosa, biskupa u miru (pozdravi, čestitke, propovijed, zahvala) // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 127(1999)5, 236–374.

2002.

KOS, Ćiril // *Opći religijski leksikon*/ [glavni urednik Adalbert Rebić]. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002., 470.

2003.

BENAŠIĆ, Zvonko, *Đakovački spomendani.* Đakovo: Matica hrvatska Ogranak Đakovo, 2003., 176–177.

„In caritate, humilitate et viate simplicitate" oproštajni govor mons. Marina Srakića, biskupa đakovačkog i srijemskog // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 131(2003)7/8, 483–485.

Iz duhovne oporuke biskupa Ćirila Kosa // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 131(2003)7/8, 486.

In memoriam: Ćiril Kos // Katolički tjednik 2(2003)29, 38–40.

Ispraćaj i ukop biskupa Ćirila Kosa // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 131(2003)7-8, 488–512.

KRALJEVIĆ ČILIĆ, Snježana, *„U najtežim trenutcima ostao je uz svoj narod." Oproštaj s umirovljenim biskupom đakovačkim i srijemskim, mons. Ćirilom Kosom* // Glas Koncila 42(2003)29, 1. 3.

KRALJEVIĆ ČILIĆ, Snježana, *U Osijeku umro biskup Ćiril Kos* // Glas Koncila 42(2003)28, 1. 2.

MARIJANOVIĆ, Luka, *In memoriam: Msgr. Ćiril Kos* // Zbornik Muzeja Đakovštine 6(2003)1, 235–240.

SRAKIĆ, Marin, *Mons. Ćiril Kos, biskup – život i djelo* // Diacovensia 11(2003)1, 143–163.

Umro istaknuti član HDZP-a, umirovljeni biskup mons. Ćiril Kos // Politički zatvorenik 13(2003)136/137, 2.

„Zahvaljujemo Bogu na dar biskupa Ćirila Kosa", Homilija mons. Josipa Bozanića, nadbiskupa zagrebačkog i predsjednika Hrvatske biskupske konferencije // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 131(2003)7-8, 487.

2006.

KUŠEN, Dražen, *Prostori ekumenizma: Biskupija đakovačka ili bosanska i srijemska kao locus oecumenismi 1959. – 1990.,* Zagreb: Institut za ekumensku teologiju i dijalog „Juraj Križanić" Katoličkog bogoslovnog fakulteta: Kršćanska sadašnjost, 2006.[4]

2008.

JARM, Antun – ŠULJAK, Andrija, *Đakovo biskupski grad.* Biskupski ordinarijat: Đakovo, 2008., 49.

PAVLOVIĆ, Anto, *Ćiril Kos (1919. – 2003.). Kapelan, župnik, duhovnik, kanonik, generalni vikar, biskup* // Stotinu reverendi. Životopisi biskupa i nekih svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije koji su rođeni izvan nje. Slavonski Brod: Vlastita naklada, 2008., 517–529.

2009.

KOS, Ćiril // *Hrvatski biografski leksikon: sv. 7: Kan-Ko* / [glavni urednik Trpimir Macan]. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009., 650–651.

U ime naroda: sudski procesi profesorima i bogoslovima đakovačkog sjemeništa 1959./60. godine / [priredio Stjepan Sršan]. Osijek: Državni arhiv: Đakovačko-osječka nadbiskupija i metropolija, 2009.

---

4 Ćiril KOS, biskup str.: 42, 71–73, 78–81, 84–85, 87, 90, 92–100, 102–103, 105–107, 111–115, 130–133, 136–138, 140–142, 262, 165–166, 168–170, 172–174, 176, 181–182, 184, 186–187.

2010.

BENAŠIĆ, Zvonko, *Đakovački spomendani.* 2. dopunjeno izdanje, Đakovo: Matica hrvatska Ogranak Đakovo, 2010., 226–227.

2012.

AKMADŽA, Miroslav, JOSIPOVIĆ-BATOREK, Slađana, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2012. [5]

2013.

PAVLOVIĆ, Anto, *Ćiril Kos (1919. – 2003.). Đakovački ili bosanski i srijemski biskup* // *Svećenički velikani u Hrvata (II)*. Slavonski Brod: Vlastita naklada., 2013., 470–483.

SRAKIĆ, Marin, *Mons. Ćiril Kos, dijecezanski biskup u miru* // *Plodovi prošlosti – zalog budućnosti*. Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2013., 215–220.

SRAKIĆ, Marin, *„U ime naroda". Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959. – 1960*. // *Opjevajmo slavne muževe*. Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2013., 381–420.

2015.

ŠOKČEVĆ, Petar, *Zapisi iz olovnog vremena*. Bošnjaci; Đakovo: Vlastita naklada; Proventus natura d. o. o., 2015.[6]

2019.

BANOVIĆ, Anica, *„Unosio je radost, vedrinu i raspoloženje". Kolokvij o 100. obljetnici rođenja biskupa Ćirila Kosa* // Glas Koncila 67(2019)48, 15.

---

5 Ćiril KOS, str.: 10, 57–59, 61–62, 65–69, 71–75, 78–79, 81–82, 85, 90–92, 95–97, 103–108, 155, 165, 168, 171, 173–174, 260, 318, 320, 323–324, 375, 381.

6 Ćiril KOS, str.: 50, 52–54, 59, 90–92, 100–101, 150, 187–188, 193, 197, 202–203, 246, 247, 254, 293.

BANOVIĆ, Anica, *Znanstveni kolokvij o 100. obljetnici rođenja biskupa dr. h. c. Ćirila Kosa* // Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije 147(12019)12, 105–108.

LANDEKA, Ankica, *Izdvojene misli biskupa Ćirila Kosa* // Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije 147(2019)12, 1410–1416.

MARIJANOVIĆ, Luka, *Moje prisjećanje na biskupa Ćirila Kosa prilikom 100. obljetnice njegova rođenja* // Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije 147(2019)12, 1421–1434.

PAVLOVIĆ, Anto, *Moja sjećanja na biskupa Ćirila Kosa* // Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije 147(2019)12, 1435–1436.

SRAKIĆ, Marin, *Razgovor s biskupom Ćirilom Kosom, političkim zatvorenikom* // Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije 147(2019)12, 1417–1420.

SRAKIĆ, Marin – HERCEG, s. M. Marinela, *„I mrtav još govori" (Hebr 11,4). Iz Knjige utisaka prigodom smrti biskupa Ćirila Kosa* // Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije 147(2019)12, 1437–1451.

2020.

AKMADŽA, Miroslav, *Biskup Ćiril Kos i komunističke vlasti 1974. –1990.* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019.* / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 27–63.

ARAČIĆ, Pero, PAVLOVIĆ, Anto, *Naglasci biskupa Ćirila Kosa u vođenju biskupije* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019.* / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 1–18.

ARTUKOVIĆ, Mato, *Osuda duhovnika Ćirila Kosa u onodobnom tisku* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti*

i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 105–128.

ĆURIĆ, Mirko, Razgovori biskupa Ćirila Kosa za „Đakovački glasnik" // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019*. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 243–301.

JAPUNDŽIĆ, Antun, Ekumenski rad biskupa Ćirila Kosa // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019*. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 207–222.

JURIŠIĆ, Pavo, *Apostolski upravitelj Vrhbosanske nadbiskupije* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019*. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 175–205.

PETRAČ, Božidar, *Prijevodi biskupa Ćirila Kosa s francuskoga jezika* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019*. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 19–26.

RADIČEVIĆ, s. M. Estera, *Biskup Ćiril Kos, dar Božji zajednici Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila*

Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 155–174.

SRAKIĆ, Marin, *„Nisam se prepoznao!" Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019*. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 65–103.

ŠIMUNOVIĆ, Milan*, Katehetsko vijeće HBK-a i biskup Ćiril Kos. Veliko ime u jačanju hrvatskoga katehetskog pokreta sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019*. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 129–154.

ŠOTA, Stanislav, LOVAS, Eldina, *Pastoralna skrb biskupa Ćirila Kosa za prognanike Đakovačke i Srijemske biskupije tijekom Domovinskog rata u Republici Mađarskoj od 1991. do 1993. godine* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019*. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 255–301.

TOMAS, s. Finka, *Biskup Ćiril Kos i promicanje kulta sv. Ćirila i Metoda* // *„In caritate, humilitate et vitae simplicitate – U ljubavi, poniznosti i jednostavnosti života": zbornik radova sa znanstvenog kolokvija o 100. godišnjici rođenja dr. h. c. biskupa Ćirila Kosa, Đakovo 19. studenoga 2019*. / [urednici Josip Bratulić, Pero Aračić, Mirko Ćurić.] Zagreb; Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2020., 223–241.

2021.

KULAŠ, Helena, *Ekumenska nastojanja biskupa Ćirila Kosa*. Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet, 2021. [Diplomski rad].

ŠOTA, Stanislav, *Pastoralna skrb biskupa Ćirila Kosa za prognane i izbjegle Đakovačke i Srijemske biskupije tijekom Domovinskog rata*. Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2021.

SUMMARY

Tihonija Zovko

BIO-BIBLIOGRAPHY OF WORKS OF MONSIGNOR ĆIRIL KOS (1919-2003) ON THE 20th ANNIVERSARY OF HIS DEATH

Summary: Bishop Ćiril Kos was a humble and sincere man who served as a shepherd of the local Đakovo-Srijem church from 1973 until his retirement in 1997. He had great trust in God and worked to foster togetherness and cooperation with everyone he worked with. He strived to bring joy, cheerfulness, and good vibes into his interactions. On the occasion of the 20th anniversary of his passing, we would like to commemorate his life by presenting a bio-bibliography of his works and writings about him. This collection was sourced from the monographic and serial publications in the book fund of the Central Archdiocesan and Faculty Library of the Catholic Faculty of Theology in Đakovo.

Knjižnica Muzeja Đakovštine Đakovo

UDK 026/021(497.5 Đakovo)
STRUČNI ČLANAK

Andrea Heđi
Romana Radišić
Muzej Đakovštine Đakovo

Građa koja se nalazi u knjižnici Muzeja Đakovštine vrijedan je dokaz života na području Đakovštine koji je još potrebno istražiti. Knjižni fond podijeljen je na Zavičajnu zbirku s podzbirkom Strossmayer, Opću zbirku te Zbirku rara, što čini oko 7500 jedinica građe. Zaposlenjem knjižničarke 2020. godine počinje proces registracije knjižnice i uređivanje građe prema stručnim načelima. Građa je najčešće pristizala darom i vlastitom nakladom, nešto rjeđe kupnjom. U Zavičajnoj zbirci vrijedi istaknuti ostavštinu Zvonka Benašića, promicatelja kulturnih inicijativa u gradu Đakovu, dok se u etnološkom dijelu Opće zbirke ističe ostavština Lucije Karalić, čuvarice narodnih običaja iz Gorjana. U svrhu zadovoljenja potreba djelatnika i korisnika, knjižnica nabavlja građu koja pokriva djelatnost Muzeja s posebnim naglaskom na digitalizirane novine. Svojim radom, objavom građe iz vlastite naklade na mrežnim stranicama Muzeja i *online* katalogom, knjižnica i Muzej otvaraju se javnosti i promiču važnost zaštite i prikupljanja knjižne građe.

Ključne riječi: muzejska knjižnica, zavičajna baština, Đakovo, Muzej Đakovštine, stare i rijetke knjige.

Knjižnica Muzeja Đakovštine počela je s radom u 2020. godini, no knjižna građa prikuplja se od početka djelovanja Muzeja. Ovaj rad donosi uvid u građu koja se nalazi u knjižnici i njezin značaj za Đakovštinu. Cilj mu je približiti rad i sadržaj knjižnice istraživačima i široj javnosti.

Od osnutka Muzeja Đakovštine prikupljana je i knjižna građa. Osiguranjem prostora i zaposlenjem knjižničarke počeo je proces organizacije i uređenja te registracije knjižnice. Muzejska knjižnica integralni je dio muzeja te podrška muzejskoj naobrazbi i servisima te muzejskim programima. Muzeji osim primarnih prikupljaju i sekundarne informacijske izvore (uključujući arhivske i knjižnične) na različitim medijima pohrane, koji svjedoče o ljudima, institucijama, mjestima, događajima, procesima, tradicijama, a važni su za tumačenje muzejskih zbirki ili određenih cjelina baštine.[1]

Muzej Đakovštine od svojega osnutka 1951. godine obrazuje, pruža informacije i daje podršku istraživačima, muzealcima, studentima i svima zainteresiranima za povijest Đakovštine. U Muzeju su od samih početaka oblikovane arheološka, etnografska, kulturno-povijesna, numizmatička, zbirka umjetnina, zbirka NOB-a, arhiv, knjižnica, fototeka, hemeroteka.[2] Važnu ulogu u pružanju informacija i podrške radu Muzeja imala je knjižna građa koju su godinama skupljali djelatnici i koja je pristizala u Muzej najčešće darom ili kupnjom. Također, Muzej je od samog početka u okviru svojih financijskih i izdavačkih mogućnosti njegovao izdavačku djelatnost, o čemu svjedoče brojni tiskani katalozi izložbi od samog početka izložbenih aktivnosti, ali i knjige, katalozi te *Zbornik Muzeja Đakovštine*. Tako je već 1959. godine izdana prva monografija u nakladi Muzeja Đakovštine, autorice Hedvige Dekker, pod nazivom *Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike*, a 1978. prvi broj *Zbornika*, u obliku monografije, također pod nazivom *Đakovo i njegova okolica*, knjiga prva, s podnaslovom Zbornik Muzeja Đakovštine, urednik je bio Ivica Šestan. Tiskanjem prve knjige u nakladi Muzeja osnovana je Biblioteka Muzeja Đakovštine. Prva tri zbornika tiskana su u obliku monografije, a od četvrtog broja postali su serijska publikacija pod nazivom *Zbornik Muzeja Đakovštine*, koji izlazi i danas.[3] Još se na samim početcima Muzeja govori o knjižnici od 4000 svezaka[4], dok trenutačni fond broji oko 7500 jedinica i postupno raste. Trenutačno je

1 Snježana RADOVANLIJA MILEUSNIĆ, „Osnove i primjena suvremenog muzejskog knjižničarstva u Hrvatskoj", *Informatica museologica* 29, 1-2 (1998), 5. URL: https://hrcak.srce.hr/file/210983 (Pristupljeno 20. 7. 2023.).

2 Krešimir PAVIĆ, „Povijesni pregled muzejske djelatnosti u Đakovu", *Informatica museologica*, Vol. 13. No. 3-4,1982., 23

3 Branko OSTAJMER, „Bibliografija Zbornika Muzeja Đakovštine: 1/1978. – 10/2011.", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, Vol. 10, No. 1, 2011., 229

4 *Đakovački list* 2. 2. 1957., broj 183, 3.

organiziran u tri zbirke; Zavičajnu s podzbirkom Strossmayer, Opću zbirku i Zbirku rara.

Zavičajnoj zbirci pripadaju one knjige koje se odnose na zavičaj ili su nastale, odnosno tiskane su na području zavičaja. Takva je građa od neprocjenjive važnosti za kraj, jer odražava njegov cjelokupan život, uključujući povijesni, gospodarski razvoj, društveni život i razvoj te socijalnu i političku situaciju i strukturu, kulturnu povijest, tradiciju i umjetničko stvaralaštvo.[5] Iz tog je razloga Zavičajna zbirka Muzeja Đakovštine okosnica knjižnice Muzeja i najkorištenija zbirka među djelatnicima i vanjskim korisnicima. Podzbirka Strossmayer nametnula se sama po sebi zbog velikog utjecaja Josipa Jurja Strossmayera na fond, kroz koji se prožima njegova ostavština i utjecaj. Važno je istaknuti da knjižnica između ostalih publikacija o Strossmayeru čuva i korespondenciju Strossmayer – Rački u svojem fondu.

Zbirka rara okuplja knjige na njemačkom, latinskom, francuskom te hrvatskom jeziku i čini je nešto više od sto jedinica građe. Ova je građa zbog svoje krhkosti i vrijednosti dostupna za korištenje u prostoru knjižnice uz posebno odobrenje. Posebno vrijedi istaknuti građu tiskanu u Đakovu u tiskarama Matije Kraljevića, Makse Brucka i Biskupijske tiskare, koja svjedoči o životu Đakova. Zanimljivi su primjeri *Breznica i njezina prošlost*, tiskana 1910. godine, iz tiskare Kraljević i drug, te nekoliko školskih izvješća đakovačkih škola koja djelomično pokrivaju razdoblje od 1892. do 1970. godine, tiskanih u istoj tiskari, kao i u Biskupijskoj. Važan svjedok đakovačkog tiskarstva sačuvan u knjižnici broj je *Glasnika biskupije bosanke i srijemske* za 1881. godinu, prvi tiskan u Đakovu, gdje se nastavio tiskati do svojeg prestanka 1945. godine.[6] Postojanje tiskara u Đakovu zasigurno je omogućilo veću brojnost tiskane građe u Đakovu i o Đakovu.

Građa je u Muzej pristizala najčešće razmjenom i darom drugih muzeja, ali dio građe pronađen je kao naslijeđe zgrade u kojoj je Muzej smješten, a koja je bila zgrada Županijske kotarske oblasti. Značajan broj građe pristigao je iz škola Đakovštine kao donacija, što je vidljivo po *ex librisima* (latinski: iz knjiga, izraz koji se, uz oblike *ex foliis*: iz listova i *ex bibliotheca*: iz knjižnice, kao otisnuti natpis stavlja na knjige, najčešće na unutarnju ili vanjsku stranu

5 Marina VINAJ, „Zavičajna knjižna baština đakovačkih riznica", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, Vol. 10, No. 1, 2011., 181–182.

6 Krešimir PAVIĆ, *Povijest đakovačkih tiskara*, Đakovo, 1987., 27.

korica ili na naslovnu stranicu, kao oznaka vlasništva[7)] na nekim knjigama, kao i po broju časopisa koji obuhvaćaju teme odgoja i obrazovanja, kao što su *Školski i nastavni red*, *Prosvjetni glasnik*, *Prosvjeta*, *Savremena škola*, *Školski vrt*, *Kršćanska škola*, *Vjerni drug* i *Gimnastika*.

Ex librisi, inventarni brojevi i bilješke na knjigama svjedoče o životu tih knjiga prije dolaska u Muzej Đakovštine. Njihova vrijednost upravo su ti dokazi o podrijetlu, korištenju i pripadanju nekome prije dolaska u Muzej Đakovštine u kojemu one imaju dvostruku vrijednost, onu unutar teksta i kao svjedoci svojeg vremena te čine muzealije – predmete vrijedne čuvanja u muzeju. Posebnost takvih primjeraka je, osim što su rijetko sačuvani primjerci, i u njihovoj specifičnosti vezanoj za ljude, mjesta i vremena kojima su pripadali.

Opća zbirka sadrži građu vezanu za područja kojima se Muzej bavi – povijest, arheologiju, etnologiju i umjetnost te je najsuvremeniji dio fonda i kontinuirano raste zahvaljujući razmjeni publikacija s drugim muzejima i bliskim institucijama.

U Općoj zbirci nalaze se i rijetke jedinice građe koje tek treba prepoznati kao takve. Vrijedi istaknuti svih pet svezaka *Hrvatske enciklopedije*, tiskane 1941. – 1945. pod uredništvom Mate Ujevića[8], a čija je naklada, posebno petog sveska, gotovo uništena. U Zbirci rara smješteno je deset svezaka sabranih Voltairovih djela na francuskom jeziku, tiskanih 1784., za koje se može pretpostaviti da su pripadali Adamu Galauneru, učeniku Zemunske gimnazije čiji se *Rečnik francusko-srpskohrvatski* nalazi u referentnoj građi Opće zbirke.

Manji dio građe dar je privatnih korisnika. Posebno vrijedi istaknuti ostavštinu Zvonka Benašića, dugogodišnjeg promicatelja kulturnih, društvenih i sportskih inicijativa u gradu Đakovu.[9] Knjige koje su bile dijelom njegove privatne knjižnice značajne su za Zavičajnu zbirku, ujedno su to i knjige označene *ex librisom* te im se bez teškoće utvrđuje podrijetlo, što se ne može reći za znatan dio fonda. Za etnografski dio zbirke značajna je ostavština Lucije Karalić, učiteljice iz Gorjana koja se tijekom života posvetila očuvanju narodnih običaja i tradicije, s posebnim naglaskom na gorjanske ljelje.[10]

---

7 *Ex libris*. URL: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18748 (Pristupljeno 25. 7. 2003.).

8 *Hrvatska enciklopedija*. URL: https://hemu.lzmk.hr/ (Pristupljeno 17. 7. 2023.).

9 Borislav BIJELIĆ, „In memoriam Zvonko Benašić", *Zbornik Muzeja Đakovštine* 2013.

10 Ivan LOVIĆ, *Gorjanske ljelje*, Gorjani., 2012., 199.

Zahvaljujući tome što su knjige prikupljane od osnutka Muzeja, na nekima od knjiga postoje brojčane oznake za koje se pretpostavlja da su inventarni brojevi i/ili brojevi ulaska, no nisu sačuvane inventarne knjige (ili nisu postojale), dok su knjige ulaska građe u Muzej sačuvane dvije i sudeći prema njihovu sadržaju i brojčanim oznakama, trebalo bi ih biti mnogo više. Postojeće knjige ulaska barem su smjernica za određivanje podrijetla dijela knjiga i dokaz da su djelatnici Muzeja od samog osnutka vrijedno popisivali građu, uključujući i knjige. Od početka djelovanja Muzeja govori se o podjeli građe u stručne skupine,[11] dok Marija Malbaša govori o nedostatku knjižničnog osoblja u muzejima u Slavoniji,[12] što je vjerna slika i za Muzej Đakovštine.

Često su u muzejima, pa tako i u Muzeju Đakovštine, korišteni identični kriteriji za označavanje svih vrsta građe, bili to etnografski, povijesni, arheološki ili knjižni predmeti, pa čak i efemerna građa. Danas su nam ti zapisi presudni za prepoznavanje podrijetla građe i onda kada postoje, izuzetno važni za kreiranje kataložnih zapisa.

Muzej Đakovštine prikuplja i danas sekundarnu knjižnu, arhivsku te dokumentacijsku građu važnu za rad i djelatnost Muzeja te je pohranjuje i dio nje čuva u knjižnici. Iako je to građa koja nema velik materijalni značaj, u dokumentacijskom smislu ona je važna. To su isječci iz novina, pozivnice tiskane u nakladi Muzeja, deplijani, bilješke i slično.

Muzej Đakovštine tijekom svoje povijesti tri je puta mijenjao lokaciju, a dolaskom u treći, trenutačni prostor 2002. godine, stvoreni su uvjeti za bolji smještaj i organizaciju muzejske, a samim time i knjižne građe. Bilo je potrebno vrijeme i zalaganje djelatnika kako bi se izgradila dodatna zgrada za muzejske čuvaonice i knjižnicu. Za izgradnju depoa i prostora za knjižnicu zaslužan je u najvećoj mjeri ravnatelj Muzeja Đakovštine u mandatu od 2004. do 2021. godine, Borislav Bijelić. Njegova vizija i zalaganje rezultirali su dodatnom zgradom i prostorom koji je bio preduvjet za osnivanje knjižnice i smještaj poveće knjižne građe.

Nekoliko godina nakon izgradnje čuvaonice i opremanja prostora knjižnice policama namijenjenima za smještaj građe te nabave informatičke opreme za početak rada, a uz financijsku pomoć Ministarstva kulture i medija

11 *Đakovački list.* Isto.

12 Marija MALBAŠA, „Muzeji, biblioteke i arhivi u Slavoniji i njihova povezanost", *Muzeologija* 19, 1975., 100.

Republike Hrvatske, zaposlena je knjižničarka 2020. godine i krenulo se u proces registracije knjižnice i stručnu obradu građe. Selidbe i neadekvatni prostori razlog su što je dio građe bio smješten na tavanu, zatvoren u kutijama i nije bio dostupan korisnicima. Za knjižničarku i osoblje koje je provodilo selidbu građe s tavana u knjižnicu bio je to opsežan posao čišćenja i organizacije građe na policama. Bez točnog popisa i informacije o broju i vrsti jedinica građe nije se mogao izraditi plan selidbe. Trebalo je predvidjeti prostor za časopise i novine, referentnu građu, odvojiti zavičajnu građu od općeg fonda. Danas je građa smještena na 45 m², a knjižnicu čini i dodatni prostor od 15 m² za korisnike knjižnice i smještaj Zbirke rara. Nakon gotovo godinu dana selidbe, čišćenja, organizacije i popisivanja u Excel tablice, knjižnica dobiva program za obradu građe Zaki i time počinje izgradnja kataloga koji je dostupan i otvoren za javnost na mrežnoj stranici Muzeja. Inventarna knjiga vodi se u samom programu, što ubrzava proces obrade koji se odvija kontinuirano uz ostale poslove. Veći dio fonda još treba obraditi, što je u planu do kraja 2025. godine.

Korisnici knjižnice najčešće su djelatnici, čiji rad prati i podupire nabava građe. Osim djelatnika, česti su upiti korisnika koji se bave temama povezanim s Đakovštinom u svrhu znanstvenih radova, završnih i diplomskih radova te genealoških istraživanja. Vanjski korisnici najčešće kao inicijalni upit šalju elektroničku poštu u kojoj navode usku temu za koju ne poznaju literaturu ili je upit genealoške prirode i za tražene informacije nisu dovoljne informacije iz kataloga. Kako bi se korisnicima osigurali dodatni izvori, krenulo se u nabavu digitaliziranih đakovačkih novina koje su dostupne u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici i u skladu s financijskim mogućnostima, planiran je nastavak nabave. Novine se često koriste kao izvor informacija i polazište daljnjih istraživanja u Muzeju Đakovštine. U knjižnici su korisnicima dostupne novine *Đakovački list*, glasilo Socijalističkog saveza radnog naroda za općinu Đakovo iz razdoblja od 1953. do 1989. godine, *Hrvatski list* za razdoblje od 1921. do 1944. godine, a digitalizacijom nabavljene su *Đakovačke pučke novine* za razdoblje od 1920. do 1928. godine i *Đakovačke hrvatske pučke novine* za 1913. i 1914. godinu. Značajan i brojčano vrijedan dio fonda, ponajviše kao slavonsko glasilo koje je u svojim rubrikama objavljivalo i vijesti iz Đakova i okolice, uvezani primjerci *Glasa Slavonije*, godišta od 1946. do 2007. godine, ustupljeni su od Muzeja Slavonije knjižnici Muzeja Đakovštine na korištenje.

Muzej Đakovštine od početka djelovanja, a osobito nakon pokretanja mrežne stranice, otvoren je i omogućuje da tiskana građa u nakladi Muzeja bude dostupna svima za pregledavanje i preuzimanje, i ta se tendencija nastavlja i danas. Postavljanjem kataloga za pretraživanje građe na stranicu Muzeja omogućena je nova dimenzija uvida u građu knjižnice. Katalog u skladu s modernim vremenom poveznica je s potencijalnim korisnicima knjižnice koje je tek potrebno privući kako bi se djelatnost knjižnice, a to je omogućivanje uvida u njezinu građu i korištenje građe, i ostvarila.

U vremenu što dolazi plan je „popunjavati rupe" u građi koja je važna, a nekompletirana, raditi na promociji vrijedne knjižnične građe i njezinoj trajnoj dostupnosti korisnicima, sakupljati, čuvati i promicati zavičajnu i ostalu vrijednu građu za rad Muzeja te biti otvoreniji javnosti i stvoriti atmosferu dostupnosti i otvorenosti korisnicima.

Literatura

BIJELIĆ, Borislav. „In memorian Zvonko Benašić", *Zbornik Muzeja Đakovštine* 2013.

Đakovački list 2. 2. 1957., broj 183, 3.

Ex libris. URL: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18748 (Pristupljeno 25. 7. 2003.).

Hrvatska enciklopedija. URL: https://hemu.lzmk.hr/ (Pristupljeno 17. 7. 2023.).

LOVIĆ, Ivan. *Gorjanske ljelje*, Gorjani, 2012., 199.

MALBAŠA, Marija „Muzeji, biblioteke i arhivi u Slavoniji i njihova povezanost", *Muzeologija* 19, 1975., 100.

OSTAJMER, Branko. „Bibliografija Zbornika Muzeja Đakovštine: 1/1978. – 10/2011.", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, Vol. 10, No. 1, 2011., 229.

PAVIĆ, Krešimir. *Povijest đakovačkih tiskara*, Đakovo, 1987., 27.

PAVIĆ, Krešimir. „Povijesni pregled muzejske djelatnosti u Đakovu", *Informatica museologica*, Vol. 13. No. 3-4,1982., 23.

RADOVANLIJA MILEUSNIĆ, Snježana. „Osnove i primjena suvremenog muzejskog knjižničarstva u Hrvatskoj", *Informatica museologica* 29, 1-2 (1998), 5.

VINAJ, Marina. „Zavičajna knjižna baština đakovačkih riznica", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, Vol. 10, No. 1, 2011., 181–182.

SUMMARY

Andrea Heđi / Romana Radišić

LIBRARY OF THE MUSEUM OF THE ĐAKOVO REGION

The library at the Museum of Đakovo contains valuable evidence of life in the area, waiting to be explored. The book collection is divided into the Native Collection with the Strossmayer sub-collection, the General Collection, and the Rara Collection, amounting to approximately 7,500 items. A librarian was hired in 2020 to begin the process of correctly registering and organizing the library materials according to professional principles. Most of the materials were received as gifts or self-publishing, with fewer items purchased. The local collection highlights the heritage of Zvonko Benašić, a promoter of cultural initiatives in the town of Đakovo, while the ethnological section of the general collection showcases the legacy of Lucija Karalić, the keeper of folk customs from Gorjani. To cater to the needs of employees and users, the library acquires materials that cover the activities of the museum, with a special emphasis on digitized newspapers. By publishing materials from their own edition on the Museum's website and online catalogue, the library, and the Museum aim to open to the public, promoting the importance of protecting and collecting book materials.

KRITIKE, OCJENE, PRIKAZI

Marko Sinobad i Maja Šunjić

Arheološka istraživanja na Trgu J. J. Strossmayera u Đakovu

Ministarstvo kulture i medija, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2022.

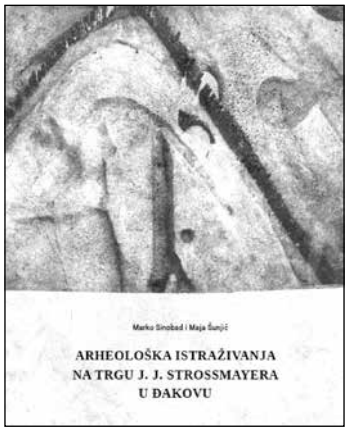

Tijekom 2022. izišla je dugo iščekivana monografija koja objedinjuje rezultate višegodišnjih istraživanja obavljenih na prostoru đakovačkog središnjeg trga od 2011. do 2014. godine, a koja su obavljali djelatnici Ministarstva kulture. Prva je to kompletna objava rezultata provedenih iskopavanja u samom srcu Đakova, gdje su se očekivali važni nalazi koji bi rasvijetlili neka od mračnijih poglavlja urbane, a možda i protourbane prošlosti našega grada. Na naslovnici ove knjige prikazan je upravo jedan od najznačajnijih takvih povijesnih nalaza: vrh ostataka trokutastog *ravelina*[1] koji je ucrtan na (do sada) najstarijem crtežu Đakova iz 1697. godine. Upravo su spomenuta istraživanja dokazala da je ravelin uistinu postojao te gdje se on točno nalazio.

Istraživanja su u ime Ministarstva kulture vodili dr. sc. Marko Sinobad i Maja Šunjić, oboje djelatnici Odjela za arheološku baštinu Ministarstva kulture, koji su i autori ove monografije. Knjiga je izdana isključivo u elektroničkom obliku i dostupna je za besplatno preuzimanje na mrežnim stranicama Ministarstva kulture i medija (pod odjeljkom „Kulturna baština"), što je čini široko dostupnom svim zainteresiranim čitateljima. Sami autori u uvodnom poglavlju naglašavaju da su se usmjerili na stručnu javnost, dok su uvodnim poglavljima ipak nastojali objediniti informacije i razjasniti povijesni okvir široj javnosti.

1 Bastionski otočić kojim se brani ulaz, u slučaju Đakova, a s njim je povezan mostom preko opkopa.

U uvodnom dijelu autori smještaju lokalitet u geografski položaj te sumiraju povijesne podatke koji su prije istraživanja bili poznati bilo putem povijesnih izvora ili sporadičnih arheoloških nalaza koji su pronađeni na istom lokalitetu. Središnji dio knjige bavi se samim rezultatima istraživanja koji su raspoređeni u kronološke okvire sukladne slojevima koji su ustanovljeni na samom lokalitetu, a to je kasni srednji vijek, osmansko Đakovo, ravelin i osmansko-habsburški sukobi, nasipavanje ravelina i jaraka te Trg od polovice 18. do 20. stoljeća.

Posljednji dio knjige donosi tehničke crteže arheološkog materijala raspoređenog po tablama, na koje se autori tijekom teksta referiraju, i tehničke crteže iskopanih sondi s arheološkim slojevima, presjeke i profilne crteže. Na samom kraju sastavljen je kolaž od radnih fotografija snimljenih tijekom sve tri godine istraživanja, na kojima će se zasigurno neki od naših sugrađana i prepoznati bilo kao sudionici istraživanja, bilo kao slučajni zaintrigirani prolaznici. Važno je spomenuti i Popis izvora i literature, koji će sadašnjim i budućim istraživačima zasigurno ponuditi širok izbor znanstvene literature za produbljivanje i proširivanje znanja o tematiziranom razdoblju i arheološkom materijalu u ovoj knjizi.

Od 2009. godine do danas izdano je nekoliko monografija koje su nastale na temelju arheoloških istraživanja provedenih prije izgradnje dionice Sredanci – Đakovo – Osijek autoceste A5, sam grad Đakovo ostao je djelomično izostavljen iz fokusa arheološke javnosti. Tek su istraživanja na Trgu, iznijevši interesantne djeliće prošlosti na svjetlo dana, preusmjerila taj fokus na lokaciju unutar grada te ponudila znanstveni materijal koji će poslužiti budućim istraživačima đakovačke urbanističke prošlosti. Novi rezultati i više su nego poželjni u okvirima proučavanja lokalne prošlosti, kada su gotovo svi poznati povijesni izvori do srži iscrpljeni i gdje se isti podatci ponavljaju od znanstvenog rada do znanstvenog rada. Oblikovanjem ovih novih spoznaja u kvalitetnu znanstvenu monografiju omogućen je otvoren pristup svima koje zanima prošlost i arheologija grada Đakova, a posljedično moguće je očekivati nove teorije o određenim elementima u prošlosti Đakova (kao što je vrijeme nastanka ravelina, vrijeme nastanka opkopa oko utvrde, pripadnost groblja pronađenog na samom Trgu, smještaj srednjovjekovnog franjevačkog samostana itd.)

Ova je knjiga pokazatelj da se i opsegom manjim istraživanjima (ali na ciljanim pozicijama) mogu dobiti značajni rezultati koji stoje bok uz bok

rezultatima s istraživanjima na velikim građevinskim poduhvatima (kao što je izgradnja autoceste). Pri tome ne umanjujem važnost i vrijednost ni prvog tipa istraživanja ni drugoga, ali vjerujem da će se složiti svi lokalni proučavatelji prošlosti i arheologije da su sva stručna izdanja koja donose nove podatke ili preispituju stare i više nego dobrodošla.

Jelena Boras

Mirko Ćurić

Posljednja večera: freska Alexandera Maximilliana Seitza u Strossmayerovoj katedrali

Đakovački kulturni krug, Đakovo, 2023.

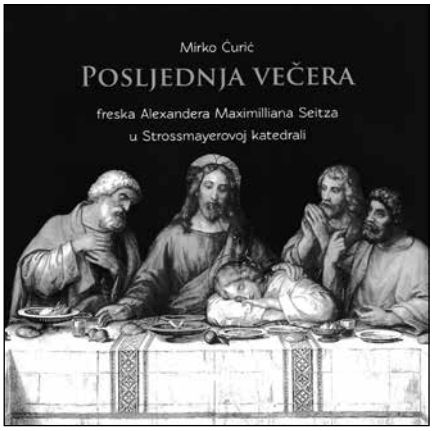

Kao nepresušan izvor inspiracije, razmišljanja, potrebe za učenjem i spoznajama, neprekidno se nameće đakovačka katedrala, katedrala Josipa Jurja Strossmayera, odnosno katedrala svetoga Petra. Impozantna građevina ovih prostora zbog koje mnogi vole doći u Đakovo, razgledati je, saznati nešto o procesu njezina nastajanja, postala je simbol grada. Cijela prva polovica 19. stoljeća povijesti Đakovačke biskupije obilježena je željom da se samo započne s izgradnjom nove katedralne crkve. Mnogi su biskupi prije Strossmayera naručili barem jednu izradu, a neki i više projekata za podizanje katedrale, ali nijednome nije uspjelo prenijeti ideju s papira u stvarnost. Nakon što je ideja prenošenja s papira u stvarnost uspjela, nerijetko se u cjelini, ali i u segmentima pristupa istraživanju i proučavanju tumačenja nastanka pojedinih motiva. Jedno od zasigurno najcjelovitijih istraživačko-interpretacijskih proučavanja gradnje, arhitekture i ikonografije katedrale jest knjiga Dragana Damjanovića *Đakovačka katedrala*.

U veljači 2023. u izdanju Đakovačkog kulturnog kruga izišla je knjiga Mirka Ćurića *Posljednja večera: freska Alexandera Maximilliana Seitza u Strossmayerovoj katedrali.* Urednik je knjige Ivan Stipić, dok je za ilustracije bio zadužen Mihael Kelbas. Knjiga je zapravo jedna u nizu koja pojedinačno progovara o umjetničkim djelima u đakovačkoj katedrali te rekonstruira povijest oslikavanja. Iz toga se niza ističu dvije knjige koje kao i ova govore

o freskama: *Božić: porođenje Isusovo Ludovica Seitza: najpoznatija freska u Strossmayerovoj katedrali* (2017.) i *Poklonstvo kraljeva (Sveta tri kralja): zamišljena i izvedena freska u Strossmayerovoj katedrali* (2019.). Gotovo su sve freske u katedrali oslikali otac i sin Seitz na temelju zapravo izmijenjenog slikarskog programa Johana F. Overbecka, dok je svega dvije freske naslikao Achille Ansiglioni. Freska o kojoj knjiga govori nalazi se u svetištu i pripada kristološkom ciklusu, a nastala je 1874. godine.

Knjiga se sastoji od nešto malo manje od stotinu stranica, podijeljenih nakon uvoda na 12 poglavlja koja govore o osobitostima freske, njezinoj simbolici, značenju, osobitostima spram drugih fresaka koje prenose isti biblijski sadržaj te o samome umjetniku. Nakon uvoda autor se kratko bavi pitanjem kako su otac i sin Seitz angažirani u oslikavanju katedrale, osvrće se na slikare koji su im prethodili te na slikare za koje se smatra da su im bili uzori. Zatim razmatra povijesni razvoj motiva posljednje večere, naglašavajući utjecaj Leonarda da Vincija čija se *Posljednja večera* uzima kao kanonsko djelo. Knjiga nas također uvodi i u društvene okolnosti unutar kojih nastaje freska, odnose biskupa Strossmayera i slikara oca i sina te biskupovu ustrajnost oko što kvalitetnijeg izbora majstora koji će oslikati katedralu.

Mnoge je ova freska potaknula da napišu pokoju riječ odmah po nastanku freske, ali je ista i danas izvor spoznaja o oslikavanju katedrale, izboru tema i motiva. Autor tako izdvaja osvrte Josipa Jurja Strossmayera, Milka Cepelića, Ivana Rogića, Antuna Jarma i Isidora Kršnjavoga. Svaki od tih tekstova na različit način pristupa Seitzovoj freski *Posljednje večere*. Neki se više bave biblijskim sadržajem, neki freskom, a neki samim autorom.

Knjiga je manjega formata, tvrdoga uveza, iznimno bogata ilustracijama. Nerijetko ilustracije izdvajaju i uvećavaju pojedine segmente freske kako bi čitatelj obratio pozornost na ono bitno, na ono što se tumači, odnosno na ono što vjerojatno ne bi ni zamijetili promatrajući fresku u katedrali.

Pojedinačno procjenjivanje umjetničkih djela u đakovačkoj katedrali svakako pomaže pri njihovu egzaktnijem i temeljitijem razumijevanju ipak aludirajući na činjenicu da svi segmenti čine cjelinu slikarskog opusa, ali da je svaka freska umjetničko djelo za sebe te da se može i kao takvo valorizirati.

Marina Božić

Manda Svirac

U početku bijaše riječ – Kršćanski simboli u hrvatskoj tradicijskoj kulturi

„Družina" – čuvari tradicije hrvatskih obiteljskih zadruga, Zagreb, 2023.

Knjiga prvo pozornost privlači interesantnim naslovom, gdje u nizu riječi pisanih velikim tiskanim slovima nalazimo „malu" riječ. Autorica u predgovoru razjašnjava da nije riječ o slučajnom propustu, nego se „riječ" odnosi na riječ i jezik Hrvata još prije nego što su pokršteni, za razliku od Riječi kojom evanđelist Ivan misli na Krista.

Autorica dr. sc. Manda Svirac kao profesorica na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju predavala je, između ostalog, i kolegij Kršćanska simbolika u hrvatskoj tradiciji, stoga joj je ova tematika vrlo bliska. Za početak čitatelja uvodi u opise općih i kršćanskih simbola, simbolike i simbolizma za lakša daljnja razmatranja i razumijevanje teksta, jer smatra da su simboli okosnica i vodiči stvaralačkog života.

Knjiga je podijeljena u tri cjeline: Hrvati i kršćanstvo, Hrvatska tradicijska baština i kršćanstvo te Dragutin Lerman i Aleksandar Gahs – odabrani primjeri hrvatskih istraživača o dalekim narodima i njihovo nadahnuće kršćanstvom.

U prvom dijelu piše o povijesti Hrvata, tradicijskoj kulturi kao načinu života, navikama i narodnim običajima koji se prenose s generacije na generaciju. Posebnost naše hrvatske (i slavonske) tradicijske kulture osobita je prožetost kršćanskim simbolima. Posebno ističe kako je važno upoznavanje djece i mladih s cjelovitom kulturnom baštinom, ne samo proizvoljno odabranim aspektima. Tradicijska kultura značajno je oblikovala

generacije prije nas, stoga je mlađim generacijama nužno njezino poznavanje za razumijevanje vlastitog identiteta, ali i njegovo prezentiranje i prenošenje onima koji dolaze nakon njih.

Drugi dio posvećen je prožimanju hrvatskih liturgijskih simbola i tradicijskog umijeća, što se posebno ogleda u rukotvorinama i slikarstvu. Mnoštvo vjerskih simbola i motiva nalazimo na tkanim i/ili vezenim prekrivačima Slavonije, Baranje i Srijema, a jedan takav primjerak autorica je izabrala i za naslovnicu knjige – pokrivač za krevet iz Vođinaca s motivom probodenog srca Blažene Djevice Marije u tehnici kukičanja. Česti motivi na prekrivačima za krevet, jastučnicama, oltarnicima i antependijima jesu kalež s hostijom, vinova loza, ovce/janjići, anđeli, križevi i sl. Isprepletenost sakralnog i profanog ogleda se i u običajima vezanim za uskrsno, božićno i novogodišnje razdoblje kojima se pridavala velika važnost. Postupanja iz vjerskih/religijskih aspekata isprepletena su u tolikoj mjeri sa svakodnevnim životom da je teško zamisliti kako bi ovi dani u godini izgledali bez tih običaja. Shodno tome, autorica donosi i pregled „pravila tradicijskog odijevanja" od došašća do Duhova na primjeru sela oko Vinkovaca, čija nošnja pripada tzv. vinkovačkom tipu nošnje. Na temelju vlastitog istraživanja zaključuje da je odijevanje pratilo liturgijski kalendar te da je postojao određeni ritam koji se vjerno pratio.

Posljednji dio knjige posvećen je prilozima dvojice Požežana o kulturi afričkih naroda Konga te njihovim doprinosima u istraživanju drugačije kulture, ali i promicanju vlastite.

Kroz 224 stranice autorica provlači pitanje identiteta, poznavanja sebe i svojih predaka, ali i našeg prezentiranja drugima te potiče na promišljanje tradicijske kulture s nekoliko različitih stajališta. Iako je naglasak na uskoj povezanost religijskih vrijednosti i obilježja s tradicijskom kulturom koji se prožimaju u različitim oblicima i aspektima, knjiga donosi vrlo filozofsko promišljanje kulture prošlosti i sadašnjosti za budućnost.

Ivana Dević

Miroslava Hadžihusejnović Valašek

Dušo, sad pođi sa mnom – Tradicijske nabožne pripovjedne pjesme i molitve iz Slavonije i Srijema

Đakovačko-osječka nadbiskupija, Đakovo, 2022.

Ova zbirka tradicijskih nabožnih pjesama i molitava sadrži zapise 283 pjesme, molitve i zahvale. Radi lakšeg pretraživanja autorica ih je podijelila u tematske skupine: Adventske i božićne pjesme, Korizmene i uskrsne pjesme, Marijanske pjesme, Pjesme različitog sadržaja te Molitve i zahvale. Prva skupina sadrži 32 teksta s, kako i sam naziv govori, adventskom i božićnom tematikom. Drugu skupinu Korizmenih i uskrsnih pjesama čini 45 zapisanih tekstova. Najbrojnija skupina je ona s pjesmama posvećenima Blaženoj Djevici Mariji, gdje je autorica izdvojila čak 90 tekstova. Pod podnaslov Pjesme različitog sadržaja svrstane su pjesme u kojima nalazimo različite biblijske likove te događaje, ali i pjesme koje govore, odnosno pjevaju o nama samima kao vjernicima. Zanimljivo je što je autorica odučila među pjesme uvrstiti i molitve i zahvale, a kao razlog tomu navodi isprepletenost molitava i zahvala s pjesmama u rukopisnim pjesmaricama iz kojih je izdvajala materijal za knjigu. Tako je izdvojila i navela 51 molitvu, 12 krunica i 4 varijante brojalice *Jedinstvo*.

Autorica Miroslava Hadžihusejnović Valašek, magistra etnomuzikologije, poznata je svima koji se zanimaju za tradicijsku i crkvenu pučku glazbu. Posvetila se istraživanju, zapisivanju, snimanju, ali i popularizaciji tradicijske i crkvene pučke glazbe osobito iz Slavonije, Baranje, Srijema, ali i šire. Nakon umirovljenja godinama radi kao vanjski suradnik Uredništva narodne glazbe Hrvatskog radija u Zagrebu te u sklopu posla, ali i u skladu sa svojim

interesima, obilazi brojne terene, a rezultate svojih istraživanja objavljuje u brojnim člancima, zbornicima i emisijama. Prilikom jednog takvog istraživanja susrela se s rukopisnom pjesmaricom nabožnih tekstova koja ju je potaknula na daljnja istraživanja upravo rukopisnih pjesmarica. Sljedećih nekoliko godina posvetila se istraživanju, dokumentiranju, zapisivanju, transkribiranju i analiziranju tekstova te snimanju crkvene pučke glazbe. Među brojnim kazivačima svoje mjesto našle su i dvije snaše iz Đakovštine – jedna iz Selaca Đakovačkih, druga iz Semeljaca. Tako da su u ovoj vrijednoj zbirci sačuvana 2 teksta iz Selaca Đakovačkih i 9 iz Semeljaca.

Zbirka je ovo koja predstavlja vrlo opsežan muzikološki rad. Osim što može poslužiti kao izvor za održavanje i oživljavanje tradicionalnih crkvenih pučkih napjeva, pogodna je i kao polazište za brojna druga istraživanja tradicijske kulture ovoga područja. Kao i sve one žene prije nje koje su sve te tekstove zapisivale, kako i sama autorica navodi, „da se ne zaboravi", i ona je ovim djelom pridonijela očuvanju i promicanju baštine te joj osigurava mjesto i u budućnosti, među budućim naraštajima pjevača.

Ivana Dević

Krunoslav Rac

Gacka: Čovjek i rijeka

Turistička zajednica Grada Otočca, Otočac, 2023.

Gledajući u Dnevniku Vakulinu Vremensku prognozu, nerijetko kao podlogu možete vidjeti fotografije Krunoslava Raca. No, uz predivne fotografije možete čitati i njegove dobre stručne članke u časopisima *National Geographic*, *Meridijani*, *Eko revija* i *Croatia* Croatia Airlinesa. Fotografijom se aktivno počeo baviti od 1997. godine, dosad je imao i desetak samostalnih izložbi, osim u Osijeku 2001. godine, nagrađen je i prestižnom nagradom Hrvatskog novinarskog društva „Velebitska degenija" za najbolju fotoreportažu na temu zaštite prirode i okoliša 2021. godine. Pred nama je sada njegova treća knjiga, a već je u pripremi i sljedeća o medvjedima.

Krunoslav Rac rođen je u Đakovu 1974. godine, a u Osijeku je završio Prehrambeno-tehnološki fakultet. Priroda mu je u žarištu interesa. Skupljajući građu, boravio je duže vrijeme u Kopačkom ritu, potom na Aljasci, u kanjonu Tare te najviše na Velebitu, gdje ćete ga prije naći nego u Svetom Jurju gdje obitava s obitelji. Prvu knjigu *Velebit: Iskustvo planine* objavio mu je Profil, Zagreb, 2010., dok je druga tiskana unutar njegove Ekološke udruge Lupus – *Zemlja vuka i vjetra*, Lupus, Sveti Juraj, 2014. Možemo ga susresti i po hrvatskim školama, domovima kulture i u knjižnicama, gdje često održava poučna i stručna predavanja o očuvanju i bogatstvu naše flore i faune, obilno popraćena prekrasnim projekcijama fotografija.

I *Gacka* je putopisna fotomonografija na većem formatu, tvrdog uveza i na sjajnom papiru, kako i priliči jer do izražaja tada dolaze predivne fotografije za koje se valjalo, ali i isplatilo, pomučiti proteklih desetljeća.

Kruno zna pisati i vješto nas uvlači u priču pitkom naracijom s mnoštvom podataka, digresija, ali i osobnim iskustvom koje nam predočava vjernim, uvjerljivim pripovijedanjem. Tako su njegove knjige krcate povijesnom građom, kulturološkim i antropološkim činjenicama, studioznim opisima prirode, ljudi i životinja te opisima načina življenja pod ličkim podnebljem.

U prvom dijelu knjige predstavljena je burna i bogata povijest gacke ličke regije, koja uz Liku i Krbavu te, dakako, Velebit, čini ovaj kraj. Kruno se odlučio za publicistički način pisanja tako da izostavlja stručne fusnote i upute na izvore što bi udaljilo čitatelja od bliske i prisno predočene građe. Znalački je ukomponirana i osobna putopisna priča o proživljenim putovanjima, upoznatim ljudima i njihovim sudbinama te osobni ekološki stavovi o očuvanju prirode i s njom stopljenom tradicionalnom načinu života. Čovjek je bitan element priče jer se bez suživota s prirodom narušava ravnoteža, a i stalno su nazočna upozorenja da valja učiti cijeniti ono što imamo. Neizostavno je tu i predstavljanje bogatstva prirode, rijeke i doline Gacke, šumovitih brda, smeđeg medvjeda, vuka i risa. Zanimljiv je tu i ptičji svijet, riječne ribe te ina flora i fauna ove predivne regije.

Dobrom, intrigirajućom pričom i bogatom razotkrivajućom fotografijom Rac nas s lakoćom vabi i uvlači u avanturu doživljaja ovog jedinstvenog kraja, ljepote prirode i divnih ljudi i životinja, koji uz predivnu rijeku i čine ovaj kraj. Riječju i slikom, dakle dobrim dokazima, pozvani smo u Gacku, to blago koje nas čeka!

Hrvoje Miletić

Zvjezdana Fuštin

Povijest ginekologije u Osijeku

Vlastita naklada, Osijek, 2022.

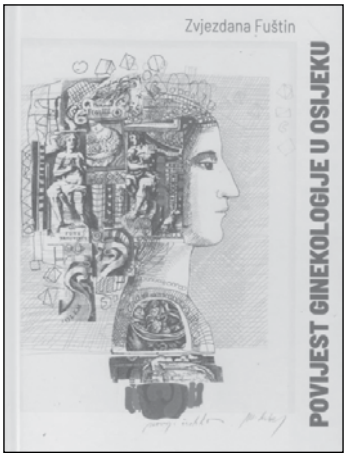

Povijest medicine ubraja se u temeljne medicinske znanosti. Ona predstavlja i povijest zdravlja i povijest bolesti određene zajednice ili čovječanstva u cjelini, ali i povijest medicinske znanosti i medicinske prakse. Medicina je kao znanost posebna po tome što je uvijek okrenuta svijetu jer je po svojoj prirodi univerzalna – lijekovi jednako djeluju bez obzira na vrijeme, prostor ili rasu. Tako i povijest medicine u pravilu obrađuje svjetske domete u određenome trenutku – od najstarijih pokazatelja medicinskih zahvata, kao što je trepanacija, preko najstarijih zapisanih podataka o medicini staroga vijeka pa sve do, na primjer, prve uspješne transplantacije srca i slično. Povijest medicine u pravilu je povijest medicinskih napredaka, a često i povijest epidemija. Međutim, ona može biti i povijest pojedine grane medicine, a i povijest bavljenja medicinom na određenom prostoru. Upravo je takva knjiga *Povijest ginekologije u Osijeku* Zvjezdane Fuštin.

Knjiga je podijeljena na trinaest poglavlja: Uvod, Zdravstvena služba, Razvoj osječkog zdravstva do početka Drugog svjetskog rata, Gradnja prve prave bolnice u Donjem gradu, Povijest ginekologije i porodništva, Postanak i razvitak ginekološkog odjela bolnice u Osijeku, Razvitak osječke ginekologije nakon Drugog svjetskog rata, Domovinski rat, Citologija, Instrumentarke na citologiji, Primalje na ginekologiji (povijest primaljstva i povijest primaljstva u Hrvatskoj), Klinika za ginekologiju i opstetriciju KBC-a Osijek – danas i Primarna zdravstvena zaštita žena.

Starija povijesna razdoblja opisana su na temelju dostupne literature, s naglaskom na ginekologiju, iako je autorica opisala i širi kontekst onodobnih

zdravstvenih prilika. Suvremenost i posljednja faza bavljenja ginekologijom u Osijeku opisani su kroz vrlo opširnu građu o ljudima – liječnicima ginekolozima, koji su nositelji tog sustava. Uz njih se navode i instrumentarke i primalje, kao važne karike u sustavu medicinske skrbi o ženama.

Kroz većinu povijesti medicine proteže se dug popis muških imena – liječnika, znanstvenika, inovatora. Rijetko se naglašava koliko su za medicinu važne žene – kao osobe koje će unutar obitelji voditi brigu o zdravlju svojih ukućana, pa i kao medicinske sestre ili administrativne djelatnice. Kroz povijest medicine također se gotovo uopće ne spominju primalje, iako su one morale biti prisutne od samih početaka ljudske vrste, jer je upravo porod usprkos svim dostignućima moderne medicine jedini način produživanja ljudske vrste.

Dr. Fuštin, u čijem se životopisu može pročitati kako je i sama osjetila neravnopravnost žena u medicini, napravila je velik iskorak u opisivanju ginekologije kao grane medicine posvećene ženama, pri tome uključujući sve dionike u skrbi o ženskom zdravlju. Važno je napomenuti kako autorica ima poseban pogled na temu zbog svojega dugogodišnjeg iskustva. Naime, na prvi se pogled može učiniti neobičnim što je uvršteno i poglavlje o citologiji, ali u tekstu je objašnjeno kakvo značenje citološke metode imaju za zdravlje žena i kako su one uvedene u Osijeku.

Vrijednost je ove knjige upravo u pogledu iznutra koji autorica nudi, obogaćujući ga usto svojim velikim znanjem stečenim dugogodišnjim radom. Na temelju toga autorica je stvorila jasnu sintezu podataka o povijesti jedne grane medicine na ograničenom prostoru, s time da je potrebno napomenuti kako to nije povijest ginekologije samo u Osijeku, jer šire područje istočne Hrvatske gravitira Osijeku kao svojem središtu. Knjiga nije namijenjena samo ljubiteljima povijesti ili medicinskim stručnjacima, već i laicima. S obzirom na to da je u knjizi praćen veliki napredak brige o ženskom zdravlju, ona je izvrstan podsjetnik svim ženama u suvremenosti na to kolika se promjena dogodila i koliko je svaka žena danas sigurnija u rukama medicine.

Marija Raguž

AKTIVNOSTI
MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Izvješće o radu Muzeja Đakovštine za 2021. godinu

1. SKUPLJANJE GRAĐE

1.1 Kupnja

Najznačajnija i obimom najveća kupnja tijekom godine bila je kupnja 500 starih razglednica Đakova od kolekcionara Valentina Markovčića. Za Likovnu zbirku kupljena je socrealistička skulptura Stjepana Brlošića „Radnik", a za Etnografsku rubina iz Slobodne Vlasti, kosa za cup te 7 ženskih, jedna muška i jedna dječja lutka. Kupljen je i određeni broj knjiga (vidi cjelinu KNJIŽNICA).

1.2 Terensko istraživanje

1.3 Darovanje

Tonka Crnov, Đakovčanka koja živi i radi u Švicarskoj, poklonila je Muzeju restauriranu komodu s kredencom, Mirjana Marović sliku „Sutikva i Smokva" (akril na platnu), Stanko Abadžić jednu akt fotografiju, a Robert Adrić novoperkovački cup s vorancem.

2. ZAŠTITA

2.1 Preventivna zaštita

Provođene su mjere klasične preventivne zaštite predmeta u svakoj od muzejskih zbirki.

3. DOKUMENTACIJA

3.1 Inventarna knjiga

U M++ program upisano je nekoliko stotina predmeta i učinjene pripreme za unos novih.

3.3 Fototeka

Terenski rad svih djelatnika popraćen je fotografijama. Nastavljeno je praćenje i svih za javnost prezentnih aktivnosti Muzeja.

3.6 Hemeroteka

Popunjava se gotovo isključivo iz priloga koji izlaze u *Glasu Slavonije* i odnedavno pokrenutom lokalnom *Đakovačkom listu*.

3.9 Ostalo

Sve za javnost prezentne aktivnosti Muzeja Đakovštine zabilježene su na DVD-u.

4. KNJIŽNICA

4.1 Nabava

Kao i do sada, publikacije su nabavljane kupnjom, razmjenama s drugim muzejima i znanstvenim institucijama te darivanjem. Najveći broj knjiga kupljen je od izdavačke kuće „Privlačica” (37 komada) i „Đakovačkog

kulturnog kruga" (5 komada), a u razmjeni najveći broj svezaka došao nam je iz Muzeja likovnih umjetnosti (18 komada) i Hrvatskog instituta za povijest iz Slavonskog Broda (9 komada). Razmjenom s drugim slavonskim muzejima u knjižnicu je pristiglo još dvadesetak publikacija. Otprilike isti takav broj knjiga Muzeju je i doniran.

4.2 Stručna obrada knjižnog fonda

Obrađeno su 933 publikacije.

4.3 Zaštita knjižnične građe

Zaštita građe je permanentna.

4.4 Služba i usluge za korisnike

Naš knjižni fond dostupan je svima, a koriste ga najviše studenti, učenici i kolege različitih struka.

6. STRUČNI RAD

6.2 Identifikacija/determinacija

Identifikacija i procjena vrijednosti učestala je, a najčešća ona vezana za stari novac, knjige, narodne nošnje i potencijalno umjetničke predmete.

6.3. Revizija građe

Opsežni pripremni radovi za reviziju građe (popisivanje postojećeg fundusa građe i stvarnog stanja u odnosu na inventirane predmete).

6.7. Publicistička djelatnost stručnih djelatnika *(u okviru muzejske djelatnosti)*

Jelena Boras: Mrežna aplikacija 'Kronologija đakovačke povijesti od prvog spomena do početka 20. stoljeća'

Jelena Boras: Mrežna aplikacija Povijesni atlas Đakovštine dio I (obuhvaća sljedeće interaktivne karte: Kotar Đakovo 1702. godine – naselja i opisi,

1781. – 1783. Prva topografska izmjera – toponimi, naselja, rijeke i potoci, 1865. – 1869. Druga topografska izmjera – toponimi, 1869. – 1887. Treća topografska izmjera – toponimi, Katastarske mape (19. stoljeće), Toponimi na planu plovnog kanala Osijek – Brod 1840., Vodenice na kartama iz 18. i 19. Stoljeća, Suvremeni toponimi (TK 25 I HOK), Potoci, rijeke, izvori – nekada i sada) i Povijesni atlas Đakovštine dio II (obuhvaća sljedeće interaktivne karte: Đakovština na tajnim zemljovidima iz 18. stoljeća i Opisi katoličkih župa u Đakovštini 1733. / 1734. godine)
Jelena Boras: Mrežna aplikacija 'Grobovi i groblja na prostoru grada Đakova', video povodom Dana grada: 'Kako li je Đakovo izgledalo prije 800 godina'. Spomenuti sadržaji dostupni su na mrežnoj stranici Muzeja Đakovštine (https://muzej-djakovstine.hr/multimedija/). Online digitalna baza toponima Đakovštine dostupno na stranici: https://qgiscloud.com/muzejdjakovstine/DIGITALNA_BAZA_TOPONIMA_DJAKOVSTINE/)
Ivana Dević: Vuneni prekrivači iz fundusa Muzeja Đakovštine, Đakovo, 2021. (katalog izložbe)
Ivana Dević: Vezovi i baština pred izazovima svjetskih razmjera, Revija Đakovačkih vezova, Đakovo, 2021., 145–147.
Borislav Bijelić: Osnivanje, rad i pravila Športskog kluba Viktorija iz Tomašanaca, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 15/2021, 317–326.
Borislav Bijelić: Osvrt na knjigu M. Ćurića „Nadrealizam Nevenke Lovrić-Baruh", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 15/2021., 348-350.
Borislav Bijelić: Osvrt na Zbornik Ogranka Matice hrvatske, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 15/2021., 362–365

6.9 Stručna pomoć i konzultacije

Stručna pomoć i konzultacije permanentni su poslovi stručnog muzejskog osoblja, a manifestiraju se u suradnji s pojedinim kulturno-umjetničkim društvima, u pomoći pri osmišljavanju i pisanju učeničkih i studentskih radova, preporukama vezanim za uporabu muzejske i druge građe te literature relevantne za obradu pojedinih tema.

6.10 Urednički poslovi, recenzije knjiga i članaka

Ivana Dević, Jelena Boras i Borislav Bijelić članovi su Uredništva *Zbornika Muzeja Đakovštine*.

6.11 Djelovanje u strukovnim društvima

Pojedini djelatnici Muzeja članovi su Muzejske udruge istočne Hrvatske, ali i nekih drugih udruga (Hrvatsko arheološko društvo, Društvo ljubitelja starina).

6.12 Informatički poslovi muzeja

Od kada je zaposlena u Muzeju Đakovštine, knjižničarka Andrea Heđi zadužena je za održavanje muzejske mrežne stranice, ali i drugih informatičkih poslova (OREG, facebook, HRČAK…).

7. ZNANSTVENI RAD

Jelena Boras: Formiranje i testiranje digitalne baze toponima na prostoru Đakovštine, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 15/2021., 7–51.

9. IZLOŽBENA DJELATNOST

Naziv izložbe**: Mirjana Marović – Putovi**

Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine

Vrijeme trajanja: 27. ožujka – 20. svibnja 2021.

Autor stručne koncepcije: Mirjana Marović, Borislav Bijelić

Autor likovnog postava: Mirjana Marović, Borislav Bijelić

Opseg: 22 slika

Vrsta izložbe: umjetnička, tuzemna, informativna, samostalna

Naziv izložbe**: Izbor iz zbirke Zlate Lubijenski**
Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine
Vrijeme trajanja: 29. svibnja – 27. lipnja 2021.
Autor stručne koncepcije: Ivan Ferenčak
Autor likovnog postava: Ivan Ferenčak
Opseg: 48 predmeta
Vrsta izložbe: umjetnička, tuzemna, edukativna, samostalna

Naziv izložbe: **Vuneni prekrivači iz fundusa Muzeja Đakovštine**
Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine
Vrijeme trajanja: 1. srpnja – 9. kolovoza 2021.
Autor stručne koncepcije: Ivana Dević
Autor postava: Ivana Dević
Opseg: 29 prekrivača
Vrsta izložbe: etnografska, tuzemna, edukativna, samostalna

Naziv izložbe: **Stanko Abadžić – Aktovi**
Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine
Vrijeme trajanja: 13. kolovoza – 20. rujna 2021.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić
Autor likovnog postava: Borislav Bijelić
Opseg: 39 fotografija
Vrsta izložbe: umjetnička, međunarodna, informativna, samostalna

Naziv izložbe: **Omladinske radne akcije – dizajn ideologije**
Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine
Vrijeme trajanja: 23. rujna – 5. studenoga 2021.
Autor stručne koncepcije: Sanja Bachrach Krištofić – Mario Krištofić
Autor postava: Sanja Bachrach Krištofić – Mario Krištofić
Opseg: 95 predmeta
Vrsta: povijesna, tuzemna, edukativna, samostalna

Naziv izložbe: **Etikete đakovačkih alkoholnih pića**
Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine
Vrijeme trajanja: 11. studenoga – 10. prosinca 2021.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić – Valentin Markovčić
Autor postava: Valentin Markovčić – Borislav Bijelić
Opseg: 250 etiketa
Vrsta: povijesna, tuzemna, informativna, samostalna

Naziv izložbe: **Novi Perkovci – Krčavina**
Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine
Vrijeme trajanja: 17. prosinca – 8. veljače 2022.
Autor stručne koncepcije: Katarina Botić – Jelena Boras
Autor postava: Katarina Botić – Jelena Boras
Opseg: 108 predmeta
Vrsta: arheološka, tuzemna, edukativna

10. IZDAVAČKA DJELATNOST

10.1 Tiskovine

Mirjana Marović – Putovi (katalog)

Vuneni prekrivači iz fundusa Muzeja Đakovštine (katalog)

Stanko Abadžić – Aktovi (katalog)

Omladinske radne akcije – dizajn ideologije (deplijan)

Etikete đakovačkih alkoholnih pića (višestruki presavitak)

Novi Perkovci – Krčavina: Prapovijesno višeslojno arheološko nalazište (katalog)

Zbornik Muzeja Đakovštine 15

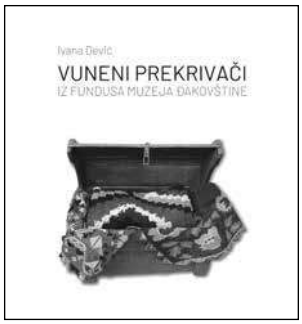

11. EDUKATIVNA DJELATNOST

11.1 Vodstva

Redovita vodstva za škole i organizirane skupine građana.

12. ODNOSI S JAVNOŠĆU

12.1 Objave u tiskanim i elektroničkim medijima

Sve za javnost prezentne aktivnosti Muzeja najavljene su i komentarom popraćene na stranicama „Glasa Slavonije", ponekad na Novom radiju, na Facebooku i muzejskoj mrežnoj stranici.

12.2 Sudjelovanje u televizijskim i radijskim emisijama

U više navrata kustosi muzeja sudjelovali su u emisijama lokalnog i regionalnog radija te u HRT-ovim televizijskim i radijskim emisijama.

12.4 Promocije i prezentacije

Sredinom svibnja tekuće godine Jacqueline Balen, Rajna Šošić i Jelena Boras predstavile su knjigu „Tomašanci-Palača: naselja iz mlađeg kamenog, bakrenog i brončanog doba", u listopadu je Borislav Bijelić održao tribinu „Đakovčani na omladinskim radnim akcijama", a krajem prosinca Borislav Bijelić, Jelena Boras i Ivana Dević predstavili su *Zbornik Muzeja Đakovštine 15*.

13. MARKETINŠKA DJELATNOST

Marketinška djelatnost je uobičajena. Za sve naše manifestacije šaljemo pozivnice i tiskamo plakate. Aktivnosti nam se najavljuju i komentiraju na stranicama Glasa Slavonije i na našoj mrežnoj i Facebook stranici.

14. UKUPAN BROJ POSJETITELJA

Tijekom 2021. godine Muzej je posjetilo oko 748 posjetitelja.

15. FINANCIRANJE

15.1 Izvori financiranja

Lokalna samouprava: 94 %
Vlastiti prihodi: 6 %

Izvješće o radu Muzeja Đakovštine za 2022. godinu

1. SKUPLJANJE GRAĐE

1.1 Kupnja

U 2022. godini Muzej Đakovštine je otkupio 18 predmeta za Etnografsku zbirku (pršnjak, 2 marame, 2 krila, poculicu, 5 rubina paorskog tipa, 2 rubine graničarskog tipa, 2 oplećka, pregač, tkanicu i šalange). Kupljen je i određen broj knjiga za muzejsku knjižnicu koje su navedene u dijelu „Knjižnica. Nabava."

1.2 Darovanje

Muzeju Đakovštine darovano je ukupno 29 predmeta za Etnografsku zbirku (trubica lanenog tkanja, štikana jastučnica, 10 jaja šaranih voskom, dječja muška rubina, dječje muške gaće, 2 tkanice, prsluk zlatom po papiru, bunđur, 7 marama, pregač, oplećak, rubina, zidnjak).

2. ZAŠTITA

2.1 Preventivna zaštita

Provođene su klasične mjere preventivne zaštite predmeta u svakoj od muzejskih zbirki.

Redovito se prozračuje i/ili zamrzavaju predmeti kao prevencija od oštećenja od moljaca (kako predmeta u čuvaonici tako i predmeta koji su izloženi u stalnom postavu). Umatanje u beskiselinski papir predmeta od svile i vune koji do sada nisu bili.

2.2 Konzervacija

Oprana su dva kompleta nošnji (14 odjevnih predmeta) s lutaka iz stalnog postava koji su izloženi u stalnome postavu od otvorenja 2005. godine.

3. DOKUMENTACIJA

3.1 Inventarna knjiga

Novi predmeti unose se redovito u M++ program.

3.3 Fototeka

Svaka se djelatnost u Muzeju Đakovštine i izvan Muzeja, a koja se tiče institucije, prati fotografskim snimkama.

3.6 Hemeroteka

Popunjava se gotovo isključivo iz priloga koji izlaze u *Glasu Slavonije* i odnedavno pokrenutom lokalnom *Đakovačkom listu.*

4. KNJIŽNICA

4.1 Nabava

Knjižnica je nastavila suradnju s drugim muzejima, Gradom i znanstvenim institucijama. Fond se najviše proširio zahvaljući donacijama Grada Đakova (162 jedinice) i Muzeja likovne umjetnosti u Osijeku (22 jedinice) dok je Institut za arheologiju darovao 4 jedinice građe. Kupnjom su nabavljene dvije knjige (Đakovački kulturni krug) te sedam godišta digitaliziranih novina *Đakovačke pučke novine* i *Đakovačke hrvatske pučke novine* od Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

4.2 Stručna obrada knjižničnog fonda

U programu Zaki obrađena je 1531 publikacija.

4.3 Zaštita knjižnične građe

Nabavljene su beskiselinske kutije i uložnice za dio građe tiskane do 1850. godine koja je dana na digitalizaciju u Gradsku i sveučilišnu knjižnicu u Osijeku. Nastavljeno je s uvezom *Glasa Slavonije* i *Đakovačkog lista*.

4.4 Služba i usluge za korisnike

Pretraživanje kataloga i građe, davanje informacija korisnicima (osobno, mailom), suradnja s kolegama. Fond najčešće koriste zaposlenici Muzeja, a vanjski korisnici dolaze u potrazi za informacijama vezanim za etnografiju i zavičaj.

6. STRUČNI RAD

6.2 Identifikacija / Determinacija građe

Procjena vrijednosti muzejske građe kao i determinacija iste je neprekidna. Uglavnom je vezana za etnografsku građu, knjige i umjetničke predmete.

6.3 Revizija građe

S obzirom na odlazak u mirovinu kustosa povjesničara, načinjena je interna revizija građe zbirki za koju je kustos bio zadužen (načinjena su izvješća koja svjedoče o stvarnom stanju fundusa temeljem sravnjivanja podataka s podatcima u M++ programu).

6.4 Ekspertize

Kustosica etnologije Ivana Dević član je raznih komisija: za procjenu i savjetovanje voditelja dječjih folklornih skupina koji su sudjelovali na Malim vezovima, za ocjenjivanje prigodno uređenih izloga za Đakovačke vezove, za izbor dječjih likovnih radova etnološke tematike, predsjednica komisije za „Izbor najbolje nošenog narodnog ruha Slavonije, Baranje i Srijema".

6.5 Posudbe i davanje na uvid

Za izložbu „Božica i konjanici 1" autora Ozrena Domitera i Petra Novaka iz Arheološkog Muzeja u Zagrebu posuđeno je ukupno pet olovnih votivnih pločica i dva tehnička crteža.

Posuđena je arheološka građa s iskopavanja u Strizivojni 1979. i 1985. godine Odsjeku za arheometriju i metodologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu zbog stručne obrade.

Za izložbu „Molovanje i farbanje" u Županji posuđeno je 17 predmeta (16 marama i 1 šalange) iz Etnografske zbirke. U rujnu 2022. posuđeno je istih 17 predmeta za izložbu „Molovanje i farbanje" Gradskom muzeju Vinkovci.

Dane su na uvid predmetne kartice o drvenim sanducima te isti sanduci za fotografiranje. Dane su rubine iz Gorjana na uvid i fotografiranje zbog pisanja rada za stručno-znanstveni skup u Gorjanima.

6.6 Sudjelovanje na kongresima i savjetovanjima

Kustosica Jelena Boras sudjelovala je na stručno – znanstvenom skupu „Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština", a održala je i uvodno predavanje na skupu „Arheološka toponimija i topografija na prostoru Općine Gorjani".

6.7 Publicistička djelatnost stručnih djelatnika

Ivana Dević: „Vuneni prekrivači Đakovštine", Revija 56. Đakovačkih vezova, Đakovo, 2022., 25–28.

Marina Božić: „70 godina čuvanja i njegovanja kulturne baštine u Muzeju Đakovštine", Revija 56. Đakovačkih vezova, Đakovo, 2022., 64–67.

Marina Božić: „70 godina Muzeja Đakovštine ili Prvih sedamdeset", 70 godina Muzeja Đakovštine, Đakovo, 2022., 3–10.

6.8 Stručno usavršavanje

Kustosica etnologije sudjelovala je na stručnim sastancima Sekcije etnologa Muzejske udruge istočne Hrvatske (glavna tema drvene škrinje/sanduci) i na radionicama Muzejskog dokumentacijskog centra o vođenju zbirki.

6.9 Stručna pomoć i konzultacije

Savjetovanje i stručna pomoć pojedincima, udrugama i slično svakodnevni su dio posla stručnih zaposlenika Muzeja. Procjenjivanje vrijednosti ruha i uporabnih predmeta, konzultacije za rekonstrukciju narodnih nošnji, davanje savjeta za pohranu narodnog tekstila, informacije o sudjelovanju na Đakovačkim vezovima, informacije o starim fotografijama, konzultacije i savjetovanje pri pisanju seminarskih radova studenata te odgovaranje na brojne druge upite etnološke, arheološke i povijesne tematike.

Savjetovanje za provjeru i procjenu kompletiranosti i primjerenosti ruha u koje su spremljeni sudionici povorke Malih vezova te pomoć i savjetovanje za uređivanje izloga kuće Reichsmann za Uskrs 2022.

6.10 Urednički poslovi, recenzije knjiga i članaka

Marina Božić, Jelena Boras i Ivana Dević članovi su uredništva *Zbornika Muzeja Đakovštine*.

6.11. Djelovanje u strukovnim društvima

Zaposlenici Muzeja Đakovštine članovi su Muzejske udruge istočne Hrvatske, ali i drugih udruga i organizacija (LAG Strossmayer, Hrvatsko arheološko društvo, Društvo ljubitelja starina).

6.12 Informatički poslovi Muzeja

U kreiranju i održavanju mrežne stranice Muzeja, profila na Facebooku ovisno o sadržaju sudjeluju svi stručni zaposlenici Muzeja. Knjižničarka Muzeja Đakovštine zadužena je za dodatne informatičke poslove (OREG, Zaki i dr.)

9. IZLOŽBENA DJELATNOST

Naziv izložbe: **Sto godina *Hrvatskog lista***

Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine

Vrijeme trajanja: 11. 2. 2022. – 18. 3. 2022.

Autor stručne koncepcije: dr. sc. Marina Vinaj

Autor postava: dr. sc. Marina Vinaj

Opseg: 19 panoa, 18 predmeta

Vrsta: povijesna, edukativna, tuzemna

Tema: predstaviti razvoj novina *Hrvatski list* od prvoga tiska do „Glasa Slavonije", istaknuti zanimljivosti u razvoju novinarstva, istaknuti afinitete i posebnosti novinarstva prošloga stoljeća.

Korisnici: Đakovčanima i svim posjetiteljima grada Đakova

Naziv izložbe: **70 godina Muzeja Đakovštine**
Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine
Vrijeme trajanja: 1. 4. 2022. – 13. 5. 2022.
Autor stručne koncepcije: kustosi Muzeja Đakovštine
Autor stručnog postava: kustosi Muzeja Đakovštine
Opseg: 14 fotografija, 96 publikacija, 4 plakata, 98 eksponata
Vrsta: povijesna, edukativna, skupna, tuzemna
Tema: upoznati posjetitelje s povijesnim razvojem Muzeja
Korisnici: Đakovčanima i svim posjetiteljima grada Đakova

Naziv izložbe: **Stephan Lupino, Umjetnost u vrtlogu strasti, nemira i napetosti**
Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine
Vrijeme trajanja: 25. 5. 2022. – 16. 6. 2022.
Autor stručne koncepcije: dr. art. Mirna Rudan Lisak
Autor postava: Marina Božić
Opseg: 5 fotografija, 19 skulptura, 12 slika
Vrsta: umjetnička, tuzemna, samostalna, informativna
Tema: potaknuti posjetitelje na razmišljanje o uznemirujućim kataklizmičkim pojavama u društvu (rat, potres)
Korisnici: Đakovčanima i svim posjetiteljima grada Đakova

Naziv izložbe: **Mala lička etno priča**

Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine

Vrijeme trajanja: 23. 6. 2022. – 22. 7. 2022.

Autor stručne koncepcije: Ivana Dević

Autor postava: Ivana Dević

Opseg: oko 100 predmeta

Vrsta: etnografska, tuzemna, samostalna, informativna

Tema: Izložba „Mala lička etno priča", autorice Ivane Dević, ostvarena je u suradnji s gospodinom Milanom Ladišićem iz Creta Bizovačkog te Posudionicom i radionicom narodnih nošnji iz Zagreba. Izloženo je oko 100 predmeta iz ličke etnografske baštine i života seljaka, što odjevnih što uporabnih, iz 19. i 20. stoljeća.

Korisnici: Đakovčanima i svima koji su došli u grad za vrijeme Đakovačkih vezova i trajanja izložbe.

Naziv izložbe: **Krapinski pračovjek**

Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine

Vrijeme trajanja: 16. 9. 2022. – 31. 10. 2022.

Autor stručne koncepcije: Jurica Sabol

Autor postava: Jurica Sabol

Opseg: 103 predmeta

Vrsta: geološka, paleontološka, informativna, edukativna.

Tema: upoznavanje posjetitelja s krapinskim neandertalcem i nalazištem Hušnjakovo, upoznavanje s osobinama i osobitostima neandertalca, njegovim životom i radom.

Korisnici: uglavnom učenici osnovnih škola čije je gradivo u školi krapinski neandertalac, i svi ostali koje zanima spomenuta tematika i željni su širenja spoznaja o razvoju čovjeka na ovim područjima.

Naziv izložbe: **Dječje igračke iz zbirke Etnografskog muzeja**

Mjesto održavanja i prostor: Muzej Đakovštine

Vrijeme trajanja: 11. 11. 2022. – 16. 1. 2023.

Autor stručne koncepcije: Iris Biškupić Bašić

Autor postava: Iris Biškupić Bašić

Opseg: 215 predmeta

Vrsta: etnografska, edukativna, informativna.

Tema: izbor igračaka iz radionica starih zagorskih majstora i šire Lijepe Naše. Upoznavanje s tradicijskim načinom izrade igračaka.

Korisnici: djeca i odrasli. S obzirom na to da je izložba sadržavala i mogućnost slaganja velikih puzli, posjetila su je i djeca vrtićkog uzrasta.

10. IZDAVAČKA DJELATNOST MUZEJA

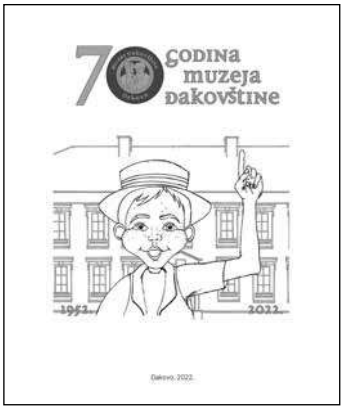

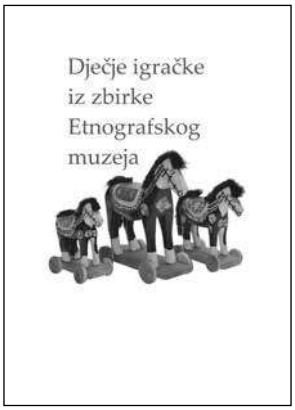

10.1 Tiskovine

Gorjani – pod suncem, pod zemljom, suizdavač Muzej Đakovštine, deplijan
Mala lička etno priča
70 godina Muzeja Đakovštine
Krapinski pračovjek
Dječje igračke iz zbirke Etnografskog muzeja

11. EDUKATIVNA DJELATNOST

11.1 Vodstva

– realizirano je ukupno 87 stručnih vodstava

11.2 Predavanja

- u Muzeju je održano predavanje o džezu kao vrsti glazbe uz koncert,
- predavanje pod nazivom „Jeste li znali", predavanje o paprenjacima,
- sudjelovanje na Međužupanijskom stručnom vijeću za sektor: Osobne, usluge zaštite i druge usluge, podsektor Druge usluge s predavanjem „Staklo iz fundusa Muzeja Đakovštine Đakovo" (kustosica Jelena Boras),
- sudjelovanje na stručnom skupu u Srednjoj strukovnoj školi „Antun Horvat" u Đakovu s predavanjem „Staklo iz fundusa Muzeja Đakovštine" (kustosica Jelena Boras),
- predavanje na Filozofskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu pod nazivom „Arheološka topografija na prostoru Općine Gorjani" (kustosica Jelena Boras),
- uvodno predavanje za radionicu o tradicijskom uređenju ženskog oglavlja – vezanje šamija i pokrivanje maramama u sklopu Đakovačkih vezova (kustosica Ivana Dević).

11.3 Radionice i igraonice

U Muzeju Đakovštine nerijetko za svoje najmlađe posjetitelje, ali i odrasle organiziramo radionice različitog sadržaja. Radionice su tematski vezane ili za postavljenu izložbu u Muzeju ili uz građu koju Muzej posjeduje. Radionice u Muzeju Đakovštine u 2022. godini su bile: Lažne vijesti, Grafika I, Grafika II, Ukrašavanje jaja voskom, Opletanje jaja bakrenom žicom, Bojanje jaja u ljusci od luka, Oslikavanje stakla, Glina I, Glina II, Selo iz daleke prošlosti I, Selo iz daleke prošlosti II, Paprenjaci, Gratež, Izrađivanje narukvice od vune, Izrađivanje licitarskog srca, Kaširanje I, Kaširanje II, Gombice, Ukrašavanje kuglica, Ukrašavanje medenjaka, Izrada patuljaka od gombica.

11.4 Ostalo

Intervju novinarke Suzane Župan – povodom izložbe Sto godina Hrvatskoga lista učenici koji pohađaju novinarske skupine u svojoj školi imali su priliku intervjuirati novinarku *Glasa Slavonije.*

Održana je predstava Neustrašivi intervju.

Sudjelovanje u ukrašavanju izloga na uskršnjem gastro festu u Đakovu.

Nagradna pitalica „Kroz minula stoljeća moga grada” povodom Dana grada.

12. ODNOSI S JAVNOŠĆU

12.1 Objave u tiskanim i elektroničkim medijima

Svako otvaranje izložbe te svaki događaj u Muzeju najavljujemo na našoj mrežnoj stranici kao i na Facebook profilu. Velik je dio sadržaja popraćen člancima u *Glasu Slavonije*, redovito nas prati radiostanica Tranzistor, ponekad naše sadržaje objave i Radio Osijek te Slavonski radio. Imali smo i izravna javljanja u emisiji Dobro jutro, Hrvatska (najavljivanje sadržaja povodom otvorenja izložbe).

12.2 Sudjelovanje u televizijskim i radijskim emisijama

Sudjelujemo najčešće u najavnim radijskim emisijama vezanim za Noć muzeja te uz poneke događaje u Muzeju. Sudjelovali smo i u izravnim javljanjima emisije Dobro jutro, Hrvatska.

12.4 Promocije i prezentacije

Predstavljena je knjiga Vinka Juzbašića „Preni se, preni, rode. Antun Pavličić (1892. – 1939.), predstavljanje knjige".

12.5 Koncerti i priredbe

Održana su dva koncerta u 2022. godini u Muzeju. Jedan je bio koncert Antologijske tamburaške hrvatske komorne glazbe, a drugi je bio džez koncert Nojazz kvarteta.

12.6 Djelatnost klubova i udruga

Aktivni smo članovi LAG-a Strossmayer, zatim Muzejske udruge istočne Hrvatske. A kao suradnici nam se javljaju još mnoge druge udruge i klubovi: udruga Družina, Foto-kino klub Đakovo, udruga Arija su neke od najučestalijih.

13. MARKETINŠKA DJELATNOST

Marketinška djelatnost sastavni je dio našega djelovanja. Svaki događaj u Muzeju (radionica, predavanje, izložba i drugo) najavljuje se na našoj mrežnoj stranici i Facebook profilu. Za svaku izložbu tiskamo plakate i pozivnice.

14. UKUPAN BROJ POSJETITELJA

Ukupan broj posjetitelja u 2022. godini u Muzeju Đakovštine je 3110.

15. FINANCIJE

15.1 Izvori financiranja

Lokalna samouprava: 96 %
Vlastiti prihod: 4 %

IN MEMORIAM

Tužna obveza; kako objektivna tako i subjektivna; pisati o završenom životu i djelu poznanika koji svakako zaslužuju zastupljenost u ovom *Zborniku*. Čitao sam njihove knjige i gotovo sve ih i posjedujem, a pri promociji moje posljednje u đakovačkoj gimnaziji s gospodinom Pavićem nisam uspio dovršiti razmjenu iskustava o sakupljanju podataka, selekciji i uređivanju domicilnih monografija jer smo bili prekinuti banalnom vremenskom ograničenošću početka tribine; kao, nastavit ćemo, a eto, nismo. S Igorom sam se telefonski čuo pred uobičajeni gimnazijski posjet zagrebačkom Interliberu, a često i njegovim *Histrionima*, gdje je radio i davao nam, kao zemljacima, popust za večernje predstave. U najavi je bio dogovor i buduće suradnje i susreta, a njegovim iznenadnim preranim odlaskom nismo to više uspjeli ostvariti.

Ivan Pavić (1947. – 2022.)

Ivan Pavić rođen je u Gorjanima 1947., tu se i početno školovao, potom u Đakovu, a u Zagrebu je završio Šumarski fakultet.

Za rano je otpočeo svoje školsko sudjelovanje u folkloru svojim plesom, pjevanjem, sviranjem i glumom. Nastavio ga je i kao student u Zagrebu u KUD-u „Šokadija", potom i na zagrebačkim smotrama folklora, kao i onima u Vinkovcima i, naravno, Đakovačkim vezovima i drugdje. Značajan je i njegov sveobuhvatni rad u KUD-u „Gorjanac", od svirača sve do predsjednika. Osnivač je i đakovačkog KUD-a „Tena", gdje je bio i stalni član Upravnog odbora. Posljednje aktivnosti bile su mu vezane za poznate MVS „Bećarine".

Svoj književni rad otpočeo je monografijama u kojima je revno bilježio kronološko djelovanje domaćih udruga i organizacija. Prva takva je *Dobrovoljno vatrogasno društvo Gorjani 1926. – 2001.* Potom slijedi *Hrvatska seljačka stranka 1904. – 2004. – Gradska organizacija Đakovo 1993. – 2002.* Slijedi zatim njegova aktivnost vezana za šah – *Đakovački šah 1920. – 2005.*, pa *Obilježavanje 80. godišnjice smrti Stjepana Radića u Đakovu* i *Spomenica „Bećarine" I. 2000. – 2010.* i *KUD „Tena" Đakovo „Bećarine" II. 2011. – 2020.*

Osim navedenih samostalnih knjiga i monografija, značajne priloge ostavio je i na izdanju *Šahovskog priručnika*, Đakovo, 1992. te u *Baladama o Nikoli Gorjanskom,* Gorjani, 1994. i *Krvavom danu*, Gorjani, 2007. Redovne priloge objavljivali su mu i *Zbornik Muzeja* Đakovštine, primjerice u *Radnoj bibliografiji radova o Gorjanima pisanih na hrvatskom jeziku*, kao i *Revija Đakovačkih vezova*.

Iz navedenog, jasno je vidljiv interes njegova djelovanja. To su zavičajni folklor i povijest rodnih Gorjana, šahovska aktivnost, kao i politička u pisanju o radu lokalnog HSS-a.

Time je zapravo zorno i plodno ispunio i dokazao ispravnost maksime: misli globalno – djeluj lokalno! Vatrogastvo je gotovo svuda najčešće zastupljena aktivnost svakog sela, naselja i manjeg mjesta oko koje se nerijetko odvija glavnina domaćeg rada. No, nema svako mjesto monografiju o svojim vatrogascima, dapače. A ono što nije zabilježeno, brzo se gubi i zaboravlja. U tome je i značaj Pavićeva rada. Marljivo i studiozno sakupljanje podataka, mase aktivnosti i lokalne povijesti, stručan odabir i selekcija najvažnijih detalja, koji potom čine preglednu cjelinu koja nam daje na uvid djelovanje lokalnog društva, udruge ili organizacije. Krase ga punina podataka, pregledni slikovni materijal i dokumentarna građa, jasno i pristupačno predočeni čitateljima. Uz to, precizan je u bilježenju činjenica, a značajni su mu i komentari kojima znalački pojašnjava zabilježenu građu. Bez tog vrijednog rada ostala bi nezabilježena i nesačuvana, zapravo – mrtva zavičajna povijest, kako lokalnog – domicilnog folklora tako i stranačkog djelovanja, povijest i đakovačkog šaha, a time i šira slika kulturno-umjetničkog rada i antropologije đakovštinskoga kraja.

Fizičkim odlaskom Ivana Pavića nastala je golema praznina i tužna činjenica da više nema vrijednog sakupljača i spretnog znalca bilježenja zavičajne povijesti, lijepog zapisa, ali i glasa „Bećarina", folklorista, šahista,

HSS-ovca i dobrog Čovjeka. No, možemo biti sretni i zadovoljni sačuvanim bogato uknjiženim kulturno-povijesnim blagom lokalne sredine koja se s pravom može podičiti domaćom veličinom ovjekovječenih šokačkih fraktala hrvatskoga Pavićeva zavičaja, Gorjana i Đakova!

Igor Rogina (1974. – 2022.)

Igor Rogina đakovački je pisac rođen u Osijeku 1974., gdje je studirao književnost, i poslije Đakova, neko vrijeme živio i radio. Na književnoj sceni pojavio se, nakon časopisne disperzivnosti (*Quorum, Revija, Aleph, Plima, Skult, Ogled* itd.), smjelim objavljivanjem proznog prvijenca *Shalom*, Đakovo, Tipografija d. d. 1996.

Radio je kao profesor hrvatskoga jezika po zavičajnoj Slavoniji, ali i Mađarskoj, potom i kao novinski dopisnik, a poslije i u Zagrebu kao dramski pisac prve hrvatske tv-novele, odnosno RTL-ove sapunice. Bio je član Društva hrvatskih pisaca i umjetnički ravnatelj osječkog kazališta *THEATERkrajVRATA-Vedra scena*. Sredinom devedesetih jedan je od prvih aktivista slavonske, poslijeratne civilne (lijevo orijentirane) scene i suosnivač slavonskog, a potom i hrvatskog Foruma mladih. Uređivao je književna izdanja, zbornike, biblioteke, izložbe, dramatizirao književne tekstove i pripremao kazališne predstave, te se na kraju skrasio u zagrebačkim *Histrionima*.

Shalom je novelistička zbirka u duhu postmodernističkog pisma, s dnevničkim zapisima, pjesmom, pa čak i jednom dramom. U razbacanim

dnevničkim fragmentima odrastanja ocrtana je njegova stalna značajka izuzetno senzibilnih i samotničkih otvaranja i razgolićavanja iz kojih strši tuga, čamotinja i propitivanje sebe i okoline u nesretno poratno vrijeme. Kroz tešku socijalnu sudbinu obitelji, prijatelja, pa i većeg dijela tadašnjeg hrvatskog društva, pisac nam oslikava potragu za prijateljem, ljubavi i životnim smislom kroz stalna uporišta intertekstualnosti, intermedijalnosti i citatnosti. Krase ga simbolika i estetska resemantiziranja, koja katkada i zamaraju, no čitateljsku prisnost postiže intimnim razotkrivanjem i otvorenošću, intrigantnošću vješte naracije, produhovljenošću i autorskom iskrenošću gotovo do bola.

Kao osebujni talentirani pripovjedač potvrdio se u vještije dotjeranoj zbirci kratkih proza *O dva madeža na vratu*, Osijek, Matica hrvatska 1997., koja je kasnije i dramatizirana. Ovdje je više razrađen stil i usavršena prijašnja matrica dnevničkih fraktala nesretnog i teškog odrastanja; očeve bolesti i teške naravi, majčinog polaganog predavanja i tragičnog samoubojstva, siromašnog oskudnog življenja, tuge i samoće koja autora vjerno, gotovo pasji, nažalost, stalno prati. Sve je to prožeto finom lirikom, duboko senzibilnim pjesmama u prozi, a dramatičnost i sceničnost same se nameću, sve se pretače i nadopunjuje, ritam gradira, pa je djelo i zaživjelo na osječkim i požeškim kazališnim daskama. Referira se i na suvremene književne bardove vješto rastvorenim povjerljivim dnevnikom patnje, egzistencijalnog otuđenja i dobrom mitskom pričom.

Slijedi završna – zagrebačka autorska faza objavljenih zbirki kratkih priča: *Radilo se o preživljavanju, tada*, TEXT-grupa, Zagreb, 2008., *Uglavnom već viđeno*, MMC INTERKULTURA & TEXT-grupa, Zagreb, 2010., *Sutra ćete ponovo*, Trag CRVENO, Zagreb, 2016. i *Šesta knjiga objedinjenja*, NU(di)I Slobodni pokret, Zagreb, 2019.

Evo što su književni kritičari napisali o tim knjigama; Aleksandar Liriow za 3. zbirku kaže: „Uzbirčeni je to niz jedne od druge neovisne prozne minijature u kojemu je svaki samostalni isječak iz života opisanih aktera, potpomognut motivima fikcije. Sve su radnje i zbivanja izvorni predlošci iz života tranzicijske Hrvatske pa je u njima, osim osobnih, frontalno ispričanih sudbina koje započinju puno ranije i završavaju puno kasnije, lako iščitavati i potpriče vezane uz življenje u poraću, siromaštvo, politička previranja, odnose države i njezinih predstavnika – čitaj: lokalnih moćnika – prema promjenama i uopće pojavama u društvu, kulturi i civilizacijskim vrijednostima… Osim vrlo bogatih narativnih opisa, armaturalna vrednota koja određuje ovu knjigu,

upravo je neodredivost trenutaka u kojem zabilježena stvarnost postaje literatura, što je odrednica i ranijih Rogininih ispisivanja…"

Gordana Gadžić o *Uglavnom već viđeno*: „Pisac za sebe kaže: ‚Slavonac sam', iz čega i izviru dijelovi predloška kao vrlo istančanog i senzibiliziranog ispisa iz ‚ravne' i crne zemlje. Slojevitog ispisa. Socijalnog i osim prvim temama, zaokupljenog i podtekstom, poput npr. pitanja suicida ili korupcije, ali i koječega što ni suvremene znanosti još nisu smjestile u prave ladice…"

Ovako Davor Špišić zbori o *Sutra ćete ponovo*: „U jednome domu za napuštenu djecu, jedna je odgojiteljica štićenici, nakon što je ova usne namazala malo uočljivijim ružem, rekla: ‚Bit ćeš kurva kao tvoja mater', piše Rogina u glosi ‚Bit ćeš kurva kao tvoja mater' – zgusnutom mračnom haiku isječku društva na dnu. Društva koje je izgubilo sve svoje kompase osjetljivosti, društva koje tvrdokornim prezirom i nebrigom žrtvuje sve slabije, a ponajviše vlastitu djecu. Još ako su djeca ženska, poligon za iživljavanje ugrađen je u svaku travku njihova života. U vremenu kad životi žena na trotoarima Hrvatske ne vrijede ni pišljiva boba i svaki gad se nekažnjeno drzne pljunuti im ponos ili preklati grlo; u doba kad kvazielita neskriveno emanira ženomrzačke stavove i ugrađuje ih u zakone i paragrafe; Rogina ispisuje potresnu posvetu heroinama. Ljubavno pismo, nešto kao trajnu tetovažu divljenja spram nepokolebljivosti kojom te male sporedne žene traju do vječnosti."

I o posljednjoj Igorovoj knjizi evo dijela kritike Branka Maleša: „Književna prikazba što izravno i glasno progovara o prilikama u postojećim društvenim trenucima. Kroz splet različitih situacija u prvi plan ovog kolotijeka izbijaju onostranosti samih aktera, ali i čitave zajednice… S na izgled bezazlenim problematiziranjem momenata devijantnosti raznih društvenih odnosa, i poslovnih i privatnih, ova se knjiga skoro pa groteskno poigrava s izraslinama na percepcijama konvencija, što nas okružuju."

Dobili smo širinu percepcije Roginina književnog djela, nesumnjivo značajnog i zanimljivog u suvremenoj hrvatskoj spisateljskoj produkciji. Jer, ne bi mu se u protivnom na preranom posljednjem đakovačkom ispraćaju skupio popriličan broj pisaca, kazališnih djelatnika i poklonika – prijatelja iz Đakova, Osijeka i Zagreba da pobiju tu autorsku samoću i podijele životnu tugu.

Hrvoje Miletić

Ivan (Ivica) Lasić (1934. – 2023.)

Vrlo brzo među đakovačkim sportašima proširila se vijest da je umro dugogodišnji đakovački sportski novinar Ivica Lasić. Vjerujem kako nema nijednoga Đakovčanina, ali ni stanovnika Slavonije i Baranje, koji nije poznavao ili nije čuo za Ivicu Lasića. Sveprisutan na svim đakovačkim sportskim terenima, novinar koji je desetljećima bio zaštitni znak đakovačkoga sporta. Za svoj dugogodišnji rad i sportsko novinarstvo 2022. godine dobio je posebnu nagradu Osječko-baranjske županije za izuzetan doprinos razvoju đakovačkoga sporta. Jednostavno, čovjek koji je volio sport, živio ga i širio ljubav prema njemu.

Ivan (Ivica) Lasić rođen je 9. studenoga 1934. godine. Učitelj je tjelesnoga odgoja u Osnovnoj školi „Ivan Goran Kovačić" od 1958. do 1978. godine. Nakon toga do 1999. novinar je i sportski urednik Radio Đakova, a nakon odlaska u mirovinu kao vanjski suradnik radi do 2008. godine. Mnogi ljubitelji nogometa sjećaju se i prvoga radijskog prijenosa kojega je Ivica Lasić radio s kvalifikacijske utakmice 1976. godine između „Slavonije" iz Požege i đakovačkoga „Jedinstva". Desetljećima su slušatelji Radio Đakova s nestrpljenjem iščekivali ponedjeljak poslijepodne kada je Ivica Lasić neumorno vodio emisiju *Sport ponedjeljkom*. Generacije sportaša odrastale su uz ovu emisiju, čiji je zaštitni znak bio Ivica Lasić. Desetljećima je Ivica Lasić bio prisutan kao spiker na mnogobrojnim rukometnim i nogometnim turnirima i, posebice starije generacije, sjećaju se njegove novotvorenice: Draga gospodo, do kraja utakmice ostalo je još 100 sekundi!

Devedesetih godina kao sportski novinar, dolaskom nove tehnologije, Ivica Lasić je zajedno s pokojnim Darijem Hanuljakom snimao mnogobrojne utakmice koje danas čine važnu arhivu mnogih đakovačkih klubova.

Ivica Lasić sudjelovao je i u razvoju rukometnoga sporta. U đakovačkom rukometnom klubu obnašao je funkciju tajnika i trenera od 1964. do 1969. godine, a najveći trenerski uspjeh sudjelovanje je na Prvenstvu Hrvatske za djevojke do 15 godina. Od 1969. do 1972. bio je trener Rukometnoga kluba „Partizan".

U nekoliko mandata Ivica je Lasić bio predsjednik Košarkaškoga kluba „Đakovo". Kao predsjednik 1986. i 1987. godine ugostio je dvostrukoga prvaka Europe, „Cibonu", s legendarnim Draženom Petrovićem. Bio je to jedan od najposjećenijih i najdojmljivijih sportskih događaja u gradu Đakovu.

Karijera sportskoga novinara traje od 1964. do 2019. godine. Od 1964. do 2019. bio je dopisnik *Sportskih novosti*, *Vjesnika* (1969. – 2000.), *Večernjega lista* (1962. – 1994.). Svoje članke objavljivao je i u *Glasu Slavonije*, *Slobodnoj Dalmaciji* i *Glasu Istre*. Prvi je spiker Radio Đakova. Od 1972. godine glavni je urednik *Đakovačkoga lista*.

Pogreb Ivice Lasića održan je u subotu 2. rujna u 10:00 sati na đakovačkom gradskom groblju.

Miro Šola

Upute suradnicima

Molimo suradnike da svoje radove šalju na adresu Muzeja Đakovštine na elektroničkom mediju. Nije obvezno, ali uz elektronički medij radove je poželjno slati i u ispisu. Prilozi ne bi trebali biti veći od 25 strojopisnih kartica. Uz tekst je moguće priložiti i fotografije, i to samo one koje ga dodatno pojašnjavaju ili s njim stoje u izravnoj korelaciji. Ako se slikovni prilozi šalju u elektroničkom obliku, treba ih slati odvojeno, a ne uklopljene u tekst. Odnosno, one mogu biti u tekstu, ali ih svakako treba dostaviti i posebno, kao grafičke dokumente. Priloge treba pisati na standardnome hrvatskom jeziku, gramatički i pravopisno korektno. Uredništvo časopisa posao lektoriranja preuzima na sebe.

Rukopis treba sadržavati apstrakt od najviše pola strojopisne kartice, sažetak od približno jedne kartice koji će biti preveden na engleski jezik i kao takav objavljen, nekoliko ključnih riječi, podatke o svojoj akademskoj tituli te naziv i adresu ustanove u kojoj je autor zaposlen.

Autori priloga mole se da pri izradi fusnota slijede ove primjere:

Bilješke se pišu ispod teksta, na dnu stranice. Npr.:

Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001., 14.

Prezime autora citirane knjige ili članka treba pisati velikim slovima. Ako se ista knjiga uzastopno citira, dovoljno je pisati samo V. GEIGER, *Isto*, 12. (broj stranice), odnosno V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, 12 ako nije riječ o uzastopnom citiranju. Naslov knjige treba pisati kurzivu. Navoditi nakladnika nije potrebno, potrebno je navesti samo mjesto izdanja i godinu.

Stanko ANDRIĆ, „Velikaška obitelj Gorjanski: skica političke povijesti", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 12/2015., 7–40.

Kod citiranja pojedinih radova objavljenih u časopisima prezime autora pišemo velikim slovima. Pojavljivanje istog rada po drugi puta navodi se kao i u prethodnom slučaju. Naziv rada pišemo obično i u navodnicima, a naziv časopisa kurzivom.

Ivan KENFELJ, „Sokoli i Orlovi (drugi nastavak)", *Đakovačke pučke novine*, 19. 06. 1921., 1.

Pozivanje na radove iz novina gotovo je identično gornjem primjeru. Naziv novina piše se kurzivom, a naziv rada obično i u navodnicima.

Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.

- *1991. po naseljima*, 2, priredili: Jakov Gelo, Ivan Crkvenčić, Mladen Klemenčić, Zagreb, 1998.

Ako navodimo knjigu ili zbornik koji je netko priredio, prvo, kurzivom, pišemo naziv publikacije, a potom ime ili imena priređivača.

Nadbiskupski arhiv Đakovo, fond Biskupske kancelarije, spis 1242. – 1945.

Kod navođenja arhivske i muzejske građe treba prvo navesti ime ustanove, zatim naziv fonda ili muzejske zbirke te naziv spisa, odnosno predmeta s njegovim inventarnim brojem.

Kod citiranja u tekstu citirani dijelovi moraju se nalaziti među navedenim znakovima, i to bez kurziva. Kurzivom treba pisati samo izraze na stranim jezicima i stilski istaknute riječi.

Uz ponuđene radove nije potreban popis literature. Osim u nekim specifičnim slučajevima u pravilu ga ne objavljujemo.

Autori priloga u ovom broju Zbornika

BORAS, Jelena, mag. archaeol., Muzej Đakovštine, Đakovo

BOŽIĆ, Marina, prof. hrvatskog jezika i fil., Muzej Đakovštine, Đakovo

DEVIĆ, Ivana, mag. ethnol., Muzej Đakovštine, Đakovo

DOLANČIĆ, dr. sc. Vlatko, Nadbiskupijski arhiv u Đakovu

RADIČEVIĆ, Estera, prof., Samostan Milosrdnih sestara sv. Križa, Đakovo

GAČIĆ, Marija, mag. ethnol. et cult. anthrop., Heritage Chaser, Strizivojna

GEIGER, dr. sc. Vladimir, Hrvatski institut za povijest, Zagreb

HEĐI, Andrea, mag. informatol., Muzej Đakovštine, Đakovo

JUZBAŠIĆ mr. sc. Janja, Gradski muzej Županja

LEKŠIĆ, Željko, dipl. iur., Đakovo

LOVIĆ Ivan, mag. ing. agr., Gorjani

MILETIĆ, Hrvoje, prof., Gimnazija A. G. Matoša, Đakovo

RADIŠIĆ, Romana, mag. informatol., Muzej Đakovštine, Đakovo

RAGUŽ, doc. dr. sc. Marija, Medicinski fakultet Osijek

ŠOLA, Miro, prof., Gimnazija A. G. Matoša, Đakovo

ZOVKO, Tihonija, dipl. teolog, Katolički bogoslovni fakultet, Đakovo